A szám előfizetve: 650,–Ft, példányonként: 1000,–Ft **ISSN 0039–8098**

TÁJÉKOZTATÓ

Tisztelt Szerzőnk!

A Századok közlési szabályzatát internetes honlapunkon találja meg (www.szazadok.hu).

Kéziratok közlési formátumát szigorúan ellenőrizzük és csak a minden tekintetben megfelelő kéziratot fogadjuk el. Az előírásnak nem megfelelő anyagokat szerzőinknek visszaadjuk, hogy a hiányosságokat kijavíthassák.

TERJESZTÉS

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága, 1008 Budapest, Orczy tér 1. Előfizethető valamennyi postán, kézbesítőnél, e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu, faxon: 303–3440. További információ: 06-80/444–444. – **Példányonként megvásárolható:** Eötvös Loránd Tudományegyetem, Könyv- és Jegyzetbolt 1088 Budapest, Múzeum krt 6–8. Tel.: 411–6500/ 5281; Verano Könyvesbolt, 1053 Budapest, Magyar u. 40. Telefon: 06–20–257–94–98 – **Külföldön terjeszti** a Jóbarát '92 BT. H–1277 Budapest, Pf.: 80. Tel/fax: (00–36–1) 201–84–48 és a Batthyány Kultur-Press Kft, H–1014 Budapest, Szentháromság tér 6. T/F.: (00–36–1) 201–88–91.

Előfizetési díj egy évre: (6 x 650,–Ft) 3900,–Ft
Példányonkénti ára: 1000,–Ft

Folyóiratunk az MTA Könyv- és Folyóiratkiadó Bizottsága, valamint a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával jelenik meg

SZÁZADOK 149. ÉVF. (2015) 5. SZÁM

2015 **149. ÉVFOLYAM** **5. SZÁM**

SZÁZADOK

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT FOLYÓIRATA

AZ ALAPÍTÁS ÉVE
1867

Dobszay Tamás: „A falu jegyzője" Az alsófokú igazgatás személyi feltételeinek kérdése a rendiség utolsó évtizedeiben

Héjja Julianna Erika: „Hűtlenségi és visszaélési botrányos tények" Vármegyei tisztviselői kihágások, felelősségre vonás, fegyelmi eljárás a 19. század első felében

Kujbusné Mecsei Éva: „Ki légyen főbíránk?" (Nyíregyháza főbírái 1753 és 1848 között)

Tóth Árpád: Nemesség, polgárság és honorácior értelmiség határán: városi tisztviselők a késő rendi társadalom korszakában

Czoch Gábor: Városi tisztújítás Kassán 1848-ban

Deák Ágnes: A „Bach–Zichi huszár"-ok. Hivatalvállalás a Schmerling-provizórium idején

Markó Richárd: Adalékok a magyarországi zsidóság közjogi helyzete történetéhez rendi országgyűléseink tükrében 1790–1830. (II.)

Zakar Péter: Adalékok a felföldi mértékletességi egyesületek történetéhez. Ján Andráscsik szlovák katolikus pap élete

Tamás Ágnes: „És most mutasd, hogy vidám vagy!" A magyar millenniumi ünnepségek karikatúrákon

Zsoldos Ildikó: „A mi háborúnk igazságos…" A szatmári Vécseyek és az első világháború

Tisztelt Olvasó!

A Századok ez évi 2. és 4. számának fedőlapja hibásan jelent meg, amelynek oka egyrészt programhibára vezethető vissza, másrészt saját figyelmetlenségünkre.

A kettős hibából következett, hogy a konvertálás során az „alt 150 (–)”, amelyet pl. a „tól–ig” formában (is) használunk, y-ként jelent meg. Ez súlyos hiba, amelyért szíves elnézésüket kérjük.

Most minden egyes példányba „behúzva” egy olyan (a 2015. évi 4. számról készült korrigált) fedőlapot mellékeltünk, amelyet már az új programmal készítettünk el, mint ahogyan a 2015. évi 5. számtól kezdve jövőben az összes többit is.

A Századok szerkesztősége nevében

Pál Lajos

SZÁZADOK

www.szazadok.hu

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT FOLYÓIRATA
SZERKESZTŐSÉG: H-1014 BUDAPEST, I. ÚRI U. 53.
TELEFON/FAX: (36–1) 355–77–72
149. ÉVFOLYAM 2015. 5. SZÁM

A SZÁZADOK ALAPÍTÁSÁNAK ÉVE 1867

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:

ROBERT JOHN WESTON EVANS, VOITECH DANGL, FODOR PÁL, FÖLDES GYÖRGY, FRANK TIBOR (a szerkesztőbizottság elnöke), GECSÉNYI LAJOS, GYARMATI GYÖRGY, HERMANN RÓBERT, HORN ILDIKÓ, IZSÁK LAJOS, KÖVÉR GYÖRGY, OROSZ ISTVÁN, PÁL JUDIT, PÁLFFY GÉZA, RAINER M. JÁNOS, ROMSICS IGNÁC, SZAKÁLY SÁNDOR, VARGA ZSUZSANNA, VESZPRÉMY LÁSZLÓ, VONYÓ JÓZSEF, ZAKAR PÉTER, ZSOLDOS ATTILA

E-mail: pallajos@szazadok.hu

Szerkesztők:
CSUKOVITS ENIKŐ, FAZEKASNÉ TOMA KATALIN, GERMUSKA PÁL, KENYERES ISTVÁN, PÁL LAJOS (felelős szerkesztő), VÖLGYESI ORSOLYA

Tartalomjegyzék

Az alábbi tanulmányok a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában 2014. november 7-én megrendezett „A falu jegyzőjétől a Bach-huszárokig” című közigazgatás-történeti műhelykonferencia (1800–1867) előadásainak bővített változatai

Dobszay Tamás: „A falu jegyzője” Az alsófokú igazgatás személyi feltételeinek kérdése a rendiség utolsó évtizedeiben · 1055
Héjja Julianna Erika: „Hűtlenségi és visszaélési botrányos tények” Vármegyei tisztviselői kihágások, felelősségre vonás, fegyelmi eljárás a 19. század első felében · 1069
Kujbusné Mecsei Éva: „Ki légyen főbíránk?” (Nyíregyháza főbírái 1753 és 1848 között) · · · 1079
Tóth Árpád: Nemesség, polgárság és honorácior értelmiség határán: városi tisztviselők a késő rendi társadalom korszakában · 1093
Czoch Gábor: Városi tisztújítás Kassán 1848-ban · 1113
Deák Ágnes: A „Bach–Zichi huszár”-ok. Hivatalvállalás a Schmerling-provizórium idején · 1135

TANULMÁNYOK

Markó Richárd: Adalékok a magyarországi zsidóság közjogi helyzete történetéhez rendi országgyűléseink tükrében 1790–1830. (II.) · · · · · · · · · · · · · · · · · · 1163
Zakar Péter: Adalékok a felföldi mértékletességi egyesületek történetéhez. Ján Andrássicsik szlovák katolikus pap élete · 1211

KÖZLEMÉNYEK

Tamás Ágnes: „És most mutasd, hogy vidám vagy!" A magyar millenniumi ünnepségek karikatúrákon · 1247
Zsoldos Ildikó: „A mi háborúnk igazságos…" A szatmári Vécseyek és az első világháború · 1261

TÖRTÉNETI IRODALOM

Účty dvora prince Zikmunda Jagellonského, vévody hlohovského a opavského, nejvyššího hejtmana Slezska a Lužic, z let (1493) 1500–1507. / Rationes curiae Sigismundi Iagellonici, ducis Glogoviensis et Opaviensis, Silesiae et Lusatiarum summi capitanei, de annis (1493) 1500–1507. (Ism.: *Neumann Tibor*) · · · · · · · · · · · · · · · · · · ·

Dobszay Tamás

„A FALU JEGYZŐJE"

Az alsófokú igazgatás személyi feltételeinek kérdése a rendiség utolsó évtizedeiben

Az alsófokú igazgatás kapcsán már az is kérdéses, hogy egyáltalán kit–mit is tekintsünk e vonatkozásban az illetékes szervnek. Politikai értelemben ugyanis a végrehajtó hatalom alsó fokon a megyék kezében volt, amelyek közgyűlései statutummal intézkedtek mind saját kezdeményezéseik, mind a felsőbb, uralkodói akarat érvényesítéséről. Ezek tényleges végrehajtása a járások szolgabíráira és esküdtjeire, tehát ismét csak megyei közegekre maradt. Ám ez a megyénként két-három tucat embert kitevő járási tisztviselői kar nem lett volna képes az igazgatást a községek részvétele nélkül elvégezni, főként olyan megyékben, ahol akár a háromszázat is meghaladta a települések száma. A gyakorlatban tehát az alsófokú igazgatást az ország túlnyomó részét kitevő megyék területén a megyék járási szolgabírái a községek közreműködésével végezték, noha azok közjogi státusa kétségbe vonható volt.

A községek helyzetének bizonytalanságát jelzi, hogy a kor rendezési kísérletei alkalmával a kortársak azt sem tudták: a települések nagy többségét kitevő jobbágyközségek szabályozása egyáltalán melyik ügyterülethez tartozik. 1767-ben Mária Terézia az Urbáriumban szabályozta szervezetüket, 1792–93-ban a rendek szintén a földesúr és jobbágy viszonyáról szóló úrbéri operátumba illesztették, ugyanakkor bizonyos kérdéseket, így a községi pénzkezelést a közjogi munkálatba akarták felvenni. 1828-ban felmerült, hogy az adóügyi kérdések között lenne a helye, ám 1836-ban végül ismét a földesúr–jobbágy kapcsolatot taglaló javaslatok között foglalkoztak vele. Többnyire tehát az úrbéri viszonyok keretében tárgyalták a kérdést, ám ebben sem kell átgondolt koncepciót, olyan, a községek jogi helyzetéről alkotott véleményt látnunk, amely az úrbéri magánviszonyokba tartozónak vélte volna. Inkább valamiféle hagyományról van szó: mivel annak idején az uralkodónő az Urbáriumban intézkedett róla, a kevés önálló kezdeményezést mutató rendek annak szerkezetéhez igazodva vették fel maguk is hasonló tárgyú munkálatukba. Mária Teréziának azonban szintén nem volt célja a községek szabályozása; a rendelet első tervezeteiben nem is szerepelt a kérdés, csak a parasztmozgalmak hatására és főként az azokra válaszoló földesúri törekvésekkel szemben, a községek minimális önállóságának megvédése érdekében esett szó róla.[1]

[1] A magyarországi úrbérrendezés története Mária Terézia korában. I. Kiad. Szabó Dezső Bp. 1933. (Fontes historiae Hungaricae aevi recentioris) 48–58., 61–62., 185., 196., 215.

A jobbágyok feletti földesúri magánhatalom következtében az uraságnak ugyanis komoly befolyása volt a község működésére. Ő állította a jelölteket a bíróválasztásra, ellenőrizte és jóváhagyta a tisztújítást, voltak bizonyos személyrendészeti jogosítványai, továbbá befolyt az adó személyenkénti kivetésébe (a beszedésébe és kezelésébe nem), árvaszéki felügyeletet gyakorolt, nem történhetett nélküle a községi költségvetés, számadás, kölcsönügylet, s a közhaszonvételek kezelése, kibéreltetése sem.[2] Az alsófokú igazgatás tényezői közé tehát a szolgabíró és a község mellé a földesurat is oda kell helyeznünk, aki a községet földesúri hatalma gyakorlására is használni kívánta.

Gyakorlatban pl. az adóztatás úgy történt, hogy a megye a rá jutó hadiadó-mennyiséget a szolgabírák adatai és a ritkán megejtett összeírások alapján elosztotta a községek között, az egyes adózókra eső kivetést pedig a megyei közegek a község (a bíró és más elöljárók megkérdezésével, kisebb helyeken a gazdák vagy a teljes lakosság bevonásával) a földesúr vagy küldöttje jelenlétében és befolyásával végezték el. A hadiadót a megye háziadójával és a községi hozzájárulással többnyire együttesen a bíró szedte be és kezelte, a kötelezettségeket mindig az aktuális irányban, pl. a megyei adószedő felé teljesítve. A rendeletek közül csak a legfontosabbakat juttatták el minden községhez, a kisebb intézkedéseket kurrentálták: a szolgabíró eljuttatta egy meghatározott község elöljáróihoz, akiknek kötelességük volt, hogy a község (kurrens) könyvébe bekerüljön, a község tudomást szerezzen róla, a rendelet iratát pedig a meghatározott rend szerinti, következő községbe továbbítsa. Az alsófokú igazgatás legfőbb problémája a fent jelzett helyzet volt: három szembenálló tényező törekvéseinek ütközőpontján elhelyezkedve, az uradalom, az államhatalom és a lakosok érdekei között őrlődve, feladatait csak részlegesen és alacsony hatékonysággal láthatta el.

De az alsó fokú igazgatás személyi feltételei sem voltak kedvezőek. A parasztságból, a telkes gazdák soraiból évente választott bíró a 18. század második felétől egyre kevésbé felelhetett meg a korszerűsödő adminisztráció feladatainak. Az uraság, a község és a közhatalom közötti érdekütközés, a bíró többszörös igazodási kényszerhelyzete mellett az igazgatásra háruló új típusú elvárások is nehezen megoldható feladat elé állították a községeket. E téren legalább három probléma gátolta a hatékony működést. Egyrészt agrártevékenységgel állandóan elfoglalt gazdaembereknek kellett volna részt venniük abban a növekvő és mind folyamatosabbá váló igazgatási tevékenységében, amelyre a felvilágosult abszolutizmus és az annak hagyományait követő aktivista, beavatkozó állam kívánta őket ösztökélni. Másrészt a 18. század dereka óta a kor-

---

[2] Az úri hatalomról és törekvésekről általában: *Szabó István*: A parasztfalu önkormányzatának válsága az újkorban. In: *Uő:* Tanulmányok a magyar parasztság történetéből. Bp. 1948. 287–294. *Csizmadia Andor*: A községi igazgatás önállósulása. In: Állam és igazgatás, 19. évf. (1969) 4. 312–314., 317., *Csizmadia Andor*: A magyar közigazgatás fejlődése a XVIII. századtól a tanácsrendszer létrejöttéig. Bp. 1976. 57–58., *Horváth Z*oltán: A községi önkormányzat és a parasztság. In: A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában. II. Szerk. Szabó István. Bp. 1965. 565–572., *Alsó László*: A község jogállása. In: Fejezetek a közjog és közigazgatási jog köréből: Némethy Károly születésének 70. évfordulójára és a „Magyar Közigazgatás" félszázada fennállása alkalmából. Szerk. Mártonffy Károly. Bp. 1932.

mányzat növelte az írásbeli ügyintézés mennyiségét, emelte az írásbeliség szintjét, s az ebből eredő követelményeket a nagyrészt írástudatlan parasztemberekből álló elöljáróság nem tudta teljesíteni. Továbbá egy évente változó apparátusnak kellett volna a megemelt igényeknek megfelelnie. A helyzeten az sem segített, hogy a bírák mellett esküdtek álltak, akik olykor korábbi bírákból kerültek ki, s általában hosszabb ideig szolgáltak, viszont ők is gazdaemberek voltak, s valamelyes segítséget nagyobb számuk révén inkább csak a mezővárosokban nyújthattak.

E körülmények az igazgatás folyamatában jelentősen felértékelték a jegyző szerepét. A többnyire analfabéta parasztbíró mellé az írásbeli teendők elvégzésére kezdtek a községek alkalomszerűen, majd folyamatosan jegyzőt fogadni, aki ugyan pusztán a község alkalmazottjának, „cselédjének" minősült, de posztja az adminisztráció kulcspozíciójává vált. A község vagy az elöljárók választották ki, meghatározott, többnyire hosszabb időre, gyakran munkaképessége hosszáig, s eredetileg a község is bocsáthatta el. Fizetéséről is a község gondoskodott, bár ebben olykor az uraság is részt vett, pl. legelőjárandóság juttatásával. A jegyző tisztsége a 18. században, állami ösztökélésre lesz tömeges, bár nem általános. A nótárius vezette a jegyzőkönyveket a községi határozatokról, szerződésekről, ítéletekről, adósságokról, de a megyei és kormányzati rendeletekről is. Számon tartotta kötelezettségeket és teljesítésüket, bírói, urasági és szolgabírói ellenőrzés mellett elkészítette a költségvetést, az állami és helyi adók kivetést és a községi jövedelmek, haszonvételek számadásait. Ő írta a község és az egyes lakosok folyamodványait, s az úriszék elé terjesztendő ügyekben felvette és rögzítette a tényállást stb.[3]

Minthogy az írásbeli teendők, iratok és a község levelezése körül sokat dolgozott, ha másképpen nem, gyakorlatban valamelyest beletanult az igazgatási munkába, ismerte a községeket érintő joganyag legalább egy részét. Míg a saját gazdaságuk által is lekötött bírák — a helyi szokások, megyei szabályok, érdekkülönbségek, urasági és állami elvárások sűrűjében — már nem mindig tudták átlátni a helyzetet, addig a jegyzők biztosabban mozogtak munkakörükben. A bíró tőlük kérdezte határozat előtt a figyelembe veendő szabályokat. Ők referálták az ügyeket az elöljáróknak, rájuk maradt a döntések formába öntése is. A községnek másokkal, a megyével, uraággal folytatott vitái során a bíró sokszor az őáltala tanácsolt, az ő tudásán alapult érvekkel élt. Bár mint a község szolgája, nem tartozott az elöljárók közé, minden ügyről tudomása, s így azokra gyakran az esküdteknél is nagyobb befolyása volt. Különösen megnőtt a szerepe, amióta az államhatalom mind több írásbeli teendőt rótt a községekre. A jegyzői állás formális szerepén túlmenő jelentőséget kapott mind a községi belső, mind az államigazgatási ügyekben. 1833-ban, amikor a diétán a községi

[3] Benda Kálmán az úrbéri punctumokra adott válaszok alapján úgy számolta, hogy a községi elöljárók 12–15%-a tudott írni. *Benda Kálmán:* A felvilágosodás és a paraszti műveltség a XVIII. századi Magyarországon. In: *Uő:* Emberbarát vagy hazafi? Tanulmányok a felvilágosodás korának magyarországi történetéből. Bp. 1978. A jegyzőkre általában *Barta László*: A községjegyzői intézmény története I–III. Bp. 1882., *Alsó László*: A községjegyző jogállása. Klny. Magyar Közigazgatás 1925. évi 31–38. sz. Bp. 1925., *Horváth Z.:* A községi i. m. 567–568.

igazgatást rendezték, Pázmándy Dénes komáromi követ így nyilatkozott róla: „a nótáriust értékesebbnek tartja a bírónál, mert annak tökéletesedése is nagyobb, emez pedig visszamegyen az ekeszarvához. A nótárius könnyen kipótolja a bírói kötelességeket, de nem viszont."[4]

A jegyzők alkalmazása azonban nem tudott gyökeresen segíteni az igazgatás állapotain. Ennek egyik oka, hogy a nótárius feletti ellenőrzés csakhamar ugyanolyan érdekütközési ponttá vált a község körüli tényezők között, mint a bíró esetében. A parasztság természetesen a maga érdekének segítését várta az általa fizetett jegyzőtől, akár az urasággal, akár a vármegye uraival szemben. A község jóindulatától függő, ahhoz lojális, a jogszabályokat ismerő jegyző valóban a község támasza lehetett a földesúri túlkapásokkal szemben, írhatta panaszos leveleiket, folyamodványaikat, azaz vezethette a község önvédelmét az úrbéri viszonyban. Ám épp emiatt a földesurak is igyekeztek a jegyző személyére is kiterjeszteni befolyásukat. Mint Felsőbüki Nagy Pál fogalmazta 1833-ban: „ha fogas ember a Nótárius és az úrnak kicsapongásait [túlkapásait] gátolja, ez teljes erővel igyekeznék elmozdításán."[5] De nemcsak a falu öntevékeny önvédelmének akadályozása volt ennek a célja, hanem az is, hogy az úrbéri szolgáltatások teljesítésének szervezésében, olykor kikényszerítésében az uradalom rá is támaszkodhasson. S minthogy a földesurak olykor szinte uradalmi szervként tekintettek a községre, a bíró választása mellett a jegyzőfogadás felett is igyekeztek ellenőrzést szerezni. A jegyzői állás ingatag helyzete miatt további ütközés forrása lett a földesúr és a község között.

A jegyzői intézmény meghonosítása a közigazgatás hatékonyságán sem tudott érdemlegesen javítani, hiszen a *falu* jegyzőjére az *állami* feladatok ellátásában csak bizonyos mértékig lehetett számítani. A község és a nótárius szerződésének magánjellege miatt ugyanis a falvak elbocsáthatták, hivataluktól megfoszthatták a népszerűtlenebb állami rendelkezésekhez magukat szorosan tartó jegyzőket.[6] Ennél is lényegesebb, hogy a falvak jelentős része ráadásul még 1832-ben sem tudott olyan anyagi erőt felmutatni, hogy legalább más helységekkel összefogva ú. n. körjegyzőt tartson.[7] Miként a község egésze, úgy a jegyző is őrlődött a falusi lakosok, a földesúr és a vármegye elvárásai, törekvései között. S mindez az ő esetében állandó egzisztenciális fenyegetettséget is jelentett, ami nem segítette elő a jegyzők nyugodt, szakszerű munkáját.

Sokat elárulnak az alsó fokú igazgatás állapotairól a jegyzői intézmény szabályozási kísérletei. Az 1767-es Urbéri Rendelet úgy intézkedett, hogy a jegyzőt a község szabadon, azaz a földesúr befolyása nélkül fogadja fel és bocsátja el.[8] Amikor II. József nekigyürkőzött a közigazgatás reformjának, és a kormányszervektől véleményt kért, a magyar kancellária Elaborátuma

---

[4] Pázmándy beszéde: Felséges Első Ferenc[től]… Pozsony szabad kir. városába 1832-ik esztendő karácson havának 16. napjára rendeltetett Magyar Ország gyűlésének Jegyző Könyve. I.–XIV. Pozsony 1832–1836. (A továbbiakban: Ogy. Jkv. 1832–36.) IV. 220.

[5] *Kossuth Lajos*: Országgyűlési Tudósítások. I. Bp. 1948. (Kossuth Lajos Összes Munkái I.) (A továbbiakban: KLÖM.) I. 356.

[6] *Barta L.:* A községjegyzői i. m. III. 36–37., *Horváth Z.*: A községi i. m. 567.

[7] A jegyzőfogadási képesség hiányára: Ogy. Jkv. 1832–36. IV. 211.

[8] Az Urbárium a jegyzőkről és esküdtekről: IX. pont I. §.

1785-ben — megfelelő javadalmazásuk érdekében — a kisebb településeknek közös, *községi* körjegyző felfogadását ajánlotta.[9] Az uralkodó azonban — bár tetszését nyilvánította a Kancellária községi javaslatairól — az állami feladatok végrehajtását mégis inkább az autonómiájától megfosztott megye újonnan létesítendő járási jegyzőségeire akarta bízni, tehát az alsófokú igazgatás államosítását kezdeményezte. Általános szabályozás híján az egyes kerületek intézkedhettek a fenti elvek alapján. Palóczy László 1833-ban így idézte fel a kialakuló gyakorlatot: „néhai II. József császár a vármegyék tisztjei között az esküdteket eltörülvén ezek helyett kerületi Notáriusokat állított föl, s ezek kezeik alatt több helységek voltanak. Az ugyan hogy az esküdtek [...] parancsolattal eltörültettek, törvényeink ellen ejtett bánás módja volt, de megmutatta a tapasztalás, hogy maga az intézet jó foganatot szült, mivel jobb lévén a fizetés, kerületi olyatén jegyzőknek jelesebb tagok ajánlották föl magukat, s emiatt úgy a Helységek közdolgaik, mint a legfőbb úri szolgálat jól és ugyancsak nyomósan vitettek elől."[10] A józsefi rendszer bukása azonban elsodorta a kerületek által szervezett körjegyzőségeket, helyreállítva a megyék régi szervezetét, így az esküdtek tisztét is.

A felvilágosult abszolutizmus maradandó eredményei között kell azonban említenünk elsősorban a jegyzőfogadás szorgalmazását, amelynek hatására terjedt a falujegyzők alkalmazása. Hajdu Lajos pl. Tolna megye egy járásában kimutatta, hogy míg 1785-ben a helységek többségében még nem alkalmaztak nótáriust, nem sokkal később már a járás a valamennyi településének volt jegyzője; igaz a megfelelő személyek hiánya miatt sok helyen alkalmatlan tisztsége viselésére.[11] Továbbá immár rendelet szabályozta a jegyzők feladatait. Kötelességükké tette a számadások és a hatóságoknak szóló jelentések elkészítését. Az ő feladatuk lett a lakossági „fogyások és szaporodások" „népesség könyvekbe" történő beírása. Nekik kellett vezetni a község jegyzőkönyveit, amelybe a rendeleteken kívül a helyi, főként peres ügyek is bekerültek. A szokásokhoz igazodva a rendelet elismeri a jegyzőnek a helyi érdekek képviseletét segítő szerepét is, amikor kötelességei közé számlálja a könyörgő levelek megírását, a toll forgatását akár a község egésze, akár egyes lakosok ügyeiben.[12]

A földesurak törekvését magánhatalmuk növelésére jelzi, hogy az 1792–1793-as regnikoláris bizottságok munkálataiban a rendek ki akarták terjeszteni az uraság megerősítési jogát az Urbárium szerint szabadon választandó jegyzők állítására.[13] A javaslatból ugyan egyelőre nem lett törvény, ám a gyakorlatban a viszonyok a századforduló táján ténylegesen éppen így alakultak. A kormányzat törekvései ettől némileg eltértek, amennyiben védeni igyekeztek

---

[9] *Hajdu Lajos*: II. József közigazgatási reformjai Magyarországon. Bp. 1982. 140–141.

[10] Ogy. Jkv. 1832–36. IV. 210–212.

[11] *Hajdu Lajos*: A közjó szolgálatában. A jozefinizmus igazgatási és jogi reformjairól. Bp. 1983. 295–297.

[12] *Szabó Miklós*: Az erdélyi falujegyzői intézményről. In: Művelődéstörténeti tanulmányok 1. Szerk. Csetri Elek – Jakó Zsigmond – Tonk Sándor. Bukarest 1979. 186–187. *Csizmadia A.*: A községi igazgatás i. m. 318.

[13] Operata excelsae deputationis in obejcto urbarii per articulum 67. anni 1791. ordinatae. Pozsony 1826. Art. VI. 4.§.

valamelyest a jegyzőt az uraság törekvéseivel szemben. Nincs szó azonban valamiféle felvilágosult népbarátságról, Erdélyben pl. a Falusi Notáriusok Szabályzata (1808), kifejezetten igyekezett a község és a jegyző közé is bizonyos társadalmi választóvonalat húzni, amennyiben tiltotta a parasztsággal való „cimborálást", szorosabb társadalmi érintkezést.[14]

Új tendenciák az 1810-es évektől mutatkoztak: egyes dél-alföldi mezővárosok népének a pénzkezelés átláthatatlansága és korrupció gyanúja, valamint a zárt, ellenőrizetlen községi vezetés miatti mozgalmai részsikereket értek el. Kiharcolták az eddig élethossziglan hatalomban volt esküdtek, valamint a jegyzők évenkénti újraválasztását, illetve visszahívhatóságát. A változások a községi lakosság érdekei szempontjából előrelépést jelentettek, ám épp az igazgatás minősége szempontjából kedvezőtlen mellékhatásokkal jártak. A beleszólás igényével fellépő hagyományos népgyűlések gyakran adtak alkalmat az igazgatás részleteit nem értő lakosok és az elöljárók ütközésére, ami a nyugodt és szakszerű munkát ellehetetleníthette. Egyes parasztmozgalmak esetében, a néphárag nemcsak a korrupt elöljárókat sodorta el, hanem a szakszerű igazgatás szervezetét is.[15] Ezért pl. a zavargások után a szentesi jegyző, Boros Sámuel a mozgalmat követően kikötötte, hogy csak akkor vállalja a hivatalt, ha szabott, hosszabb időre szegődve, nem lesz kitéve az évenkénti tisztújítás kedélyhullámzásainak és agitációinak.[16]

A reformkor elejére a kortársakban tudatosodott a jegyzői állás háromirányú kiszolgáltatottsága és státusának ebből következő ingatagsága. Arad megye követe, Török Gábor 1833-ban rá is mutat: „mentől bizonytalanabb a jegyzők szolgálatja, annál inkább kénszeríttetnek arra, hogy mindenfele hajlongván, néha a lakosok javát is akár a tisztviselő, akár a földesúr céljainak feláldozzák csak, hogy pártfogókat nyerjenek". A liberális Bezerédj István általánosabban fogalmazta meg a községi vezetés helyzetének tarthatatlanságát: „ha többféle hatalomra bízzák az elöljárók felett hozandó ítéletet[...], nem tartja célirányosnak, mivel ez zavart és ütközéseket szülne bajos következésekkel, más részről pedig a vétkesnek alkalmatosságot adna bujkálni a többféle hatalom között és egyiknél a másik elől menedéket keresni". A kérdés csak az volt, a szemben álló háromból melyik érdeket kell preferálni a többi rovására a jegyzők felfogadása és elbocsátása tekintetében.

Az első reformországgyűlés vitáiban három vélemény kristályosodott ki, amelyek megfeleltethetők az összeütköző három érdeknek, de nem mindenben az általános politikai irányzatoknak. Egyes, főként reformer dunántúli megyék a község népének kedveztek volna, a *jegyzőt a községi belkormányzat és érdekvédelem szervé*nek tekintették. Kossuth így exponálja e véleményt: a jegyző „hivatala egész más tekintetet érdemel [mint a bíróé], mivel az egyenesen csak a

---

[14] Az 1808. évi Instrukcióra *Szabó M.*: Az erdélyi i. m. 190

[15] *Sima László*: Szentes város története. Szentes 1914. 431–434., *Szeremlei Samu*: Hódmezővásárhely története III. Hódmezővásárhely 1900–1913. 440., 451., 454–455. *Dobszay Tamás*: Zavargások a mezővárosi tisztújításokon és a konzervatív kormány kísérlete a választások szabályozására. In: Fejezetek az új- és jelenkori magyar művelődés köréből. Tanulmányok. Szerk. Gergely Jenő. Bp. 2006. 49–54.

[16] *Sima L.*: Szentes város i. m. 488.

helység szolgája". Baranya megye ezzel kezdte a szabad jegyzőfogadás melletti felszólalások sorát: „a jegyzőkre nézve..., ha az illető Község azokat, mint a Redactio tartja, szabadon fogadhatják, akkor bárkinek a befolyása is felesleges. ... Kívánja tehát, hogy [felfogadásuk esetében] a következő szavak a' Földes Urnak jóváhagyása' mellett, kihagyassanak. Ezen jóváhagyás nyit némiképp utat a megtagadásra."[17] Somssich Miklós, Somogy liberális követe is a jegyző községi érdekvédelmi szerepét domborítja ki: „Küldői nem kívánván a parasztot örökös gyámság alatt tartani, a Notáriusnak szabad választását minden befolyás, vagy jóváhagyás nélkül a helységnek által engedik, javallja ezt azon környülállás is, hogy a Notárius a helység javát tekintve az Uraság tisztje elleni controlériát viszi."[18] Fent már idézett felszólalásában Felsőbüki Nagy Pál is — a jegyző közigazgatási szerepének fontosságára utalva — a *földesúri* beleszólás visszaszorítására szólított fel. „Oly időket élünk, hol ezek [a jegyzők] béfolyása napról napra nő. Azért ne legyen a földesúrnak jusa őt elmozdítani", hanem a földesúr bejelentése alapján csak a megye, és csak meghallgatása után mozdíthassa el.[19] E szónokok tehát a közhatalmi befolyás némi növelésével erősítenék a jegyző ingatag helyzetét, elsősorban a magánhatalom rovására és a községek javára. Ennek hátterében az a megfontolás is húzódhat, hogy várható volt a jegyzők tovább növekvő községi érdekvédelmi szerepe a törvénybe iktatni tervezett legelőelkülönítések és örökváltságok során.[20]

A *földesúri befolyás* és magánhatalom védelmezői egyfelől az igazgatási érdeknek az ingatag községi lakosokkal szembeni védelmére hivatkoztak, másfelől arra a tényre, hogy tervezetett úrbéri törvényekben biztosított félteleknyi legelőjárandóság révén az uraság is hozzájárul a jegyző eltartásához. Utóbbit a jegyzőfogadásba és elbocsátásba történő földesúri jóváhagyás fenntartása mellett érvnek tekintették: „Ki valakinek beneficiumot ád, annak jusának kell lenni azt meg is választani, márpedig tudva van az előbbeniekből, hogy a Notáriusok a Földesurak által dotáltatnak". Veszprém megye követei azonban nyíltan kifejezték a rendies, nemesi álláspont valóságos, a jogi érvek mögötti, nyersen földesúri hatalmi–politikai indítékát is: „A notárius morális caracterétől is igen sok függ; példák vannak, hogy magok rendeltetése célja ellen [helyett] gyakran zavarokat tesznek" – utalnak a jegyzőknek a község érdekében folytatott küzdelmekben játszott kulcsszerepére. A megye ezért nemcsak a földesúr, hanem a megye, tehát általában mindenfajta felsőbbség beleszólását növelné a község rovására, akárcsak Ugocsa, melynek követei szerint „tudniuk kell a megyéknek, minémű gondolkodású emberek azok, akik a Községek azaz a legszámosb emberek bizodalmával felruháztatnak".[21]

A harmadik, leginkább a Tisza-vidéki megyék egy része által vallott nézet „a községek bíráit és jegyzőit cselédeknek nem tekinti, hanem főként policia,

---

[17] Ogy. Jkv. 1832–36. IV. 210.

[18] Ogy. Jkv. 1832–36. IV. 212.

[19] Vö. a 6. jegyzettel.

[20] Szentes mezővárost Boros Sámuel jegyző képviselte a legelőelkülönítési és az örökváltsági tárgyalások és szerződés folyamatának minden lépésekor. *Barta László:* A szentesi örökváltság. Szeged 1979. passim

[21] Ogy. Jkv. 1832–36. IV. 216.

katonatartás és adózás tekintetében valóságos *publikus szolgálattevőnek tartja*". Bihar megye a községi jegyzők feladatává tenné újabb állami feladatok teljesítését is. Követe a vármegyék által minimumot akart a jegyzői fizetésekre meghatároztatni legalább a terhet vállalni tudó területek számára. Megmondja az *indítékot* is, amely különösen kitűnik ott, „hol a [megyei] tisztviselők kevés számát az alkalmas Notáriusok pótolják".[22] A jegyzőkkel kapcsolatos ilyen felszólalások területi megoszlása egyben azt is mutatják, hogy sokszor milyen nagy szerepe volt a helyi feltételek által parancsolt megyei érdeknek az utasítások tartalmának meghatározásában.

Ezzel azokhoz az indítványokhoz érkeztünk, amelyek az igazgatás javítása érdekében mind a földesúr, mind a község rovására a törvényhatóságok beleszólását növelnék. Szemben az előző véleménycsoporttal, ennek indítéka itt nem a községi lakossággal szembeni rendi szempontú és politikai természetű bizalmatlanság, hanem egyértelműen az igazgatási érdek. Kétségtelen, hogy ez nem a falusi önkormányzatnak kedvez, mégis a közhatalom erősítését eredményezné a magánhatalommal szemben. Nógrád a megyék által szervezett, míg Borsod fent említett véleménye a községek által felfogadott *körjegyzők* állítását szorgalmazta. Utóbbi szerint azért, hogy „a jegyzők jól dotáltatván ügyes emberekből választassanak... szükséges, hogy oly helységek melyek ilyetén külön jegyzőket nem tarthatnának, többen egyesítve tartsanak jegyzőt." A személynök szerint ezt a törvény nem zárja ki, tehát ez az egyes megyék dolga lenne.[23] Palóczy László viszont a törvényi szintű rendezés mellett érvelve tudatosan nyúlt vissza a felvilágosult abszolutizmus korábbi kezdeményezéséhez, és a törvényi rendezés szükségességéhez, hiszen az eddig is fennállt lehetőség dacára sem alakultak körjegyzőségek.

Mások az elbocsátás korlátozásával remélik a jegyzői státus helyzetének javítását. A békési Novák Antal a jegyzőket is elsodró zavargások által érintett tiszántúli megyék véleményét tolmácsolja javasolva, hogy „sem az úr, sem a Község önkényének kitétetve ne maradjon, hogy őt hivatalától megfosztani ne lehessen, hacsak az ellene fennforgó vád bé nem bizonyíttatik, és kitétele törvény [azaz bírósági ítélet] útján el nem rendeltetik". Ezt egyébként a községi önkormányzatiságot amúgy leginkább pártoló tolnai Bezerédj is támogatta.

Nagy Pál említett javaslatára a rendek a kerületi tanácskozás során a törvénytervezetbe illesztették, hogy a „jegyzők pedig egyedül törvényes bíróság ítélete által lesznek elmozdíthatók".[24] Bár az uraséggal szemben mondják ki, a javaslatba vett bírói ítélet (mint az elbocsátás feltétele), a jegyzőt, mint tisztviselőt nemcsak az úri, hanem mindenfajta önkény ellen védelmezi. Az ellen is, hogy a falu küldje el például felsőbb állami rendelkezések köteles végrehajtásában való részvétel miatt. Ez a községet és az uraságot is korlátozó intézkedés viszont az alsófokú igazgatás személyi feltételeinek komoly javulását jelenthette

---

[22] Ogy. Jkv. 1832–36. IV. 211.

[23] Uo.

[24] Felséges Első Ferenc[től]… Pozsony szabad kir. városába 1832-ik esztendő karácson havának 16. napjára rendeltetett Magyar Ország gyűlésének Írásai. I–VII. Pozsony 1832–1836. I. 299.

volna. A reformer hangulat dacára tehát az országgyűlés alsótáblája a jegyzők alkalmazása tekintetében korlátozni kívánta a községek önállóságát.

A későbbi tárgyalások során azonban a jegyzők hivatalvesztésének bírói ítéletre utalása kikerült a törvényből. Volt, aki már korábban azzal érvelt ellene, hogy a lassú eljárás miatt a községek az ideiglenesen felfüggesztett jegyző mellett az új jegyző, s így több alkalmazott eltartására köteleztetnének. A fő ok azonban az, hogy a kortársak egyelőre nem tudtak dönteni az ütköző érdekek valamelyikének preferálásában, így a fennálló, községeknek kedvezőtlen gyakorlatot rögzítették, némileg növelve a megyék ellenőrző szerepét. Az 1836:IX. törvénycikk szerint: „Jegyzőt pedig — ki jó erkölcséről és ügyességéről ösmeretes — a Földesúrnak jóváhagyása mellett az illető Község szabadon fogad, melly jóváhagyás megtagadása esetében a Megye Közönsége a fennforgó nehézségeket elintézi, és minden esetre arra fog figyelmeztetni, hogy a Községek Jegyzők nélkül ne maradjanak." Kitételükről pedig így rendelkezett: „a Jegyzők pedig vétségükhöz képest, vagy más szükség úgy kívánván, a szerződési idő lefolyta előtt is, a Földesúr előre-tudtával a Községek által szolgálatjaikból elbocsájthatatnak." A törvény tehát a földesúri jóváhagyást terjesztette ki a jegyzőfogadásra, de a megyének is kötelességévé tette a jegyzőfogadás elősegítését, a vitás ügyek rendezésében való közreműködést, a földesúr előzetes értesítésével azonban meghagyta a községeknek a nemrég, a 1810–1820-as évek fordulóján kiküzdött elbocsátási jogát is.

Utóbbi intézkedés miatt aztán a következő években tovább romlott a helyzet: a községek — jogaik fenntartása jeléül és érdekében — olykor indok nélkül is érvényesítették elbocsátási lehetőségeiket. A következő, 1839–40-es országgyűlésen Győr vármegye követe, Takáts Sándor a jegyzők helyzetét következőképpen jellemezte: „a községek csak azért, hogy ezen jusukat [mármint a jegyző elbocsátását] gyakorlatba vehessék, sőt némelykor csupa indulatoskodásból is, a jegyzőket minden ok nélkül elkergetik. Azért küldői a földesúri befolyást továbbra is fenthagyatni kívánják." Temes megye szerint is „1836 esztendő olta… az oláhok tsakhogy ezen szabadságot létrehozhassák, Jegyzőiket kitették, s számtalan bajokat okoztak."[25]

Ezért aztán a rendek az igazgatás fennakadásainak elkerülése céljából ki akarták terjeszteni a földesúri jóváhagyás és a megyei intézkedés kettőségét a jegyző elbocsátására is. Érveiket az egyébként reformer Borsod megye javaslatából merítették: „valamint a jegyző fogadása a földesúr megegyeztével történik, úgy annak elbocsájtásához szinte a földesúr megegyezése járuljon, ez nagyon természetes, nem kell tehát itt más változást tenni, csak azt kell kimondani, hogy ha a jegyző a helység által a földesúr hozzájárulása nélkül időközben elbocsáttatna,... a szolgabíró kiküldetést be nem várva vizsgálatot tartson, és tegyen jelentést a törvényszékre."[26]

---

[25] XIV. orsz. ülés. 1839. okt. 10. Felséges Első Ferdinánd[tól]… szabad királyi Pozsony városába 1839-dik esztendei Szent-Iván havának 2-dik napjára rendeltett Magyarország' közgyűlésének jegyzőkönyve I. Pozsony 1839. 323. és 325.

[26] *Konkoli Thege Pál*: 1840-dik évi országgyűlés I–II. Pest 1847. I. 264.

Ám ezen a diétán egy újabb problémakör is lényeges részét képezte a vitáknak. A jegyzők személye feletti befolyásra igényt formáló szereplők közé egy további tényező is bejelentkezett: a katolikus egyház. Az első látásra nehezen indokolható igény és a belőle keletkező vita egyben egy másik fontos problémára, a jegyzők rekrutációjára és egykorú munkafeltételeikre is rálátást enged. E kérdés mellékesen felmerült korábban, már az előző diétán is, de csak most vált önálló vitatárggyá. A borsodi Palóczy László a körjegyzőségek létesítése melletti érvként már 1833-ban jelezte, hogy mivel a legtöbb helyen a kántor, a tanító és a jegyző ugyanaz a személy, „lehetetlen, hogy egyik vagy másik feladatában hiányt ne ejtsen". Mivel azonban három fizetésből is alig lehet megélni, e szolgálatok elválasztására nincs mód.[27] Bács megye ugyanezt a földesúri hatalom erősítése melletti érvnek tekintette: ahol az úrbéres illetménnyel rendelkező oskolamester a jegyző, ott személyét egyenesen az illetményt adó uraság válassza ki. Hont megye ennél enyhébb formában, csak megerősítési jogot adna az uraságnak, méghozzá a plébánosok ellenében.[28]

Az összekapcsolt alkalmazotti állások ténye más megvilágításba helyezi az alsófokú igazgatás személyi feltételeinek javulására utaló adatokat. Mint már jeleztük, a Tolna megyei jegyzőellátottságot megállapító Hajdu Lajos is említette, hogy mindegyikőjük alkalmassága kérdésbe vonható. Ugyancsak ő idézte az egyik kerületi főispáni jelentést, amely szerint egyes falvakban csak úgy lehetett a jegyzőséget betölteni, hogy a papságot szorították rá erre a feladatra. Hasonlóra gyanakodhatunk Pest megyében, ahol az úrbéri kérdőpontokra adott Wellmann Imre által közölt válaszok minden egyes helységben közlik a közreműködő jegyző nevét.[29] Ám az igazgatás évtizedekkel későbbi viszonyainak ismeretében kétséges, hogy ezek állandó jegyzőnek tekinthetők-e, sőt valószínű, hogy valójában a kor gyakorlata szerint inkább csak az adott eljárásban épp közreműködő írni tudó személyt jelölték ezzel a szóval.

Felvetődik tehát, hogy vajon kikből is állt a jegyzői állomány. Bizonyos, hogy ritka, s főként falvakban elenyésző a jogvégzett jegyzők száma. Tóth István György 17–18. századi adatai kínálkoznak párhuzamként, amit megerősít a reformkori vitákból kibontakozó kép is. Az ő vizsgálatai szerint a jegyzőt gyakran nem is nótáriusnak, hanem ludimagisternek hívják. Ám az iskolamester felfogadásakor sem az írni–olvasni tudás számít, hanem az énektudás, ugyanis igen sok helyen a kántor, tehát az egyház liturgikus célú alkalmazottja látta el a tanító feladatait is.[30] Így az egyház is megjelenik a jegyző személyét, munkakörülményeit meghatározó tényezők között. A gyakorlat létét igazolják pl. az 1791 utáni Regnikoláris Deputáció javaslatai, amelyek az iskolamester kinevezését a plébánossal és a községgel való konzultáció feltétele mellett tették volna az uraság jogává.[31]

[27] Ogy. Jkv. 1832–36. IV. 212.

[28] Ogy. Jkv. 1832–36. IV. 210–211.

[29] *Wellmann Imre*: A parasztnép sorsa Pest megyében kétszáz évvel ezelőtt tulajdon vallomásai tükrében. Bp. 1967. (Mezőgazdasági tanulmányok 3.)

[30] *Tóth István György*: Mivelhogy magad írást nem tudsz. Az írás térhódítása a művelődésben a kora újkori Magyarországon. Bp. 1996. 23., 36., 57.

[31] Operata excelsae deputationis in objecto urbarii per articulum 67. anni 1791. ordinatae. Pozsony 1826. Art. VI. 9.§.

A jegyzői poszt összekapcsolása más feladatokkal két irányból is magyarázható. Egyrészt a községeknek nem volt kellő anyagi ereje, hogy a három területre (igazgatás, oktatás, templomi szolgálat) külön személyt alkalmazzanak. Ám legalább annyira lényeges az alkalmas személyek hiánya is.[32] Amikor 1833-ban elhangzott olyan javaslat, hogy „a Nemzetiség előmozdítása tekintetéből... a jegyzők magyar nyelvben járatosak legyenek", válaszul Nagy Pál szájából hangzott el, hogy „12 forint esztendei fizetésért Árva, Trencsén, vagy Liptó majd nehezen kaphat magyarul tudó jegyzőket". De nemcsak a szlovák ajkú megyékben, hanem másutt is igaz, hogy a kevés írni–olvasni tudókra más állások esetében is szükség volt, s a községek egyikre sem tudtak elegendő javadalmazást biztosítani. Nem volt tehát más megoldás, mint hogy egyéb státusok viselőire bízzák a jegyzői feladatot is, s a különböző szolgálatok összekapcsolódjanak.

A világi tényezők befolyása az egyházi szolgálatot is ellátó jegyzőkre magyarázza az egyház által emelt igényt e téren. Tekintve, hogy az iskolák eredetileg elsősorban vallásoktatási célból, egyházközségi keretben jöttek létre a 16–18. században, s ekkoriban, sőt később is egyházi irányítás alatt (is) állottak, az egyház érdekelt volt a tanítók személyének kiválasztásában. Méginkább így volt ez, ha az iskolamesterség a kántori szolgálattal is összefonódott. Utóbbi esetben érthető, hogy a „hitletétmény sértetlenségén" őrködő katolikus ortodoxia a liturgikus szerepű kántor kiválasztásában beleszólást kívánt. A község és a közhatalom mellett az uraság patrónusi jogai és a katolikus egyház törekvései tehát szintén ütközhettek egymással a kántor és iskolamester kiválasztásában.

Ezért, amikor 1839/40-ben az alsótábla a jegyzők ügyét állásuk biztosítása érdekében akarta újraszabályozni, vita támadt a két tábla között. A főrendek a főpapság nyomására azt is bele kívánták foglalni a jogszabályba, hogy „a jegyzők fogadásába és elbocsájtásába — amennyire ezen hivatal a kántorsággal és oskolamesterséggel is öszve volna kötve — az egyházi hatóságok is befolyhassanak." A rendek azonban ragaszkodtak az eredeti tervezethez. Nem járultak hozzá a főrendi módosításhoz, mert mint mondták, „bár megismerik is azt, hogy ha a lelkipásztorok a falusi gyermekek oskolai neveltetésükre buzgóan felügyelnek, közhasznot hoznak, s szép kötelességeik egyikét teljesítik, de mivel a nevelési rendszernek és pedig elhatározólag való kormányzását az egyházi rendnek törvényeink még eddig át nem adták, s a népnevelésről nagyfontosságú rendszerrőli intézkedés a maga utján és idejében kimerítésre tartozik, azon lényeges rendelkezés ez alkalommal leendő törvénybe iktatásának se helye se szüksége nincsen."[33] A rendek tehát egyrészt kinyilvánították, hogy a nevelési rendszer szabályozását maguknak tartják fenn, s az kifejezetten szándékukban áll. Ez önmagában is fenyegetést jelenthetett az iskolarendszer feletti ellenőr-

---

[32] *Hajdu L.*: II. József i. m. 393–394.

[33] Az 1839. okt. 14-i főrendi ülés: Konkoli Thege Pál I. 303. A főrendi üzenet: Felséges Első Ferdinánd[tól]… sz. k. Pozsony városába 1839ik esztendei Szent Iván havának 2ik napjára rendeltett Magyarország' közgyűlésének írásai. Pozsony 1839–1840. (továbbiakban: Ogy. Ir. 1839–40) II. 176. 65. sz. Az okt.14-i 18–19-i kerületi ülésről: Konkoli Thege Pál (I. 307.) helytelenül írja, hogy a rendek az egyháziak befolyásáról szóló főrendi kitételhez is hozzájárultak. Az üzenet: Ogy. Ir. 1839–40. II. 197–198. 75. sz.

zést monopolizáló, illetve csak az uralkodóval megosztó klérusra. Ráadásul a közbeeső időben a tervezett rendezés azzal is járhatott volna, hogy a világi tényezők olyan személyt fogadnak fel a kántortanítói poszttal is járó jegyzőségre, akiknek tudása, netán meggyőződése, tevékenysége szemben áll a katolikus tanítással. A főrendek ezért megismételték a kántortanító jegyzőkre vonatkozó igényüket: az egyházi szolgálatot is ellátó jegyzők felfogadására-elbocsátására az egyházi hatóságoknak is befolyással kell lenniük.[34] Az alsótábla válasza azonban ragaszkodott a javaslathoz. „Megtörténhetik, hogy valaki kántori szolgálatjára nézve még a községnek is különben tetszik, de jegyzőnek — mint ily minőségében lomha rendetlen, és értetlen ember — nemcsak méltán nem tetszik, hanem abbeli szolgálatjában az egész községnek nyilvános romlása nélkül meg nem szenvedhetik." Ezért „habár a jegyzői szolgálattal másféle szolgálatok vagynak is némely helyeken egybekötve, mindazok között a jegyzői szolgálat az első és legfőbb, a többi pedig csak mellékes tekintetű állapot." Megismételték azt az érvet is, amely leginkább fenyegetőnek tűnhetett az egyház társadalmi befolyására: „mivel nem lehet most még előre tudni azt, hogy a nép nevelése tárgyában minő befolyást fog majd annak idejében az egyházi rendnek engedni a törvényhozás," az egyháznak befolyást adni nem lehet.[35] A főrendek erre megfordították az alsótábla érvelését: lehet valaki jó jegyző, de ha csapnivaló tanító vagy kántor, akkor ne kelljen az ezért felelős egyházi hatóságnak az illetőt elviselnie.[36] A megoldást Somogy megye követe, Somssich Miklós jelölte meg, „küldői a jegyzői hivatalt a kántorságtól elválasztani kivánván." Látva, hogy nem közelednek az álláspontok, az úrbéri törvények módosítására vonatkozó törvényt végül a jegyzők helyzetének rendezése nélkül terjesztették fel az uralkodóhoz.[37]

A következő országgyűlés nem sokkal berekesztése előtt Szemere Bertalan megfogalmazásában valóban Somssich szavainak értelemében dolgozott ki, most már kifejezetten a jegyzőkre készült önálló törvényjavaslatot. Eszerint a jegyzőség minden más feladattól függetlenített, „különös és magában álló hivatallá tétessék". Kellő anyagi erő híján a kisebb községeket a törvényhatóságok rendezték volna „szakaszokba", azaz körzetekbe, s egyben a jegyző javadalmazását is ők határozták volna meg. A posztok betöltése céljából hosszabb időtartamra a községek választanák a jegyzőt, akit viszont csak a megye előtt folytatott perrel lehetne leváltani, helyettesítéssel. A javaslat nagy vonalakban a választási eljárást is szabályozni kívánta. Indoklása a rendezés célját is megadta: a községeknek módja és joga legyen szabadulni az alkalmatlan jegyzőtől, de a kötelességében híven eljáró jegyző is legyen védve a méltatlan támadásoktól. A törvény hatályát minden adózó községre, tehát a szabad kerületekre is ki akar-

---

[34] Konkoli Thege Pál I. 341. és 348. Az erre válaszoló alsótáblai üzenet: 1839. nov. 21-i 60. ülésből: Ogy. Ir. 1839–40. II. 360. 95. sz. Újabb főrendi üzenet: 1839. dec. 14. Ogy. Ir. 1839–40. II. 371–372. 104. sz.

[35] 1840. febr. 24. 92. orsz. ülés írásai Ogy. Ir. 1839–40. III. köt. 95. 142. sz.

[36] 1840. márc. 10-i 104. ülés. Ogy. Ir. 1839–40. III. kötet. 107. 156. sz. alatt

[37] 1840. febr. 24. 92. orsz. ülés. Felséges Első Ferdinánd[tól]… sz. k. Pozsony városába 1839-dik esztendei Szent Iván havának 2-dik napjára rendeltett Magyarország' közgyűlésének jegyzőkönyve. Pozsony 1839–1840. II. 144. CXXX. orsz. ülés 1840. ápr. 11. Ogy. Jkv. 1839–40. II. 370.

ták terjeszteni.[38] Minthogy pedig ugyanez a diéta a községek rendkívül széles köre, minden az urasággal valamely szolgáltatás akár csak időleges megváltására szerződést kötött község esetében megszüntette a földesúri hatóságot, a törvényjavaslatban egy polgári jellegű alsófokú igazgatás rendszere körvonalazódott. A főrendek azonban nem tartották időszerűnek a rendezést, s a bevezetésére a rendi korszakban és a szabadságharc alatt már nem maradt idő.

„THE VILLAGE NOTARY"

The Problem of the Personnel of Local Administration in the Decades Preceding 1848

By Dobszay Tamás
(Summary)

The administration of Hungary at the lowest level was carried on by the county magistrates (szolgabírák) through the assistance of the villages in the nineteenth century. In practice, the burden of office was held by notaries instead of the mostly illiterate village headmen, whose time was anyway consumed by estate management. While the government encouraged the employment of notaries, most of the villages were too poor to provide sufficient salary. Consequently, they entrusted the chanter-teachers with the notarial tasks as well. Just as the village headmen themselves, the notaries also found themselves in the crossfire of those factors which fought for domination over the villages. While the local population expected the defence of their own interests, the emerging modern bureaucracy urged for effective administration, and the local lord demanded participation in estate management. By the beginning of the nineteenth century, the employment and dismissal of notaries had become a matter in which, alongside the village itself, the local lord and the county also had a word to say. Thanks to the mutually exclusive expectations of parties with conflicting interests, the notarial office lacked stability, and the constantly menaced existence of the notaries was detrimental to the efficiency of their work. The reform diets, recognising the importance of notaries in running the administration, wanted to stabilise their position through increased central control and more extensive regulation. More radical solutions were also proposed, such as the suppression of lordly influence, and, as it was most frequently the villages which dismissed the notary, the nationalisation of the notarial office. Due to the parallel role of chanter-teachers in the church, another factor to influence the selection of notaries emerged in the form of the Roman Catholic Church. Although the workable solution, that is, the establishment of notaries detached from all other responsibilities, and their organisation into districts of poorer villages, was clearly seen by contemporaries, it was only realised after 1848.

[38] *Dobszay Tamás:* A szabad községek rendezésétől a szerződött községek felszabadításáig. A községek ügye az 1843/44-es országgyűlésen. Századok 139. (2005) 3. 545–584. Különösen: 576–579.

Héjja Julianna Erika

„HŰTLENSÉGI ÉS VISSZAÉLÉSI BOTRÁNYOS TÉNYEK"

Vármegyei tisztviselői kihágások, felelősségre vonás, fegyelmi eljárás a 19. század első felében

A tisztviselői pálya biztosította mozgásteret a különféle hivatali utasítások jelölték ki. A legkorábbi instrukciók a 16. század első feléből ismertek: a pozsonyi kamara mint testület kapott utasítást, utóbb a nádort, a főbányagrófot vagy a királyi biztosként eljáró kiküldötteket már személyre szóló utasítással látták el.[1] A 17–18. század folyamán a hivatalviselést szabályozó általános érvényű törvény vagy rendelkezés nem létezett, a kor gyakorlata az volt, hogy a tisztviselők — jórészt persze az országos dikasztériumok beosztottjai — névre szóló hivatali utasítást kaptak a felettes hatóságtól. Legfeljebb ezekből az egyéni utasításokból mutathatók ki bizonyos általános törekvések, amelyek a tisztviselői alkalmazás, elbocsátás, felelősség egységes szabályozására irányultak.[2]

A városi hivatalviselést szabályozó utasítások az 1550-es évektől születtek, nagyobb számban a 18. század utolsó harmadától maradtak fenn.[3] A megyei közigazgatás egységes működtetésére a 19. század elejétől készültek helyi hatályú összeállítások, statutum-tervezetek, elsőként Aradban, majd Pest, Nógrád megyében. Pest megyében 1836-ban küldtek ki egy bizottságot a megyei tisztviselők számára hivatali útmutatóul szolgáló szabályok kidolgozására. A munkálatok tapasztalatait 1840-ben Nyáry Pál főjegyző összegezte.[4] Ezek az

---

[1] Pest-budai hivatali utasítások a XVIII. században. Szerk. Bónis György. (Budapest Főváros Levéltára forráskiadványai 6.) Bp. 1974. 5.

[2] *Ember Győző*: Az újkori magyar közigazgatás története Mohácstól a török kiűzéséig. (Magyar Országos Levéltár kiadványai 3. Hatóság- és hivataltörténet 1.) Bp. 1946. 603.

[3] Sopron Város Tanácsa hivatalos utasításai 1553–1770 között jöttek létre, a kőszegi Formularbücher 1560–1821 közti bejegyzéseket tartalmaznak. A Soproni Állami Levéltár fondjainak jegyzéke. Összeáll. Tirnitz József – Vörös Károly. (A magyar állami levéltárak fondjegyzéke 3. A területi levéltárak fondjegyzékei 15.) Bp. 1967. 27.; A Vas megyei Levéltár (volt Szombathelyi Állami Levéltár) fondjainak jegyzéke. Kész. Felhő Ibolya et al. (A magyar állami levéltárak fondjegyzéke 3. A területi levéltárak fondjegyzékei 21.) Bp. 1969. 31.; A Győr városi tisztviselői hivatali utasítások 1771–1813-ig, a gyöngyösiek 1779–1847-ig, a szegediek 1787–1848-ig ismertek. A Győri Állami Levéltár fondjainak jegyzéke. Összeáll. Lengyel Alfréd. (A magyar állami levéltárak fondjegyzéke 3. A területi levéltárak fondjegyzékei 6.) Bp. 1963. 17–18.; *Szabó Jolán*: Gyöngyös önkormányzata, 1687–1848. (Tanulmányok Heves megye történetéből 15.) Eger 2001. 149–169.; Szegedi Állami Levéltár fondjainak jegyzéke. Összeáll. Oltvai Ferenc. (A magyar állami levéltárak fondjegyzéke 3. A területi levéltárak fondjegyzékei 16.) Bp. 1966. 15.

[4] *Perecsényi Nagy László*: A Tekintetes Nemes Vármegye Tisztyeinek közönséges Divatban levő némely Foglalatosságai. 1807.; Javallat Pest megye' közigazgatási rendszere iránt. Szerkeszté

úttörő vállalkozások is alapul szolgáltak a Palugyay Imre-féle általános érvényű összefoglaláshoz, amely 1844-ben jelent meg.[5] Emellett az egyes posztok feladat- és hatáskörét érintő ismertetések is készültek.[6] Mindezekre roppant nagy szükség volt, hiszen bebizonyosodott, jórészt a feladat- és hatáskörök tisztázatlanságából adódik sok mulasztás és hanyagság.

Általánosságban a megválasztott, kinevezett tisztviselőktől és minden megyei alkalmazottól pontos, lelkiismeretes munkavégzést vártak el. Egy kancelláriai leirat a megyék számára előírta, hogy — különösen bűnügyekben, ahol élet és szabadság forgott kockán — a tisztviselők hibáit és hanyagságát a kellő felügyelettel akadályozzák meg, illetve szigorú megrovásban részesítsék őket. A határozott fellépés elkerülhetetlen volt, hiszen a negyedévente ülésező törvényszékeken országosan olyan nagy volt a hátralékos ügyek száma, hogy a kérelem előterjesztése és elintézése között akár négy-öt hónap is eltelhetett.[7] A helytartótanács 1792-ben kimondta, választás vagy kinevezés útján elnyerhető közhivatalra előző állásából vétség miatt kitett személy csak külön mérlegelés után helyezhető.[8] Egy újabb, 1812-es végzés szerint a bűnös tisztviselőt állásától el kellett mozdítani, de az illető ezzel együtt sem zárta ki magát feltétlenül a további közhivatalviseléstől.[9] Igaz, ennek ellenkezőjére is volt példa, Arad megyében egy, az alispánt megrágalmazó alügyészt büntetésként minden országos tisztségre alkalmatlannak nyilvánítottak.[10] A 22738/1836. szeptember 5. számú helytartótanácsi rendelet kimondta, hogy cégéres vétkűek soha többé hivatalt

---

Nyáry Pál. Pesten 1840.; [*Sréter János*]: Nógrád megye beligazgatása állapotjáról hivatalos jelentés a második alispány által. Pesten 1842.

[5] *Palugyay Imre*: Megye-rendszer hajdan és most. 2. Megye-hivatalok. Pest 1844.

[6] Pl.: *Domokos Lőrinc*: Bihar vármegyének a magazinalis comissariusoknak szóló instructioja. Nagyvárad 1804.; *Zsoldos Ignác*: A szolgabírói hivatal. Pápa 1842.; Generale normativum in re sanitatis, 1770. Szervezett egészségügyünk 1770-es alaprendelete. Orvosok, sebészmesterek, patikusok, bábák, és a járványügy a XVIII. század magyar jogalkotásában. Ford. és magy. Balázs Péter. (Magyar tudománytörténeti szemle könyvtára 51.) Piliscsaba–Bp. 2004.

[7] 19656/1496. I. sz. kancelláriai leirat. *Dombováry Géza*: Fenyitő eljárás és büntetési rendszer Pestmegyében a XIX. század első felében. Bp. 1906. 229.

[8] A 7649/1792. április 10. sz. helytartótanácsi rendelet értelmében „a közhivatalokra érdemes és minden hiba nélkül való férfijak emeltessenek, minden jurisdictióknak, amelyek hivatalokat akár választás, akár pedig nevezés által osztogathatnak, [a király azt parancsolja, hogy] azon jurisdictio, amely olyatén embert, aki elkövetett hibájáért vagy vétkéért előbbeni hivatalából kitétetett, minek előtte az eránt a felsőbb helyekre jelentést tenne, valamely közönséges hivatalra emelne vagy pedig valamely hivatalnak elnyerésére aztat ajánlaná, azon kívül, hogy a környülállások, amelyek elbocsátására okot nyújtottak, kitétetnének, mint az említett kegyelmes parancsolatnak általhágója, szoros kérdés alá fog vétettetni.” Magyar Nemzeti Levéltár Békés Megyei Levéltára (a továbbiakban: MNL BéML) IV. A. 1. a. Békés Vármegye Nemesi Közgyűlésének iratai. Közgyűlési jegyzőkönyvek 596/1792.

[9] A helytartótanács 21443/1812. szeptember 1. sz. előírta: „midőn valamely közönséges hivatalban lévő tisztviselő valami elkövetett bűnös tette miatt törvényes megítélés alá vevődik és valósággal bűnösnek találtatik, a hivataljától is el kellessen mozdítani, anélkül mindazáltal, hogy ezentúl viselendő közhivatalokra alkalmatlannak deklaráltatna. Fennmaradván m. a. őfelségének 1792. eszt. 10-a április. 7649. sz. a. költ abbéli rendelése a maga erejében, mely szerént ha az ilyetén személyek közhivatalra proponáltatnak, mindenkor őfelségének környülállásosan az ő történt elbocsáttatásokat és a tettet, amely reá okot adott, felelet terhe alatt be kell jelenteni.” MNL BéML IV. A. 1. a. Békés Vármegye Nemesi Közgyűlésének iratai. Közgyűlési jegyzőkönyvek 1355/1812.

[10] *Márki Sándor*: Aradvármegye és Arad szabad királyi város története. (Aradvármegye és Arad szabad királyi város monographiája) Arad 1895. 629.

ne viselhessenek, a vád alá helyezetteket pedig ártatlanságuk bebizonyításáig a hivatalviseléstől el kellett zárni.[11]

A hivatali kötelességének meg nem felelő vagy másként megrovott vármegyei tisztviselő felelősségre vonása, büntetésének meghatározása a közgyűlés kizárólagos intézkedési körébe tartozott. Egyszerűbb esetben a késedelmes, kötelességmulasztó alkalmazott — a cselekmény súlyától függően — négyszemközti vagy nyilvános dorgálásban, megintésben részesült. Ha a közbizalomra érdemtelenné vált, akkor felfüggesztették hivatalából és akár az ügyvédség gyakorlásától is eltiltották, illetve vizsgálat, fenyítő törvényszéki eljárás indult ellene. A vád alá helyezésnek magától értetődő jogkövetkezménye nem volt, hivatalvesztésre csak akkor került sor, ha azt a rendek kifejezetten kimondták. A megyei pénztár érdekeit sértő mulasztás esetén anyagi kártalanítást is előírtak.[12]

A kassza megrövidítése legtöbbször az adószedő kifogásolható tevékenysége — önkéntelen számítási hiba vagy szándékos sikkasztás — révén állt elő. Ez ellen részleges védelmet jelentett az a 18. századtól követett országos gyakorlat, hogy a perceptornak megválasztott személytől kauciót kértek. A biztosíték nagysága Békés megyében az adószedő évi fizetésével megegyező összeg, 500 forint volt. Szabolcsban 1841-ben ennek a hatszorosát kellett a poszt várományosának felmutatnia. Ekkora summa természetesen nem jelentett minden esetben biztos garanciát, szükség volt a pénztárak alkalmankénti, véletlenszerű szigorú ellenőrzésére is. Nógrádban például a számvevő 1830-ban több ezres hadipénztári hiányról tett jelentést. Bővebb vizsgálatot rendeltek el az ügyben, közel 40 év (1791–1828) bevételeit nézték át, végül összesen mintegy 22 000 pengőforint hiányt állapítottak meg. A megye a deficit pótlására 1834-ben törvényszék előtti rendes számadási pert indított, de az ügy évekig elhúzódott, csak 1841-ben terjesztették elő ítéletre. A hadipénztári hiányból 2000 forint folyt be, az az összeg, amit az 1828-ban meghalt hadipénztári főadószedő, Etthre Antal örökösei önként lefizettek.[13]

Kászonyi Károly Csongrád megyei aladószedő ellen hosszasan, 1826–1835 között folyt polgári per. Kitűnt, hogy a megyei kertészektől általa beszedett 935 forintot nem fizette be a pénztárba, további 750 forintot kivett onnan, amivel nem tudott elszámolni. Esetében a bírák rámutattak, a hiány számadásbéli rendetlenségből adódott, rosszlelkűség vagy a közpénzek saját szükségére fordítása nem bizonyosodott be rá, ezért minden felelősség alól felmentették.[14]

Pest megye pilisi járásának aladószedője 13 000 pengőforintot tartott vissza magánál. A kisgyűlés 1841-ben azonnali elfogatását és javai zár alá vételét rendelte el. Módszere az volt, hogy több naplót tartott vagy a régieket hasz-

---

[11] *Palugyay I.:* Megye-rendszer i. m. 77–80.

[12] *Dombováry G.*: Fenyitő eljárás i. m. 145–146., 200.

[13] *Sréter J.*: Nógrád megye i. m. 8–15.

[14] Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára (a továbbiakban: MNL CSML) (Szentes) IV. A. 21. a. Csongrád Vármegye Törvényszékének iratai. Polgári peres jegyzőkönyvek 27/1826. aug. 30., 30/1826. aug. 30., 36/1826. dec. 15., 1/1827. márc. 30., 3/1827. máj. 9., 28/1827. júl. 16., 2/1829. jan. 15., 4/1829. ápr. 2., 8/1829. ápr. 2., 19/1829. máj. 18., 41/1829. dec. 16., 29/1830. szept. 15., 30/1830. dec. 15., 1/1831. ápr. 20., 6/1831. ápr. 20., 20/1831. nov. 16., 7/1833. jún. 13., 8/1833. szept. 18., 20/1833. dec. 11., 47/1835. jún. 3., 53/1835. dec. 2.

nálta — hamis aláírásokkal, sok vakarással, igazításokkal —, s a helységektől átvett pénzt nem fizette be a megyei főpénztárba. A fenyítő törvényszék határozata értelmében a hiányt — kamatokkal együtt — a kauciós biztosítékból és javai árverés útján való eladásából kellett előteremtenie. A hasonló esetek elkerülése érdekében a több megyében, köztük Zemplénben követett sikeres gyakorlat bevezetése mellett döntöttek. Eszerint a főszolgabíró szabta meg járásában az adószedés napját és helyét, ott személyesen megjelent, külön lajstromba feljegyezte a helységek által beszolgáltatott adót. A jegyzéket megküldte az alispánnak és a főadószedőnek, utóbbi pedig csak e szerint vehette át a pénzt az aladószedőktől bizonyos napokon, akik ezen időponton túl pénzt maguknál nem tarthattak. Az adókönyvecskéket vékony papírból készíttették, hogy a vakarás lehetetlen legyen rajtuk.[15]

1836-ban gr. Vay Ábrahám máramarosi főispánt mint királyi biztost Bács megyébe küldték a korszak egyik legnagyobb, szövevényes csalásokkal párosult pénztárhiánya kipuhatolására. Vay hathatós fellépésére „némely tisztviselőknek dévajkodások és sokrendű visszaélések divatozása, a pénztárnak hívtelen kezelése, az adózó népnek zsarolása és az igazságnak tökéletlen és részrehajló kiszolgáltatása s több nagy vétkeknek büntetlen maradása” miatt volt elkerülhetetlenül szükség.[16] A biztos megfosztotta hivatalától, a megye letartóztatta Horváth Mihály főadószedőt, majd annak első választási időszakától, 1814-től ellenőrizték a jegyzőkönyveket, a bevételi, kiadási rendet. A hosszú ideig tartó vizsgálódás 370 000 pengőforint értékű csalást, fortélyos hamisítást hozott napfényre, amiből Horváth 110 000-et készpénzben vagy kötelezvényben megtérített. Ügye a királyt és a helytartótanácsot is megjárta, s még javában tartott, amikor 1845-ben 75 évesen Zomborban meghalt.[17]

A vármegyei pénztár tetemes megrövidítése az előfogatok jogosulatlan vagy magáncélra való felhasználásából is előadódhatott. A nagyságrendet jól érzékelteti, hogy Nógrád megyében 1831–1840 között, 10 év alatt összesen 100 000 forint értékű tisztifuvar-felhasználást mutattak ki. Itt tervbe vették a retorziót, s az ügyész kötelességévé tették a közpénzen magánügyben utazgatók perbe idézését. Viszont komoly nehézségbe ütköztek: a számos érintett miatt a személyes idézések megoldhatatlannak tűnő problémát vetettek fel.[18] A Bereg megyei számvevő is szembesült az előfogatok használata körüli visszaélésekkel, de aggályait a rendek 1842-ben azzal hárították el, hogy „a’ vontatók fölösleges kimélése mindig a’ közdolgok hátráltatását eszközli”. A zempléni közgyűlés ellenben már nem hunyhatott szemet az egyik számvevőhivatali írnok üzelmei felett, aki a már beszámított nyugtatványokat kilopta, és a szállítást végző település beszedőjének ismét eladta azokat.[19]

[15] Pest megye. (Kisgyülés aug. 16.). Pesti Hirlap (1841. aug. 18.) 553.; Pest megye. Pesti Hirlap (1841. szept. 1.) 590.

[16] Vay Ábrahámnak a tisztviselői túlkapásokról a Bács megyei rendekhez intézett beszéde. MNL BéML XIV. 4. Mogyoróssy János (1805–1893) gyulai történész iratai 21. tétel.

[17] *Sebők József*: Bács. Pesti Hirlap (1842. ápr. 3.) 231.; *Sebők József*: Bács. Pesti Hirlap (1843. ápr. 6.) 228.; Szluha Márton: Bács-Bodrog vármegye nemes családjai. Bp. 2002. 106., 127.

[18] *Sréter J.*: Nógrád megye i. m. 24–27.

[19] *Horváth István*: Bereg. Pesti Hirlap (1842. ápr. 3.) 232.; Zemplén. Pesti Hirlap (1841. ápr. 28.) 280.

A bitang jószágok értékesítéséből származó pénzek szabálytalan kezelése miatt többnyire a szolgabírák kompromittálódtak. 1841-ben egy ilyen ügyletből kiszélesedő sikkasztási, számadás-hamisítási, rágalmazással is átszőtt botrány törte derékba Vidovich Ferenc Békés megyei főszolgabíró pályafutását. Az illetőt a politikai felhangtól sem mentes ügyben hivatalvesztéssel büntették, rövidesen a megyét is elhagyta, Nagyváradon kereste boldogulását.[20] Torontál megyében 1841-ben visszaélések és ajándékok elfogadása miatt idéztek perbe egy szolgabírót. Ugyanezt feltételezték a nyitra-alsójárás főszolgabírájáról, aki hosszabb ideje eltávozott székhelyéről, s alispáni felszólításra sem tért vissza. Posztját teljesen megürültnek tekintették, s országszerte kerestették.[21] Más téren is különösen sok panasszal illették a rendkívül szerteágazó, közigazgatási és büntető feladat- és hatáskört ellátó szolgabírákat. Hivatali túlkapásaik jórészt a jogbizonytalanságból adódtak, a megyénként változó szolgabírói hatalom határait a szokásjog jelölte ki. A Pesti Hirlap által aprócska kényuraknak titulált szolgabírákról sokszor elhangzott, számolatlanul mérik ütlegvirtuóz tiszti hajdúikkal a botbüntetést. Trencsénben erőszakos kirohanásaik miatt függesztettek fel állásukból két szolgabírót és egy esküdtet, mert olyan durván bántak egy szabadságolt katonával, hogy az fél szemére megvakult.[22] Egy körösladányi tímár és székárendátor 1839-ben családtagjai szidalmazása, inasai bántalmazása, kötelességmulasztás és hamis mértékek használata miatt panaszolta be a csabai járás főszolgabíráját, Kállay Ignácot. A megye által kirendelt vizsgáló küldöttség „semmi tiszti kötelesség teljesítésébeni hanyagságot, sem annak körén kívüli túlságoskodást” nem tapasztalt, sőt annak elismerése mellett, hogy a mesterembernek némi oka lehetett a panaszra, rágalmazás miatt őt állították törvényszék elé, megdorgálták és 20 forint pénzbüntetésre ítélték.[23]

A szolgabírák mellé beosztott segédesküdtek ellen is indulhatott eljárás. Az egyik Nyitra megyei tisztviselő az igazságszolgáltatás megkerülésével közvetített a tolvaj és a károsult között, ezért az ellopott vagyonból 40 forintot kapott, de rajtavesztett. Körmendy István tapolcai járási esküdt (1810–1828) közel 20 év szolgálat után botlott meg, törvénytelen büntetéspénzeket csikart ki. Tettét a tiszti ügyész alávaló, fenyítékre méltó cselekedetnek tartotta, de figyelembe vette az esküdt éltes korát és korábbi érdemteljes szolgálatait, ezért ja-

---

[20] MNL BéML IV. A. 1. a. Békés Vármegye Nemesi Közgyűlésének iratai. Közgyűlési jegyzőkönyvek 31/1842, 2167/1842; MNL BéML IV. A. 1. b. Békés Vármegye Nemesi Közgyűlésének iratai. Közgyűlési iratok 2364/1842, 2966–2967/1842, 3013/1842, 1587/1843; MNL BéML IV. A. 15. Vegyes iratok 11. tétel; *T.*: Békes. Pesti Hirlap (1842. ápr. 7.) 241.; *T.*: Békes. Pesti Hirlap (1842. okt. 6.) 709.; *T.*: Békes. Pesti Hirlap (1843. jan. 15.) 35–36.; *Völgyesi Orsolya*: Politikai-közéleti gondolkodás Békés megyében a reformkor elején. A rendszeres bizottsági munkálatok megyei vitái, 1830–1832. (Közlemények Békés megye és környéke történetéből 9.) Gyula 2002. 204–207.

[21] *Batthyány Ferdinánd*: Nyitra. Pesti Hirlap (1841. jún. 9.) 382.; *Sz. J.*: Torontáli gyülés septemberben. Pesti Hirlap (1841. szept. 22.) 640.

[22] *L. F.*: Ismét egy ütlegvirtuóz ’s az önkényura. Pesti Hirlap (1841. máj. 1.) 285.; *–y–*: Trencsénből, sept. 30. Pesti Hirlap (1841. okt. 6.) 674.

[23] MNL BéML IV. A. 10. c. Békés Vármegye Törvényszékének iratai. Büntető perek 46/1840; MNL BéML IV. A. 1. a. Békés Vármegye Nemesi Közgyűlésének iratai. Közgyűlési jegyzőkönyvek 439/1840.

vaslatára a kicsalt 24 forint visszafizetésére és közgyűlés előtti nyilvános dorgálásra ítélték 1830-ban. Érvei szerint „ezen büntetés olyan embernek, kit a becsületérzés még egészen el nem hagyott, sok keményebbnek látszó fenyítéknél érzékenyebb”.[24]

Arra is volt eset, hogy a megyei igazságszolgáltatás őre, a főügyész ellen indult eljárás. Lehoczky Antal Békés megyei főfiskálist 1816-ban tisztviselőhöz méltatlan magatartás, községektől ajándék és pénz elfogadása miatt függesztették fel állásából. A több mint egy évtizedig tartó vizsgálat 1829-ben zárult le, elmarasztalták, hivatalát nem nyerte vissza, két évvel később a kolerajárvány áldozata lett.[25] Temes megye húsz éve hivataloskodó főügyésze fatális tévedésére 1842-ben derült fény, ő egy gyújtogatás miatt perbe fogott, de ítélettel felmentett rabot három éven át a tömlöcben „felejtett”. A vétkes tisztviselő önként ajánlkozott a házi pénztár kártalanítására, s a perbe fogott személynek is anyagi kárpótlást ajánlott.[26]

A vármegyei kancellária vezető és beosztott alkalmazottai több ízben követtek el okirathamisítást. Egy ilyen, 1785-ös Fejér megyei eset kivizsgálása nyomán indult eljárás megyék egész sorában fényt derített az iratanyag hanyag, felületes kezelésére.[27] Bencsik Lajos Csanád megyei írnok az 1820-as években nemesleveleket, bizonyítványokat, keresztleveleket, passzusokat hamisított. A maga védelmére azt adta elő, hogy gyakorlásképpen készítette az iratmintákat, de a megyei pecséttel való meghitelesítésre már nem volt elfogadható magyarázata. Ügyét rendkívül szigorúan mérlegelték, a szegedi fenyítő házban saját költségén eltöltendő öt év tömlöcre ítélték.[28] Bár egy Vas megyei szolgabíróból lett főcsendbiztos, Dugovics Imre és ügyvéd rokona, Hetyei Antal okirathamisítási, hamis tanúzási és másokat hamis tanúzásra ösztönző ügyében az 1840-es években felmentő ítélet született, s az ügyvédet még hivatalába is visszahelyezték, a kompromittált személy mégis elhagyta Szombathelyet és Pozsonyba költözött.[29]

A szegődményes megyei tisztviselők közül Gömörben az orvosokat a házipénztárt terhelő jogosulatlan receptfelírás miatt marasztaltak el.[30] Az or-

---

[24] *Batthyányi Ferdinánd*: Nyitrából, sept. 18. Pesti Hirlap (1841. szept. 25.) 650.; Deák Ferenc ügyészi iratai, 1824–1831. Sajtó alá rend. Molnár András. Zalaegerszeg 1995. 164–165.; Zala megye archontológiája, 1138–2000. Szerk. Molnár András. (Zalai gyűjtemény 50.) Zalaegerszeg 2000. 289., 438.

[25] *Héjja Julianna Erika*: Békés vármegye archontológiája és prozopográfiája, 1715–1848. (Közlemények Békés megye és környéke történetéből 11.) Gyula 2009. 361–362.; MNL CSML (Szentes) IV. A. 21. a. Csongrád Vármegye Törvényszékének iratai. Polgári peres jegyzőkönyvek 3/1825. márc. 8., 11/1825. nov. 26., 2/1826. márc. 2., 25/1826. jún. 7., 34/1826. szept. 25., 137/1828. dec. 18.; MNL BéML IV. A. 1. b. Békés Vármegye Nemesi Közgyűlésének iratai. Közgyűlési iratok 264/1819.

[26] *Ormós Zsigmond*: Temesből. Rékas, sept. 19. Pesti Hirlap (1842. okt. 2.) 700.

[27] A magyar levéltártörténet kronológiája, 1000–2000. Szerk. Dóka Klára – Müller Veronika – Réfi Oszkó Magdolna. Bp. 2000. 122.

[28] MNL CSML (Szeged) IV. A. 11. f. Csanád Vármegye Törvényszékének iratai. A Bűnfenyítő Törvényszék jegyzőkönyvei 7/1829. aug. 11.

[29] *Tilcsik György*: A sántikálva jövő büntetés. Egy okirathamisítási per Vas megye törvényszéke előtt az 1840-es években. In: Előadások Vas megye történetéről 2. Szerk. Tilcsik György. (Vas megyei levéltári füzetek 6.) Szombathely 1993. 325–353.

[30] *Bodon Ábrahám*: Gömöri gyülés folytatása ’s vége. Pesti Hirlap (1842. ápr. 3.) 231.

vosok, sebészek közül többen országszerte újoncállítások alkalmával engedtek a zsarolásnak, ajándékot fogadtak el, valótlan szakvéleményt állítottak ki, és emiatt veszítették el állásukat.[31] A pesti egyetem bábakurzusán végzett egyik Békés megyei járási szülésznő, Turcsányi Borbála gondatlansága az ápolására bízott szülő asszony halálához vezetett. Mivel már korábban is több kifogás merült fel ellene, ezért a tragédia után, 1814-ben állásvesztéssel és diplomája visszavonásával büntették.[32] A megyei biztosok működése ugyancsak kifogás alá eshetett. Salamon Károly Zala megyei útbiztost 1825-ben azzal vádolták meg, hogy a megyei szükségletekre beszerzett hídpallót a saját házához hordatta. Közben „a szegény adózókat olyan ígérettel, melynek teljesítése újabb törvénytelen kiszökés lett volna, csalta a magának ingyen teendő munkára; vétek csak azért is, mert ez a hivatal örve alatt elkövetett igazságtalanság, melyért a megkárosodottak panaszkodni sem mertek, nehogy őket is, mint a csalfaságnak részeseit büntetés érje." A nyomozás fényt derített Salamon hirtelen természetére, rokonai anyagi megkárosítására, de megállapítást nyert az is, hogy rendszeresen megsértette a földesúri jogokat, közbirtokos társai megegyezése nélkül végzéseket tett. Az ügyész úgy látta, mivel „Salamon úrnak önhatalmával tett végzéseit megtartani senki köteles nem lévén, azok semmi földesúri jusznak sérelmére nem lehetnek, végre Salamon úr képzelt hatalmának említett kihirdetése, ha megbizonyodnék is, nevetségre inkább, mint büntetésre volna érdemes". A Salamon-féle ügyben 1827-ben hoztak ítéletet: a tisztviselőnek el kellett számolnia a hídpallókkal, meg kellett térítenie az adózók fuvardíját, emellett dorgálásban részesült.[33] 1825-ben Ádám János sümegi állapodásbeli (raktári) biztos ellen korábbi pandúrhadnagyi tevékenysége miatt emeltek vádat, megvesztegetéssel és az elfogott tolvajok elengedésével gyanúsították. „Minden polgárnak kötelessége a közbátorságot tárgyazó törvények megszegőinek büntetését tehetsége szerint eszközleni […] — állt a Zala megyei ügyészi véleményben —, azonfelül hivatalos kötelessége is volt a gonosztevőket kinyomozni és megfogni, egy oly kötelesség, melynek szentül és pontosan leendő teljesítését esküvéssel ígérte. Ha tudatlanság, vagy vigyázatlanság okozta volna hibáját, menthető volna az, de hogy a legalacsonyabb indítóok, a pénzzel lett megvesztegetés tántorította el őtet szoros kötelességének ösvényéről, azt elhallgatni nem lehet. […] a megszegett törvény a példa miatt büntetést is kíván." Ádám János ügyében 1827-ben született ítélet, másfél évi katonai vason, heti kétszeri böjttel eltöltendő tömlöcbüntetést mértek ki rá, valamint adóssága és a fogva tartási költség megtérítésére kötelezték.[34]

A legtöbb panasz és feljelentés kivizsgálása a szolgaszemélyzet kihágásai, túlkapásai miatt vált szükségessé. Ezeknek a vétségeknek a megítélése és sú-

---

[31] Veszprém megyében Pavecsics Ferenc várnagy és a megyét közel két évtizede szolgáló Pongrácz János sebész zsarolásnak engedett, a nekik önként ajánlott és adott ajándékokat elfogadták. Hivataluktól 1841-ben felfüggesztették őket, javaikat zár alá vették. Az ügyről 68 pontos vizsgálati jelentés készült. *Szabó Antal*: Veszprém, aug. 4. Pesti Hirlap (1841. aug. 7.) 526.; *Sz. A.*: Veszprém, aug. 5. Pesti Hirlap (1841. aug. 14.) 544.

[32] *Héjja J. E.*: Békés vármegye i. m. 496.

[33] Deák Ferenc ügyészi iratai i. m. 54–58.

[34] Deák Ferenc ügyészi iratai i. m. 81–84.

lyozása igen eltérő volt. Akadt olyan hajdú, akit az őrizetére bízott rab megszökése miatt állásvesztéssel sújtottak, szemben azzal a kollégájával, aki az emberöléssel végződő durva, kegyetlen hatósági intézkedést követően is bántatlanul folytathatta szolgálatát.[35] A hajdúk és elöljáróik, a csendbiztosok egyaránt megvesztegethetőnek bizonyultak, többszöri tiltás ellenére kínzáshoz, erőszakos vallatáshoz folyamodtak, a kézre kerített bitang jószágokat elhallgatták, megtartották saját szükségletükre vagy továbbadtak rajtuk.[36] 1840-ben megvesztegetéssel vádolták Andrásy Ignác csabai járási csendbiztost, és a gyanúsítottak kegyetlen bántalmazása miatt indítottak vizsgálatot ellene. Ügyében 1842-ben hozott ítéletet a vármegyei bűnfenyítő törvényszék. Tekintettel korábbi alispáni megrovására és hivatalvesztésére, felmentették a vád alól, és törvényszéki dorgálásban részesítették.[37] A szolgaszemélyzetnél a köznép megbotránkoztatására okot adó magaviseletet, a káromkodást, ittas állapotot súlyosbító körülményként értékelték.[38]

---

[35] Varga János Csanád megyei tömlöckatonát a gondviselése alá bízott két rab elszöktetése közben kimutatott vigyázatlansága miatt állították elő. Mulasztását — tekintettel öt év alatt tanúsított szorgalmára és hűségére — elegendőnek találták 24 óráig viselendő katonai vassal megfenyíteni. MNL CSML (Szeged) IV. A. 11. f. Csanád Vármegye Törvényszékének iratai. A Bűnfenyítő Törvényszék jegyzőkönyvei 140/1833. okt. 4. A Békés megyei persecutorok 1796-ban agyonvertek egy vári cigányt, de ennek ellenére továbbra is megmaradhattak állásukban. Az egyik elkövetőt, Fáskerti Györgyöt 1810-ben meg is vesztegették (pénzért engedett el bűnözőt), csendbiztosa szerint „csupáncsak szem előtt szolgálatját teljesítő, egyéberánt az italt kedvelő, és nem sok hasznot hajtó" egyén volt. Mégis 1839-ig állt vármegyei szolgálatban. Az 1829-ben büntetőperbe fogott Szántó András persecutor elesett állásától. Tóth István tömlöchajdú kétszer hibázott, másodszorra, amikor gondatlansága miatt rabszökés történt, kitették állásából. Varga István csabai járási lovas katona, miután büntető eljárás alá vonták, önként lemondott posztjáról. MNL BéML IV. A. 10. c. Békés Vármegye Törvényszékének iratai. Büntető perek 102/1796, 49/1811, 69/1829, 74/1829, 90/1829, 120/1839, 2/1840.; *Héjja J. E.*: Békés vármegye i. m. 272–273., 493.

[36] Fejér György makói lakos Csanád megye epreskertjének gondviselőjét, Halász Jánost panaszolta be. Állítása szerint a szolga őt megtámadta, fejét beszaggatta, a nép botránkozására káromkodott is. A vármegyei magazinumban lévő ölfát pazarolta, másoknak eladogatta. 1819. szept. 21-én a törvényszék megfosztotta hivatalától, és ezen felül egy havi tömlöcrabságra ítélték. MNL CSML (Szeged) IV. A. 11. f. Csanád Vármegye Törvényszékének iratai. A Bűnfenyítő Törvényszék jegyzőkönyvei 31/1819. 1819 szeptemberében éjjel öt gonosztevő megszökött a Csanád megyei tömlöcből. Az eset kivizsgálása kapcsán megállapították, hogy Koncsek Péter és Igaz János tömlöchajdúk „a strázsálás módja eránt kiszabott rendszabásokat úgy, amint kelletett volna, nem teljesítették, és ezen az hivataljok folytatásában elkövetett veszteség miatt nékiek ezen elszökést méltán vétkül tulajdonítani lehet". Posztjuktól elmozdították őket, és egy havi tömlöcrabságot róttak ki rájuk. MNL CSML (Szeged) IV. A. 11. f. Csanád Vármegye Törvényszékének iratai. A Bűnfenyítő Törvényszék jegyzőkönyvei 40/1819. Marinka János Csanád megyei persecutor katona 1819-ben egy szabadságos katonát kísért szembeállításra Nagylakról Egresre, de keményen megkötözte és kínozta, ezért egyszerre elszenvedendő 25 pálcaütésre ítélték. MNL CSML (Szeged) IV. A. 11. f. Csanád Vármegye Törvényszékének iratai. A Bűnfenyítő Törvényszék jegyzőkönyvei 5/1820. Jámbor István 32 éves nőtlen Békés vármegyei persecutor katona egy tehén elhajtása miatt lett elfogva, szökni próbált, majd torka elmetszésével sikertelen öngyilkossági kísérletet hajtott végre. 1807-ben büntető eljárás folyt ellene. MNL BéML V. A. 1. a. Békéscsaba Mezőváros iratai. Általános, közigazgatási, jogszolgáltatási és bíráskodási iratok 10. dob. sz. n./1805.; MNL BéML IV. A. 10. c. Békés Vármegye Törvényszékének iratai. Büntető perek 38/1807.

[37] *Héjja J. E.*: Békés vármegye i. m. 208–209.

[38] Kristóf Károly Csanád megyei hajdú istenkáromlásért lett bezárva. 1827-ben tettlegesen lépett fel anyósával szemben, akit férjével együtt szidalmazott, káromolta az őt bezáró strázsamestert is. Azt jegyezték fel róla, hogy „példás és terhesebb fenyítékre volna érdemes", de a tanúvallomások

A feddhetetlen jellem, a közerkölcsnek megfelelő életvitel és munkavégzés természetesen minden poszton alapkövetelménynek számított. Nemcsak a további személyes emelkedést gátolta és a hivatali pályát törte derékba, hanem akár a családtagok karrierkilátásait is kedvezőtlenül érintette a tisztviselő által elkövetett súlyos mulasztás, hivatali hatalommal való visszaélés, sikkasztás vagy kicsapongó, erkölcstelen életvitel. A több százezres csalásban elmarasztalt Bács megyei főadószedő kapcsán külön kiemelték, hogy „nem csak önpoliticai léte fölött kondult meg a' vészharang […], hanem még számos boldogtalan családjának is letünt: fénycsillaga".[39] Kazay Mihály Békés megyei levéltárnok kusza hitelügyletei miatt még csak főispáni dorgálásban részesült, de a rablás gyanújába keveredett egyik csendbiztos már állásától is elesett. Hozzá hasonlóan hivatalvesztésre jutott a szolgálólányát megbecstelenítő és teherbe ejtő esküdt. Önként mondott le posztjáról az a Csongrád megyei aljegyző, akit húga kegyetlen meggyilkolása miatt állítottak a büntető törvényszék elé.[40]

S hogy mit tett kockára az írott és íratlan szabályokat, a szokásjogot megsértő vármegyei tisztviselő vagy szolga? Éves fizetését, kiegészítő juttatásait, lakbérpénzét vagy a természetben neki járó lakást, az egyes megyékben — így például Somogyban[41] — a huzamos becsületes munka után járó, akár a szolgaszemélyzetre is kiterjesztett nyugdíjjogosultságot. Ezek a nem elhanyagolható illetmények a birtokkal nem rendelkező kisnemesek egyedüli bevételi forrásai lehettek. A bukott tisztviselő az anyagiakon túl erkölcsi kárt is szenvedett: kedvezőtlenné vált a személyes megítélése, a ranglétrán való felemelkedése, árnyék vetült családtagjaira, könnyen az informális kapcsolati hálón kívülre sodródott. Az elkövetett vétek súlyától és megítélésétől függően akár a megyéből való végleges távozása is bekövetkezhetett.

---

alapján enyhítő körülményként értékelték ittas voltát és azt a tényt, hogy vétkes tetteire leginkább anyósa ingerelte. Az addig elszenvedett rabságát a büntetésébe betudták, hajdúi szolgálatából való elmozdítását helybenhagyták, továbbá egyszerre elszenvedendő 25 pálcaütésre ítélték. MNL CSML (Szeged) IV. A. 11. f. Csanád Vármegye Törvényszékének iratai. A Bűnfenyítő Törvényszék jegyzőkönyvei 1/1827.

[39] *Sebők József*: Bács. Pesti Hirlap (1842. ápr. 3.) 231.

[40] Knézsik Lajos Csongrád megyei alszolgabíró, majd aljegyző volt, az ellene felhozott gyilkossági vád előterjesztésekor aljegyzői állásáról 1840-ben lemondott. 1841. júl. 3-án feleségével, Aigner Jozefával együtt vasban, közmunkában, heti két napi böjttel eltöltendő három évi — a királyi tábla által öt évre emelt — fogságra és Knézsik Karolina holt díjának megfizetésére ítélték húga hat heti folyamatos kínzás általi meggyilkolásáért. *L. L.*: Csongrád. Pesti Hirlap (1841. aug. 11.) 535.; MNL OL P 414. Károlyi György iratai. 23. csomó. 10. tét. Főispáni tisztségek kapcsán keletkezett iratok 45/1840.; MNL CSML (Szentes) IV. A. 21. b. Csongrád Vármegye Törvényszékének iratai. Büntető peres jegyzőkönyvek 279/1840. dec 2., 1/1842. jan. 12.

[41] Zsugovics Mihály Somogy megyei hajdú és katona 39 éven át folyamatosan, hűen szolgált, ezért 1837-ben érdemesnek bizonyult arra, hogy a megyei nyugpénz intézetből évi 20 pengőforintot nyerjen. Varga Borbála pandúrözvegyet 1841-ben férje 32 év szolgálata után a nyugbér fele, férjhezmeneteléig évi 15 ezüstforint illette meg. *Szili Ferenc*: A hatalom és az erőszak természetrajza a XVIII–XIX. századi somogyi panaszlevelek tükrében. (Somogyi almanach 54.) Kaposvár 1997. 97–98., 130–131.

„SCANDALOUS FACTS OF INFIDELITY AND CORRUPTION."

Misdemeanors and Disciplinary Procedure among the County Officials in the First Half of the Nineteenth Century

By Héjja Julianna

(Summary)

In the course of their official work, county officials in the eighteenth and nineteenth centuries had generally to proceed without national or local statutes regulating office-holding. Although efforts were taken at unification, conditions of employment, dismissal, and responsibility remained unclear at most places. It was evident that default and neglect followed to a large extent from the confusion in tasks and competences. The study examines the major groups of misdemeanor on the basis of archival documents from the counties of Békés, Csanád and Csongrád and the reports of *Pesti Hirlap*. Tax collectors caused cash deficit by embezzling the money they gathered, and a lot of problems were caused by the unauthorised use of forehorses. As for the noble magistrates (szolgabírák), they were proved to have unlawfully put to the market stray animals, and to be prone to corruption. The employees of the county chancelleries were convicted of forging documents, whereas the doctors set up prescriptions without permission, and sometimes provided false medical opinion. In the case of the assistant personnel, most complaints were caused by violent and overbearing behaviour, and debauchery.

Kujbusné Mecsei Éva

„KI LÉGYEN FŐBÍRÁNK?”

Nyíregyháza főbírái 1753 és 1848 között

Nyíregyháza gyakran fluktuálódó lakosságának elöljáróiról a 18. század közepéig írásos forrás nem maradt fenn, a bíráknak legfeljebb a nevét őrizte meg egy-egy megyei összeírás. A lakosság életéről szóló feljegyzések az 1750-es évektől datálódnak, amikor az alig néhány éve birtokossá váló gróf Károlyi Ferenc megpróbálta jövedelmezővé tenni az Ecsedi-uradalom megvásárlásával hozzá került, gyéren lakott településrészt. A családi levéltárban[1] maradt dokumentumok nem sok információt nyújtanak a település igazgatására vonatkozóan. A főként gazdasági iratok mellett csupán az 1753. május 16-án kelt telepítési pátens, valamint Petrikovics János békési csizmadia mester számára néhány nappal később kiadott impopulátori megbízólevél lehet irányadó, amely magyarázattal szolgál a forráshiányra: a település nem tartozott a családi birtoktesthez és a másik földesura, Palocsay Istvánné[2] sem sok figyelmet szentelt neki, minthogy nem volt jövedelmező.

Az újratelepítés azonban új fejezetet nyitott Nyíregyháza életében. A korábban hol 200, hol 400 fős lakosság a szervezett telepítés következtében 1754 végére több mint 2000-re nőtt. Az impopulációt követően megváltozott a helyi társadalom összetétele, mivel a régi lakosok közül sokan elhagyták a települést. Döntésüket befolyásolhatta, hogy számarányuk mellett gazdasági potenciájukat tekintve is hátrányba kerültek, Károlyi ugyanis csak az újonnan érkezők számára biztosított különleges kedvezményeket, sőt személyes rokonszenvének kinyilvánítására — a legenda szerint — házaikban is meglátogatta az áttelepülést szorgalmazókat és „asztaluknál étkezett”.

A másfél ezer betelepülő többsége, akiket folyamatosan követtek falubelijeik, rokonaik, ismerőseik, többnyire a Felvidékhez kötődött. Néhányan közvetlenül és egyenesen jöttek ide, a telepítettek hangadói azonban azok közül a szarvasiak és csabaiak közül kerültek ki, akiknek szüleik, nagyszüleik származtak a Felvidékről. Ők még a század elején költöztek a Békés megyei Harruckern-birtokra. Ennek köszönhetően az áttelepülésre vállalkozók ismerték a telepítéssel járó előnyöket és komplex kisközösséget alkotva keltek útra. A magukat tótnak valló, evangélikus szabad menetelű jobbágyokból állók tele-

[1] Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára Károlyi család nemzetségi levéltára
[2] A Palocsayné részét a Dessewffyek örökölték.

pülésenként összefogva két hullámban költöztek Nyíregyházára: az ún. szállascsinálók már 1753 nyarán-őszén, míg a többiek 1754 tavaszától jöttek. Az egy helyről nagyobb csoportban érkezőknek spontán vezetői is voltak, illetve hozták magukkal papjukat, tanítójukat is. A békésiek kisközössége lett így a település új életének meghatározója, amelynek tagjait a felvidéki migránsokkal a vallás, a nyelv és a földesúrtól kapott azonos kedvezménysor kötötte össze.

Az újratelepítés utáni első tisztújításra 1753 decemberében került sor. Arra a kérdésre, hogy „ki légyen nékünk főbíránk?" a földesúr által jelöltekből a már többséget alkotó új lakosok adták meg a választ. „...a többi szarvasi lakos megjöveteléig Szent György napig bírónak tették meg Marko Györgyöt",[3] aki hívta magával Csabáról Wandlik Márton prédikátort. Marko György azzal szerzett bizalmat magának, hogy az áttelepülés mellett kardoskodva még börtönbe is vetették, ahonnan Károlyi közbenjárására szabadult.

1754-ben július 25-én a szarvasiak megérkezése után egyhangú szavazással bírónak választották Zajácz Jánost,[4] akit „a kivándorlás egyik kezdeményezőjeként" tartottak számon és az új lakosok „előkelőbbjei közé" számított.

A telepítés során szerzett érdem néhány évig, míg a Békés megyéből jöttek dominanciája néhány évtizedig érvényesült az elöljáróság választásakor.[5]

A bíróhoz évente választottak más elöljárókat is: „ami pedig az igazgatás felépítését illeti, kezdettől fogva úgy határozták meg, hogy elébb megválasztják a bírót, azután a törvénybírót, utánuk a tíz esküdtet, egy lovas hadnagyot, két, hasonlóképpen lovas tizedest, négy albírót, magyarul kisbírót. És mivel a kommunitás a kegyelmes földesurasággal kötött egyezség szerint mindenféle királyi haszonvételt a kezéhez kapott, ezért más tisztségviselőket is állítottak, mint a ser-, mészárszék-, bor-, és malom bírák."[6] A jegyzői feladatokat a Szarvasról érkezett tanító, Reguly Sándor látta el.

Bár mezővárossá a település csak 1786-ban vált, kezdettől autonómiát kaptak a szabad bíróválasztásra, a statutumalkotásra, az ingatlan adásvételre és a lakosbefogadásra.[7] A bíróválasztás rendje szerint minden évben tartottak tisztújítást. Itt meghallgatták a leköszönő bírók számadását, majd megválasztották az új elöljárókat. A tisztújításnak sokáig nem volt állandó időpontja. Mivel a nyári munkák idején kevesen jöttek be a határban lévő szállásokról, ezért mindinkább a téli hónapokra halasztották a választást.[8]

Hogy ki kaphatott bizalmat, abba a földesurak a jelöltek jóváhagyásával szóltak bele. Jelölt az lehetett, akit az új közösség meghatározó békési csoportja alkal-

---

[3] *Balogh István*: Az újratelepített Nyíregyháza első félévszázada (A nyíregyházi bírák évkönyvei, 1753–1803). In: Szabolcs-Szatmár megyei helytörténetírás, III–IV. Szerk. Dr. Gyarmathy Zsigmond. Nyíregyháza 1982. 93–131. (102.)

[4] Uo.

[5] Érdekes azonban, hogy a telepítést sikeresen lebonyolító Petrikovics és utódai nem kaptak vagy nem vállaltak feladatot a közösség vezetésében.

[6] *Balogh I.*: Nyíregyházi bírák i. m. 102.

[7] *Szabó Attila*: Nagykőrös és Kecskemét örökváltsága www.szabarchiv.hu/drupal/sites/default/ 2015. 03. 03.

[8] Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára (a továbbiakban MNL SZSZBML), V. A. 12/k. 78/78. No. 1404. 1803.

masnak vélt a gazdálkodás szervezésére és a bíráskodásra. Igazságszolgáltatási joguk a 20 forintig terjedő ügyekre terjedt ki. Esetenként „criminális" ügyekben is ítélkezhettek, de csak „holmi gyümölcs, fejsze, kolomp s más efféle aprólékos lopókat és kóborló s katonákhoz adó asszonyi személyek esetében".[9] Büntetésként legfeljebb pálcázást szabhattak ki. Akit bírónak ajánlottak, az jó gazda hírében kellett, hogy álljon, erkölcsi feddhetetlenségéhez nem férhetett kétség, továbbá eléggé ismert volt mindig ahhoz, hogy az ún. ősgyűlésen jelen lévők felkiáltással megválasszák. Minthogy eleinte nemigen akadt írástudó az elöljáróságban, az adószedés adminisztrációjának szervezése is az ő feladata lett.

Az egy évre szóló tisztség kezdetben nem mindenki által szívesen vállalt kötelesség volt, hiszen erre az időre ott kellett hagyni a távoli határban fekvő gazdaságot és az év nagy részét a köz ügyeivel foglalatoskodva bent a városban tölteni. Ha a megválasztottnak volt olyan korú fia, rátermett veje, vagy kellőképpen erélyes felesége, aki átvehette az irányítást, akkor nem szenvedett kárt a gazdaság. Ha nem, akkor „házi környülállására" való tekintettel lehetett kérni a tisztség alóli felmentést. Amennyiben nem találta a földesúr kellőképpen nyomósnak az indokot, a közfeladat visszautasítása súlyos büntetéssel járt.[10]

Volt, aki megtehette, hogy akár több alkalommal is vállalja a mind több előnnyel járó tisztséget. Liskány Andrást először 1758-ban, majd 1765-ben és 1766-ban is főbírónak választották. Az utolsó évben, hogy gazdaságában való kiesését kompenzálják, már 40 rénes forint honoráriumot is megszavaznak számára a földesúri regálékból befolyó jövedelemből.[11]

Bár a különböző helyekről történt folyamatos bevándorlásnak köszönhetően a népesség egyre nőtt, az alkalmasnak ítéltek köre alig bővült. A formálódó igazgatási elit csupán néhány családból állt. Ezek zömét azok a betelepítés évében potenssé válók adták, akik közül többen fő- vagy vicebírók lettek, esetleg más tisztségeket viseltek.[12]

---

[9] *Cservenyák László:* Az újratelepítéstől 1848-ig. In: Nyíregyháza története. Szerk. Cservenyák László, Mező András. Nyíregyháza 1987. 63.

[10] A tisztség visszautasítása nem egyedi eset volt, ezért a rend fenntartása érdekében az úriszék határozatban mondta ki, hogy a megbízatást el nem fogadókat büntetéssel: áristommal, illetve 12 rénes forint bírsággal sújtják. MNL SZSZBML, V. A. 11/i. 40/40. 1792:12. Hogy ez visszatartó erő lehetett, mutatja Fitkonidesz Mátyás csizmadia esete, akit mint az adószedéshez nagy segítséget jelentő írástudót esküdtnek jelölt a főbíró 1793-ban, de ő nem akarta elfogadni a tisztséget, „ellene szegezte magát" az elöljárónak, sőt a tizedest meg is ütötte. Mégis elvállalta a köztisztséget, mert már nevét jelentették a földesúrnak, és makacskodása esetén 12 rénes forint büntetéspénzt kellett volna fizetnie. Lásd MNL SZSZBML, V. A. 12/a. 1/81. 189. fol. 1793. július 24.

[11] A családjából az 1770-es években még János is vállalt főbíróságot 1773-ban, 1774–75-ben és 1780-ban.

[12] Ezek a családok a megváltakozás után is megtartották vezető szerepüket a városvezetésben, illetve az 1803 előtt jelentősebb tisztséget viselők népesedő családjából is bekerültek néhányan a fontosabb tisztségekbe. A Nagy családból még öten viseltek a családból tisztségeket az 1800-as évek első harmadában. A Regulyak közül Sándort, a település első nótáriusát, aki 1757–1796 között árvagyámi feladatokat látott el, beválasztották az alakuló communitásba is 1793-ban, ahol helyét fia, Gábor vette át 1804-ben, aki 1810–1811-ben törvénybíró, 1812-ben főbíró lett, majd szintén apja munkáját folytatva 1826 és 1834 között árvagyámi feladatokat látott el. Sámuel, aki majd 1835-ben a tanácsnak, 1841-től pedig az electa communitasnak lett tagja, 1841–1843 között albíró és kapitány is volt. A Franko család 5 köztisztséget vállaló tagja közül György már 1768-ban esküdt, 1780–1781-ben fő-

Bár a bírák megbízatása egy évre szólt, akikkel a földesurak és a lakosok elégedettek voltak, azokat többször is megválasztották – vagy, ahogy az 1767-ben bírónak választott Szimcsik Mátyást pl. 1767 után 1768-ra is „meghagyták hivatalában". A volt főbírók közül is egyre többen vállalták újra és újra a főbírósági pozíciót, esetleg a törvénybíróságot, illetve a jövedelemkezelői tisztségeket. A betelepülést követő 3-4. évtizedben így mindinkább gyakorlattá vált a „hivatali létra" bejárása: a főbíróságra való jelölésnél méltányolták azt, ha valaki az igazgatás valamely szintjén már bizonyította rátermettségét.

Az igazgatási elitet alkotó családok Nyíregyházán 1753–1803 között

Név	A tisztségviselés kezdő időpontja	Viselt tisztségek
Bogár család: - Márton - Gergely - Pál - Tamás	1756	esküdt esküdt esküdt, borbíró főbíró(2x), törvénybíró, sáfár, perceptor
Garay család: - György - Márton	1762	főbíró, communitas tag, számvevő, esküdt, sáfár, borbíró, esküdt, borbíró
Kováts család: - András - György - János	1755	főbíró, esküdt főbíró, törvénybíró, esküdt, számvevő, borbíró, székgazda borbíró, mezőbíró
Markó család: - György - Ádám	1753	főbíró, esküdt, perceptor, borbíró, székgazda főbíró (4x), esküdt, perceptor, számvevő, borbíró, sáfár
Sulyán család: - József - Ádám	1754	perceptor, borbíró, székgazda esküdt, székgazda
Szmolár család: - János - György - Mihály	1756	communitas tag törvénybíró, esküdt, számvevő esküdt, borbíró, városgazda
Trsztyánszky család: - Márton - Máté - Mátyás	1756	főbíró, esküdt, számvevő, sáfár törvénybíró, esküdt, sáfár borbíró

A bíróválasztásnak tétje volt, hiszen a közösség első embere meghatározta az egész település életét. 1759-ben pl. az „előrelátó" Bencs András az éves nyílhúzásos határművelés helyett — szarvasi mintára — szállásokra osztatta a határt. Ezzel a mai napig meghatározó munka- és lakhelyformát alakítottak ki.

„A község tisztviselői 1761-ben erélyes férfiak lettek, kik gondosan vitték a község ügyeit s ez évben megvásároltak egy házat, melyet átalakítva s kijavít-

bíró, István pedig 1791-es törvénybírósága után lett 1795–1796-ban főbíró. A 19. század első felében Jánost, Mihályt és Andrást választották meg különböző tisztségekre.

va »községházává« tettek; eddig a koronkénti főbíró lakása szolgált e célra" – írta a krónikás.[13] Filyó György főbíró és az elöljáróság nemcsak a községházára fordítottak figyelmet — aminek szükségesége mutatja a közösségi feladatok gyarapodását, az ügyintézés kiterjedését is —, hanem megindították azt a pusztabérlési gyakorlatot, amelynek eredményeként olyan volumenű állattenyésztésre nyílt lehetőség, amire a széles, de a lakosságszám rohamos emelkedése miatt egyre szűkebbé váló határ nem adott alkalmat.[14]

A betelepítés utáni évtizedek bíráiról nem lehet sokat tudni. Csupán az adóösszeírásokból, az alkalmanként fennmaradt végrendeletükből, hagyatéki irataikból, továbbá az evangélikus egyház jegyzőkönyvének rövid bejegyzéseiből következtethetünk anyagi helyzetükre, a későbbi történetírók által használt jelzőkből pedig jellemükre. A legelismertebbeket „előrelátó"-ként dicséri az itt fél évszázadig nótáriusként tevékenykedő Miskolczy Mátyás. Ilyen volt pl. a szállásokat kialakító Bencs András mellett a szarvasi Franko György, aki 1780-ban viselte a bíróságot. Annak ellenére, hogy keménykezűnek tűnt, a következő évre is újraválasztották. Pedig a két adószedő mellé még nyolcat állítva könyörtelenül behajtotta a tartozásokat, lefoglalva a hátralékosok barmait, teheneit. Igaz, bírósága idején született az a földkoncentrációt gátló statutum is, amely szerint „hogy a szántóföldek használatának jótéteményéből több emberre is háramoljon haszon, megújítódott az a szokás és rendszabály, hogy senki birtoka nem lehet több 4 kötélnél."[15]

Pápay György, aki 1784-ben fő-, 1797-ben törvénybíró volt, 1802-ben kelt végrendeletében az alábbiakat hagyta három fiára és három lányára:

„... vagyon pedig a gazdaságomban itten a városban belső házam Gyuris Istvánnak szomszédságában.

2. A kisteleki szőlőkben másfél nyilas szőlőm.
3. Négy kötél földem fekvő szálláson.
4. Tíz öreg, vagyis jármos ökör.
5. Tehenem hét.
6. Kétesztendős ökörtinó kettő.
7. Tavalyi ökörtinó kettő.
8. Egy tavalyi üsző.
9. Lovam vagyon nyolc, mind hámos, és idei egy csikó.
10. Juhom vagyon hatvan fejős juh, toklyó harminc darab.
11. Két vasas szekér, az egyik ugyanúgy, a másik futós szekér.
12. Fakó ökörszekerem egy.

---

[13] *Leffler Samu*: Nyíregyháza város története. In: Szabolcs vármegye. Szerk. Borovszky Samu. Bp. 1900. 99. Az első községháza megvétele után 11 évvel nagyobb épületbe költözött az elöljáróság, 21 év múlva pedig új városházát építtettek. 1837-ben azonban már ezt sem találták megfelelőnek egy szabad és privilégizálttá vált város számára és 1842-ben még újabb, modernebb városházát emeltettek Povolny Ferenc debreceni építőmester tervei alapján. Az épületek nagyobbá, impozánsabbá válása is szimbolizálta a város joggyarapodását, a városvezetés hatáskörének és számának bővülését.

[14] A nyíregyháziak gazdasági potenciáját a jó piaccal bíró ökör, szarvasmarha, juh és ló tenyésztése alapozta meg.

[15] *Balogh I.:* Nyíregyházi bírák i. m. 106.

13. Vagyon két ekém talyigástól és minden szerszámostól, és két ócska vasboronám.
14. Az eladó életem pedig vagyon árpa, köböl 80.
15. Eladó gabonám húsz köböl, mert ami több találtatik, az kenyérre maradjon András fiamnak házi szükségére, valamint az is, ami be van vetve, valamint 25 köböl őszi vetés, az is András fiamnak előre, mint gazdaembernek maradjon.
16. Adósaim: a biharkeresztúri zsidó tartozik 50 váltóforinttal.
17. Nagykárolyban atyámfiánál zab, köböl 17.
18. Készpénzben kezemnél 40 váltóforint, Sinkó Mártonnál 10 váltóforint..."[16]

1786-ban Nyíregyháza II. József privilégiuma alapján 4 országos vásár tartására jogot nyerő mezőváros lett. A kiváltság az igazgatásban is változásokat hozott: 1793-tól a bírák egyszemélyes döntéshozó hatásköre megszűnt, az immár szerteágazó ügyek intézésébe és az igazságszolgáltatásba bekapcsolódott az újonnan alakított electa communitas, a városgazdálkodási feladatot pedig a communitason belül megalakult gazdálkodószékkel, a jogi ügyeket a senatussal együtt, azok elölülőjeként intézte.

A bíróválasztás során ezután sem kellett tekintettel lenni a vallási hovatartozásra vagy a nemesek és nem nemesek lakosságon belüli arányának megtartása,[17] nem úgy, mint az újonnan alakított testületeknél, amelyekben a tagok számarányosan képviselték a különböző vallású és jogállású lakosságot: a lakosság közel 80-át kitevő evangélikusok voltak többségben, de volt 2-2 református, római és görög katolikus tag is, továbbá a gazdák mellett néhány kézműves és nemes.

Ekkor már nem azt tartották alkalmasnak a főbíróságra, aki a betelepülésnél érdemeket szerzett, ill. jó gazda hírében állt, hanem aki írni-olvasni tudásával és világlátottságával, talpraesettségével előbbre vihette a közösség ügyét. A bírák a különböző küldöttségek élén mind többször fordultak meg a földesurak kastélyaiban, ahova a haszonvételi szerződéseket mentek megújítani, a különböző vidéki kúriákban, ahol pusztákat béreltek, de az ő feladatuk volt az adószedés rendjének biztosítása, a belső rend megtartása, a helyi szabályrendeletek alkotása és betartatása, a haszonvétel kezelők számadásainak ellenőrzése. Ezekhez már kevés volt „a józan paraszti ész", nem ártott a furfangosság, sőt alkalmanként a gyakorlatban alkalmazható jogi ismeret.

A parasztbírák mellett így mind gyakrabban választottak nemeseket, kézműveseket, akiknek már nem az volt a feladatuk, hogy a gazdálkodást megszervezzék, hanem az, hogy megtalálják a továbblépés módját: a bérbe vehető pusztákat, a földesúrral kötendő kedvező szerződések lehetőségét, az elfogadható kamattal hitelt nyújtókat, a közösség számára megszerezhető privilégiumokat.

---

[16] MNL SZSZBML, V. A. 12/k. 87/167. 1802:15.

[17] A szabad menetelű jobbágyok közé rangrejtve betelepült néhány nemes is. Számuk 1786-ra közelítette a 100 főt. Bár a hét és félezres lakosságon belüli arányuk nem jelentős, de erősödésüket mutatja, hogy hadnagyi széket állíthattak fel egymás közti ügyeik intézésére és az adójuk beszedésére.

Hogy egy-egy megkezdett feladatot bevégezhessenek, 1787-től a bírák többségét két éven át erősítették meg hivatalukban.

A 18. század végén már több mint 300 kézműves élt a városban, voltak köztük nemesek is. A bíróválasztás rendjét azonban a beköltözésük nem változtatta meg. Nem alakult ki rotáló rendszer, bírák továbbra is csak azok lehettek, akiket a gyűlésen részt vevők személyüket tekintve tartottak alkalmasnak és szavaztak meg, függetlenül a jogállástól, foglalkozástól, vallástól. A gömöri, zólyomi, liptói, abaúji városokból érkezett kézművesek elöljáróságban való térnyerése azonban olyan nagymértékű, ami a bírói feladatkör megváltozásához vezetett.

1800–1801-ben az az előrelátónak címzett Mányik Péter lett a főbíró, aki csizmadiaként a rozsnyói céhben vált mesterré, Nyíregyházán letelepedve 1783-ban sáfár, két év múlva borbíró, majd perceptor lett. 1800-ban az újoncállításban szerzett érdemeiért „királyi tetszés jeléül" a főbírák közül egyedül ezüst érmet is kapott. Rátermettségét igazolja, hogy később még többször is megválasztották főbírónak, így megszakításokkal bár, de öt évig viselte a tisztséget, 1804-tól 1826-ig tagja volt a communitasnak, 1806–1832 között a senatusnak, valamint a gazdálkodószéknek is. Őt a főbírói székben törvénybírája, Gerliczky/Szuchács Mátyás követte: „A főbíró e hivatalban — mint a közönség más hivatalaiban is, — amelyeket gyakorta viselt, fáradhatatlanságot és nem kevesebb hűséget tanúsított, most mikor a mégis szerényen viselt legelső helyet elnyerte, fáradhatatlanul azzal törődött, mi lenne a város közönségének javára. Így meghányta vetette elméjében, hogy a kegyelmes földesuraktól való megváltakozást hogyan tudná a város közönsége megindítani… Miután a város közönségét e célból összehívta, a tanáccsal megtárgyalta, egyakarattal és elhatározással kísérletet is tett, éppen, amikor az országgyűlés összeülőben volt…."[18] Bár a történetíró egyszemélyes érdemként tünteti fel a nem mindennapi gondolatot, a megváltakozást, számtalan utalás található arra vonatkozóan, hogy a joggyarapodás ötletét és a megvalósítás módját leginkább azok vetették fel és szorgalmazták, akik szabad királyi városokból érkeztek, illetve azok, akik az örökváltsághoz szükséges kölcsön felvételéhez megfelelő kapcsolatokkal rendelkeztek. A nemesek is hangoztatták szerepüket a dicsőségben, hiszen leginkább magukat tartották mind a földesurakkal, mind a megyei és országos hatóságokkal folyó egyeztetésekben kompetens tárgyalófélnek.

1803-ban Gerliczkyt megerősítették hivatalában, és felhatalmazást kapott arra, hogy népes városi delegáció élén tárgyaljon a kérelmüket elfogadó Dessewffyekkel, akik 1803. december 1-jén 320 ezer rénes forint ellenében a városra ruházták földesúri jogaikat. Így Gerliczky maradt a következő évre is főbírónak, hogy befejezhesse a jogi ügyletet, amihez még a választott közönség megújítására is szükség volt.

Ezt követően a bírák legfontosabb feladata a Dessewffyekkel még évtizedeken át húzódó jogviták rendezése, a Károlyiak hasonló örökváltság szerződés iránti megnyerése, a váltságösszeg hitelekből történő előteremtése, a felvett

[18] *Balogh I.*: Nyíregyházi főbírák i. m. 113.

kölcsönök folyamatos, rendszeres törlesztése, valamint a földesúri jogok gyakorlásának érvényesítése lett. Ettől kezdve szóba se jöhetett már olyan gazda, aki írástudatlan volt, és aki nem rendelkezett rálátással a város haszonvételeire, jövedelemkezelői gyakorlatára, a közigazgatás menetére. Nem véletlen, hogy 1805-ben újra Mányik Pétert választották meg, majd az örökváltság előkészítésében törvénybíróként részt vevő Bartha Józsefet. Ezt követően éveken át a törvénybírót választották meg a következő évben főbírónak: ns. Márkus Balázs (törvénybíró 1805–1807, főbíró 1808–1809), Sulyán József (törvénybíró 1807, főbíró 1810–1811), ns. Reguly Gábor (törvénybíró 1810–1811, főbíró 1812), Augusztin Mihály (törvénybíró 1812, főbíró 1813).

1814–1816 között ismét Mányik Péter lett a főbíró, majd a legnagyobb létszámú kézműves csoport, a csizmadiák közül egy másik, a közigazgatásban jártas mesterre, Juhász Nalivankó Mihályra esett a választás (1817–1819), aki ha törvénybíróként nem is tevékenykedett előtte, de mint vásárbíró 1796-ban és 1799-ben, borbíró 1802-ben, sáfár 1814–1815-ben a legjövedelmezőbb haszonvételeket kezelte. 1804-ben választották meg perceptornak és a communitas tagjának.[19] 1820-ban Benkő István, majd 1821–22-re újra Mányik Péter lett a főbíró.

A megfelelő főbíró kiválasztásához, a tisztújítás sikerességéhez fontosnak tartották a választás napjának optimális meghatározását. 1820-ban e célból született az alábbi határozat: „Minekutána már jó eleve ennek előtte a város elöljárói világosan kinyilatkoztatták volna azon kívánságokat, hogy a bírói választás ennek utána a karácsonyi ünnepek előtt való napokon (amidőn közeli országos vásár nem történne) s ennek véghez menetele után pedig, hacsak lehetséges, még azon hétnek napjaiban a többi, választatni s újíttatni szokott hivatalt és szolgálatot viselő személyek is választatnak, hogy itt a tekintetes vármegyével teendő computus a város számadásaival egy időben menvén véghez, eszerint ezen város kormányzásában a jó rend és egyformaság annál inkább előmozdíttathatna. Melyeknél is fogva folyó esztendőbeli hónap 18. napján (előbb dobszó és templomi hirdetés által közönségessé tétetvén a lakosoknak a bírói választás) tekintetes Markos Mihály uradalmi fiskális úrnak elölülése alatt a bírói hivatalra candidáltatván nemzetes Benkő István, Sulyán József, Mányik Péter és Nalivanko Mihály urak, főbírónak a votumok többsége után nemzetes Mányik Péter úr választatott.

Továbbá törvénybírói hivatalra candidáltatván nemzetes Sulyán József, Angyalossy Pál, Huray János, Bodnár András és Meggyessy István urak, a votumoknak többsége után nemzetes Sulyán József úr törvénybírónak választatott."[20]

1821-ben a választást december 16-ra tették, mérlegelve, hogy semmilyen országos vásárra indulás napjával ne essen egybe és ne bolygassa meg a hitéletet sem. De minden hiábavalónak bizonyult, mert csekély volt az érdeklődés: kb. kétszázan lehettek a leköszönő tisztségviselőkkel együtt, úgyhogy azt fontolgatták, hogy más napot kell választani, hátha többen jönnének.[21]

[19] 1829-ben törvénybíró lett, de lemondott, mert sógora, Huray János lett a főbíró és a rokonság kizárólagos ok volt.

[20] MNL SZSZBML, V. A. 11. 1/1. No. 113. 1820.

[21] Uo. No. 208., 209. 1821.

A bíróválasztás új rendjének megváltoztatásáról 1822-ben tanácskozva azt latolgatták, hogy „miképp kellene a bírói választás módját úgy megállapítani, hogy a méltóságos uraságnak, úgy a városnak ne praejudicálna, azonban a választó népnek választó szabadsága is épségben hagyattatna, jövendőre nézve pedig állandóul rendes bévett szokásul szolgálna. Melyre nézve minden környülállásaival fontolóra vétetvén az eddig változólag s gyakorízben a választó népnek nem minden zúgolódása nélkül gyakorlott többféle bírói választás módjaik, végre azok közül az itt alább írt választás módja, mint amely által, amidőn a méltóságos uraságnak, úgy a városnak is candidálásbeli szabadságok egyformán határoztatna, de nem akadályoztatna, egyszersmind a választó népnek nagyobb kiterjedésű választásbeli szabadság engedtetik."[22] Ekkor úgy határoztak, hogy megneveznek 10-12 lakost, akikből a földesúr tisztje 5-6-ot candidál, és közülük választ majd egy főbírót a város népe. A választásra kijelölt órában sokan összegyűltek — köztük a helybeli papok és tanítók is — és miután a fő- és vicebírók hivatalukat megköszönve lemondtak, Jákó István uradalmi fiskális a beadottakból előbb a főbíróságra jelölt hat személyt, akik közül 67 szavazattal ismét Benkő Istvánt választották meg, majd a törvénybírónak ötöt, akik közül a legtöbb, 62 szavazatot Belus András kapott.[23]

1823-ban fontosnak tartották a jelölésre vonatkozóan rögzíteni, hogy a hivatalban lévő bírák természetszerűen jelöltek, továbbá a 12 főt úgy kell a választott közönség tagjainak összeállítani, hogy „vallásbeli tekintetekre" is figyelemmel legyenek.[24]

A város elismert főbíráinak egyike Benkő István, aki többek között volt vásár- és borbíró, pusztainspector. 1817-ben törvénybíró, 1818-ban beválasztották a senatusba, két év múlva a gazdálkodószékbe, és tagja lett a 3. testületnek, a communitasnak is. 1820-at követően főbíróként irányította a várost a Károlyiaktól való 1824-es örökváltság idején 1823–1826, majd 1828–1829, valamint 1833–1834 között. Főbíróságát 2 évre Mányik Péter, majd az újra törvénybírókból lett főbírók, 1827-ben Sulyán József (törvénybíró 1820–1822), 1830–1831 között Huray János (törvénybíró 1828), 1832-ben Suták Sámuel (törvénybíró 1830–1831) szakították meg.

Ebben az időszakban újabb és újabb kihívások tették próbára az elöljáróságot: a megváltakozással Nyíregyháza törvényileg szabályozatlan jogi státuszba került. A földesúri jogokkal bíró parasztközösségre a vármegye igyekezett kiterjeszteni fennhatóságát és kedvező helyzetbe hozni a városbeli maroknyi nemességet. A főbíró feladata lett a belső ellentétek feloldása, a megyei elöljárókkal és a helytartótanáccsal való tanácskozás, a megfelelő ágensek megtalálása. Az elöljáróság vezetőjeként továbbra is részt vett a mindennapi élet szervezésében is: a statutumok alkotásában, az új lakosok befogadásában, a pusztabérletek megkötésében, a kölcsöntörlesztés bonyolításában és az ehhez szükséges újabb kölcsönök felvételében, a haszonvételek működtetésében, az ingatlan adásvétel nyomon követésében. Mindezen feladatok mellett az adószedést és a helyi igaz-

[22] MNL SZSZBML, V. A. 12/a. 2/82. 231–233. fol. 1822.
[23] A város lakossága ekkor kb. 12 ezer fő volt!
[24] MNL SZSZBML, V. A. 11. 1/1. No. 488. 1823.

ságszolgáltatást már csak olyan főbíró irányíthatta, koordinálhatta, aki megfelelő kvalitások mellett megfelelő ismeretekkel rendelkezett.

1826-ban a tisztújítás időpontjának állandóvá tételétől remélték a bíróválasztáson való részvétel biztosítását, ugyanis az új szabályrendelet szerint a választásra jogosultak köre jócskán megcsappant: „a bírói választásnak ideje állandóul karácsony ünnep harmadik napján reggeli órakor, éspedig e folyó esztendőre nézve december 27-én tartasson, de a választásra és votizálásra csupán helyes polgárok bocsáttassanak."[25] Ez a statutum a bíróválasztásban már egy új szakasz nyitánya, hiszen eddig minden lakosnak bevett nyíregyházi férfi választó és választható volt a különböző tisztségekre. Ez évtől kezdve csak a gazdaságilag legtehetősebb, polgártaksát is befizetők dönthettek szavazatukkal vagy hivatali munkájukkal a közösség sorsáról. Ráadásul a statutum szerint a Karácsony második napján tartott utolsó városi gyűlésen „a választott közönség votuma által hat tanácsbeli és tizenkét választott közönségbeli személyekből álló deputatiót nevez ki. Ezen deputatio a bírói választás napját megelőző este a városházánál öszveülvén a bírói hivatalra candidálandó hat személyekről elébb tanácskozik, annak utána pedig egyenként egy oldalszobába menvén, ott ki-ki vallás és nemesi vagy polgári rangkülönbség nélkül tetszése szerint a candidatióra legérdemesebbnek vélt tanácsbeli és választott közönségbeli hat személyeket a jegyző által egyforma nagyságú papírosra felirat, s magához vévén az eszerint általa tett candidatiót foglaló papírost, azt a többi deputált személyekkel egyszerre s öszvekeverve, a már együtt ülő egész deputatiónak beadja. Mely papírosok egyről egyre megvizsgáltatnak, s amely hat személyek eszerint legtöbb votumot nyertenek, azok másképp, a közhíradással is öszvegyűjtött polgárok előtt, mint bírói hivatalra candidált személyek felolvastatnak és a polgárok votizálásra bocsátatván, az eszerint legtöbb votumot nyert személy főbírónak kineveztetik. A főbírónak elválasztása után nyomban a vicebírónak választása vétetik elő, eképpen minekutána a bírói választás napját megelőző este öszvegyűlt deputatio a főbírói hivatalra való candidatiót elvégezte, ugyanazon megírt módon a vicebírói hivatalra kétrendbeli, úgymint az egyiket csupa nemes, a másikat csupán polgári rendből való személyekből álló candidatio vicebíró elválasztása végett felolvassa, éspedig oly móddal, hogy mivel mind az eddig is observált szokásnál fogva, mindpedig azért is, mivel ennek utána az egyik bírói hivatalhoz egyszersmind a nemesek főhadnagyi hivatala[26] is kötve lészen, a deputatio teljes figyelmét fogja arra fordítani, hogy ha a főbíró polgári rendből választatott, ezen esetben a vicebírói hivatalra nemes személyekből álló candidatio és megfordítva, ha főbírónak nemes személy választott el, vicebírónak nem nemes személyekből álló candidatio olvastasson fel."[27] Nem véletlen, hogy ebben az időszakban nincsenek új városvezetők. A candidáltak között

[25] Uo. No. 46. 1824.

[26] A hadnagyi szék elöljárójaként a nemesek hadnagya 1786-tól intézte a nemesek egymás közötti ügyeit és az adójuk beszedését.

[27] 1826-ban a megyei küldöttség azt szorgalmazta, hogy újra 12 jelölt legyen mindkét bírói tisztségre, de a város jogaihoz ragaszkodva megtartotta eredeti elképzelését és csak hat főt jelölt. Lásd MNL SZSZBML, V. A. 11. 2/2. No. 1089. 1826.

rendre ugyanazok a nevek jelennek meg, és így a lehetőségek köre az igazgatási elit fél tucatnyi tagjára korlátozódott.

A belső erőviszonyok szabályozására alkalmasnak gondolt titkos szavazás lebonyolításához 1832-ben megbízták a főbírót, hogy akár helyben készíttessen, akár a debreceni vásáron vegyen egy hat fiókos, záros ládát, ahhoz száz darab megbélyegzett golyót, amelyhez „a láda lyukai úgy alkalmaztassanak, hogy belől bőrzacskó által a fiókokból a golyóbisok felnyitás nélkül ki ne vétethessenek."[28] A szavazóláda úgy működött, hogy minden szavazó kapott egy golyóbist és egy üres szobában abba a fiókba tette, amelyiken az általa választott jelölt neve szerepelt.[29] A voksolás végén, amikor a ládát a gyűlés előtt kinyitották, harag és részrehajlás nélkül lehetett megállapítani, hogy ki kapott több szavazatot, csak össze kellett számolni a golyóbisokat.

1833-ban még inkább szűkítették a bíróságra választhatók körét kimondva, hogy a fő- és vicebírák egyedül senatorokból választassanak. A jelölést továbbra is a választott közönség által kinevezett küldöttség tette meg a meghívott szolgabíró elölülésével. A fő- és albírói tisztségre 4-4 személyt jelöltek, a „választás pedig a választott közönség tagjai és az új rend szerint kinevezendő többi polgárok által fog történni."[30]

1835-ben, a törvénybírósága utáni évben ns. Kralovanszky András gazdálkodót és katonatisztet választották főbíróvá. A város jogi státusát rendező, a saját erejéből pénzen megváltakozó paraszt és iparos közösség igazgatását meghatározó királyi privilégiumra várás éveiben, illetve annak megérkeztét követően[31] a gyakorlati megvalósulás kezdetének idején, 1840-ig maradt hivatalában. Öt éves hivatalviselése után a jogvégzett vicebíró, ns. Trsztynszky Sámuel ügyvéd, az 1756-tól egyik legtöbb tisztségviselőt adott család tagja váltotta, majd 1847–48-ban újra ő ült be utolsóként a főbírói székbe.

1837 újabb fordulópont az elöljáróság életében: a megváltakozott, akkor már 17 ezer főt számláló közösség királyi kiváltságként „szabad és privilégiált" mezőváros lett. Négy évtized alatt immár harmadszorra is át kellett szervezni a városigazgatást. A privilégium szerint fő- és albíróból, valamint 12 tanácsnokból álló városi tanácsot lehetett felállítani, amelybe a bírákat a vármegye főispánja által kinevezett tisztújító széki elnök jelenlétében a holtig kinevezett tanácstagok közül 4 jelöltből 3 évre választotta az electa communitas. A tisztségviselők újraválaszthatók voltak. „Kegyelmesen rendeljük és akarjuk, hogy az elválasztandó tagok, úgymint főbíró… mind azon személyes és erköltsi tulajdonságokkal bírjanak, mellyek a köz hivatalokra alkalmazandóktól törvény által megkívántatnak, minden vallásra való tekintet nélkül…"[32] Itt a bíróválasztás tekintetében a

[28] MNL SZSZBML, V. A. 11. 5/5. No. 38. 1832.

[29] Pl. Győrben is hasonló módon szavaztak 1760-tól. L. *Bak Borbála*: Győr szabad királyi város bíráinak választása 1743–1778 között. In: Tanulmányok Győr és vidéke történetéből. Szerk. Gecsényi Lajos. Győr 1978. 23–36.

[30] Uo. No. 335. 1833.

[31] Az 1837. augusztus 1-jén aláírt kiváltságlevelet 1838 januárjában hirdették ki a város közgyűlésében.

[32] Nyíregyháza kiváltságlevele, 1837. (hasonmás kiadás) A tanulmányt írta: Kujbusné Mecsei Éva. Nyíregyháza 1997.

kör bezárult. Az új feladatkör a régi elité maradt, de családon belül egymást követő generációk tisztségöröklésére a nyíregyházi főbíráknál továbbra sincs példa.

A privilégium új tisztségviselőt, a népszószólót, vagy más néven polgármestert is megnevezett, aki a választott közönség elölülőjeként tevékenykedik. Választásáról a kiváltságlevél nem rendelkezett, így az 1838. február 14-én tartott első tisztújításon a főispán által elnöki tisztre jelölt Pálfy József azt javasolta, hogy mivel a polgármester majdnem olyan fontos, mint a bíró, a belső tanács jelöltjeiből a közönség válassza meg. Elsőként nemes Inczédy György, a város ügyvédje, táblabíró, majd Suták Sámuel volt főbíró, szíjgyártó, később pedig Krajnyák János szűcs lett a sorsfordító 1848-as évig a város polgármestere.

Ez idő tájban Nyíregyháza már nagy bérletekben gazdálkodott, számos puszta bérelt, „a pénzzel is mintegy kereskedést űzött, nagyobb summákat vett fel és kölcsönzött ki."[33] A tisztségek lassan hivatallá váltak, a tisztségviselők egyre hosszabb időre kapták megbízatásukat. A hivatalnoki karban mind több szakértelmiségi dolgozott, de a választott tisztségviselők között is (pl. az árvagyámsági feladatok ellátásához) szükség volt jogi ismeretekre. A főtisztségekre olyan közigazgatásban, jogban jártas, világlátott lakosokat választottak, akik bármilyen fórumon képviselni tudták a földesúri jogokat bíró nyíregyházi parasztcommunitást. A szokásjog és az élet diktálta aktuális feladatok a 19. század közepére már feladatkörré formálódtak, amelyek végrehajtását hatásköri utasításban rögzítették.[34] A hatáskörök módosulása és még kiforratlan volta miatt azonban 1837-től kisebb-nagyobb presztízscsatározások folytak a főbíró elölülésével működő, a senatus feladatát folytató, ún. belső tanács és főbírói ítélőszék, valamint a polgármester által vezetett, az electa communitas feladatkörét továbbvivő, a gazdálkodást irányító ún. külső tanács között. A polgármester ráadásul átvette a főbírótól a városháza fölötti gondnoksági felügyeletet, valamint a város képviseletét a szerződéskötésekkor, a kölcsönfelvételeknél, továbbá a leendő polgárok is előtte tették le az esküt.

Amikor az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc után egy bő évtizeddel a városi közigazgatás újjáalakult, már más szabályok és személyek határozták meg a főbíró helyett polgármester által vezetett elöljáróság létrejöttét. Lezárult egy évszázados korszak és ekkortól már fel sem vetődött az a kérdés, hogy „ki légyen nékünk főbíránk?"

---

[33] *Lukács Ödön*: Nyíregyháza szabad kiváltságolt város története. Nyíregyháza 1886. 264.

[34] A tisztségviselők között találjuk az 1806-ban indult professzori iskola diákjai, akik már nem csak írni-olvasni tudtak, hanem a számolásban és a latin nyelvben is jártasaknak tekinthetőek.

MELLÉKLETEK

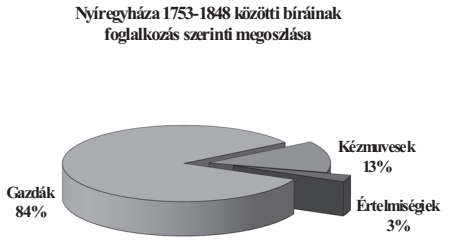

Nyíregyháza 1838–1848 közötti bíráinak foglalkozás szerinti megoszlása

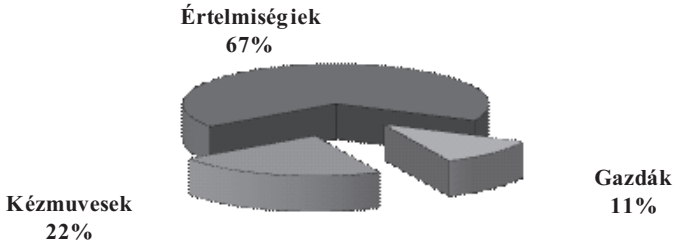

„WHO SHOULD BE OUR CHIEF JUDGE?"

The Chief Judges of Nyíregyháza between 1753 and 1848)

By Kujbusné Mecsei Éva

(Summary)

At Nyíregyháza written sources about the election of the magistracy only survive from the period after the town's resettlement in 1753. According to these, for several decades the chief judges were chosen from those among the settlers of Békés, the largest group in the village, who had played a dominant role in the resettlement, and were reputedly the best farmers. They held office for one or two years. After Nyíregyháza had been promoted to the status of market town in 1786, the constantly growing population needed such leaders who, literate and knowledgeable about the wider world, could be of help to them in the acquisition of further rights and exemption from seigneurial domination. The management of credit operations needed for the perpetual exemption, and of the legal measures which made these possible, and the acquisition of the necessary royal favour, could only be entrusted to an educated chief judge.

The inhabitants of the greatly transformed market town, enjoying administrational autonomy and civic rights, and then the *electa communitas* and the senate, elected after 1837, in accordance with the royal privilege, a mayor alongside the chief judge, and the former took complete control over town affairs after 1848.

Tóth Árpád

NEMESSÉG, POLGÁRSÁG ÉS HONORÁCIOR ÉRTELMISÉG HATÁRÁN

Városi tisztviselők a késő rendi társadalom korszakában

A 19. század első felében élt és hivatalt viselt városi tisztviselők helyzetével foglalkozó szakirodalom igen csekély. Nemcsak általánosságban, országos kiterjedésű társadalmi csoportként nem vonzottak a városatyák számottevő kutatói figyelmet, de az egyes városok történetének monografikus feldolgozásaiban, az ún. városbiográfiákban[1] is legfeljebb esetlegesen, reflektálatlanul vagy ellentmondásosan kerültek ábrázolásra. Pedig Kósa János 1938-ban még úgy látta, hogy a városi tisztviselőkre vonatkozóan aránylag — a vármegyei vezetőkhöz képest — gazdagok az ismereteink, ám az azóta eltelt évtizedek során alig bővült ez a tudás.[2] A városi tisztviselők, mint társadalmi csoport monografikus kutatásának hiányát jelen tanulmány sem tudja pótolni; célom inkább az, hogy szempontokat és értelmezési kereteket javasoljak egy jövőbeli átfogó vizsgálatához, illetve hogy néhány példán keresztül a kérdéskör jelentőségét és érdekességét bemutassam.

A városi tisztviselők történetének három, egymástól többé-kevésbé eltérő szempontú megközelítése ragadható meg. Közülük legrégibb hagyománya annak az irányzatnak van, amelyet igazgatástörténetinek nevezhetünk. Ennek optikájából nézve a legfontosabb eseménysor a városi hivatalszervezet kifejlődése, amely ennek differenciálódásában és létszámbővülésében ragadható meg. Az ilyen ábrázolásban a tisztségviselők elsősorban mint hivatali utasítások által szabályozott feladatok végrehajtói, illetve — ha erre alkalmas forrásanyag rendelkezésre áll — mint a tisztújítások kulcsszereplői jelennek meg. Az ilyen vizsgálatok jellegzetes terméke az archontológiai kiadványoktól és a hivatali utasítások forrásközlésétől a monografikus feldolgozásig terjed.[3]

---

[1] *Gyáni Gábor*: Mai várostörténet-írásunk: teljesítmény és irányzatok. Századvég Új folyam 1997. 4. 55–69.

[2] *Kósa János*: Magyar rendiség és osztálytársadalom. Magyarságtudomány 1. (1942.) 374–375.

[3] *Schmall Lajos*: Adalékok Budapest székesfőváros történetéhez. Bp. 1899.; *Flaxmayer József*: Budapest közigazgatási szervezete és alkalmazottai 1686-tól 1872-ig. (Statisztikai Közlemények 79. köt. 4.) Bp. 1936. különösen 45–48.; *Bónis György*: Pest-budai hivatali utasítások a XVIII. században. (Budapest Főváros Levéltára forráskiadványai 6.) Bp. 1974.; *Bak Borbála*: Győr szabad királyi város igazgatása, 1743–1778. (Tisztségviselők, alkalmazottak.) Bp. 1980.; *Kállay István*: A városi önkormányzat hatásköre Magyarországon, 1686–1848. Bp. 1989.

Egy másik lehetséges megközelítés a modern hivatalnoki foglalkozás kialakulásának társadalmi körülményeire helyezi a hangsúlyt. A Max Weber szociológiája által ihletett szempontrendszer arra fókuszál, hogy a bürokratikus (hivatalnoki) tevékenység a legtisztább formája a racionális jellegű, legális uralomnak. A bürokratikus testület lényegéhez olyan elemek tartoznak, mint a világos hierarchia és a hivatali előmenetel meghatározott elve, a feladatvégzés függetlensége (egyedüli vagy főfoglalkozás, cserébe a rögzített fizetésért) és személytelensége, illetve a formálisan is megszerzett szakképzettség által garantált szakszerűség.[4] Ebben az esetben olyan fejlemények kerülhetnek a vizsgálat központjába, mint a hivatali karrierutak vizsgálata, a minősítések során a tisztviselőkről megrajzolt kép, valamint a fizetések (ezen belül a naturáliák) mértéke és a nyugdíjazási gyakorlat.[5]

Harmadsorban a városi tisztviselők mint egy sajátos történeti kontextusban megjelenő társadalmi csoport tagjai is vizsgálhatók, leginkább kollektív életrajz (prozopográfia) formájában.[6] A városvezetők társadalomtörténeti helyzetének értelmezésére — a ma talán leginkább elterjedtnek tekinthető megfogalmazást használva — a „késői", másként „felbomló rendi társadalom"[7] viszonyai között elhelyezve azt kutathatjuk, hogy három társadalmi tömb — a nemesség, a városi polgárság és a honorácior értelmiség — metszéspontján elhelyezkedő csoportot milyen kötődések és milyen aspirációk jellemzik, illetve hogy környezetük hogyan pozicionálja őket ebben a társadalmi térben. Az egyének helyzetének alakításában a rendi társadalmi viszonyrendszer és hierarchia mint a korábbi korszakokból megörökölt strukturáló erő mellett a 18. utolsó harmadától mind erősebben befolyásolják olyan tényezők, mint a képzettség, a vagyonosság, a (városi) lakóhely, és ezek eltolódó súlya hatást gyakorol az érintett társadalmi csoportokra. A korszak sajátossága ezekkel összefüggésben a társadalmi mobilitás egyre táguló lehetősége is. Tanulmányomban e harmadik nézőpont felől közelítek a polgári forradalom előtti fél évszázad magyarországi városainak tisztviselőihez.[8]

---

[4] *Weber, Max*: A bürokratikus uralom lényege, feltételei és kibontakozása. In: *Uő*: Gazdaság és társadalom. Bp. 1967. 257–265.

[5] *Schmall L.*: Adalékok i. m.; *Flaxmayer J.*: Budapest alkalmazottai i. m. 68–73. Hajdu Lajos a jozefinus évtized állami hivatalnokainak minősítésére irányuló törekvést elemezte, tanulmányában azonban nem tért ki a városi tisztviselőkre: *Hajdu Lajos*: Az állami tisztviselők minősítési rendszere II. József uralkodása időszakában. In: *Uő*: A közjó szolgálatában. A jozefinizmus igazgatási és jogi reformjai. Bp. 1983. 82–114.

[6] A prozopográfia (kritikai) bemutatására és értékelésére l. *Kövér György*: A kollektív biográfia lehetőségei és korlátai. In: *Uő*: Biográfia és társadalomtörténet. Bp. 2014. 373–387. A módszer alkalmazására az itt tárgyalt korszakra: *Bácskai Vera*: A vállalkozók előfutárai. Nagykereskedők a reformkori Pesten. Bp. 1989.

[7] *Dobszay Tamás – Fónagy Zoltán*: A rendi társadalom utolsó évtizedei. In: Magyarország története a 19. században. Szerk. Gergely András. Bp. 2003. 57–124.; *Tóth Árpád*: Polgári stratégiák. Életutak, családi sorsok és társadalmi viszonyok Pozsonyban 1780 és 1848 között. Pozsony 2009. 72–130.; *Sasfi Csaba*: Gimnazisták és társadalom Magyarországon a 19. század első felében. (Korall monográfiák. 4.) Bp. 2014. 63–93.

[8] Jelen tanulmány előzménye: *Tóth Árpád*: Hivatali szakszerűsödés és a rendi minták követése. Pest város tisztviselői a reformkorban. Tanulmányok Budapest múltjából. XXV. (1996) 27–60.; L. még *Szívós Erika*: Városvezető elit Pesten a XVIII–XIX. század fordulóján. Uo. 9–25.

Definíció, körülhatárolás, létszám

Kiket tekinthetünk városi tisztviselőknek a tárgyalt korszakban? Ennek megítéléséhez az egyik lehetséges út egy olyan adatbázis létrehozásának keresztül vezetne, amely a városi igazgatásban döntéshozó és/vagy adminisztrációs feladatkört betöltő összes személy adatait magában foglalja.[9] A városi tisztviselők körének lehatárolásánál fontos elvi döntéseket kell meghozni, így azt, hogy mely tisztségek viselőit tekintsük városatyának. A szakirodalomban gyakori ugyanis, hogy csupán a városi tanácsok tagjaira fordítanak figyelmet, holott már a közepes nagyságú városokban is előfordulnak további városvezetői tisztségek. Ezek alapvetően négy nagy egységbe csoportosíthatók:

(1.) A városi igazgatás jogéletét felügyelő és a városokat kifelé képviselő jegyzők és ügyészek (nagyobb városokban fő-, al- és tiszteletbeli címmel), továbbá actuariusaik.

(2.) A jegyző munkáját segítő, 2-4 hierarchikus szintet képező írnokok — a tulajdonképpeni írnokok (cancellisták), a járulnokok (accessisták) és a napidíjas vagy anélküli gyakornokok (diurnisták) —, valamint az iktató, a levéltárnok.

(3.) A városi jövedelmek egy-egy csoportjáért felelős pénztárkezelők (adószedő, kamarás), valamint a számvevő, az árvagyám, a telekbíró, a városgazda a beosztottjaikkal (helyettesekkel és írnokokkal).

(4.) A szakértelmiséginek tekinthető posztok viselői (tiszti orvos, mérnök).

Az is kérdés, hogy mely településeket indokolt ebben az összefüggésben városnak tekintenünk. A probléma lényege, hogy a korban alkalmazott hivatalos városdefiníció szerinti városállomány sem a kortársak megítélése, sem a történettudomány utólagos értékelése szerint nem feleltethető meg a ténylegesen városi szerepkört betöltő települések halmazának.[10] A szabad királyi városokat felügyelő kormányszékek (a Helytartótanács és a Magyar Királyi Kamara) nyilvánvalóan rendelkeztek kidolgozott képpel arról, hogy a negyedik rendet alkotó városokban milyen — választott vagy kinevezett, élethossziglan szóló vagy a következő tisztújításig érvényes — tisztségek betöltői számítanak ilyennek, ám számos és különféle jogállású (püspöki *civitas*, illetve szabadalmas) mezővárosban hasonló struktúra épült ki a 19. század első felére.[11] Az egykorú, a kormányzattól független kiadású címtárak tudomásul is vették a megváltozott helyzet — a hivatalos rendi-jogi szemlélet erejének gyengülését — és olykor né-

---

[9] A korszakra nézve hasonlóan teljeskörű kutatás folyik a rendi polgársággal kapcsolatban „A magyarországi szabad királyi városok polgársága a 18. század közepétől a 19. század közepéig (Prozopográfiai adatbázis létrehozása)" című, K. 83731. számú OTKA kutatás keretében, Tóth Árpád vezetésével, Czoch Gábor és Németh István részvételével, amely a városokban vezetett polgárkönyvek adataira építve végez adatgyűjtést az újonnan felvett polgárokról, köztük jelentős számú városi tisztviselőről.

[10] *Bácskai Vera – Nagy Lajos*: Piackörzetek, piacközpontok és városok Magyarországon 1828-ban. Bp. 1984., *Czoch Gábor*: A reformkori urbanizáció és a polgárság megítélésének kérdései. In: *Uő*: „A városok szíverek". Tanulmányok Kassáról és a reformkori városokról. Pozsony 2009. 15–38.

[11] Például Nyíregyházán, l. *Hársfalvi Péter*: Az önkormányzat Nyíregyházán a XVIII–XIX. században. Bp. 1982. 40–41.

mely mezővárosok vezetőit is felsorolták. A Landerer nyomdában készült *Közhasznu Honni Vezér* például már első kiadási évében (1832-ben) Eger, Kecskemét, Nagykőrös, Miskolc, Nyíregyháza tisztségviselőit is megnevezte, miután sorra vette a szabad királyi városok vezetését, az 1840-es kiadás pedig a korábbi listát kibővítette Baja, Nagybecskerek, Nagyvárad, Pápa és Rimaszombat hivatalnokaival.[12]

Mekkora csoportnak tekinthető összességében országos léptékben a városi tisztviselők köre az 1848 előtti évtizedekben? A Pestre vonatkozó archontológiai gyűjtés szerint a 19. század első felében összesen 43 új (rendes) tagot választottak a 12–13 fős városi tanácsba, a szintén intenzíven kutatott Pozsonyban ugyanebben az időszakban viszont csak 28 személy került be a magisztrátusba.[13] A kisebb városokban azonban csak 6–8 tanácsnok alkotta a testületet. E számok alapján az összes szabad királyi város belső tanácsainak tagsága egyszerre mintegy 500 fő lehetett. Ehhez számítandó hozzá az alacsonyabb beosztású hivatalnokok köre, amely kategóriából Pesten 1791-en 28, 1847-ben viszont 114 kapott fizetést.[14] Ennél a kategóriánál az országos szintre kiterjesztett becslés jóval bizonytalanabb, talán 500 és 1000 közé tehető egy-egy időmetszetben. Mindezt a nem szabad királyi városi jogállású, de jelentősnek számító városok hasonló tisztségviselőivel kiegészítve talán összesen 1500–2500 körüli személlyel számolhatunk, az új kinevezések révén pedig a korszak egészére 5000–10000 körüli létszámot feltételezhetünk.

Ehhez a tömeghez képest mai ismereteink igen csekélyek; az élethelyzetek, karrierutak széles változatosságot mutathatnak a rendi (vagy rendies, például felekezeti) hovatartozás, a helyi hagyományok és az egyéni adottságok szerint. Éppen ezért az alábbi megfigyelések és megállapítások aligha alkalmasak arra, hogy a réteg egészére általánosítsuk őket.

A városvezetők polgári kötődése

A szabad királyi városi tisztviselők a kor társadalmi viszonyai közötti pozícióját vizsgálva kiindulópontként megfogalmazható, hogy a rendi világ logikája szerint leginkább a polgársághoz tartoztak, amennyiben tisztségük szerint saját városuk polgári közösségének voltak az elöljárói. A választott tisztviselők — eredetileg és elvben — a polgárságtól kapták megbízatásukat, a kinevezettek pedig a városi tanácstól nyerték tisztségüket. Igaz, a 18. században az a rend terjedt el, hogy a tisztújítás alá eső tisztségekről nem a polgári jogállásúak teljes közössége döntött, hanem a választott polgárság, és a jelölés „felülről" érkezett, vagyis a hivatalban lévő városi tanács (tisztségüket élethossziglan viselő) tagjai tehettek javaslatot az új tagok személyére. Az ezzel a változással végbemenő hatalmi eltolódás azonban nem valamely más rendi csoportnak kedve-

---

[12] Közhasznu Honni Vezér 1832 és 1840.

[13] *Schmall L.:* Adalékok i. m. 180–185. Pozsony esetében a számítás a tisztújításokról szóló feljegyzéseken alapul, amelyek a városi tanácsi jegyzőkönyvekben találhatók.

[14] *Schmall L.:* Adalékok i. m. 119–128.

zett, hanem egy önmagát kiegészítő, oligarchikus városvezetés kialakulását segítette elő.[15]

A városi tisztviselők polgári kötődését sajátos módon tükrözi az a gyakorlat is, hogy a rendi országgyűlésen jellemzően városi tisztviselőik képviselték követként (a kollektív nemességgel rendelkező) szabad királyi városokat. Az 1825 és 1847 közötti diéták alsó tábláján az összes (461) városi követ közül 131-et mint városa tanácsnokát jelölték meg, de rajtuk kívül a 81 városbíró, 39 polgármester és 46 városkapitány, vagyis összesen 166 személy szintén a belső tanács tagjai közül került ki. A város apparátusából érkezett a 73 fő- vagy aljegyző, 38 fő- vagy alügyész, és 6 további városi tisztviselő.[16] Összességében tehát a városi követek közel kétharmada (64,4 százaléka) valamilyen városvezető posztról jutott el a pozsonyi diétára. Vagyis megállapítható, hogy a város képviseletét kifelé, a legfontosabb rendi közjogi fórumon is döntő mértékben a városi vezetés testesítette meg.

Kérdés azonban, hogy mennyire tekinthető ez alapján automatikusnak, hogy a városok irányítói a polgárság részét alkották. Habár a polgáriság tartalma és az azonosulás a polgársággal önmagában is sokrétű és árnyalt elemzésre érdemes problémakör[17], a rendi értelemben vett polgársághoz való tartozás formális aktusa, a polgárfelvétel vizsgálata alkalmas eszköz lehet arra, hogy a polgári identitás minimális szintjét megállapítsuk. Innen nézve figyelemre méltó, hogy Pozsony esetében az 1802 és 1848 között vezetett polgárkönyvben és a Helytartótanácsnak évente felterjesztett polgárfelvételi jegyzékekben egyetlen alkalommal sem találkozunk olyan esettel, hogy városi tisztviselő a tisztségére történő megválasztását vagy kinevezését *megelőzően* polgári jogot nyert volna – eltekintve azoktól a helyzetektől, amikor az illető előbb polgári foglalkozást űzött, és csak később választották meg vezetői posztra. Az is csupán négyszer fordult elő, hogy mint városi tisztviselő került volna be a polgárok testületébe: 1808-ban a főjegyző, 1827-ben a városi számvevő, 1836-ban az adószedő, 1843-ben viszont egy jóval alacsonyabb rangú hivatalnok (a városi iroda egyik járulnoka) tette le a polgáresküt. Figyelemre méltó azonban, hogy Johann Niedermayer főjegyző a polgárrá válásának idején már 13 éve viselte ezt a hivatalát, Michael Keller számvevő 1806-ban már a városházán részesült rangemelésben (adóhivatali segédből ekkor lett számtiszt) és Karl Kettner adószedő is három éve ezt a posztot töltötte be a polgárfelvétele idején.[18] Sajátos eset

---

[15] *Oszetzky D.:* A hazai polgárság társadalmi helyzete a rendiség felbomlása idején. Bp. 1935. 51–57.

[16] Az 1825–1848 közti országgyűlésekre l. *Pálmány Béla*: A reformkori országgyűlések magyar történeti almanachja, 1825–1848. Bp. 2011. 1. köt. 51–52.

[17] *Bácskai Vera*: A régi polgárságról. A rendi társadalom utolsó évtizedei. In: Zsombékok. Középosztályok és iskoláztatás Magyarországon. Szerk. Kövér György. Bp. 2006. 15–37.; *Gyáni Gábor*: Az urbanizáció társadalomtörténete. Bp. 2012. 67–158.

[18] Niedermayer kinevezése: Archív Mesta Bratislavy (AMB), 2. a. (Protocolla Magistratuales) 1798. N. 1970. passim (júl. 26.), Keller előléptetése: uo. 1806. N. 1521., Kettner pedig ezt a posztot töltötte be nősülése idején, 1833-ban: Magyar Nemzeti Levéltár – Országos Levéltár, X7770 (A pozsonyi német evang. egyház anyakönyveinek mikrofilm-másolatai). A továbbiakban az anyakönyvi adatok esetében csak az évszámot közlöm, a pontos jelzetet viszont nem, mivel a kötetek végén jó minőségű mutatók állnak rendelkezésre, maguk az anyakönyvek pedig a Pozsonyban őrzött eredetin kívül és a budapesti mikrofilmmásolaton kívül az interneten a Family Search honlapon is megtalálhatók. (https://familysearch.org/search/ collection/1554443)

Stephan Schütz ügyvédé, akit az 1793. jún. 12-i tisztújítás alkalmával választottak be a városi tanácsnokok körébe, majd *ezt követően* még aznap letette a polgáreskü a városi tanácsi jegyzőkönyvének tanúsága szerint. A feltűnő időzítésű polgárfelvétel nyilván a formaságok betartása miatt volt fontos, ugyanis az ekkor 42 éves, helyben született ügyvéd családi háttere aligha hagyott kétséget a megválasztói előtt: apja, Balthasar Schütz ugyancsak tanácsnokként szolgálta a várost 1787-ben bekövetkezett haláláig legalább negyed századon keresztül.[19] Az előzőleg említett esetek talán úgy értelmezhetők, hogy az évtizedek múlásával ezeket a formai szabályokat egyre kevésbé érezték kötelező érvényűnek a tisztújítás során az érintettek: sem az azt levezénylő királyi biztos, sem a választott polgárság. Levonhatjuk a következtetést, hogy a korabeli Pozsonyban nem számított evidenciának, hogy a városi tisztségek viselésének előfeltétele lett volna a polgári jogállás.

Más városokban viszont azt feltételezhetjük, hogy a városi hivatalnokok körében a polgári címért való folyamodás egyedüli vagy elsődleges motívuma a tisztség elnyerése volt. Ez utóbbi gyakorlat jellemezte Győrt, ahol az 1750 és 1848 közötti évszázadban 56 fő — az összes polgárkönyvbe iktatott 4525 személy 1,2 százaléka — nyerte el a polgári jogot úgy, hogy jogcímként a városi vezetésben betöltött tisztségét nevezte meg a polgárkönyv. E csoport összetételét vizsgálva megállapítható, hogy a legtöbben a városi irodán vagy az ügyészségen viseltek tisztséget (36 fő), de előfordultak körükben az árva-, a gazdasági és a mérnöki hivatalnál vagy a városi kapitány alárendeltségében működők is. Habár Győr esetében jelenleg nem ismerjük az egyes hivatalok létszámának belső arányait, a városi tisztviselőként felvett polgárok megoszlása valószínűleg durván megfelelhet annak. Az is megfigyelhető, hogy vezető pozíciót betöltő személyek (három tanácsnok, négy főjegyző, két főügyész) ugyanúgy szerepelnek a polgári címet szerzettek között, mint alacsonyabb rangúak (például három járulnok, két aladószedő vagy az árvahivatal segédje). Előfordul tehát mindkét polgárfelvételi minta: a már tekintélyt szerzett, rendszerint a városi igazgatáshoz képest kívülről érkezett személy városvezetővé válásakor a szabályokhoz igazodva a polgári jog szerzése, illetve a kezdő kishivatalnok pályakezdésekor elnyert polgári cím. Nem tudjuk azonban megítélni, hogy Győrben a városi tisztviselők mekkora része nem szerzett polgári jogot élete vagy pályafutása során, ami tehát Pozsonyban a reformkorra már jellemzővé vált.

Kisnemesi háttér vagy nemesedési aspirációk: a városvezetők mint nemesek?

Legalább az 1930-as évektől visszatérő megállapítás a szakirodalomban, hogy a városi tisztviselők meghatározó része nemesi jogállású.[20] A nemesi kötő-

---

[19] Stephan Schütz polgárrá válása: AMB. 2. a. (Bürgerbücher) 1793. jún. 12., Balthasar Schütz halála: 1787. jún. 3., rokoni relációjukra ld. Stephan Schütz házasságának bejegyzését az anyakönyvbe (1793), Balthasar Schütz tanácsnoki beosztásának első ismert említése egy 1762. szept. 19-i házassági bejegyzésben.

[20] A városi nemesség különféle csoportjairól l. *Bácskai Vera*: Városok Magyarországon az iparosodás előtt. Bp. 2002. 139–144., az előzményekre újabban: *Németh István*: Polgár vagy nemes? A vá-

dés két tekintetben is fontos elemzési szempont lehet a késő rendi társadalom viszonyrendszerében. 1. Ha nemes származásúak kerülnek a városi igazgatásba, ez olyan irányú átjárás lehetőségét jelzi a kiváltságos rendek között, hogy a köznemesség fiai a hozzájuk képest alacsonyabb rangú rend felé tájékozódnak, és ez ellentétes a társadalmi hierarchia bevett normáival. Habár az ilyen mobilitási út önmagában aligha borítja fel a rendek presztízsrangsorát, különösen, mivel a nagyszámú köznemesség köreiben ez az út csupán egy a földbirtok nélküliek megélhetési stratégiái közül, fontos megállapítani, hogy általános tendenciáról beszélünk, vagy csak ritka, eseti előfordulásról. 2. Ha viszont a városvezetők tömegesen nyernek nemesi címet, az úgy értelmezhető, hogy a társadalmi felemelkedés útja számukra és az ő szemükben továbbra is a nemesítésen keresztül vezet, és hogy a városvezetői tisztségek a nobilitáció sikerrel kecsegtető kapujaként szolgálnak.

A városvezetésben azonosítható köznemesi jogállásúak magas arányának kérdésére legrészletesebben Oszetzky Dénes tért ki. A szerző egyetemi doktori disszertációjában — amelyben Szekfű Gyula volt a témavezetője — a polgárság helyzetét „a rendiség felbomlása idején" vizsgálta, és munkája nyomtatásban megjelent két fejezete közül az egyikben kifejezetten a „városi hatósággal" foglalkozott, ahol kitért a nemesek városi hivatalvállalására is. Miközben maga is megállapította, hogy a csekély feldolgozottság miatt korai általánosítani, és bemutatott olyan szabad királyi városokat (Buda, Pest, Szabadka), amelyekben csekély volt a nemesi jogállásúak részaránya, azt az állítást fogalmazta meg, hogy a felvidéki városok tanácsait nemesek vezették.[21] Értékelését néhány évvel később Hajnal István is osztotta a 19. századi magyar társadalom fontos és korszerű áttekintését nyújtó könyvfejezetében.[22] Míg Oszetzky esetében a hivatkozások révén azonosíthatók azok a forrástípusok, amelyekből következtetését leszűrte[23], addig a szintézis igényével írott *Magyar művelődéstörténet* részeként elkészült Hajnal-féle tanulmány esetében valószínűleg műfaji okokból nincsenek jegyzetek. A magunk részéről hozzátehetjük, hogy az azóta eltelt nyolc évtized során alig gyarapodtak ismereteink a kérdéssel kapcsolatban. Az 1970-as és 1980-as évek nagy városmonográfiái (Budapest, Debrecen, Szeged) például éppen úgy nem vizsgálták rendszeresen a nemesek városi szerepvállalásának arányát, mértékét, mint ahogy a rendszerváltás óta felélénkült nemességkutatás seregszemléjét jelentő konferencián nem kapott figyelmet a városi nemesség hivatalviselő szegmense.[24] Alapkutatások híján a modern

rosok nemesi rendű lakosainak problematikája a felső-magyarországi városszövetség tevékenysége tükrében? Korall 9. (2002) 79–106.

[21] *Oszetzky D.:* A hazai polgárság i. m. 60–62. Munkája 213. jegyzetében a szerző maga is úgy látta, hogy Mályusz Elemér „túl határozottan" fogalmaz a városi tanácsok elnemesedéséről. *Oszetzky D.:* A hazai polgárság i. m. 124.

[22] *Hajnal István*: Osztálytársadalom. In: Az új Magyarország. (Magyar Művelődéstörténet. V. kötet) Szerk. Domanovszky Sándor. Bp. é. n. [1943.]

[23] Nemességtörténeti kézikönyveken kívül a táblabírói címekre, illetve a polgárkönyvben és címtárakban használt „dominus" megnevezésekre alapozta megállapításait. *Oszetzky D.:* A hazai polgárság i. m. 122.

[24] *Bónis György*: Városigazgatás, várospolitika. (1686–1790). In: Budapest története. III. kötet. Főszerk. Kosáry Domokos. Bp. 1975. 159–190.; *Nagy Lajos*: Igazgatás, politika (1790–1848). In: Uo.

indusztrializációt megelőző városiasság hazai történetét rövid terjedelemben összefoglaló, nemrégiben megjelent munka is csak annyit tehetett, hogy a városlakó nemesség egyik alcsoportjaként említse a nemesített városvezetőket.[25]

A városi tisztviselők nemesi jogállásának megállapítására nem ismerünk közvetlen forrást. Ennek hiányában — Oszetzkyhez hasonlóan — a korabeli címtárakat vizsgáltuk, amelyek közül két korabeli magyar és két német nyelvű magyarországit, valamint a hivatalos bécsi választottuk ki.[26] Az összehasonlítás alapján megállapítható, hogy a városi tisztségviselők névsora (beosztással együtt) kisebb-nagyobb részletességgel mindegyik kiadványban szerepel, ami arra utal, hogy az összeállítók felfogása szerint ezek a listák az olvasók érdeklődésére számot tarthattak, éppen úgy, mint a kormányzati vagy vármegyei tisztviselők vagy a felsőbb szintű oktatási intézmények tanári karának névsorai. A városi hivatalnokok nemesi jogállásának tényét viszont a felsoroltak egyike sem jelzi. Ez nem azt jelenti azonban, hogy a rangok iránt érzéketlenek lettek volna a szerkesztők. Megfigyelhető, hogy a kortársak számára a német nyelv sajátos lehetőséget kínál a rangok kifejezésére: a Trattner nyomdában készült *Adressbuch der Stadt Pesth* című sorozat a vizsgált években a *von* szócskát használja erre a célra. Ez a rangot kiemelő nyelvi eszköz azonban valószínűsíthetően nem a nemesi jogállásra utal, amire abból következtethetünk, hogy konzekvensen megfeleltethető bizonyos tisztségeknek. Ezen a — csak a pesti városvezetés névsorát közlő, tehát a más városokét nem tartalmazó — listán mindenki neve mellett ott áll a *von* szócska, aki tagja a városi tanácsnak, továbbá az összes (fő-, al- és tiszteletbeli) ügyészi, jegyzői, levéltáros és lajstromozó tisztséget betöltők, a városi irodán az írnokok és járulnokok, a szakhivatalokban pedig a hivatalvezetők, helyetteseik és segédeik neve részeként. Következetesen elmarad viszont a gyakornokok (*Diurnisten*, *Pratikanten*) esetében.[27] Ez a gyakorlat rokon a városi igazgatás belső ügyviteli rendjével, amely a latin nyelvű fizetési listákon a *Dominus* szóval emelte ki a rangosabb tisztviselőket; a két kategória között a határ ebben az esetben is pontosan ugyanott húzódott,

427–472.; Szeged története 2. 1686–1849. Szerk. Farkas József. Szeged 1985.; Miskolc története III. 1702–1847-ig. 1–2 köt. Szerk. Faragó Tamás. Miskolc, 2000.; *Sas Andor*: A koronázó város: a bécsi kongresszustól a nagy márciusig: 1815–1848. Pozsony 1973. *Komoróczy György*: A városigazgatás Debrecenben 1848-ig. Debrecen 1969.; *Komoróczy György*: A városigazgatás. In: Debrecen története 1693–1849. (Debrecen története öt kötetben 2.) Debrecen 1981. 216–243.; Hársfalvi Péter: Az önkormányzat Nyíregyházán a XVIII–XIX. században. Bp. 1982. (Értekezések a történeti tudományok köréből, új sor. 97.) Mágnások, birtokosok, címerlevelesek. Rendi társadalom – polgári társadalom 9. Konferencia: Pécsvárad, 1995. szept. 12–13. Szerk. Ódor Imre, Pálmány Béla, Takács Péter. Debrecen 1997., *Kósa László*: „Hét szilvafa árnyékában". A nemesség alsó rétegének élete és mentalitása a rendi társadalom utolsó évtizedeiben. Bp. 2001.

[25] *Bácskai V.*: Városok i. m. 143.

[26] Tiszti Kalendáriom MDCCCXIX-dik esztendőre. Béts é.n. [1819.] Haykul; Közhasznu Honi Vezér. H. n. [Pest] 1841. Landerer; Kalender von Ofen und Pest. Hrsg. Rösler, Johann Christoph. Pesth 1809.; Pesther und Ofner Wegweiser. Kalender für das Jahr 1837. Hrsg. Blaskovits, Johann von. Pesth, 1837.

[27] Adressbuch der Stadt Pesth. Pesth 1827. 30–34, 39–41.

mint a nyilvánosságnak szánt (és talán nem is a városvezetéstől származó), német nyelvű címtárnál.[28]

A Blaskovits János pesti ügyvéd által szerkesztett, és először 1837-ben megjelent *Pesther und Ofner Wegweiser* ettől némiképp eltérő elvet követ.[29] Ebben a sorozatban az összes szabad királyi város tiszti kara szerepel. Egyfelől ebben a kiadványban is tendencia, hogy a belső tanácsok tagjainak nevében szisztematikusan szerepel a *von*, ugyanakkor néhány városban (például Eperjesen, Korponán, Késmárkon, Pozsonyban vagy Besztercebányán) a *von* használata nem feleltethető meg tisztségeknek, vagyis vélhetően az eredeti jelentéshasználatot (a nemesi jogállást) tükrözi. Ráadásul azokban a városokban, ahol a tanácsnokok mellett más tisztségek viselőit név szerint is felsorolják, ott is megmutatkozik ez a kettősség. Különösen figyelemre méltó, hogy még a választott polgárság elöljárójaként működő szószóló (*Vormund*) tisztségnél igen gyakori a *von* szócska kitétele, ami azért meglepő, mert ezt a posztot általában polgári (kereskedő vagy kézműves) foglalkozású személyek töltötték be, feladatköre alapján pedig nem sorolható a városi adminisztráció tagjai közé.

A rangok kifejezésének e módját valószínűleg úgy értelmezhetjük, hogy kialakult egy olyan felfogás, amely a beosztás alapján mérlegelte, hogy kinek milyen megszólítás jár, ezzel félretolva a *von* szó hagyományos, a jogi értelemben vett rendiséghez kapcsolódó használatát; ráadásul ez a nyelvi gyakorlat az írásbeliség egymástól viszonylag különböző területein is azonos formában jelent meg. Ha ez az értelmezés helyes, akkor ahhoz a jelenségcsoporthoz illeszkedik, amelyet a történeti-jogi értelemben vett rendiséghez képest eltérő, mégis nyilvánosan gyakorolt, *másodlagos rendi tagolódás* elnevezéssel illethetünk, és amelynek nyomai a német nyelvű anyakönyvek titulatúrájában és az egyesületek korabeli névkönyveinek az adatközlési szokásaiban is tetten érhetők.[30] Mindez kérdésfeltevésünk szempontjából nem jelent kevesebbet, mint hogy a történésznek érdemes fontolóra vennie: a korabeli felfogás talán kisebb jelentőséget tulajdonított a városi tisztviselők *személyes* jogi helyzetének, mint a hivatalhoz kötődő (azon belüli) rangjának. Ennek alapján megkockáztatható, hogy a városi tisztviselőket a korszak már önmagában tekintette olyan magas státusz hordozóinak, amelynek kifejezésére legalkalmasabbnak egy hagyományos, rendies eszköz: az eredetileg a privilegizált rend megkülönbözetésére szolgáló nyelvi elem szolgált. Elgondolkodtató azonban, hogy a városi tisztviselők e nyilvános reprezentációja mintha csak németül működött volna. A magyar nyelvű címtárak és kalendáriumok ugyanis nem pusztán abban különböztek a németekről, hogy nem voltak képesek megjeleníteni ezt a társadalmi tagolást, de abban is, hogy törekedtek egy másik rendi megkülönböztető elem — a vármegyei táblabírói tisztség — feltüntetésére. Az is megfigyelhető, hogy a bécsi városve-

[28] Budapest Főváros Levéltára, IV. 1202. c. (Intimata), AN. 4972. Vö. *Tóth Á.*: Hivatali szakszerűsödés i. m. 52.

[29] Pesther und Ofner Wegweiser 1837.

[30] *Tóth Árpád*: Polgári stratégiák. Életutak, családi sorsok és társadalmi viszonyok Pozsonyban 1780 és 1848 között. Pozsony 2009. 104–112.; *Tóth Árpád*: A pesti Nemzeti Casino reformkori társadalmi összetételének tanulságai. In: História mezején. A 19. század emlékezete. Tanulmányok Pajkossy Gábor tiszteletére. Szerk. Deák Ágnes és Völgyesi Orsolya. Szeged 2011. 52–54.

zetés névsorát közlő, udvari kiadású kalendárium mintha erősebben ragaszkodott volna a hagyományos nyelvhasználathoz: a városi tanácsnokok (*Magistratsräthe*) nevéhez semmiféle nivelláló nyelvi elemet nem illesztettek, ami azzal az eredménnyel is járt, hogy a *von* rendkívül ritkán — 1835-ben például a közel 75 tanácsnok közül csak 6 esetben — fordult elő.

Ami a városi tisztviselők nemesi jogállásra emelését illeti, itt is revízióra szorul a szakirodalomban jelenlévő kép. Csapodi Csaba az 1801 és 1848 közötti magyarországi nemesítések statisztikai elemzését elvégző tanulmányából kiderül, hogy ez idő alatt csupán 22 személy kapott nemesi rangot városi tisztviselőként. Adatai azt bizonyítják, hogy miközben a 19. század első felében összesen 575 nemesítésről van nyom a Királyi Könyvekben, és ezek között az „értelmiségi" foglalkozásúak teszik ki a legnagyobb részt (233 fő, 41%, ami meghaladja a 218 katonatiszt, továbbá a gazdasági jellegű tevékenységük alapján nemesi rangra emeltek számát is), közöttük a városvezetők aránylag csekély kisebbséget tesznek ki.[31] Csapodi egyébként kétségbe vonja, hogy az érintettek alapvetően városvezetői tehetségüknek köszönhették volna nemesítésüket. „Inkább gazdag kereskedő, iparos emberek ezek — írja — , akik esetében a város vezető pozícióiba kerülésük és ezen keresztül nemesség szerzésük alapja nem annyira a tanulás, mint családi összeköttetés, vagyon, stb".[32]

Visszatérve a nemesi jogállás kérdéséhez, ennek megállapítására elsősorban anyakönyvi kutatásokra van szükség. Ezen a téren csupán részeredmények közlésére vállalkozhatunk. Ezek között említendő, hogy Pálmány Béla kutatásai szerint az 1825 és 1848 közötti országgyűléseken a városokat képviselő 310 követ közül 44% (137 fő) volt nemesi jogállású,[33] márpedig — mint láttuk — a követek rendre a városok tanácsnokai közül kerültek ki, és küldőik törekedtek arra, hogy lehetőleg nemesi rangú személyt válasszanak, mert így jobb eséllyel lehetett csökkenteni a vármegyei követekhez viszonyított rangkülönbséget. Vagyis a követek körében feltehetően felül vannak reprezentálva a köznemesek a városi tanácsok összetételéhez képest. Saját, több város evangélikus polgárságára kiterjedő kutatásaim is azt jelzik, hogy jelentős számban emelkedtek a városok vezetésébe vagy annak környékére – elsősorban helyi polgári családokban született férfiak. Még Pozsonyban is — amely korábbi fővárosi szerepköre és az azonos nevű vármegye az átlagot meghaladó köznemessége[34] okán is valószínűbb, hogy a városok átlagánál népesebb nemesi lakossággal rendelkezett —, valamint Pesten is bekerültek a reformkorban is nem nemesi származású személyek a városi tanácsba, akik esetében az őket megválasztók talán lateiner képzettségüket és igazgatási tapasztalatukat értékelhet-

---

[31] *Csapodi Csaba*: Nemesség és értelmiség Magyarországon 1848 előtt. In: Gazdaságtörténet – könyvtártörténet. Emlékkönyv Berlász Jenő 90. születésnapjára. Szerk. Búza János. Bp. 2001. 79–92. Különösen: 86.

[32] *Csapodi Cs.*: Nemesség és értelmiség i. m. 88.

[33] *Pálmány Béla*: Országgyűlési követek, a reformkori politikai elit. In: Rendiség és parlamentarizmus Magyarországon. A kezdetektől 1918-ig. Szerk. Dobszay Tamás és mások. Bp. 2013. 366.

[34] 1787-ben (a szabad királyi városok nélkül vett) Pozsony vármegyében 10,7 százalékot, Pozsony városában pedig 4,4 százalékot tett ki a nemesek aránya. *Thirring Gusztáv*: Magyarország népessége II. József korában. Bp. 1938. 132–133.

ték pozitívan. Ha elfogadjuk Mályusz Elemér adatát, mely szerint — a nem sokkal azelőtt fővárosi központi szerepkörét elveszítő — Pozsonyban 1789-ben a városi tanács csak nemes személyekből állt[35], talán azt is megkockáztathatjuk, hogy a következő évtizedekben bizonyos esetekben akár csökkenhetett is a nemesi részarány a városi tanácsokban.

Másrészt a nagyobb városokban a belső tanács létszámát meghaladó apparátus alkotta a tisztviselői kart, ami feltehetően tovább csökkenti a nemesi rangúak számtani és tényleges súlyát. Az az ezzel összefüggő vizsgálati szempont, hogy a városvezetésbe kerüléshez milyen megelőző pályafutásra volt szükség, továbbvezet a karrierutak vizsgálatának tanulságaihoz.

A karrierutak vizsgálata

A késő rendi korszak magyarországi városaiban általánosságban három út állt nyitva a polgári családok előtt, ha a helyi közösségben formális tisztséget akartak szerezni: 1. a hagyományos, polgári pályafutás, 2. a felsőbb fokú iskoláztatás révén megszerezhető szaktudás felhasználása, és 3. részvétel és pozíciószerzés a városi igazgatástól nem függő szervezetekben (a korszak újdonságaként leginkább az egyesületekben, de protestáns közösségekben a presbitériumban is).[36] Mivel az utolsóként említett nem a városi hivatalszervezethez kapcsolódik, itt csupán az előbbiek jelentőségét mutatom be a pozsonyi evangélikus közösségből vett példákon.

A 18. század középső harmadában még meghatározó volt a *polgári jellegű* tisztségviselés. Ennek lényege, hogy a vezető tisztviselőknek a városban előfeltételként előbb polgári címet kellett szerezniük, megválasztásuk pedig attól függött, hogy a polgárság felső rétegében sikerült-e tekintélyre szert tenniük. Foglalkozásukat tekintve leginkább a kereskedők közül kerültek ki ezek a városi tisztviselők. Három pozsonyi városi tisztviselő a győri Johann Gottfried Habermayer (?1730–1812), a kőszegi Andreas Posch (?1733–1799) és a soproni Georg Friedrich Fechner (?1730–1816) életútjában közös, hogy származáshelyükön polgári családban születtek, Pozsonyban letelepedve beléptek a kereskedői testületbe, egy évtizeden belül tagjai lettek a választott polgárságnak, és később városi kamarási tisztséget szereztek. (Közülük legfiatalabban Habermayer, aki már 48 évesen viselte ezt a pozíciót, Posch esetében az első ismert említés idején már 56 éves, ő viszont azelőtt adószedője is volt a városnak.)

Ez a fajta karrierút akár még magasabbra is ívelhetett. Főként a választott polgárság elöljárójának számító szószóló (*Vormund*) tisztségre választottak meg ilyen előzmények után személyeket, de erről a posztról már a városi tanács tagságába is jelöltséget lehetett szerezni. Nem csak Georg Friedrich Geletneky szűcsmester (1721–1803) pályafutása példázza ezt, aki kamarási tisztségét követően néhány évvel, 66 évesen lett szószóló, majd 72 évesen beválasztották a

[35] *Mályusz Elemér*: A magyarországi polgárság a francia forradalom korában. Bécsi Magyar Történeti Évkönyv évkönyve. I. 1931. 230.

[36] Vö. *Tóth Á.:* Polgári stratégiák i. m. 113–122.

városi tanácsba. Hasonló utat járt be például Johann Gottfried Kunze (1742–1813) szűcs és szőrmekereskedő, aki az árvagyámi és szószólói poszt után 64 évesen, vagy Simon Peter Weber — a például a *Pressburger Zeitung* című lapot is kiadó — nyomdász (?1756–1842), aki jóval fiatalabban, 50 éves korában lett tagja a városi magisztrátusnak. Érdekes következtetés levonására ad lehetőséget az 1815. évi városi tisztújítás jegyzőkönyve, amelyből ismerhetők a szavazás során alulmaradt személyek nevei is. A forrásból megtudjuk, hogy abban az évben két (elhunyt) tanácsnok helyét kellett betölteni, a már említett, ügyvéd végzettségű Stephan Schützét és Kunzéét. Ezt a város úgy oldotta meg, hogy az egyik posztra három értelmiségit jelölt (a végül befutó — a korábban a *Magyar Hírmondó* szerkesztésében is szerepet vállaló — Tállyai Dániel ügyvéd mellett egy városi irodai tisztviselőt, Michael Martinyt, aki korábban a pozsonyi líceum akadémiai tagozatán is tanult, továbbá egy helyi orvost, Karl Albrechtet). A másik hely betöltésekor viszont a választott polgárság három, testületükben tagtárs személy közül döntött, és a megválasztott Weber nyomdász a késmárki hátterű, nemes Daniel Czerva és a soproni születésű Gottlieb Reck kereskedőket előzte meg a szavazatok számában. Úgy tűnik ez alapján, mintha a polgári kötődésű tanácsnokot hasonló pályafutású személlyel igyekezett volna pótolni a város. A későbbiekben azonban ez a rendies képviseleti gyakorlat megszűnt; 1821-ben Szakmáry Sámuel kereskedő (korábbi a városi kamarai ellenőre) egy városi irodai karriert befutott, jogvégzett jelölttel szemben maradt alul, és 1839-ben, amikor a korszakban utoljára került sor polgári foglalkozású személy jelölésére, Ballus Pál borkereskedő négy jogászt utasított maga mögé a szavazás során.[37]

Összességében megállapítható, hogy a bemutatott polgári jellegű pályafutás a 19. század első felére súlyát tekintve visszaszorulóban volt. A pénzkezelési feladattal járó tisztségek (a kamarás, a számvevő, az árvagyám és az adószedő) betöltői közül egyre kevesebb ilyen előéletű tag került be a városi tanácsba, vagyis jutott fel a városvezetés felső rétegébe, és a megválasztottak is egyre inkább a magas iskolai végzettségű, illetve kifejezetten a művelt polgársághoz kapcsolódó személyek voltak (a német egyetemeken is megfordult Ballus például két könyvet is írt).[38] Az is látszik, hogy a polgári háttér nem szükségképp jelentette azt, hogy az illető helyi, törzsökös családban született: a példaként felsorolt összes személy bevándorló volt Pozsonyban (a soproni gyökerű Szakmáry és a Modorban született Ballus is), igaz, házasságuk révén többségük tekintélyes helyi polgárcsaládokhoz kapcsolódott (apósaik többnyire választott

[37] Az 1815. évi tisztújításra: AMB 2. a. 1815., N. 1108. passim, az 1821. évire uo. 1821., N.1876. passim, az 1839. évire uo. 1839., a 373. oldaltól. Összehasonlításként érdemes megemlíteni, hogy a pesti városi tisztviselők társadalmi hátterének vizsgálata azt mutatta, hogy a reformkorra megszűnt az a korábbi gyakorlat, mely szerint akár a tanácsba is fel lehetett emelkedni ilyen előélettel: ott 1807-ben egy szűcsmester az utolsó, akit kézművesként tanácsnoknak választottak. Vö. *Schmall L.*: Adalékok i. m.; *Tóth Á.*: Hivatali szakszerűsödés i. m. 50–51.

[38] Ballusról: *Sas A.:* A koronázó város i. m. 80–85. A pozsonyi katolikus tisztviselők közül 1848 előtt a két utolsó megválasztott tanácsnok Karl Vinzent Sessel patikus (1812) és Alois Edl kereskedő (1830), akik mindketten szószólói posztot töltöttek be korábban. Minden más ismert jelölt 1806 és 1848 között jogismeretéből élt (ügyvédként vagy uradalmi jogi képviselőként) vagy a városi igazgatásból érkezett.

polgári címet viseltek). Egy másik levonható tanulság, hogy ez a fajta karrier nem csak a testületi kereskedők esetében volt nyitott: a már említett szűcsmestereken kívül hasonló úton indult el például, csak nem jutott annyira magasra Gottlieb Biermann (1729–1793) pék, aki az 1770–80-as években számvevői, majd árvaatyai tisztséget töltött be, a soproni eredetű Gottlieb Schneller (?1746–1828) eredetileg szappanfőző mesterséget folytató adóhivatali ellenőr, illetve az ifjabb Georg Gottlieb Tekusch (1763–1834) pékmester, aki az első ismert árvahivatali ellenőri említése idején 62 éves volt.[39]

A tisztségek betöltésének szempontjai felől megfigyelhető, hogy az évtizedek múlásával eltolódtak a hangsúlyok. A polgárjog megszerzése egyre kevésbé számított evidensnek: a pályafutásukat az 1810-es években kezdők körében már a polgári származás (az apa pozsonyi polgárjoga) is elegendőnek tűnt. Eközben az iskolázottság felértékelődött. A pozsonyi evangélikus líceum latin nyelvű osztályait korábban is stratégiai eszközként használta a helyi polgárság, de a 19. század elejére emelkedni kezdett az ott eltöltött tanévek száma a városi tisztviselők körében. Az új tendenciákat jelzi az az eset, amikor egy választott polgár ónöntő mester harmadik fia, Johann Michael Friedrich (1787–1818) nyerte el 28 évesen az árvahivatal helyettes vezetői posztját. Miközben két bátyja az apai mesterséget tanulta ki és vitte tovább, őt a család hosszabban taníttatta a líceumban (a csak a *donatista* osztályt kijárt bátyjaival szemben őt három szinttel magasabban, a *humanista* osztályba is beíratták), és ez összefügghet azzal, hogy megkaphatta ezt a tisztséget.[40] Az ilyen, polgári jellegű hivatalt viselő, előző nemzedékhez tartozó városi vezetők még jellemzően csak a *grammatista* vagy a *syntaxista* osztálynál fejezték be líceumi tanulmányaikat (mint az 1748–1826 között élt Johann Michael Pallehner asztalos, aki az árvahivatal írnoka lett), a reformkori utódaik viszont már az azt követő humanista (költészeti-szónoklati), vagy egyenesen az akadémiai (tehát az egyetemnek megfelelő szintű) osztályt is elkezdték vagy be is fejezték. A szintén árvahivatali adminisztrációban dolgozó Johann Adam Gaisreiter (szül. 1820) — akinek apja egyébként a csekély presztízsű polgári szőlőművesek közé tartozott — például három évig járta a líceum „főtanodai" osztályát abban a reményben, hogy közigazgatási („*politicus*") pályára fog utána lépni.[41] Az ő esetében világosan látszik, hogy felemelkedésének útja a felsőbb szintű iskoláztatására alapozott városi igazgatási pályafutás volt. Az ilyen karrier lehetőségét megnövelte, hogy az 1820–30-as években szokássá vált, hogy a városi irodán indult kistisztviselők később a gazdasági jellegű hivatalokhoz kerüljenek át: a magas szintű humán jellegű iskolázottság a pénzügyi adminisztrációhoz is hasznos előképzettséggé vált. Erre mutat példát Georg Karl Lippert (1798–1833) esete, aki napidíjas gyakornoki, majd járulnoki posztot viselt a városházán, mielőtt 1831-ben a város adószedője lett.

---

[39] A Tekusch családról *Tóth Á.*: Polgári stratégiák i. m. 184–187.

[40] Friedrich előléptetése: AMB 2. a. 1815. N. 1222. A beiratkozási adatok forrását a líceum anyakönyvei adják, amelyek sorozatát Pozsonyban a Líceumi Könyvtár (Lyceálna knižnica) őrzi.

[41] A humanista osztályok anyakönyveiben az egyik rovatban minden diáknál bejegyezték, hogy milyen „jövendő életnemet" kíván választani.

A legfelső fokú iskolai végzettségű személyek városvezetői szerepvállalásának szintén komoly múltja volt a magyarországi városokban, ez a típus azonban hagyományosan egészen más karrierúthoz kapcsolódott. Ennek mérlegeléséhez érdemes azt is számításba venni, hogy a pozsonyi evangélikus bevándorlás forrásvidékei között kimagasló szerepet játszó Ansbach-Bayreuth térségben azt volt a szokás, hogy a városi tanácsok tagjai között megkülönböztettek *rechtsfähig* (jogképes) és *bürgerlich* (polgári) tanácsnokokat.[42] A pozsonyi gyakorlat a jelek szerint megfelelt ennek a képletnek, még ha az elnevezést nem is használták.

A 18. század meghatározó részében a városi tanácsnokok jogvégzett kisnemesek közül kerültek ki, akik helyben praktizáló ügyvédként szereztek ismertséget, pályafutásukra pedig az volt jellemző, hogy vagy közvetlenül városi tanácsnokként kezdődött a hivatali karrierjük, vagy a városi iroda élén töltött évek után választották meg őket. Ez utóbbi a pozsonyi evangélikusok esetében az aljegyzői hivatalt jelentette[43], amelynek betöltői utóbb a városi tanácsba is bekerültek. A pozíciók „öröklődésének" sajátossága, hogy a házasság ezekben az esetekben szerepet játszhatott: az 1747–1759 közötti városi aljegyző, majd tanácsnok Gombos Mihály felesége, Caspar Szulyovszky-Sirmiensis tanácsnok családnevét viselte (a pontos relációt nem ismerjük, de valószínűleg a lányát vitte oltár elé), az aljegyzői tisztségben utódja (1759–1774), Joseph Stettner pedig a Pozsonyban nemzedékek óta vezető tisztségeket betöltő Beigler családból nősült. Ez a városhoz kötődő nemes ügyvédi kör kapcsolatait tekintve részét alkotta annak az evangélikus hálózatnak, amely a 18. századi katolikus dominancia időszakában figyelemre méltó pozíciókat tudott kiépíteni a szellemi és gazdasági életben.[44]

Ebben a körben is mutatkoznak új jelenségek a francia háborúk időszakában és a reformkorban. Egyrészt az ügyvédi végzettségű tanácsnokok már nem hivatalban lévő városvezetők lányait veszik nőül: a patikus és városvezetői családban született Jakob Paul Kochmeister (1770–1826) egy választott polgári rangú pékmester; Ferenczy Károly (szül. 1793 körül) — egy Esterházy-uradalmi ügyész nemes fia — egy pozsonyi kereskedő; a szarvasi születésű Bajtsy József (?1804–1849) pedig egy a bécsi udvarban tisztséget viselt, katolikus osztrák báró lányával kötött házasságot, még a tanácsnoki pozícióra való megválasztása előtt. Megszűnik a 18. századra még jellemző dinasztikus jelleg is: még azokban a (ritka) esetekben is, amikor az apai felmenők között pozsonyi városvezetőket tudunk azonosítani, valószínűleg kisebb szerepet játszik az apai pozíció automatikus „megöröklése". Erre utal Stephan Andreas Beigler (1743–1821) esete, akinek nagyapja, Tobias tagja volt Pozsony szenátusának, apja, az aránylag fiatalon elhunyt Michael (?1706–1744) pedig városi írnoki

[42] Statistisches Hand- und Adressbuch von Mittelfranken im Königreich Bayern. Ansbach 1846.

[43] A Pozsonyt alkotó két nagy felekezet közötti hatalmi osztozkodás részeként a 17. század vége óta a főjegyző és az alügyész tisztségét mindig katolikus, az aljegyző és a főügyész mindig evangélikus személy töltötte be. Részletesebben: *Tóth Á.:* Polgári stratégiák i. m. 113.

[44] *Tóth Árpád*: Az evangélikus polgárság és nemesség társadalmi kapcsolatai és rokoni hálózatai Pozsonyban a 18. században. Urbs. Magyar Várostörténeti Évkönyv. VII. 2012. 263–282.

tisztséget töltött be halála idején, ő ugyanis csak hatvan évesen lett tanácsnok, miután előtte évtizedekig írnokként, jegyzőkönyvvezetőként, majd actuariusként szolgált a városi irodán. A státusz átörökítésének kísérlete is hiányzik a már említett Stephan Schütz esetében, akinek két fia is ügyvédnek tanult, ám a nagyobbik, az ügyvédvizsgát 1820-ban letett Franz Joseph (1794–1851) neve még a tanácsnokjelöltek sem bukkan fel.

Feltűnik viszont egy új karriertípus: a polgári családból származó, jogot nem végző, ám sokáig iskolázott és a városi hivatalban hosszú időt eltöltött tisztviselők csoportja. Egy, a Német Birodalomból bevándorló fogadós családjában született Christoph Pauer (1789–1838) három irodai tisztség után lett harminckét évesen tagja a városi tanácsnak, a szintén másodgenerációs pozsonyi Jonas Michael Kettner (1769–1859) pedig a városi számvevő helyettese volt, amikor harminchét évesen tanácsnoknak választották. A városi vezetés legfelső szintjéig el nem jutott személyek esetében is általánossá válik, hogy helyi polgári családok fiai alkotják a városi iroda napidíjasainak, járulnokainak és írnokainak zömét, akik esetében az igazgatási tapasztalat képezhette az előmenetel fő mozgatórugóját. Példaként említhetjük Karl Andreas Drechslert (másként: Dressler, szül. 1795), aki egy Pozsonyban legalább a 17. század vége óta élő polgári nemzetség leszármazottja, és szappanfőző mesterséget űző apjának a fiatalabb fia. A családi üzemet bátyja, Johann Daniel (majd annak fia, Christian Daniel) vitte tovább, Karl viszont a líceumi syntaxista osztály és a pozsonyi királyi jogakadémián folytatott tanulmányok után a hivatali ranglétra fokozatait végigjárva az írnoki tisztségig jut el. Az alacsonyabb rangú városi hivatalnokok körében a magasabb szintű iskolai műveltség terjedése egyébként többé-kevésbé megfelelt az oktatáspolitika a *Ratio Educationis*ban lefektetett céljainak, amely az egyes képzési szintek különféle társadalmi helyzetekhez (foglalkozásokhoz) rendelkezésekor a kisgimnáziumok elvégzéséhez rendelte (ajánlás szintjén) — többek között — a szabad királyi városok vezetésének alsóbb tisztségeit.[45]

Patriciátus városi elit, tisztviselő dinasztiák vagy rokoni hálózatok?

A fenti példák azt mutatják, hogy a városi hivatalviselés jelentős átalakuláson megy keresztül a rendi társadalom felbomlásának évtizedeiben, legalábbis a Magyar Királyság egyik legurbanizáltabb, legpolgáriasabb városában. Ennek fényében érdemes közelebbről megvizsgálni, hogy mennyiben gondolandó újra az a kép, amit a szakirodalom a rendileg elkülönülő, nepotista alapon szerveződő városi vezetésről korábban megrajzolt.

Elsőként érdemes felhívni a figyelmet arra, hogy még a legutóbbi időkben is a szabad királyi városok elitjére használt „patrícius" kifejezés legfeljebb nagyon széles értelemben alkalmazható.[46] A patrícius terminus az itteni összefüg-

[45] Ratio Educationis. Az 1777-i és 1806-i kiadás magyar nyelvű fordítása. Ford. Mészáros István. Bp. 1981. 20. A királyi (katolikus) iskolarendszer alkalmazott osztálynevek ugyan eltérnek az evangélikus oktatási intézmények gyakorlatától, de durva közelítéssel a syntaxista osztály megfeleltethető a kisgimnázium (három, a második Ratiótól kezdve pedig négy) osztályának.

[46] Például Pálmány Béla megjegyzése: „Első pillantásra meglepően nagy köztük [a városi követek – T. Á.] a köznemes rendűek száma és aránya […], ami azzal magyarázható, hogy a városi patríci-

gésben a kora újkori német városok esetében tekinthető szakkifejezésnek, ugyanis a sváb és frank területeken némely városokban (például Augsburgban vagy Nürnbergben) a választott városvezetői posztok betöltése csak meghatározott családok tagjaira korlátozódott, a tisztújítások során egyedül ezek tagjai közül lehetett választani. Ez a jogilag is megerősített zártság egyfajta városi nemesség kialakulásához vezetett a délnémet térségben, ennek magyarországi párhuzamát azonban eddig nem sikerült bizonyítani.

Ami ehelyett tetten érhető, az a tisztviselői dinasztiák kialakulása és működése. A pozsonyi gyakorlat alapján három mintát különböztethetünk meg: helyi dinasztiákat, térségi dinasztiákat és az egyetlen nemzedékre szorítkozó polgári tisztségviselés után még magasabbra emelkedők típusát. A 18. században erőteljes az első kettő típus jelenléte. Az elsőre lehet példa a két Johann Christoph Burgstaller esete. A nagyszombati vaskereskedő fiaként Pozsonyba költözött idősebb Burgstallert (?1656–1730) már 1686-ban tanácsnokként említik az evangélikus egyház anyakönyvei, és hamarosan (felváltva) városbírói és polgármesteri tisztséget is betölt, és tekintélyét a gyülekezeti felügyelői megválasztása is bizonyítja. Figyelemre méltó, hogy azonos nevű fia (?1674–1758) már apja életében és hivatalviselése idején, 1723-ban tagja lett a városi tanácsnak, miután városi írnoki feladatot végezve és a választott polgárság tagjai bekerülve tekintélyt szerzett. Az Arany Griffhez címzett gyógyszertárat vezető Kochmeisterek szintén generációról generációra viselték a városi tanácsnoki tisztséget Pozsonyban (Johann Georg az 1720-as években, fia, az 1768-ban elhunyt Johann Andreas az 1760-as években), igaz, ebből a nemzetségből nem került senki a város élére és (belső) tanácsi jelenlétük sem volt folyamatos.

Ennél jellemzőbb gyakoribb azonban, hogy egy-egy család tagjai több városban is viselnek városvezetői beosztást. Legalább tíz olyan evangélikus tisztviselő családról tudunk a 18. század végi és 19. század eleji Pozsonyból, amelyben más városokban is azonosítani tudtunk férfiágon közeli rokonokat. E kapcsolatok közül a legtöbb Bazin, Modor és Szentgyörgy — tehát a Pozsonyhoz közeli kis szabad királyi városok — felé mutatott, de itt sem minden esetben „felfelé" (vagyis, hogy a kis városokból igyekeztek Pozsonyba a rokonok). A nagy múltú és népes Segner nemzetség például a 19. század első felére már elhagyta a koronázó várost, amikor egy leszármazott Szentgyörgy polgármesterként tűnik fel. Más esetekben nem szabad királyi városok — mint a csallóközi Somorja —, vagy távolabbi térségek — Ruszt, Kőszeg és Sopron, illetve Bártfa és Eperjes, valamint a szepesi koronavárosok — városvezető dinasztiái irányába mutatnak kapcsolódást. Ilyenkor jellemzően azokon a helyeken régtől beágyazott városvezető nemzetségek egy-egy ága kerül Pozsonyba és kerül be a magisztrátusba. Ilyennek tekinthető a Kőszegről érkezett nemes ügyvéd, Michael Mikos (?1676–1732), aki 1720-ban már városi tanácsnok Pozsonyban, akinek — városi tisztséget nem viselő fiától származó — unokája, a fiatalon elhunyt Joseph Michael (1776–1799) városi írnok lesz. Egy másik szláv nevű csa-

---

us elit vagyoni helyzetét és politikai befolyását a jómódú nemesi életforma megteremtésére, családi kapcsolatok létesítésére, felhalmozott tőkéjük földbirtokszerzésre fordítására igyekezett — sikerrel — felhasználni." *Pálmány B.*: A reformkori országgyűlések i. m. 50.

lád, a Malik dinasztia Szentgyörgyről érkezett Pozsonyba: két fivér közül Johann Heinrich (mh. 1731) a városi kamaránál szolgált segédként, öccse, Johann Christoph (?1691–1761) viszont tanácsnok, városbíró (egyúttal gyülekezeti felügyelő) lett. Utóbbinak fia, Karl Wilhelm (1724–1788) lényegében megörökölte apja helyét, ugyanis már 1762-ben ő is tagja lett a városi tanácsnak, és a későbbiekben annak magasabb tisztségeit is betöltötte. A Malik családnál, csak úgy, mint a szintén szentgyörgyi Schützöknél azt is tudjuk, hogy a Pozsonyba települő családtag apja saját lakhelyén szintén tanácsnok volt. Ugyanez a helyzet a bazini gyökerű és az előzőekhez hasonlóan nemesi jogállású Karner családnál, ahol a Pozsonyba költözött Ferdinand (?1724–1801) városi hivatali pályafutást követően került be a városi tanácsba. Két fia közül Gabriel (1766–1803) még apja életében, 1798-ban tagja lett a pozsonyi magisztrátusnak, bátyja Ferdinand Michael (1761–1781) pedig igen fiatalon bekövetkezett halálakor már járulnokként vett részt a városi igazgatásban.

A személyek ismertsége miatt érdemes egy esetet közelebbről is megvizsgálni. A pesti egyetem esztétika professzoraként és újságszerkesztőként a reformkori művelődéstörténet művelői előtt jól ismert Schedius Lajos 1794-ben Pozsonyban kötött házassága révén az íróként is jeles életművet maga után hagyó Karl Gottlieb Windischnek lett a veje.[47] A két személy ekkénti bemutatása azonban csak egy a lehetséges értelmezések közül. Egy másik beállításban azt hangsúlyozhatnánk, hogy a nyugat-magyarországi térség két nemesített evangélikus tisztviselőcsaládja között létesült házassági szövetség, ugyanis Schedius apja Győrben, egy további rokona (talán nagyapja) pedig Modorban töltött be tanácsnoki tisztséget, Windisch viszont maga volt Pozsonyban tagja a belső tanácsnak, és nemzetségének előző nemzedékeiben is azonosíthatunk városi írnokot és tisztiorvost.[48] Az eset arra figyelmeztet, hogy egyes esetekben a városi tisztviselők társadalmi helyzetén belül a városi polgársághoz kötődő, a nemesi és az értelmiségi szerepek között aligha lehetséges éles határt megvonni.

A társadalmi státusok összetettségét másik oldalról világítja meg a következő példa. Az evangélikus Szloboda család a Pozsony környéki térség átlagos kézműves családjaként jellemezhető a 18. század utolsó évtizedeiben, az 1800

---

[47] Róluk újabban: *Balogh Piroska*: Ars scientiae. Közelítések Schedius Lajos János tudományos pályájának dokumentumaihoz. (Csokonai könyvtár 38.) Debrecen 2007.; Briefwechsel des Karl Gottlieb Windisch. Hrsg. von Andrea Seidler. Bp. 2008.; *Jozef Tancer*: Im Schatten Wiens. Zur deutschsprachigen Presse und Literatur im Pressburg des 18. Jahrhunderts. Bremen 2008.

[48] Windisch (1725–1793) kereskedőnek tanult és akként került be a választott polgárságba, apja, Georg Christoph (?1682–1764) szintén vaskereskedő és választott polgár volt Pozsonyban, nagybátyja, Johann Gottlieb (1689–1732) a város tiszti orvosa, egy távolabbi rokona, Franz Christoph pedig az 1680-as és a 1720-as évek között a városi törvényszék írnoki tisztségét töltötte be. Schedius apja, Christoph Győrben volt városi tanácsnok és a gyülekezet konventjének tagja az 1780-as években, szintén Christoph nevű bátyja városi levéltárnoki és jegyzői hivatalt viselt. (A Győri Evangélikus Egyház levéltára, házassági anyakönyvek, pl. Josephus Rath házassága 1789-ben, Joannes Theopilus Schöpf házassága 1800-ban, Mathias Spieszmayer házassága 1823-ban. *Kovács Géza*: A győri evangélikus egyházközség története 1520–1785. Győr é. n. [1999.], 405. Feltehetően ehhez a családhoz tartozott az a Christoph Schedius, aki Johann Ferdinand Weissbeck modori lelkész 1698-ban a pozsonyi német evangélikusoknál tartott esküvője alkalmával modori tanácsnokként a vőlegény egyik tanúja volt.

előtt született nemzedék azonban a társadalmi emelkedés sajátos — társadalmilag heterogén és a térben is jelentős utat megtevő — mintázatát mutatja fel. Ugyanazon bazini csizmadia mester, Ferdinand Sloboda három fia közül a legidősebb, Samuel a hagyományos polgári karrierútnak megfelelően, szülővárosában gombkötő mesterként jutott el a hagyományosan legmagasabb polgári tisztségre: a választott polgárság szószólójának választották meg. Két öccse viszont nem szakmát tanult, hanem lateiner pályán indult el: Johann, a kisebbik a jogi ismeretek birtokában Bazin aljegyzője lett, Michael, a középső viszont az ügyvédi képesítést is megszerezve Pestre költözött, és ott protestánsként az elérhető legmagasabb szintre jutott el: a város egyetlen evangélikus tanácsnokának egyik lányát feleségül véve és a városi ügyészségen kisebb tisztséget vállalva apósa halála után mintegy megörökölte annak tanácsnoki tisztségét.[49] Ezzel az ország tulajdonképpeni fővárosában a tekintélyes evangélikus közösség legfontosabb világi vezetője lett, ugyanis a városi tanácsban az 1790-es évek óta egy „hely" az evangélikus felekezetűek számára volt fenntartva.

*

A bemutatott folyamatok és példák talán elegendőek ahhoz, hogy megállapítsuk: eddig egyáltalán nem vagy csak véletlenszerű válogatás alapján felhasznált történeti források (tisztújítási iratok, címtárak, egyházi és iskolai anyakönyvek) szisztematikus kutatásával és a prozopográfiai módszer alkalmazásával jelentősen árnyalható az az eddigi, erősen elnagyolt kép, amely a városi tisztviselőket rekrutációját tekintve oligarchikus és a nemesedés esélyének igézetében élő csoportként ábrázolta. Noha a pozsonyi evangélikus közösséghez kapcsolódó pályafutások aligha általánosíthatók a városi tisztviselők országos szinten több ezres tömegére, arra mindazonáltal alkalmasak, hogy észrevegyük: a 19. század elejére megjelentek a modern, bürokratikus hivatali üzem kialakulásának feltételei, és ez a városi igazgatás létszámbővülésén kívül főként a társadalmi környezet megváltozására vezethető vissza. A rendi viszonyok visszaszorulása utat engedett a növekvő társadalmi mobilitásnak, amennyiben a felsőbb szintű iskoláztatás társadalmi kiterjedése és időbeni (mind magasabb osztályokra történő) meghosszabbodása lehetőséget teremtett egy polgári hátterű, professzionális városi tisztviselői kar megszületésének. Eddigi ismereteink alapján nem tudjuk megítélni, hogy a latinos műveltségű iskoláztatás milyen mértékben és főleg hogyan hatott a városi tisztviselők műveltségére és hivatali munkavégzésére.[50] A városi tisztviselés helye azonban elmoz-

[49] Samuel Sloboda Bazinban gombkötőként szerzett polgári jogállást 1810-ben, szószólói tisztségében említi a polgárkönyv (polgárkezesként) 1840-ben és 1845-ben, Johann öccse 1814-ben aljegyzőként tette le a polgáreskü. Štátny okresný archív v Pezinku. Protocolum civium Bazin. 1776–1851. A Blaskovits-féle címtár 1837-es kiadásában Bazin vezetői között szerepel Johann von Szloboda polgármester, Ferdinand von Szloboda szószóló és Wilhelm von Szloboda városi adószedő. Nemesi jogállásukra vonatkozólag nincs adat. (Pesther und Ofner Wegweiser 1837.) Michael Slobodára l. *Schmall L.*: Adalékok i. m. 160, 185.; *Tóth Á.*: Hivatali szakszerűsödés i. m. 52.

[50] Csupán elszórt adatokkal rendelkezünk tudományos munkát végző városvezetőkről, illetve városi hivatalnok hagyatékában talált, jelentős könyvállományról – l. például Patachich József hagyatéki leltárát: Budapest Főváros Levéltára, IV. 1202. cc. (Testamenta et Inventaria), AN. 2001.

dult a társadalmi térben: a korábban a polgári közösségben meghatározó, a megbízható számvitellel összefüggő tapasztalat és a személyes ismertségre alapozott bizalom, illetve a rendi világban való eligazodáshoz és a nemesi körben történő megjelenéshez szükséges nemesi jogállás és ügyvédi előélet mellett új összetevő jelent meg a színen — a polgárság számára is elérhető és a hivatali gyakorlatban kamatoztatható iskoláztatás. A városi tisztviselők heterogén társadalmi rétegének e három norma — a polgári kötődés, a nemesi minta hatása és az iskoláztatás révén elérhető társadalmi emelkedés – metszéspontjába helyezett vizsgálata a jövőben tovább finomíthatja a felbomló rendi és a születő modern társadalomról szerzett ismereteinket.

ON THE BORDERS BETWEEN NOBILITY, CITIZENRY AND MEN OF LETTERS: URBAN MAGISTRATES IN THE DECADES BEFORE 1848

by Tóth Árpád

(Summary)

By a social historical analysis of urban magistrates who were active in the decades before 1848, the study aimes at locating this social group, numerically small but presumably of much greater influence, within the framework of contemporary society. Having estimated their probable numbers, the paper goes on to examine their relationship to civic and noble status, and then it presents the peculiarities of careers based on urban status and schooling respectively, mainly on the example of the Lutheran senior magistrates of Pressburg. It also pays attention to the over-urban networks of magistrate dynasties and to their changing features. The final conclusion of the argumentation, based on an extremely varied source basis, is that it was a consequence of the extension and increasing value of schooling, and the simultaneous decrease in importance of the traditional social structuring of urban society, that the social preconditions of modern bureaucratic operation emerged within the ranks of urban magistracies.

Czoch Gábor

VÁROSI TISZTÚJÍTÁS KASSÁN 1848-BAN

Jelen tanulmány középpontjában az 1848-as, az áprilisi törvényekkel új alapokra helyezett szabad királyi városi tisztújítás áll, amit Kassa városának példáján vizsgálok meg közelebbről. Az elemzés egyrészt arra keresi a választ, hogy az 1848. XXIII. tc.-nek a városok közigazgatási szervezete átalakítását, és a tisztújítás lebonyolítása új rendjét szabályozó rendelkezéseit miként sikerült átültetni a gyakorlatba a magyar királyság északkeleti országrésze regionális központjában. Az igazgatástörténeti aspektus mellett másik kérdésünk az, hogy mennyiben újult meg a kassai vezetés a korábbihoz képest jóval demokratikusabb rendszerben lebonyolított választás eredményeként, és miként értékelhetjük e változásokat.

Az 1848-as önkormányzati választás tágabb kontextusba helyezése, illetve újdonságának érzékeltetése érdekében a vizsgálat első lépésében az előzményeket veszem szemügyre, vagyis azt, hogy a forradalom előtti időszakban miként zajlott le az érvényben lévő szabályozásnak megfelelő városi tisztújítás. A tanulmány második részében kerül sor az 1848-as tisztújítás bemutatására, majd pedig a tanulmány zárásaként az újonnan választott városi vezetés összetételét és ennek tanulságait elemzem röviden.

Kassán a tisztújítások eredményeit, illetve a megválasztott tisztviselők névsorát rögzítő „Liber Restauratiorum" utolsó, 1758-al induló kötetének tanúsága szerint egészen a 19. század elejéig — néhány kivételtől eltekintve — még rendszeresen évente sor került a tisztújításra, általában január hó folyamán.[1] Egészen pontosan 1804-től kezdődően figyelhető meg, hogy a tisztújítások ritkábbá válnak, rendszertelenül követik egymást, három, illetve négyévente tartanak a tanács és a polgárságot képviselni hivatott, városonként eltérő számú, tekintélyes polgárból álló testület, a választott község, más nevükön a belső és a külső tanács tagjaira kiterjedő teljes választást. A közbenső időben alkalmanként csak egyes városi hivatalok személyzetét újítják meg, amit a főhivatalokra is kiterjedő *restauratio*tól megkülönbözetve *renovation*ak neveznek. Az 1830-as választást követően pedig már csak 1835-ben, 1841-ben és 1846-an kerül sor tisztújításra.

Azt, hogy milyen időközönként kerüljön sor tisztújításokra, hagyományosan a városi privilégiumok szabályozták. Az évenkénti választás gyakorlata kezdetben általános volt, és egyes helyeken, Kassához hasonlóan a 18. század végéig fennmaradt, másutt már a 17. század folyamán áttértek a két-vagy há-

[1] Liber Restauratiorum ab anno 1758, Archív Mesta Košice (AMK), Suplementum H. III/2, REST. 10 Beszédes módon a bejegyzések szerint kétéves kihagyás volt 1785-ben és 1786-ban, aztán csak egy-egy évben, 1790-ben, 1792-ben, 1794-ben és 1799-ben maradt el a tisztújítás.

romévenkénti választásra.[2] A túl sűrű tisztújítás nem felelt meg a szakszerű és eredményes közigazgatás követelményeinek, ezért javasolta a hároméves periódus egységes bevezetését az 1790-ben kiküldött országgyűlési bizottság városokra vonatkozó tervezete. Ez azonban, a többi bizottsági munkálattal együtt, mint ismert, papíron maradt és legközelebb csak 1825-ben vették elő ismét, amikor nyomtatásban is megjelentették, majd az 1827. évi törvények értelmében kiküldött újabb országgyűlési bizottság munkálataihoz szolgált alapul. Ez az újabb bizottság csak némileg módosított az eredeti tervezeten, mindenestre az ő munkájuk sem került a következő országgyűlés elé.[3] Az 1843-ban készített, igen részletes városi törvény tervezete már hatéves időszakonkénti tisztújításokat irányzott elő. Bár ezt a tervezetet részletesen tárgyalta az országgyűlés, végül azonban — egyéb okok miatt — ez sem emelkedhetett törvényerőre.[4]

A városi autonómia egyik legfontosabb eleme a bíró, a tanács és más tisztviselők szabad választása. A szabad királyi városok önrendelkezési jogát azonban az udvar, centralizációs törekvéseinek szellemében, már a 17. század közepétől kezdődően fokozatosan korlátozta. Ennek részeként pedig a tisztújítások kiírását uralkodói jóváhagyáshoz, vagyis a városokat felügyelő két kormányszerv, a Magyar Királyi Helytartótanács és a Magyar Királyi Kamara engedélyéhez kötötték, és lebonyolításukat egy erre a célra kiküldött királyi biztos felügyelete alá helyezték.[5] Ennek következtében, mint az a kassai városi tanács üléseinek alább elemzett jegyzőkönyveiből is kiviláglik, az tehát, hogy milyen időközönként kerülhetett sor a tisztújításra, a forradalmat megelőző években alapvetően már nem a városok saját szabályozásától, hanem a felettük szoros ellenőrzést gyakorló kormányszervek döntésétől függött. Ennek a rendszernek a jellemzőit és anomáliáit sűrítve jól mutatják az 1846-os kassai tisztújítás körülményei, előzményei, illetve a megszervezése kapcsán felmerülő problémák.

Az 1846-os tisztújítás és előzményei

Az 1846-os választás előzményei után keresve hamar kiviláglik a tanácsülések jegyzőkönyveiből, hogy erre még a megelőző, 1841-ben tartott tisztújításhoz kapcsolódó konfliktusok is hatást gyakoroltak; továbbá, hogy a tisztújí-

---

[2] Így például Győrött. L. erről *Balázs Péter*: Győr a feudalizmus bomlása és a polgári forradalom idején. Bp. 1980. L. még *Csizmadia Andor*: A magyar városi jog. Reformtörekvések a magyar városi közigazgatásban. Kolozsvár 1943. 119.

[3] E bizottsági munkálatokat részletesen ismerteti *Csizmadia A.*: Városi jog i. m. 104–129.

[4] Törvény Czikkely. A királyi városokról. Pozsony 1843. 367.§.

[5] *Oszetzky Dénes*: A hazai polgárság társadalmi problémái a rendiség felbomlásakor. Bp. 1935. 51–82. Az udvar centralizációs törekvéseivel, a városi autonómia korlátozásával és a királyi biztosi intézménnyel több tanulmányában is foglalkozott H. Németh István. L. például *H. Németh István*: A szabad királyi városok igazgatásának abszolutista vonásaihoz. A felső-magyarországi városok 1681. évi tisztújításai. In: Egy emberöltő Kőszeg szabad királyi város levéltárában. Tanulmányok Bariska István 60. születésnapjára. Szerk. Mayer László – Tilcsik György. Szombathely 2003. 229–254.; *H. Németh István*: Az állam szolgái vagy a város képviselői? A központosító várospolitika hatásai a soproni politikai elit átrendeződésére. Soproni Szemle 61. (2007) 125–141.; *H. Németh István*:Várospolitika új utakon: Az abszolutista jellegű várospolitika jellemzői a Magyar Királyságban a 17–18. század fordulóján. URBS. Magyar Várostörténeti Évkönyv. 7. (2012) 283–308.

tással összefüggésben többféle okra visszavezethető elégedetlenség volt a város vezető köreiben. Ezek egy része a lebonyolításnak az udvar által megszabott rendjével állt összefüggésben, más részük személyi jellegű kérdéseket érintett.

Az egyik legfontosabb probléma abból adódott, hogy a választás megtartásához, mint már említettük, uralkodói engedélyre volt szükség, ezt azonban az udvar egyáltalán nem sietett kiadni. Emellett pedig a kassai tanács szerette volna elérni azt is, hogy a tisztújítást a maga hatáskörében, vagyis királyi biztos közreműködése nélkül bonyolíthassa le. Mivel a legutóbbi választásokra 1841 nyarán került sor, az újabb tisztújítást a város vezetése már 1843 végén kezdeményezte. A tanács működésének ellenőrzésére hivatott választott község (más néven electa communitas, vagy külső tanács) az erre vonatkozó beadványában felkérte a tanácsot, „minthogy a tisztújítási törvényes határ idő már is közelgetne," ez ügyben forduljon az uralkodóhoz „legalázatosabb felterjesztés útján" a „tisztújító szék tartására nézve szükséges legfelsőbb engedelem" megszerzéséért. A tanács a választott községnek címzett válaszában arról értesíti a testületet, hogy ennek érdekében már írtak a Magyar Királyi Udvari Kamarának. Felterjesztésükben azt kérték, hogy „minden királyi biztos közben jötte nélkül e városban tartandó tisztújító szék iránti legfelsőbb engedelmet magas közbenvetése által kieszközölni méltóztassék"(6870/1843.dec.29.).[6]

E beadványból tehát egyfelől kitűnik, hogy a város felfogása szerint érvényes rendtartás alapján a tisztújításokat háromévente kellett volna megtartani, ez azonban, mint arra utaltunk, 1830-tól már közel sem valósult meg a gyakorlatban. Másfelől pedig az is látszik, hogy hiába volt ekkor már évszázados „hagyománya" a választást felügyelő királyi biztosi intézménynek, a kassai vezetés nem volt hajlandó ebbe végképp beletörődni. A tanács korábban külön is kérvényezte, hogy a főjegyzőt saját hatáskörében nevezhesse ki, a helytartótanács leirata azonban ezt kategorikusan elutasította azzal az indoklással, hogy „olly alkalomkor, midőn a szabad királyi városokban királyi biztos közbenjöttével tisztújítás tartatik, minden egyébként a Tanács által gyakoroltatni szokott jogok a királyi biztosra ruháztatnak."(1091/1843.febr.17.)

Míg a főjegyző kinevezésének ügyében egy hónap leforgásával megérkezett a válasz, a tisztújítás megtartására vonatkozó felterjesztés tárgyában a tanács hiába várta a kormányszervek leiratát. Ezért, ismét a választott község kezdeményezésére, 1844. május 10-én újabb levél elküldéséről határozott (2707/1844.máj.10.). A kamara azonban erre sem reagált. November 10-én azonban elhunyt a város főbírája, Fedák János, aki 1835-től töltötte be ezt a tisztséget (bíróvá választása előtt 1820-tól polgármester, vagyis consul volt),[7] ezért másnap a tanács ismét írt a kamarának „[M]iután a legutóbbi városi tisztújítástól már háromesztendő és négy havak elmúltak, azon felől e város fő-

[6] Tanácsülések Jegyzőkönyve. AMK, Sterdná Manupilácia, Magistratny súd (J). Elsőként az idézett ügy jegyzőkönyvi számát, majd pedig annak a tanácsülésnek a dátumát adom meg, amelynek keretében a tárgyalására sor került. Mivel a tanulmányban sokszor idézek a jegyzőkönyvekből, ezért a lábjegyzetek számának túlságos szaporítása elkerülése érdekében e hivatkozásokat rövid formában a főszövegben adom meg zárójelben. A jegyzőkönyveket eredeti helyesírással idézem.

[7] Liber Restauratiorum

bírájának […] elmúlása által e városi hatóság rendszeres elnökétől megfosztatott". (6231/1844.nov.11.) Négy nappal később a választott község hasonló okból fordult a tanácshoz, azzal a megjegyzéssel, hogy amennyiben nem kérelmezik ismét a tisztújítás engedélyezését, akkor ők maguk fognak közvetlenül a királyhoz fordulni ez ügyben. A tanács erre úgy döntött, hogy bár november 11-én írtak, levelüket megismételik. (6339/1844.nov.15.) Mivel e kérelmeknek sem volt foganatja, több mint fél év várakozás után a tanács 1845. június 3-án, majd mivel továbbra sem jött válasz, szeptember 12-én ismételten kérte a tisztújításra vonatkozó kérelmük jóváhagyását. Végül aztán a helytartótanács egy 1845. november 25-i leiratban értesítette a városi vezetést a választás engedélyezéséről, amelynek lebonyolítására királyi biztosként Petrovay István kassai kamarai igazgatót nevezték ki, akinek a hatáskörébe utalták a tisztújítás pontos időpontjának meghatározását is. Vagyis, az első megkeresés után két évnek kellett eltelnie a pozitív válaszig, amelyben a királyi biztos nélküli választás szóba sem került. Sőt, a helytartótanács nyomatékkal felhívta a kassai tanács figyelmét arra, hogy a királyi biztos iránt „illő tisztelettel, egész készséggel és tartozó engedelmességgel viseltetni szoros kötelességének ismerje" (7298/1845.dec.9).

A tanácsi jegyzőkönyvekből azonban az is kiderül, hogy a kassai vezetés nem csupán általánosságban ellenezte a királyi biztosi intézményt, de az 1841-es választás eredménye kapcsán konkrét személyi sérelmek is keletkeztek. Petrovay István ugyanis az 1843. január 10-én kelt levelében arról tájékoztatta a tanácsot — amit az azonnal meg is tárgyalt —, miszerint kézhez kapta a helytartótanács és a kamara értesítéseit az 1841. júliusában tartott tisztújítás jóváhagyásáról (másfél évvel tehát a lebonyolítását követően!). A királyi biztos egyben azt is közölte, hogy jelentése alapján a helytartótanács elutasította azoknak a városi tisztviselőknek a panaszát (öt főről volt szó), akik az 1841-es tisztújítás alkalmával történt „elmellőztetésük" miatt folyamodtak a kormányszékhez. Mindezen túl, levelének további súlyos személyi vonatkozású mondanivalója is volt. E szerint a választott község korábban annak felterjesztésére kérte őt, hogy „illő nyugdíj' mellett „némely tanácsosok nyugdíjba lennének teendők". A levél arra is utalt, hogy ez a felterjesztés már megtörtént, sőt válasz is érkezett a helytartótanácstól, amely a nyugdíjazást jóváhagyta, de a nyugdíjak ügyében újabb beadványt tett szükségessé. A királyi tanácsos pedig csupán e nyugdíjak megállapításához „szólította fel" a tanácsot véleménye benyújtására. (145/1843.jan.10.)

A városi tanács határozatából azonban az is kiderül, hogy a választott község 1842 tavaszán a királyi biztost eredetileg nem egyes tanácsosok nyugdíjazásának elintézésére, hanem arra kérte, hogy járjon közbe a tisztújítás részleges megismétlésének elrendelése érdekében, amely a „város három fő elöljárói hivatalát" vagyis a főbíróit, a polgármesterit és a kapitányit érintené. A tanács ugyanakkor ez ügyben egy 1842. május 2-án kelt levelében azzal a kérelemmel fordult a helytartótanácshoz, hogy meghallgatása nélkül ne hozzon döntést, amire azonban választ mindeddig nem kapott. A felmerült nyugdíjazások ügyében pedig a tanács mindenekelőtt azt vetette fel, hogy a királyi biztosnak a mandátuma a tisztújítás lezárultával véget ért, ezért amíg erre nézve más „fel-

sőbb parancsot" nem kapnak, Petrovay István levelének tárgyalását felfüggesztik (145/1843.jan.10.), vagyis magyarán, nem tekintik illetékesnek.

A választott község azonban két héttel később levélben fordult a tanácshoz, amelyben a nyugdíjazandó tanácsosoknak a hivatali fizetésüknek megfelelő nyugdíjat javasoltak, azzal, hogy tanácsi véleményként ezt küldjék tovább a királyi biztosnak. A meglehetősen terjedelmes jegyzőkönyv szerint a tanácsülésen részt vevő polgárnok, vagyis a választott község vezetője, Kloczkó János nyomást gyakorolt a tanácsra, kijelentve, hogy amennyiben a tanács késlekedne átküldeni véleményét a biztosnak, akkor a választott község fogja ezt megtenni. A tanács úgy döntött, hogy enged a nyomásnak és „a rendfeltartása érdekében múlhatatlanul megkívántató kölcsönös egyetértés fentartása s köz polgári nyugalom háborításának és esedhető viszálkodások elhárítása tekintetéből" felülbírálta korábbi döntését, vagyis tárgyalás alá vette az ügyet, bár Petrovay megbízatásának meghosszabbítása kérdésében még nem kapott választ felsőbb helyről. Hosszasan kifejtett véleményük szerint a törvényesen megválasztott városi tanácsosok, hacsak nem követnek el valamiféle bűncselekményt, a közszolgálatáért kiérdemelt éves fizetésüket nem veszíthetik el. Egyébiránt, egy tanácsosnak kötelessége „amennyire csak ereje engedi, élete utolsó napjáig a közjóra munkálkodni", hiszen megválasztásuk életre szóló megbízatást jelent.

A tanács több okból kifolyólag is ellenezte a nyugdíjazást. Részletes fejtegetésük szerint ez egyrészt felesleges terheket róna a városi házipénztárra. Ezen túl pedig rossz például szolgálna, hiszen ha a választott község kezdeményezése jóváhagyást nyer, mi akadályozza meg, hogy a jövőben nem fogják ismét megkísérelni egyes nekik nem tetsző tanácsosok hasonló elmozdítását? Ennek következményeként továbbá, szól a tanács okfejtése, egyes korosabb tisztviselők majd hiába reménykednek, hogy fáradságos munkájuk jutalmául végül tanácsosok lehetnek, vagy a példa alapján esetleg szintén nyugdíjba akarnak menni, „mintsem életük végéig szolgálni", így pedig „kevés évek múlva talán több lehet a nyugalmazott városi tisztviselő, mint a valóságos", amit a házi pénztár nem fog elbírni, és újabb adóterhet fog jelenteni a polgároknak. A tanácsi vélemény tehát az, hogy a nyugdíjazásra vonatkozó indítvány rossz és szükségtelen. Amennyiben pedig egy tanácsos elhalálozása miatt üresedés támadna, nincs szükség annak azonnali betöltésére, a tanács el tudja látni a feladatát a következő tisztújításig „ha mindjárt a fél Tanács egészen ki is halna". A tanács döntése értelmében mindezen okokat az uralkodónak is ki fogják fejteni, a nyugdíjazás „függőben hagyását" kérvényezik és erről Petrovay Istvánt is értesítik azzal, hogy mindenestre a nyugdíj csakis az egész éves bérnek megfelelő összeg lehet. A választott községnek ugyanakkor a jegyzőkönyv tanúsága szerint komolyan a szemére hányták, hogy a vitatott indítvánnyal, „nemcsak önkéntes félre lépést tőn, de folyamodását a már megszűnt királyi biztoshoz, mint még mindig olyashoz címezve intézvén, s illy úton felterjesztvén […] a városok alkotmányos szabadságukat önként csorbítani, egyszersmind a tanács és a Választott Község közötti rendtartási egyetértést, melly nélkül a közjó és a

polgári boldog létezés fel nem állhat, egészen semmi venni látszatik, [ami] jóvá nem magyarázható".(523/1843.jan.24.)

A tanács tehát nem kívánta tovább élezni a feszültséget a választott községgel, ugyanakkor igyekezett védeni az álláspontját is, amit a hagyományos rend és a városi autonómia védelmével azonosított. A tanácsülések jegyzőkönyvei tanúsága szerint azonban a választott községgel folytatott vitában lényegében alul maradt. A tisztújításra kinevezett királyi biztost ugyanis a helytartótanács azzal is megbízta, hogy nyugdíjazza „Antalffy András agg koru tanácsbelit előbbi fizetése megtartása mellett", továbbá, hogy vizsgálatot folytasson „Újházy Lajos tanácsbeli ellen tett többféle panaszok" ügyében (7298/1845 dec.9.). A helytartótanácsi engedély kézhezvétele után pedig a város vezetése még 1845. december 16-án a tanácsból és a választott község tagjaiból álló küldöttséget nevezett ki, amely felkereste az ismételten megbízott királyi biztost „személye iránti előleges tartozó tiszti kötelesség és tiszteletnek e város részéről ünnepélyes kinyilvánítására"(7416/1845.dec.16.).

A választásokat megelőzően az elaggott korú tanácsos korábban már kezdeményezett és előlegesen jóváhagyott nyugdíjazásának, illetve a kifogásolt magatartású tanácsos ügye mellett a választott község további javaslatokat is megfogalmazott a tanács felé, amelyeket a tisztújítás alkalmával kívánt érvényesíteni. Ezek szerint Kassa legnagyobb jövedelmet hozó birtokának, a forrai uradalomnak a hivatalban lévő tiszttartóját is nyugdíjazni kívánták, illetve javasolták azt is, hogy az uradalomtól válasszák külön a hegyaljai szőlőket és kezelésükre külön tiszttartó kinevezését szorgalmazták. Ugyanakkor a forrai uradalmi pénztár, és a városi erdőbirtokok jövedelmeinek ellenőrzésére megbízott hivatalnokok számát takarékossági okokból csökkenteni szerették volna. Végül pedig a városi levéltár kezelésére egy állandó levéltárosi állás rendszeresítését kezdeményezték. Javaslataikhoz a tanács hozzájárulását kérték, továbbá azt, hogy ezekhez a királyi biztos közbenjárásával szerezze meg az uralkodó jóváhagyását (525/1846.jan.23.) A tanácsosok két ponton vitatkoztak csupán e javaslatokkal. Egyrészt tanács a gyorsabb elbírálás érdekében a királyi biztos kikerülésével közvetlenül akarta a javaslatokat a felsőbb kormányszékek elé terjeszteni, amivel aztán a választott község is egyetértett. Ennek hátterében feltehetőleg az a szándék is állt, hogy korlátozzák a királyi biztos szerepét. Nézetkülönbség maradt azonban a forrai uradalom ügyében, mivel a tanács ezt a nagyobb haszon reményében bérbe akarta adni, míg a választott község a város saját kezelésében kívánta tartani. Mivel a két grémium ebben nem jutott egyezségre, úgy döntöttek, hogy a választott község eltérő véleményét e tárgyban külön csatolva terjesztik fel a kamarának (884/1846.febr.6.)

A tisztújításra végül 1846. február 17. és 19. között került sor. (1131/1846. febr.17.–18.–19.). A választás napján kora reggel a „Város Tanácsa, Választott polgári Községe és egész tiszti kara a szokott tanácsi teremben öszvegyűlvén legis legelőbb a Szentlélek meghívása végett egy testben a helybeli Parochiális és Székes egyházba elmentek" majd ezt követően az erre kinevezett „ünnepélyes küldöttség" szállásán felkereste a királyi biztost, és őt a városházára kísérte. A tanácsteremben a „Nagy számmal egyszersmind öszve gyűlt minden

rendü helybeli lakosok jelenlétében" a biztos az elnöki széket „éljen kiáltások közt elfoglalta", a megjelenteket üdvözölte, felolvasta a tisztújításra szóló királyi parancsot, és „velős beszéddel a tisztújítási köz ülést megkezdette." A város vezetése nevében a királyi biztosnak a főjegyző válaszolt rövid ünnepi beszédben, kifejezve egyúttal a város háláját és hódolatát az uralkodónak. Mivel a betöltendő, választás alá eső tisztségekre a választott község tagjai szavazhattak, a tisztújítás logikusan a választott községben megüresedett helyek betöltésével indult. Kassán ez a testület hagyományosan 60 választott, (vagy választó) polgárból állt, akiknek a megbízatása alapvetően életfogytiglan szólt. Közülük az 1841-es tisztújítás óta heten haláloztak el. A megüresedett helyek mindegyikére, csakúgy, mint a többi választás alá eső tisztségre, a királyi biztos három jelöltet állított, rájuk szavazhatott a többi választópolgár. A jegyzőkönyvből kiderül az is, hogy a jelölést a királyi biztossal történő egyeztetés előzte meg; tulajdonképpen az, aki valamely tisztséget el kívánta nyerni, előzetesen a királyi biztosnál kellett, hogy jelentkezzen, és a rendszerből adódóan először annak jóváhagyására volt szükség a jelölté válásához. Erre utal az is, hogy az első megüresedett választópolgári hely betöltésére irányuló szavazás előtt a község nevében négy választópolgár a biztoshoz fordult, hogy az általa kijelölt személyek mellé egy negyediket is vegyen fel: „az itt lakó és közönségesen tisztelve szeretett Méltóságos Kelemesi Melczer János Cs: K. Kamarás és a kassai kerületi tartománybeli fő biztos úr ő nagyságát." A jegyzőkönyv szerint azonban erre a királyi biztos azt közölte, hogy bármely tisztségre egyedül azokat jelöli ki, „kiktül személyesen és vólta képpen a felől meg van győződve hogy magukat azokra kijeleltetni kívánják". Mivel a nevezett „e részbeni kívánságát nála nem nyilvánította" ezért nem teljesíti a küldöttség kérelmét, bár szívesen látná, ha „illyetén fő rangú és köz tekintetű úri tagok…. kinek becses neve országszerte ösmert … a „helybeli Vpolgári Község díszes körébe felvétetnének." E közjátékot követően kezdődött meg aztán a választott községben megüresedett helyek betöltésére irányuló szavazás. Elsőként azonban a választott község vezetőjére szavaztak, mivel a választott polgárokkal ellentétben a testület vezetőjének a hivatala „rendszeres választás alá" esett. A szabályok értelmében tehát a hivatalban lévő polgárnok leköszönt, de a pozícióra ismét jelölték, és a két másik jelölttel szemben, nagy többséggel, ismét megválasztották.

A tisztújítás második napján került sor az előző választás óta történt két haláleset, illetve a nyugdíjazás miatt megüresedett három tanácsi hely betöltésére. Mivel az egyik tanácsosnak a választott község előző nap újonnan bizalmat kapott vezetőjét szavazták meg, így megint polgárnokot kellett választani. Erre ezúttal Török Sámuel hites ügyvéd, választópolgár kapta a legtöbb szavazatot. Ezt követően alacsonyabb beosztású tisztviselők és különböző városi hivatalok írnokainak választására került még sor. Majd a város kapitánya, illetve a két legfőbb hivatalt betöltő személy elhalálozása miatt helyettesként működő polgármester és főbíró „felsőbb szabályos rendeletek értelmében a rendszeres tisztújítási választás alá eső eddig viselt fentebbi hivatalokról lemondottak, egyszersmind Goczigh József Vkapitánya érintett hivatalrai minden további kijelelésnek leköszöntével" a hivatali pecsétjét, a helyettes polgármester az árva-

pénztár szekrényének — amelyben eredeti kötelezvényeket és okiratokat őriznek — egyik kulcsát, a helyettes bíró pedig a városi hatóság hiteles pecsétjét a „Kir biztosnak" átadták, és tisztségükről lemondtak. A királyi biztos azonban azért, hogy a város elöljárók nélkül egy pillanatra se maradjon, őket a másnapi választásig „helyesítette". Végül pedig, mivel az egyik tanácsosi helyre az addigi főjegyzőt, Rimanóczy Ferencet választották meg, a főjegyzői hivatal is megüresedett. A jegyzőkönyv rögzítette, hogy a városi tanács — miként, mint láttuk, már korábban is kérte — a főjegyző kinevezését „a régtől divatozott szokás szerint jelenleg is gyakorolni kívánta" de a királyi biztos ezt a leghatározottabban elutasította. A tisztújítást szemlélő közönséget rövid időre távozásra szólította fel, és a tanácsosokkal folytatott külön értekezlet keretében fejtette ki álláspontját, miszerint „a Fő Jegyző úgy szintén mind azon megürült hivatalokrai kinevezések mellyek K. Biztos közben jötte nélkül tartott házi tisztújítás alkalmával egyébkint a Tanácsot illetnék, a Tisztújítási K Biztosra átruháztatva, annak egyenes jogaihoz tartozván, e részbeni Biztosi jogokat sértetlenül feltartva érintett fő jegyző és egyéb illynemű hivatalnokok kinevezését a felhívott felsőbb rendelések értelmében Királyi Biztosi hatalmánál fogva egyenesen megteendi." Ennek értelmében pedig a tanács által támogatott Várjon Gábor másod aljegyzővel szemben a tisztségre „folyamodók közül" Szojka Sándor alügyészt nevezte ki azzal az ígérettel, hogy a későbbiekben a vitathatatlan érdemei miatt Várjon Gábort „a „Főjegyzői címnek elnyerése végett felsőbb helyekre ajánlólag felterjesztendi."

Ebből a megjegyzésből két dologra is következtethetünk. Egyrészt úgy tűnik, hogy a biztos diplomatikusan kívánt eljárni: a városi vezetés álláspontját nem kívánta a rá bízott hatalom erejével egyszerűen az asztal alá seperni. A jövőre vonatkozó, egyébként semmire sem kötelező ígéretével a tanács felé mégis gesztust gyakorolt, hiszen ezt az utóbbi jelzésként is értelmezhette arra vonatkozóan, hogy a hatalom a véleményét nem hagyja teljesen figyelmen kívül. Másrészt úgy tűnik, hogy a kinevezendő főjegyző személyét illetően a királyi biztos előzetesen egyeztetett már a felsőbb kormányszervekkel, és a kialakított álláspontot nem akarta, nem volt módja megváltoztatni a tanács ellenkező javaslatára sem. Mindenesetre a királyi biztos egyúttal mindazon további hivatalnokokat is kinevezte (a főjegyzői hivatal írnokairól volt szó), akiknek megbízatása a „házi tisztújítás alkalmával egyébkint a Tanácsot illetnék."

A tisztújítás a harmadik napján is „nagyszámú, minden rendű közönség" jelenlétében folytatódott. A királyi biztos elsőként kihirdette az előző napi jegyzői és írnoki hivatali kinevezéseket. „Miután pedig a bel Tanács a régtől divatozó szokás szerint a terembül eltávozott, K. Biztos Úr Ö Nagysága a Választott Községgel maradván mielőtt a fő hivatalokrai választás elkezdődött, érintett választott községnek előterjesztette, hogy Breger József sebész és választott polgár nála személyesen megjelenvén éltesebb kora tekintetéből a mennyiben fia, Breger Vilmos t. alügyész ez alkalommal kijeleltetik, a választott polgári községből kilépni óhajtana, egyéb iránt magát s nevezett fiát Ő Méltóságának és a VKözségnek további kegyeibe és pártfogásukba ajánlotta." A királyi biztos a nepotizmus e minősített esetében láthatólag semmi kifogásolnivalót nem lá-

tott, és a választott községgel teljes egyetértésben az így megüresedő hely betöltésére ki is jelölte a fiút, akit a két másik, nyilván csak formalitásból megnevezett jelölttel szemben elsöprő többséggel (57 szavazat) meg is választottak.

Miután pedig a választott község immár végleges összetételében és teljes létszámban készen állt, a királyi biztos a tisztújítás nézőit kiparancsolta a városháza tanácsterméből, majd pedig levezette a szavazást sorrendben a városi kapitány, a polgármester és végül a főbíró személyéről. A választott község, a királyi biztos jelölései alapján az előző napon tanácsosnak megválasztott Papp Józsefet városi kapitánynak, majd Rimanóczy Ferencet polgármesternek, végül Baranyai Istvánt[8] főbírónak választotta meg. Ezután „a szokott jel a toronyba adatván a remekdíszű székes egyház harangja ünnepélyes kongása jelentette a Közönségnek e város fő tisztségeinek lett betöltését, egyszersmind a Vpolgári Községből Sihulszky Frigyes szolnoklata alatt a bel tanácsot közülésbe meghívandó küldöttség kineveztetett, melly is megbizattatásába eljárván a Tanácsnak megjelenése után a tisztelt Királyi Biztos Ú Ő Nagysága kijelentette, hogy Papp József városkapitánynak, Rimanóczy Ferenc polgármesternek, Baranyai István főbírónak választattak. Melly kihirdetés éljen kiáltással fogadtatván…” Az új kinevezett főjegyző „meghiteltetvén a levéltár kultsait Királyi Biztos Úr Ő Nagysága kezeiből által vette az után pedig az újonnan megválaztott Fő Bíró, polgármester és Város Kapitánya a szokott hittel leköteleztetvén székeiket elfoglalták, [a királyi biztos] pedig érintett fő Bírónak a Város hatósági pecsétét, Polgár Mesternek az Árvák pénztárába lévő eredeti kötelezvények és egyéb Okiratok Szekrényétőli egyik kúlcsát, Város Kapitányának pedig hivatalja pecsétyét által adta. [A királyi biztos] az új hivatalnokoknak erőt egészséget, s béke türést kivánva, magát a Bel s Kül Tanács, nem különben a jelenlevő Közönség szíves emlékezetébe ajánlván a tisztújítási Közülést befejzetnek nyilvánította. Ezután a királyi Biztos úri lakába, a Főbírót a VKözség elébb a templomba az Istenek adandó hála végett onnan pedig haza kísérte.”

A választás technikai lebonyolítására nézve sajnos, csak közvetett megjegyzések alapján következtethetünk. A titkos választás a gyakorlatban azt jelentette, hogy az erre kijelölt helyiségben felállítottak egy asztalt, amelyen a jelöltekre adandó szavazatokat befogadó „szekrénykéket” helyzetek el, és a szavazás úgy történt, hogy az arra jogosultak egyenként a szavazó asztalhoz járultak és az általuk támogatott „szekrénykéjébe” dobták be a szavazási golyójukat. Ez az eljárási rend tehát a teljes diszkréciót korántsem biztosította, amint az alábbi megjegyzésből is kitűnik. „Minthogy pedig a szavazásnál K Biztos úr Ő Nagysága által észre vétetett, hogy Korponay Károly legidősebb Vpolgár ez alkalommal a szavazati asztalhoz meg nem jelenvén, a szavazási golyókat bététel végett más Vpolgárra bízta, az e részben minden lehető visszaélésnek elhárítása tekintetéből” a biztos két tanácsost kiküldött „hogy a mennyiben nevezett KK agg kora és testi gyengesége miatt a Község teremből a Szavazási asztalhoz személyesen meg nem jelenhetne, akkoron nem egyes Vpolgárok, hanem ugyan azon küldnökök a szavazati golyót tőle vegyék át s azt az általa kije-

[8] Az 1846-ban főbírónak választott neve a forrásokban hol Baranyay, hol Baranyai formában szerepel, a tanulmányban az idézett forráshoz igazodva írom a nevét.

leltek közül egyenesen kinevezendő egyének szekrényébe tegyék." A kiküldött tanácsosok azonban azzal a válasszal jöttek vissza, hogy Korponay Károly „jövőre ismét személyesen szavaz". Úgy tűnik tehát, a szavazás rendjére felügyelő királyi biztos pontosan láthatta, hogy a választó kire is adja le a voksát (melyik szekrénykébe dobja a választási golyóbisát).

Az 1846-os választás a jegyzőkönyv szerint összességében békésen ment végbe a királyi biztos teljes körű felügyelete alatt. Mint láttuk, a város vezetése tett ugyan próbálkozásokat a hagyományos városi autonómia érvényesítésére, de az erre irányuló alázatos kérvények megfogalmazásán túl másra nem futotta az erejéből, lehetőségeiből, és jobb híján kénytelen volt elfogadni a rákényszerített királyi biztosi intézményt. Világosan látható az is, hogy a szabad királyi városok vezetése ekkor már valóban egy önmagát kiegészítő testület volt, amelynek összetételét alapvetően befolyásolta a kormányzat a királyi biztos személyén keresztül, hiszen az ő előzetes beleegyezése, jelölése nélkül senki nem kerülhetett az egyes tisztségekre megválasztható három-három személy közé. Vagyis, az egyes pozíciók elnyeréséhez mindenekelőtt a királyi biztos támogatását kellett megszerezni. A választás egyúttal a városok vezetése kapcsán a kortársak által is kritizált visszásságra, a nepotizmus jelenségére is példát szolgáltatott.[9] A tisztújítás alkalmával a tanáccsal szemben a választott község akarata érvényesült, amennyiben valóban sor került az idős korú tanácsos általuk szorgalmazott nyugdíjazására, ugyanakkor az általuk bepanaszolt tanácsos elleni eljárásról a jegyzőkönyv nem tudósít, csak azt állapíthatjuk meg, hogy az illető továbbra is megőrizte pozícióját. Úgy tűnik továbbá, hogy a királyi biztos a választás előtt megfogalmazott egyéb kívánságokat, javaslatokat is javarészt figyelmen kívül hagyta, így nem került sor önálló levéltárosi állás létesítésére, és a forrai tiszttartót sem váltották le, miként annak sincs nyoma, hogy a hegyaljai birtok külön igazgatást kapott volna. A tisztújítás mindent egybe vetve a városi vezetésnek a felsőbb kormányszervekkel, illetve az udvarral szembeni kiszolgáltatottságát mutatja.

Az 1848-as városi tisztújítás

Az 1848-as pesti forradalom, illetve az áprilisi törvények hatására a városi tisztújítás rendjében bekövetkezett változások elemzéshez elsőként a március 15-i események kassai visszhangját kell felidézni. A pesti események híre Kassán a jelek szerint március 18-án terjedt el, és postán többen is megkapták a kinyomtatott 12 pontot, amelyet a fellelkesült polgárok sokszorosíttatni kívántak Werfer Károly helyi nyomdásszal, aki azonban ezt a tanács előzetes engedélyéhez kötötte. A polgárok ezért küldöttséget választottak maguk közül, amely a város közönsége nevében felkereste a főbírót helyettesítő polgármestert (az előbbi ugyanis országgyűlési követként Pozsonyban tartózkodott), akit a nyomtatási engedély kiadásán túl egy rendkívüli nyilvános polgárgyűlés összehívására is felkértek. A helyettes bíró, Rimanóczy Ferenc teljesítette a kéréseket.

[9] Például *Bayer Márton*: A városok rendeztetése iránt. Pécs 1842. L. még *Czoch Gábor*: „A városok szíverek." Tanulmányok Kassáról és a reformkori városokról. Pozsony 2009. 15–38.

Március 20-án korán reggel összehívta a tanácsot, amely egyrészt engedélyt adott a 12 pont sokszorosítására, annál is inkább, mivel időközben kézhez kapta a helytartótanács március 16-án kelt, a cenzúra eltörléséről szóló rendeletét. Másrészt pedig „miután a város polgárai és lakosai a városi tanács s választó polgársággal az idők komoly fejleményei fölött tanácskozni óhajtanának… a kívánt nyilvános közgyűlés tartását a tanács a fennforgó körülmények közt célszerűnek találván" jóváhagyta, és aznap délelőtt 11 órára ki is tűzte a városházára. A jegyzőkönyv szerint erre a nyilvános közgyűlésre „nagy számmal összegyűlt közönség jelenlétében" került sor. (1740/1848.márc.20.)

A lelkes hangulatot jól tükrözi a hivatalos összefoglaló is. Megnyitó beszédében a helyettes bíró kiemelte, hogy a nála előző nap járt küldöttség kérését annál is inkább teljesítendőnek ítélte, mivel azok kijelentették, hogy „kívánatukat mindenkor a hatóság útján óhajtják előterjeszteni, s hogy azoknak jelszavuk: »Éljen a király! Hűség a dynastiához« – itt az elnök beszédét harsány és szűnni nem akaró 'Éljen' felkiáltások félbeszakaszták". Ezt követően felolvasták a helytartótanácsnak a cenzúra eltörléséről szóló rendeletét, amit szintén hangos tetszésnyilvánítással fogadtak, majd pedig a gyűlés összehívását kérők két szószólójának a beszéde következett. Elsőként Farkassányi Sámuel emelkedett szólásra. Farkassányi helybeli polgár, egyben nemes volt, ügyvéd, birtokos gazdálkodó, és a város egyik legnagyobb adófizetője, ugyanakkor az 1846-os tisztújítás óta működő városi vezetésben nem vett részt. Nem volt semmiféle városi tisztsége a másik szónoknak, a szintén ügyvéd és városi polgár Koncz Józsefnek sem.[10] Vagyis esetükben a közügyek iránt érdeklődő, de a város politikai irányításából eddig kirekedt polgárokról van szó. Az egyébként számos szempontból érdekes két beszédből most azt emelném ki, hogy mindkettőben hangsúlyos a regnáló városi vezetéssel való együttműködés szándéka.[11] Hasonló szónoki fogással ezért mindketten kerülik a városi vezetés személyeskedő bírálatát, így amikor a szabadság beköszöntét üdvözlik, az idáig fennálló állapotok bírálatakor inkább a tanács hatalmát jelképező városházáról beszélnek. Így például Farkassányi: „A tanács teremnek századokon keresztül a közönség ellenében zárt ajtajai a népnek megnyíltak, s ezen teremnek a szabad honpolgárhoz illő lepletlen férfias nyilatkozatokhoz nem szokott falai között megjött a szólás szabadságának napja. …" Majd kicsit később így folytatja: „városunkban a szabadság e classicus földjén még csak ez előtt 24 órával, a szabad polgár idegen volt ön városa tűzhelyénél …s ma ímé szabadon, s az alkotmányos formák között e város Tketes főbírájának elnöklete alatt, polgárhoz íllő méltósággal tanácskozunk ön dolgainkról…" Vagy Koncz József, hasonlóképpen: „Nyitvák-e mai napon előttünk e városi tanácskozások termeinek eddigi zsarnoki önkény szuronyaival védett zárt ajtajai…testvérileg egyetértve tanácskozzunk városunk jó vagy balsorsa felett, mert erre hív fel az új korunk felrázó szelleme, nyilvánítsunk hálát egy úttal e nemes város tisztelt érdemű helyettes bírájának

[10] A személyekre vonatkozó adatok a kassai polgárokról készített adatbázisomból származnak, amelynek alapját a polgárkönyv adta (AMK Liber Neoconcivium. Supplementum H.III/2 Civ. 3.)

[11] Hasonló volt a helyzet például Debrecenben, l. *Szabó István*: Debrecen 1848–1849-ben. Debrecen 1928.

is, ki megértve keblünk édes vágyát, s az intő kornak hatalmas szózatát, résztvevőleg hajla bennünket a nyilvánosság templomába vezetni – szentelje meg az ég továbbra is a tanácskozási téren maradandó részrehajlatlan szándékát".

A megmozdulásban részt vevő városi polgárság fő követeléseit, pontosabban, ahogy fogalmaz, a „kívánalmakat" Farkassányi Sámuel ismertette, hangsúlyozva, hogy „jelszavai e város közönségének: éljen a király, — hűség a Dynastiához — alkotmányos reform, egyetértés, testvériség, szabadság, béke rend". Továbbá, bár kijelentette, hogy „a tekintetes tanács és a választott község vezérlete alatt kívánunk haladni" illetve, hogy a közügyek adminisztrációja és a közvetlen végrehajtás e testületeket illeti, azonban a „köz politikai tárgyakra nézve, nevezetesen mindazokra, mellyek az országgyűléshez tartoznak a jelen mód szerint tartandó közgyűlésekből vegyék utasításaikat és jelentéseik is itten tárgyaltassanak." A 12 pont pártolását pedig rögtön adják követutasításba. A közgyűlés egyúttal Wirkner Károly Kassa második országgyűlési követének azonnali visszahívásáról is egyhangúlag döntött. Felmerült az első követ, Baranyai István főbíró visszahívása is, de ezt a többség végül elvetette. További kívánalomként jelent meg a polgárőrség aktiválása és a háromszínű nemzeti lobogó kifüggesztése a városház erkélyére. Farkassányi, ahogy fogalmazott, „a városi közönség képében" előterjesztette azt is, hogy „neveztessék Pest városának példájára egy bizottmány, melly e város helyettes bírájának elnöklete alatt a rend fenntartásáról célszerűen intézkedve, határozatait is foganatosítsa és eszközölje: hogy a rend fenntartásába a sorkatonaság ne elegyedjék" Konkrétan elő is sorolja, kiket javasolna e választmányba, amit minden bizonnyal előre egyeztettek. A közgyűlés a jegyzőkönyv tanúsága szerint a beterjesztett kívánalmakat „általános tetszéssel" és „éljen" felkiáltásokkal egyhangúlag elfogadta, csakúgy, mint a csendre és közbátorságra ügyelő bizottmányba javasolt személyeket is. Ezek között volt a második szónok, Koncz József is, Farkassányit pedig, aki magára nem tett javaslatot, közfelkiáltással beválasztották az így 12 főssé váló grémiumba. Az egyik közgyűlési résztvevőnek viszont azt a javaslatát, hogy e választmányba a tanács, a választott község és a polgári őrsereg egynéhány tagját is vegyék bele, az egybegyűltek elvetették, ami arra utal, hogy a választmány létrehozásának egyik nyíltan nem megfogalmazott célja a külső és belső tanács működésének ellenőrzése lehetett.

Ezt követően, az elfogadott határozatoknak megfelelően, többször is sor került hasonló közgyűlésre; egyébként a tanácsülések nyilvánosságáról, mint tudjuk, az április törvények XXIII-ik, a szabad királyi városokra vonatkozó törvénycikke is rendelkezett. A megválasztott bizottmány pedig munkába lépett, és többször is együtt ülésezett a magisztrátussal. A városi tanács tulajdonképpen ideiglenessé vált, az ügyvitel biztosítása mellett legfőbb feladata a törvényben előírt új alapokra helyezett városi tisztújítás előkészítése és lebonyolítása lett. Ezt az átmeneti jelleget erősítette az is, hogy a főbíró, Baranyay István április 25-én, Pozsonyból hazatérve, mivel „némely iránta nyilvánított ellenszenvekkel találkozni kénytelen vala", sértett hangvételű előterjesztésben bejelentette lemondását főbírói hivataláról. Tanácsnoki állását ugyanakkor megtartotta, ahogy fogalmazott: „hogy e minőségében a közjó előmozdítására addig is

működhessen míglen az újabb XXIII-ik törvényczikk értelmében tartandó tisztújításnál alkalma leend tapasztalni, valjon a választó közönség bizodalma vele további szolgálatra kíván-e parancsolni" (2399/1848.ápr.25.).

A főbíróval kapcsolatos konfliktusokra a Werfer Károly nyomdász által kiadott helybeli Képes Újságban is találunk utalásokat. A hetente megjelenő lapban rendszeres rovat közölt híreket a kassai közéleti eseményekről. Szerzőjük, Klestinszky László láthatólag a forradalom lelkes híve volt, de tudósításaiból sajnos a város egyes vezetőinek politikai pártállására pontosabban nem lehet következtetni. Az általa festett kép alapján Kassán a változások hívei álltak szemben a tudósításaiban „Wirkner ligának", illetve a „csúful megbukott, városunkban hosszabb idő óta majd nem közromlást előidézőleg uralgott, ugy nevezett Wirkner-Baranyay pártnak" emlegetett csoporttal.[12] Amint láttuk, a pesti forradalom hírére megmozdult polgárság képviselői Wirkner Károlytól rögtön vissza is vonatták országgyűlési követi megbízását, és már akkor megmutatkoztak a főbíróval szembeni ellenérzések is. Azt azonban, hogy pontosabban mi állhatott a főbíróval szembeni súlyos vádak hátterében, sajnos az újság sem részletezte. Ugyanakkor világos, hogy a kassai lap tudósításaiban a helyi érdekcsoportok közötti törésvonalak kerültek inkább előtérbe, illetve a tudósító ezeket igyekezett megfeleltetni a forradalom híveinek és ellenzőinek táborával. Beállításában a politikai változások tétjét helyi szinten mindenekelőtt a főbírónak és körének megbuktatása jelentette.[13]

Mindenesetre, a városi tanács, ugyanazon a napon, amikor tudomásul vette a főbíró lemondását, a „csendre és közbátorságra felügyelő választmány" április 24-i ülésének a határozatát is megtárgyalta. E szerint a választmány visszaadja a felhatalmazását, mivel küldetését befejezettnek tekinti, hiszen az országgyűlés törvényeit az uralkodó szentesítette, és azokat a tanács hivatalosan is megkapta. Ezt azonban a tanács nem fogadta el, így a választmány a tanács felkérésére tovább folytatta működését (2387/1848.ápr.25.).

Az új törvények szerinti városi tisztújítás előkészítésének első lépéseként, Szemere Bertalan belügyminiszter április 20-i rendelete, illetve az 1848. évi XXIII. tc. alapján először egy nyilvános közgyűlést kellett összehívni a választási elnök megválasztására és a tisztújítás előkészítésére. Ennek értelmében ezen a közgyűlésen egyedül a hivatalban lévő magisztrátus és a választott polgárság bír tanácskozási és határozathozatali joggal. E közgyűlés feladata továbbá, hogy a várost egyenlő választókerületekre ossza, kijelölje a választás helyét, amely mind a választók számának, mind a nyilvánosság követelményének megfelel. Meg kell határoznia a tisztújítás napját (amely a törvény szentesítésének napjától számított hat hétnél nem lehet későbbi), és egy bizottságot is választania kell, amely a választásra jogosultak összeírásáért felelős. A választási kerület összes lakosának összeírását követően öt egymást követő napot kell meghirdetni, hogy a bizottság a választási képességük ellenőrzését követően lajstrom-

[12] Abaúj-kassai napi események. Klestinszky László nemzeti őr aláírással. Képes Újság 17. szám, 1848. ápr. 22. 136.

[13] Klestinszky egy későbbi tudósításában Baranyai „volt főbírót" a sajtószabadság ellenségének és bosszúállónak mondja. Képes Újság I. évf. 21. szám, május 20. 170.

ba vegye azokat, akik a választási jogukkal élni kívánnak. A megadott határidőn túl jelentkezni nem lehet, ugyanakkor a választók kerületenként összeállított névsorát három napra nyilvánosan ki kell függeszteni, és azzal kapcsolatban észrevételeket lehet tenni, majd ennek a határidőnek lejártával a választmány a közgyűlésnek beadja a választói névsor egyik példányát, míg a másikat a belügyminiszternek kell felterjeszteni. A következő lépés a választók közgyűlésének megszervezése. Ez a közgyűlés küldi ki a tisztújításon közreműködő szavazatszedő bizottságot (szükség esetén többet is). A másik fő feladata, hogy megválassza azt a bizottságot, amely az egyes betöltendő tisztségekre háromhárom alkalmas személyt jelöl „bevett vallás különbsége nélkül". Ennek a jelölő bizottságnak, amely tehát átveszi a királyi biztos korábbi jogkörét, a város népességétől függően legalább tíz, legfeljebb tizenhét főből kell állnia. A jelölőbizottság tagjai semmiféle tisztségre nem pályázhatnak. A választási közgyűlést követő harmadik napon kell megrendezni magát a tisztújítást. A rendelet végül a tisztújítás lebonyolításának rendjét is előírta nagy vonalakban, mindenekelőtt azt szabva meg, hogy elsőként a polgármestert kell megválasztani, majd pedig az 1848.XXIII. tc. 15.§ alatt felsorolt rendben a további tiszt–viselőket. Ezt követi a képviselők megválasztása, amely már előzetes kijelölés nélkül történik. (2439/1848.ápr.27.)

A választás előkészítésére előírt közgyűlésre május másodikán került sor (2561/1848.máj.2.). Eszerint Kassán a 60 fős választott polgárság, és a tanácsosok mellett a városnak az 1847/48-as országgyűlési követek megválasztásában részt vett további harminc polgár,[14] vagyis összesen 103 fő volt jogosult a tisztújítási elnök és a választást előkészítő bizottság megválasztására, akik közül 76 jelent meg. Az elnök megválasztását némi vita és tumultuózus jelenetek előzték meg. Az elnök személyének fontosságát egyébként a tisztújítás lebonyolításán túl az is növelte, hogy mivel a választások előtt az addig hivatalban lévő tisztikarnak le kell mondania, az új tanács megalakulásáig egyben a városi kapitány, tiszti ügyész és a jegyző szerepét is betölti. Rimanóczy Ferenc helyettes főíró először nem a törvény szerint eredetileg előírt titkos szavazást kezdeményezte, hanem a választást figyelő közönség bevonásával a szélesebb közvéleményre kívánt támaszkodni. Eljárásának hátterében a Képes Újság tudósítása szerint a megelőző napi tanácskozás állt, amelyen Buda példájára hivatkozva az a javaslat merült fel, hogy ahhoz hasonlóan a tisztújítási elnököt ne titkosan, és a nyilvánosság rovására, hanem a közvélemény jelöltjei közül válassza az erre kijelölt testület. Az indítványt egyébként Demeczky Lajos tette — korábban Kassa országgyűlési követe, a választott község tagja — aki a Képes Újság szerint csak kevéssel a választás előtt érkezett Kassára Budáról, hívei szerint családi ügyek miatt, a lap tudósítója szerint viszont zavarkeltés céljából, és mert magát szerette volna tisztújítási elnöknek megválasztatni.[15] Mindez mindenesetre jól mu-

[14] A 103 fő összetételére a jegyzőkönyv pontosabban nem utal, ez a Képes Újságban a tisztújítási elnök választásával kapcsolatban megjelent egyik írásból derül ki: Május 2ki városi közgyűlés részleteinek hű rajza, czáfolat, és felhívás. Régen György, Ertly János, Kerekes G., Wandraschek Károly aláírással. Képes Újság I évf. 20. szám. 1848. május 13. 155.

[15] Demeczky fellépésével pro és kontra több írás is foglalkozik: Képes Újság I. évf. 1848. 19. szám, 20. szám, 21.szám.

tatja a választásokat övező felfokozott hangulatot. A jegyzőkönyv szerint az említett döntésnek megfelelően a helyettes főbíró a „nyilatkozó közvéleményre is figyelve, pontosan eljárni kívánván, a kebelbeli közönséget aziránt felszóllítá: miszerint a választandó tisztújítási elnök iránti véleményét terjesztené elő, s miután ezen fölhívás következtében e részben történt zajos felkiáltások által nyilvánított vélemény […] annyira eloszlott, hogy azt mellyik részen légyen a többség kivenni teljességgel nem lehetett, ennek eldöntése szavazás alá bocsátatott." A Képes Újságban megjelent írás szerint — melynek szerzői egyébként Demeczky Lajos híveiként ragadtak tollat — „a városi táncteremben tartott közgyűlésen a polgárság nagy része Demeczky Lajos nevét hangoztatta, néhányan elnöknek a lelkes Semsey Bélát kívánták, s ezek száma a tanuló ifjúságnak időközbeni felhívás következtében történt megjelenése után tetemesen nevekedett. Három óranegyedig szűnni nem akaró felkiáltások után az ünnepelt két név mellett a talpig becsületes polgár és jeles gyógyszerész Steer Ferenc neve hallatott hírneves polgárok ajkairól. Ezekután az elnök, a kevéssé szűnő zajban értelmesen kivehető szavakkal kinyilatkoztatta: hogy a tanácscsal szavazás végett a városházi terembe megyen." Végül a titkos szavazás eredményeként nagy többséggel (69 szavazat) Steer Ferencre, a választott község tagjára esett a választás, amely a Képes Újság szerint „gyógyír mind a két rész sebeire, mellyeket a közmegelégedés jótékony hatása behegesztvén, azok többé igazán nem fájhatnak. – A választott elnök, az érette járt küldöttség kíséretében a terembe megjelenvén, zajosan és szívesen éljeneztetett."[16] Ezt követően a közgyűlés négy kerületre osztotta a várost, és már fennakadások nélkül választotta meg a bizottságot a választók összeírására, összesen 56 főt a négy kerülethez.

A választók véglegesített névjegyzékét a bizottság május 20-án nyújtotta be a tanácsnak (2854/1848.ápr.20.). Sajnos, a választók névjegyzékét mindeddig nem sikerült megtalálni, erről egyetlen adatunk a Képes Újság tudósítójától származik, aki szerint „a tisztújítási választók száma, mint halljuk 760 egynehány".[17] Vagyis, az 1847-ben végrehajtott lélekösszeírás szerinti összesen 14 959 lakos mintegy 5%-a.[18]

A tanács a névjegyzéket benyújtó bizottságot egyúttal azzal is megbízta, hogy a tisztségekre kijelölő bizottság megválasztására összehívandó választói közgyűlésre a „teendők iránt tervet készítsen". A május 22-re kitűzött gyűlés helyszínéül pedig a városi kávéház nagytermét jelölte ki. A rendelkezésére álló két nap leforgása alatt a bizottság, a törvényt és a miniszteri rendeletet alapul véve igyekezett azokat a részleteket is kidolgozni, amelyekre a központi rendelkezések nem tértek ki. A beterjesztett szabályozást a közgyűlés pontonként megtárgyalta és elfogadta (2892/1848.máj.22.). Ennek értelmében „Május 25-én reggeli 7 órakor a helybeli székes egyházban tartandó isteni tisztelet bevégeztével a városi kávéház nagy teremében választók gyűlése fog tartatni", ahol pontosan felsorolják, hogy az egyes választási kerületekhez mely városré-

[16] Május 2ki közgyűlés. Képes Újság I. évf. 20. szám. 1848. május 13. 155.

[17] Képes Újság I. évf. 21. szám. 1848. május 20. 170.

[18] Kassa népességének alakulásáról *Czoch Gábor*: Városlakók és polgárok. Kassa társadalma a XIX. század első felében. Bp. 1997. Kandidátusi értekezés.

szek tartoznak, és hol fog működni a szavazatszedő választmány. Ezt követően indul a szavazás a kerületekben. A szabályozás értelmében a „választók az illető kerületi választmány működése helyén megjelenvén, a terembe egyenkint belépnek – holott is a választmány elnökétől a választók nyomtatott névsorát átveszik, és a teremben az e célra kijelelt helyre vonulván az által vett ívre jegyzett összes választók közül 14-et aláhúznak, s az ívet összevetvén, azt a szavazatszedő választmány előtt az e végett kiállított szekrénybe beteszik. Az ívek átvétele és átadása közben a teremből kimenni, vagy az ívet magával kivinni szabad nem lészen. Csak azon szavazatok lesznek érvényesek, mellyek az elnöktől átvétettek, s mellyeken 14-nél több választó neve aláhúzva nem találtatik. – ha pedig a beadott szavazati íven a meghatározott számon felől még több választó neve aláhúzva lenne, az illyetén szavazati ív, mint érvénytelen félretétetvén, számba nem vétetik." Gondoltak az analfabétákra is: „Az írni, és olvasni nem tudó választó az illető szavazatszedő választmány valamelyik tagját, mellyhez bizodalommal viseltetik azirán felkérendi, miszerint ez vele a szavazás helyére elvonulva, az általa élő szóval bemondott neveket helyette az ívre húzza alá. Az illy választónál netalán lehető névjegyzéket semmi szín alatt nem lészen szabad elfogadni, hanem ha ez 14 választmányi tagot nem lenne képes bemondani, akkoron a felkért választmányi tag a választók egész névsorát előtte felolvasván, azokat, kik iránt a választó bizodalommal viseltetik, külön lapra feljegyzi, a választó előtt felolvassa és az ennek folytán általa kijeleltek s illetőleg választottak neveit aláhúzza."

A törvény nem tért ki a szavazategyenlőség esetére sem. A kassai szabályozás szerint a jelölőbizottság tagjait szavazattöbbséggel választják meg és azokat, akik azonos számú szavazatot kapnak, egymás után felveszik a megválasztottak listájára, míg az utolsó kettő szavazategyenlősége esetén köztük újabb titkos szavazással kell dönteni. A tisztújítási elnök és a szavazatszedő választmányok tagjai saját kerületükben fejenként szavaznak. Aki bármilyen hivatalt akarna vállalni, az nem lehet tagja a kijelölő bizottságnak. „Ha pedig a kijelelő választmány közül valaki valamelly főhivtal elvállalására közbizodalom által fölhivatnék, s azt elvállalni szándékoznak, illy esetben a bizottmánynak hit általi betöltése idejéig a kijelelők sorából kilépni tartozik. – Mindkét esetben valamint akkor is, ha akármely választott kijelelő magát érintett hit letételéig a tisztújítási elnöknél nem jelentendi, akkor a lemondott, kilépett vagy magukat nem jelentett kijelelők helyére az utánok következő számszerinti szavazat töbséggel bíró választott betöltendő lészen." A szavazás végén a szavazati íveket tartalmazó szekrényt lepecsételik, és a városházára viszik, ahol a szavazatszedő választmányok összeszámolják őket, és a többséget kapott „kijelelők névsorát a választók gyűlésének beadandják."

A tisztviselők és a képviselők választását a tervezet már kevésbé részletezte. Az előbbieket a törvénynek megfelelően titkosan, golyókkal fogják megválasztani úgy, hogy minden tisztségre a jelölő bizottmánynak három jelöltet kell állítania. A tisztújító szavazásra szintén kerületenként, ugyanazokon a kijelölt helyszíneken fog sor kerülni. A képviselőtestületet illetően először is megállapították, hogy a város lakosságához mérten, a törvény alapján[19] 85 képvise-

[19] Az 1848. évi XXIII tc. 22. § b. pontja szerint: „Közép városokban, az első 12,000 számon felül, minden 400 lakos után, az első 82 képviselőhöz adatik egy képviselő."

lőt kell választani, „minden kijelelés nélkül, a kijelelők választására megállapított szabályok szerint, a város telepedett lakosai közzül választatnak, mellynél fogva, ha valaki olly egyénre kívánna szavazni, kik a választók névsorában elő nem fordúlnak, az az illyen egyéneknek neveit az elnöktől átvett ívre feljegyzendi."

A választási elnök vezetésével részletes javaslat készült arról is, hogy a városi közigazgatásban milyen szerkezeti változásokra van szükség (2893/1848. máj. 22.). A célszerűségi és takarékossági szempontok alapján részletesen áttekintve a városi hivatali szerkezetet, egyfelől néhány tisztség megszüntetéséről, hatáskörök összevonásáról, de új hivatalok létesítéséről is döntöttek. A legnagyobb horderejű javaslat azonban a végrehajtó és a bírói hatalom elválasztásának terve volt. Az elfogadott határozat szerint a „tárgyak czélszerűbb kezellése, úgy az igazság gyorsabb kiszolgáltatása tekintetéből a tanács jövőre polgári és törvénykezési osztályra elkülönöztetni s a polgári tárgyak polgármester elnöklete alatt öt tanácsbeli tagok közbenjöttével elintéztetni, – a törvényszéki elnökösködés pedig a főbíróra ruháztatván a törvényes tárgyak a megválasztandó főbíró és hat törvénytudó tanácsbeliek által elintéztetni határoztatnak, azonban a törvény értelmében tartandó közgyűlésekben a két részre felosztott tanács egybeülvén a képviselőkkel és tisztviselőkkel együtt tanácskozvánd, melly ekkint elkülönözendő tanácshoz miután mindegyikhez külön külön két előadó jegyző okvetlenül szükségeltetnék, az eddigi rendszeres fizettséggel ellátott három jegyzők és tollnok olly módon felosztatni rendeltetnek, hogy egy tanácsi s egy törvényszéki fő és külön egy aljegyző légyen." A tanácsi és törvényszéki főjegyző, illetve a két aljegyző fizetését azonos összegben irányozták elő (600, illetve 400 pengő forint évente), és kikötötték, hogy a közgyűléseken mindegyiknek kötelező a megjelenés, és közösen kell dolgozniuk.

A tisztújításra kijelölő bizottság május 25-re kitűzött megválasztásának rögtön az első óráiban kiderült, hogy az eredetileg tervezett lebonyolítási renden némileg változtatni kell. A jegyzőkönyv szerint „Kevés idő lefolyta után a választmányok küldöttséggel járultak a közgyűléshez, azzal a kéréssel, hogy a máj 22-i határozat következtében szavazás végett a terembe csak egyenként belépvén, és ott hosszabb ideig múlatván, ily módon a szavazás csak nagyon későn fejeztethetnők be." Ezért úgy határoznak, hogy egyszerre 6–8 választó is belépphessen a terembe, akik az erre a célra külön beállított további asztaloknál szavazhatnak. A választást azonban így sem tudták egy nap alatt befejezni, ezért este nyolckor abbahagyták a szavazatszedést, és másnap folytatták a szavazás lebonyolítását. A szavazatszámlálás a városházán, kerületenként négy helyen folyt, amivel este nyolcra végeztek. Az eredményt a közgyűlés előtt május 27-én ismertették.

A kijelölő bizottsági részvételre a legtöbb szavazatot gróf Desssewffy Ferenc kapta (504-et). Az eredmény ismertetése után a tisztújítás lebonyolítására kiküldött bizottság egyik tagja, Stockinger Imre kir. akadémiai tanár felszólalt, hogy „miután gróf Dessewffy Ferencet igen nagy számú tagokból álló küldöttség a választók nevében a polgármesteri hivatal elvállalására nagy lelkesedéssel felhívta, és a tisztelt gróf, noha körülményei mást igényeltek, ezen ismételt ké-

relemnek és hangosan nyilvánult közkívánatnak engedve s önérdekét a közjónak alárendelve, a polgármesteri hivatalrai kijelölését ellfogadta, őt az e tárgyban hozott fent intézett közgyűlési határozat értelmében a kijelelő bizottmányból kihagyatni kérte. Erre a tisztelt gróf köszönve a bizalmat úgy nyilatkozik, hogy elfogadásra kész lészen, ha a közbizodalom benne összpontosúland. Melly nemes nyilatkozat köz örömmel fogadtatván, a tisztelt gróf szívből eredt lelkes és szűnni nem akaró »Éljen« felkiáltások közt a kijelelő bizottmányból kilépett." A kijelölők sikeresen lebonyolított megválasztása tehát egyben már előrevetítette azt is, hogy ki nyeri el a megújuló városi vezetés legfontosabb posztját.

A május 29-én induló tisztújítás első napján valóban a grófot választották meg polgármesternek nagy többséggel, 514 vokssal. Vele szemben a jelölőbizottság a polgármesteri posztra a már többször emlegetett korábbi polgármestert, Rimanóczy Ferencet (54 szavazat) és Aranyossy János korábbi tanácsnokot (21 szavazat) jelölte. Dessewffy Ferenc új ember volt a város vezetésében, de népszerűségére utal, hogy az április elején alakult gyalogos nemzetőrsereg egyik osztálya parancsnokává választották.[20] A Képes Újság lelkes tudósítója szerint, miközben a tisztújítás hivatalosan még csak a kezdetét vette, a gróf „zászlókkal harsogó zene közt a választás helyére százaktól környezve házától felkísértetett. Mielőtt a kijelölés megtörtént volna, a választók azt végezték, hogy gr. Dezsőfi Ferencz köz felkiáltással polgármesternek választassék el,"de a „ns gróf határozottan a titkos szavazást kívánta". A választást a tudósító két okból is a legjobbnak tartotta: egyrészt mert Dessewffy megválasztásával „ledöntetett azon gyűlöletes kínai fal, mely kivált városunkban három nagy kasztát, a mágnásit a nemesit és a polgárit egymástól elzárá", másfelől pedig, mivel Dessewffy „szilárd jellemű lelkes nemes hazafi".[21] A következő választás a főbírói posztot érintette, amelyre viszont nagy többséggel Rimanóczy Ferencet (507 szavazat) választották meg, aki mellett egyrészt ismét Aranyossy Jánost (50 szavazat) és a korábbi főjegyzőt, Szojka Sándort (56 szavazat) jelölték (Aranyossyt két nappal később tanácsosnak választották meg, Szojka pedig az egyik főjegyzői állást nyerte el). A tisztújítás első napján még a városi kapitányi posztról szavaztak, amire e tisztség korábbi betöltőjét, Papp Józsefet választották meg ismét (386 szavazat) a korábbi aljegyző, Várjon Gábor (175 szavazat) és a kassai forradalmi események már emlegetett egyik főszereplője, Farkassányi Sámuel (21 szavazat) jelölése mellett. Mivel május 30. az uralkodó névnapja miatt ünnepnap volt, a tisztújítás május 31-én folytatódott a tanácsosok megválasztásával. Ennek során jelölést kapott a korábbi főbíró, Baranyay István is, aki az említett kritikák ellenére azért elég támogatóval rendelkezett ahhoz, hogy ha nem is nagy többséggel, de 234 vokssal tanácsosi állást kapjon, a vele szemben jelölt két korábbi tanácsos, Aringer Károly (180 szavazat) és Tomka Miklós (130 szavazat) ellenében. A tisztújítás összességében rendben, az előírt szabályoknak megfelelően zajlott le. Igaz, némileg lanyhuló érdeklődés közepette, hiszen míg a főhivatalok választásakor még hatszáz körül alakult a

[20] Képes Újság I. évf. 16. szám, 1848. ápr. 8. 130.
[21] Képes Újság I. évf. 24. szám, 1848. jún. 10. 194.

szavazók száma a 760 körülire tehető összes választásra jogosult közül, a későbbi napokon sorra kerülő, kisebb városi tisztségek megválasztásakor előfordult, hogy a leadott szavazatok száma a kétszázat sem érte el. A korábbi, 60 tagból álló választott község helyébe lépő képviselőtestület megválasztását, amely június hetedikén, a szavazatszedő bizottság kinevezésével vette kezdetét, aztán ismét nagyobb érdeklődés kísérte (a legtöbb szavazat, 393, báró Horváth Józsefre esett). E szavazás végeredményéről a szavazatszedők június 13-án tettek jelentést, amivel a tisztújítás mintegy kéthetes folyamatának érdemi része lezárult. A megválasztott képviselők eskütételét követően a tisztújítás ünnepi keretek között, beszédekkel és a Szent Erzsébet katedrálisban tartott istentisztelettel ért véget.

A változások mérlege

Ha csak a személycseréket nézzük, kétségtelen, hogy összességében az 1848-as kassai városi tisztújítás során nem történtek radikális változások. Ez az eredmény egybecseng a kérdésre vonatkozó szakirodalom megállapításaival, amely egyébként sajnos mindeddig csak néhány város példájára támaszkodhat.[22] A tisztújításnak köszönhető változások mértékét megítélni azonban véleményem szerint csak több tényező figyelembe vételével célszerű. Először is, mint láttuk, a város élére új ember került, és a Képes Újság tudósításai alapján arra következtethetünk, hogy a közvélemény számára ennek volt a legnagyobb jelentősége és szimbolikus üzenete. Másfelől kétségtelen, hogy a város legszűkebb vezetésében csak részleges átrendeződés történt. A régi főbírót ugyan leváltották posztjáról, de Baranyai István azért nagyot mégsem bukott, hiszen megmaradt tanácsosnak. A korábban hivatalban lévő tizenkét másik tanácsos közül hatot választottak újra, egy pedig még 1847-ben elhunyt, így öt tanácsosnak kellett megválnia a tisztségétől. A helyükbe lépők azonban nem számítottak igazán új embereknek, hiszen mindegyikük tagja volt a korábbi vezető hivatali testületnek. Török Sámuel a választott község éléről emelkedett a tanácsosi székbe, Szojka Sándor főjegyző, Várjon Gábor aljegyző, Dobay Lajos tiszti főügyész, Szászy Ignác pénztárnok, Czittó Dániel számvevő, míg Polinszky Alajos uradalmi felügyelő volt korábban, vagyis az új tanácsosok személye is inkább a folyamatosságot erősítette a város vezetésében. Ugyanezt mondhatjuk el a többi hivatalviselő kapcsán is. A tisztújítás során összesen negyven hivatal betöltéséről szavaztak. Természetesen, az egyes posztokon történtek személycserék, egyesek számára a tisztújítás emelkedést hozott a ranglétrán, de új emberek alig kerültek a városi tisztikarba. Pontosabban, mindössze csak egy vásárbírói és egy pénztárnoki hivatalra választottak meg olyan személyt, akit nem találunk a korábban hivatalban levő tisztviselők sorában.

Jelentősebb átrendeződést hozott ugyanakkor a választott község megszűnése, illetve a helyébe lépő képviselőtestület felállítása. A korábbi választott polgárok közül ugyanis csak 18 főt választottak képviselővé, míg további három

[22] A városi vezetés megújulásának elmaradását hangsúlyozza például Balázs Péter Győr esetében. L. *Balázs P.*: Győr i. m. 237. Összefoglalóan erről *Kajtár István*: Magyar városi önkormányzatok 1848–1918. Bp. – Pécs 1992.

fontos városi hivatalt kapott (a már említett, polgárnokból tanácsossá váló Török Sámuel mellett Sihulszky Frigyes városi főorvos, Hreblay Antal főmérnök lett). Az új képviselőtestület 85 tagja közül ugyanakkor csak 15 fő, míg a 40 megválasztott tisztviselő közül mindössze 3 volt olyan, aki a forrásaink szerint nem rendelkezett a város polgárjogával. E tekintetben tehát megállapíthatjuk, hogy az 1848-as tisztújítás eredményeként a város vezetésébe kerülők ugyanúgy a rendi polgárjogú lakosságból kerültek ki, mint a korábbi városi vezetés. Ennek az adatnak az értékeléséhez azonban két dolgot kell figyelembe vennünk. Kassán, mint jeleztük, a választói képességgel bírók listáját nem sikerült megtalálni. A Képes Újság tudósítója szerint a számuk 760 körül mozoghatott. Minden bizonnyal azonban ennél valamivel többen lehettek, tekintettel arra, hogy a törvény minden városi polgárjoggal rendelkező személynek biztosította a választójogot. Kassán pedig egy 1847-es összeírás szerint 788 fő rendelkezett rendi polgárjoggal, míg a Hetilap című folyóiratban közölt tudósítás szerint „a kassai polgárok száma 1848-dik év kezdetével 804-re ment."[23] Ezekből az adatokból mindenesetre joggal következtethetünk arra, hogy Kassán a foglalkozásuk, vagyoni képességük alapján a törvény szerint választásra jogosultak és a rendi polgárjoggal rendelkezők köre nagyrészt egybeesett, ezért a tisztújítástól e tekintetben nem is lehetett azt várni, hogy nagyobb mértékben kerüljenek a városi hivatalokba, a képviselő testületbe nem polgárjogú lakosok. Ugyanakkor a kassai polgárság társadalmi összetételére vonatkozó kutatásaim alapján azt is figyelembe kell vennünk, hogy az 1840-es években ez a polgárság már korántsem volt azonos a céhes iparos világgal. A 18. század végéhez képest a forradalom előtti évekre az újonnan polgárrá válók körében határozottan visszaesett a kézművesek aránya, miközben a kereskedőké, a szellemi foglalkozásúaké jelentősen megnőtt, vagyis a rendi polgárság jogi kategóriája a korábbihoz képest jóval heterogénebb csoportot foglalt magába.[24]

A tisztújítás mérlegének megvonásánál azonban a személyi vonatkozásokon, a városi vezetés társadalmi összetételének kérdésén túl a választáshoz kapcsolódó közigazgatási szerkezeti változásokat is figyelembe kell venni. E tekintetben pedig döntő átalakulás zajlott le: a városi önkormányzat Kassán 1848 nyarától a politikai és a törvényszéki tanács felállításával valóban a bírói és a végrehajtói hatalom szétválasztásának az elve alapján kezdett működni.[25] Június 23-án a közgyűlés kinevezett egy bizottságot, amelyben a polgármester, a főbíró, a főkapitány, továbbá más városi tanácsosok, tisztviselők és képviselők kaptak helyet. Feladatuk az volt, hogy tegyenek javaslatot a két tanács hatáskörének pontos meghatározására, és részletesen dolgozzák ki az új rend szerinti önkormányzati működés szabályait (3325/1848. jún. 23.). A közgyűlés azonban már június 27.-én úgy döntött, hogy a részletes szabályok elkészülte előtt, ideiglenesen már meghatározza, kik a tagjai a „politicus", illetve a törvényszéki

[23] Az 1847-es összeírásról l. *Czoch G.*: A városok szíverek. i. m. 99. Illetve Hetilap 1848. márc. 21. 365.

[24] *Czoch G.* A városok szíverek. i. m. 94–148.

[25] Erre néhány más városban is történt kísérlet, de a megvalósítás többnyire elmaradt. L. *Kajtár I.*: Magyar városi önkormányzatok i. m. 51–52.

tanácsnak. Július elsejétől pedig már e felosztás szerint ült össze a törvényszéki tanács az ügyek tárgyalására. A részletes, 119 paragrafusból álló szabályozás augusztus 24-re készült el,[26] amely az 1848-as városi törvény és a liberális elvek szellemében határozta meg a városi tisztviselőkből és a képviselőkből álló közgyűlés — mint a legfontosabb városi testület —, továbbá a polgármester, a főbíró, a kapitány, a tanácsosok és az egyes városi szakbizottságok feladatkörét és működési rendjét. A korábbi szakirodalom lényegében kritikusan hívta fel a figyelmet arra, hogy a városok vezetésének személyi összetétele csak korlátozottan változott, amely ezért nem is lehetett alkalmas egy tényleges *polgári* városi politika kialakítására.[27] Ehhez képest érdemes arra is rámutatni, hogy Kassán legalábbis, ezt az új működési rendet jelentős részben éppen olyan — korábban rendi kiváltságot szerző — polgárok dolgozták ki, akik a megelőző városi közigazgatásban is részt vettek. Az 1848-as tisztújítás következtében valóban, Kassán sem került sor a tisztikar átfogó lecserélésére, de ez a személyi összetételében csak részlegesen átalakuló városi vezetés döntően hozzájárult az új önkormányzati rend kialakításához. Összefoglalva, Kassán a tisztújítás tehát elsősorban nem a személyek szintjén, hanem a városigazgatás szerkezetében hozott igazán lényegi változást.

THE ELECTION OF THE MAGISTRACY AT KASSA IN 1848

By Czoch Gábor

(Summary)

The study examines the ways in which the act no. XXIII of 1848, which reorganised the administrational structure of towns, and prescribed the new system of the election of urban magistracies, was applied in practice, and also the extent to which these magistracies were effectively renewed as a result of elections which were held in a much more democratic system than previously. It also attempts to offer a general assessment of these changes. The analysis is focussed on the example of Kassa, the centre of the northeastern region of the Hungarian Kingdom. As a result of the elections of 1848, a new person took over the town's leadership, but most of the former officials retained their offices. At Kassa it was not at the level of personnel but at that of the structure of urban administration that the elections produced fundamental changes. From the summer of 1848, the municipality, whose chief organ became the elected body of representatives, began to operate on the basis of the separation of judicial and executive authority by establishing a political and a judicial council. The new system of operation was to a large extent elaborated by citizens who had also been active in the previous urban administration.

[26] Tanácsülések Jegyzőkönyve. 5027/1848. Iratok. AMK, Sterdná Manupilácia, Magistratny súd (J).
[27] L. erről *Kajtár I.:* Magyar *v*ároslí önkormányzatok i. m. 50–51.

Deák Ágnes

A „BACH–ZICHI HUSZÁR”-OK

*Hivatalvállalás a Schmerling-provizórium idején**

Az elmúlt húsz év kutatásai nyomán ma már igen sokat tudunk a szabadságharcot követő első évtized magyar közigazgatási hivatalnoki karáról, mindenekelőtt Benedek Gábor és Pap József munkáinak köszönhetően.[1] Más a helyzet az 1861 őszét követő néhány évvel, az ún. Schmerling-provizórium időszakával kapcsolatban. A kortárs emlékezet 1867 után szerette egybemosni e két évtizedet, s annak hivatalnoki karáról sommás megállapításokat tenni. A megelőző évtizedekben hivatalt viselők nyugdíjazási szabályain élcelődve például a szélbal politikai célkitűzéseivel rokonszenvező „Ördögborda” című élclap 1869-ben „Kifordított közmondások” írásában a következőt közölte: „Ott egyél, hol dolgoztál = Bach–Zichi huszár itt romboltál, eltarthat Magyarország.”[2] De vajon mennyiben indokolt e két évtized hivatalnoki állományát azonosítani egymással? S mit tudunk a hivatalvállalás motívumairól ezekben az években? Az úgynevezett passzív rezisztencia programja mennyire volt ekkor a közigazgatás mindennapjait valóban befolyásoló tényező? Sashegyi Oszkár ugyan már régen megállapította, hogy a hivatalviseléstől való „vonakodás nagyobb mérvű volt, mint a Bach-korszakban”,[3] de hogyan rekonstruálható pontosan mindez?

A passzív rezisztencia követői

Benedek Gábor és Pap József művei elénk tárják, hogy az 1850-es években meghirdetett és szervezett passzív rezisztencia mozgalomról nem beszélhetünk.[4] E tekintetben azonban teljesen más volt a helyzet 1861 őszén. Deák Fe-

---

* A tanulmány az OTKA K 83777. sz. „A Schmerling provizórium története” című kutatási program keretében készült.

[1] *Benedek Gábor*: A bürokratizáció történetéhez: az 1853–54. évi definitív rendezés személyi következményei. In: Zsombékok. Középosztályok és iskoláztatás Magyarországon a 19. század elejétől a 20. század közepéig. Szerk. Kövér György. Bp. 2006. 235–254.; *Pap József*: Magyarország vármegyei tisztikara a reformkor végétől a kiegyezé Szeged 2003.

[2] Kifordított közmondások. Ördögborda. Havonként megjelenő satyrikus képes füzet. 1. füzet, 1869. jan. 1. 31.

[3] *Sashegyi Oszkár*: Előszó. In: *Uő:* Az abszolutizmus kori levéltár. Akadémiai Kiadó, Bp. 1965. 96.

[4] Vö. *Pap József*: Kontinuitás és diszkontinuitás kérdése Magyarország vármegyei tisztikaraiban (A reformkor végétől a kiegyezést követő újjászervezésig). In: A szabadságharc leverésétől a kiegyezésig – Deák Ferenc emlékezete. Szerk. Béres Katalin. Zalaegerszeg 2004. 47–67.; *Uő:* A passzív ellenállás olvasatai a 19. századi szövegekben. Korunk 3. évf. 2014. nov. 60–70.; *Benedek Gábor*: Kollektív amnézia: honvédtisztek hivatalvállalása a Bach-korszakban. In: Mikrotörténelem: Vívmányok és korlátok. Szerk. Dobrossy István. (A Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület 1999. évi miskolci konferenciájának előadásai. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Miskolc 2003. 394–413.

renc javaslatára az országgyűlés feloszlása előtt ünnepélyes Óvást fogadott el, amely konstatálta a korábbi törvényellenes „abszolút” rendszer felújítását, s a közvélemény számára cselekvési programot hirdetett. Deák második feliratának záró soraival együtt ez az Óvás a következő néhány évben a magyar politikai elit által immáron nyíltan hirdetett passzív ellenállás alapdokumentumának számított: „Mi tehát kénytelenek vagyunk már előre minden ily eljárást alkotmányellenesnek s a tizenkét évig fennállott abszolút rendszer további folytatásának tekinteni. Az erőhatalomnak tettleg ellene nem szegülhetünk, de azok ellen, mik ekképp történnek, ünnepélyes óvást teszünk, s kijelentjük, hogy minden jogilag fennálló törvényeinkhez, és így az 1848. évben szentesített s országgyűlésileg meg nem változtatott törvényekhez is szorosan ragaszkodva a hatalomnak minden oly lépését, mi azokkal ellenkezik, alkotmányellenesnek fogjuk tekinteni.”[5] A Szabolcs megyei földbirtokos Krasznay Péter méltán értékelte úgy, hogy az országgyűlés „megadta … az irányt az országnak a passiv resistentiára kimondván, hogy az ország gyűlés feloszlatott a nélkül, hogy az adót megszavazta vólna. Tehát az adó törvénytelen lévén, azt fizetni nem hazafias dolog. Ezzel az ugy nevezett kurta 48-nak vége szakadt…”[6]

A megyei bizottmányok sorra tiltakoztak, határozataik tartalmazták az Óvás szövegének a megyei közgyűlési jegyzőkönyvekbe való felvétele mellett azt is, hogy mindazokat, akik a rendeleti kormányzás ideje alatt hivatalt vállalnak, hazaárulónak tekintik, s annak idejében „feleletre és számadásra” vonatnak, majd a tiszti karok lemondtak. Az uralkodó december 10-én elrendelte, hogy a megyei jegyzőkönyvekből „feltűnés mellőzésével” töröljék vagy metsszék ki e határozatok szövegét, de a hangos demonstráció politikai hatását a közvéleményre persze az már nem befolyásolta.[7]

Forgách Antal gróf magyar kancellár hiába igyekezett konszolidálni a helyzetet, s a felsőbb parancsoknak való engedelmességre bírni a megyéket, 1861. november 5-én az uralkodó feloszlatta a megyei bizottmányokat, korlátozta a helytartótanács jogkörét, kinevezte e testület élére helytartói minőségben Pálffy Móric gróf altábornagyot, s beköszöntött az ún. provizórium. A megyék élén állt főispánokat vagy felmentette Ferenc József vagy melléjük főispáni helytartókat, illetve királyi biztosokat nevezett ki. A megyei tisztviselői kart, valamint a megye területén fekvő települések tiszti karát (a városokban a polgármesterek javaslata alapján) a megyei vezető jelölte ki. Pest és Buda esetében a kineve-

---

[5] Deák javaslata az országgyűlés feloszlatása elleni Óvásra. In: *Deák Ferenc*: Válogatott politikai írások és beszédek. Szerk. Molnár András és Deák Ágnes. Bp. 2001. 2. köt. 118.

[6] „Naplójegyzetei Krasznay Péter kemecsei lakosnak…” Visszaemlékezések 1830–1861. S. a. r. Forrai Ibolya, Árva Judit. A bevezetőt írta és a névmutatót összeállította Benda Gyula. Bp. 1998. 185.

[7] Pálffy Mór, Magyarország helytartója jelentése Forgách Antal kancellárhoz, Buda, 1861. nov. 29., Pálffy előterjesztése az uralkodóhoz, Buda, 1861. nov. 29., Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban MNL OL), D 185, Abszolutizmus kori levéltár, M. kir udvari kancellária, elnöki iratok (a továbbiakban D 185), 1861:881.; Forgách előterjesztése az uralkodóhoz, Bécs, 1861. dec. 4. (Rajta az uralkodó döntése, december 10-i dátummal). Uo. 1861:970. Heves vármegye határozatát (1861. nov. 18.) közli: *Szederkényi Nándor*: Heves vármegye története. 4. köt. Eger 1893. 430–435.; vö. *Sashegyi O.*: Előszó i. m. 96.; *Szabad György*: Forradalom és kiegyezés válaszútján (1860–61). Bp. 1967. 600–605.

zés joga a helytartót illette. A választott tisztviselők helyett a megyei és járási posztok tehát újra kinevezett állami tisztviselők kezébe kerültek, ugyanakkor a közigazgatási szervezet felépítése nem változott.[8] Az Idők Tanuja című konzervatív lap egyik ungi levelezője szerint, legalábbis ott, a hivatali nyelvhasználatban igyekeztek áthidalni a szakadékot a kinevezés valósága és a választás alkotmányos követelménye között: „Az újonnan kialakított, *kinevezett*, vagy mint itt nevezik: *kinevezés által megválasztott* tisztikar megalakult, és szorgalmason müködik. – Volt miben *válogatni* bőségesen."[9]

A liberális ellenzék helyi elitje természetesen igyekezett a megyei határozatok szellemében akadályozni a szervezést. Az országgyűlést feloszlató királyi leirat azt ígérte, hogy a „lehetségeshez képest" hat hónapon belül új országgyűlést hív össze az uralkodó, ami azt a reményt keltette, hogy a provizórium talán csak néhány hónapig tart, ami természetesen ébren tarthatta az ellenkezés szellemét. Az ország szinte valamennyi megyéjéből azt jelentették, hogy agitáció folyik a háttérben a hivatalvállalás ellen. A Kraszna megyei főispáni helytartó például így jellemezte a helyzetet: „Ha valamelyik megyében özön küzdelemmel jár a megyei tisztikar szervezése, úgy Kraszna megye minden bizonnyal azok közzé tartozik. Rendelkezés alatti hivatalnokok nem léte miatt egyenként kénteleníttetvén hivatalra egyéneket szerezni, és határtalan béketűréssel az előítéletet legyőzni. «Nem szolgálunk» – lengi át a megye nagy részét, és elfogultan, egy más jövőbe[n] hisznek, mely számukra, mint hinni akarják, üdvet hozand." Egy más alkalommal így összegzi tapasztalatait: „Az ingerültséggel párosult kormány elleni ellenszenvet bőven kénteleníttettem a megyei szervezés alatt tapasztalni, midőn kéz alatt egyik a másikát a nem szolgálatra nem csak izgatták, hanem terrorisálták is."[10] De idézhetjük Dolinay Péter, Máramaros megye királyi biztosának panaszos sorait is: „…még régi legjobb barátim, atyámfiai némely corifeusok intimidatiói által annyira pressio alatt állottak, miszerint felém mint királyi biztoshoz még csak közeledni sem mertek! … Banquetteket tartottak suttyomban, 20-25 egyént összhíttak ebéd vagy vacsora ürügye alatt, s ott borozás és dictiozás közben becsületszavokat vették azoktól, hogy nem fognak hivatalt vállalni, szolgálni – kiket már én félig a felséges Dynastia érdekeinek megnyertem."[11] Érkeztek olyan, talán túlzásoktól sem mentes jelentések (Abaúj, Borsod megye), hogy a tehetős helyi elit egyes tagjai pénzügyi támogatást ígértek a szerényebb megélhetési körülmények között élő, így a hivatali jövedelemre rászoruló volt tisztviselőknek, hogy azok ne vállalja-

---

[8] A megyei tiszti karok felállításáról l. *Berzeviczy Albert*: Az absolutismus kora Magyarországon. 3. köt. Bp. [é. n.] 368–370.

[9] „Ung megye. Január 15. R. lev." Megyei és városi ügyek c. rovat. Idők Tanuja 3. évf. 17–616. sz. 1862. jan. 22.

[10] Nábráczky Antal jelentései Pálffyhoz, Szilágysomlyó, 1862. febr. 19., márc. 18. MNL OL D 191 „Abszolutizmus kori levéltár, M. kir. helytartótanács, elnöki iratok (a továbbiakban D 191) 4545.III.1862., 1365.III.1862.; vö. például: Jagasics Sándor Veszprém megyei főispáni helytartó jelentése Pálffyhoz, Veszprém, 1862. jan. 1. Uo. 607.III.1862. A kéziratos forrásokat modernizált helyesírással közlöm.

[11] Dolinay Péter jelentése Privitzer István királyi helytartó helyetteshez, Máramarossziget, 1862. ápr. 10. D 191 7884.III.1862.

nak hivatali pozíciót. Lánczy József Abaúj megyei főispáni helytartó mindenesetre azzal vádolta „a rajongók töredékének pártfőnökeit", hogy azzal törekszenek lebeszélni egyes hivatalvállalásra kész személyeket, hogy azt ígérték, „fizetéseket saját erszényekből fizetendik", ha eláll a hivatalviseléstől (például az első alispánságra kiszemelt Ferdinándy Bertalan), azonban eredménytelenül.[12] Másrészt fenyegetésekkel, utcai demonstrációkkal, a jövő tavaszra várt „inváziójról" szóló hírek terjesztésével próbálták elriasztani az állami szolgálatot vállalni akarókat. Idézhetjük a Borsod megyei királyi biztos, Máriássy Ádám jelentését, mely szerint „az invásiót tavaszra várva minden módokat felhasználnak, miszerint a jobb gondolkozású alkalmatos egyéneket valami hivatalvállalástól nem csak elrettenjék [!], hanem még hozzám való közeledésöket is meghiúsítsák és gátolják." Az ennek ellenére mégis hivatali szolgálatba lépőket azután személyes megvetés éreztetésével sújtották, Máriássy szerint koholt vádakkal igyekeztek őket a lakosság előtt „gyűlöletes"-sé tenni.[13]

Mindenekelőtt a társadalmi nyomásgyakorlás finom, de nagyon érzékeny eszközei álltak rendelkezésre: a „hallgatag megvetés és figyelemre nem méltatás"; vagy amint a hivatalvállaló belépett valamely nyilvános helyiségbe, az ott lévők azonnal elhagyták a színhelyet; ha a vendéglőben leült egy társasághoz, azok felálltak, sőt az egyik Borsod megyei alügyész esetén az állandó ebédlő partnerei egyszerűen áttették a neki kikészített evőeszközkészletet más asztalra.[14] De persze az új hivatalnokokkal szembeni megvetés, ahogy az előző évtizedben, úgy most is, nemcsak politikai, hanem társadalmi státuselemekkel is telítődött, amennyiben a helyi nemesi elit felkapaszkodott parnevüként tekintett a nem nemesi származású hivatalnokokra.[15] Amikor 1862 tavaszán Pálffy jelentést kért a megyei kormányzóktól az őket segítő, illetve őket akadályoztató személyekről, csak két megyekormányzó nyilatkozott úgy, hogy semmiféle társadalmi idegenkedést, illetve kiközösítési szándékot sem tapasztalt (a hivatal nem vállalástól eltekintve).[16]

---

[12] Lánczy jelentése Forgáchhoz, Pest, 1861. dec. 10. MNL OL D 185 1861:973. Ferdinándy hidasnémeti földbirtokos, 1848-ban alszolgabíró, országgyűlési képviselő volt, aki a Függetlenségi Nyilatkozat elfogadásában is részt vett; halálra ítélték, de Haynau kegyelemben részesítette. 1861-ben a kassai járás főszolgabírájának választották, egy későbbi katonai jelentés szerint aktív részt vállalt az izgatásokban, az adómegtagadásban, a helyi honvédegyesület választmányi tagja volt. Első felesége révén viszont Lánczy főispáni helytartóval sógori viszonyban állt. Ugyanezen jelentés szerint a megyei tiszti kar 19 tagja vagy Lánczy vagy Ferdinándy rokona volt. Báró Packenj vezérőrnagy aláírással jelentés a kassai katonai kerületi parancsnokságtól Coronini-Cronberg gróf altábornagy magyarországi hadparancsnokhoz, Kassa, 1862. jan. 12. (német nyelvű) MNL OL D 191 271.III.1862.

[13] Máriássy jelentései Forgáchhoz, Miskolc, 1861. nov. 29., 1863. jan. 8. MNL OL D 185 1861: 940., 1863:52.; vö. még: Földváry János Heves megyei főispáni helytartó jelentése Pálffyhoz, Eger, 1862. ápr. 18. MNL OL D 191 1365.III.1862.

[14] Forgách Ágoston gróf Esztergom megyei főispáni helytartó jelentése Pálffyhoz, Esztergom, 1862. febr. 12., Ján Hlaváč Sáros megyei főispáni helytartó jelentése Pálffyhoz, Eperjes, 1862. febr. 18., Máriássy jelentése Pálffyhoz, Miskolc, 1862. febr. 8. MNL OL D 191 2594.III.1862.

[15] Ezt jelentették például a már említett Ján Hlaváčról, aki az 1850-es években az eperjesi törvényszék főállamügyésze volt. Az eperjesi katonai állomásparancsnok jelentése Coronini-Cronberghez, Eperjes, 1861. dec. 27. MNL OL D 191 52.III.1862.

[16] Tolna megyéből Dőry Gábor báró, illetve Bereg megyéből Tabódy Pál. MNL OL D 191 4719.III.1862.

Hogy mit is tehettek mindezek ellenében az új megyei kormányzók, összefoglalja a már idézett Dolinay Péter: „Ennyi kellemetlen érintkezés közepette a helytelenkedők egy részét ignoráltam; egy részét magam elibe rendeltem, s összeszidtam, megfenyegettem; másokra indirect úton hatottam; egy kincstári hivatalnoknak 14 napra a vendéglőbe menetelt eltiltottam; sokat zsebre tettem, stb., szóval úgy jártam el, mint azt az óvatosság és tapintatosság kívánja."[17]

Nem is feltétlenül kellett szilárd politikai elkötelezettség ahhoz, hogy a helyi nemesség hangadó, tekintélyes tagjai ne vállaljanak hivatalnoki posztot, hiszen önmagában a politikai helyzet bizonytalansága, a magát eleve provizorikusnak hirdető kormányzati rendszer elbizonytalanító hatású volt – főként az 1860. végi tapasztalatok után, amikor a megyék újjáalakulását kísérő szenvedélyes és személyeskedő viták során a megelőző évtizedben szolgáló császári hivatalnokoknak a nyilvános megszégyenítés jutott osztályrészül. Idézzük ez alkalommal is Krasznay Pétert: „…politikai bűnhődés képpen azokra is ki lett kiáltva, hogy meghaltak, a kik életben vóltak ugyan, de a Német uralom alatt az abszolút kormánytól akár hivatalt, akár más valami bizalmi állást vállaltak és abban tényleges részt vettek. Bizony vóltak ez utóbbiak között igen tekintélyes Szabólcsi birtokosok és a megyének vólt oszlopai is, mint Bay Ferencz, Péchy László 48-as főjegyző és alispán Szabó Albert, sat., de voltak olyanok is, akik méltán megérdemlették a meggyalázó meghalt! felkiáltást."[18] Nem csoda, ha óvatosság parancsolta megfontolásokat is figyelembe vettek a hivatallal megkínáltak, s nem feltétlenül siettek hivatalnokká válni. Szabolcsban is, amikor a megyébe kinevezett királyi biztos, a nyugállományból visszahívott volt törvényszéki elnök Sándor András nem járt el elég elővigyázatosan, s nem konzultált előzetesen az alispánnak kiszemelt Péchy Lászlóval, az nyilvánosan utasította vissza a hivatalvállalást. Nem csoda, hiszen Péchy, állítja Krasznay, '48-as főjegyző és alispán létére azok közé tartozott, akiket a megyegyűlés az előző évi tisztújítás alkalmával erkölcsi halottaknak nyilvánított.[19]

A bizonytalanságot fokozta a kancellár és a helytartó „hivatalos" irányvonala közötti világosan érezhető különbség. Forgách remélte, az októberi diplomára alapozva felépíthető lesz a kölcsönös kompromisszumokon alapuló közjogi megállapodás. Kancellári hivatalát eleve azzal a feltétellel fogadta el, hogy az államjogi rendezés majd a magyar országgyűléssel folytatott egyezkedés, azaz parlamentáris úton fog bekövetkezni, s a birodalom alkotmányos eszközökkel történő centralizálását célzó, 1861. februári pátenst nem tekintette Magyarországra nézve kötelező érvényűnek. Pálffy osztotta Forgách reményeit, de állásfoglalása a februári pátenssel kapcsolatban nem volt olyan egyértelműen elutasító, s a valamikori siker előfeltételeként keménykezű rendteremtést és szigort látott kívánatosnak a kormányzati szándékokkal nyíltan vagy passzívan ellen-

---

[17] Dolinay Péter jelentése Privitzer István királyi helytartó helyetteshez, Máramarossziget, 1862. ápr. 10. MNL OL D 191 7884.III.1862.

[18] „Naplójegyzetei Krasznay Péter kemecsei lakosnak…" i. m. 183.

[19] Keltezés nélküli feljegyzés, aláírás nélkül (másolat) Karl Mecséry báró rendőrminiszter Forgáchhoz intézett (Bécs, 1861. nov. 11-i) levelének mellékleteként. MNL OL D 185 1861:1101.; „Naplójegyzetei Krasznay Péter kemecsei lakosnak…" i. m. 182.

szegülőkkel szemben. A kettejük koncepciója közötti feszültség szinte az első pillanattól érezhető volt.

Mindez óvatosságot parancsolt a hivatalviselést legalább fontolgatók körében is. Pálffy helytartó 1864 őszén felszólította Piukovics Ágoston Bács-Bodrog megyei főispáni helytartót, hogy óvatosan környékezze meg Olgyay Titust, Zichy János gróf topolyai jószágigazgatóját, aki korábban Pozsony megye főjegyzője, több alkalommal országgyűlési követe, 1861-ben ismét képviselő és megyei alispán volt, mivel abból, hogy Olgyay több alkalommal Pálffyhoz fordult különféle kérésekkel, arra következtetett, hogy az esetleg a kormányzathoz húz. A főispáni helytartó, aki jól ismerte Olgyayt, azonnal úgy nyilatkozott, hogy az „múltjából is kiderülő mérsékelt gondolkozásmódja következtében a magas Kormány intentióinak nem elvbeli ellenese ugyan, de mégis szolgálatának felajánlásával ahhoz csatlakozni — a politicai irány jelen habozásában — nem hajlandó…" Az óvatosság mindenesetre egyértelműen indokoltnak bizonyult.[20]

A hivatalviselési kedvet nem éppen ébresztő hatású volt a hivatalnoki fizetések nagyon alacsony volta – a megyék újjászervezésekor 1860 végén az 1848. márciust megelőző megyei gyakorlatot, intézményi kereteket és honoráriumokat tekintették irányadónak, ami a fizetéseket illetően a megszaporodott teendők és a megyei hivatalnoki tevékenység időközben bekövetkezett professzionalizációja nyomán teljesen képtelen helyzetet teremtett: a vagyonos birtokos nemesség hivatalviseléséhez szabott egykori alacsony honoráriumokból kellett volna megélnie most a hivatalnok családoknak.[21]

A leköszönt megyei tiszti karok tagjainak bármiféle hivatalos színezetű összejövetele tiltottnak minősült. 1862 januárjában például Nyitra megyében a vágújhelyi járás volt tisztviselői a hivatali ügyek lezárása végett gyűltek össze, de a találkozót a katonaság feloszlatta anélkül, hogy konzultáltak volna az új megyei vezetővel, aki viszont az ügymenet szempontjából ezt nagyon károsnak minősítette.[22] Azt persze már minden bizonnyal ő is helytelenítette, hogy a leköszönt tisztviselők országszerte igyekeztek demonstrálni testületi szellemüket és összetartozásukat, a legkülönfélébb alkalmakat ragadva meg erre. A Szepes megyei volt bizottmány tagjai állítólag abban állapodtak meg, hogy azon a napon, amikor egyébként a bizottmányi üléseket tartani szokták, Lőcsén összejönnek, s a kaszinóban töltik az ebédet, „ha lehetséges, cigányzene mellett". 1863-ban azután a megyei kormányzó káröröm mel már azt jelentette, hogy meggyérültek ezek az összejövetelek, s öt–hat személynél több nem jelent meg azokon.[23] Pálffy persze igyekezett volna korlátozni e demonstratív eseményeket. 1862 márciusában – miután a Bihar megyei volt főispán, Haller Sándor

[20] Piukovics jelentése Pálffyhoz, Zombor, 1864. nov. 23. MNL OL D 191 6526.VIII.1864.

[21] Vö. Nábráczky Antal Kraszna megyei főispáni helytartó véleményével, mely szerint a tiszti fizetések „a mai körülmények között legkevésbé sem szolgálnak ingerül hivatalok elvállalására". Nábráczky jelentése Pálffyhoz, Szilágysomlyó, 1862. febr. 19. MNL OL D 191 4545.III.1862.

[22] Beznák Ignác Nyitra megyei főispáni helytartó jelentése Pálffyhoz, Nyitra, 1862. jan. 27. MNL OL D 191 2255.III.1862.

[23] Csáky Ágoston gróf Szepes városi kerület királyi igazgató jelentése Pálffyhoz, Igló, 1863. jan. 13. MNL OL D 191 93.IV.A.1863.

gróf nevenapján körülbelül száznegyven vendég részvételével nagy ünnepséget tartottak, melyet a hivatalban lévő alispán politikai demonstrációnak minősített, Pálffy köriratban szólította fel a megyei vezetőket, hogy az efféle összejövetelek, „főleg ha azok tüntetési szándokkal vannak összekötve, tüstént betiltandók".[24] De a névnapok, vadászatok, zajos vendégeskedések ellenében felvenni a kesztyűt már eleve kudarcra ítélt vállalkozás lehetett. De hogy nem a hivatalban lévők megalapozatlan és túlzó aggodalmaskodásairól volt szó csupán, megerősíti Várady Gábor, Máramaros megye határozati párti képviselőjének visszaemlékezése, mely szerint minden név- és születésnap, újév, minden sátoros ünnepi összejövetel „megannyi megye gyülésekül" szolgáltak az 1861 őszén leköszönt tisztviselők számára.[25] Jól sejtették tehát a hivatali posztokon ülők, hogy ezek az alkalmak a „csapatépítés" és a politikai tekintetben nem aktív rétegekre való hatásgyakorlás fontos eszközét jelentették. Önmagukban hírdették: jelen vagyunk, kitartunk az országgyűlés programja mellett, és készülünk a jövőre. Az is tudatos demonstrálás eszköze volt, hogy e volt hivatalnokok magukról és másokról még a hirdetésekben, haláljelentésekben, stb. sem felejtették el megemlíteni „alkotmányos" hivatalnok voltukat.[26]

A későbbi visszaemlékezések tanúbizonysága szerint a lakosság széles rétegei rezonáltak erre a programra. Krasznai Péter is nagyon kategorikusan nyilatkozik a lakosság körében, de legalábbis a helyi eliteket alkotó középrétegekben a hivatalvállalókról alkotott képről: „…az idegen származású alkalmazottakat legfeljebb megvetettük, ellenben a helyükre vállalkozott magyarokat mint hazaárulókat gyűlöltük, és azoknak igyekeztünk megkeseríteni a kenyerüket, akik érezvén is ezen helyzetük súlyát, alig merték magukat hivatalukon kívül mutogatni. Egymás iránt is idegenek lévén nem irigylendő sorban küszködtek."[27] Ez egészen biztosan nem volt utólagos konstrukció, ezen évek hivatali irataiban is fel-felbukkan ugyanis e tudatos és demonstratív távolságtartás legalábbis a lakosság bizonyos hangadó csoportjai részéről – a társadalom helyi elitje nem tekintette comme il faut-nak bármilyen apró kérdésben is együttműködni az új hivatalnokokkal, csak a legszükségesebb ügyekben voltak arra hajlandók. Máriássy Borsod megyei főispáni helytartó ekképp jellemezte a helyi nemesség magatartását 1863 elején: „Gyűlölnek mindent, mi a legfelsőbb helyről jő – és ezt eléggé is mutatják az által, hogy a kormányközegeket csak elkerülhetlen önérdekükben méltatják arra, hogy velök érintkezzenek, akkor ugyan némi jó akaratot és simulást színlelnek, de magok között megint szájhősökké változnak…"[28] De idézhetünk egy Heves megyei példát is egy politikai

---

[24] Oláh Mátyás, Bihar megyei első alispán jelentése Pálffyhoz, Nagyvárad, 1862. márc. 30., Pálffy levélfogalmazványa a megyei és kerületi kormányzókhoz, Pest és Buda polgármestereihez, Buda, 1862. ápr. 4. MNL OL D 191 7897.IV.A.1862.

[25] *Várady Gábor*: Hulló levelek 2. füzet. Máramarossziget 1894. 239.

[26] Hofbauer Lajos Arad megyei királyi biztos jelentése Pálffyhoz, Arad, 1862. febr. 16. MNL OL D 191 2594.III.1862.

[27] Krasznay Péter naplójegyzetei 1861–1916. Szerk. Kujbusné Mecsei Éva, Takács Péter. A bevezető tanulmányt írta Takács Péter. Nyíregyháza 2010. (A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár Kiadványai II. Közlemények, 38.) 47–48.

[28] Máriássy jelentése Forgáchhoz, Miskolc, 1863. jan. 8. MNL OL D 185 1863:52.

szempontból igencsak semlegesnek tűnő kérdés kapcsán: 1864 tavaszán *A Hon*-ban megjelent tudósítás nyomán Földváry János Heves megyei főispáni helytartó jelenteni kényszerült Pálffynak, hogy a Tarna szabályozása ügyében általa összehívott tanácskozáson a községi elöljárók és az előkelő földbirtokosok nem voltak hajlandók a zöldasztalnál helyet foglalni, mivel a kápolnai postamesternő férje állítólag kijelentette előtte: „…talán csak nem ültök a zöld asztalhoz?" Földváry azután elhagyva az asztalt a terem másik pontján eredményesen lefolytatta az ülést, a résztvevők egy része ülve vagy állva, de maradt a helyiségben. Földváry igen fölényesen nyilatkozott a helytartónak: „…ha legkisebb dolguk van, s néha anélkül is, eljönnek hozzám, … hanem ha többen vannak, egy oktalan ember szavára tüstént hajlandók a tüntetésre. Különben én el tudok vélek bánni, mivel esmerem őket."[29]

Alkalmanként, elsősorban a provizórium első hónapjaiban, heteiben előfordultak enyhébb fizikai bántalmazások is. Mindenekelőtt a még 1861. október elején kinevezett Pest-Pilis-Solt megyei főispáni helytartónak, Kapy Edének kellett személyével szembeni, ahogy fogalmaz egy jelentésében, „borzasztó ingerültség"-gel megküzdenie az első hetekben. Balassagyarmaton az utcán lakosok közrevették, a Pesti Napló szerint „oly czimek- s megtisztelésben részesült, mit igen rosz omen gyanánt vehetett uj administratori pályáján". Erre azután a katonaság — nyíltan hirdetve, hogy ez büntetésként történik — módszeres beszállásolásba kezdett a városba (Kapy úgy tudta, hogy teljesen ártatlan emberekhez akár 25 közlegényt is beszállásoltak!). Kapy kétségbe esetten kérte Forgáchtól a beszállásolás megszüntetésének kieszközlését, mondván, ez a személye elleni ingerültséget „fékezhetlen elkeseredésre" fokozza, életét és vagyonát is veszélybe sodorva. Pestre érkezte után ugyanis szállása, az István főherceg szálló előtt október 18-án több fiatal gyűlt össze, a katonaság a tüntetőket hat lövéssel tudta csak szétoszlatni.[30] Sátoraljaújhelyen 1862 januárjában egyik éjjel a megyeháza lépcsőzetén egy névtelen iratot találtak, melyben azzal fenyegettek, hogy a megyei kormányzó, az első alispán, a pénztárnok, a főjegyző, valamint az egyik törvényszéki ülnök házai rövid időn belül lángok martalékává válnak.[31]

A kormányzat vezetői természetesen igyekeztek a hivatalnokok számára a fizikai és morális atrocitások ellen védelmet nyújtani s megkülönböztetett státust biztosítani. Az uralkodó még 1861. május 15-én a Magyarországon működő cs. kir. állami hivatalnokokat — akkor leginkább az adóbeszedésben közreműködő pénzügyi hivatalnokok inzultusoktól való megóvásának céljából — katonai védelem, azaz az országos hadparancsnokság joghatósága alá helyezte, s kivette őket a polgári bíróságok hatásköréből.[32] 1862 elején Szatmár megyéből

[29] Pálffy levélfogalmazványa Földváryhoz, Buda, 1864. márc. 8., Földváry jelentése Pálffyhoz, Eger, 1864. márc. 16. MNL OL D 191 1943.IV.A.1864.; vö. Vidéki levelezések c. rovat, A Hon 2. évf. 54. sz. 1864. márc. 6.

[30] Kapy jelentése Forgáchhoz, Verbó, 1861. okt. 25. MNL OL D 185 1861:845.; Különfélék c. rovat, Pesti Napló 12. évf. 239–3505. sz., 241–3507. sz., 249–3515. sz. 1861. okt. 17., okt. 19., okt. 29.

[31] Az irat szerzőjét nem sikerült megtalálni. Lehóczky László Zemplén megyei főispáni helytartó jelentése Pálffyhoz, Sátoraljaújhely, 1862. jan. 26. MNL OL D 191 2362.III.1862.

[32] Forgách levélfogalmazványa Degenfeld-Schonburg gróf hadügyminiszterhez, Bécs, 1861. okt. 17. MNL OL D 185 1861:724.

jutottak el Pálffyhoz olyan hírek, hogy a hivatalt vállalni készülőket sértegetik, nyomás alá helyezik és megfélemlítik, ezért is nem tudott teljes egészében megalakulni a tiszti kar. Így februárban a helytartó először a megyekormányzóktól kért jelentést az esetleges inzultusokról, azok nagy része azonban csak csendes megvetésről és háttérben folyó agitációról tudott beszámolni, inzultusról nem. A lényegi információt tartalmazó két jelentés szerint Hont megyében postán keresztül egy névtelen pasquillust terjesztettek Ipolyságon a tisztviselők gúnyolására, de a megye vezetése nem tudott magának az iratnak a nyomára jutni; másrészt Veszprém megyében az egyik szolgabírót érte sértés, amikor az utcán egy vele beszélőt egy harmadik karjánál fogva elhúzta, mondván, «minek beszélsz te ily hitvány emberrel», ráadásul ugyanaznap ugyanaz a személy a szolgabíró egy nyilvános helyről való távozásakor állítólag utána szólt: «czoki – czoki».[33] Ennél súlyosabb bántalmazásra nem került sor, Pálffy mégis hirdetményt készült közzétenni, mely szerint a tisztviselőket akár hivatalos körükben, akár magánkörben inzultálók („ha [a hivatalnok] nem is erőszakos, de mindemellett kedvetlen bántalmakkal illettetnek") nyolc naptól hat hónapig terjedő szigorú fogsággal vagy akár várfogsággal is büntethetők legyenek. Ellenben azok részére, akik ilyen konfliktus során a „tisztviselőket és egyátalában [!] a kormányt tettel vagy szóval gyámolítani kötelességüknek tartották", a kormány elégtételt szolgáltat. Forgách nem ellenezte a tervet, de a hirdetmény szövegében inkább a figyelmeztető elemeket és az intézkedés különleges jellegét kívánta volna hangsúlyozni, s első alkalommal csak az elkövető megintését vélte elfogadhatónak. Végül Pálffy ekkor elállt szándékától.[34] Május végén aztán Zemplén megyéből újabb jelentés került az asztalára arról, hogy a törvényszék tagjait nem először nyilvánosan szidalmazták, a törvényszéki tanácsjegyzőt pedig egy alkalommal a földre teperték és „meggyomrozták". Forgách továbbra sem támogatta nyilvános, megfélemlítésre törekvő rendelet kibocsátását.[35] Júniusban végül Pálffy a nyilvános hirdetmény helyett szigorúan bizalmas úton utasította a megyei kormányzókat, hogy mindazok, akik a tisztviselőket, akár hivatalos eljárásukon kívül is, tettleg bántalmazzák vagy „botrányos módon" sértik, azonnal lefogassanak, s ha hadbírósági eljárás nem indulna ellenük, polgári peres eljárást kezdeményezzenek.[36]

A bizalmatlanság demonstrálásának enyhébb megnyilvánulása lehetett az, hogy „a nép egy része fontosb köz- és magánügyekben a lelépett tisztviselőkhöz fordult tanácskéréssel". Pálffy 1862 elején külön felszólította a megyei kormányzókat ennek megakadályozására, feltételezve, hogy annak hátterében

[33] Pálffy rendeletét és a megyekormányzók jelentéseit lásd: MNL OL D 191 2594.III.1862.; Szilassy Gábor Hont megyei első alispán jelentése Pálffyhoz, Ipolyság, 1862. febr. 7., Csoknyay János szolgabíró jelentése Jagasits Sándor Veszprém megyei főispáni helytartóhoz, Pápa, 1862. febr. 9. MNL OL D 191 2594.III.1862.

[34] Pálffy jelentése Forgáchhoz, Buda, 1862. febr. 1., Forgách levélfogalmazványa Pálffyhoz, Bécs, 1862. febr. 12. MNL OL D 185 1862:104.; lásd még uo. D 191 2594.III.1862.

[35] Lehóczky László Zemplén megyei főispáni helytartó jelentése Pálffyhoz, Sátoraljaújhely, 1862. ápr. 23., Forgách levele Pálffyhoz, Bécs, 1862. máj. 23. MNL OL D 191 11 204.IV.A.1862. Vö. *Berzeviczy A.*: Az absolutismus kora Magyarországon i. m. III. 371.

[36] Pálffy rendelete a megyei kormányzókhoz, Buda és Pest polgármestereihez, Buda, 1862. jún. 5. MNL OL 191 11 204.IV.A.1862, 1521.IV.A.1865.

csak tudatos „befolyás és rábeszélés”, azaz agitáció állhat.[37] De az ellenszegülés szelleme egészen csavaros formát is ölthetett. Lehóczky László Zemplén megyei főispáni helytartó például 1862 januárjában arra panaszkodott, hogy az ügyvédek az új megyei törvényszékhez intézett iratokat „császári királyi törvényszékhez” címezik, s egyébként is „gúnyképpen” csak császári királyi hatóságról beszélnek. Maga is érezte annak diszkrét báját, hogy a „császári királyi” megjelölés, mely „minden igaz honfi által különben becsben s tiszteletben tartandó”, esik most kifogás alá, de a lényeget tekintve persze nem tévedett: a megelőző évtized hivatali megjelölésének felelevenítésével az új hatóságok pocskondiázása volt a szándék, ha azt nehezen is lehetett szankcionálni azon kívül, hogy az ezzel a címzéssel küldött iratokat a bíróság nem fogadta be.[38]

De természetesen a passzív rezisztencia megnyilvánulhatott egyszerűen a „megyei közönség semlegességében, s a közügyek iránti részvétlenségében”. Amikor 1862 tavaszán Forgách Pálffy ellenkezése dacára lehetővé tette, hogy a megyei kormányzók nyilvános megyei tiszti gyűléseket tartsanak, a legtöbb megyében a lakosság legkisebb figyelme és részvétele nélkül zajlottak ezek az ülések, melyekhez pedig a kancellár és az illető megyei vezetők is nagy reményeket fűztek, mondván, azok majd alkalmat teremtenek a lakosságban az új hivatalnokok iránti gyanakvást és fenntartást oldani.[39]

A hivatalvállalást hazaárulásnak minősítő harcias hangok mellett persze a lakosság köreiből fel-felhangzottak békülékenyebb hangok is. Megjelent például egy röpirat 1862-ben „Mit tartsunk azon magyar emberekről, kik ez időben a kinevezés utján nyert helyhatósági hivatalokat elválalják” címmel, melynek meg nem nevezett szerzője azzal érvelt, hogy tulajdonképpen csak ideiglenes helyettesítésről van szó, ami nem ellenkezik a magyarországi törvényekkel. S a hivatalvállalók nem csak a kormány, hanem „sokkal inkább a közönség érdekében vállalkoztak” hivatalviselésre. Hiszen ha ők ezt nem vállalják, az uralkodó kénytelen lenne újra Magyarországon kívüli hivatalnokokat ide vezényelni, s a magyarok visszavonulása nemzetiségi érdekeket sértene. Így azután a szerző szerint a hivatalt nem vállalók is hazafiak, de azok is, akik „veszélyben forgó nemzetiségünk s nemzeti önállásunk megmentésének egy ujabb próbájára vállalkoznak”. Lehetett persze ez a röpirat a kormányzat által megrendelt propagandakiadvány is, erre vonatkozóan azonban nem állnak rendelkezésre források.[40] A megyekormányzói jelentések mindenesetre arra is rávilágítanak, hogy a hivatal nem vállalás ellenére a háttérből esetenként a helyi politikai elit soraiból többen is, ahogy Földváry János Heves megyei főispáni kormányzó fogalmazott, „kéz alatt közreműködtek” az új hivatalnoki karok összeállításában, taná-

---

[37] Privitzer István helytartótanácsos körrendelete (Pálffy nevében) a megyei és kerületi kormányzókhoz, Pest város királyi biztosához, Buda polgármesteréhez, Buda, 1862. jan. 28. MNL OL D 191 2181.III.1862.

[38] Lehóczky jelentése Pálffyhoz, Sátoraljaújhely, 1862. jan. 26. MNL OL D 191 2231.III.1862.

[39] Vö. Szalay Nikodém (Baranya megye) jelentése Pálffyhoz, Pécs, 1862. jún. 18., Novák Ferenc (Zala megye) jelentése Pálffyhoz, Zalaegerszeg, 1862. ápr. 23. MNL OL D 191 1365.III.1862. Vö. *Sashegyi O.*: Előszó i. m. 97.

[40] Mit tartsunk azon magyar emberekről, kik ez időben a kinevezés utján nyert helyhatósági hivatalokat elválalják. Pest 1862.

csaikkal segítették az új tiszti kart, ha nyíltan nem is vállalták a kormányzat támogatójának szerepét. Tabódy Pál Beregből például azt állította, hogy nemcsak a volt főispán (Lónyay Albert), de a volt alkotmányos alispán (Buday Sándor) háttértámogatására is számíthatott.[41] Ez azonban aligha lehetett tipikus jelenség.

Az együttműködők – volt autonóm hivatalnokok továbbszolgálása és új „magányzók"

Hogy is fogalmazott a konzervatív Idők Tanúja ungi levelezője: „Volt miben *válogatni* bőségesen."[42] Podmaniczky Frigyes báró, a határozati párt híve is állítólag kijelentette, hogy annyi „a hivatalt keresők száma némely megyékben, hogy a provisoriumot még egyszer lehetne betölteni".[43] A szintén az ellenzékkel tartó, egykori Hont megyei főjegyző, majd nemzetőr és honvédtiszt Gyürky Antal visszaemlékezése szerint viszont Hont megyében a királyi biztos lasszóval szedte össze a hivatalnoki kart, fűnek-fának tett ajánlatot, szerinte még a fogadóba is be-benézett, „nem-e találna ott valakit, a ki a vidékről bejött, s kit hivatalra engagirozni lehetne…"[44] Vajon melyiküknek hihetünk? Minden bizonnyal jóval árnyaltabb volt a helyzet bármelyikük interpretációjánál.

A kormányzat természetesen igyekezett minden rendelkezésre álló eszközzel buzdítani a hivatalvállalásra, eloszlatni a politikai és egzisztenciális aggodalmakat. Az uralkodó 1861. november 15-i határozatában kijelentette, hogy biztosítja a most kinevezett megyekormányzók jövőjét (nyugdíjazásuk esetén „ne a fennálló szabályrendeletek szolgáljanak sinormértékül, hanem hogy az illetők érdemei vétessenek esetről esetre figyelembe"), majd a hónap végén általában véve kijelentette, hogy a hivatalvállalókat különleges királyi védelemben és támogatásban részesíti, jövőjük biztosítva lesz bármilyen jövőbeli politikai fordulat esetén (megilletik őket az állandó hivatali alkalmazottak kedvezményei, kedvezőbb nyugdíjba vonulási szabályok lesznek majd érvényesek rájuk, stb.).[45] Ennek ellenére nem voltak megalapozatlanok a hivatalt vállalók aggodalmai jövőjükre gondolva. A birodalom vezetésén belül ugyanis egy-egy konkrét eset apropóján végig vita folyt arról, hogy az októberi diploma után alakult közigazgatási és bírósági szervezet hivatalnokai, így persze a provizórium közigazgatási és bírósági hivatalnokai is tekinthetők-e definitív alkalmazásban lé-

---

[41] Földváry jelentése Pálffyhoz, Eger, 1862. máj. 30., Tabódy jelentése Pálffyhoz, Beregszász, 1862. jún. 1. MNL OL D 191 4719.III.1862.

[42] „Ung megye. Január 15. R. lev." Megyei és városi ügyek c. rovat. Idők Tanuja 3. évf. 17–616. sz. 1862. jan. 22.

[43] „Csatolmány. (Jelentés Magyarországból)." Kossuth Lajos: Irataim az emigrációból. 3. köt. Bp. 1882. 663. Idézi: *Berzeviczy A.*: Az absolutismus kora Magyarországon i. m. III. 372., *Szabad Gy.:* Forradalom és kiegyezés válaszútján i. m. 605. Berzeviczy ehhez azonban hozzáteszi: „Ennek az említett tények ellentmondanak."

[44] *Gyürky Antal*: Ötvennégy év Hontvármegye történetéből. 2. köt. Vác 1882. 70.

[45] „…Meines vollen königlichen Schutzes und Meiner vorzüglichen landesväterlichen Huld und Gnade zu versichern". Pálffy előterjesztése az uralkodóhoz, Buda, 1861. nov. 29. MNL OL D 185 1861:881.; a november 15-i rendeletet idézi: Pálffy jelentése Zichy Hermann gróf magyar kancellárhoz, Buda, 1865. febr. 28. Uo. 1865:261.

vőknek, avagy sem. A pénzügyminiszterek véleménye az volt, hogy ők nem állnak definitív alkalmazásban, ezen az, hogy kinevezték és nem választották őket, nem változtat, így nem tarthatnak igényt a definitív hivatalnokoknak járó juttatásokra (áttelepülési segély, nyugdíj, stb.), ami igencsak borússá tehette számukra a jövőbeli kilátásokat.[46]

Mennyire volt nehéz dolguk hát a megyék újonnan kinevezett vezetőinek tiszti karaik összeállítása során? Különösen nagy nehézségekkel találta szembe magát Kapy Ede főispáni helytartó az ország központi megyéjében. Október 22-én Kapy a személye elleni intimidatiókról, inzultusokról és rendszeresített beadványokról számolt be, s hogy ilyen körülmények között tisztikart alakítani nem lehet. A hónap végén le is mondott, úgy nyilatkozva, hogy életét és vagyonát fenyegeti az általa elfogadott hivatali pozíció. Végül november 18-án jelenthette a tisztikar megalakulását, jelezte, nem volt könnyű dolga: „Ez nyolc napi működésem eredménye. Bár folytonos orvossággal élvén naponta 9 órától reggel estvéli 7 óráig működtem – erőm, megvallom, majd végképp elhagyott."[47] Ferenczy Ignác Ugocsa megyei királyi biztos is visszaadni készült megbízatását 1861. november végén, mondván, a megyében nagyon kevés a hivatalképes egyén, az 1861-es tisztikar nem hajlandó tovább szolgálni, nem tudja a tisztikart összeállítani.[48] (De azután hivatalában maradt.) Szatmár megyéből érkeztek még Forgáchhoz és Pálffyhoz különleges nehézségekről hírt adó jelentések, itt egészen 1862. március elejéig elhúzódott a tiszti kar felállítása, s akkor is csak úgy sikerült, hogy Pálffy a helytartótanács egy kisegítő hivatalnokát küldte oda első alispánnak.[49] A legtöbb megyében ennél kedvezőbb volt a helyzet, bár a legtöbb megyei kormányzó igen nehéz feladatnak minősítette a tiszti kar összeállítását.[50] Elfogadhatjuk tipikusként Novák Ferenc Zala megyei főispáni helytartó helyzetjelentését, aki szerint az alsóbb posztokra valóban szép számmal akadtak jelentkezők, az 1860–1861-ben szolgáltak közül is, de a „főbb hivataloknál" (alispánok, főjegyzők, törvényszéki ülnökök) komoly nehézségei akadtak, hiszen az a tekintélyes megyei nemesség, amelynek tagjai leginkább számításba jöhettek volna, alkotta a passzív ellenállás fő bázisát.[51] Más megyei vezetők is arról számoltak be, hogy a tekintélyes pozíciók, azon belül is egyér-

---

[46] Az uralkodó tanácsadó testülete, az Államtanács is többször tárgyalt e kérdésről, vö. például Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Kabinettkanzlei, Jüngere Staatsrat, Gremial, 253/1864.

[47] Kapy jelentése Forgáchhoz, Pest, 1861. okt. 22. MNL OL D 185 1861:1056.; Kapy jelentése Forgáchhoz, Verbó, 1861. okt. 25. Uo. 1861:845.; Károlyi László helytartótanácsos jelentése Forgáchhoz, Buda, 1861. okt. 31. Uo. 1861:1071.; Kapy jelentése Forgáchhoz, Tata, 1861. nov. 18. Uo. 1861:1128. Hivatali tevékenységéről l. *Rádyné Rácz Katalin*: Pest-Pilis-Solt vármegye közigazgatásának szervezeti és területbeosztási változásai 1848–1867 között. In: Fejezetek Pest megye történetéből. Tanulmányok. Szerk. Egey Tibor. (Pest Megye Múltjából 7.) Bp. 1990. 323–327.

[48] Ferenczy jelentése Forgáchhoz, Feketepatak, 1861. nov. 30. MNL OL D 185 1861:876.

[49] Vö. MNL OL D 191 2362.III.1862.

[50] Lásd például: Földváry János jelentése Pálffyhoz, Eger, 1862. jan. 18. MNL OL D 191 1769.III.1862.; Simon Nep. János Sopron megyei főispáni helytartó jelentése Pálffyhoz, Sopron, 1861. dec. 31. Uo. 759.III.1862.; Kiss János Békés megyei főispáni helytartó jelentése Pálffyhoz, Gyula, 1862. jan. 8. Uo. 825.III.1862.

[51] Novák jelentése Forgáchhoz, Zalaegerszeg, 1862. jan. 15. MNL OL D 185 1862:43.

telműen az alispáni betöltése ütközött nehézségbe, Máriássy Ádám például Borsodból azt jelentette 1861. november végén, hogy a helyi nemességből nem, de „polgári egyén”-t sem talált, aki hajlandó lett volna elvállalni a pozíciót.[52] Haas Mihály szatmári püspök szintén úgy nyilatkozott decemberben, hogy a két alispáni pozíció még betöltetlen Szatmár megyében, viszont, tette hozzá, „a többi hivatalra szerfelette nagy a candidatusok száma”.[53] Szatmár megyében január végéig nem kevesebb, mint 28 fő utasította vissza az alispáni hivatalt.[54] Csanád megyében ugyanakkor, hogy ellenkező példát is említsünk, Dániel Antal, aki megyei törvényszéki ülnöki helyéről lépett vissza a megyei tisztikar kollektív lemondásakor, első jelöltként azonnal elfogadta a számára felajánlott első alispáni posztot.[55] Általánosan jellemző volt viszont a szakigazgatási hivatalnokok: a megyei fő- és alorvosok, bába, levéltáros, „barom orvos”, főmérnök, telekkönyvvezető, telekkönyvi segéd, csendbiztosok továbbszolgálása. Kivételes esetnek számított, amikor Kraszna megyében mindhárom megyei orvos megtagadta az új hivatali eskü letételét, s lemondtak hivatalukról.[56]

Forgách kancellár egyébként kifejezetten támogatta az ellenzék soraiból átcsábított tekintélyes személyek hivatalnoki alkalmazását. Luby Zsigmond Szatmár megyei volt főjegyző kapcsán például kifejtette 1862 végén: „…a túlzó párt egyéneinek, kiket az idő s viszonyok kijózanítottak, a kormányhoz simulása a kormányra nézve közönyös nem lehet, hanem valóságos nyereségnek tekintendő. … a kormány csak tért nyer, mégpedig nem pusztán magában az illető megyében, hanem azon szomszéd törvényhatóságokban is, hol az ilyes egyén ismeretes. Ez a legbiztosabb út a kiegyenlítés nagy művének létesítésére s egy szilárd kormánypárt alakítására, mely közös törekvéseink fő célját képezi.”[57] Jó néhány megyei vezetőről is tudjuk, hogy hasonlóképpen gondolkodott. Mérey Károly Somogy megyei főispán is diadalittasan adta hírül 1863 tavaszán, hogy sikerült Bárány Gusztáv ügyvédet, 1861. évi országgyűlési képviselőt „közel három hétig tartó capacitatio” után meggyőznie az ellenzék helytelen politikájáról, aki azután szerinte „mindenben hozzám és a kormányhoz állott”, s elfogadta a megyei törvényszéki ülnöki kinevezést. Mérey külön súlyt helyezett, nyilván helyesen arra, hogy országgyűlési képviselőt sikerült megnyernie, mivel ezzel az ellenzék „rendíthetetlennek vélt oszlopát” sikerült megingatni.

---

[52] Máriássy jelentése Forgáchhoz, Miskolc, 1861. nov. 29. MNL OL D 185 1861:940.

[53] Haas levele Forgáchhoz, Szatmár, 1861. dec. 20. MNL OL D 185 1861:1097.; Somogy megyéből Mérey Károly főispán is „folyamodók sokaságá”-ról írt. Mérey jelentése Pálffyhoz, Kaposvár, 1862. jan. 9. MNL OL D 191 ad 1365.III.1862.

[54] „Névszerinti megnevezése azon egyéneknek, kik a Szatmár megyei alispányi hivataloknak elfogadására részerént írásban, részerént személyesen alólírott által felhívattak, a felhívást azonban egyátaljában el nem fogadták”. Szerdahelyi Pál Szatmár megyei főispáni helytartó jelentése Pálffyhoz, Nagykároly, 1862. jan. 25. MNL OL D 191 2362.III.1862.

[55] *G. Tóth Ilona*: Csanád megye igazgatása (1860–1867). In: Tanulmányok Csongrád megye történetéből X. Szerk. Blazovich László. Szeged 1986. 156.

[56] Nábráczky Antal Kraszna megyei főispáni helytartó jelentése Pálffyhoz, Szilágysomlyó, 1862. febr. 19. MNL OL D 191 4545.III.1862.

[57] Forgách levélfogalmazványa Pálffyhoz, Bécs, 1862. dec. 8. MNL OL D 185 1862:1118. Az 1863-as tiszti címtárban közigazgatási tisztviselőként nem szerepel Luby. Magyarország tiszti névtára 1863. Pest 1863.

Mint írta, egy másik követ megnyerésén is „munkálkodott”, „s jó reményben vagyok”. Nem csoda, ha Forgách is örömmel nyugtázta a hírt.[58]

Más megyei vezetők sem látták ezt másképp: Szabó Antal főispáni helytartó Temes megyében például azt jelentette 1861 decemberében, hogy tudomására jutott, hogy a megyei tiszti kar tulajdonképpen csak azért mondott le korábban testületileg, hogy így feloldozzák magukat a magyar alkotmányra letett hivatali esküjük alól, egyébként pedig a kar nagy része kész a további hivatalviselésre. Ezt a hírt Bécsben is, e ponton nyilvánvalóan Forgáchra utalt, kedvezően fogadták, mivel úgy látták, az „a volt vezérekre és főnökök irányában” vereség és győzelem az új kormányzatnak. Amikor pedig Szabó megérkezett a megyébe, valóban sokan felajánlották szolgálataikat, s ő nem „fürkészte” múltbeli dolgaikat, mivel akkoriban a „túlságoskodás a divathoz tartott”, s szerinte minden a „vezérlőtől” függ, ő szabja meg az irányt. Így az ajánlkozókat mind átvette.[59] Rendőrségi források szerint még Kapy Ede is összehívta az alsóbb hivatalnokokat, hogy saját patriotizmusát bizonygassa, de állítólag csak kinevették, ahelyett, hogy tekintélyt szerzett volna ezzel magának.[60] De említhetjük Balogh Kornél Győr megyei főispánt is. Kísérletet tett Győr város korábban választott tanácsával együttműködni, de a városi hatóság kérte, hogy mentsék fel őket az újoncozás körüli teendők ellátása alól, mivel az letett alkotmányos esküjükkel nem egyeztethető össze, bár utóbb ettől elálltak. Forgách 1862. január végén Balogh megfontolásába ajánlotta, hogy mivel a városi tanácstól „a föltétlen engedelmességet követelő kormányrendeletek foganatosítása alig várható”, nem lenne-e tanácsosabb azt „megbízhatóbb elemekből egészen újraszervezni”.[61] Láthatólag a helyi vezetők általában úgy ítélték meg, hogy a befolyásos ellenzékiek beosztott hivatali állásban jóval kevésbé veszélyesek és sokkal jobban kézben tarthatók, mint független elégedetlenkedőként. Króner Lajos Moson megyei főispáni helytartó úgy fogalmazott egy vitatott alkalmazás kapcsán, jobb őt visszafogadni a hivatalba, s utána külön figyelni rá, mint „őt a kárhoztatás örvényébe taszítani, mert a rossz szellemű egyén számos, és azoknak társaságába az ilyen nagyon is hamar felvétetvén, menedéket talál, s a statusnak sokkal veszélyesebbé válik”.[62]

---

[58] Mérey jelentése Forgáchhoz, Kaposvár, 1863. márc. 1., Forgách levélfogalmazványa Méreyhez, Bécs, 1863. márc. 22. MNL OL D 185 1863:229.

[59] Szabó jelentése Pálffyhoz, Versec, 1861. dec. 24. MNL OL D 186 Abszolutizmus kori levéltár, M. kir. udvari kancellária, elnöki titkos iratok (a továbbiakban D 186), 1862:4.

[60] Aláírás nélkül (másolat) Mecséry Forgáchhoz intézett (Bécs, 1861. nov. 11-i) levelének mellékleteként. MNL OL D 185 1861:1101.

[61] Balogh jelentése Forgáchhoz, Győr, 1862. jan. 25., Forgách levélfogalmazványa Baloghhoz, Bécs, 1862. jan. 28. MNL OL D 185 1862:75.

[62] Króner jelentése Pálffyhoz, Mosonmagyaróvár, 1862. jan. 17. MNL OL D 191 1762.III.1862.; a Veszprém megyei főispáni helytartó is megtartani kívánta Horváth Sándor megyei írnokot rovott múltja (korábban katona, de emberölés miatt több évi várfogságra ítélték, iszákos, adósságcsináló) és politikai magatartása (az adófizetés ellen agitált, a lakosságot terrorizálta) ellenére, mondván, „mint egyikét a szájasabb és veszedelmesebb izgatóknak minden erőszakosabb módok nélkül teljesen elnémítandom és veszélytelenné tennem sükerült”. Pálffy azonban Horváth elbocsátására utasította. Jagasics jelentése Pálffyhoz, Veszprém, 1862. jan. 28. Uo. 1047.III.1862.

Milyen érvekkel igyekeztek meggyőzni a habozókat, légyen szó alkotmányos tisztviselőről vagy új hivatalvállalóról? A fő érv épp a provizórium provizórikus jellege volt, Sillye Gábor, hajdú kerületi főkapitány is arra hivatkozott, hogy az uralkodó többször kinyilatkoztatta, hogy nincs szándékában Magyarország beolvasztása, alkotmányának megszüntetése, az országgyűlést szerinte hamarosan egybe fogja hívni, közeledés és békülés kell, erre hivatkozva kérte a novemberben lemondott tiszti kart a maradásra.[63] További érvet jelentett Forgách kancellár azon ígérete a megyekormányzók előtt, hogy bár egyelőre megszorított körben, de a közigazgatás az alkotmányos formák megtartásával fog folyni, a nyilvánosság elvének érvényesülésével. Ezt — fogalmaz Simon Nep. János Sopron megyei főispáni helytartó 1862-ben — a szervezés során „a hivataloskodástól rettegő vagy elrettentett egyéniségeknek buzdítására igen jó sikerrel" lehetett felhasználni.[64] Továbbá felmerült az is, hogy a lemondással megszűnt kötelezettségük a magyar alkotmányra letett tiszti eskü megtartására, azt nem szegik meg, ha újra hivatalt vállalnak, immáron az új hivatali eskü alapján.[65] A személyes rábeszélés is lehetett hatásos, elvétve arra is sor kerülhetett, hogy az alkotmányos időszak főispánja segítette a színfalak mögött utódját. Abaúj megyéből legalábbis azt jelentették a katonai hatóságok, hogy Péchy Manó gróf korábbi főispán is befolyást gyakorol a vezetése alatt állt megyei hivatalnokokra, hogy az új „Regime" alatt is vállaljanak hivatalt. Sőt, egyenesen azt feltételezte a jelentést papírra vető katonatiszt, hogy tulajdonképpen az új hivatalnoki kart is Péchy állította össze.[66] Nem feledkezhetünk meg a hivatalvállalás motívumai között a felekezeti, illetve nemzetiségi tényezőkről sem, bár hivatali forrásaink az egymást riválisnak tekintő helyi nemzetiségi elitek párharcáról igen szűkszavúak.[67]

A tiszti kar testületi szellemének kialakításához és annak erősítéséhez, főként az alkotmányos igazgatásból átléptek esetén, szükséges lett volna világos

---

[63] „Emlékirat a tek. Hajdú kerület állásáról és igazgatásáról 1861. év november 4-től kezdve 1862. január 8-ig", Hajdúböszörmény, 1862. jan. 8. (másolat). MNL OL D 191 1548.III.1862.

[64] Simon jelentése Pálffyhoz, Sopron, 1862. jan. 15. MNL OL D 191 1365.III.1862.

[65] Árva megyében például a települések élén állók nagy többségével ez történt, így — írja a megyekormányzó — „az egyének nem kénszeríttetnek az általuk letett esküt nézetük szerint megszegni". (Akadtak azonban körükben is a további hivatali szolgálatot megtagadók.) Pongrácz Ferenc gróf Árva megyei királyi biztos jelentése Pálffyhoz, Alsókubin, 1862. jan. 8. MNL OL D 191 1082.III.1862.

[66] Báró Packenj vezérőrnagy aláírással jelentés a kassai katonai kerületi parancsnokságtól Coronini-Cronberghez, Kassa, 1862. jan. 12. MNL OL D 191 271.III.1862. Péchy egyike volt azon nem örökös főispánnak, akit az uralkodó 1861 őszén nem váltott le, csak a megye vezetése alól felmentett, mégpedig uralkodói elégedettségi nyilvánítás kíséretében. Péchyről l. *Pál Judit:* Unió vagy „unificáltatás"? Erdély uniója és a királyi biztos működése (1867–1872). (Erdélyi Tudományos Füzetek 267.) Kolozsvár 2010. 160–168.

[67] Joseph Worafka pesti rendőrigazgató értesülése szerint például a pesti izraelita hitközségen belül heves vita folyt arról, hogy a Koller Ferenc királyi biztos által a városi bizottmányba kinevezett 9 izraelita elfogadja-e a megbízatást. Végül az elfogadás mellett döntöttek, mondván, „a magyarok egyáltalán nem tettek semmit az izraeliták államjogi helyzetének javításáért, a kormány viszont jóakaratot tanúsít, amit nem szabad visszautasítani…" Worafka jelentése a helytartóság elnökségéhez, Pest, 1862. jan. 31. (német nyelvű). MNL OL D 191 2287.III.1862. A hivatalvállalás nemzetiségi vetületeiről l. *Deák Ágnes*: Soknemzetiségű nemzetállam és soknemzetiségű birodalom erőterében. Nemzetiségpolitikai alternatívák 1868 előtt. Századvég Új folyam 50. sz. 2008. 4. sz. 59–61.

politikai célok és értékek meghatározása, de az Anton Schmerling által hirdetett alkotmányos centralizált birodalomeszmény egészen biztosan nem volt alkalmas a magyarországi hivatalnokok többségének szívét áthevíteni; a kancellár és a helytartó bizonytalan, az 1848-as eszmények tagadását illetően egyértelmű, de máskülönben igen képlékeny programjai inkább csak elbizonytalanítottak. Így azután a leginkább kézenfekvő érv az alattvalói lojalitás lehetett: „… minket nem a nép bizalma … hanem a hosszú hivataloskodásban szerzett türelem hozott ide … mi Ő felsége irányában az engedelmes fiút fogjuk játszani" – jelentette ki Csongrád megye új főügyésze, Stammer Sándor 1861. december végén.[68] Emellett a józanság és a körülményekkel való hidegfejű számolás szükségességének hirdetése vált a leggyakoribb hivatkozási ponttá és mentegetőző gesztussá: „A hazafiúság elragadhat ugyan, de ha sikert akarunk nyerni, gyakran az ész tanácsát is kell követnünk, mert jól mondá a hon egyik magasztalt főpapja: «mit használ legbuzgóbb hazafiságom, ha hazámat menthetlenül veszélybe ejtettem.» És azért a haza szent érdeke kívánja tőlünk, hogy minden veszélyes szélsőségeket gondosan kerülve, összetett vállakkal igyekezzünk a kiegyenlítés nagy munkájának foganatosításához segédkezet nyújtani."[69] A tiszti kar magát mint az ősi alkotmányosság őrét igyekezett megjeleníteni, olyan hazafiakként, akik válságos helyzetben arra hivatottak, hogy a haza hajóját mentsék. Jól kifejezik ezt Horvát János Baranya megyei első alispánnak a megye első nyilvános tiszti székén 1862. június 17-én elhangzott beszédének zárómondatai: „Képzeljen a Tekintetes k. i. gyűlés magának egy hajót, mely megrakva drága kincsekkel és hazai szent ereklyékkel, midőn a nap tisztán sütött, és a szél is kedvező volt, a folyam mentében bátran és vígan indult ki – de csakhamar elborult az éj, és a szelek is a haladást bátortalanná tették, a hajó elhagyatott, és addig, még ismét a nap kisütni, és a szelek ismét megszelídülni fognak, annak vezetésére mások rendeltettek. Nem magyarázom a dolgot Tekintetes k. i. gyűlés, és csak egy nem annyira óhajtásom, mind inkább kérésemet fejezem ki, hogy a trón és haza irányábani rendíthetlen hűségünk öntudatában teljesítse mindegyikünk a hajón a nékie jutott kötelességet; érdem vagy kárhozat lész-e bérünk, az az idő és sors kezében van, amarról még rendelkezhetünk is, de ez utóbbiról nem."[70] A hivatalnokok egy része tehát igyekezett úgy érezni, ők a magyar alkotmányosság igazi védői a liberális ellenzék radikális 1848-as programja ellenében; a tovább szolgáló alkotmányos tisztviselők pedig azt sugallták, ők az alkotmány hajójának igazi hű matrózai, akik az éjszaka és szélvihar veszélyei közepette sem hagyják el a rájuk bízott bárkát. Az 1848. áprilisi törvényeket azonban már nem lehetett a magyar alkotmányos tradíciókból kiebrudalni. A Stammer, Nábráczky és Horvát szavait átlengő pátosz a kortársak nagy része számára feltehetőleg egyaránt hamisan csengett.

---

[68] Idézi: *Molnár László*: Csongrád vármegye közigazgatási szervezetének átalakulása 1848–1871. In: Tanulmányok Csongrád megye történetéből. XIX. század. Szerk. Farkas József. Szeged 1978. 152.

[69] Nábráczky Antal főispáni helytartó hirdetménye „Kraszna megye közönségéhez!", „Catra publiculu Comitatului de Cras'na!", Szilágysomlyó, 1862. jan. 30. MNL OL D 191 2765.III.1862.

[70] Szalay Nikodém jelentése Pálffyhoz, Pécs, 1862. jún. 18. MNL OL D 191 1365.III.1862.

Pálffy helytartó Forgách-csal ellentétben kezdettől fogva igen visszafogott volt az autonóm tisztviselők további alkalmazása ügyében, s 1861. december elején a megyei és kerületi kormányzók figyelmét külön utasításban hívta fel arra, hogy alkalmazhatnak a tiszti helyekre volt autonóm tisztviselőket, de csak „szigorú óvatosság"-gal, olyanokat semmi esetre se nevezzenek ki, akik „a lefolyt korszak alatt kitűnő izgató működésükről ismeretesek levén, újbóli alkalmazásuk által politikai tekintetben a higgadt gondolkozású embereket csak nyugtalanítanák, s a közszolgálatnak csak hátrányt okoznának".[71] Hogy a megyei vezetők nem dúskálhattak a hivatalnokoskodni kész ajánlkozókban, mutatja, hogy egy-egy Pálffy által kifogásolt személy elbocsátását halogatták, illetve esetenként elszabotálták. Amikor például Pálffy arról értesült 1861 végén, hogy az amúgy is kifogásolt összetételű Temes megyei tisztikaron belül az egyik szolgabíró, a sváb Anton Marx „a múlt korszakban" adómegtagadásra buzdított, sőt egy bírót az adó behajtása miatt börtönbe csukatott, az uralkodó arcképét eltávolította a hidasligeti községházból, s egy magyarországi származású pénzügyi hivatalnokot hazaárulónak minősített, Pálffy azonnal utasítást adott az elbocsátására – amire azonban majd csak a sorozási előmunkálatok végeztével, áprilisban került sor.[72] De a megyei tiszti kar további két tagja ellen is felmerültek politikai kifogások: Medveczky János törvényszéki elnökhelyettesről kiderült, hogy a forradalom idején vérbíróság tagja volt, amiért húsz évi börtönre ítélték. Krecsmáry Adalbert esküdt pedig kevéssel a provizórium előtt az uralkodó egy kis mellszobrát lefejezte azzal a kijelentéssel, hogy az eredetivel is úgy kellene bánni. Krecsmáry ellen hivatali vizsgálatot indítottak, s lemondott, Medveczky hivatalban maradását engedélyezte Pálffy, de azzal, hogy legközelebbi temesi hivatali útja alkalmával Medveczky személyesen keresse fel Pálffyt.[73]

Szabolcs megyében a Nógrád megyéből odaköltözött tiszti főügyész Krúdy Gyula ellen merültek fel komoly vádak, ő 1848 elején Nógrád megye aljegyzője volt, majd honvédszázados, komáromi kapituláns. 1860–1861-ben, ahogy egy bizalmas jelentés fogalmazott, melynek értesüléseit a debreceni rendőrbiztosság is megerősítette, „fő-fő szájhős" lett, honvédsegélyző egyleti jegyző, aki „mindenkit, ki csak nyugodtan nyilatkozott, árulónak, zsoldosnak kiáltott. Deák Ferencet nyaktilóra szánta…" Az 1863-as tiszti címtár tanúbizonysága szerint azonban ennek ellenére megtarthatta pozícióját.[74]

---

[71] Pálffy rendelete a megyei és kerületi kormányzókhoz, Buda, 1861. dec. 5. MNL OL D 185 1861:1100. Vö. *Sashegyi O.*: Előszó i. m. 96.

[72] Privitzer István jelentése (Pálffy nevében) Forgáchhoz, Buda, 1862. ápr. 30. MNL OL D 185 1862:322.; Pálffy levele Szabó Antalhoz, Buda, 1861. dec. 19. Uo. D 186 1862:4.

[73] Pálffy két levélfogalmazványa Szabó Antalhoz, Buda, 1862. jan. 11., ápr. 3., Szabó jelentése Pálffyhoz, Temesvár, 1862. ápr. 7. MN OL D 191 764.III.1862.

[74] Levélrészlet, aláírás és keltezés nélkül (másolat) Pálffy Forgáchhoz intézett (Buda, 1861. dec. 23-i) jelentése mellékleteként. MNL OL D 185 1861:1135.; Magyarország tiszti névtára 1863 i. m. 111. Krúdy 1853-ban még Nógrád megyéből ajánlkozott a Legfelső Rendőrhatóságnál bizalmi szolgálatokra, cserébe Balassagyarmaton vagy Szécsényben ügyvédi gyakorlat engedélyezését kérte. (1859-ben szerepelt a nagyváradi kerületi ügyvédek listáján. Staats-Handbuch der sämmtlichen Verwaltungsgebiete des Königreichses Ungarn, für das Jahr 1859. Wien 1859. K. k. Hof- und Staatsdruckerei, Wien 1859. 245.) 1867 után a debreceni honvédegylet tagja. Vö. *Bona Gábor*: Kossuth Lajos kapitá-

A hivatalviselésre vállalkozók egy tekintélyes részét maguk a megyei vezetők sem tekintették a bécsi kormányzat szilárd hívének, ahogy Máriássy fogalmaz, ők a nemesség kevésbé tehetős részéből kerültek ki, s „elélhetési tekintetből" vállaltak (volna) hivatalt, „csak hogy ez érdekhajhászókat a legelső hírlapi cikk, mely bár a világ másik szélin, függetlenségi harcot tesz kilátásba, vagy a birodalom külviszonyait némi kedvezőtlen színben tünteti föl, visszarettenti, és fölütött fővel vonják vissza az álnokul nyújtott kezet".[75]

Végül a megelőző közel egy évnyi alkotmányos viszonyok között hivatalra választottak közül milyen arányban vállaltak hivatalt a provizórium idején? A megyei/kerületi kormányzók között nagy volt a csere, összesen négy fő kezében maradt törvényhatósága vezetése.[76] A megyei tiszti karok tagjai köreiben már más volt a helyzet. Várady Gábor szerint Máramarosban, bár a kollektív lemondó nyilatkozat után „a nagy többség" tartotta magát ahhoz, de 15 fő végül átlépett az új igazgatásba.[77] Krasznay Péter szerint Szabolcs megye kollektíven lemondott autonóm tiszti karából egyetlen fő, „az öreg Vay István" jelentkezett s főszolgabíró lett.[78] Szepes megyében is szinte az egész tisztikar korábbi császári hivatalnokokból állt (igaz, annak következtében is, hogy itt — a főispáni helytartó jelentése szerint — már az alkotmányos tisztviselők is szinte valamennyien hivatalnokoskodtak korábban).[79] Trencsén megyében viszont a kinevezett hivatalnokok közül 67-en alkotmányos tisztviselők, 12-en ún. rendelkezési állományban lévő korábbi hivatalnokok, 26-an új alkalmazottak voltak. A főispáni helytartó ezt azzal magyarázta, hogy sikerült megnyernie első alispánnak Nozdroviczky Gyulát (1848-ban képviselő, 1854-től császári hivatalnok).[80] A megyék többségében valószínűleg kiegyenlítettebbek voltak a viszonyok, Ungban például a 31 alkotmányos tisztviselő mellett 21 rendelkezési állományú és 11 „magányzó", azaz új ember szolgált.[81]

Pap József hat megyét vizsgált (Baranya, Borsod, Csanád, Heves-Külső-Szolnok, Pest-Pilis-Solt, Somogy), s azokban az alkotmányos tisztviselők aránya igen egyenetlen volt (5,7 [Heves] – 52% [Csanád] közötti), tehát a helyi viszonyok erőteljesen meghatározták a további hivatali szolgálatra való hajlamot 1861 őszén, telén.[82] Az általa közölt százalékos kimutatások első ránézésre el-

---

nyai. Bp. 1988. 352.; *Deák Ágnes*: „Zsandáros és policzájos idők". Államrendőrség Magyarországon. Bp. 2015. 362.

[75] Máriássy jelentése Forgáchhoz, Miskolc, 1863. jan. 8. MNL OL D 185 1863:52.

[76] Pipos János (Zaránd), Jankovics György (jász-kun kerület), Sillye Gábor (hajdú kerület), Pap Zsigmond (Kővár vidéke)

[77] *Várady G.*: Hulló levelek i. m. 2. füzet 221.

[78] „Naplójegyzetei Krasznay Péter kemecsei lakosnak…" i. m. 185. Az 1863-as tiszti címtárban mindenesetre nem szerepel a neve. Magyarország tiszti névtára i. m.

[79] Barkóczy Ferenc báró Szepes megyei főispáni helytartó jelentése Pálffyhoz, Lőcse, 1862. jan. 6. MNL OL D 191 679.III.1862.

[80] Vietorisz László főispáni helytartó jelentése Pálffyhoz, Trencsén, 1861. dec. 30. MNL OL D 191 630.III.1862.

[81] Nehrebeczky Sándor királyi biztos jelentése Pálffyhoz, Ungvár, 1862. jan. 28. MNL OL D 191 2564.III.1862.

[82] *Pap J.*: Magyarország vármegyei tisztikara i. m. 102–104., 136–137., 168–169., 201–202., 235–237., 262–263.; *Uő:* Kontinuitás és diszkontinuitás i. m. 57.

lentmondanak annak, hogy a megyei vezető tisztviselők körében volt a legnehezebb továbbszolgáló alkotmányos tisztviselőket találni, hiszen arányuk a vezetők között rendre magasabb volt, mint a tisztikarok összességén belül, de számuk abszolút értékben nem volt magas. Kutatási eredményei ugyanakkor meglepőek lehetnek Pest-Pilis-Solt megye vonatkozásában, hiszen a Kapy által kifejtett, már említett nagy nehézségek fényében az alkotmányos tisztviselők 23,9%-os aránya az összes hivatalnok között mindenképpen figyelemre méltó.

Pap kutatásaink legalább ennyire meglepő eredménye az, hogy a vizsgált megyék közül négyben az új hivatalvállalók körülbelül 50%-ot vagy annál többet tettek ki, de a másik két megyében sem volt elhanyagolható a részesedésük (36,4%, 27%). A korabeli visszaemlékezések persze nagyon negatív képet festenek róluk, mondván, ők korábban hiába instanciáztak hivatalért, nem kellettek, most viszont teljesült az álmuk.[83] Mindamellett ez a hivatalvállalói réteg az, amelyről jelenleg a legkevesebbet tudunk.

Az együttműködők – a cs. kir. hivatalnokok visszatérése

A megyei tisztikar harmadik, a hivatalnokok számát tekintve a megyék többségében nem elhanyagolható merítési bázisát a megelőző évtizedben szolgált, 1860 októberében úgynevezett rendelkezési állományba került volt császári hivatalnokok alkották. A körülbelül 5000 rendelkezési állományba helyezett közül körülbelül 2000 hivatalnok érkezett más tartományból a megelőző évtizedben, s ők túlnyomó többségben elhagyták az országot, a többiek viszont magyarországi születésűek voltak.[84]

A rendelkezési állományú tisztviselők státusa meglehetősen speciális volt. Az uralkodó utasítása szerint aktív fizetésüket továbbra is kapták (pótlékok nélkül) először egy évre, majd ezt újra és újra hosszabbították, ennek cserébe viszont korlátlanul kirendelhetők voltak kisegítő vagy állandó állami szolgálatra az ország bármely hivatalához, azt kötelesek voltak elfogadni. Ha pedig vonakodott valaki hivatalt vállalni, a fizetésfolyósítást fel lehetett függeszteni, fegyelmi úton eltávolítani a hivatalnoki karból, ami valamennyi addig szerzett jogosultságának (nyugdíj-, végkielégítés) elvesztésével járt. A kincstár kímélése szempontjából természetesen kívánatos volt minél több rendelkezési állományú hivatalnokot alkalmazni, hiszen az nem jelentett további kiadást az államháztartás számára. Ugyanakkor a rendelkezési állományból való kikerülés a hivatalnokok túlnyomó többsége számára is hasznos lehetett, hiszen bizonytalan volt, hogy meddig is élvezhetik a fizetést, s utána mi történik velük.

Voltak azonban olyanok, akik a bizonytalan helyzetben inkább kivártak volna, főképp, ha 1860 őszén egyszer már pellengérre állították őket. A Szatmár

---

[83] Vö: „kik a Bach systema alatt folytonos folyamodgatás dacára sem bírtak bejutni". Magyar nyelvű levélrészlet, aláírás és keltezés nélkül (másolat) Pálffy Forgáchhoz intézett (Buda, 1861. dec. 23-i) jelentése mellékleteként. MNL OL D 185 1861:1135.

[84] A minisztertanács ülésének jegyzőkönyve, 1861. dec. 12. Die Protokolle des österreichischen Ministerrates 1848–1867. V. Abteilung: Das Ministerien Erzherzog Rainer und Mensdorff. Bd. 3. Hg. Stefan Malfèr Wien 1985. 111–112.

megyében hivatalvállalásra felszólított Mosson György rendelkezési állományban levő cs. kir. szolgabíró igen őszinte hangú levélben fedte fel elutasító válaszának motívumait: 1849-től 1860 októberéig folyamatosan hivatalnok volt, a hajdúdorogi szolgabíróságot 1861. március 26-án átadta az alkotmányos tisztviselőknek, s szülőhelyére, Nagykárolyba vonult vissza. „Itten, az alkotmányos rendszerben mint idegen, az alkotmány sáncain kívül álló, úgy fogadtattam, s bár ugyan megkíméltettem azon kellemetlen tüntetésektől, melyekben igen sok hivatalnok társaim részesültek, megfoszttattam mégis a polgári jog, a bizottmányi tagság azon élvezetétől, melynek azelőtt gyakorlatában voltam. Ezt az akkori közvélemény büntetésképpen szabta reám csak azért, mert oly rendszernek voltam hivatalnoka, mely az alkotmányos rendszerrel ellenkezett. Engem születésemtől fogva minden érdek e megyéhez kötvén, itt kellett élnem s tűrni a közvéleménynek nyomasztó hatását. Tűrtem lelkemben azon biztató reménnyel, hogy majd az alkotmányos élet teljes megszilárdulásával annak sáncait én is átléphetem, és nem mint pária, hanem mint e Hazának egy igénytelen polgára foglalhatok helyet én is a társadalmi életben. Ily érzelemmel elhatároztam ekkor magamban, hogy a közhivataloskodási pályáról végképpen lelépek, mert lelkem egy újabb rázkódtatási átmenetet meg nem bírhatna, és oly pályát választok éltem hátralévő napjaira, melyen nem a köznek, de árva családomnak élhetek, s mit eddig a közhivataloskodási pályán elmulasztottam, családom jövőjéről való gondoskodást, magány pályán fogom eszközölni”. Ezért kezdett ügyvédi praxist. „Az ország közvéleményének én már egy ízben kitéve voltam. Egy rendszerváltozást már átéltem. Közhivataloskodást tíz éveken felül már viseltem. És miután ezen tíz éven felőli közhivataloskodás után úgy tértem vissza születésem helyére, mint koldus, mert egy krajcárra sem mutathatok fel hivataloskodási szerzeményemből, s ennek igazolásául hivatkozom a köztudomásra, de bátor vagyok hivatkozni Méltóságod tudomására is, ki életkörülményeimet ismeri, nem mutathatok fel pedig azért, mert becsülettel hivataloskodtam. Megbocsát Méltóságod, ha ezen őszinte vallomásom után kinyilatkoztatni kéntelen vagyok, miszerént a megkínált hivatalt fentebb elsorolt okaimnál fogva el nem fogadhatom, és azt ezennel tisztelettel megköszönöm.”[85] Megrendítő sorok ezek, de persze a megyekormányzók túlnyomó többsége nem volt fogékony az efféle panaszokra, s igyekezett rászorítani a kiszemelt rendelkezési állományú hivatalnokokat a hivatalvállalásra. Máriássy Ádám Borsod megyei királyi biztos például tíz hivatalnok (volt szolgabíró, szolgabírói segédek, törvényszéki segédek, törvényszéki ülnök, illetve segédek) esetén kezdeményezte 1861. december elején a fizetésük felfüggesztését, s Forgách is megdicsérte erőteljes fellépéséért, mi több, utasította Pálffy helytartót, hogy azonnal indítsa meg a fegyelmi eljárást a hivatalnokok ellen, illetve körlevélben szólítsa fel a megyekormányzókat hasonló lépésre, „minthogy ez legbiztosabb út arra, hogy a némely volt cs. k. tisztviselők által tanúsított dacos ellenszegülésnek vég vettessék”.[86] December 8-án

[85] Mosson levele Szerdahelyi Pál Szatmár megyei főispáni helytartóhoz, Nagykároly, 1862. jan. 8. MNL OL D 191 2362.III.1862.

[86] Máriássy jelentése Forgáchhoz, Miskolc, 1861. dec. 1., Forgách levélfogalmazványa Pálffyhoz, Bécs, 1861. dec. 9. MNL OL D 185 1861:952.

elrendelte Pálffy, hogy a megyei kormányzók jelentsék, hogy az általuk hivatalviselésre felszólított rendelkezési állományú hivatalnokok között volt-e olyan, aki vonakodott hivatalt vállalni. A betegségre hivatkozóknak orvosi bizonyítvánnyal kellett igazolni magukat, s míg nem találták meggyőzőnek a benyújtott papírokat, felfüggesztették fizetésük folyósítását.[87] Szatmár megyében összesen hét hivatalnok ellen indult fegyelmi vizsgálat és fizetés-felfüggesztés, közülük ötről tudjuk, hogy végül beadták derekukat (bár csak ketten szerepeltek az 1863-as tiszti címtárban), s egyről biztosan, hogy kitartott eredeti elhatározása mellett.[88] Ám néhány esetben, úgy tűnik, nem alkalmazták szigorúan a rendszabályokat. Amikor például a Szabolcs megye élére a nyugdíjból visszahívott cs. kir. törvényszéki elnök Sándor András főispáni helytartóról néhány héten belül kiderült, hogy e nehéz időben alkalmatlan e posztra, s megindult a lázas utódkeresés, a szóba került Bay Ferenc „rendelkezés alatti" úrbéri törvényszéki elnök pedig nem mutatott hajlandóságot, Forgách lemondóan nyilatkozott: „…kényszerítő eszközök alkalmazása e részben annál kevesebb eredményt ígér, minthogy köztudomás szerint Szabolcs éppen azon megyék sorába tartozik, melyekben a kormányzónak, hogy sikert arathasson, az átalánosan megkívánt képességen kívül a szolgálat iránti rendíthetlen buzgalomtól kell áthatva lennie, sőt személyére nézve némi népszerűséggel is kell bírnia."[89] Így azután más személy után néztek. De nem ez volt a jellemző, Mosson György sem kerülhette el sorsát, Szatmár megyei törvényszéki ülnökként kényszerült további hivatali szolgálatra.

A rendelkezési állományból aktivált tisztviselők esetében tehát számos esetben nem az önkéntesség, nem feltétlenül a „hivatalvállalás", hanem a kényszerű hivatalelvállalás mechanizmusai működtek. Nagy többségüket egyszerűen berendelték szolgálattételre, s nem volt választásuk, még ha túlnyomó részük meg sem kísérelte az ellenállást. Nem légből kapott tehát Sennyey Pál báró főtárnokmester véleménye tömeges leváltásuk után, 1866 tavaszán: „… 1861. évben hivatalvesztés terhe alatt bírattak helyhatósági szolgálatok vállalására, gyakran lakhelyeiktől távol eső vidékeken, s mindazok, kik hivatalt vállalni vonakodtak, kérlelhetlen szigorral véglegesen felmentettek, sőt fegyelmi úton el is bocsáttattak."[90]

A nyugdíjból való visszahívás esetén is kötelező volt a királyi hívó szónak engedelmeskedni, de erre érthetőbb módon csak egyes esetekben, s kizárólag magas hivatali beosztások esetén került sor. Ez történt például a már említett Sándor András mellett Szerdahelyi Pál nyugalmazott cs. kir. országos törvényszéki elnökkel is, aki még 1857-ben vonult nyugdíjba. Szatmár megyei főispáni kinevezése előtt láthatólag vele sem konzultált Forgách, mint ahogy másokkal sem, s azonnal jelezte, hogy már négy évvel korábban is egészségügyi problémái

---

[87] Így járt például Somogyban a már hosszabb ideje ágyban fekvő Hochreiter Ambrus volt cs. kir. megyei törvényszéki elnök. MNL OL D 191 1997.III.1862.

[88] Vö. MNL OL D 191 2362.III.1862.

[89] Forgách leirata Pálffyhoz, Bécs, 1862. febr. 18. MNL OL D 191 1945.III.1862.

[90] Sennyey jelentése Mailáth György magyar kancellárhoz, Buda, 1866. ápr. 1. MNL OL D 185 1866:383.

miatt került nyugállományba, állapota azóta sem javult, s kérte felmentését. Az uralkodó azonban, nyilvánvalóan Forgách javaslatára, nem fogadta el lemondását. Néhány nappal később, de még mindig 1861 novemberében Szerdahelyi újra felmentésért folyamodott, óvatosan jelezve, hogy magyar alkotmányos szempontok is befolyásolják döntését, bár ezt nem saját dilemmaként említette, hanem olyan tényezőként, ami erőskezű megyei vezetőt igényel, amire saját magát alkalmatlannak minősítette. Mint írta, az uralkodó iránti hűségben őszült meg s a haza szolgálatában, de „se magamban országgyűlési törvény nélkül kivetett adó befizettetésének és újoncállításnak eszközlésére — mit vállalni különben erkölcsi halálomban [!] is kerülne — kellő erőt nem érezhetvén, se a megyének általam ismért egyéniségeiből olyatén tiszti karnak, mely hivatali képzettsége és jellemtisztasága mellett még a most érintett feladások teljesítésére is hajlandó volna, szervezhetése eránt bizalmat nem ápolhatván…", nem vállalkozhat felelősséggel a feladatra. Erre Forgách dörgedelmes levélben ismét felszólította új hivatali pozíciója azonnali elfoglalására, kifejtve, hogy csodálkozik, hogy a megelőző évtizedben „az előbbi rendszer alatt szolgálni" megengedhetőnek tartotta, most pedig nem. Szemrehányást tett neki, hogy 1857-ben viszonylag rövid államszolgálati idő után kapott „tetemes" nyugdíjat, azt nem átallotta elfogadni, most viszont vonakodik az uralkodó érdekeinek szolgálatára. Tőle ez időben szokatlanul hangon fogalmazott a kancellár: „Megdöbbenve olvastam azon ürügyeket, melyeket Méltóságod utolsó levelében a legfelsőbb bizalom által reá ruházott hivatalnak magától leendő elhárítása végett fölhozni jónak látott … föl nem tehetem, hogy midőn Felséges Urunk érdekének előmozdításáról van szó, elég kislelkű legyen látszólagos akadályoktól megrettenni, vagy elég hálátlan ilyenek ürügye alatt a legfelsőbb kegyelemre való érdemetlenségét kitüntetni."[91] Pálffy láthatólag nem marasztalta volna Szerdahelyit, de Forgách minden rendelkezésére álló eszközt bevetett. Felszólította Haas Mihály szatmári püspököt, hogy hasson Szerdahelyire, aki személyesen felkereste a vonakodót. Szerdahelyi ekkor úgy nyilatkozott, hogy hajlandó átvenni a megye vezetését, de csak akkor, ha lemondását az uralkodó még egyszer elutasítja, s kifejezetten megparancsolja neki azt. Mint mondta, erre a biztosítékra szüksége van. Ezek után december 14-én jelentette, hogy elfoglalta hivatalát, s majd később szeretné tisztázni személyét Forgách vádjai alól, mivel „azoknak súlya alatt sem élni, sem halni nem akar". Közben persze Forgách is tisztában volt azzal, hogy nem várhat tőle megfelelően erélyes fellépést, úgyhogy elhatározta, hogy ha talál megfelelő utódot, azonnal leváltja.[92] Így azután amikor 1862 júniusában Pálffy Szatmár megyei látogatása alkalmával Szerdahelyi újra kérte, immáron idős korára hivatkozva, felmentését, s Pálffy azt támogatta, Forgách előterjesztésére az uralkodó augusztusban végre visszahelyezte őt nyugállomá-

[91] Szerdahelyi levele Forgáchhoz, Vetés, 1861. nov. 22. MNL OL D 185 1861:931.; Szerdahelyi levele Forgáchhoz, Vetés, 1861. dec. 2., Forgách levélfogalmazványa Szerdahelyihez, Bécs, 1861. dec. 9. Uo. 1861:932.

[92] Pálffy jelentése Forgáchhoz, Buda, 1861. dec. 2. MNL OL D 185 1861:933.; Haas levele Forgáchhoz, Szatmár, 1861. dec. 1. Uo. 1861:943.; Szerdahelyi jelentése Forgáchhoz, Szatmár, 1861. dec. 14. Uo. 1861:1025.

nyába.[93] Mindennek fényében persze nem meglepő, ha Szerdahelyi maga nemigen bírta engedelmességre a megyében kiszemelt hivatalnokait, s megrendszabályozásukhoz Pálffy helytartó aktív közbelépésére volt szükség. De a nyugdíjmegvonást még extrémebb esetekben is kilátásba helyezte Pálffy helytartó: 1862 márciusában az a hír jutott el hozzá, hogy Szatmár megyében Mándy Bertalan rendelkezési állományú szolgabíró azért nem fogadta el a megyei alispáni hivatalt, mert ettől atyja, a nyugalmazott megyetörvényszéki ülnök „atyai tekintélyének s erkölcsi befolyásának egész súlyá”-val visszatartotta, s ha ez igaz, nem méltó a további nyugdíjra. Mivel azonban Szerdahelyi cáfolta a hírt, további lépésre nem került sor.[94]

A hivatalnokállítás nagyobb számban alkalmazott módja az áthelyezés volt, elsősorban magasabb beosztású bírósági hivatalnokoké – az érintett és hivatali főnökei megkérdezése nélkül. Melczer István személynök és Apponyi György gróf országbíró egyenesen úgy látták, a Kúria tudatos támadásnak van kitéve, „a bírói elmozdíthatlanság kérdésbe tétele” is kockán forog. Amikor 1861 végén Forgách egyszerűen elrendelte, hogy Novák Antal királyi táblai ülnök fizetésének folyósítását szüntessék meg Pesten, mivel Zala megye főispáni helytartójává nevezte ki az uralkodó, mind Melczer, mind Apponyi tiltakozott az önkényes eljárás ellen. Forgáchhoz intézett levelében Apponyi Melczer leköszönésével is fenyegetőzött, kifejtve, a királyi tábla személyi állományának állandónak kell lennie, ehelyett az „számos változtatást szenved”, s „több tagja, mint ez az utóbbi időben valószínűleg rendkívüli kéntelenségből történt, más rendeltetést nyer anélkül, hogy közvetlen elnökük e tekintetben előzőleg meghallgatva vagy legalább jó eleve értesítve lett volna. De állása [a személynöké] tarthatlanná válnék, és az igazságszolgáltatás önállósága és függetlensége kockáztatnék, ha bármi tekintetből jövőre is egyes bírák irányában oly lépések történnének, aminők, mint értesültem, Novák Ferencnek főispáni helyettessé lett kineveztetését megelőzték.” Melczer maga Apponyihoz intézett „Kegyes Elnököm!” megszólítású magánlevelében persze még keményebben nyilatkozott: „Teljes meggyőződésem, miszerint szenvedéllyel vagy szeszéllyel kormányozni nem szabad. Minden kő, mely a jogvédelemre emelt százados épületből könnyelműen kimozdíttatik, mivel némely emberkék pillanatnyi kilátását akadályozza, csak a romokat szaporítja, és a destructív elemek munkáját könnyíti.”[95]

Létezett egyfajta konkurencia a hivatalban maradók, illetve a rendelkezési állományból visszatértek között. Az utóbbiak úgy ítélték meg, hogy a megbízhatatlan előbbiek továbbalkalmazása az ő hivatali alkalmazásuk esélyeit rontják. Karl Mecséry báró rendőrminiszter 1861. december végén arról számolt be, hogy megbízható értesülések szerint az országban elterjedt az a hír, hogy a megyei kormányzók olyan utasítást kaptak, hogy az „autonóm”, azaz az alkotmá-

---

[93] Pálffy jelentése Forgáchhoz, Buda, 1862. jún. 11. MNL OL D 185 1862:446.; Szerdahelyi jelentése Forgáchhoz, Nagykároly, 1862. szept. 12. Uo. 1862:737.

[94] Pálffy levélfogalmazványa Szatmár megye főispánjához, Buda, 1862. márc. 22. MNL OL D 191 6965.III.1862.

[95] Apponyi levele Forgáchhoz, Bécs, 1862. jan. 10. MNL OL D 185 1862:26.; Melczer levele Apponyihoz, Pest, 1861. dec. 26. Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Levelestár

nyos hivatalnokokat, még ha azok a megelőző őszi hónapokban társaikkal együtt lemondtak is, de azután mégis csak vállalnának hivatalt, kötelesek alkalmazni, ami a rendelkezés alatti tisztviselők háttérbe szorulásával jár.[96] Ilyen utasítás természetesen nem érkezett a megyei kormányzókhoz, annál is inkább, mivel Pálffy helytartó láthatóan a rendelkezés alatti hivatalnokok szakmai tapasztalatában és elkötelezettségében bízott, s kifejezetten rosszallta, ha egy megyei kormányzó szerinte nem elég alaposan tisztította meg a megyei tiszti állományt. Hogy a megyei vezetők maguk hogyan jártak el, ebben lényeges különbségek is lehettek, Piukovics Ágoston Bács-Bodrog megye királyi biztosa például alapelvként leszögezte, hogy mindazokat alkalmazza, akiket legutóbb az 1848. választási törvény alapján megválasztottak, s hajlandók tovább szolgálni, s „politicai higgadtsággal s hivatali képességgel" rendelkeznek, s csak a fennmaradó helyeket tölti be másokkal.[97] Más megyekormányzók viszont a helytartóhoz hasonlóan eleve gyanakodva méregették az alkotmányos időszak hivatalnokait.

Politikai megbízhatóság és feltétlen engedelmesség mint fő szempont

A hivatalnokok kiválasztásának fő szempontja a hivatalos irányelvek szerint vitathatatlanul a politikai megbízhatóság és a feltétlen engedelmesség volt, melyek mögött az alkalmasság és képzettség egyértelműen a másodvonalba szorult. A politikai célkitűzések érezhető különbsége a kancellár és a helytartó között azonban megnehezítette egységes politikai szempontok érvényesítését. Jól mutatják ezt a Szabó Antal Temes megyei főispáni helytartóval kapcsolatos bonyodalmak. Szabó rendelkezés alatti főtörvényszéki tanácsosként került újra hivatali tisztségbe. A megyei tisztikar felesketésekor 1861 decemberében azonban olyan beszédet tartott, melyben, ahogy Forgách értékelte, „úgy vélte, jobban szolgálja a kormány érdekét, ha a legutóbbi év eseményeit alkotmányos nézőpontból világítja meg, mintha a kormány által megtett intézkedéseket méltatja". Azt állította, az októberi diplomát az uralkodó sem tekinti alaptörvénynek, a magyar országgyűlés elé szánt vitaanyag az, s egyetlen szót sem ejtett a februári pátensről, ezzel szemben bírálta az 1850-es évek kormányzati rendszerét, s a nyolcszáz éves „ősi alkotmány" visszaállítását minősítette célkitűzésnek. Elismerte, hogy alkotmányjogilag aggályos a hivatalviselés, de azt a „provizorikus, rendezetlen állapotban" átmenetileg megengedhetőnek hirdette. Pálffy helytartó felháborodott, Szabó pedig azzal védekezett, hogy Forgách előtti bécsi tisztelgése alkalmával kifejtette a „magyar ókonzervatívok" programjához közeli álláspontját, s azt helyeselni vélte Forgách által, ezért is tartotta helyesnek azt nyilvánosság előtt is kifejteni. Pálffyhoz küldött igazoló iratában is kitartott amellett, hogy az országgyűlés feliratai képviselik a törvényes álláspontot, s a hibát csak abban látta, hogy nemcsak a törvényszerűt, de a célszerűt is figyelembe kell vennie egy újabb, simulékonyabb országgyűlésnek. Sőt szüksé-

[96] Mecséry átirata Forgáchhoz, Bécs, 1861. dec. 26. MNL OL D 185 1861:1171.

[97] Piukovics Ágoston jelentése Pálffyhoz, Szabadka, 1862. jan. 14. MNL OL D 191 1236.III.1862.

gesnek minősítette a törvényességtől való elfordulás ellen szót emelő törvényességi óvásokat, bár készen állt ideiglenesen a törvényhozási felhatalmazás nélkül törvénytelennek minősülő adó- és újoncrendeletek végrehajtására. Pálffy azonnal azt kérte Forgáchtól, de igen határozott hangon, hogy bocsásson ki egyértelmű utasítást a kormányzóknak a követendő és hirdetendő politikai elvekről, melyeket nem lehet félreérteni. Nyilvánvalóan úgy ítélte meg, hogy Forgách szóbeli felhatalmazásai az ő háta mögött történtek, s az ő fellépésének tekintélyét, valamint az egyöntetűséget veszélyeztetik. A helytartó ugyanis az októberi diploma és a februári pátens elfogadására kész következő országgyűlés előkészítését tekintette feladatának. A közfigyelmet keltett beszéd mellett Pálffy kifogásolta, hogy Szabó erélytelen, nem elég személyt távolított el a tiszti karból, láthatólag inkább az együttműködés s nem a konfrontáció útját kereste, s kevés rendelkezési állományú hivatalnokot alkalmazott. Emellett nemzetiségi szempontú kifogások is felmerültek (nyilván túl soknak minősült a magyar tisztviselő a románok és németek rovására). Mindezek alapján Pálffy rövid úton megszabadult volna Szabótól, 1861 decemberében, majd januárban is indítványozta felmentését. Forgách azonban csupán „tapintatlanság”-nak minősítette Szabó eljárását és megvédte.[98]

Sillye Gábor hajdú kerületi főkapitány is hamar kivívta a helytartó haragját, ugyanis egy köriratban igyekezett rábírni a november közepén lemondott tisztikart a hivatalban maradásra, egyúttal azzal kecsegtette őket, hogy az „alkotmányos lételünket fenyegető s a mi hivatalos állásunkat szinte lehetetlenné tevő függő kérdések” ügyében a kormánynál „alkotmányos önállóságunk helyreállításának eszközlése iránt” lépéseket fog tenni. Ehhez kapcsolva pedig „a helybeli törzsökös hajdúk”, a félhivatalos napilap, a Sürgöny helyi levelezője szerint, arra készültek, hogy memorandumban kérjék a tisztviselői helyek „igazságos választás” útján történő betöltését, ami pedig az uralkodó által november elején meghirdetett alapelvekkel élesen ellenkezett. Nem csoda, hogy Pálffy Sillye szemmel tartását vélte ezután szükségesnek, amivel Forgách is egyet értett.[99]

De más megyei vezetők sem feleltek meg maradéktalanul Pálffy elvárásainak, aki feltétlen engedelmességet követelt tőlük. Balogh Kornél Győr megyei főispán kapcsán például kifejtette: „Helytartói állásomnál és az ezzel járó felelősségnél fogva tehát nyilván tiltakoznom kell, hogy a megyei kormányzók közül bárki felhatalmazva érezhesse magát, miszerint valamely határozott rende-

---

[98] Pálffy jelentése Forgáchhoz, Buda, 1861. dec. 21., Forgách levélfogalmazványa Pálffyhoz, Bécs, 1861. dec. 25. MNL OL D 185 1861:1119.; „die Ereignisse der letztverflossenen Jahre vom verfassungsmäßigen Standpunkte beleuchtend, hiedurch im Interesse der Regierung besser zu wirken gedachte, als durch die Lobpreisung der von der Regierung ergriffenen Maßregeln”. Forgách előterjesztés fogalmazványa az uralkodó számára, Bécs, 1862. jan. 26., Szabó jelentései Pálffyhoz, Versec, 1861. dec. 25., 1862. jan. 10., Pálffy jelentése Forgáchhoz, Buda, 1862. jan. 15. Uo. D 186 1862:4.; Szabó beszédét közli: Temesvarer Zeitung 1861. dec. 17. Nr. 290. Vö. *Berzeviczy A.*: Az absolutismus kora Magyarországon i. m. III. 369.

[99] „Hajdukerület. (Silye Gábor főkapitány levele)”. „r. l.” szignóval. Megyei tudósitások című rovat, Sürgöny, 1. évf. 281. sz. 1861. dec. 7.; Pálffy jelentése Forgáchhoz, Buda, 1861. dec. 25. MNL OL D 185 1861:1138.; vö. uo. D 191 850.III.1862., 934.III.1862., 1548.III.1862.

letemet egyelőre amúgy zsebre tehesse, és annak foganatosítása ellen felszólalhasson…" Baloghnak több minden is volt a rovásán: két alkalommal lemondással fenyegetőzött véleményének figyelmen kívül hagyása miatt, összehívta önhatalmúlag a város 1861-ben választott, de a november eleji uralkodói rendelettel feloszlatott képviselőtestületét. Ráadásul az új, általa kinevezett megyei tiszti kar első ülésén egy az alkotmányosságot védelmező óvást fogadott el. Balogh szerint ugyan elsősorban azt hangsúlyozták, hogy rendületlenül bíznak az uralkodó nyilatkozatában, mely szerint minél előbb megszüntetni szándékozik az ideiglenes állapotot. Szerinte „az alkotmányossághoz vonzó remények" nyílt kimondása a sikeres működés előfeltétele volt. Nem csoda, ha érvelését Pálffy, de Forgách sem találta teljesen meggyőzőnek. Ráadásul Balogh 1862 áprilisában elérte Forgáchnál, hogy felmentést kapjon ez óvás szövegének a megyei jegyzőkönyvből való törlése alól, arra hivatkozva, hogy az már teljesen feledésbe merült, csak felhívná a figyelmet arra, s a kitörlés Balogh helyzetét lehetetlenné tenné. Balogh e konfliktusok során nem volt hajlandó önkritikára és meghunyászkodásra. Amikor például a városi képviselőtestület összehívása miatt Pálffy felelősségre vonta, öntudatosan így felelt: „A helybeli viszonyok megítélése reám bízatván, mi súlyosak legyenek azok, nem panaszolkodtam, mert nem panaszolkodás, hanem lehető orvoslásra hittem és hiszem magamat hivatva, nem múlékony síri csend, hanem állandós belső nyugalom megszerezhetésére irányoztam minden lépéseimet…" Pálffy viszont úgy vélte, Baloghot a „túlzó engedékenység" és a „csekély erélyesség" jellemzi, s szívesen látta volna leváltását vagy lemondását, mivel joggal az volt a véleménye, hogy az efféle kivételezettség csorbítja a helytartói rendeletek tekintélyét. Forgách ugyan kioktatta Baloghot a „felsőbb rendeletek feltétlen végrehajtásá"-nak követelményéről, de magatartását, mivel „inkább tapintatlanságnak s erélytelenségnek, mintsem rossz akaratnak" tulajdonította, megvédte Baloghot is Pálffyval szemben.[100]

Talán az imént említett három megyei, illetve kerületi vezető okozta a legtöbb főfájást Pálffynak az engedelmességet illetően az első hónapokban, de más megyekormányzókról is tudjuk, hogy bár vállalták a rájuk rótt megbízatást, fenntartásaiknak hangot adtak: Mérey Károly somogyi főispán körlevélben fordult a megye közönségéhez, úgy érezte, igazolnia kell magát. Ezt Forgách és Pálffy is nehezményezte. 1862 elején Mérey öntudatosan kijelentette, zokon vette az uralkodó és Forgách iránti hűségének „gyanúsítását", s hogy a kancellár népszerűség iránti „vadászat"-nak tekintette felszólalását. Forgách azután kijelenti, hűségének kétségbe vonása nem állt szándékában, de a „jelen válságos viszonyok között" a kormány tekintélyének ártana, „ha föltétlen engedelmességet követelő intézkedései ellen bármi mérséklett óvásokat is fölmerülni engedne s tűrni fogna".[101] Simon

[100] Pálffy jelentése Forgáchhoz, Buda, 1862. márc. 23., Forgách levélfogalmazványa Baloghhoz, Bécs, 1862. ápr. 13., Forgách levélfogalmazványa Pálffyhoz, Bécs, 1862. ápr. 13. MNL OL D 185 1862:236.; Balogh jelentése Pálffyhoz, Győr, 1862. febr. 28. uo. D 191 4206.III.1862.; az ügyről l. még: D 185 1862:65., D 191 961.III.1862.; vö. *Berzeviczy A.*: Az absolutismus kora Magyarországon i. m. III. 369–370.

[101] Mérey irata Forgáchhoz, Kaposvár, 1862. jan. 2., Forgách levélfogalmazványa Méreyhez, Bécs, 1862. jan. 10. MNL OL D 185 1862:15. Sennyey főtárnokmester 1867-ben Mérey nyugdíjazása kapcsán kifejezetten úgy nyilatkozott, hogy Mérey az uralkodó parancsára vállalta el a posztot,

Nep. János Sopron megyei királyi helytartó sem rejtette véka alá, hogy Pálffy utasításai a megyei hivatalnoki kar önálló hatáskörének megszüntetéséről, a megyekormányzó egyszemélyi felelősségéről, a tiszti ülések nyilvánosságának megszüntetéséről s azokon a jegyzőkönyvvezetés mellőzéséről élesen ellenkeznek az alkotmányos formák tiszteletben tartására vonatkozó korábbi ígéretekkel – amelyeket, mint láttuk, ő maga is hangoztatott a habozó hivatalvállalók meggyőzése érdekében. Mindezt a lakosság, de maguk a hivatalnokok is „az absolut kormányrendszer visszaállítása" előjelének fogják tekinteni, figyelmeztetett, „melytől szegény s boldog egyaránt irtózik".[102]

Ha a megyék irányítását kezükbe vevő megyekormányzók körében is találkozunk efféle, a Schmerling által képviselt birodalmi centralizáció programjától, de Pálffy Mór helytartó rendteremtő célkitűzéseitől is távol eső politikai álláspontokkal, még inkább ez lehetett a helyzet a beosztott megyei hivatalnokok között. Róluk is maradtak fenn olyan jelentések, melyek mutatják, nem hallgatták el fenntartásaikat a provizorium eszközeivel kapcsolatban. Például Bihar megyében Nagy Lajos, az érmelléki járás főszolgabírája az 1862. januári tiszti ülésen kifogásolta a katonaság által az újoncozás előkészítésére megszabott rendkívül rövid határidőt. Ezután a megye királyi biztosa kijelentette, hogy csak úgy lehet a közigazgatást megszilárdítani, ha a községi elöljárók a kormányzat iránt hű és párton kívüli egyénekből állnak, ezért felszólította a járási tisztviselőket, hogy azokat a jegyzőket és községi bírákat, akiknek „politikai érzelmök gyanús", mozdítsák el állásaikból, s helyüket „a közcélnak s legfelsőbb igényeknek megfelelő választottakkal" töltsék be. Erre kifakadt Nagy Lajos: „…ő a már eddig is felizgatott s az 1848. évi törvények által jogosított népet ilyetén rendszabályokkal még elégületlenebbé nem teszi, ő Magyarországban pártot nem esmér, s ha az elnöklött királyi biztos úr a tisztviselő kartól továbbra is ilyetén eljárást követel, ő maga részéről hivatali székét azonnal odahagyja". Pálffy utasítása nyomán áprilisban eltávolították hivatali posztjáról.[103]

A nyílt vélemény-nyilvánítást vállalóknál nyilvánvalóan jóval nagyobb számban voltak olyanok, akik erős kétségekkel és a jövőt illető bizonytalansággal, sőt félelmekkel telve hivatalnokoskodtak. Jól mutatja ezt, hogy amikor 1862 tavaszán a megyei kormányzóknak nyilatkozniuk kellett arról, kívánnak-e nyilvános tiszti ülések tartására engedélyt kérni, jó néhányan, akik erre nem látták alkalmasnak az időpontot, azzal is érveltek, a nyilvánosság előtt a „félénkebb lelkületű tisztviselők", tartva az 1860–1861-es megszégyenítések ismétlődésétől, elbizonytalanodnának, nem mernék véleményüket kinyilvánítani.[104] S persze olyanok is akadtak a provizórium hivatalnokai között, akik maguk is terjesztet-

amiért anyagi áldozatokat is kellett hoznia, melynek „súlyát vagyontalanságánál fogva még sokáig érzendi". Sennyey jelentése Mailáthhoz, Buda, 1867. jan. 30. MNL OL D 185 1867:119. Vö. *Berzeviczy A.*: Az absolutismus kora Magyarországon i. m. III. 368.; *Dobai András*: Somogy vármegye közigazgatása az októberi diploma és a Schmerling-provizórium idején (1860–1865). Somogy megye múltjából. Levéltári évkönyv 19. Kaposvár 1988. 234–240.

[102] Simon Nep. János jelentése Pálffyhoz, Sopron, 1862. jan. 15. MNL OL D 191 1365.III.1862.

[103] Oláh Mátyás első alispán jelentése Pálffyhoz, Nagyvárad, 1862. febr. 15. MNL OL D 191 2333.III.1862.

[104] L. például Lehóczky László Zemplén megyei főispáni helytartó jelentése Pálffyhoz, Sátoraljaújhely, 1862. ápr. 4. MNL OL D 191 1365.III.1862.

ték a bizonytalanságot éltető híreket: Amikor a veszprémi katonai állomásparancsnokság 1862 januárjában felhívta Pálffy figyelmét arra, hogy a Veszprém megyei Ács Rudolf megyei levéltárnok hivatalában ügyes ugyan, de a kormány ellen hamis híreket terjeszt, például hogy tavasszal a forradalmi párt hány helyen fog katonai erővel betörni az országba, a hír igaznak bizonyul, s végül Ácsot elbocsátják.[105]

Durva hiba lenne persze azt sugallni, hogy a Schmerling-provizórium kori közigazgatási hivatalnoki kar csupa engedetlen, ellenálló hivatalnokból állt. Épp ellenkezőleg. De a fennmaradt nyilatkozatok azt mutatják, többségük inkább tekinthető a kormányzati pozíciókról 1861 nyarán lemondott magyar konzervatív tábor elvei követőinek, mint a névadó Schmerling államminiszter hívének. Az összbirodalmi egység ideája körükben — a nem magyar hivatalvállaló elit egy része kivételével — nem talált visszhangra. A birodalmi kormányzat válsága az évtizedfordulón, valamint 1860–1861 „kurta 48”-a teljes mértékben átrendezte a politikai színtért. A katonai és politikai erőfitogtatás ellenére az 1850-es években aktív császári hivatalnokok sem hihettek már az „összbirodalom” és az uralkodói akarat egykor mindenhatónak hitt erejében. A kimutatható személyi folytonosságok ellenére a provizórium hivatalnoki karának arculata nagyon más volt, mint az előző évtized frissen verbuvált bürokratáié. Pálffy helytartó és Forgách kancellár kötélhúzása közepette sokkal inkább az utóbbi számíthatott csendes támogatásukra, bár a helytartó kezében volt a közvetlen felügyelet és irányítás, s ő igyekezett szorosra fogni a gyeplőt. Láttuk, e tiszti kar tagjai sokféle úton és módon jutottak pozícióikhoz, ki akarva és keresve, ki akaratlan, ki karrierre vagy csak megélhetésre vágyva, ki félelmekkel és bizonytalanságokkal telin. Hogy árnyalt és kliséktől mentes képet alkothassunk politikai és társadalmi jellemzőikről, még sok tennivaló áll előttünk.

THE „BACH–ZICHI HUSSARS”

Office Holding during the Schmerling-provisorium

By Deák Ágnes

(Summary)

The crisis of the imperial government in the late 1850s and the „little 1848” of 1860-1861 completely rearranged the political scene in Hungary. Despite the show of military and political muscle in the autumn of 1861, and the suspension of the constitution, not even the imperial bureaucrats who were in office in the 1850s could believe sincerely in the force of the Empire and the will of its ruler, however omnipotent it had once been thought. Although partially continuous in terms of its personnel, the profile of the bureaucracy of the so-called Schmerling provisorium (November 1861 – June 1865) differred to a large extent from that of the freshly recruited officials of the previous decade. The members of this group obtained office in various ways, some of them willingly, others unwillingly, some hoping to build a career, others only trying to make a living, some full of fears and uncertainty. The study examines on the one hand the motivations which spurred the different groups of this bureaucracy to take office, and, on the other hand, the attitude and argumentation of the political opposition, which equalled the assumption of office with treason.

[105] Pálffy és Jagasics Sándor megyei főispáni helytartó levélváltását lásd: MNL OL D 191 1047.III.1862.

Markó Richárd

ADALÉKOK A MAGYARORSZÁGI ZSIDÓSÁG KÖZJOGI HELYZETE TÖRTÉNETÉHEZ RENDI ORSZÁGGYŰLÉSEINK TÜKRÉBEN 1790–1830. (II.)

Az 1825–1827. és az 1830. évi országgyűlés

A megyei ellenállást követő 1825–27. évi országgyűlésen még nem a társadalmi reformok igényén, mint inkább a rendi érdekek védelmén, a rendi alkotmány körülsáncolásán van a hangsúly: „A kiváltságokhoz még túlbuzgóan ragaszkodó rendek lelkét a sérelmi politika tartá egészen elfoglalva. E tekintetben még a legmérsékeltebbek s elfogulatlanabbak sem birtak oly képzettséggel, hogy az államtudományok európai színvonalára felemelkedni tudtak volna. S mily reformokat lehetett volna várni azon rendektől, kik egyedül a törvény holt betűiben, nem pedig életre való institutiókban, korszerű javításokban keresték az alkotmány biztosítékait."[138] Az országgyűlés egyik legfontosabb döntése az 1790–91-es országgyűlés által elrendelt bizottságok ekkorra már részben elavult munkálatainak felülvizsgálata és módosítása, esetleg újak elkészítésének elrendelése volt. Ennek jegyében az országgyűlés után el is készült a Szerencsy-féle tervezet, mely a Haller-féle munkálat helyett egy teljesen újjal állott elő, s melynek eredményeként a zsidókat illetően egy 12 pontból álló törvénytervezet is napvilágot látott. Megjegyzendő ugyanakkor, hogy a Haller-féle sokkalta szabadabb elvű, megengedőbb szellemiségű tervezethez képest mégis visszalépést jelentett. Az egykoron Sándor Lipót főherceg-nádor által elnökölt bizottság tagjaira még elevenen hatottak a felvilágosodás korának szellemi vívmányai és azoknak a természetjogi gondolatból fakadó optimizmusa; s jóllehet a kibontakozó liberális gondolat e „jogi konstrukcióját" annak korai képviselői még sajátosan a magyar rendi társadalmi viszonyokra alkalmazandónak vélték, annak hazai viszonyokra történő átültetésére szánták, mégsem sikerült azt

* Hálás köszönet Dr. Á. Varga Lászlónak, Budapest Főváros Levéltára nyugalmazott főigazgatójának, valamint Prof. Dr. Gergely András tanár úrnak az évek során nyújtott támogatásért, akiknek nagylelkűsége nélkül egyetlen forrást sem tanulmányozhattam volna. (Skerlecz *Descriptio*-jából idézett szöveg pontos hivatkozása a tanulmány első feléből: LXXXVII. §. *Circa id providendum Judaeis* — Elaborata in Objecto commerciali — [Koll.] VII. Descriptio Physico-Politicae Situationis Regni Hungariae Relate ad Commercium per Excellentissimum D. Nicolaum Skerletz, pro Deputatione Commerciali Elaborata. 37. In: Elaborata Excelsae Regnicolaris Deputationis in Commercialibus Articulo 67. Anni 1791. Ordinate. Typis Simonis Ludovici Weber, Posonii 1826.)

[138] *Horváth Mihály*: Huszonöt év Magyarország történelméből. 1823–1848. I–III. Kiadja Ráth Mór, Bp. 1886.[3] I. 183.

még évtizedeken át megközelíteni sem. A Szerencsy-féle tervezet jelentősége mégis abban keresendő, hogy lényegében a rendeknek a zsidók hazánkbani helyzete országgyűlési rendezése felé tett lépéséről tanúskodik, így e *kérdés* időszerűségének bemutatásával mindenképpen előrelépést jelentett a magyarországi emancipáció útján is.[139] Említést érdemel az a folyamodvány is, mely a magyarországi zsidóság képviseletében eljáró küldöttség nevében kelt 1826. február 26-án, s mely talán hatással is lehetett a későbbi 12 pontbó álló tervezetre.[140] Ebben arról esik szó, hogy a magyar rendek bölcsességükkel már akkor, 1791-ben gondoskodtak az izraeliták sorsáról, amikor még erre más európai nemzetek nem is gondoltak, s melyért a hazai zsidóság igen hálás. Idővel azonban a belső és külső körülmények miatt ezen kezdeményezés nem érte el a kívánt hatást, vagyis a zsidók jobb körülmények közé kerülését. Ingatlan javakat nem bírhatnak árendába, másokhoz képest a kereskedésük is jobban akadályozva van. Az ország több vidékeiről is ki vannak tiltva, és a mesterségek gyakorlása is nehézségekbe ütközik számukra. Lényegében még a 12. és 16. században is jobbak voltak számukra a körülmények, s a korábbi törvények, melyek pártjukat fogták, elvesztették reájuk vonatkozó jótékony hatásukat. A felvilágosodás következtében a balítéletek homályba burkoló fátyolköde már oszladozóban van nyugaton, s már több helyen is kedvezőbb körülmények közé kerültek, mint most vannak hazánkban. A tapasztalás pedig azt mutatta nyugaton, hogy a zsidók nem restek, tehetetlenek vagy rosszakaratúak. Igenis alkalmasak a föld megművelésére, a mesterségek űzésére, a tudományok művelésére és a haza védelmére egyaránt. Arra kérik a rendeket, hogy vegyék tárgyalás alá az ügyüket, mert nagy a nyomor közöttük, talán még nagyobb, mint az ország többi szegény lakosánál. Abban reménykednek, hogy a polgári helyzetük tárgyalását talán valamilyen módon eszközölni lehetne. Bizodalmukat a rendek bölcsességébe és kegyelmébe helyezik.

---

[139] Objecta particularia ex corpore gravaminum et postulatorum ad deputationem publico-politicam relegata. XVII. *De regulatione Judaeorum*. In: Opinio Excelsae Regnicolaris Deputationis Motivis Suffulta, Pro Pertractandis In Consequentiam Articuli 67:1790–91 Elaboratis Systematicis Operatis, Articulo 8. 1825–27. Exmissae, circa objecta ad Deputationem Publico-Politicam Relata. Typis Et Impensis Trattner-Károlyianis. Pestini 1831. 188–189. vö. Protocollum Sub-Deputationis Regnicolaris in Publico-Politicis ad mentem Articuli VIII-vi 1827. exmissae. Typis Regiae Scientiarum Universitatis Hungaricae, Budae 1829. 120–125. L. még ehhez a közpolitikai albizottság 1829. január 9-i XXXVI. ülésén történteket (Votum Separatum. Quoad Articulum de Judaeorum Conditione projectum) Továbbá szintén ezen albizottságnak a január 11-én a XXXVII. ülésen a szabad királyi városok által ismertetett különvéleményeit (Protocollum Sub-Deputationis Regnicolaris in Publico-Politicis…1829. 125–129.) Horvát-Szlavón-Dalmátország és a szabad királyi városok (Pozsony, Sopron és Lőcse) különvéleményét közli még *Löw, L.*: Der jüdische Kongress…i. m. 113–126. *Votum Separatum Ad propositi per Excelsam Deputationem Regnicolarem in objecto Regulationis Judaeorum Art. §§-phos 2. 5. 8. 11. et 12.* Horvátországot Osegovics István, a szabad királyi városokat Pozsonyból Gyurikovits György, Sopronból Wagner Ferencz, Lőcséről pedig Kritske József képviselték. vö. Opinio Excelsae Regnicolaris Deputationis… ad Deputationem Publico-Politicam Relata. 1831. 219–224. (A 12 pontból álló tervezet 1829-ben Budán, 1830-ban Pozsonyban, 1831-ben pedig Pesten is ki lett adva a különböző terjedelmű munkák részeként.)

[140] MZsML, B7/3 64.1915 (nyomtatvány), német nyelven kézzel írott változata MZsML, B7/3 79. 136

Az 1825. október 18-i kerületi ülésen az előleges sérelmek tárgyalás alá kerülésekor Pest vármegyei követ, Péchy Imre kifakadt, s azt panaszolja, hogy a nemesekben már csak pislog a magyar tűz, a mágnásokból pedig már teljesen kialudt „…helyettek meg sok dibdáb, sok sepredék ember jószágot és nemességet vesz az országban. – Rongyszedő Zsidó, Görög, Török, Czentkér telepedik le köztünk s collegánkká lesz s így leszünk más nemzetek előtt megvetettek…”[141] Ugyanezen ülésen később Nagy Pál Sopron vármegyei követ azt fűzi hozzá, hogy „…a hazafiak charactere, és magának a hazának valója is nagy csorbát szenved az által, hogy sok idegenek fizetést, indigenátust s jószágokat kapnak. Ezen sehonnai déb-dáb embereknek: rongyszedő zsidó, görög bécsi német rangra való felemeltetésök, bizonyosan a monarchicum principium ellen is vagyon, mert, hogy becsültessen a nemesi rend? melynek a trónussal oly nagy egybeköttetése van, ha tagjai ily érdemtelenek!”[142] Az országgyűlésre 10 vármegye foglalta követi utasításába a zsidók ügyét (Borsod, Pest, Torna, Bihar, Sáros, Zala, Hont, Trencsén, Bereg, Zemplén).[143] Bihar követi utasításának 8. pontjában olvashatjuk: „Minthogy az 1790 Esztendő 38. Törvény Czikkely fávora mellett a Zsidók az Országba szerfelett elszaporodtak, a‘ mi az adózó népnek nagy terheltetésére szólgál, tehát Követeink a‘ több V[árme]gyék Követeivel egyetértőleg kérjék meg Ö Felségét hogy a Sidók sorsa ‘s állapotja a‘ fellyebb említett Törvény értelméhez képpest decidáltasson.”[144] Bihar vármegye második pótlólagos követi utasítása III. részének az 1791. évi 67. tc. által „A‘ Publico Politica Deputatió munkája eránt elő forduló Észrevételek” kapcsán tett 7. pontja „A‘ Zsidók sorsának elrendeltetéséről” már arról rendelkezik, hogy: „Recapituláltatván azon észrevételek, mellyek e‘ Tárgyban az 1-sö Instructiónak 8-k Pontja alatt Követ Uraknak már ki adódtak, egyéberánt ezen czikkelyre nézve az az észrevétel fordul elö: hogy ha már e‘ szerént a‘ Zsidók a‘ Köz társaság hasznaiban részesülni fognak; tehát a‘ Köz terheknek is eggyenlö mértékkel leendö viselésére köteleztessenek.”[145] Pest vármegye követi utasításának 24. pontjában a következőket olvashatjuk: „A mindennapi tapasztalástol figyelmetessé tétetvén ezen vármegyének rendei az iránt, hogy a zsidók minden szomszéd tartományokbol ezen országba seregenként tódulván, ebböl mind a kereskedésre,

---

[141] *Vaszary Kolos*: Adatok az 1825-ki Országgyülés Történetéhez. Nyomatott Gross Gusztáv És Társánál, Győr 1883. 67.

[142] *Vaszary K.*: Adatok…i. m. 70.

[143] MNL OL, I 50, Hungarica aus der Privatbibliothek S. M. Franz I., 87. téka, (Nro. 71. Juden) 107. (Auszug aller von Seite der ungarischen, kroatischen und slavonischen Comitate ihren Abgeordneten zum Landtage 1825 ertheilten Weisungen. Verteidiget durch Lud. Jos. Szehéts kön. ung. Hofkammer Conc. Pract.) Sáros: „Ein zeitgemäße Organisirung ist was auf diesem Landtage erforderlich.” Torna: „Die in Betreff der zu verhindernde Juden Einwanderung erschloßene allerhöchste Entschließung ist zum Ganz zu erheben.” Hont: „Der Handel wird durch Juden ungemein befördert; es ist ihnen daher die Wohnung im Komitat zu gestatten, und genauer zu bestimmen, wie weit sie sich von die Bergstädten entfernt halten müssen.” Bereg: „Sollen zum Ackerbau angehalten werden.” Trencsén: „Die Zahl der Juden zu beschränken, die Einwanderung zu verhindern, eine angemessene Lebensweise denselben vorzuschreiben. Die Toleranz Taxe ist aufzuheben, oder zu vermindern.”

[144] MNL HBML, IV. A. 1. b. 5. fasc. 590/1825. 470/3. dob.

[145] MNL HBML, IV. A. 1. b. 5. fasc. 839/1825. 471/3. dob. (1825. december 5.)

melyet mindenek előtt elfoglalni igyekeznek, mind pedig más egyéb állapotokra káros következés fog szálni: annálfogva követ uraknak az az utasitás adatik, hogy iparkodásaikat minden igyekezettel arra forditsák, hogy ennek hova tovább terjedő veszedelmes következései meggátoltassanak, és ezen nemzetség vagy bizonyos számra meghatároztasson, vagy a többi lakosokkal hasonló életmód követésére kínszerittetvén, oly határok közé szorittassék, hogy káros mesterkedéseit ne gyakorolhassa."[146] Zala vármegye 1825. augusztus 8-i követi utasításának 25. ponjakét pedig az állott, hogy: „Az 1818. és 1822. esztendőkben kihirdetett kerületbéli levelek szerént a nemesi ingatlan javaknak a zsidók által leendő kiárendáltatása tilalmaztatván, mivel ezen parancsolat is nemesi jussainkat és javainkkal való szabad élésünket szorítaná, követ urak ezen sérelemnek orvoslását is eszközölni igyekezzenek."[147]

A 93. országos ülésen megtörtént a jelentése azon országos küldöttségnek, mely az 1825. november 11-i 18. ülésből a sérelmek és kívánatok összeszedésére és szerkesztésére lett kirendelve. A) alatt 15. ponttal kapcsolatosan az 1802. évi sérelmek és kívánatokhoz rendelve a zsidók letelepedéstől való eltiltását az országos bizottság hatáskörébe utalják.[148] C) alatt a 47. és 48. pontnál Zala vármegyének azon kérésére, miszerint a zsidókat tiltsák el attól, hogy nemesi javakat vegyenek haszonbérbe,[149] azt válaszolják, hogy ezt törvényben kell kimondani. A dunáninneni részek törvényhatóságai azt fejtik ki, hogy a zsidók korai házasságkötésével elő lehetne segíteni, hogy megfelelő számú sorozott álljon rendelkezésre, és ezzel a káros betelepülők számát is csökkenteni lehetne. Ezért előadják, hogy a zsidó családok számát rögzíteni kellene, a többieket pedig kiutasítani, és könnyíteni, hogy a zsidók törvényes esküvőt tarthassanak. A tiszáninneni részek törvényhatóságai az 1807-ben megfogalmazott rendezési elvek életbeléptetését javasolják. A tiszántúli részek törvényhatóságai pedig azt panaszolják, hogy az 1791. évi 38. törvénycikk alapján engedélyezett bevándorlás miatt a zsidók száma aggasztóan megemelkedett, és azt valahogyan orvosolni kellene. Végül a haszonbérleti kérdést az országos bizottság elé utalják. 49. pont alatt a dunáninneni és tiszáninneni vármegyék a türelmi adó súlya miatt

---

[146] *Galgóczy Károly*: Pest, Pilis és Solt törvényesen egyesült megye monographiája. I–III. Weiszmann Testvérek, Bp. 1876. I. 133–134.

[147] „Tekintetes Karok és Rendek!" Zala Megye országgyűlési követutasításai és követjelentései 1825–1848. S. a. r. Molnár András, Zala Megyei Levéltár, Zalaegerszeg 2003. 21. vö. Enchiridion, 1825. III. 304.

[148] Acta Comitiorum 1825–27. II. CX. sz. 394. Sub A vö. Gravamina et Postulata Statuum et Ordinum…1826. 12. vö. Conspectus Gravaminum et Postulatorum…1828. 9.

[149] Vö. a Helytartótanács korábbi rendelkezéseivel.: „Judaei a Bonis Nobilitaribus in Pignus, Arendam, vel Administrationem quocunque sub titulo, et colore assummendis, vel medio hominum suorum administrandis simpliciter arceantur."Az 1818. évi augusztus 18-án kelt 23171. számú helytartótanácsi rendelet. vö. „Judaei a possessorio Bonorum Nobilitarium etiam in illo casu arcentur, dum Bona pro Debitis in via Juris adjudicatis etiam Judaeis resignari debent, aut dum Proprietarius, pro acceptis a Judaeo pecuniis Bona eidem realiter resignat, neque Bona ob defectum pecuniarum recipere vult." A Helytartótanács 1819. február 23-án 5700. sz. alatt kelt rendelete. Enchiridion, 1825. III. 304. vö. a Helytartótanács 1822. június 4-én 14331. sz . alatt kiadott rendeletével. „Judaeorum, a Possessorio Bonorum Nobilitarium sub quocunque titulo occipiendo, arcendorum, intuitu edita Benigna Ordinatio Regia republicari ordinatur." Enchiridion, 1825. III. 304.

annak eltörlését, és másfajta adónemmel való helyettesítését kérik. Mint ahogyan más egyebek, ez is a zsidók helyzetének rendezésére vonatkozó kérdések között kerül át az országos bizottsághoz.[150] 85. pontnál a zsidók helyzetének rendezése kapcsán Veszprém vármegye kéri, hogy vegyék figyelembe Szt. László és Kálmán rendelkezéseit, miszerint a zsidóknak nem szabadna a keresztény szolgák tartása.[151] 35. pont alatt Eperjes, Lőcse és Késmárk városa nehezményezi, hogy a közeli Galíciából rengeteg zsidó települ át, ezért kérik, hogy az áttelepülést, valamint az általuk alkalmazott haszonbérlést tiltsák be. Ezen kérés továbbítva lett a kereskedelmi és a közpolitikai bizottsághoz is.[152] E) alatt a 72. ponttal kapcsolatosan Bars vármegye különböző járásai más-más módon akarják az ott lakó zsidókat kezelni: a lévai és verebélyi járás azonnal, a kistapolcsányi haladékkal; kizárással a szt.-benedeki, csarádi, némethi, ebedeci, kis- és nagylehotai valamint az oszlányi; Velkapula és Radonica, ahogyan a többi település is, szabad letelepedést engedélyez. 75. pont alatt Hont vármegye részéről felhozatik, hogy ott a zsidók a kereskedelmet ki akarják terjeszteni, de letelepedési joguk nincs, ezért azt kéri, hogy a bányavárosok tiltott körzetét ide nem értvén, engedjenek szabad letelepedést nekik.[153] E) alatt 93. pontnál Zemplén vármegye az 1647. évi 91. törvénycikkre hivatkozva erősen panaszolja, hogy nemcsak betelepedtek a zsidók a hegyaljai területre, hanem borral is kereskednek, sőt hamisítják is azt.[154] Ezért a megye kéri: 1.) Távolítsák el és tartsák őket tá-

---

[150] Acta Comitiorum 1825–27. II. CX. sz. 439–440. Sub C vö. Gravamina et Postulata Statuum et Ordinum…1826. 57–58. vö. Conspectus Gravaminum et Postulatorum…1828. 9.

[151] Acta Comitiorum 1825–27. II. CX. sz. 448. Sub C vö. Gravamina et Postulata Statuum et Ordinum…1826. 66. Mint legfelső királyi utasítást 1787. július 3-án 23918. szám alatt a Helytartótanács elrendelte, engedélyezte, hogy a zsidók ezentúl megélhetésük megkönnyítése céljából keresztény legényeket is szolgálatukba fogadhassanak: „ …dass die judenschafft ohne burger und meisterrecht zum betrieb und erleichterung ihres nahrungs wegen christliche gesellen halten können.” MHJ XVIII. 734. sz. 399–400.

[152] Acta Comitiorum 1825–27. II. CX. sz. 462. Sub C vö. Gravamina et Postulata Statuum et Ordinum Regni Hungariae Partiumque eidem adnexarum tam Generalia, quam Particularia, quae in Comitiis Regni Anno 1825/6 celebratis per exmissam eatenus Regnicolarem Deputationem etiam in ordine ad perlustrationem Situs Operati Deputationis per Articulum 67. 1790/1 in Gravaminibus ordinatae ac iis quoque, quae annis 1802., 1807., 1811/12 Comitialiter jam substrata fuerint, reassumptis, in unum collecta…censebantur. S. L. Weber, Posonii 1826. 80. vö. Conspectus Gravaminum et Postulatorum…1828. 9., 11.

[153] Acta Comitiorum 1825–27. II. CX. sz. 513–514. Sub E vö. Gravamina et Postulata Statuum et Ordinum…1826. 125–126. vö. Diarium Comitiorum 1825–27. V. 214–215. vö. Conspectus Gravaminum et Postulatorum…1828. 16., ahol Hont vármegye már egyszer kérte ugyanezt, remélve, hogy ettől megyéje kereskedelmi élete fellendül.

[154] „Én meg vagyok győződve, hogy azon panasz, mellyet hallani lehet, hogy a Sidók megrontották a bort, ez által veszett el a hegyallyai boroknak credituma, nagy részben igazságtalan; az 1823-diki fejedelmi borok közzűl hány birtokosnak etzetesedett meg bora pintzéjében? Ha ugyan azt a bort Sidótol vette vólna birtokosa, a Sidót átkozta vólna, s látható hogy méltatlanúl. A mennyi rossz esztendei termés vagyon, és később megromlik, az rendszerént mind a Sidókra tolatik…Mivel ezen tárgyban a Sidóknak igazságát látom, s a közönségnek is nagyobb hasznát látnám, pártjokat fogom.” *Balásházy János*: Tanátslatok A Magyarországi Mezei Gazdák Számára. Magokban foglalván azon akadályokat, mellyek a gazdaságos szorgalomnak sebesebb kifejtődzhetését hátra tartóztatják, s azon módokat, mellyeknél fogva ezen akadályokon segíteni lehetne s a t. Nyomtattattak Nádaskay András által, Sáros-Patakon,1829. 116–117. A megye földesurai már korábban is szerették volna kiszorítani a zsidókat a szőlő bírhatásából. vö. *Eckhart F.*: A bécsi udvar…i. m. 324–325.

vol. 2.) Mivel a zsidók számára a borkereskedés tilos, állapítsák meg a személyes fogyasztási mennyiséget, valamint azt, amennyi a kimérésekre vonatkozik. 3.) Tiltsák el őket a bortermeléstől, hiszen eddig is sok szőlőt telepítettek. 4.) Ne birtokolhassanak szőlőt és ne vásárolhassanak aszút és esszenciát.[155] 5.) Február 2-a előtt ne lehessen bort behozni, még személyes fogyasztásra sem máshonnan, és végképp ne lehessen feldolgozásra bort, aszút, esszenciát vagy mustot kivinni. 6.) Szigorúbb szabályok vonatkozzanak a termelőkre. 7.) Oldják fel a borkereskedelmi korlátozásokat. Ezen borkereskedelemre vonatkozó kérések a kereskedelmi bizottsághoz lettek utalva.[156] Szeged városa 7. pont alatt kéri, hogy zsidók is lehessenek keresztény gyermekek gyámjai és gondozói, a törvényes akadályokat hárítsák el.[157] 10. pont alatt említtetik, hogy a Debrecen városához tartozó dohányüzem Tabak-Abaldo[158] területét az építés előtt zsidók vették haszonbérletbe, és ők helyet akarnak foglalni a kincstári házban, ezért a városi elöljáró megvonta tőlük a letelepedési engedélyüket.[159] A 176. ülésen szóba került a dohánytermesztés és az azzal történő kereskedés, illetve az azzal történő kereskedés előmozdítását célzó javaslat, ahol is felmerült a zsidók ügye, mely javaslat pontjait Bory Miklós ítélőmester olvasni kezdte: „Abban, mely kezdődik: *Annis superioribus etc.*, azon állítást *in forma monopolii tradita*, ide nem alkalmazhatónak találta az elölülő, mert akkor volna monopólium, ha csak egy classisnak volna szabad dohányt venni, de itt a factum az, hogy a bécsi szükségre zsidókkal contráhál a bécsi dohányigazgatás, de amellett más akárki is vásárolhatja a dohányt és midőn licitando köttetik bizonyos társasággal a contractus, ámbár a státusok kívánsága az, hogy többeknek adasson azon beneficium, mégis ezt monopóliumnak mondani nem lehet, sem pedig abból nem terjedhet gravamen, hogy az Austriacus örökös tartományok mástúl mint ezen contrahens társaságtól dohányt venni nem akarnak, ezen oknál fogva az izenetből azon szavak: *Societati nonnullorum quaestorum in forma*

---

[155] „A' legjobb Hegyallyai borkat azok isszák meg nagyobb részént, kik soha nem látták a Hegyallyát; az allyát, a' Bachus turháját az elbágyadtt Magyar útazóval itatja meg a' vendégfogadókon a' tsalárd 'Sidó." *Magda P.*: Magyar Országnak… i. m. 412.

[156] Acta Comitiorum 1825–27. II. CX. sz. 519–520. Sub E vö. Gravamina et Postulata Statuum et Ordinum…1826. 131–132.

[157] E kérdés egy későbbi országgyűlésen szintén felmerült. Az 1833. május 29-én tartott főrendi ülésen a rendek 4. vallásbeli üzenetének vitája kapcsán, majd július 5-én az 57. országos ülésen, ahol a rendek által küldendő 6. vallásbeli üzenet tárgya feletti vitája fejeződött be, majd július 8-án az 59. országos ülésen a főrendeknél a rendek által a vallás dolgában küldött üzenete feletti vitája alatt, valamint a július 15-én tartott főrendi ülésen a rendeknek a vallás dolgában küldött 7. üzenetére adandó válasz feletti vitája alatt.

[158] „Mi pedig az abaldónak s egyeseknek benn az országbani dohánykereskedését illeti: századunk első tizedének vége felé, midőn t. i. künn a száraz föld elcsukása oly keresetté tette e czikkelyt, a zsidók nagy tűzzel fogták fel ez ágát kereskedésünknek, melybe eddig nem elegyedtek. Egy messzeágazó társaságot alkotának, mely több vidékeken úgyannyira magához ragadá az első kézbőli vételt, hogy a szükséges menyiség beszerzése iránt nem ritkán a császári abaldót is zavarba ejté, s kényszeríté azt tőle magasabb áron vásárlani." Horváth Mihály kisebb történelmi munkái. I–IV. Kiadja Ráth Mór, Pest 1868. III. 338. vö. *Horváth Mihály*: Az ipar és kereskedés története Magyarországban, a három utolsó század alatt. A Magyar Kir. Egyetem Betűivel, Buda 1840. 357.

[159] Acta Comitiorum 1825–27. II. CX. sz. 530–531. Sub G vö. Gravamina et Postulata Statuum et Ordinum…1826. 142–143.

monopolii tradita, novissimo autem tempore tota quanta Tabaccae administratio kihagyottattak…*Querulati Judaei admodiatores etc.* meghagyattattak."[160] Február 1-én a 177. ülésen az országos sérelmek és kívánatok tárgyalásakor a 15. pontra nézve: Abaúj és Zemplén vármegyék követei a zsidóknak szerfelett való elszaporodását panaszolják, mely jelenség szerintük olyannyira elterjedt, „… hogy Zemplén vármegyében, amely helyeken több esztendők előtt 3–4 zsidó sem volt, most Galíciából özönönként szaporodván, mert a harmincadokon semmi vigyázat a beköltözések eránt nincsen, most százonként vagynak és felettébb sok gonoszságokat elkövetnek, úgy hogy a vármegyei magistrátusa nem győzi a panaszoknak eligazítását, szükségesnek találták tehát módot tenni, hogy meggátoltasson a beköltözködések, és legalább addig is míg systematice coordináltatni fognak, Őfelségének a zsidók eránt kiadott parancsoló rendelése megújíttasson és megtartasson."[161] 1827. február 1-én a 177. ülés írásainál, az országos kirendeltség által szerkesztett sérelmek és kívánalmak tárgyában való kerületi észrevételek nyomán, a zsidókkal és azoknak borkereskedésével kapcsolatosan felmerült 93. pontra a rendek kifejezik szándékukat afelől, hogy éberen őrködnek a hegyaljai bor minősége megóvása felett, ezért a kéréseket törvényalkotásra továbbküldik.[162] Február 24-én a 189. ülésen folytatódott a még a 187. ülésen félbemaradt gravamenek vizsgálata C) alatt. Az Árva vármegyei követ utasítása szerint azt tartja, „…hogy a zsidók is katonáskodni tartozzanak, és hogy korán való házasságok megakadályoztasson", mindazonáltal látja, hogy mindezt csak a rendszeres tárgyalások alatt lehet eszközölni. A másik részére nézve ezen gravamennek, hogy a nemesi jószágoknak haszonbérlésétől eltiltatnak, ebben a Sáros vármegyei követtel együtt nem postulatumot, hanem valóságos gravament látnak, mert ez a nemesi jogokkal, mely szerint ki-ki szabadon élhet jószágával, ellenkezik „… sőt ha mindjárt a zsidók állapotjának systematica elrendelése is úgy ütne ki, hogy a zsidók minden jószág használásából kizárattassanak, mégis sérelem annyiból, hogy a végrehajtó hatalom a törvényhozást illető intézeteket megelőzi." Megyéik ezirán már felírásokat tettek, de sikere nem lévén, itt mint gravament felterjesztetni kívánták, annyival inkább, „…mivel ezen a cardinalis szabadságokat érdeklő dolgoknak elhallgatása rossz következtetéseket is húzhatna maga után, és törvényeinknek, melyek a zsi-

---

[160] Diarium Comitiorum 1825–27. IV. 227–228.

[161] Diarium Comitiorum 1825–27. IV. 236. vö. Acta Comitiorum 1825–27. II. CIX. sz. 394. A Helytartótanács 1806. évi aug. 18-án kelt 16240. sz. rendelete megtiltja, hogy engedélye nélkül külföldről beengedjenek zsidókat. Ha valahol ilyen zsidó tartózkodnék, az haladéktalanul utasíttassék ki az országból, s az a személy is, aki magánál ilyen zsidót rejtegetni merészel. „Judaeis extraneis in Regnum Hungariae ingressus, nonnisi penes impetrandum praeviae Benignum Indultum Regium admittendis. Judaei intraregnandi ad Nundinas proficiscentes semet Legitimus Passualibus provideant. Judaei extranei Regnum subingressi preascriptis Passualibus provideant." Enchiridion, 1825. III. 301.A rendelkezés hatékonyabb végrehajtása érdekében a zsidó községekben zsidó birók választassanak, akiknek száműzetés terhe mellett kell ügyelniük arra, hogy községükben külföldi zsidó ne tartózkodhassék. „Judaei per Communitates Judaicas singulo Anno conscribantur, et si hae Extraneos praescriptis Passualibus, et Consensualibus haud provisos in suo gremio toleraverint, illi expensis eorundem reinvientur, conniventes autem ipsi beneficium in Regno mansionis amittant." Enchiridion, 1825. III. 302.

[162] Acta Comitiorum 1825–27. II. CXCV. sz. 860–861. Sub E

dókat a vámok arendájától eltiltják, példájok szerint a törvényhozás befolyása nélkül, senki valamely a törvény által nem tiltott életmódjából ki nem zárattathatik."[163] Az elölülő nem kívánt belefolyni a különféle elvek feszegetésébe, mégis sokkal tanácsosabbnak tartotta e tárgyat, vagyis a nemesi javak zsidók általi haszonbérlését a rendszeres bizottsági munkálatokra halasztani, mert hát kívánatos az, hogy az ország lakosainak ezen osztályáról a jövő törvényhozás is rendeléseket tegyen, de abban a helyzetben, amiben most vannak a zsidók, nem lehet a legfőbb hatalom jogát megtagadni, hogy őket nemesi birtokok használatától eltiltsa. Április 5-én a 208. ülésen E) alatt a sérelmek és kívánalmak tárgyalása volt terítéken, melynek 75. pontjaként az áll, hogy Hont vármegyei követ azon rendelést, mely a zsidókat a bányavárosoktól tiltja, változtatni ugyan nem kívánja „…hanem mivel Hont vármegyéből a zsidók egészen kitiltva vagynak,[164] ennek pedig elegendő okát által nem látja, sőt inkább sok okoknál fogva a zsidóknak lételét és lakását hasznosnak tartja, mert ezek által a kereskedésnek közösülése előmozdíttatik, az adás-vevés nagyobb mozgásba jövén, a szükséges fuvarozások által az adózó népnek is nem csekély segedelem nyújtattatik, sőt magoknak a birtokosoknak is a productumok eladása könnyíttetik, és a zsidók által a pénz nagyobb forgásba hozatván az egész vidék a pénz szűkével kevésbé küszködni kénteleníttetik, azért comittenseinek egyenes utasítása szerint ezen dolgot, hogy a zsidóknak megyejében a lakás megengedtessen, a statusoknak ajánlotta."[165] Szepes vármegye követe, noha véleménye szerint ezen tárgyat inkább a rendszeres munkálatok során *in publico-politicis* kellene rendezni, de figyelemre méltónak tartotta, hogy míg Hont megyéből kitiltva vannak a zsidók, úgy megyéjéből nincsenek egészen kitiltva, noha ott is vannak bányavárosok, s így „…ezek által pedig a kereskedés, mely igen előmozdíttatik, a tapasztalás mutatja, mert leginkább ő általak segíttetik a borkereskedés elő Galíciába és Muszka Országba. Hogy ezen nép csalfaságokra vetemedni szokott, annak az az oka, mivel nagyon nyomattatik, de reguláztasson inkább, úgy hasznos lehet." Árva vármegyei követe is Hont véleményével értett egyet, „… mert ha a felső vidékről a zsidók Pestre menni akarnak, Hont vármegyén keresztül nem mehetvén, igen nagyot kerülni kénteleníttetnek, ez pedig a kereskedést is akadályoztatja."[166] Bereg vármegye követe, mivel Lengyelország határa szélén lévén megyéje „„… ahonnénd leginkább a zsidóság bétakarodni szo-

[163] Diarium Comitiorum 1825–27. IV. 486–487. vö. Acta Comitiorum 1825–27. II. 439–440.

[164] Hont vármegye közönsége már 1802. augusztus 9-én Kemencén tartott közgyűléséből kelt levelében tudatja a Pest megyeiekkel, hogy a Helytartótanács folyó év június 23-án 13374. sz. a. e tárgyban rendelkezett: „Melyen fogva minekünk az a' Köteleségünk hagyatik meg, hogy a' Zsidóknak Megyénkbe lévő Bánya Városok Vidékén való tsavargására vigyázó szemmel légyünk a' netalántán Utazó vagy Kereskedés végett Megyénken által járni szándékozó Zsidóknak magok alkalmaztatása végett olly határ Zsinórt rendeltünk el, hogy Nemes Bars Vármegyétül Dersenye, Disznós, Sember, Nádas, Terény, Felső Rakoncza, Nemes Neográd Vármegye felé fekvő Szenográd, Litava, Bozok és Drénoi helységeinkig a' Garam és Ipoly Tájára néző Megyénknek részét a' Zsidók szabad járására hagyván, a' felyül nevezett helységeknek azon részét pedig mellyek a' Bánya Városok felé feküsznek, azoknak járásától oly meg hagyással tettük tilalmassá, hogy ha a' tájjokon járni tapasztaltattnának, azonnal testi büntetés alá vonatassanak." MNL PML, IV. 3. c. 1. 2051/1802.

[165] Diarium Comitiorum 1825–27. V. 214–215.

[166] Diarium Comitiorum 1825–27. V. 215.

kott…" ezen dolgot figyelemre méltónak találta; – „… ha hasznosok a zsidók…" ő sem látta, miért kellene Hont vármegyét ezen hasznos emberektől megfosztani.[167] A követ véleménye azonban az volt, hogy mivel e népnek a publico-politicus tárgyakban a regulációja előfordul, ezért e tárgyat hagyni kívánta, mely véleményt az országos sérelmek és kívánalmak összeszedésére és rendszerezésére kiküldött bizottság is osztotta. Zemplén vármegye követe másképpen látta a zsidók kereskedésével kapcsolatos összefüggéseket megyéjének tapasztalatai alapján „…ahol mintegy 5000 familiából álló zsidóság vagyon, ezen népet, mely a szegénységet csalja és nyomorgatja, igen ártalmasnak lenni mondotta, és az ellen is, hogy a borkereskedés általak előmozdíttatik, kikelt, mert ezek a borokat megrontják, és a külföldre meghamisított borokat szállítván, a hegyaljai boroknak becsit kimondhatatlanul megvesztegették, oly alattomos mesterségekkel élvén, hogy azoknak a megye magistratusa semmiképpen nyomába nem jöhet, azért nem csak ezen kereskedésre nézve a zsidókat pártolni, sőt inkább minden bormanipulatiotól eltiltani kívánta, hogy nem zsidók által a meghamisíttatott bor, hanem jólelkű keresztény kereskedők által szállítatna a hegyaljai bor, az ő természetes jó tulajdonságában a külföldre, mely által annak becse ismét lábra kaphatna, s nevelődhetne."[168] A vármegye követi utasításának 10. pontjaként pedig a következőket olvashatjuk: „Az 1805–6 évben átvonult orosz csapatok élelmezésére fordított pénz, amit felsőbb helyeken is megállapítottak, ez ideig fizetetlen maradt. A zsidók emiatt folytonos perekkel zaklatják a megyét. A követek kérjék a nádort, hogy a kincstár mielőbb fizesse ki a megyét."[169] A követi utasítás 16. pontjaként pedig az áll, hogy: „A zsidók

---

[167] Diarium Comitiorum 1825–27. V. 215.

[168] Diarium Comitiorum 1825–27. V. 216. A korszak neves statisztikusa a következőket írja a megye kereskedelmének általános leírásánál: „Végre a zsidók rendkívül szaporodnak, s Hegyalját már is ellepték, s naponként szállingódznak-be Galicziából a babonában s piszokban telhetetlen lengyel zsidók; s valóban nem kis bosszúságára szolgál az útasnak: hogy Magyarországnak olly dicső vidékén, Hegyalján, a vendégfogadókban s a korcsmákban zsidó gazdákra talál." *Fényes Elek*: Magyar Országnak, S A Hozzá Kapcsolt Tartományoknak Mostani Állapotja Statistikai És Geographiai Tekintetben. I–III. (1841–1844.) Trattner-Károlyi, Pest 1844. III. 392. Gróf Dessewffy József 1831-ben a *Taglalat*-ban a következőket írja: „A bor-kereskedés csökkenésének több okai vannak…A bor zagyválás is egygyik oka ezen csökkenésnek…Megjegyzésem azon-felyül, hogy nem kell feltenni valakit bor-zagyválónak, mert Zsidó; hanem érjen büntetés minden zagyválót, akárki légyen az, és akármillyen vallásu." A forrást idézi *Iványi-Grünwald B.*: Gróf Széchenyi István…i. m. 582. „…hogy sok Sidók a szegény embereket s másokat is gyakorta megtsalják (de fájdalom teszik ezt keresztények is) tapasztalt dolog, mellyet tsupán példás büntetések tarthatnának féken, s jó lenne, ha ezeket sűrűebben lehetne észrevenni. De más részről igaz az is, hogy igen sok bent lakó betsűletes és jó borkereskedők is találtatnak közöttök, kik vélekedésem szerént a megkülönböztetést megérdemlik. Egyéberánt egy igen tiszteletre méltó hegyallyai jó birtokú öreg gazdától azt is hallám, hogy a hegyallyai borok gyakortai megetzetesedésének eggyik fő oka az is lenne, hogy gyakran a hordónak fájában vagyon az etzetesedésnek ingere, kivált ha az dűlt, és vízen szállított fából készűl."*Balásházy J.*: Tanátslatok…i. m.118. A hegyaljai borok és a zsidóknak azzal kapcsolatos tevékenységéhez, illetve annak irodalmához Komoróczy tesz közzé értékes forrásokat és nyújt eligazodást. *Komoróczy Géza*: „Nekem itt zsidónak kell lenni" Források és dokumentumok (965–2012). A zsidók története Magyarországon I–II. kötetéhez (Szöveggyűjtemény), Kalligram, Pozsony 2013. 447–464.

[169] *Bodnár Imre*: Zemplén vármegye követi utasításai a reformkorban. (1825–1848.) Bölcsészdoktori Értekezés. Debrecen 1940. 6.

beözönlése a borkereskedést nagyon lecsökkentette. Mivel Ő Felsége is kívánja a nemzeti gazdagság gyarapodását, az 1729. 12. tc. szerint, tehát sürgessék a követek, hogy a hegyaljai borkereskedést mentsék fel a harmincadok és egyéb szorítások alól. Galiciára, Lodoméríára és a többi örökös tartományokra nézve a harmincadokat arra a lábra állítsák, mint 1651-ben Ferdinánd alatt volt. A zsidókat tiltsák ki Hegyaljáról, ha ez most nem lehetséges, a megye 1820. november 10-i végzése szerint a bor itcénkinti eladásán kívül minden borkereskedéstől, aszú stb. készítésétől tiltsák el. Vétség esetén veszítse el a bort vagy árát, a cselekedet miatt a nemes pénz, a nem nemes testi büntetésben részesüljön. a hordók lebélyegzésére az 1807 22. tc.-t tartsák meg."[170] A vármegye 1826. február 20–23. között tartott közgyűlésen az országos küldöttség kereskedésre vonatkozó munkáját felolvasták, majd némi igazítással utasításként küldték meg a követeknek: II. pont alatt (A 2. tc. a kóborló cigányok rendszabályozásáról és zsidók kiutasításáról szól): 1.) Harmincadok illető tisztségei tiltsák meg a zsidók bejövetelét. 2.) Itt lakó zsidókat kötelezzék mezei munkára. Kereskedést és mesterséget folytatókat jegyezzék fel. 3.) Nemesi jószágok, jobbágytelkek, kocsmák bérbevételét ne engedjék meg nekik. 4.) Zsidók gyermekeiket keresztény iskolába járassák, s ennek bizonyságlevele nélkül nem házasodhatnak. Szerződésekre nem szabad zsidó nyelven írni. Katonai szolgálatra kötelezzék őket. 5.) Azon zsidó bírókat szigorúan büntessék meg, kik a szabad menlevél nélkül bolyongókat nem jelentik be. Azt a házigazdát is, aki egy ilyen zsidót befogad. 6.) Nem helyes, hogy a megtűrt zsidók türelmi adót fizessenek. A kiutasítandókat azonban fizetésért se tűrjék meg. A XII. pont alatt (A 14. tc.-re adott észrevételek) 3. pont) „Céhekbe vegyenek fel zsidókat is, de külön céheket ne alkothassanak." Valamint a XXVI. pont alatt „(A 36. tc.-hez: hogy csak a szőlőgazdáknak legyen joga a korcsmáltatáshoz, neki éredeke, hogy jó legyen a bor, mások meghamisítják): 1.) Hegyalján kívül termelt aszút ne hozzanak be. 2.) Szőlő zsidóé nem lehet, ha van el kell adnia. 3.) Korcsma se lehessen az övék s más részére sem vehetnek és adhatnak el bort."[171] Borsod vármegye követi utasításának 34. pontja a következőképpen nézett ki: „A' sidóság arról, hogy nemesi ingatlan javakat zálogban, árendában vagy más akármelly szin alatt birhasson vagy mások által is administráltathasson az 1818-ik esztendőbeli Kis Asszony hava 18-án 23171 szám alatt leg felsőbb parancsolatból ki adott circuláris rendelés által eltilalmaztattatván; Követ Urak ezen dolog elintézésének propositióban leendő vételekor utasításúl magok előtt azt tartsák, hogy mivel a' Hármas Részű Törvény Könyv 1-ő része 9-ik cimje szerént a' haza nemes fiai, javaikat önnön szabados jó tettzések szerént használhatják, 's jószágaik magános administrátiójára nézve elejekben törvényt irni nem lehet, a' tisztelt felső rendelésből a' nemesi sarkallatos jussokra ki ható sérelem távoztattasson el; és azon felső rendelés a' nemesi rendre nézve csak javasló nem kötelező erejű rendelésnek tekintettessen; minden esetre pedig magoknak a' sidóknak állapotja is, ha a törvényt Tévő Test által most ne talán végképen el nem határoztattatna; az 1790/1-ik esztendőbeli 38-ik törvény cikkelyben meg szabott állapotra

[170] *Bodnár I.*: Zemplén vármegye követi utasításai…i. m. 1940. 7.
[171] *Bodnár I.*: Zemplén vármegye követi utasításai…i. m. 1940. 7., 10–12.

tétessen vissza, az 1818-ik esztendőbeli Szent András hava 14-ikén 3785. szám alatt e tárgyban tett felírás tudomás és követés végett Diaetális Követ Uraknak ki fogván adattatni."[172] Gömör vármegye követe felszólalásában mondja: „… amennyire Hont vármegye a zsidókat kívánja,…nehogy ebbül jövendőre is arra indítóok származhasson, hogy a zsidóknak mindenütt szabadság adattasék, megyéjében még zsidó nem lévén…", a jegyzőkönyvbe tétetni kívánta, hogy azok bejövetelének ellentmond.[173] Április 9-én a 210. ülésen Bory Miklós ítélőmester által olvasott G) alatti sérelmek és kívánalmak 7. pontjával kapcsolatosan Szeged városának már nem volt észrevétele.[174] Április 10-én a 211. ülésen Bory Miklós ítélőmester olvasni kezdte a G) alatt egybeszedett városi gravameneket és posztulátumokat, melyek 10. pontjaként Debrecen város sérelme hozatott fel: „…minden esztendőben, valamikor előfordul a dohányvásárlás ideje…a zsidók mindég ott vagynak a városon, és a dohányt vásárolják; azért hathatósabb eszközt kíván rendeltetni, hogy éppen be ne jöhessenek, s ott ne ülhessenek tetszések szerint a dohányvásárlás színe alatt."[175] 1827. április 24-én a 215. ülés írásainál (a később beadott egyes törvényhatóságok sérelmei és kívánságainak utólagosan lett szerkesztésénél) 73. pont alatt Pozsony városa kéri, hogy a káros zsidó házaló kereskedelmet tiltsák be, és határozzák meg a zsidó családok számának legfelső határát.[176] 1827. május 4-én a 221. ülésen az ország kívánalmainak és sérelmeinek a további sora is tárgyalás alá vétetett, melyek már tanácskozás alatt voltak, s ekkor megfogalmazódik a válasz Zemplén vármegye hét pontból álló kérésére is: a kérdés súlya miatt az országgyűlés elé megy, addig pedig ellenőröket rendelnek ki, hogy a bor előállítását és az egyéb folyamatokat felügyeljék.[177]

Az 1830. évi országgyűlés rövid lefolyására való tekintettel, illetve arra, hogy összehívásával összefüggésben elsősorban más egyéb fontos teendőkkel voltak elfoglalva és megbízva a vármegyei követek, csupán az V. osztály sérelmeinek egy-egy pontjából, néhány követi utasításból, illetve két kerületi ülésből informálódhatunk a zsidókra vonatkozóan. Szabolcs vármegye követi utasításának 9. pontja a katonáskodással összefüggésben említtetik: „Amennyiben tapasztaltatna, hogy a zsidóság az e móddal állitani szokott katonaságból, magát nagyobbára pénzen szokta megváltani, de a verbunkon sem szoktak

---

[172] *Seresné Szegőfi Anna*: Borsod vármegye képviselete a reformországgyűléseken. Követutasítások és követi végjelentések. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltári Füzetek 21., Miskolc 1987. 26.

[173] Diarium Comitiorum 1825–27. V. 216.

[174] Diaruim Comitiorum 1825–27. V. 311. vö. Acta Comitiorum 1825–27. II. 530. Sub G vö. Gravamina et Postulata Statuum et Ordinum…1826. 142–143.

[175] Diarium Comitiorum 1825–27. V. 313. vö. Acta Comitiorum 1825–27. II. 531. Sub G vö. Gravamina et Postulata Statuum et Ordinum…1826. 143. (Ezen irományok tárgyai is, mint ahogyan az általánosságban történt, részben további munkálatokra lettek rendelve vagy éppen visszaküldték az azt előkészítő bizottságnak további átdolgozásra, részben jogi útra lettek terelve, melyet a törvényhatóságoknak maguknak kellett rendezniük. Az összeszedett és megszerkesztett sérelmek és kívánalmak egy nagy részének sorsa a „proponenda non censebantur" lett, vagyis hogy előterjesztésre nem találtattak alkalmasnak, így azokat az országgyűlés nem is tárgyalta.)

[176] Acta Comitiorum 1825–27. III. CCXCIII. sz. 1176. vö. Conspectus Gravaminum et Postulatorum... 1828.11.

[177] Acta Comitiorum 1825–27. III. CCCXVII. sz. 1261.

beállani; ezen a földmívelőnépnek szaporodását nagyon gátló hiba kerültetése végett szükséges, hogy számszerint kijelöltessen, mennyi légyen a zsidók közül állitandó katonák száma, – az eképpen állitottak, megválthatatlanul katonáskodni kötelesek lévén. – Minthogy pedig, az eképpen állitott és holtig nőtlenül katonáskodás sem mozdítják elő, az ország fennállhatására okvetlenül megkivántató népesedést. – Fel fognak ügyelni a követek, hogy az állitás, a személyek megválasztása iránt az 1802-ik esztendei országos tanácskozásban megállapittatott principiumok szerint tétessék s az eképpen állitott katonáknak is, mindazon személyes jussaik és előmeneteleik és eltöltött bizonyos időre szoritott katonáskodásuk idejének utána, hazabocsáttatások iránt, törvény hozattasson."[178] Vas vármegye követi utasításának 22. pontjában a terhek miatt panaszkodik: „Az adózó nép a pénzkeresés alkalmatosságainak hiányossága és az idei mostoha termés miatt az ő adójának fizetését a számos katonai deperditák viselése mellett tetemes megerőltetés nélkül nem teljesithetvén, hogy e részben orvoslás kerestessen, követ urak oda utasittatnak, hogy Őfelségének arra leendő megkérettetését eszközölni igyekezzenek, hogy az adóbeli mennyiségben a zsidóság türedelmi pénzét is beszámoltatni, mindenesetre követ uraknak különösen meghagyatván, hogy az adónak feljebb való emeltetésébe egyáltalában ne ereszkedjenek.[179] Az október 29-én tartott kerületi ülésen, ahol is a katonamegajánlások kérdése volt terítéken, Borsitzky Trencsén megyei követ kissé panaszosan jegyzi meg, hogy az 1807. évi I. tc. pontjait nem tartják be, s több dologgal kapcsolatban is nemtetszésének ad hangot: „Egyszer már említém, hogy regementjeinknél holmi kikeresztelkedett zsidók tétettek tisztekké; most pedig azt kell állítanom, hogy rövid időn kereszteletlen zsidók is lesznek tisztek regementjeinkben."[180] A november 4-i kerületi ülésen még azt a megjegyzést kívánta tenni Borsitzky, hogy törvényben legyen kimondva, „…hogy a zsidók maguk közől állítsanak ujonczokat, mert a mult statutiókor az ő vármegyéjében magára vállalván egy zsidó a lifferirozást, csakhamar quittungot hozott a gener. commandótól, hogy a trencsén-vármegyei zsidók részéről már ki vannak állítva az ujonczok."[181] A kívánat jogosnak tűnt, hiszen Pest vármegye követi utasításainak 21. pontjaként is hasonlót olvashatunk: „Tapasztaltatván, hogy a zsidók maguk helyett pénzért keresztyéneket szoktak katona fogadások alkalmával fogadni és állitani: annál fogva oda utasíttatnak követ urak, hogy minden iparkodással azt igyekezzenek eszközölni, hogy ezen visszaélés megszüntettetvén, a zsidók mind közönségesen jövendőre való nézve, mind különösen a mostani katona állitásnak alkalmával, a reájok esendő mennyiségü ujonczoknak tulajdon nemzetségükböl leendő kiállitására hathatósan köteleztessenek, és maguk helyett pénzért fogadott keresztyéneknek állitá-

[178] MNL OL, N 119, 2. fasc. 101. sz. 99.

[179] MNL OL, N 119, 2. fasc. 113. sz. 189.

[180] *Vaszary Kolos*: Adatok az 1830-iki Országgyülés Történetéhez. Őzv. Sauervein Gézáné Cs. És K. Sz. Könyvnyomdája, Győr 1885. 101.

[181] Uo. 104. Minthogy a zsidóknál e szokás már régóta divatban volt, a Helytartótanács a helyzetet felismerve, korábban is igyekezett e kérdést az 1812. október 6-án kelt 25604. sz. rendeletével egyértelművé tenni: „Judaei, per praestationem in Vino, et Aere parato, vel alio quocunque benevolo oblato a Statutione Tyronum non eximantur." Enchiridion, 1825. III. 303.

sától tiltassanak el, igazságos levén, hogy ezen nemzet, mely a hazának számos jótéteményeiben és kedvezéseiben részesül, annak minden terhét is viselni segitse."[182] Az újoncok kiállításával kapcsolatosan a rendek november 5-i üzenete és felirati javaslatában a zsidókra vonatkozó részletnek (3./b) még azon változata szerepel, mely még nem került a concertationalis bizottmány elé, tehát még nem a végleges szöveget tartalmazta: „Hogy egyszerre, 's rövid idő alatt még pedig télen állittassanak ki 's a' Zsidók is népességükhöz képest tulajdon nemzetökböl állitandó ujonczok' adására köteleztessenek, 's ujonczaik az illető törvényhatóságéi közé vétessenek fel."[183] A 29. országos ülésen 39. pont alatt Veszprém vármegye a zsidók természetes szaporulatával kapcsolatos nemtetszésének ad hangot, s kéri, hogy helyezzék vissza Szent László és Kálmán király törvényeit a keresztény szolgák alkalmazásának tilalmáról, mely által a zsidók az egyéb munkákba is jobban bekapcsolódhatnának.[184] Pest vármegye 52. pont alatt azt panaszolja, hogy hadiállapot esetén a zsidók nem maguk közül állítanak ki újoncokat, hanem keresztényeknek adnak pénzt ezért. Ezt szeretnék megoldani szabályozással.[185] 82. pont alatt Szepes vármegye Horváth Ferdinánd bárónak egy zsidóval kötött haszonbérleti szerződését panaszolja, majd visszaköveteli a bérleményt, valamint tiltást kér a bérletre.[186] 90. pont alatt Torna Vármegye kéri, hogy szerezzenek érvényt az 1806. évi bevándorlási tilalomnak, mivel azonban e javaslat éppen kidolgozás alatt állt, e kéréssel érdemben nem foglalkoztak.[187] Ez a kérelem a követi utasítás 8. pontjában is olvasható: „A legmélyebb tiszteletben tartatik Őfelségének azon kegyelmes királyi rendelése, melynél fogva az 1806-ik esztendő Kisasszony hava 18-ik napján kelt kegyelmes királyi parancsolat által a zsidóságnak az országban tapasztalt szerfelett való beköltözése tilalmaztatik, mely kegyelmes királyi parancsolat, hogy annál nagyobb foganatossággal megtarttasson, követ urak azt világos törvény által is elhatároztatni sürgessék. Arra törekedjenek, hogy az országnak rendjei oly hathatós módokról gondoskodjanak, melyeknél fogva a zsidóság szaporodásának gát vettessen."[188] 94. pont alatt Zemplén vármegye a zsidó Eisenberger Dávid visszatérése miatt panaszkodik, hivatkozva a hegyközségi kitil-

---

[182] *Galgóczy K.*: Pest, Pilis és Solt…i. m. 1876. I. 141.

[183] *Bertha Sándor*: Országgyülési Tárcza 1830ról. Nyomatott Trattner-Károlyi' Betűivel, Pesten 1843. 132.

[184] Acta Comitiorum 1830. LXIX. sz. 352. vö. Gravamina et Postulata Statuum et Ordinum Regni Hungariae et Partium eidem adnexarum tam Generalia, quam Particularia, quae in Comitiis Regni Anno 1830 celebratis per exmissum eatenus Regnicolarem Deputationem, in unum collecta, et Opinione ejusdem Deputationis, partim Comitialiter pertractanda, et Suae Majestatis Sacratissimae substernenda; partim ad suas Competentias releganda, vel exmittenda censebantur. Typis S. Ludovici Weber, Posonii 1830. 48. vö. *Joseph Orosz*: Ungarns gesetzgebender Körper auf dem Reichstage zu Pressburg im Jahr 1830. I–II. (1831–1832) Bei Paul Gotthelf Kummer, Leipzig 1832. II. 212.

[185] Gravamina et Postulata Statuum et Ordinum… quae in Comitiis Regni Anno 1830 celebratis… 1830. 52.

[186] Acta Comitiorum 1830. LXIX. sz. 367. vö. Gravamina et Postulata Statuum et Ordinum… quae in Comitiis Regni Anno 1830 celebratis… 1830. 61.

[187] Acta Comitiorum 1830. LXIX. sz. 371. vö. Gravamina et Postulata Statuum et Ordinum… quae in Comitiis Regni Anno 1830 celebratis… 1830. 64.

[188] MNL OL, N 119, 2. fasc. 107. sz. 143.

tásra.[189] Válaszként e pontra a kirendelt bizottmány azt feleli, hogy a hegyaljai borra vonatkozó javaslat kidolgozásánál figyelembe veszik majd.[190] A vármegye követi utasításának 7. pontjaként olvashatjuk, hogy: „Nagy sérelem az, hogy a nemesebb borok külföldre vitelét megnehezítették, az 1829. október 31.-i 28,958 sz. rendelet szerint az örökös tartományokba kivitt 1 mázsa után fizetett 27. kr. vámot 2 frt.-ra emelték. Ezen harmincadok leszállítását minden módon eszközöljék ki. Végül a zsidókat tiltsák el a borkereskedéstől."[191] 107. pont alatt Újvidék város a zsidók házaló kereskedelmét (főleg Teophil Löbl és Simon Adelsbergét) valamint a Helytartótanács által részükre engedélyezett kézműiparosság gyakorlását, illetve földhöz jutását sérelmezi.[192] 112. pont alatt Késmárk és Lőcse városa a zsidók által gyakorolt kereskedelem miatt panaszkodik, s arról adnak elő, hogy a zsidók a Hausdorfban úgy élnek és kereskednek, mint egy városban. Egyebek mellett kérik a hetivásárok szabályozását is. Azonban ezen kérések is elutasíttatnak.[193] 127. pont alatt Késmárk város a zsidókkal kapcsolatos haszonbérlésekre kér tiltást, de az erre adott bizottsági válasz is csupán annyi, hogy ha majd kidolgozták a javaslatot, kezelik a helyzetet.[194] Végül a diéta végén megszületett *a magyar ezredekhez sorozandó újoncokban föl-ajánlott segedelemről* szóló 1830. évi VII. tc., melynek az 1. §. 4. pontja kimondja: „Hogy a megajánlott ujonczok sorába zsidók is vétessenek föl, kiknek számát a népesség aránya szerint az illető törvényhatóság határozza meg s a kik a zsidó községek utján egyedül nemzetükből lesznek kiállitandók és az illető törvényhatóság kebelében besorozandók."[195]

Az 1825–27. évi országgyűlés által kiküldött bizottságok újabb munkálatai

Az 1827. évi 8., 9., és 15. cikkelyek értelmében a rendszeres bizottságok újból nekiláttak az operátumok elkészítésének, majd később a munkálatok ki-

---

[189] Vö. *Kerekes György*: Zemplén-vármegye követi utasításai 1825-től 1848-ig. Különösen Közgazdasági ügyekben. A „Zemplén" Könyvnyomtató Intézetéből, Sátoralja-újhely 1898. 14. „Eisenberg Dávidtól elfoglalt csinált borok visszaadását rendelő kanczellári parancsból származott sérelmet orvosolják." Mint a vármegye követi utasítása.

[190] Acta Comitiorum 1830. LXIX. sz. 372. vö. Gravamina et Postulata Statuum et Ordinum… quae in Comitiis Regni Anno 1830 celebratis…1830. 65.

[191] *Bodnár I.*: Zemplén vármegye követi utasításai…i. m. 1940. 18.

[192] Acta Comitiorum 1830. LXIX. sz. 377. vö. Gravamina et Postulata Statuum et Ordinum… quae in Comitiis Regni Anno 1830 celebratis…1830. 69. E város a következő diétán szintén ugyanezen kereskedőkre hivatkozva sérelmezi majd a zsidók városi kereskedelmét és ingatlantulajdonlását. Újvidék szabad királyi város 64. pontként a belső kereskedelemre nézve sérelmesnek tartja, hogy az 1793. augusztus 8-án kelt rendelete ellenére a Helytartótanács által közölt 1828. augusztus 5-én kelt 21603. számú rendeletben boltnyitásra és kereskedelemre bizonyos Adelsberg Simon és Löbl Teophil engedélyt kapott, s hogy az 1791. évi 38. törvénycikket úgy értelmezik e városban, hogy mindenféle mesterségeket gyakorolhatnak, s emellett még polgári telkeket is szerezhetnek a zsidók. vö. Acta Comitiorum 1834. II. 294. Egy másik zsidó (Marcus Friedmann) korábbi ügyét is említi a kortárs az általa szállított só jogtalan elkobzásával kapcsolatosan, melyben végül igazságot szolgáltattak neki. *Orosz, J.*: Ungarns gesetzgebender Körper…i. m. 1832. II. 192–193.

[193] Acta Comitiorum 1830. LXIX. sz. 378. vö. Gravamina et Postulata Statuum et Ordinum… quae in Comitiis Regni Anno 1830 celebratis…1830. 70.

[194] Acta Comitiorum 1830. LXIX. sz. 382–383. vö. Gravamina et Postulata Statuum et Ordinum… quae in Comitiis Regni Anno 1830 celebratis…1830. 74.

[195] Acta Comitiorum 1830. Appendix v.ö. CJH 1740–1835. 498–499.

nyomtattatásában József nádornak kulcsszerep jutott: „…a nádor az országos bizottmányi munkálatoknak…a lehető legnagyobb nyilvánosságot akarta megadni. E végett azokat kinyomtattatván, a megyéknek s városoknak feles számban küldötte meg… A nyilvánosságnak e pártolása csak dicséretére válhatnék a nádornak; kivált ha meggondoljuk, hogy az 1792-ki reforrmmunkálatok több országgyülés sürgetései után sem nyomtattatak ki s közöltettek a nemzettel."[196] Ezen bizottságok munkálatai közül lényegében a magyarországi zsidók általános regulációja, a váltótörvény és a bányatörvény tervezetei hoztak olyan változtatásokat, melyek esetleges teljesülése érdemben is befolyásolták volna a zsidókkal kapcsolatos jogi környezetet. A többi esetben már amúgy is gyakorlatban lévő dolgokat igyekeztek rögzíteni, mint például a tanulmányügyi albizottságnál. Továbbiakban az egyes sérelmek vagy viták kapcsán kerültek még említésre, de olyan szövegkörnyezetben, ahol a zsidóság csak mint vallás említtetik, s melyek érdemben nem szolgálnak információkkal. Találkozhatunk még korábbi munkálatok zsidókat is érintő részleteinek újbóli felbukkanásával is.

A gróf Cziráky Antal országbíró elnöklete alatt ülésező közpolitikai albizottság keretein belül készített tervezet, az 1791. évi 67. tc. értelmében felállított közpolitikai bizottság Haller-féle munkálatait fejlesztette tovább. Az új munkálat és a hozzá kapcsolt 12 pontból álló tervezet, ha magszorításokkal is, de mintegy jelezte, hogy a zsidók felemás jogi státusa többé már nem megkerülhető kérdés, mely országos figyelmet és rendezést tesz szükségessé. A jegyzőkönyvben először az albizottság 1828. február 2-án tartott 2. ülésén említtetnek, ahol egy mondat erejéig tájékozódhatunk arról, hogy e napon a zsidók helyzetének leendő rendezéséről is szó volt.[197] A bizottság munkálkodása eredményeképpen három és fél évtized után újabb tervezet látott napvilágot. A zsidók ügyében az albizottság e célra kijelölt előadója Szerencsy István helytartótanácsi elnöki titkár volt, Ung vármegye korábbi táblabírája, követe és főjegyzője (később Arad vármegye főispánja, majd személynök), aki 1829. január 9-én a 36. ülésen mutatta be az általa kidolgozott törvénytervezetet.[198] A törvénytervezet paragrafusai a következőek voltak: 1.) Aki külföldi zsidót bármely jogcímen befogad és annak lakhatást biztosít, vagy abban segédkezik, státusa és jelleme alapján a hatósági tiszti ügyész vádja alapján 200 Forint pénzbüntetésben részesül, melyet a fenyítőházi[199] alap részére szednek be, avagy a körülmények

---

[196] *Horváth M.*: Huszonöt év…i. m. I. 269.

[197] Protocollum Sub-Deputationis Regnicolaris in Publico-Politicis…1829. 4. vö. az 1829. január 3-i 31. üléssel, illetve a január 9-i 36. üléssel 105., 120–129.

[198] Sessio XXXVI-ta. Die 9-na Januarii 1829. „Lectione Protocolli pro more praemissa, Opus Domini Stephani Szerentsy antehac Inclyti Comitatus Ungvariensis ad Regni Comitia Ablegati, nunc vero ad Excelsum Consilium Regium Locumtenentiale Secretarii Praesidialis de Regulatione Judaeorum assumptum est." Protocollum Sub-Deputationis Regnicolaris in Publico-Politicis…1829. 120.

[199] A szövegben „*Domus Correctoriae*" kijejezés szerepel. A korabeli akadémiai szakszótárban a következő szavak lelhetőek fel a *correctoria domus*-ra: „javítóház, fenyítőház, fenyítékház, fegy- v. fegyelemház." Van azonban olyan forrás is, ahol „jobbító ház" fordítását adják. A szótár csak 1843-ban jelenik meg, a munkálat pedig már 1829-ben is készen volt, így a korszak kifejezésmódjához igazodva („három öszvekapcsoltt házhelyen a' Város költségével fenyítő ház építtetett" *Hadáry Antal*: Bécs' Emlékezetre Méltó Dolgai, És Ezekkel Öszve-Kapcsoltt Óstriai Uralkodók Rövid Történetei. I–II. Nemes Trattner János Tamás Betűivel, Pesten 1821. I. 218., „A' koldúlást, minthogy

sajátsága és a bíró belátása szerint az illető kiszabott testi fenyítésben részesül, a külföldi zsidót pedig haladéktalanul kiutasítják az országból. 2.) Minden más zsidó, ide nem számítván az 1729. évi 19. törvénycikkelyt, amennyiben ezt a privilégiumok nem ellenzik (a bányavárosok és azok kezelésében lévő területek kivételével), szabadon élvezheti a letelepedés jogát az országban és kapcsolt részeken. 3.) Megengedett a mózesi törvények szerint előírt vallásgyakorlat, azonban a katolikusok ünnepeit, amennyire a nyilvánosságot érinti, szem előtt kell tartaniuk. A magánhelyiségekben zajjal nem járó munkával foglalkozhatnak. 4.) Abból a célból, hogy a babonáktól és a közélettel ellentétes elveket közvetítő tanoktól megszabaduljanak, azokon a könyveken kívül, melyek szorosan a tanulmányokhoz, vagy a szertartásokhoz kötődnek, más héber nyelvű vagy írású könyv nyomtatása és terjesztése tilos. Vallási tisztségek viselőiül egyedül azok választhatóak, akik közfelügyelet alatt részesültek ebből a célból képzésben, és ezeknek kötelességük az anyakönyveket az országban használatos nyelveken vezetniük, továbbá az 1827. évi 23. törvénycikk alapján az illetékes törvényhatóságnak bemutatniuk. 5.) A zsidók végleges nevet és családnevet viseljenek, a törvényhatóságoknak pedig az a feladatuk, hogy a zsidó közösségek elöljáróit arra kötelezzék, hogy a népükhöz tartozó egyéneket folyamatosan nyilvántartsák, ügyeljenek az átutazókra és a vándorlókra, visszatoloncolásukra, valamint arra, hogy megfelelően ítéljék meg, vajon büntetést kell-e velük szemben alkalmazni, illetve az első pontban megfogalmazottaknak megfelelő büntetés kiszabását is felügyeljék. 6.) A zsidók látogathatnak mindenfajta nyilvános oktatási intézményt, továbbá közfelügyelet alatt saját elemi iskolákat állíthatnak fel, – nyilvános vagy magántanítónak az vehető fel, akiről bizonyságot nyer, hogy a szokásos oktatási módszer elsajátításának eleget tett. – Azok a zsidók, akik a törvény kihirdetésének időpontjában még nem töltötték be a 12. életévüket, nem viselhetnek tisztséget az övéik között, nem láthatnak el közfeladatot, sem kereskedelmi tevékenységet nem űzhetnek, hacsak szokásos iskolai végzettséget nem szereztek. 7.) A zsidók iratait, amelyeket a törvény előtt vagy bíróságon kívüli ügyleteik igazolására használnak, beleértve az eljegyzési okiratokat is, az országban használatos nyelven és írásmóddal kell elkészíteni. A zsidók között, vagy a zsidók és keresztények között fennálló pereket a helyi törvényhatóságon, annak ítélete szerint kell intézni. A rabbik és törvénytudók a tisztán vallási természetű peres ügyeket, ideértve a házasságokat is, vallási érvényességgel saját hitük előírásai szerint intézhetik, de ez közjogi érvénnyel nem bír. Az ilyen ítéletek normáit és a kiszabott büntetéseket a közigazgatás ellenőrzésének és jóváhagyásának kell kitenni. 8.) A feddhetetleneken és állandó letelepedéssel rendelkezőkön kívül a házaló kereskedelemre az engedélyt a szóban forgó törvényhatóság adja ki, a földművelést folytató zsidók viszont a másokat is terhelő adókon kívül nem tartoznak további terheket vállalni. 9.) A zsi-

---

a' restség, és egyéb vétkek' kútfeje, jól el rendelt dolgozó, és fenyítő házak által kell akadályoztatni." *Szentkirályi Móricz*: Értekezés A' Magyar Asszony Jussairól. Petrózai Trattner J. M. És Károlyi István' Könyvnyomtató-Intézetében, Pesten 1829. 99.), a *fenyítőház* szót részesítettük előnyben. vö. Törvénytudományi Műszótár. Költ Pesten a' m. t. t. XIV. nagy gyülése' 7-d. üléséből, october' 7. 1843. 99. (D. Schedel Ferencz, titoknok) [Szerk. Perger János – Sztrokay Antal]

dók nem jogosultak közhivatali fokozatok vagy nemesi jogok szerzésére, valamint a nemesi haszonbérletre, továbbá (a zsidó fogadó kivételével)[200] bármiféle szeszes ital kimérésére. A haszonbérlő vagy italmérés tulajdonos zsidó a meglévő italkészletének tiszti ügyész általi elkobzása mellett az italmérésből törvényi úton eltávolíttatik. Az e törvényt megszegő földbirtokos a letárgyalt bért hivatalos eljárás keretein belül köteles bírságként megfizetni. 10.) A más életvitelt folytató zsidók mindenféle megszorítás alól felmentetnek, ami a többi honpolgárt is megilleti. Katonai kötelezettségüknek népük részarányának megfelelően kell eleget tenniük mindenféle kifogás nélkül. 11.) Azok a zsidók, akik a megfelelő kort betöltve folyamatosan 15 évet tartózkodtak az ország területén, és bebizonyosodott róluk, hogy feddhetetlen életvitelt folytatnak, lakásokat vásárolhatnak a szabad királyi városokban úgy, hogy egy közös kenyéren élő család legalább egy lakáshoz hozzájuthat, azonban a zsidók által tulajdonolt lakások száma a többi polgár által tulajdonolt lakások számának 100-ad részét a településen nem haladhatja meg. 12.) A városok és más, privilégiumokkal rendelkező települések letelepedési engedélyt kötelesek adni a zsidó birtokosoknak, kereskedőknek, a szabad művészetek gyakorlóinak, valamint a mesterembereknek és a vándorkereskedőknek, a tanulóknak, újoncoknak, inasoknak és efféléknek, ezek közül is csak a honiaknak pedig akkor, ha megfelelő életkörülményeket teremtettek. Az ezen kívül eső zsidókat születési helyükre kell visszatoloncolni.[201]

A báró Gerliczy Paulai Ferencz vezette bányaügyi albizottság által készített jelentés, mely egyben magát az új bányatörvényt is tartalmazta, több újítást is hozott a korábbi munkálatokhoz képest. Az első kitétel, mely a zsidókat

---

[200] A latin nyelvű szövegben a „solis judaicis Tabernis exceptis” szerepel, mely nem tűnik egyértelmű meghatározásnak, mivel a korabeli használatban a *taberna* szónak több jelentése is van: „… taberna diversoria; *vendégfogadó*, cauponia taberna; *kortsmaház*” *Mokry Bénjámin*: Deák-Magyar Etymologiai Lekszikon, Petrózai Trattner János Tamás betűivel, Pesthen 1823. 547. A tervezetből azonban kiderül, hogy a rendek a kocsma árendálásától akarták eltiltani a zsidókat. Az utak mentén épült, a pihenni vágyók kiszolgálását is ellátó fogadókban azonban, melyek sokkal összetettebb funkciót töltöttek be, többek között akár napokra is szállást nyújtottak, falusi portékákat közvetítettek, már nem lehetett nekik megtiltani a szeszes italok árusítását sem. „Taberna: Szállás” — olvashatjuk a szó egyik lehetséges meghatározását egy másik szótárban. Dictionarium Latino-Hungaricum…a Francisco Páriz Pápai…Typis et Sumptibus Joannis Michaelis Landerer De Füskút, et Martini Hochmeister…Posonii et Cibinii 1801. I. 673. Borsod vármegye a bizottsági munkálatokra tett észrevételekor ezen paragrafussal kapcsolatosan szintén a *fogadó* szót használja: „…különbenis minden csínosság és józan Politia úgy kivánván, az utasok bétéréséűl szolgáló Vendég fogadóknak a Sidók se tulajdonosai, se Arendásai ne lehessenek efelett.” MNL BAZML, IV. 501. a. 121. köt. 1525. (3650. jegyz. pont, az 1832. november 8-án tartott közgyűlésből.) A helyzetet kissé bonyolítja, hogy a Bihar vármegyei zsidók közössége a megyei közgyűléshez intézett levelében e paragrafussal kapcsolatosan „a Zsidó kortsmákat kivevén” kifejezést használja. MNL HBML, IV. A. 1. b. 8. fasc. 769/1832. 533/3. dob. (1832. február 12.)

[201] Objecta particularia ex corpore gravaminum et postulatorum ad deputationem publico-politicam relegata. XVII. *De regulatione Judaeorum*. In: Opinio Excelsae Regnicolaris-Deputationis… Ad Deputationem Publico-Politicam Relata. 1831. 188–189. vö. Protocollum Sub-Deputationis Regnicolaris in Publico-Politicis…1829. 120–125. Fontos megemlíteni, hogy ezen pontok lényegében a Helytartótanács által már korábban kiadott rendeletek pontjait tükrözik vissza, tehát nem újszerű programról van szó, hanem a már meglévő jogszabályok összefoglalásáról.

is érintette, a második rész negyedik fejezetében olvasható, melyet *A zsidók bányászok közül való kizárásáról* rendelkező 61. cikkely foglal magában:

„1.§. Ahogyan a zsidók bányászati jogokkal évszázadok óta nem rendelkeznek, úgy a jövőben is a csalások és sikkasztások előzetes megakadályozása céljából a bármely bányászati jogcím megszerzésétől mind a bányavárosokban, mind az ország más részeiben teljességgel eltiltatnak.

2.§. Hogy pedig a főként váltókereskedéssel foglalkozó zsidók bányászokkal való kapcsolata révén erkölcsök romlása és elszegényedés ne következhessék be, és ne nyíljon széles lehetőség az érccel való titkos csalásokra, ezáltal pedig mind a fenséges királyi kincstárat, mind a bányabirtokosokat súlyos kár érje, a polgárok és lakosok pedig lassacskán részint a megélhetéstől, megfosztassanak, részint pedig más utakon hazugságba keveredjenek, az összes zsidó, figyelembe véve az erkölcseiket, továbbra is a legszigorúbban eltiltatik minden bányavárosba való belépéstől.

3.§. Ez a tiltás kiterjed mindazon településekre, amelyek bányavárosi irányítás alatt állnak.

4.§. Hogy pedig részletesen közölve légyen, hogy a bányászatot űző helyek közül melyeken nem szabad zsidóknak áthaladniuk, a királyi Helytartótanács az ország törvényhatóságainak tájékoztatása alapján a települések részletes listáját elkészíti és a megfelelő módon a köz elé tárja."[202] A következőkben már csak egy-egy paragrafus erejéig történik rendelkezés a zsidókról, így például harmadik rész első fejezetében *A bányajogokkal rendelkezni képes személyekről* szóló 63. cikkely 2. §-ában, vagyis hogy a bányajogokat szerző személyek köréből a cselekvőképtelen személyeken túl kizárják a zsidókat is.[203] Egy harmadik helyen pedig, a 76. cikkely 1. §-ában az aranymosás lehetőségétől tiltják el őket, mely szerint e tevékenység az ország lakóinak és a külföldieknek is engedélyezett, kivéve a zsidókat.[204]

A jogügyi albizottság által tett, a váltótörvényhez fűzött észrevételek között két ügyben történik említés a zsidókra vonatkozóan. Először, mint ahogyan a *Codex Cambio-Mercantilis*-ben, itt is a váltók kifizetéséről esik szó, a vasárnap és ünnepnapok esetén — zsidóknál itt első helyen szombat értendő — a

---

[202] Relatio Excelsae Regnicolaris Deputationis in re Metallico-Montanistica Regni Hungariae Articulo 9. 1827. exmissae. Auctoritate Comitiorum impressa, Typographia Ludovici Landerer de Füskút, Posonii 1830. 62. (Codex Juris Metallici Hungarici. Pars II. De Personis ad rem Montanistico Metallicam spectantibus, deque earundem Juribus, et Obligationibus. Caput IV. De liberis, Regiis atque Montanis Civitatibus, et Oppidis montanis. LXI. Articulus. *De Judaeorum e Montanis exclusione.*)

[203] Relatio Excelsae Regnicolaris Deputationis in re Metallico-Montanistica…1830. 64. (Codex Juris Metallici Hungarici. Pars III. De Jure in Rebus, et ad Res Montanistico Metallicas. Caput I. De Possessorii Montanistico Metallici expetendi modo. LXIII. Articulus *De Personis, quibus Obiecta metallica conferri possunt.*)

[204] Relatio Excelsae Regnicolaris Deputationis in re Metallico-Montanistica…1830. 78. (Codex Juris Metallici Hungarici. Pars III. De Jure in Rebus, et ad Res Montanistico Metallicas. Caput III. De Collatione Aquarum metalliferarum, et Auri Loturis. LXXVI. Articulus *De Auri, aliorumque metallorum Loturis, harumque Juribus in genere, et de Aurilotura in fluviis, et rivis extra ambitum Locorum montanisticorum in specie.*)

másnapra kell időzíteni a váltót.[205] A másik esetben pedig *A váltók megfizetéséről és annak hiányában a zálog bizonyításáról* szóló paragrafus zsidókra is történő utalásában, mely paragrafus egyszer már szerepelt a korábbi bizottsági munkálatban, csak más címmel, s melyet most ismételten közölnek: „Ha a kifizetés határnapja szombatra vagy valamely más zsidó ünnepnapra esik, a zsidó elfogadó minden esetben az előző napon délután 3 óráig köteles fizetni, kivéve akkor, ha bemutató, és magától elfogadja, hogy az esedékes fizetést az ünnepnapot követő napon teljesíti, amely a válaszadás mindenféle terhe nélkül megtehető." [206] Emellett az 1818. évi január 17-i dekrétum is közölve van, amely pedig a zsidó ünnepnapokat rögzíti, mely napok ezen paragrafusok alkalmazásakor mintegy zsinórmértékül szolgálnak: „1.) Húsvét ünnepe — a zsidóknak Pessach — vagyis a kovásztalan kenyér ünnepe, a Nisonnak mondott első hónap 15., 16., 21. és 22. napján, rendszerint a mi áprilisunkban; a 16-ától 21-éig tartó napok 4 közbeeső napja a félünnepek közé tartozik; 2.) Pünkösd ünnepe, vagyis az elsőszülötteké, Sion Havának 6. és 7. napja, általában májusban; 3.) a harsonák ünnepe Tischri havának 1. és 2. napján, amely alkalmával ünneplik a zsidók a polgári év kezdetét, és amely általában szeptemberre esik; 4.) Tischri havának 10. napja vagyis az egész éves bűnök engesztelésének ünnepe, a zsidóknál Kippur név alatt; 5.) a sátrak ünnepe, görögül »szkénopegia«, amely sátrak alatt ünnepeltetik nevezett Tischri hónap 15. és 16. napján; végül 6.) hasonlóképpen Tischri hónap 22. napja, avagy a gyülekezet vagy összejövetel ünnepe, amely októberre esik."[207] Minthogy korszakunkban, a század első negyedében az istentisztelet látogatásában s egyéb vallásos gyakorlatokban felettébb lanyhult a hívek buzgalma, s azokra nézve, akik a templomoktól és a vallásos oktatástól távol tartják magukat akár mezei munkák, pásztorkodás vagy egyéb okokból, szükségesnek találták a hatóságok és egyháziak némely intézkedéseket bevezetni. Rendeletek írták elő, hogy vasárnapokon és egyéb egyházi ünnepnapokon senki se foglalkozzon szolgai munkával vagy mestersége űzésével, hanem e napokon mindenki szentbeszédekre s egyéb ájtatoskodásokra jelenjék meg. S mivel hogy számos visszaélések történtek katolikus szolgák, napszámosok és gyermekek vasárnap és ünnepnapokon történt dolgoztatásával több pénz ígérete fejében más felekezetekhez tartozók által, ezért e rendelkezéseket az általános elvekkel egyetértésben, ugyanakkor az egyes hitfelekezetekhez való tartozás figyelembevételével, a külön életmódbeli sajátosságoknak megfelelő szabályozással is igyekeztek kiegészíteni, pontosítani.[208]

---

[205] Reflexiones ad Codicem, et Ordinem Processualem Cambio-Mercantilem, pro Tribunalibus Regni Hungariae, in sequelam Articuli 67:1791. per Deputationem Regnicolarem Juridicam elaboratum. Typis Regiae Scientiarum Universitatis Hungaricae, Budae 1829. 89–90.

[206] Reflexiones ad Codicem et Ordinem Processualem Cambio-Mercantilem…1829. 96. (Pars III. De Cambiis. VII. Articulus. 6.§. *De Cambialium exsolutione, ac in hujus defectu, itidem interponenda Protestatione.*)

[207] Reflexiones ad Codicem et Ordinem Processualem Cambio-Mercantilem…1829. 96.vö. az 1840. évi váltótörvény vonatkozó paragrafusaival: I. rész 5. fejezet *Az elfogadásról (Acceptation) általában, és a névbecsülésről (Honoration) különösen* 54–56.§. CJH 1832–1868. 113.

[208] Extractus Benignarum Normalium Resolutionum in Publico-Ecclesiasticis Ad Annum Usque 1844 Inclusive Editarum, Ordine Materiarum Digestus. Editio quarta novissima, Sumtibus Bibliopolii Wachteriani, Tyrnaviae 1846. 241. SectioTertia I., Sanctificatio dierum sacrorum, a)

A kereskedelmi albizottságnak a mesteremberekről, a kézművességről és a kereskedelemről tett jelentésében olvashatjuk, hogy a zsidók kereskedelmi tevékenysége betiltásának kérdése felmerült a Helytartótanácsban, a királytól érkezett 1826. évi július 25-i leirat alapján viszont úgy tűnik, hogy — figyelembe véve egyrészt, hogy a zsidók kereskedelemből élnek, másrészt pedig hogy Felső-Magyarországon például a kucséberek is kereskedelmi tevékenységet folytatnak — nem lenne méltányos, ha a zsidók jogi helyzetének rendezése előtt a betiltásról intézkednének. Mindkét megoldásra vannak érvek, mert egyrészt a kiskereskedelem semmilyen veszélyt nem jelent csekélységénél fogva, másrészt viszont a zsidók szabad kereskedelmi tevékenysége sok szempontból káros lehet a kereskedelemre. Többek között amiatt is — melyet a napi gyakorlat mutat — hogy ez sokszor a bűnözés melegágya, mivel becsapják a vásárlókat. Az albizottság véleménye ezért az, hogy bár engedélyezzék a zsidók számára a kereskedelmi tevékenységet, szigorúan szabályozzák azt, többek között engedélyek kiadásával, hogy a csalásokat visszaszorítsák.[209] Aztán egyebek mellett az 1791. 36. tc. 1. §-ához tartozó szöveggel kapcsolatosan azon megállapítás tétetik, hogy az olyan visszaéléseket, csalásokat, amelyeket Zemplénben a zsidók el szoktak követni, alapos kivizsgálás után szigorúan büntetni kell. A javaslat mindenki számára engedélyezné a tokaji bor előállítását, így tehát ami a zsidók ettől és a kereskedelemtől történő eltiltását illeti, a döntés az országgyűléstől függ.[210]

A szintén gróf Cziráky Antal országbíró elnöklete alatt ülésező, a nemzeti nevelés kérdéskörében értekező tanügyi albizottság által készített munkálat néhány paragrafusa is érinti a zsidókat. Ezek között csupán azzal a szerény igénnyel találkozunk, hogy ahol nincs zsidó elemi iskola,[211] ott a zsidó gyerekek

---

Festorum et dominicorum observantia.(Harmadik szakasz. I. Az egyházi ünnepek szentelésérül, a) Illő megtartása a vasár- s ünnepnapoknak.) „Zsidók saját kezökkel, vagy hitsorsosaik segedelmével akármi munkát végre hajthatnak; ennél fogva nekik ama házakban, mellyeket tartanak és laknak, pálinkát is égetni vasár- s ünnepnapokon megengedtetik, nem pedig a nyilvános adásvevés is; egyébiránt magukat az országban bévett egyházi rendtartást illető rendelményekhöz szabni köteleztetnek. (1787. Máj. 22. k. 18,638 sz. a. int.) Fa-vágás s hordásátul azonban, nem különben egyéb lármás munkáktul is a helységek határin belöl mondott napokon eltiltatnak az 1823. Dec. 9. k. 30,202 sz. a. intézvénynél fogva." illetve még b) Cultus temporis sacrati. b) Megülése a szentelt időnek. *A zsidók farsangi mulatságai nagyböjtben országszerte szüntessenek meg.* (1824. márc. 2. 5401.) uo. 243. vö. Enchiridion, 1825. III. 304–305. „Judaei Diebus Dominicis, et Festis ab actibus publica emtionis, et venditinis prohibeantur, et semet inductis per Regnum Politiae Sacrae ordinibus omnimode accomodare teneantur." Valamint még megfogalmazva: „Judaei a sectione, et vectione Lignorum aliisque laboribus strepituosis, diebus Dominicis et Festis in Intravillano Possessionum praesuscipiendis, et perficiendis solliciteabstineant." Továbbá: „Judaeis exustio CrematiDiebus Dominicis et Festis per se, vel auxilio suae Religionis Hominum suscipienda admittitur."

[209] Relatio Sub-Deputationis Commercialis quoad rem Opificiorum, Fabricarum, et Mercimoniorum. Typis Regiae Universitatis Hungaricae, Budae 1829.17.

[210] Relatio Sub-Deputationis Commercialis…1829. 26.

[211] „A' Zsidó községeknek is vannak tulajdon iskoláik; némelly helyeken norma szerént tanítanak… önnön bélátások szerént intézhetik el taníttatássok' módját, iskolai könyveiket, 's a' t." Tudományos Gyűjtemény, 1817–1841, Fejér György et alii… (Szerk.) Trattner Tamás János betűivel, és költségével, Pest 1817. III. 8. (A' magyar Nemzet' Culturájáról.)

keresztény iskolába járjanak,[212] illetve hogy az iskolaköteles kor 6-tól 12 éves korig tartson és ez a zsidókra is vonatkozzon.[213] Továbbá még ugyanebben a fejezetben említtetik az iskolai könyvekről, hogy a zsidó iskolások számára is kell lennie egy külön tankönyvnek, hogy a vallásukról tájékozódhassanak.[214] De olyanról is olvashatunk, hogy amikor 1828. október 28-án a 6. ülésén némelyek felvetették, hogy a bizottság éppen napirenden lévő és tárgyalandó szövegrészében a zsidókkal kapcsolatosan név szerint is essék említés, mivel az ő iskolai tanulmányokban való részvételük is engedélyezendő, a bizottság nemes egyszerűséggel elveti az ötletet. Részben azért mert a szöveg egyébként is az ország teljes népességéről szól, részben pedig azért, mert már teljesen mindennapos, hogy a zsidók között is folytatnak tanulmányokat.[215]

---

[212] Hasonló indokkal nem támogatta a Helytartótanács a David Friesenhausen által az 1806. július 26-án József nádornak benyújtott, Pesten létesíteni kívánt rabbinikus szeminárium ötletét: „Its reasons for doing so were:…the policy of the state was to diminish the separateness of the Jews…there was no need of a Jewish school, since the Jews were permitted to study in the Christian schools."*Raphael Patai*: The Jews of Hungary: History, Culture, Psychology. Wayne State University Press, Michigan, Detroit 1996. 243.vö. *Schams, F.*: Vollständige Beschreibung… i. m. 179–180. „Zur Bildung der israelitischen Jugend besteht seit 5. November 1814, gemäss allerhöchster Anordnung, auch eine nach Art der christlichen Normalschulen eingerichtete Lehranstalt in Pest, mit einem Lehrer und zwey Gehülfen…84 Mädchen und 78 Knaben besuchen diese Schule im Laufenden Jahre, und erhalten ausser dem gewönlichen Normal-Schulenunterricht auch Belehrung in der hebräischen Grammatik."

[213] (Sectio II. De Scholis Vernaculis, Caput II. *De norma studiorum in vernaculis Pagorum et minorum Oppidorum Scholis*. 28.§.) In: Opinio Excelsae Regnicolaris Deputationis motivis suffulta pro pertractandis in consequentiam Articuli 67:1790/1 elaboratis Systematicis Operatis Articulo 8. 1827. exmissae, circa Objecta Rei Literariae. Auctoritate Comitiorum impressa, Typis S. L. Weber, Posonii, 1830. 26–27. vö. az 1828. november 7-én tartott 10. ülésen történtekkel. Protocollum Consessuum Sub-Deputationis Regnicolaris in Literariis ad mentem Articuli VIII. 1827. exmissae. Typis Regiae Scientiarum Universitatis Hungaricae, Budae 1829. 33.

[214] Opinio Excelsae Regnicolaris Deputationis…circa Objecta Rei Literariae…1830. 31. (Sectio II. Caput VI. *De Libris usui Scholarum vernaculorum necessariis*. 42.§.) vö. Protocollum… Sub-Deputationis Regnicolaris in Literariis…1829. 36. szintén a november 7-i 10. ülésen.

[215] Protocollum…Sub-Deputationis…in Literariis…1829. 14–15. vö. *Schwartner, M.*: Statistik…Verbesserte Ausgabe…i. m. 1811. III. 438.„Unter den männlichen, den Kinderjahren entwachsenen Juden in Ungern, ungeachtet dieselben mit den polnischen einem und demselben Geschlecht angehörigen, sind nur äusserst wenige, die nicht hebräisch lesen, und wohl kein einziger, der nicht – rechnen könnte." Néhány évvel korábban még más volt a helyzet például Borsod megyében, ahol is a vármegye főbírája a miskolci zsidó iskola felállításával kapcsolatosan a következőket írja a megyei közgyűlésnek: „…a' Megyebeli 'Sidó Iskola ugyan nagy ügyel bajjal fel állittatott, a' 'Sidók azomban Gyermekeiket az Iskolában járatni nehezen akarják, és hanemha a' Gyermekek Iskolában való fel adására, más valamelly keménnyebb módon a' 'Sidók nem szorittatnak; szép szerivel, a' kivántt vég bennek nehezen érődhetik el; mivel mi Currenseink által, a' Gyermekek Iskolában való jártatására szorossabb Fennyegetődzések alatt is kényszeritettük; Fennyegetődzésünk előmeneteleit mindazáltal nem tapasztalhattyuk." MNL BAZML, IV. 501. e. 702/1792. (1792. február 12.) E kérdés pedig szorosan összefüggött a zsidók házasságkötésének kérdésével, melyet a Helytartótanács időről-időre megerősített a rendeleteivel. vö. Az 1786. évi szeptember 19-i 40499. sz. alatt, az 1798. évi május 1-jei 9814. sz. alatt, az 1802. évi augusztus 31-i 18386. sz. alatt, valamint az 1843. évi május 2-i 15134. sz. alatt újólag kelt helytartótanácsi rendelettel. Ez a kérdés folyamatosan napirenden volt a megyei közgyűléseken: „... Zsidó ifjak, mi előtt akár maguk vallásbeli, akár más oskolákban nyert szabály szerinti oskolai tanittatásokrol kiadott hiteles bizonyitványt elő nem mutatnak, házasodni ne engedtessenek." MNL BML, IV. 1. a. 92. köt. 765–766. (2671. jegyz. pont, 1843. július 23-i kisgyűlés.) Veszprém még az utolsó rendi országgyűlésre küldött követeinek utasításába is felveszi a kérdést. vö. MNL VeML, IV. 1. a. 71. köt. 816. (2024. jegyz. pont), 1847. október 18.

A sérelmi albizottság munkái között összegyűjtve ismételten megtaláljuk ugyanazokat a sérelmeket, melyeket már több mint negyed százada kinyomtattak, sőt egyesek már a 18. század kilencvenes éveinek bizottsági munkálataiban is felhozattak.[216] Szintén több említés tétetik az V. osztály sérelmei között a vármegyék részéről a zsidókkal kapcsolatosan, melyek többsége, mint már láttuk, az 1830. évi országgyűlés irományiba is belefoglaltattak.[217] Először Veszprém majd Pest vármegye, Szepes, Torna és Zemplén vármegye, majd Újvidék és Késmárk városa, majd ismételten Késmárk városa sérelmeit és kívánalmait olvashatjuk. Az ötödik osztály sérelmei között olvashatjuk, hogy például Pozsony vármegye javaslatot tett arra, hogy a Pozsony szabad királyi városban lakó zsidók számára engedélyezzék a nagykereskedelmet a raktárakból, ezzel szemben a város még vásárnapokon is megakadályozza ezt, és lefoglalja az árut. Ebben az esetben valójában egy gyakori jogi természetű ügyről van szó. A kérdés ugyanis az, hogy a vármegye fennhatósága ebben az esetben kiterjed-e a városra, amely önálló joghatóság. A város ugyanis nem csak a piaci, hanem minden másféle kereskedelmet megakadályoz arra hivatkozva, hogy erre privilégiuma van. Ezért a vármegye pert (*fiscalis actio*) kezdeményezett. Az ilyen jogvitákra nézve királyi dekrétum van hatályban, amely a magasabb szintű joghatóság előnyét írja elő. Ennek ellenére a pozsonyi elöljárók nem szüntetik be a jogsértő gyakorlatot. A javaslatok: 1.) a kereskedelmi ügyek nem a szabad királyi városok privilégiumainak körébe tartoznak, mert nem joghatósági ügyről van szó, hanem olyanról, amelyet törvénycikk is szabályoz (Zsigmond VI. dekrétuma 22. és 23. cikkely, és az 1715. évi 63. tc.), így ez kell, hogy vonatkozzon a zsidók kereskedelmi tevékenységére is; 2.) amíg a per le nem zárul, a vármegye ne függessze fel a döntését, 3.) függesszék fel az eljárást addig, amíg a város meg nem indokolja, miért folytatja a javak jogtalan elkobzását. Az írás végén arról áll egy javaslat, mely szerint a városnak a törvényekkel összhangba kell hozni a privilégiumai gyakorlását.[218] A sérelmi bizottság sérelmeivel és kívánataival kapcsolatosan megemlítendő, hogy gyakran előfordul az is, hogy valamely ügyből kifolyólag éppenséggel egy másik bizottság munkálatai, írásai között találhatjuk őket, mint például az adóügyi vagy hadügyi jellegűeket.[219]

---

[216] Cospectus Gravaminum et Postulatorum…1828. 7.

[217] Gravamina et Postulata Statuum et Ordinum…quae in Comitiis Regni Anno 1830 celebratis… 1830. vö. az 1830. évi országgyűlésnél tárgyalt pontokkal.

[218] Gravamina et Postulata Statuum et Ordinum…quae in Comitiis Regni Anno 1830 celebratis…1830. 34–36. A sérelmi bizottság ezen irományai tulajdonképpen a korábbi, tehát az 1830. évi országgyűlés gravamenjei és posztulátumai összegyűjtését és közreadását jelentik. E munka tehát tartalmilag és lényegileg is az 1830. évi országgyűlés aktáit képzi.

[219] Opinio Excelsae Regnicolaris Deputationis pro pertractandis in consequentiam Articuli 67:1790/91 elaboratis Systematicis Operibus Articulo 8. 1827. exmissa, de Objectis ad Deputationem Contributionalem-Commissariaticam relatis, depromta. Auctoritate Comitiorum impressa in Typographia Ludovici Landerer de Füskút, Posonii 1830. 4. vö. Conspectus Gravaminum et Postulatorum…1828. 19. (Postulatum de regulanda Gente Judaica eorumque ad Militaria etiam Servitia applicatione)

A vármegyék észrevételei

A vármegyék által tett észrevételek tulajdonképpen a bizottsági munkálatok utóéletének is tekinthetőek, melyek a rendszeres bizottsági munkálatok kinyomtatásai után kezdődtek meg. E küldöttségek tevékenysége lényegében 1831–1832-ben ment végbe, mely a bizottságok által készített munkálatok megvizsgálására, véleményezésére fordította figyelmét, s melyeket végül a vármegyék közgyűlései — némely esetekben a kiküldöttségek észrevételeinek az utolsó pillanatban történt változtatásaival – hagytak jóvá. Tanulságos ez az irategyüttes abból a szempontból is, mert megmutatja, hogy az egyes vármegyék a bizottsági munkálatok elvileg közérdeket képviselő helyzetértékelésével és terveivel szemben esetleg milyen helyi, vagy adott esetben csakis a megyére jellemző érdekekkel ütközik, vagy privilégiumokon nyugvó érdekeket sért. Számos olyan rendelkezésről — esetünkben akár a zsidókkal kapcsolatosan — nem történtek észrevételek, melyek eredetileg benne voltak a bizottságok egyes munkálataiban, még a törvénycikkekkel kapcsolatosan sem; másutt pedig nem egy esetben olyan tárgyak, és változtatni kívánt dolgok soroltattak az egyes tervezetekhez, melyek eredetileg nem is szerepeltek a munkálatokban. A megyei vitatások ugyanakkor egy másik burkoltan megfogalmazott célt is szolgáltak: „A haladó szellemű megyék követei…titkos tanácskozásaikon…elhatározták, hogy szabad sajtó és egyéb fórumok híján az alapjában konzervatív szellemű operátumok megyei vitatását fogják arra felhasználni, hogy önmagukat párttá szervezzék, liberális reformjavaslataikat érvényre juttassák."[220]

Bihar vármegyének Váradolasziban 1832. január 26-án Sombory Imre első alispánnak elnöklete alatt megtartott megyei közgyűlés 52. ülésén az *Azon különös tárgyakról, melyek az országos sérelmek és kívánságok közül egybevetés végett a közönséges politziai tárgyakban munkálkodó küldöttségnek kiadattak* cím alatt tárgyalt fejezeténél még „A zsidók rendbeszedéséről semmi észrevétel" nem történt, azonban április 7-én a tervezet 8. §-ával kapcsolatosan megjegyezték: „…hogy a zsidók a jobbágyi telkek megvételére felszabadíttatván, ennekutánna türedelmi pénzt ne fizessenek, hanem minden előforduló munkákat és közterheket az adófizető néppel külömböztetés nélkül tellyesítsenek és hordozzanak. Minthogy pedig a zsidóságnak az ország több lakosai között illy móddal leendő elszerkeztetése nem kevés idő alatt történhetik meg: Ő császári királyi Felségét – hogy a zsidóságra nézve addig is, egy a fentebbi czélzásokkal eggyező, és reájok nézve sinórmértékül szolgáló rendszabást kegyelmesen kiadni méltóztasson – megkérni szükséges lészen. A 9-dik §-ra. Minthogy a zsidóságtól a bor-, pálinka- és húsmérést, mint élelme keresése módjait,[221] főképpen

[220] *Gergely András*: A „rendszeres bizottsági munkálatok" szerepe a magyar reformmozgalom kibontakozásában. Tiszatáj 28. (1974) 6. sz. 38.

[221] Az italmérésekkel, illetve a zsidók által üzemeltetett vendéglató kocsmákkal kapcsolatban gyakoriak a zsidókat elmarasztaló feljegyzések. „In die Kategorie des inneren Handels gehört auch der Getränke-Ausschank. Wirthäuser gibt es überall im Lande, aber sie lassen vieles zu wünschen übrig…Bei Juden und Magyaren findet er kaum etwas, als ein schlechtes Getränke, bei jenem Branntwein, bei diesem Wein…Am trübseligsten geht es dem Reisenden in Judenkneipen, den da bekommt er zum Essen beinahe nichts, und was er auch bekommt, das ekelt ihn an." *Csaplovics, J.*: Gemälde… i. m. II. 103. „In den Wirthshäusern an den Nebenstraßen, in welchen der Hebräer

azon okból, nehogy ezektől megfosztatván, amiatt vétkes tettek követésére vetemedni kénytelen legyen, eltiltani nem lehetne; annálfogva ezen §-ból a következő szavak: »prout et ab omni cujuscumque speciei liquorum minutis mensuris instituenda epocillatione« ki fognak hagyatni."[222] A bányatörvény tervezetére is megtörtént a megye észrevétele, mely a LXI. törvénycikk 2. és 3. §-ában a zsidók bányavárosokba történő tilalmáról rendelkezik. Az országos albizottság abban a vélekedésben volt, melyet maga a megye is elfogadott, „…hogy a zsidóknak az eddig történt megszoríttatások némüképpen enyhítődjön, azon tekintetből, hogy jövendőre az országnak hasznosabb polgárjai lehessenek…", annálfogva e jelen küldöttség úgy vélekedik: „…hogy a bányavárosokban való foglalatoskodást és lakást nékiek megengedni lehetne."[223] Igaz ugyan, hogy ország törvényei mindeddig ezen szabadságnak megadása ellen szóltak, de másfelől „…a küldöttség kétséget nem szenvedhetőnek gondolja azt is, hogy azon okok, melyek ezelőtt szinte hat századaddal adtak legelébb alkalmatosságot arra, hogy a zsidók a bányavárosokból kitiltódjanak, már régen elenyésztek…", valamint azt sem lehet gondolni, hogy a vétkek századok óta a megjobbulásnak vagy jobbulhatásnak legkissebb reménye nélkül is apáról fiúra származtak volna, és egyébként is „…ezen lakás- és munkálódásbéli csekély szabadság a terheltetésnél talán bővebb reménységet nyújtand arra, hogy a zsidók is idővel országunknak valódi érdemes tagjai lehessenek"[224]

Pest vármegye csupán a kereskedelmi albizottság munkálataival összefüggésben tett zsidókra vonatkozó említést. 1831. március 6-án a Pest városában ülésező Pest megyei közgyűlés alatt elővétetett a kereskedésbeli tárgynak második része, úgymint a mesterségek, fabrikák (manufaktúrák, gyárak) és kereskedés előmozdítása, az erre nézve javallott 4 törvénycikkel. A II. cikkely *a*

---

so gerne, und seit einiger Zeit so häufig die Pflege der Durchreisenden (den Wein- und Branntweinschank) über sich nimmt, ist weder für Vieh noch für Menschen gesorgt." *Bielek, L.*: Ethnographisch-geographische Statistik…i. m. I. 351. Még a század későbbi munkáiban is, megemlítve e tevékenységnek a köznép körében jelentkező járulékos hatásait is. „Ein grosser Theile der Juden lebt vom Pachte der Wirthshäuser, neben welchem er noch einen Kleinhandel (Krämerei) betreibt. Das ist für das gemeine Volk die verderblichste Classe, welche die Grundherren mit ihrem Schankrechte gross gezogen haben und noch gross ziehen. Durch leichtgewährten Credit, der freilich auf wucherische Zinsen geht, verlocken sie das ungebildete Volk, bis dessen Vermögen und Verstand im Branntwein untergeht, so dass Weib und Kinder elendiglich verkümmern müssen. Die Gemeinden machen es den Grundherren nach; denn das Wirthshaus pachtet am theuersten der Jude. Das Schankrecht ist darum ebenso schädlich für das gemeine Landvolk wie fruchtbringend für die Juden, die unter der nordungarischen Bevölkerung den nüchternen, stets berechnenden (und deshalb auch immer gewinnenden) Theil ausmachen." *Paul Hunfalvy*: Ethnographie von Ungarn. Franklin-Verein, Bp. 1877. 372–373.

[222] Az 1827-dik Esztendei 8-dik Törvényczikkely Következésében Készült Országos Rendszeres Munkák Megvisgálására Tekintetes Nemes Bihar Vármegye Által A Közönséges Politziai Tárgyakban Rendelt Biztosságnak Észrevételei S Ezek Folytában Költ Végzések. Tichy János Könyvnyomtató-Intézetében, Nagy-Váradon 1833. 20. vö. MNL HBML, IV. A. 1. a. 240. köt. 722–723. (1832. év, 1614. jegyz. pont.)

[223] Az 1827-dik Esztendei 8-dik Törvényczikkely Következésében Készült Országos Rendszeres Munkák Megvisgálására Tekintetes Nemes Bihar Vármegye Által A Bányászi Tárgyakban Rendelt Biztosságnak Észrevételei S Ezek Folytában Költ Végzések. Tichy János Könyvnyomtató-Intézetében, Nagy-Váradon 1833. 5.

[224] Uo.

fabrikák és azoknak kedvezéseiről tárgyalásánál e) pont alatt csupán annyi lett megerősítve, hogy e tervezetben „a zsidókra tett javallat a maga állapotjában maradván."[225]

Az 1832. november 8-án gróf Vay Ábrahám királyi kamarás és főispáni helytartó elnöklete alatt Beregszászon tartott Bereg megyei közgyűlésen, az 1527. jegyzőkönyvi pont alatt tárgyalás alá vett megyei észrevételeknek a közpolitikai albizottság munkálatit érintő fejezete 36. észrevételként olvastatott *A Magyar Országon és a hozzá kapcsolt Tartományokba a Sidók állapottyára nézve bé hozandó Törvény Javallatt ugy lészen módosítandó* cím alatt, hogy a 2. §-hoz azt kívánták tenni: „…hogy az olyan Törvényhatóságok, melyekbe Sidók eddig se laktak, és a melyek eddig sem engedték meg a Zsidóknak közöttök való lakását, azokat bé fogadni ne köteleztessenek." A 4. §-ra nézve „…azon módosítás lészen szükséges, hogy a Zsidók mátriculaji magyar nyelven vitessenek." A 9. §. után pedig „…világosan bé iktatni szükséges, hogy amennyibe sem a jelenkor elmederüléseinek meg fogásaival sem a Keresztény Vallás Erkölcsi Tudományával, mely a név és nemzettség között való külömbséget a Lelkiekben felálhatónak nem tartya egyátalyába öszve nem férhető lévén a Zsidók által eddig fizetett Türedelmi adónak képzete az alól jövendőre ezen Feleket átalyában felmentessen." A 11. és 12. §-ok rendelései pedig „…csak azon Városokra terjesztessenek ki, melyekbe Zsidók már eddig is laktak, vagy öket ezentul önként bé venni akarnák."[226]

A megyei közgyűlés 1532. jegyzőkönyvi pontja alatt tárgyalt úrbéri munkálatok 35. cikkelyével kapcsolatosan tett 4. észrevételeként olvashatjuk, hogy a „Czikkelybe foglalt 's a következés által bé igazolt sikeres Rendelés fel nem forgattatik é? mert valyon lehetne é mesterségesebb módot feltalálni arra, hogy a Jobbágyi Telket mennél hamaráb és nagyobb számmal üressen maradjanak, minthogy az Jobbágyoknak az Tulajdonosság Jussa mégpedig a szabad adás vevés által akként megadasson; valyon nem több tsak 10, legfejjebb 20. Esztendőknek lefojta után nem a tehetősebb adózók, Sidók, és Őrmények váltyák é magokhoz kikeresett mesterséges módok által is — az illyen – Nemesi Jussoknak valóságos sérelmével eladott Telkeket?"[227]

Torontál vármegye szintén eleget tett tisztes kötelezettségének 1832. július 16-án és az azt követő napokon a Gád helységben tartott üléseken, mely még az 1831. május 16-án tartott közgyűlésből lett kirendelve abból a célból, hogy

---

[225] Az Országos Rendszeres Munkáknak megfontolására Tekintetes Pest Vármegye Rendei által kiküldetett Deputátiónak Véleménye a Kereskedésbeli {Commerciale} Tárgyban, a Tekintetes Nemes Vármegyének erre tett Észrevételeivel, és Határozásaival együtt. Nyomtat. Petrózai Trattner J. M. és Károlyi I. Könyvnyomtató-Intézetében, Pesten 1832. 10.

[226] Fő Méltóságu Országos Kiküldöttség Munkájának a Publico Politicumokat illető része az ezt megvizsgált Megye beli Kiküldöttség Észrevételeivel edgyütt, melyeknek öszvehasonlítása után a következendő Határozások tétettek. [Bereg vármegye] 1832. MNL OL, A 96, 9. dob. I./4–5. A-Cs. 10118.

[227] Az Országos Kiküldötségnek az 1790-k Esztendei 67-dik és az 1827-k Esztendei 20-k Törvény Czikkely értelmében a Kegyes Urbariumnak Elrendelésében kidólgozott Véleményes Előadására tett Észrevételei T. Beregh Vármegye Kiküldötségének. 1832.. (A jegyző a jegyzése címének megadásakor az adatokat kissé pontatlanul adta meg. A címben az 1791. év, ill. az 1827. évi 8. cikkely értendő) MNL OL, i. h. 10128.

az utóbbi országgyűlés közpolitikai albizottságának munkálataira nézve észrevételeit megtegye. A megye egyetértett az albizottság munkálataival, ugyanakkor kívánta azt is „…hogy a zsidókon a Királyi Kamara által megvenni szokott türedelembéli taksa,[228] mint nevezetére nézve is gyűlöletes adózás neme, annál inkább megszüntessen, minthogy se a természeti, se polgári törvényeinkben nem gyökereztethetik, és különben is a törvényhozó testnek figyelmére igen méltó a zsidóságnak a többi földnépével egyenlőbb helyheztetésben való tétele, mert a reája kiszabott különös terhek, és azon kirekesztések, melyeknek kitéve vagyon, egyedül arra szolgálnak, hogy minden az országhoz, hazához szorosabban le nem kötelezett zsidó magát – mint idegent tekintvén, és a polgári egyesület jótéteményeiben részes lakostársára káján szemekkel nézvén — rövidségét, melyet e részben szenvedni kéntelen — akármely utakon és módokon helyrehozni, és gyakorta mások tetemesebb megkárosításával is kipótolni törekedjen."[229]

Békés vármegye is megtette észrevételeit a közpolitikai albizottság munkálataira. 1832. július 4-én a 8. ülésen olvastatott a még 1831. január 27-én Vidovitch György királyi tanácsos és első alispán elnöklete alatt Gyulán ülésező közgyűlésből e célra kirendelt bizottság által készített észrevételek némelyike. Az 1. §. nem nyugtatta meg a bizottságot, „…mert nem látja mért kelessen a' Zsidóknak az Országba lehetö bé fogadhatásokra, s letelepíthetésekre nézve más törvényt hozni, mint a millyen ezen IX-k rész legelsö száma alatt a külföldrül béjövőkre átalyános tekintetbe javasoltatott; minélfogva a' Zsidókat is tsak azon törvények alája vetni, mint emberi, mint politicus szem pontbúl véve tanátsosbbnak gondolná." A 2. §-sal egy véleményen vannak, „Mert ugyanis ha erre nézve az adatik okúl, hogy a' Zsidók fortélyos törvény áthágók /: prevaricátorok: /és csábítók, kik kivált a' nemesebb ércz körüli manipulatióban tehetnek károkat, – akkor a' politica administratio mellynek az illyenekre felügyelni módjában, tehetségében áll, tsak árnyékba borittatik az ollyan törvény osztályát a' hely szinétől távúl tartja." A 3. §-ra nem volt észrevétel, s a 4. §. is rendben lenne, „…azonban hogy matricularis kőnyveinknek vitelében egyedül tsak a Magyar nyelvet tartozzanak használni a' Zsidók is..." Az 5. §-ra csak

[228] Egy 1788. szeptember 16-án kelt rendelet szerint megszünt azon bélyeg, melyet a zsidóságtól eddig mint megtűretésük béreként szedtek. A Magyar Királyi Helytartótanács elrendelte, hogy az eddig taxa tolerantialis (türelmi adó) néven szedett adó mostantól kamarai adóként fog nevezetni, vagyis: „… dass die von der ungarischen judenschafft jährlich zu erlegende tax nicht mehr unter dieser benamung, sondern unter einer cameral tax eingeschoben werden solle." MHJ XVIII. 770. sz. 428–429. vö. *Grellmann, H. M. G.*: Statistische Aufklärungen… i. m. 1797. II. 192. „Die sogenannte Toleranztaxe der Juden soll ferner als ein Cameralgefälle fortdauern." – „In general, the Toleration Tax epitomitzed the relationship between Jews and the Habsburgs during the age of absolutism. Like other absolutist sovereigns…paid litte attention to Jews other than finding ways to elicit tax revenue from them. In this regard, the Toleration Tax embodied a shift in the attitudes of the Habsburgs from earlier monarchs whose religious disdain determined how they governed Jews into monarchs who overlooked religious differences in favor of the practical demands of the state." *Lupovitch, H. N.*: Jews at the Crossroads… i. m. 38–39.

[229] Az Országos Rendszeres Munkáknak Megfontolására Tekintetes Torontál Vármegye Által Kirendelt Küldöttségnek Véleménye A Köz Igazgatási Tárgyban A Tekintetes Nemes Vármegyének Erre Tett Észrevételeivel, És Határozásaival Együtt. Nyomtattatott Grünn Orbán Örökösseinél, Szegeden 1832. 13–14.

annyi észrevétel volt, hogy „…ennek applicatiójában is az első §-phust abba az értelembe kivánnya vétetni a' küldöttség, – a' mint azt módosítandónak projectálta." A 6. §-ra semmi észrevétel, a 7. §-hoz annyit, „…hogy az abban érdeklett kötelező vagy szerződésbéli írásaiknak szerkesztésében is a' Magyar nyelv használtasson, – és azon kifejezet »idiomate et charactere in regno usitato« más nyelvet érteni se lehessen." A 8. §-hoz kívánták, „…hogy a' földmíveléssel foglaltoskodó Zsidó azon terheken kívül, mellyeket a' többi adófizetők is viselnek, egyébbnek alája vetetni úgy sem tzéloztatik, nagyobb világoság okáért nyílván ki fejezve kívánná látni a' küldöttség, – hogy az illyetén Zsidó különössen a' türedelmi Váltság fizetése alól is fel lészen oldozva." A bizottság a 9. §. némely részeit elfogadja, „Ellenben azt vélekedése szerént jónak, sőt igazságosnak sem tartja, hogy a' jószágok ideigleni haszonbérléseitől úgy szintén az italoknak kisebb mértékbeni korcsmáltatásátúl törvényessen el legyenek tiltva: mert ha jó a' köz dolgok administratiója akkor valóban illyen természet ellen való egyes nép osztályi meg szorításokra a' társasági életben szükség nints!" A 10. §-ra nem volt észrevétel, a 11. §-hoz azt kívánta tenni a bizottság, hogy a paragrafusnak „…provisióját a' javaslott mivoltban óhajtaná a' jobbágy telkekre s' földekre is kiterjeszteni, a' küldöttség, – melly szerént… szabad légyen a Zsidóknak, a' szabad adás vevés törvényén –, de tsak úgy ha magok mívelendik azokat, – Urbarialis Földeket is venni, – hogy illyetén kép ne tsupán consumensek maradjanak, hanem lassanként producensek is váljanak belöllök."[230]

Nógrád vármegye is megtette észrevételeit a zsidók szabályozására vonatkozóan. Moysfalvi Gyurcsány Gábor első alispán elnöklete alatt ülésező közgyűlésnek a közpolitikai albizottság munkálataira kirendelt választmánya mindjárt a törvénytervezet 1. §-ában történt azon szabásra, mely a külföldi izraelitáknak az országba és a hozzá tartozó tartományokba történő bevándorlását tilalmazza, úgy kívánja módosítani, hogy ez alá a rendelkezés alá csak a teljesen vagyontalan és kóborló zsidók essenek, koránt sem pedig azok, akik a nagyobb kereskedők soraiba tartoznak, melyet természetesen hitelesen bizonyítani is tudnak, s akiket a nemzeti kereskedelem hasznos eszközeinek lehet tekinteni. A 2. §-ra nem volt észrevétel. A 3. §-ra nézve azt a módosítást kívánják eszközölni, hogy ne csak a katolikus, hanem minden más bevett vallás ünnepeit maguk az izraeliták hasonlóképpen, keresztény szolgáikra nézve pedig általában megtartani tartozzanak. Így a szövegben azon kifejezést: „Festivitates tamen Catholicorum" a „Festivitates Christianorum" módosítással kívánják jóváhagyni. A 4. §-ra nem volt észrevétel. Az 5. §-ra nézve azt kívánják, hogy a zsidók nyilvántartását és az adminisztrációt a törvényhatóságok különösen komolyan vegyék. Javasolja a türelmi adó megszüntetését, ugyanakkor azt is, hogy a törvényhatóságok által kivetett adó és egyéb terhek a zsidókra is vonatkozzon. A megye tehát kívánja „… az izraelitáknak az úgynevezett türedelembeli taksáktól leendő felmentéseket, és az illető törvényhatóságok által beszedni

[230] Vélekedése Tekéntetes Nemes Békés Vármegye Választottságának – és az arra hozatott köz-Végzés – az országos kiküldöttségnek a köz polgári rendtartást /: publico-politicum :/ illető tárgyban készített rendszeres munkája felett. [1832] MNL OL, A 96, 9. dob. I./4–5. A-Cs 10215–10217.

szokott adózásra, és egyéb avval járó terhekre való köteleztetéseket."[231] Mindezekre azért van szükség mert e taksa egyrészt önkényes, törvénytelen, hiszen nem is az országgyűlés vezette be – nem beszélve arról, hogy ez a kamara bevételeit gyarapítja; másrészt ennek megszüntetése és a zsidóknak a közadózásra történő szorítása az adminisztrációt is egyszerűsítené és egységesítené: „Mert bizonyos az, hogy az országba már befogadott izraeliták, ha nem is az ország polgárjai, de tagadhatatlan, hogy annak lakosai lévén, és az általok fizetendő summa is a nemzeti vagyonból szivárogván, valamint erántok, úgy adózásokra nézve is bizonyára nem az önkény és kegyelem, hanem egyedül a törvény rendelkezhet; – melynek pártfogásától azonban eddig az adózás kivetésében reájok nézve gyakorlott mód szerint egészen megfosztatnak. De átaljában törvénytelen is ezen türedelembeli taksa neve alatt reájok nézve történni szokott adóbéli kivetés, mert öszveütközik azon semmi kivételt nem szenvedő törvényekkel, melyek akármely néven nevezendő adónak nem másképp, hanem egyedül országos gyűléseken lehető meghatározását tárgyazzák."[232] A 6. és 7. §-ra nézve nem volt észrevétel, a 8. §-ra hogy „A földmívelést gyakorló izraeliták eránt való ójomány szüksége az előbb kívántakhoz képest megszüntetvén."[233] A 9. §-t úgy kívánná a küldöttség módosítani, hogy „…ha egyéberánt a moralis characterek és ügyességek egynémely izraelitákat a hivatalok viselésére alkalmatosabbá tenné, nemzeti tekintetek őket egyedül a nemesek által kirekesztőleg viselő hivataloktól gátolja."[234] A továbbiakban ne mástól, hanem egyedül azon haszonbérletektől tiltsák el őket, melyekkel jobbágyi illetőségek használata van egybekötve, vagyis minden egyéb haszonbérlések gyakorlásában az izraelitákat a megye továbbra is meghagyni kívánja. Nógrád vármegye által kiküldött azon bizottság, mely az országgyűlés közpolitikai bizottsága által készített munkála-

---

[231] Az 1827. Esztendei 8-dik Törvény-Czikkely Következésében Készült Országos Rendszeres Munkák Megvisgálására Tekintetes Nemes Nógrád Vármegye Által A Publico Politicumot tárgyzó Szakaszban Rendelt Biztosságnak Észrevételei S Ezek Folytában Költt Végzések. Esztergomi K. Beimel Jósef betűivel, Pesten 1832. 19.

[232] Uo.

[233] Nógrád Vármegye… Publico Politicumot tárgyzó… Észrevételei…1832. 20. A következő országgyűléseken a zsidókkal kapcsolatosan felhozott panaszok egyik leggyakrabban idézett eleme az volt, hogy a zsidók nem akarják a földet művelni. Ezt az általános igazságot hallgatólagosan a kortárs Rosenthal is elismerte, ugyanakkor igykezett bizonygatni a rendeknek, hogy azért e népcsoporton belül vannak jó példák is. „Magyarország sok tájain, kivált felső részén, földművelésbűl élnek a zsidók. A gazdag haszonbérlők ugyan nem fogják az eke szarvát, s a szénahányó vasvillát, mivel nincs reá szükségük, de az ő zsidó cselédeik, s alsóbbrendű zsidó haszonbérlők szorgalmasan űzik a földművelést. Így láttam 1832. évi július hónapban, midőn Zemplén vármegyében Tálya és Mád között egy katolikus lelkésszel utaztam, egy 70 éves zsidót déli órákban, midőn a nap legrekkenőbben lövelte szét sugárait, a mezőn kévéket kötni, s csodálkozva néztük, minő készséggel s illőséggel tette ezt; s annyi időt sem engedett magának, hogy nyájas köszöntésünkre figyeljen." *Rosenthal M.*: A zsidó és a korszellem… i. m. 76–77. Ami a zsidóknak a földhöz való viszonyát, vagyis az *urbarialis sessio* kérdését illeti, először az 1832–36. évi országgyűlésen eredményezett érdemi vitákat az úrbéres cikkelyek tárgyalása során. Akármely kérdések vetődtek fel azonban, a zsidókkal szembeni bizalmatlanságuknak majd mindig hangot adtak a rendek. vö. Országgyűlési Tudósítások I. 571., Országgyűlési Tudósítások II. 21., 135., 144., 187., 236., 292., Diarium Comitiorum 1833. V. 127–128., 134., Országgyűlési Tudósítások II. 355., 364., Országgyűlési Tudósítások IV. 109., Diarium Comitiorum 1835. X. 97–98., 101–102., Országgyűlési Tudósítások IV. 472.

[234] Nógrád Vármegye…Publico Politicumot tárgyzó…Észrevételei… 1832. 20.

tait vizsgálva megtette végső észrevételeit, 1832. május 8-án és az azt követő napokban a Balassagyarmaton ülésező megyei közgyűlésben vizsgálat alá vétetett, és a zsidókra nézve a következő változtatásokkal fogadtatott el. A zsidók regulációjára vonatkozóan az hozatik fel, hogy„…a hazába béjönni kívánó izraeliták eránt való különbséget is, a hazafiúsítást érdeklő szakaszban megállapított alapnál (Principium) fogva a tekintetes rendek megszüntetni látván, az izraelitáknak is átaljában az orágba való szabad menetelt engedtetni kívánnak."[235] Majd a további kitételekkel történő jóváhagyás folytatódik: „A zsidó nyelven nyomtatandó könyvek eránt rendelkező 4-ik §-us értelme a nyomtatásbéli szabadság alapjaival ellenkezvén, az ottan elfogadott alapokat az izraeliták könyveire nézve is kiterjeszteni kívánják a tekintetes rendek. Továbbá különös oskolák felállítását az izraelitáknak csak azon feltétel alatt kívánnák a tekintetes rendek megengedni, ha ott a magyar nyelvet használandják, és a tanítást is azon nyelven intézendik, egyéberánt az országban fennálló köz oskolákba járni köteleztessenek."[236] 1832. február 23-án és az azt követő üléseken kerültek tárgyalás alá a bányászat ügyével kapcsolatos vizsgálódások, ahol is a LXI. cikkelyre nézve említtetett, hogy „…mivel a zsidóknak átaljános kizáratása a köz társaság védelme alá tartozó keresetmódok öszveszorítása mellett, magát a polgárosítást is hátráltatná, egyéberánt a felvilágosodás előmenetelével meg sem férhetne, – kívánják a megyebéli rendek az eddig fennálló kizáró törvényeket eltörültetni, s a zsidóknak bánya mívelésére és bányavárosokban lévő tulajdon bírására szabadságot adatni, oly formában azonban, hogy mivel az ország igazgatás tárgyai közt e városokban zsidók által szerzendő birtokra nézve bizonyos öszveszorítás tétetett, a bányákban is öszvesen csak azoknak 150. részét bírhassák a zsidók."[237] A LXIII. törvénycikkelyhez még annyit kívánnak hozzátenni, hogy mivel a fentiek szerint „… a zsidók kizárását meg kellene szüntetni, szükséges az első §-ban hozzátenni: »Judaeis etiam huc intellectis«"

Verőce vármegye észrevételei között csupán néhány mondatból informálódhatunk, s itt a zsidók csak példaként hozatnak fel, mint egy csalásra és más gazságra hajló nép, amelyet az országban mégiscsak megtűrnek. Ha pedig így van, akkor a műveltségben és és erkölcsökben sokkal inkább rokon reformátusokat, evangélikusokat miért ne lehetne befogadni. Mint mondják, a különbség ott van, hogy míg a zsidók csak megtüretnek, de nem lehet sem birtokuk, sem közhivatalt nem viselhetnek, úgy a protestánsoknál a befogadásnak teljes körűnek kell lennie.[238]

---

[235] Nógrád Vármegye…Publico Politicumot tárgyzó…Észrevételei…1832. 24.

[236] Uo. vö. *Löw, L.*: Der jüdische Kongress…i. m. 326. „In Wahrheit stand aber der Jugendunterricht dazumal unter den Juden viel besser, als unter den Christen."

[237] Az 1827. Esztendei 8-dik Törvény-Czikkely Következésében Készült Országos Rendszeres Munkák Megvisgálására Tekintetes Nemes Nógrád Vármrgye Által A Bányászság Tárgyában Rendelt Bizottságnak Észrevételei S Ezek Folytában Költt Végzések. Esztergami K. Beimel Jósef betűivel, Pest 1832.17.

[238] Illustratio Critica Momentorum, Reflexionibus I. Comitatus Veröczensis, Ad Opinionem Deputationis Regnicolaris In Commercialibus Elaboratam Deductis, Pro Augustanae Et Helveticae Confessionis Asseclis Ad Regna Dalmatiae Croatiae Et Slavoniae Cum Jure Possidendi Fundos, Et Gerendi Munia Publica Admittendis Adjectorum. Typis Francisci Suppan, C. Reg. pr. Typographi ac Bibliopolae, Zagrabiae 1832. 5., 13–14. Árva vármegye rövid észrevétele a közpolitikai albizott-

Pozsony vármegye részéről az úrbéres munkálattal kapcsolatosan, a jobbágyok tartozásairól és költségeiről rendelkező IV. törvénycikk 6. szakasz 3. pontjára vonatkozóan a következő kitétel szerepelt: „…az urbarialis szolgálatok és munkáknak kiadatása, tsak aképp engedtetik meg, hogy ha ezen szolgálatok kiadatnak nem másra, mint a' Főld mivelésére 's Külső Gazdaságra fordittathassanak, és a' Zsidóknak ki ne adattathassanak."[239]

Az 1831. január 12-én kelt Nyitra vármegyei közgyűlési végzés értelmében a közpolitikai országos albizottság munkálataival foglalatoskodó küldöttség még ugyanezen év május és december hónapokban ülésezve Pethőfalvi Uzovics János első alispán elnöklete alatt meg is tette észrevételeit. A küldöttség négy paragrafussal kapcsolatosan tett említést. Az 1. §-sal kapcsolatban említtetett, hogy „…hol a zsidóknak a külbeliek által való szaporítása hátráltatik, a köztök kötendő házasságok eránt is rendelés tétessék. Tapasztalni tudniillik, hogy igen koránti egybekelések által nem csak számok szerfölött szaporíttatik, hanem azok éghajlatunk mivoltával, mely a napkeleténél, melyhez Moyses törvénye alkalmaztatott, sokkal durvább, egybe nem férvén a zsidó nemzet lelkületére nézve káros következésűek. A küldöttség e részben a férfiakra nézve az emberkor huszadik évét véli megállapítandónak."[240] Vagyis a házasságokat a férfiak csak 20 éves korban köthetnének. Mint láttuk, néhány évvel korábban, még a napóleoni háborúk idején némelyek éppen azt szorgalmazták, hogy a zsidók minél korábban házasodhassanak, hiszen annál gyorsabb a népszaporulatuk, következésképpen így majd több katonát lehet közülük kiállítani. A házasságra vonatkozó passzus egyébként szintén nem szerepel az eredeti tervezetben, itt is csak nyilván a népszaporulat leendő korlátozásával összefüggésben merül fel. A 3. §-ra nézve történt észrevétel értelmében: „Megadodván a zsidó vallás gyakorlásának az országban a tökéletes szabadság, az eddig divatban volt türedelmi pénzek fizetése önként szüntessék meg. Hanem a zsidóság a kereskedéstől, kálmárságtól s mesterségtől a közadó terhe alá tartozzon, és a többi adózó fölsegéllésével mind a házi, mind a hadi pénztárokba egyiránt fizessen."[241] Vagyis e tekintetben hasonló a vélekedése a Nógrád vármegye által is eszközlendőnek tartott módosításokról. A 4. §-sal kapcsolatosan úgy tartja, hogy a pa-

---

ság zsidókról alkotott regulációjára pedig a következő volt: „Ad art. §. 2. voces *»atque unice montanis civitatibus aliisque montanorum manipulationem locis exceptis«* emaneat. Sed novus §. condendus censetur super eo, ne Judaei gentis suae superiores habeant, verum locorum, in quibus incolae sunt, locali superioritati subsint, neque proinde distinctam communitatem efficiant. Ad ejusdem art. §. 9. cum projectum isthoc legis praerogativae nobilitari, vi cujus nobilis quisque de re sua libere disponit et pro suo commodo cuicunque hominum exincedit, et tradit, repugneret, hoc ipsum exmittendum esset; quin imo, ut omis cujuscunque speciei liquorum minutis etiam mensuris epocillatio Judaeis porro quoque admittatur, omni ex respectu necessarium evadit." MNL OL, N 119, 4. fasc. 335. sz. 342. (Az 1832. március 12-én tartott közgyűlésből).

[239] Az Országos Kiküldöttségnek Az Urbarium Tárgyában tett Javallatja iránt előforduló Észrevételeknek elől adása végett meg bizott Megyebéli Kiküldőttség Véleményes Észrevételeit, a' javallt Tőrvény Czikkelyekre nézve sor szerént kővetkezendőleg terjesztetteelől. Pozsony, 1832. MNL OL, A 96, 10. dob. I./5 N-Z 11160.

[240] Véleménye Tekintetes Nemes Nyitra Vármegye Küldöcségének Az Országos Rendszeres Munka Köz Igazgatásbéli (Publico-Politica) Tárgyai Iránt. Jelinek Ker. János Cs. Kir. privil. Könyvnyomt. betűivel, Nagy-Szombathban 1832. 36.

[241] Uo. 36–37.

ragrafus rendelkezése „…a zsidó könyvek nyomtatása és béhozása tilalma eránt a sajtószabadsággal ellenkező, azért az ez eránt fölállított elvek szerént, és ezen keleti nyelv gyakorlása tekéntetéből, a zsidó könyveket is minden kivétel nélkül a köztörvény szabásai érdekeljék."[242] A 9. §-ból szeretnék kihagyni a *prout et ab omni cujuscunque speciei liquorum minutis mensuris instituenda epocillatione, solis judaicis tabernis exceptis*[243] szerkezetet, mivel a királyi haszonvételek bérbeadása[244] a nemesi „igazokhoz" (jogokhoz) tartoznak, vagyis a földesúr maga dönti el, hogy a földjén és a birtokában lévő javak közül kinek mit ad bérbe; ezért ezen paragrafusnak a rendelkezését az eddigi szabadsággal össze nem egyeztethetőnek vélik, hiszen ez eddig engedve volt a zsidóknak, s e szerkezet lényegében ezen törvényjavaslat céljával is ellenkezni látszik, tudniillik a zsidó nép polgárosodásával és a honosodásával. Érdekes, hogy Bihar vármegye is szó szerint pont ezen szakaszt kívánja kihagyni a tervezet ugyanezen paragrafusából. Az 1791. évi 38. törvénycikkelyt a megye egyébként a szabad vallásgyakorlással, a polgárosodással és a honosodással is ellenkezőnek találja. Bihar vármegyéhez hasonlóan Nyitra vármegye is a zsidók bányavárosokban történő lakhatása mellett emel szót, különösen utalva a tervezet 2. §-ára, annak tarthatatlan voltára: „A zsidó nemzet polgárosodása és honosodása céljával, úgy szinte a zsidó vallás szabad gyakorlatával az egybengyült rendek öszve nem egyeztethetvén az 1790/1. 38. törvénycikkely azon rendelését, mely szerint a zsidók a bányavárosok környékéből a lakás és kereskedéstől eltiltatnak, azt határozták, hogy mivel az 1729. 19. törvény ilyetén tilalma a Horváth és Tóth Országokra nézve immár megszüntetett, a nemesi birtok, és ezzel öszve kapcsolt királyi haszonvételek szabad használása tekéntetéből is, a kiküldendő követek a fönnhivatkozott törvény tilalmának a bányavárosokra nézve való eltörlését eszközleni el ne mulasszák."[245]

---

[242] Véleménye…Nemes Nyitra Vármegye Küldöcségének…(Publico-Politica) Tárgyai Iránt. 1832. 37.

[243] A tervezet 9. pontja szerint tehát a haszonbérlő vagy italmérés tulajdonos zsidó a meglévő italkészletének elkobzása mellett az italmérésből törvényi úton eltávolíttatna. A tulajdonosok elsőrendű szempontja a pénzbevétel volt. Így a megye ezt a pontot még akkor sem akarja megtartani, ha a korabeli tudósításban Nyitráról egyébként a következőket olvashatjuk: „… pálinkaházat majd minden faluban találhatni még pedig sidók kezén, kik a főzést a régi Schlendrian szerint űzik, s benne azon kivűl, hogy már a kolompért kezdik használni, semmi javítást nem tesznek."*Fényes E.*: Magyar Országnak…i. m. 1844. II. 241.vö. *Schwartner, M.*: Statistik… Verbesserte Ausgabe…i. m. 1809. I. 148. „Die Juden arendiren sehr gern, und aus begreiflichen Ursachen das Schankrecht auf dem Lande. In gewissen Gegenden haben sie schon die meisten Wirthshäuser an den Heerstrassen in Pacht, wie weiland in Polen, zum grossen Verdrusse der Vorbeyreisenden."

[244] Dessewffy *Taglalatában* a következőket olvashatjuk arról, hogy mi is a különbség a keresztény és zsidó kocsmabérlő között: „Vagyon hát mind keresztény, mind zsidó, szint ugy emberséges, mint gaz-ember. A' 'Sidó azért fizet, és fizethet pontosabban, mert csak nem merő hagymával él, és igyekezőbb, kereskedik, vesz, ád, ha lova van, kész illendő áron fuvarozni; egy szóval kis nyereséggel elégszik-meg. Vigyázni kell ugyan rá, hogy keze alatt ne pusztuljanak-el az épületek, mert tisztátalanabb, de az uraság' kocsmabeli jövedelme bátorságosabb kezében." a forrást idézi *Iványi-Grünwald B.*: Gróf Széchenyi István… i. m. 611.

[245] Tekintetes Nemes Nyitra Vármegye Határozása A Megyebéli Küldöttség Által A Publico-Politicumok Tárgyában Bé-Adott Vélemény Iránt. Jelinek Ker. János Cs. és Királyi Könyvnyomtató betűivel, Nagy-Szombathban 1832. 7. (Ez egy másik kiadás, a címe sem pontosan ugyanaz, mint az előzőnek.)

Zalaegerszegen 1831. december12-én és az azt követő napokon Zalabéri Horváth János királyi kamarás és első alispán elnöklete alatt összeült a vármegye azon választmánya, mely még január 17-én a közgyűlés által lett megválasztva, hogy a bizottsági munkálatokra megtegye véleményét.[246] A zsidókat érintő első észrevétel a kereskedelmi munkálatok kapcsán tétetett a *De Regulatione Rei Vectigalis* munkálat negyedik törvénycikkével kapcsolatosan (*De eductione Mercium ad Provincias haereditarias*). Problémaként vetődik fel, hogy legújabban az Ausztriában bevezetett *Consumptionalis*, vagyis fogyasztói adó (*Verzehrungs Steuer*) a magyar kereskedést nagyban gátolja, és ezen némi könnyítéseket szeretnének elérni a magyarok. Hiszen bármely árut, ha Ausztrián keresztül visznek – még akkor is, ha azt nem ott használják fel –, azért vámot kell fizetni; ezt az adót pedig a kereskedő többet nem kapja vissza. Korábban azonban az volt a gyakorlat, hogy a határon, amikor a kereskedő azt átlépte, a vámot kifizetni volt köteles, ugyanakkor a kivitelkor az visszafizettetett. Tehát most már ha keresztül is utazott valaki az országon árujával, akkor kár érte. Ebben az esetben pedig kiváltképp fontos lenne az, ha a zsidókra vonatkozó, a kereskedelemben meglévő egyéb korlátozásokat is megszüntetnék, hiszen ők azok, akik a magyarországi termékek jelentős részét fuvarozzák: „…a magyar kereskedésnek egyik fő akadálya az is, hogy a zsidóknak, kik eddig a magyarországi productumokat leginkább mozdítják elő a kereskedésben, sem sok magyarországi városokban, sem Bécsben is magok tulajdon neveik alatt kereskedést űzni nem szabad, hanem mindég bizonyos jutalom fizetése mellett kénytelenek más austriainak nevét kölcsönözni, ha csak magok is Bécsben, vagy Austriában nem laknak, ezen akadálynak eltörültetésére is törekedni, s a zsidóknak a magyar kereskedés megszorításával járó ezen nyomattatásokat eltörölni igyekezni szükséges."[247] Ezután folytatódnak az észrevételek az úrbéres kérdéskörben, ahol is a zsidó a parasztnyúzó uzsorás képében jelenik meg. A jobbágy telki haszonvételének (*usufructuatio*) esetleges eladásával kapcsolatos tárgyalásánál említtetik, hogy „A jobbágy minden pénz és fáradság nélkül fog egyszerre jutni a birtokában lévő jobbágy ülés használhatásának eladási jusához, eladósíthatja, sőt el is idegenítheti azt; hitele tehát minden uzsorás zsidó előtt nagyobbodik."[248] Ez pedig nem csak a jobbágynak, hanem gyermekének is

---

[246] „A zalai észrevételek teljes szövegének (és eredeti kéziratának) vizsgálatával, valamint néhány újabb, korábban ismeretlen (de kétségkívül hiteles) forrás bevonásával…bizonyítható…az észrevételek teljes tervezetét — bátyjával közösen — maga Deák Ferenc készítette, a nyomdába kerülő kézirat egészét ő véglegesítette. Közreműködése nem merült ki a vélemények puszta megszövegezésében, mert számos ponton kimutatható az is, hogy a legjelentősebb javaslatokban éppen az ő mérsékelt reformelképzelései öltöttek testet."*Molnár András*: Deák Ferenc és a rendszeres munkálatokra tett zalai észrevételek. In: „Javítva Változtatni" Deák Ferenc és Zala Megye 1832. évi reformjavaslatai. S. a. r. Molnár András (Zalai Gyűjtemény 49.) Zala Megyei Levéltár, Zalaegerszeg 2000. 256–257.

[247] Zala Vármegyének Az Országos Kiküldöttségnek Rendszeres Munkáira Tett Észrevételei. [H. ny. n.] 1832. 5.

[248] Zala Vármegyének…Észrevételei. 1832. 23. „… törvényünk ellen van, hogy a szegény parasztot tsak ollyan könnyedén ki lehessen kergetni a telekből, és azt kiadni a Sidónak. Én tehát kívánván az idő lelkével előmenni, a Sidók között is teszek kivételt; azon Sidó, a ki katonáskodott, és jó viseletéről bizonyságot tud mutatni, az illyennek engedtessen meg az urbáriális sessio bírhatása,

igen nagy kár, hiszen fel nem mérve teherbíró képességét, erejét és lehetőségét meghaladót vállal, melyet később már megváltoztatni nem tud. A jobbágy tehát „…pénzt vagy gabonát minden uzsorás zsidónál könnyen kaphat, mert hitele van, de az esztendőnek végével bámulva fogja megérteni hitelezőjétől tartozásának egész sommáját, mert a kölcsönkért gabonának kétszeresen felszámlált ára, a csalfa mérték, és a kölcsönnek uzsorás kamatjai szerfelett megnevelték annak mennyiségét. Így lesz megcsalva a jobbágynak bizonytalan reményeken épült számolása, adósságát kifizetni nem tudja, és végre azáltal, hogy fáradsága nélkül a törvénynek egy szava felemelte hitelét, uzsorás zsidók haszonlesésének háza népével együtt áldozatja lesz."[249] A következő észrevétel a jogügyi albizottságnak a „törvényes dolgokról" készített munkájában a második rész, *A Törvénykezés Rendéről* című munkálatnak XI. szakaszában az utolsó paragrafussal kapcsolatosan említtetik, hogy ezen paragrafus a munkálat szerint a haszonbérlőt a bérbeadónak bírói hatalma alól mind személyére, mind értékére nézve felmenti, ha csak egyébként is annak joghatósága alá nem tartozik. Ezzel kapcsolatosan a bizottság némi észrevétellel volt kénytelen élni: „Ugyanis köztapasztalás szerint a kisebb királyi haszonvételek kibérlői számtalanszor sem házzal, sem fekvő értékkel nem bíró nemtelen emberek, sőt gyakran zsidók, kiknek lakások, vagy tartózkodások helye a haszonbérlésnek kiteltével minduntalan változik."[250] A változtatni kívánt dolgoknak összefüggéseiben kissé tekervényes, de valójában logikus rendelése e tárgyban tehát az volna, hogy többek között az árendás zsidók is, részben az ügyek gyorsabb, egyszerűbb és a

---

de a többieket valamint az urbariális, úgy a taksás sessiókból is, a Keresztyén, ha leteheti az investiált summát, vethesse ki…"*Balásházy J.*: Tanátslatok…i. m. 113–114.

[249] Zala Vármegyének…Észrevételei. 1832. 24–25. Az 1839–1840. évi országgyűlésen heves viták bontakoznak majd ki ezen kérdéskörben, hogy tudniillik az 1832–1836. évi országgyűlésen bevezetett, az *usufructuatio*-ra vonatkozó kedvezések bővíthetőek-e, és ha igen, akkor ez érintheti-e a zsidókat is. Már az 1839. évi október 7-én tartott 42. ülésen a rendek törvénytervezetet nyújtottak be a korábbi országgyűlés egyes úrbéres cikkelyeinek módosítására, melynek első paragrafusa mindjárt a zsidókról is rendelkezett: „Az 1832/36. évi 4. törvénycikkely 6. paragrafusának rendelete ekképp világosíttatik: hogy a jobbágy úrbéri telkének haszonvételét minden vallásküllönbség nélkül akárkinek, az izraelitákat is ideértve – eladhassa." A rendek tehát azt szerették volna, hogy ezen kedvezésekben a zsidók is részesülhessenek. vö. Acta Comitiorum 1839. II. LXII. sz. 133. Hiszen maga a törvényszöveg, az 1836. évi IV. tc. 6. §. egy része úgy szólt: „…minden jobbágynak vagy zsellérnek megengedtetik, hogy a telekbe tett költségeket és javításokat, a teleknek és jobbágyi állományoknak haszonvételével együtt, szabad adás-vevés útján – a saját földesurat és ugyanazon helység közbirtokosait, s a községeket kivéve — más akárkinek eladhassa…" CJH, 1832–1836. 16. A rendek és főrendek között kibontakozott vita lényegében arról szólt tehát, hogy a zsidók megszerezhetik-e a jobbágyföldet, illetve annak haszonélvezetét, és ha igen, akkor azt vajon műveltethetik-e keresztényekkel, vagy pedig csakis úgy, hogy akkor azt maguknak kelljen művelniük. vö. Acta Comitiorum 1839. II. LXV. sz. 175., Acta Comitiorum 1839. II. LXVII. sz. 183., Acta Comitiorum 1839. II. LXXV. sz. 195–196., Acta Comitiorum 1839. II. CIV. sz. 370., MNL OL, A 96 16. cs. II./4. Geheime Berichte von Circular und Regnicolar Sitzungen im Jahre 1840. 1116. sz., Acta Comitiorum 1840. III. CXLII. sz. 94., Főrendi Napló 1840. 116–117., Acta Comitiorum 1840. III. CLVI. sz. 106., Acta Comitiorum 1840. III. CCLIV. sz. 254., Acta Comitiorum 1840. IV. CCCXXXVII. sz. 71., Acta Comitiorum 1840. IV. CCCXC. sz. 128., Acta Comitiorum 1840. IV. CDXCI. sz. 243–244., Acta Comitiorum 1840. IV. DI. sz. 252. A végeredmény végül — a főrendek hatására — a kétszeri királyi válasz eredményeképpen az lett, hogy a zsidók nem szerezhették meg a jobbágyföldek haszonélvezetét.

[250] Zala Vármegyének…Észrevételei…1832. 64.

felek számára olcsóbb lefolyása végett, lényegében a földesúri törvénykezés alá tartozzanak: „…mind a bérbeadó tulajdonosoknak bátorságára, mind a zsidók, korcsmárosok, mészárosok[251] csalásainak úgy is annyira kitett nép könnyebbségére, mind pedig a haszonbérlőkön is könnyen történhető erőszakos károsítások eltávoztatására; szükséges leend…azon nemtelen haszonbérlőknek, kik egész rész jószágokat bírnak árendában, minthogy ezek a bérben bírt javakon a tulajdonosnak képviselői lévén magok is gyakorolják az uradalmi törvényhatóságot; szinte nemesi, vagy illetőleg királyi városi bíróságok ítéljék meg pörös ügyeiket, — azon nemtelen haszonbérlők pedig, kik malmokat, korcsmákat, mészárszékeket, réveket, egyes házakat, általában valamely kisebb királyi haszonvételt bírnak árendában, s bérben bírt házban vagy javakon laknak, habár ezekhez földek és rétek volnának is tartozandók, mihelyest a bérbevett értékre terjedő törvényhatóság nékiek különösen általadva nincs, minden a haszonbérlői szerződésből eredett, vagy akármi más világos adósságbéli keresetekre, úgy szinte a kereskedési vételek, eladások, cserék, és egyéb ezekkel összvekötött kérdésekre, de csak ezekre nézve, azon földesúrnak tartoznak ítélő hatalma alá, kinek fundusán vagyon lakások vagy tartózkodások helye, ha bár egyébként jobbágyok, zsellérek vagy cselédek nem lévén az uradalmi törvényhatóság alá szorosan nem tartoznának is."[252] Határozott felfogásról tanúskodik a megyének a büntető törvénykönyv első részének X. cikkelyével kapcsolatos megjegyzése is, tudniillik a testi fenyítésnek mivoltáról (*De poenis deliquentium*); itt arról esik szó, hogy kik lennének azok, akiket a törvény a testi fenyíték terhe alól kivenne. Eszerint védelem állna a kereskedőkre, céhbeli mesteremberekre, szorgalmas parasztokra, a helységek elöljáróira és a haszonbérlőkre. A megye természetesen mindegyik csoportra tesz észrevételt, többek között megjegyezve azt is, hogy nem tartja feltétlen rossz dolognak a fenyítést, pláne ha azt valaki erkölcsi jelleme miatt megérdemli; így megteszi észrevételeit a haszonbérlőkre is, akiket részben a zsidókkal is azonosít: „…a haszonbérlők közül sokan durvábbak és erkölcstelenebbek akármely parasztnál, sok csárdás, korcsmáros zsidó és árendás birkás a tömlöcöt alig tartaná büntetésnek testi fenyíték nélkül, mert élelme pontosan megjárna, melynél jobbhoz és többhöz talán tulajdon házánál sem szokott, a közmunkától pedig nem félne, mert dolog között nevelkedett, nem volna tehát a kiszabott büntetésben semmi rettentő, mely őtet a vétektől tartóztassa, – sőt, ha egyszer törvénnyé válnék, hogy a haszonbérlők testi büntetést nem szenvednek, sok gonosztévő félbehagyná szolgálatját, és bérbevenne valamit, mert a bért vétkeinek jövedelméből megfizetné, és ha gonoszságai felfedeztetnének is, testi büntetést mint haszonbérlő nem kapván, a

[251] Kölcsey Ferenc későbbi Szatmár vármegyei követ 1830-ban *A szatmári adózó nép állapotáról* címmel Nagykárolyban, a megyei nemesi közgyűlésen elmondott beszédében a következőket mondotta: „A marhával kereskedés tulajdonképpen (ha az egy-két kupecet, kik időről időre néhány kevés számú marhát ez vagy amaz kis vásárra hajtogatnak, kivesszük) a mészárszékeket árendáló zsidók kezében van: s ezeknek kezén forognak a mi többnyire igen nyomorúlt korcsmáink is, melyeknek körében határoztatik egész borral és pálinkával való belső kereskedésünk." Kölcsey Ferenc Válogatott Művei. S. a. r. Fenyő István, Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp. 1975. 584.

[252] Zala Vármegyének…Észrevételei…1832. 64.

fenyítéknek legsúlyosabb terhétől menten maradna."[253] A közpolitikai albizottság által készített, a zsidókkal kapcsolatos legfontosabb munkálatra is megtette a véleményét a megye. Mindjárt a 2. §-t úgy kívánják értelmezni, hogy a lakhatás minden akadály nélküli engedélye a földesurak legkisebb sérelmére történjen, s jogaiknak semmiféle megszorításával se párosuljon. Ugyanakkor ott, ahol már egyébként is laknak zsidók, házat is vehessenek, vagy ha éppenséggel Horvátországban valamely földesúr megengedné nekik, hogy saját földjén letelepedjenek, akkor ezután azt még az ottani tartományi jogok se gátolhassák meg. A 9. §-sal kapcsolatosan a megye éppen azt mondja, hogy e rendelkezés nem éppen a zsidókat sújtaná, hanem sokkal inkább a nemesi jogokat és érdekeket, másodrészt pedig a kereskedelmet. Itt tehát részben a nemesi jogok, részben pedig a gazdasági érdekek kívánják e paragrafus kihagyását: „…azon kitétel, hogy javakat haszonbérbe kivenni és semmiféle korcsmákban (kivévén a magok borának kimérhetését) valamely bor, pálinka avagy ilyes italok mérését gyakorolniok szabad ne legyen,[254] nem magokra a zsidókra, hanem a földesurakra és nemes birtokosokra nézve felette sérelmes és egyenesen a nemesi jussokkal és szabadságokkal ellenkezik, minthogy hazánk törvényeinek következéseiben minden nemes ember a maga javait szabadon és tetszése szerént használhatja, következve haszonbérbe is annak adhatja, akinek akarja: de ezen a zsidók által történhető árendálásokat tiltó törvény egyéb eránt a hazai kereskedést és a nemzeti vagyonsodást is nagyon akadályozná, mert bizonyos az, hogy minél több árendások találkoznak valamely jószágra, annál több a concurrens, s az ezek által feljebb ígért árendával, és így jövedelemmel szaporodik a kiadónak vagyona, s ezáltal a gazdasági szorgalom is nevelkedik, melyet nem elfolytani, hanem inkább nevelni szükséges…".[255] Továbbá felhozatott, hogy

---

[253] Zala Vármegyének…Észrevételei…1832. 104. Számos korabeli forrásban a zsidó a tehetős árendás, kocsmáros, parasztnyúzó uzsorás képében jelenik meg, mely közlésekből részben következtethetünk mind morális, mid pedig anyagi helyzetükre egyaránt, többek között tehát arra is, hogy az átlag országlakosnál tehetősebbnek tekinthető zsidók számosan lehettek. vö. *Ellrich, A.*: Die Ungarn… i. m. 206–207. A Helytartótanács Zsidóügyi Osztályának (*Departamentum Judaeorum*) az 1828–1829-es évekből a taxa tolerantialis begyűjtésével kapcsolatos jelentéseiből azonban már némileg reálisabb képet kapunk arról, hogy e népcsoporthoz tartozók többsége valójában milyen anyagi körülmények között élt. „A falusi zsidók, egy-két gazdag kivételével kis szatócsok, kocsmárosok, árendások és házalók, sokan faluról-falura járnak, batyuznak. Sok helyütt akadnak a kiküldött bizottságok üres viskókban csupasz földön háló nyomorgókra. A felvidékiek teherhordók, rongyszedők, utcai árusok, a Kárpátok mentén pálinkafőzők, só- és faszállítók. E hajdan jövedelmező üzletágat tönkretette az utak járhatatlansága, (a sószállításból kizárta őket a kamara) a messziről beszerzett nyersanyag drágasága s a galiciai kereskedők versenye. Sokan elkótyavetyélik a házukat és pálinkafőző üstjüket s a kertjükben termesztett hagymán, retken, krumplin és paszulyon élnek és zabkenyeret esznek." *Láczer Dénes*: A türelmi-adó s a magyar zsidók gazdasági helyzete a reformkor elején. Magyar-Zsidó Szemle 1926. 278.

[254] „A pálinkafőzést pedig úgy kell tekintenünk, mint egyedűl a zsidók élelme módját, akik amennyit a közteherből magokon viselnek, kétannyit terhelnek vissza a föld lakóira…a zsidókon kivűl lévő fazékbirtokosok legfeljebb is csak három esztendőben egyszer teremni szokott kevés szilvájokat főzik ki parányi edényeiken; következőleg azokat, mint kereset módját nem használják." *Fenyő I.*: Kölcsey Ferenc… i. m. 583.

[255] Zala Vármegyének…Észrevételei…1832. 132. A jobbágytelek illetve a nemesi javak haszonbérletének zsidókkal kapcsolatos összefüggései a későbbi országgyűléseken is továbbra is napirenden voltak. A rendek különböző feltételek mellet 1844-ben két törvénytervezetbe is belefoglalták a

ugyanezen tervezetben már említett azon kívánat, hogy a zsidók földművelésre buzdíttassanak, azt úgy is elő lehetne segíteni, hogy az általuk árendált földet nekik maguknak meg is kelljen művelniük. Végül is a megye azon a véleményen van, hogy „…mind javakat árendába kivenni, mind korcsmákat is árendában birniok szabad legyen ugyan a zsidóknak, de ha legkevesebb visszaélésekben tapasztaltatnának, a legkeményebb büntetés fenyítéke alá fognak vetetni …”.[256] Továbbra is fenn kívánják tartani az eddigi törvényeknek a vám, harmincad és a bányavárosokkal kapcsolatos egyéb tiltásait, ugyanakkor a megye felhívja a figyelmet arra is, hogy minél nagyobb megszorítások érik a zsidókat, és az élelmük keresetéhez szükséges feltételek minél jobban korlátoztatnak, annál inkább lesznek kénytelenek az élelmüket „… holmi alattomos, s az általok eddig is gyakorolni szokott csalfaságoknál még nagyobbakkal is élvén, s az eddig okozott kártételeiknél nagyobb károkat okozva keresni.”[257] A tervezet minden más rendelkezésével egyetért, érzékelvén azonban az őket sújtó egyéb terheket is, a türelmi adó megszüntetését kéri: „…végre az emberiséggel s a mái felvilágosodott század lelkével egyáltaljában öszve nem fér az, hogy valaki azért, mivel az istent a többi honi lakosoktól külömbözve, és más szertartásokkal imádja, készpénz fizetésekkel terheltessék, azért igen illendő, sőt szükséges a zsidókat sorsoknak e részében való könnyebbítése tekintetéből minden türödelmi (tolerantialis) adózástól ennekutána egészen felmenteni.”[258]

Csanád vármegyének a kereskedelmi albizottság munkálataira készítendő észrevételeivel megbízott megyei küldöttsége még 1831. április 19-én lett kirendelve e célból, mely 1832. március 26-án kezdte meg működését Nyéky László táblabíró elnöklete alatt. A selyem, len, kender és dohány művelésének előmozdításáról rendelkező 8. cikkely 2. §-ára azon észrevételt tette a küldöttség, hogy „Egyéberánt a’ Dohánynak és Gyapjunak a’ Zsidok által tétetni szokott lefoglalása mellett, azoknak gyakorolni tapasztalt csalárd, és a tudatlan népet véres

---

kérdést. Jóllehet 1844. szeptember 7-én a 280. kerületi ülésen Abaúj megye azon indítványára, hogy a zsidók nemesi jószágokat zálogban bírhassanak-e avagy sem, szavazás alá kerülvén a dolog, 25 *nem* szavazat 24 *igen* ellenében a rendek még a *nem*mellett döntöttek; mégis 1844. szeptember 27-én a 231. országos ülés irományai között található, *A zsidókra nézve azokon felül, mik az 1840. évi 29. tc.-ben foglaltatnak, következők rendeltetnek* című törvénytervezet 3.§-a értelmében már: „Szabadságukban áll a zsidóknak, hogy nemesi jószágot haszonbérben bírhassanak, úgy szinte nem csak jobbágyi telket, hanem szabad királyi városokban városi telket is, a városnak bármely részében örökösen szerezhessenek.” vö. Acta Comitiorum 1844. IV. CCCII. C) 70–71., Acta Comitiorum 1844. IV. CCCXXVI. 91., Acta Comitiorum 1844. IV. CCCLXVI. 164–165. A), mely utóbbi irományok között B) pont alatt már a külföldi zsidókról alkotandó törvényjavaslat is szerepelt: *Az ország s kapcsolt részek határain kívül született zsidóknak az országba való beköltözésére nézve következők rendeltetnek* című tervezet 4.§-a elvileg lehetővé teszi a külföldről betelepült zsidók haszonbérletét is bizonyos feltételek mellett.„A lakosságot nyert beköltöző gyárt, kereskedést, mesterséget, művészetet vagy haszonbérlést a tc. 3. §-ának értelmében állíthat s folytathat, sőt a lakosságnak megnyerésétől számítandó egy év alatt a 2. §. b) pontjában említett 5000 ft. értéket azon §. szerint tett nyilatkozatával megegyezőleg gyárba, kereskedésbe, mesterségbe, művészetbe vagy haszonbérlésbe befektetni, s ezt az illető törvényhatóság előtt az évek elmúltával kimutatni tartozik.” vö.Acta Comitiorum 1844. IV. CCCLXVI. sz. 165. v.ö. Acta Comitiorum 1844. V. DXXI. sz. 25., Acta Comitiorum 1844. V. DXXII. sz. 25–26. A tervezetekből végül nem született törvény.

[256] Zala Vármegyének…Észrevételei…1832. 133.

[257] Uo.

[258] Uo.

verejtékének gyűmölcsétől megfoszto fogásaik ellen ez alkalommal e' következendő intézeteket foganatosnak véli ezen küldöttség, u m. a.) azon lekötelezések, melyek valamely község nevében a' Dohánynak, vagy Gyapjunak eladására nézve a' község elöljárárói általtétetnek, az egyes lakosok részéről tsak ugy legyenek kötelező erejűek, ha a háromszori szokott modon leendő köz hirré tétel utánn az ellen magokat a' Lakosok nem nyilatkoztatják, e' képpen a' magát az ellen nyilatkoztató lakosra nézve annak ereje megszűnvén. b.)Az irni nem tudo magányos adófizetőknek lekötelezések csak úgy lesz foganatos, ha az az illető elöljároknak, vagy valamely Tiszti Személynek jelenlétében a' Helység Notoriusa által magyar Nyelven irattatik, és a mennyiben ezt a' lekötelezett nem értené, annak megmagyaráztatik, mely környűlállást egyszersmind a' jegyzőnek bizonyítani kelletik. c.) Az elő pénz ugyan elsőséget szerezzen a Lefoglalonak a' lefoglalt Dohányhoz, vagy Gyapjuhoz; de csak egyedűl úgy, hogy ha azért annyit ád, mint más: ellenkező esetben foglalojával, és annak száztól 6tal számítando kamatjával megelégedni köteleztessen. d.) Az ezen állapításoknak megszegéséből származo uzsoráskodásoknak megbosszulása ne a' ne a Királyi Ügyek Igazgatojának, mint ki távolléte miatt nyomban való elégtételt nem szerezhet; hanem a' minden Megyében jelenlévő Tiszti Ügyésznek Hivatalához tartozzon."[259] Egy későbbi helyen a jegyzőkönyvben Vásárhelyi János főjegyző szükségesnek találta feljegyezni, hogy a rendek szeretnék az uralkodó figyelmét felhívni, hogy a dohány szerzésének mostani módját megszüntetni kellene, az örökös tartományok számára szükséges mennyiségnek kivitelét pedig engedélyezni, mely által a kincstár bevételei is gyarapodnának, vagyis: „…előmozdítani, ugy a' nyereséget is nem egynehány, többnyire népsanyargató Zsidók, hanem az egész közönség, és jelesen a' termesztő fél kezébe juttatni…" kellene.[260]

A megye a közpolitikai albizottság munkálataira is megtette az észrevételeit. Az 1. §-ra nem volt észrevétel, míg a 2. §-ra nézve „Számos, és ezen Tekéntetes Megyében is az elő ötlő mindennapi tapasztalásokkal meggyőzettetve, ennek a' kellemetlen természetéből soha ki nem vetkezhető népnek, mind azon csalfaságairól, melyek az e' tárgyban tett külön szavazatokban környülállásossan szem elébe terjesztetnek, 's azért azoknak inkább keveredését, mint szaporodását óhajtván, csak azon helyeken tartja őket ezen kűldöttség megtelepíthetőknek, a honnan azok eddig se voltak eltiltva, egyéb eránt e' részben Horváth, Dalmat, Toth Országok, és királyi városok fennállo Igazzait tovább is helyben hagyván." A 3. §-hoz nem volt észrevétel, míg a 4. §-hoz azt kívánták tenni, „…hogy a Zsidóknál is a' magyar Nyelv okvetlenül taníttasson, és a' közönséges Tanítások mindenütt azon Nyelven történjenek, mely helybéli." Az 5., 6., 7. és 8. §-ok meghagyatni kérettek, míg a 9. §-hoz azt kívánták megjegyezni, „…hogy azon Égbekiálto, és soha semmi felügyellés által elnem háríthato csal-

[259] Tekéntetes Nemes Csanád Vármegye részéről az Országos Kűldöttség által a Kereskedés tárgyában készített munkának megvisgálására…a' mondott munkának vészes foglalatjaira, a' következendő alázatos észrevételeit, tekintve véleményét, rendelte feljegyeztetni. Makó 1832. MNL OL, A 96, 9. dob. I./4–5. A-Cs 10517.

[260] MNL OL, i. h. 10523. 1832. április 30-i bejegyzés a Makón tartott közgyűlésből, 298. szám alatt.

faságok, károk, sött veszedelmek is valahára elmellőztethessenek, mellyek eddig is az Országot a Regale Beneficiumok Haszonbérének a' Zsidók által a' Nemzetet, a' közönséget, jelessen pedig a' szegény Népet marczangolták; azt tartja igen szükségesnek még hozzá tétetni, hogy a' Zsidok általján fogna az elő számláltakon felűl minden Királyi Javak /: vagyis ugy nevezett Beneficia Regalia Majora :/ haszonbérétől, sött az urbarialis Bormérés Haszonbérlésétől is eltiltassanak." A 10. §-hoz nincs észrevétel, a 11. és 12. §-ok pedig a 2. §. alatt tett észrevételhez képest nyerjenek változtatást.[261]

Győr vármegye Győrben ülésező küldöttségei is megtették észrevételeiket a bizottságok munkálataira, mégpedig úgy, hogy minden egyes bizottmánynak más-más elnöke volt, mintegy biztosítva a szakmai elnöklést. 1831. február 24-én a tanügyi (nemzeti nevelési) munkálatok megvizsgálására kirendelt bizottság Dresmitzer József pápoci prépost, királyi tanácsos és iskolaigazgataó elnöklete alatt megtette észrevételeit. A nemzeti nevelés alapszabásairól értekezve a választmány — a zsidókat mintegy példaként felhozva — hasznosnak találná, hogy a köznevelés szabályozásával kapcsolatos általános alapelvek, vagyis a kisiskolások oktatásának sikere leginkább úgy lehetne eszközölhető „… hahogy az illető nép, az érintett intézetekbe való járásra, valamely moralis erőltetés által ingereltetnék;…a falusi nép közül pedig házasságra senki ne léphessen ha csak már annak üdejében írni s olvasni legalábbis a falusi iskolákban meg nem tanult; annál is inkább, mivel ez már a zsidókra nézve felsőbb rendelések által megállapítva, s divatban vagyon."[262] A 27. §-sal kapcsolatban pedig a zsidó gyermekekre nézve annyit kíván módosítania választmány „…hogy azok ama helyekben, ahol rendes zsidó iskola, melyben a magyar nyelv mint egyik fő tanulmány taníttatik, nem volna; kötelesek legyenek a helybeli közös iskolákba járni."[263] 1831. május 2-án a közpolitikai albizottság munkálataira „a zsidók rendbeszedése" tárgyában történtek észrevételek. Az 1. §-hoz csupán annyit kívánt tenni a választmány, hogy a 200 forint büntetés arra az esetre is meg legyen állapítva, ha az országból kiutasított zsidó visszajönne. A 2. §-ra nem volt észrevétel, a 3. §-hoz azt kívánják hozzáfűzni, „…hogy a zsidók szombatjok a keresztény vasárnapra tetessen által." [264] A 4. §-ba azt kívánják beékelni az

[261] Tekéntetes Nemes Csanád Vármegye részéröl… Az Országos Rendszeres Munkák meg tekintésére Kirendelt, és Különössen a „Köz Kormányzat" /: Publico Politicus :/ Tárgyakkal megbizott Küldöttség e' tárgy eránti észrevételeit a' következendőkben terjeszti alázatossan elő. Makó 1832. MNL OL, i. h. 10561–10562.

[262] Az 1831-dik Esztendő Bőjt-elő hava 24-dik napján tartotta …Győr vármegye által az Országos Kiküldöttségek munkálatainak, Jelesen a Köz Nevelést és Tanitást érdeklő Tárgynak megvizsgálására rendelt Részes Választmány folytatott üléseit, mellyeknek alkalmaival következendő észrevételek jegyeztettek fel… [H. ny. n.] 1831. 2.

[263] Győr vármegye által… a Köz Nevelést és Tanitást érdeklő…észrevételek jegyeztettek fel… 1831. 5.

[264] Ezen kívánat későbbi országgyűléseken is előfordult, mint például Krassó vármegye részéről a kieszközlendő kívánatok egyikeként, vagyis hogy „…kötelességül tévén nékiek, hogy sábesz innepjeiket vasárnapon tartsák…" Acta Comitiorum 1834. II. 305. Vagy például Sőtér Ferenc mosoni követ mint mondja, a napokban az úrbéres cikkelyek tárgyalása kapcsán felmerült, hogy „… amennyiben a zsidóságnak ünnepnapjai a földmívelésben ezen népnek nagy akadályára lennének" utasításánál fogva kívánná, hogy *„a zsidóság szombatja vasárnapra tétetne által."* Diarium Comitiorum 1840. II. 291.

„aut inductio prohibetur" szavak után, „… hogy a Talmudból mindaz, ami abban az erkölcsiség, a közjó és a Móses törvényével ellenkezik, kihagyasson."[265] Az 5. §-sal kapcsolatosan úgy vélekednek, hogy mivel a külön elöljáróságnak „a zsidókra nézve semmi helyes oka nem lévén", ezért mindaz, ami ebben a paragrafusban az ezen elöljáróságokra bizatna, azt a rendes keresztény elöljáróságoknak kellene a kötelességévé tenni. A 6. §-hoz azt javasolja, hogy a zsidóknak csak ott lehessenek iskolái, ahol a kereszténeyknek nincsenek. Vagyis ha valamely településen van keresztény iskola, azzal a zsidóknak is meg kell elégedniük. A 7. §. azon szavai után „Rabinis et Legistis" ezen szavakat „per communitatem eligendis" szeretnék hozzáadni, a paragrafus végén pedig az „Administrationis publicae" helyett a „Sedis Judiciariae Comitatus vel Civitatis" formulát helyesebbnek vélnék. A 8. §-ban engedélyezett házalást a választmány semmiképpen sem engedné meg, azonban a 9. §-ra nézve „…a jószágok árendálását, a jobbágyokat kivévén, megengedhetőnek ítéli a zsidóknak."[266] A 10. §-hoz még hozzáadni kívánták „…hogy a zsidók keresztény mestereknél mesterségeket tanulhassanak, akik őket, mind legényeknek, mind mestereknek bévenni tartozzanak."[267] Május 12-én a közpolitikai munkálat megvizsgálására kiküldött bizottság lényegében jóváhagyta az észrevételeket, de a zsidókra vonatkozóan még annyit kívántak megjegyezni: „…hogy más országok példájára hazánkba is a zsidóknak consistorium forma egyházi elöljáróságjok a kormánynak tudni való befolyása mellett állíttassék fel."[268] 1832. április 9-én Siklósi Szabó Péter másodalispán elnöklete alatt a törvénykezés tárgyában tett munkálatnak a házastársak viszontörökösödésről szóló cikkelyével kapcsolatosan a választmány szükségesnek tartotta jegyzőkönybe vetetni, hogy: „…a házasságot érdeklő törvények az ország minden lakosaira nézve, ide értvén a zsidókat is, a felbontó akadályokkal, és az elválásra szolgáló okokkal együtt törvénybe foglaltassanak, nehogy a hazafiak ezen az élet boldogságát érdeklő tárgyban tovább, s esméretlen rendeletek által kormányoztassanak."[269]

Esztergom vármegyének Esztergomban tartott, az 1831. június 20–21-i közgyűlésekről készült jegyzésből értesülhetünk arról, hogy ezen időszakban már a „Zsidók rendbeszedésének" ügyét is tárgyalás alá vették,[270] illetve arról, hogy egy korábbi bizottsági munkálatnak a zsidók és cigányok regulációjára vonatkozó cikkelye[271] „… úgy vélettetik módosíttatni, hogy Külvidékrül se

---

[265] Az 1831-dik Esztendei Pünkösd Hava 2-kán,…Győr vármegye curialis házánál a Köz Polgári Rendtartás Tárgyában az Országos Választmány által tett Javallat megvizsgálására rendelt Kiküldöttség, …egyben ülvén…azokra következendő észrevételeket tett. [H. ny. n.] 1831.16.

[266] Uo.

[267] Uo. vö. *Löw, L.* Der jüdische Kongress… i. m. 55–61. Ahol is az 1807. évi törvénytervezetben erről is szó esik.

[268] Győr vármegye… a Köz Polgári Rendtartás Tárgyában észrevételeket tett…1831.18.

[269] Az 1832-dik Esztendei Bőjt Elő hava 13-dik napján…tartott a Tekintetes [Győr] Vármegye által a Törvénykezés Tárgyát érdeklő Országos Kiküldöttségi munkálatok megvizsgálására rendelt Választmánynak első Ülése, mely alkalommal következendő észrevételek tétettek. [H. ny. n.] 1832.37.

[270] MNL KEML, IV. 1. a. 51. köt. 392. (844. jegyz pont.)

[271] Articulus II. *De Judaeis et Zingaris, ad fixum alimentationis statum reducendis.*In: Projectum Legum motivatum in Objecto Oeconomiae Publicae et Commercii… 1826. 3–5.

Czigány, se Zsidó, se Oláh, sem más Kóborló az országba bé ne botsájtason, az Országba tartózkodók ellenben bizonyos mesterség, vagy Élelem kereset követésére köteleztessenek."[272] 1832. február 20-ával kezdődő és az azt követő napokban tartott közgyűlési ülések alkalmával a bányásztati tárgyak vizsgálata alkalmával pedig már általánosságban említtetik, hogy „… a'mennyire a' Sidók Hazai Törvények által a' Bánya helyektül el lennének tiltva, ezen tilalom ellen való újításban semmi szín alatt is egyátallyában bé ne egyezzenek."[273] 1832. április 3–12. között a Héya Imre táblabíró és első alispán elnöklete alatt ülésező bizottságok előadták észrevételeiket, ahol is a zsidók regulációjával kapcsolatosan a 2. §-hoz azon változtatást kívánták tenni, hogy „…ezen szavak helyett »non obstantibus« »salvis« teendő…", majd a 8. §-hoz azon változtatást, hogy „…azon szavak után »agriculturam ipsi«; »et non medio famulorum Christianorum aut per subarendationem alioqui vetitam exercebunt«: hozzá adandó – egyébb iránt is az e' Tárgyban Horváth Ország, és a' Királyi Városok által tett külön javalatok elfogadandók volnának."[274]

Komárom vármegyének Komárom városában Nádasdy Lipót királyi kamarás és titkos tanácsos elnöklete alatt ülésező választmányai szintén megtették észrevételeiket. Mindjárt az elején a kereskedelmi bizottság munkálatai között a még 1831. január 14-én tartott közgyűlésből kirendelt bizottság észrevételei között is volt a zsidókat érintő tárgy. A küldöttség elfogadhatónak tartotta az 1790–91. évi országgyűlés által a kereskedelem tárgyában kirendelt bizottság munkálatát *A vallásszabadságról a Bukkari kikötőben és a zsidók állapotáról a magyar Tengermelléken* címet viselő tervezettel kapcsolatosan, azonban azzal a módosítással, hogy „…a zsidóknak ugyanott vallások gyakorlásának szabadsága nem csak ezen cikkely 2-dik §-ba javallott mód szerént, hanem átaljában engedtetnék meg."[275] A közpolitikai mukálatok között, a *De Limitationibus* nevezetű cikkelynél említtetett, hogy a nagy számot kitevő szegényebb sorsú városban lakó nemesség helyzetének könnyítése céljából többek között az

---

[272] MNL OL, A 96, I./5. 10. dob. D-M 10611., Huszár Zsigmond aljegyző jegyzése. (843–845. számok alatt tárgyaltattak.) A cél elérése érdekében pedig a következőt javasolja a vármegye cikkelybe foglalni: „Nullus Zingarus, Judaeus, Valachus aut qualiscunque extraneus Vagabundus in Regnumquoque demum pacto immitatur, sed per Limitaneos Jurisdictiones illico ad locum originis reinvietur, in Regno existentes vero seu Zingari, seu Judaei omnes Colonicalem vel Inquilinarem in gremio alicujus Jurisdictionis conditionem assummere, seu vero aliam aliquam certam professionem amplecti, et in utroque casu necessariis semet Testimonialibus providere debeat. Qui his caruerit, tamquam Vagus consideretur, et efficacibus mediis, ad fixum alimentationis statum assummendum stringatur." MNL OL, A 96, I./5. 10. dob. D-M 10620.

[273] MNL OL, i. h. 10583 (Egy-egy tétel esetében nem a tényleges időrendet követi a levéltári sorszám)

[274] MNL OL, i. h. 10605. Esztergom, 1832. Az észrevételek a június 4-én tartott közgyűlés alkalmával olvastattak 413. szám alatt. Friebeisz Imre főjegyző jegyzése.A paragrafus változtatandó része a következő volt: „Judaei tamen, qui agriculturam ipsi exercebunt, ultra quam reliqui Contribuentes publicis oneribus non subjicientur." vö. Opinio Excelsae Regnicolaris Deputationis… ad Deputationem Publico-Politicam Relata. 1831. 189.

[275] 1832-dik Esztendei Pünkösd Hava 22-én…tartatott…Komárom Vármegyének Köz-Gyűlése, melynek alkalmatosságával…felvétetett a Megyebeli Kiküldöttség jelentése…A Kereskedés Tárgyában…1832. 6. vö. Opinio Excelsae Regnicolaris Deputationis…ad Deputationem Commercialem relata…1830. 3. és 13.

is kívántatik a választmány részéről, hogy „…uzsorás és csupa nyereséget kereső előre bévásárló zsidók, és mások által az eleség előre befoglaltatván, és a piactól elhúzattatván, az élelemre szükséges tárgyak meg ne drágíttassanak.”[276] A zsidók regulációjára vonatkozó tervezetnek csak a 9. és a 11. paragrafusaira volt észrevétele. A 9. §-ra tétetett, hogy „…minekutána a zsidók által gyakorlott bor mérés és házaló árulás mind a zsidóknak, mind a köznépnek erkölcsiségét rontja, az országban emiatt szerte széjjel engedett kóborlásból sok visszaélésekre, csábításokra, lopott jószágoknak titkolására, árulására ered alkalmatosság, soha nem is fogják a zsidók a kézi mesterségeket és a földmívelést gyakorolni, méglen e részben gát nem tétetik, ellenben végső romlások nélkül, egyhirtelen nem lehet őket az eddig gyakorlott házaló kereskedéstől eltiltani, 12 esztendő múlva, azoknak, kik életeknek 18 esztendeit felül haladták, ne legyen szabad házaló kereskedést űzni.”[277] A bor és pálinka mérésétől szerintük tehát szintén nem szabadna a zsidókat oly hirtelen eltiltani, hiszen a zsidók ľ-e ebből keresi a kenyerét, ezért a választmány azt javasolja, hogy a tervezet e passzusa szintén csak 12 év elteltével lépjen életbe. A 11. §-ra annyit jegyez meg, hogy „…a városi követeknek különös szavatozása figyelmet érdemel azon városokra nézve, kiknek a zsidókról világosan szóló privilegiumjaik századokat felül haladó szokás által megerősítve vannak.”[278] Miután a megye a közpolitika tárgyában kiküldött választmány észrevételeit átnézte, a zsidókra vonatkozó tervezethez a végén még a következő megjegyzést fűzte: „Minekutána ezek az úgynevezett taksabéli adót fizetni, sőt mint más polgárok katonáskodni, egyszóval minden terheket viselni tartoznak, a volna e megye rendjeinek kívánsága, hogy az úgynevezett tolerantialis taksától fennmentessenek.”[279]

Baranya vármegyében hasonlóról tájékozódhatunk a Répás Leopold másodalispán elnöklete alatt Pécs városában ülésező bizottmány észrevételéből.

---

[276] Folyó 1832-dik esztendei Szent Mihály Hava 11-dik és utána következett napjain tartott Köz-Gyülés alkalmatosságával…elől adatván a Kiküldöttségnek Jelentései…A Köz Polgári Rendtartás Tárgyában…[H. ny. n.] 1832. 17. [Komárom vármegye]

[277] Uo. 18.

[278] Uo. 19.

[279] Uo. 24. Az 1832–36-os országgyűlésen, mely már ténylegesen a reformok szellemében tevékenykedett, a rendek részéről kezdettől fogva megvolt az akarat a türelmi adó eltörlésére vonatkozóan. Diarium Comitiorum 1833.I. 332., Acta Comitiorum 1834. II. 256.,305., Acta Comitiorum 1835. IV. CCLXXVI. sz. 286–287., Diarium Comitiorum 1835. XI. 308–309., Acta Comitiorum 1835. V. CCCXX. sz. 51. Diarium Comitiorum 1835. XI. 489., Acta Comitiorum 1835. V. CCCLVIII. sz. 263., Acta Comitiorum 1835. V. CCCLXVIII. sz. 306., Acta Comitiorum 1835. VI. CDXII. sz. 56., ActaComitiorum 1835. VI. 104. CDXXXVIII. sz., Diarium Comitiorum 1835. XIII. 261. A hosszú viták után 1835. december 22-én a 400. országos ülésen arendek és főrendek között végre egyetértés született a türelmi adó eltörléséről, mely december 29-én, a 403. országos ülésen törvénytervezet formájában öltöt testet az *izraeliták türedelmi adója megszüntetik* címmel: „A hazában lakozó izraeliták által eddig türedelmi taksa fejében viselt adózási teher megszüntetik és az izraeliták mindennemű közterhek viselésére nézve az ország egyéb adózóival egyforma lábra állíttatnak.”vö. Acta Comitiorum 1835. VI. CDL. sz. 134. A türelmi adó eltörlésére vonatkozó törvénytervezetet végül az uralkodó nem szentesítette. Ezek után azonban már nem is lehetett kérdéses, hogy az elkövetkező országgyűléseken a különféle törvénytervezetek paragrafusai között mindig ott szerepelt a türelmi taksa eltörlésének kívánalma is: Acta Comitiorum 1840. III. CLXXXII. sz. 143–146., Acta Comitiorum 1840. III. CCXLIV. sz. 240–241., Acta Comitiorum 1844. IV. CCCII. sz. 70–71, Acta Comitiorum 1844.V. DXXI. sz. 25.

„A'Nemzetiség kőz elterjesztése, s' részint a' Tudományos Tárgyak eránt is ezek volnának a' Választmánynak Fő Elvü Terjesztvényei" cím alatt tett észrevételek során negyedszerre mondatott: „Hogy a nemzeti nevelés' rendszere minden bévett, vallások kőzött meg különbzés nélkül olly egyszerű kőnnyűsségű, és olly nemzeti alkotságu karban tétessen, hogy a' Haza többféle rendű, nyelvű, szokású polgárjai egy moralis testbe egybe olvadván, csak a Honn' köz boldogságát, és egységét tartsa önn boldogságának is – Ehezképpest a' Tűrelmi Dijj mellet /: mellyet azonban Hazánk' Törvényei elnem esmértek :/ Hazánkban tartózkodható Zsidóság' neveltetési sorsa, és a honni polgárságra emeltetése is annál méltóbb tekintetben vétessen."[280]

Somogy vármegye elsőnek „A' Váltó Kereskedési Törvényről" tette meg észrevételeit: „A' Váltó Kereskedési Szakaszban…Az 5dikre minthogy a' Váltóleveleknek elfogadása innep napon nem tétetik kötelességül, a' Zsidóknak szombatja eránt valamelly törvényes határozás szükséges, hogy vasárnapra általtétessen, és a' Kalendáriom úgy igazittasson öszve, hogy a' sokféle innep több napokon által ne tegyen akadályt a' kereskedésben."[281] A közpolitikai albizottság munkálatairól, vagyis „A' Közkormányt illető Tárgyakról" pedig a következőket határozta: „A' Zsidóknak sorsáról tett országos Törvényjavalatra: ha ezen vallásbelieknek dogmái, és erköltsi principiumai nem veszedelmesek, a' mint maga az országos Küldöttség megesmeri, szükségtelen, sőt az országnak káros a' külföldi Zsidóknak átaljános kitiltása, minthogy a' pénznek forgását ezen vallásbeliek nagy szorgalommal előmozdítják, azért legalább ezer forint tőkével befogadni lehet; egyéberánt ha tovább se szünik meg ezen vallásbelieknek nyomattatása, ők se szünnek meg rosszak, gyülöletesek, és gyülölők, alattomosak lenni." Az 1. §. szerinte „…igen széles értelmü, és sok kedvetlenségekre nyitna utat; de végre se hajtható; mert ha valamikép' bejön, az ország' közepin senkit se lehet érte többé feleletre huzni, se kutatókkal az országot betölteni; azért elmaradjon ezen pont." A 2. §-ra azt az észrevételt tette, hogy „…nints oka, miért a' Bányavárosokból, 's Hegyalljáról kizárattassanak a' Zsidók; különben a' Törvényt már születésekor megsebesítni, hasznos nem lehet. A 3. §-ra „…a' vallás gyakorlásának szabadsága a' józan okosság szabásaival és mái világ lelkével eggyezvén — ezen pont elfogadtatik, tsak az lenne szükséges, mint a' váltókereskedési Szakaszban mondatott, hogy a' Szombati ünnep Vasárnapra tétessen által, a' festivitas szó azonban igen széles értelmü lévén, a' helyett *festa* tenni jó lészen." A 4. §. „…a' vallásra tartozó könyveknek eltiltására a' vallásnak megengedése mellett semmi jus nem lehet, de nem is tartozik a' vallás a' Törvényhozásra; a' könyvek behozása kereskedés ágát tévén; de azt megkivánhatja méltán az ország, hogy lakosai magyar nyelven taníttassanak, és anyakönyvök is azon nyelven készüljön; 's ezen pont e' szerint változtasson."

[280] Felolvastatott az Országos Rendszeres Munkák eránti általános elvek készittetésére kiküldött Választmánynak 2783-ik számra béadott véleménye. [Baranya vármegye] [1832.] Kardos Antal másodaljegyző jegyzése a dátum pontos megjelölése nélkül. MNL OL, A 96, 9. dob. I./4–5. A-Cs 1029.

[281] Tekintetes Nemes Somogy Vármegye, Nyilas Hava' 5kén 1832. tartatott Nagy Gyülése Jegyző-Könyvének kivonása a 3221dik Szám alatt. [H. ny. n.] [1832.] 37. BFL, IV. 1202. c. 860. dob. sz. n.

Az 5. §-hoz füzvén azon észrevételt teszi, hogy „…minden különvaló Státus a' Státusban káros lévén, nem lehet megengedni, hogy a' Zsidóknak különös Községe, és Előljárója legyen, sőt a' közönséges Törvényhatóság alá kell őket vetni, és arra bizni a' felvigyázást." A 6. §-hoz kívánja, hogy „Ebben is bele kell tenni, hogy magyarul tanittassanak a' Zsidók; de a' Tzéhekre emlékeztető szavak kimaradjanak." A 7. §-ra nem volt ellenvetése, míg a 8. §-hoz „…a' házalló kereskedés a' kereskedési Szakaszban előforduló rendszabás szerint szabad lévén — a' szántóvető Zsidókra adott kedvezést, a' mesterséget üzőkre is kiterjeszteni annál szükségesebb, minthogy mindenik hasznos kézi munkával foglalatoskodik, a' Zsidók természeti vonattatása ellen. Azonban ezen pontban a' közterhek neve alatt a' türedelem adó nem értetődvén, szükség lesz annak eltörlését világosan kifejezni." A 9. §-hoz azt fűzi, hogy „…éppen akkor, midőn a Zsidóknak élelem módján, és állapotján a Törvény segítteni kiván, azt olly szoros korlátok közé szorítja e' pontban, a millyenek közt eddig nem volt; sőt a földes Urak szabadságát, és haszonvételét is mellékesleg sérti; de annak sints oka, miért a nemességhez, vagy városi polgársághoz kötött hivatalokon kivül egyebeken ne viselhessenek — azért ezen pont egészen hagyasson el — a 10dik §ban lévő *alteri* szóval együtt." A 11. és 12. §-hoz pedig azt volt kénytelen kijelenteni, hogy „…a szabad kereskedés alap Törvényével, és a Zsidóknak szánt könnyebbittéssel ellenkezvén, ezeket elhagyni szükséges."[282] Ami pedig a vármegyének „Az Érczbányászi Törvényekre" vonatkozó észrevételeit illeti, a 61. cikkellyel kapcsolatosan oda nyilatkozott, hogy „…már a mái felvilágosodással és emberiség esmeretével ellenkezik, sőt a bányavárosokból se lehet akárkit csupán vallásáért kitiltani, nem is másképp, mint valamelly vétségének bebizonyítása után itélettel — azért a publico-politicumok közt a zsidókra nézve felállított értelemhez képpest ezen javallott czikkely maradjon el."[283]

Borsod vármegye is megtette észrevételeit a közpolitikai bizottság munkálataira. A zsidók regulációjára vonatkozóan a 2., 3., 5., 6., 7., 10., 11. és 12. §-okra nem volt észrevétele a vármegyének. Az 1. §-sal kapcsolatosan azonban megjegyzé, hogy: „… a.) A törvényjavaslatban az lévén projectálva, hogy mind az, aki a hozandó törvénynek tilalma ellenére egy külső országból hazánkba becsuszott zsidót befogadni merészelend, 200 frt.-ot megütő büntetéspénz fizetéssel vagy a körülállásokhoz képest és az itélőszéknek bölcs belátása szerint testi büntetéssel is fenyitődjön meg; mi, mindezeknek elfogadásával a dolgot még nagyobb világosságnak is okáért ugy kivánjuk kifejeztetni, hogy a törvényes büntetés bár ugyan azon és egy személy essen is a törvény általhágásában, annyiszor ujitódjon meg, amennyiszer a vétség reá nézve valóságos esetre jön. b.) Vélekedésünk szerint legalkalmatosabb módnak azt látjuk, hogy a 200 frt. büntetéspénz a v[ár]megyék házi kasszáikban adattasson be; s azoknak javára szolgáljon több hasonlo politicus vétkekről szóló törvényeink rendszabása hasonlatosságánál fogva továbbá, a perben birói itélet erejével elmarasztalandó alperes fél, a per költségeinek és a magistratualis felperes fiscalis honorariumának is megfizetésében marasztasson el. c.) Hogy a külső országokbeli zsidók-

[282] Tekintetes Nemes Somogy Vármegye… Jegyző-Könyvének kivonása. [1832.] 49–50.
[283] Tekintetes Nemes Somogy Vármegye… Jegyző-Könyvének kivonása. [1832.] 66.

nak, a hazánkban való becsuszásbeli vágyakodástól annyival is inkább eltávozzon a kedvek, szükségesnek véljük meghatároztatni még azt is, hogy amely külső országi zsidó ide belopakodik, s ellene, még a törvény kijátszására törekedő furgangorkodás és másoknak megvesztegetése is jön világosságra, az illető itélőszék bölcs belátása szerint, az országból leendő kiküszöböltetésén felül, meg is fenyíttessen." A 4. §-sal kapcsolatosan pedig úgy vélekednek a megye rendjei, hogy: „…azokban a kérdésekben, t. i. hogy egy vagy más országban bár be nem vett, de csakugyan megszenvedett vallásban mi a valóság? s mi viszont a babona és azon vallásnak követője micsoda könyveket használhat és hozattathat be magának; a polgári tvhozás utján meggyőződésünk szerint bebocsátkozni annál kevesebbé lehessen, — mivel a vallásnak egyedül való és legfelsőbb itélőbírája, — maga az istenség — s a világi törvényhozó a vallás velejéhez nem is nyulhat, ebben a cikkelyben, minden más egyebeknek kihagyásával, csakis annyit kivánunk meghagyattatni, hogy a zsidók vallásbeli könyveik megvizsgálására és kinyomtatására nézve is csak azok a közönséges rendszabások szolgáljanak zsinórmértékül, melyeket a feljebb érdeklett hasonló tárgyakban, másokra nézve a törvényhozó test állapitand meg és hogy az ugynevezett matrikulákat a zsidók is másokkal egyenlő móddal és pontossággal folytassák." A 8. §-hoz azt kívánták hozzáteni, hogy: „…mivel sem az előbbre ment századnak, sem a keresztény szelid vallásnak lelke, egyáltalában meg nem engedheti azt, hogy kivált egy lakosi jusst nyert nemzetség csak azért, hogy az örökkévalót az keresztényektől külömböző módon imádja, s azzal a levegővel él; melyet a természet rendelt fentartó eszközéül az emberi életnek; taksát fizessen; a zsidók által eddig fizetődött türedelmi dij annyival inkább, mivel annak helyes voltát, maga az ország sohasem ismerte meg, se el nem fogadta azt; sőt annak beszedésében a közönséges törvényhatóságok egyenes és munkás részt sohasem is vettenek; hozandó törvény által örökre szüntessen meg." A 9. §-ra úgy vélekedtek, hogy: „…külömben is minden csinosság és józan politika ugy kivánván, az utasok betéréseül szolgáló vendégfogadóknak a zsidók se tulajdonosai, se árendásai ne lehessenek; efelett, elhatván figyelmességünk oda is, hogy ha a törvényhozó test /amiben mi is megnyugszunk/ meghatározandja azt, hogy a zsidók, szeszes italokat apró mértékben áruló kocsmárosok többé ne lehessenek, — több ezer zsidó háznépeknek élelmek keresése további módjáról gondoskodni; erre pedig valódi emberiségből is időt engedni kelletik, a hozandó törvény végrehajtásául, annak kihirdetésétől számitandó három esztendős határidő szabattasson; végre pedig, a zsidóknak minden olyatén nemesi és jelesen pusztabeli javaknak kiárendálhatása a mely javakhoz telkes vagy gyalog taksások kötve nincsenek s által sem is adattattak, — engedtessen meg.[284] A Büntető Törvénykönyv tervezetére tett észrevételeiben az I. rész VI. cikkelyének 18. pontjára (a prókátorokról) azt kívánta megjegyezni: „…hogy mivel a zsidók önnön felismerésére nézve is, részerkről csak azon esküvés tekintetik kötelező erejünek, mely általok a zsinagogában minden szokott szertartások mellett tétetik le, annálfogva,

[284] Az 1832-ik esztendőben Szent András havának 8-ik napján Tekintetes Nemes Borsod vármegyének Miskolczon tartatott közgyülése jegyzőkönyvének kihuzása. MNL OL, N 119, 5. fasc. 356. sz. 133–137.

megállapitani kell, hogy a zsidók által tett vallások próbáló erőre akkor emelődnek fel, ha az esküvés mindenkor szokott szertartások mellett a zsinagógában történt"[285] Szabolcs vármegyének a Büntető Törvénykönyv tervezetére tett zsidókkal kapcsolatos észrevételei ugyanezen cikkelyre: „Mellyben a' Tanúknak mi móddal lejendő meg eskettetése rendeltetik. – Figyelmetességre ébresztvén az érintett Tanúknak meg esketése tekéntetéből a' Kiküldöttséget azonn köztapasztalás — hogy az Izraeliták a' Magistratualis Tisztviselők előtt letett esküvéseknek vallásos fontosságára, keveset, vagy éppen semmit sem tekintenének, — ellenkezőleg pedig az tulajdon Papjok előtt vallások rendtartása szerént letett hiteknek olly nyomos sikere tapasztaltatván, hogy még gyakran kéttséges kereseteken is felhagynának inkább, mint hamis hittletételre vetemedjenek, azonn tekintetnél fogva jónak találná a Kiküldöttsség, hogy ennekutánna a' Sidók mindég az ő vallások szertartásai szerént az tulajdon Papjok által eskettessenek meg."[286] A III. rész II. cikkely 5. §-ához pedig még megjegyezni kívánták, hogy: „… büntetés alá vonattatni rendeltetnek azok is, akik Zsidóknak adják haszon bérbe a vámokat."

Heves és Külső-Szolnok vármegyének a közpolitikai albizottság munkálataira a javaslata az volt, hogy: „…azon Külső Országi Zsidók kik nem tsupa kereskedők, hanem valamely hasznos mesterséget folytattnak, és arrúl elegendő bizonyságot mutathatnak, a' Hazában bebotsájtassanak, 'a Kereskedő külső Zsidók azomban a' bejövetel tsak meghatározott üdöre engedtettvén meg, ha azontúl is maradni kivánnának, új engedelmet kérni köteleztessenek, a' pedig a' ki az engedelem nélkül ittmaradott Zsidónak helyt ád, büntetés alá vétettessen, valamint szintén az ollyatén Zsidó is, mint koborlo, fenyiték alá vétessen, és vissza utasitasson."[287] Az 1832. évi május 18-i közgyűlésen pedig még hozzá kívánják tenni: „A 17-ik Számra nézve, mely a' Zsidók jövendőbéli Helyhezetésekrül szóll, az országos operatumbúl elő adott javallathoz, és a' megyebéli Küldöttség Észrevételéhez, jelesen pedig a' javallott T. Czikkely 9-ik §-hoz megvilágosítás okáért szükséges még hozzá adni azt, hogy az ottan emlitett (…) pénzbéli büntetés az illetö Törvényhatóság Köz Pénztárának javára háramollyon." A vármegyének az úrbéres munkálatokra tett észrevételében I. cikkely 7. szakaszára nézve olvashatjuk: „Hogy a' Jobbágyi Haszonvételeknek szabad adása 's vevése egyedül a szoros nevezett alatt véve szántó vető Emberek között gyakoroltathasson, következőleg a' Zsidók 's másakár minémű Sorsú Emberek, kik Jobbágyi földeket nem őn kézi munkájik által mivelnék, azoknak meg vételétül ki Zárva maradgyanak."[288]

---

[285] Az 1833-ik esztendei Böjtelő hava 13-ik és több napjain Tekintete Nemes Borsod vmegyének Miskolczon tartatott közgyülése jegyzőkönyvének kihuzása. MNL OL, N 119, 5. fasc. 359. sz. 191.

[286] MNL SzSzBML, IV. A. 1. d. 1316. cs. sz. n.

[287] MNL HML, IV. 1. e. 19. dob. sz. n. A'…Kettős Nemes Vármegyék kebelébül…Megyebéli Kiküldöttség által…1831-ik Esztendei Boldog Asszony Havának 24-én költ Köz Gyüllési Kegyes Végzése következésében következednőképpen készitett el.

[288] MNL GyMSM, GyL IV. A. 1. d. 3. dob. sz. n. 1832-ik Esztendőben Szent Iván Hava 20-ik napján Tekintetes Nemes Heves Vármegyének Egerbe folytattva tartatott Köz-Gyűlésében. (Mely bizottság még 1831. január 24-én lett kirendelve a célra, hogy a bizottsági munkálatokra megtegye a véleményét.)

Tolna vármegyének a bizottsági munkálatokra tett észrevétele a nemzeti nevelés tárgyában: „Hogy a‘ hazában olly elszaporodott Zsidó nemzet, melly emberi jussainál fogon Kedvezőbb polgári helyeztetésre is méltán számot tarthat — és ezt annak talán minden hazafi társ Kévánnya is — azon Kívűl, a‘ mi gyermekei nevelésére az országos Kiküldüttségi munka szerint határoztatik — ezen legfontosabb állapotban még inkább tapasztalhassa, és vigasztalódva érezhesse a‘ köz kormánynak ápoló gondgyát — ennek oda kell terjednie, hogy a‘ Zsidók mindenütt a‘ hol telhetik iskolákat állíthassanak, mellyek a‘ többi köziskolákkal egyenlő köz pártfogás és felvigyázás alatt legyenek — a‘ mi azon elhanyatlott nemzet polgári emelődésére szolgáland; a‘ hol pedig e‘féle saját iskolák állítása tölök nem tellik — ott gyermekeik a‘ köz iskolák járására köteleztessenek.”[289] Tolna vármegyének a közpolitikai albizottság munkálataira tett észrevételében olvashatjuk: „A Zsidókra nézve, bár ezeknek polgári sorsát a‘ Karok és Rendek még tágasabb alapokra kivánnák álítani, jelenleg a‘ javaslott törvény czikkelyen is megnyugszanak olly hozzáadással, hogy az úgy mondott tolerantialis adó szüntessen meg, melly mind elvére, mind alkalmaztatására nézve terhes, és zaklató. A‘ Zsidóságnak nevelésére pedig, melly által a‘ hazafiakkal inkább ‘s inkább egyesüljön — a‘ kormány szakadatlan figyelmet, és sikeres eszközlést fordítson, a‘ mellyre nézve a‘ nevelés, és tanitásbeli szakasznál eléadattak kapcsában itt is ismételni kivánták a‘ Karok, és Rendek, hogy a‘ hol a‘ ‘sidók különösen oskolát tartanak, abban a‘ magyar nyelvet a‘ tanitásnak mind tárgyáúl, mind eszközéűl felkellyen venniek.”[290]

Fejér vármegye észrevétele a közpolitikai albizottság munkálatára az 1832. október 29. és november 2. között tartott közgyűlésen: „Azon törvény javallatra *De conditione Judaeorum* tett észrevétele a' Kiküldöttségnek, hogy vallásaik titkait felfedezzék, azért el nem válaltatik, mivel azt a' Törvényhozó Test sem kivánhatja tölök. A 9-ik §-ra tett észrevétele pedig, hogy a' sensalok Zsidók ne lehessenek, hasonlóan el nem válaltatik, mivel igazságtalan, hogy a' Zsidó Nagy Kereskedők kéntelenittessenek másokat mint Zsidókat sensalaiknak fogadni.”[291]

*

A rendszeres bizottsági munkálatok és a vármegyéknek a zsidókkal kapcsolatos észrevételei arról tanúskodnak, hogy a rendek e népcsoport helyzete jobbításán munkálkodtak ugyan, a választ azonban mégis „csak” a regulációban találták. A liberális eszmék terjedésének és a lassan kibontakozó nemzetál-

[289] MNL GyMSM, SL IV. A. 1. b. 3035/1832. (2064. jegyz. pont) Tettes Nemes Tolna Vármegye 1832 Esztendei Kisaszony hava 15 s. 16-án Szexárdon tartott Köz Gyülése jegyző Könyvéből.

[290] MNL GyMSM, SL IV. A. 1. b. 3035/1832. (2288. jegyz. pont) Tettes Nemes Tolna Vármegye 1832-k esztendei Mindszent hava 26, ‘s következő napjain Szexárdon tartott Köz Gyülése Jegyző Könyvéből.

[291] MNL FML, IV. 1. a. 56. köt. 849. (2557. jegyz. pont) Az Országos Kiküldöttségnek a' Publico Politicumok tárgyában készült Munkája felvétetvén, és erre a' Megye Kiküldöttségének észrevételei is megolvastatván.

lam sajátos jelenséghalmazában még nehezen volt elfogadható azon törekvés, mely egy olyan népcsoport közjogi helyzete rendezése ügyét tekinti magáénak, melyet századokon át a rendi kirekesztettséggel, az elkülönült életmóddal és eltérő vallással azonosítottak. Egy olyan összetett kérdéskörre, mint a zsidók polgári egyenjogúsítása, tárgyalt korszakunkban nem lehetett egységes a válasz. Nem véletlen az sem, hogy a meghatározó politikusok az ezt követő három évtizedben, a társadalmi átalakulást a nemzeti érdekekkel is összekapcsolva, azokat szem előtt tartva, e kérdésben különböző álláspontra helyezkedtek. A sajátos történelmi körülményeket is figyelembe véve, a liberális tábor vezetői elérő véleményeket képviseltek a jogkiterjesztés mikéntjében: a feltételeket előzetesen nem támasztó „filantróp", a politizáló közvélemény többségének véleményét is megjelenítő, feltételeket felvázoló „egyezkedő", a „távolságtartó", illetve a „megengedő" álláspontjára helyezkedtek. Tárgyalt korszakunkban a rendeknek e kérdésben megnyilvánuló pozitív szándéka eredendően nem vitatható, ugyanakkor a társadalomszerveződés foka, a rendi társadalmi és intézményi struktúra, a szokások, a politikai feltételek, valamint a dinasztikus-kormányzati érdekek még nem is tették volna lehetővé más viszonyok megteremtését.[292]

THE LEGAL STATUS OF THE HUNGARIAN JEWS IN THE MIRROR OF THE DIETS HELD BETWEEN 1790 AND 1830. (II.)

By Markó Richárd

(Summary)

The second part of the study follows the changing opinions on the Jews through the discussions of the diets which were in session in 1825-27 and 1830. According to the article no. 8 of 1827, the diet once again commissioned the parliamentary committees with the task of preparing new legal propositions by reworking the proposals elaborated at the end of the eighteenth century. In the committees of public policy and mining both draft acts and concrete proposals in the form of paragraphs were produced with regard to the Jews. From 1831 most of the counties also set up committees of their own, in order to evaluate the proposals elaborated by the committees delegated by the diet, and these bodies likewise produced a great number of observations about the Jews. By way of conclusion, it can be stated that the intention to regulate the position of the Jews on a national level was constantly present among the estates. The new legal proposal in fact comprised a whole series of measures previously issued by the Hungarian Royal Governing Council (Magyar Királyi Helytartótanács), and, instead of something completely novel, it should thus be regarded as a new summary of already existing ordinances in the form of a draft act. The civic emancipation of the Jews was not yet on the agenda.

---

[292] *Simon László:* Zsidókérdés a magyar reformkorban (1790–1848) című 1936-ban megjelent bölcsészdoktori értekezésével kísérletet tett arra vonatkozóan, hogy a zsidók helyzetéről az országgyűlések említésével is képet kaphassunk. A munka országgyűlési anyaga kissé hézagos, több országgyűlésről nem is tudósít. Nem ír semmit a bizottsági munkálatokról, a vármegyék észrevételeiről és a követi utasításokról sem. Mindezek ellenére munkásságát úttörőnek tekinthetjük e téren, s az ihletet ezen munka elkészítésére is tőle merítettük, tisztelet és köszönet érte.

Zakar Péter

ADALÉKOK A FELFÖLDI MÉRTÉKLETESSÉGI EGYESÜLETEK TÖRTÉNETÉHEZ

Ján Andráscsik szlovák katolikus pap élete

1. Bevezetés

Magyarország története bővelkedik olyan szereplőkben, akiket eltérően ítél meg a magyar és a szlovák történetírás. Közéjük tartozik az egykori bártfai plébános, Ján Andráscsik is, akit Magyarországon szinte teljesen elfelejtettek, míg Szlovákiában (illetve Csehszlovákiában) rezsimektől függetlenül jelentős terjedelmű irodalom látott napvilágot róla.[1] Emil Korba 1964-ben (majd 1993-as második kiadásában is) megjelent Andráscsik-életrajzában nemcsak becsületes papnak, hanem műve, a *Šenk palenčeni* [Pálinkás söntés] alapján tehetséges írónak, a kelet-szlovák nép öntudatra ébredéséért fellépő hazafinak minősítette, mintegy a szocialista népművelés előfutárának jelenítve meg az egykori kassai egyházmegyés papot.[2]

Imrich Sedlák is több munkájában foglalkozott Andráscsik életével. 1965-ben megjelent életrajzában először közölte Andráscsik doktori diplomájának szövegét, amit az akkor Budapesten élő késői rokontól, Andrásfalvy Károlytól kapott meg betekintésre.[3] Ő is a népművelő vonalon haladt: még 1997-ben is azt emelte ki, hogy Andráscsik „Kelet-Szlovákia" leghíresebb népművelője volt, aki az abszolutizmus elnyomó hatalma, a feltörekvő magyar burzsoázia túlereje és a jobbágyság feudális terheinek növekedése idején kapcsolódott be az egyszerű nép gazdasági, szociális és kulturális-nemzeti felemelésébe. Sedlák következetesen vallotta, hogy a kassai szeminárium az 1830-as években

---

[1] Szeretnénk köszönetet mondani a tanulmány elkészítése során nyújtott szakmai segítségéért Käfer Istvánnak, technikai és egyéb segítségéért Pásztor Zoltán kassai érseki helynöknek; Robert Eliášnak, aki az érseki levéltárban volt segítségünkre; továbbá Gabriel Drobniaknak, aki Zsebráczky Géza gépiratának átadásán túl, megmutatta az Andráscsiknak emelt emlékhelyet a bártfai temetőben. Döbör András a Társalkodó néhány alkoholizmussal kapcsolatos cikkére hívta fel figyelmünket. Köszönettel tartozunk a Balassi Intézet Campus Hungary programjának, amely kutatásainkat támogatta. A dualizmus időszakából származó, és politikai felhangokkal rendelkező „Felvidék" helyett a „Felföld" vagy a „Felső-Magyarország" kifejezéseket használjuk, kivéve, ha szlovák kollégákat idézünk. *Käfer István*: Magyar szlovákságismeret. Bp. 2012. 9–14.

[2] *Emil Korba*: ThDr. Ján Andraščík. 6. VIII. 1799 – 24. XII. 1853. Dr. theol. Ján Andráscsik. 1799. VIII. 6. – 1853. XII. 24. Bardejov 1993[2]. 9.

[3] *Imrich Sedlák*: Ján Andraščík. Košice 1965. 8.

a magyar sovinizmus fellegvára volt, és hogy Andráscsiknak egyházi elöljáróival kapcsolatos összetűzései miatt kellett távoznia Bártfára.[4]

Gabriel Drobniak is több írást szentelt Andráscsiknak. Mivel nemcsak a Kassai Érsekség Levéltárának anyagait, hanem a bártfai gyűjtemények, valamint a Matica slovenská gyűjteményét is felhasználta, több korábbi tévedést is korrigálni tudott. Már 1994-ben tisztázta Andráscsik Bártfára kerülésének körülményeit és az ellene Tarnowban folytatott hadbírósági eljárás részleteit is.[5] 2003-ban megjelent életrajza mindmáig Andráscsik életének legszínvonalasabb feldolgozása.[6] Ma már helytörténeti munkákban is olvashatunk róla: például egy Kassa történetét feldolgozó, 2014-ben megjelent kötetben.[7]

A szlovák katolikus lexikonban és a kassai egyházmegye nemrég megjelent történeti sematizmusában Cyril Hišem foglalta össze Andráscsik életét. Tanulmányai mellett említést tett nevelői munkásságáról és tanári tevékenységéről. Részletesen elemezte a *Šenk palenčeni* jelentőségét és megemlítette, hogy Andráscsikot, mint a városi képviselőtestület tagját a magyar forradalom iránti rokonszenvvel gyanúsították. Bemutatta kapcsolatrendszerét is, azt sem hallgatva el, hogy Húnyor Mihály homonnai plébános támogatását is megnyerte a mértékletességi egyletek számára.[8]

Andráscsik szlovákiai megítélése nem volt mindig ilyen pozitív. Bartolomej Krpelec Bártfáról szóló, 1935-ben megjelent könyve meg sem említi, pedig egyik fejezete éppen azokról szól, akik Bártfán, illetve Zborón kiemelkedő tevékenységet fejtettek ki a szlovák nép felemelkedése érdekében.[9] Boris Bálent 1944-ben megjelent munkájában (*Prvý pokus o spisovnú slovenčinu* [Az irodalmi szlovák nyelv első kísérlete]) egyenesen arra a következtetésre jutott, hogy a *Šenk palenčeni* 1880-as és 1890-es években Budapesten megjelent kiadásai a magyarosítást szolgálták.[10] Ezt az állítást a modern szlovák szakirodalom határozottan visszautasította ugyan, de a „magyar veszély" elhárítása érdekében alig foglalkoztak Andráscsik nevelői tevékenységével, ami magyar közegben

---

[4] *Imrich Sedlák*: V letokruhoch národa. Kultúrno-národný, literárny a integračný pohyb bernolákovcov a Štúrovcov na východnom Slovensku. [Nemzeti sorsfordulók. A Bernolák- és a Štúr-mozgalom tagjainak kulturális-nemzeti-irodalmi és integrációs tevékenysége Kelet-Szlovákiában.] Martin 1997. 178.

[5] *Gabriel Drobniak*: Takého farára sme mali! (K 140. výročiu smrti Jána Andraščika). [Ilyen plébánosunk volt! (Ján Andráscsik halálának 140. évfordulójára)]. Verbum 5/1. (1994) 37–42.

[6] *Gabriel Drobniak:* ThDr. Ján Andraščík kňaz, učiteľ a buditeľ ľudu. [Ján Andráscsik a pap, a tanár és a nép ébresztője]. Kapušany 2003. 9–48.

[7] *Štefan Eliáš – Milena Ostrolucká*: Dejiny Košíc v dátach. 3. diel / B. Novovek 1711 – 1849. [Kassa története adatokban. 3. kötet / B. Újkor 1711 – 1849.] Košice 2014. 379.

[8] Lexikón katolíckych kňazských osobností Slovenska [Szlovákia katolikus papi személyiségeinek lexikona]. Főszerk. Július Pašteka. Bratislava 2000. 16–17. (A szócikk Cyril Hišem munkája.) A két könyv között a szerző pontosította adatait, többek között helyesen módosította azt a megállapítását, hogy Andráscsik nem 1822-től, hanem 1821-től kezdve volt nevelő. Szintén először használja Andráscsik vezetéknevét úgy, ahogy az érintett is használta. *Cyril Hišem*: Košické presbytérium (1804 – 2006) [A Kassai egyházmegye papjai (1804 – 2006.]. (Dejiny košického arcibiskupstva VI. [A kassai érsekség története VI.]) Prešov 2006. 17–18.

[9] *Bartolomej Krpelec*: Bardejov a jeho okolie dávno a dnes. [Bártfa és környéke régen és ma.]. Bardejov 1935. 91–106.

[10] *Korba, E:* ThDr. Ján Andraščík i.m. 20.

zajlott, az 1848/49-es forradalomban és szabadságharcban játszott szerepét pedig úgy interpretálják, hogy tarnowi internálására inkább morális alapelvei miatt került sor (összeveszett a nőket hajkurászó hurbanistákkal), semmint rokonszenve miatt a forradalommal.[11]

A magyar nyelvű szakirodalomban a 20. század első felében még fel-felbukkant Andráscsik neve, hogy aztán napjainkra a feledés homályába vesszen. A kassai egyházmegye 1904-ben megjelent jubileumi névtárában az olvasható, hogy Andráscsik „kiváló ember és nagy népbarát volt".[12] Szokolszky Bertalan viszont ugyanazon évben megjelent munkájában sem a mértékletességi egyesületek szervezése, sem a cs. kir. hadbíróságok elé idézett papok kapcsán nem tett róla említést.[13] Szinnyei József lexikonjából hiányzik életrajza,[14] Gulyás Pál csak egy rövid szócikkben összegezte életét[15], a Magyar Katolikus Lexikonban pedig nem szerepel a neve.[16]

Lehetséges-e, hogy a magyar-szlovák együttélésük dacára, egy történeti személyiség ennyire eltérő jelentőségű legyen? Hogyan fordulhat elő, hogy a Magyar Katolikus Lexikon nem is említi egy magyarországi pap nevét, míg a szlovák részletes méltatást közöl róla? Részt vett-e Andráscsik a forradalomban és szabadságharcban vagy csak katolikus erkölcsi meggyőződésének vált áldozatává?

2. Gyermekkor és tanuló évek

Ján Andráscsik saját bevallása szerint 1799. augusztus 6-án született a Sáros megyei Lipócon.[17] A mai Lipovce római katolikus plébánia megkereszteltek anyakönyvébe 1799. augusztus 11-én jegyezték be „Georgius Rusznak et Maria Rusznak dictus Andrástsik" János nevű gyermekét. A szülőknek összesen 11 gyermekük született, akik közül legalább öten gyermekkorukban meghaltak. Az édesapának szatócsboltja volt Lipócon, így a gyermekek viszonylagos jólétben nevelkedhettek.[18]

Felső-Magyarország keleti megyéi szlovák lakosságának identitása, nemzeti hovatartozása jó másfél évszázada nagy viták forrása. A domborzati viszo-

[11] *Peter Sedlák:* Hnutie spolkov striezlivosti na Slovensku v rokoch 1844–1874 [A mértékletességi egyletek mozgalma Szlovákiában 1844–1877 között.]. Prešov 1998. 107. Érdekes, hogy Peter Sedlák Drobniak egy korábbi munkájára hivatkozik, Drobniak pedig 2003-ban Peter Sedlákra. L. *Drobniak, G.*: ThDr. Ján Andraščík i. m. 34.

[12] A kassai százéves egyházmegye történeti névtára és emlékkönyve. 1904. I. Abaúj- és Sáros megye. Kassa [1904.] 251.

[13] *Szokolszky Bertalan*: A százéves kassai püspökség 1804–1904. Kassa 1904. 72–73, 78.

[14] *Szinnyei József*: Magyar írók élete és munkái. I. Bp. 1891. 162.

[15] Magyar írók élete és munkái. I. Szerk. Gulyás Pál. Bp. 1939. 545.

[16] Magyar Katolikus Lexikon I. A–Bor. Főszerk. Diós István. Bp. 1993. 252.

[17] Arcibiskupský archív v Košiciach (AACass – Archivum Archidioecesis Cassoviensis) Kosišické biskupstvo (KB) Spisy do r. 1882. Personalien, Data biographica 1832. Tabella exhibens individualem Informationem Joannes Andráscsik. Cassoviae, 1832. június 30; *Hišem, C.*: Košické presbytérium i. m. 17.

[18] Lipovce Matrika krstených 1750–1799, d. sz. A mormonok jóvoltából az interneten keresztül is megtekinthető a bejegyzés: https://familysearch.org/pal:/MM9.3.1/TH-266–11582–77061–4?cc=1554443 (Letöltés 2014. július 15.) A mormonok félreolvasták a vezetéknevet, így adatbázisukban „Joannes Ruszak" helyett „Joannes Kuszak" olvasható.

nyok elszigetelték ezt a területet a szlovák nemzeti mozgalom központjától. Az újságíró és politikus Milan Hodža a későbbiekben úgy látta, hogy a szlovákoknak is van „elnyomott öccsük", Macedóniájuk, „ahol szlovák testvérünk mindenféle védelem, tanács, hűséges intelligencia nélkül él, a szolgabírók és az ostoba szavak kénye-kedvének kitéve".[19] A magasabb állású szlovák családok a 19. században beépülhettek abba az úri világba, amely a közéletet meghatározta. Az úri közönség sajátos keveréknyelvet használt, amire a későbbiekben Andráscsiknál is találunk majd példát. Az északkeleti vármegyék nyelve és identitása erősen eltért a nyugatiaktól. Az itteni lakosság „Slovjak"-nak nevezte magát, a katolikusok is általánosan használták a biblikus cseh nyelvet, és határozottan ellenezték Štúr nyelvi reformját. A Felföld keleti megyéinek szlovák értelmiségijei közölték Ján Kollárral, ha nem maradhat az ószlovák irodalmi nyelv, akkor inkább sárosi nyelvjárásban adják ki könyveiket. 1844-ben Andráscsik is sárosi nyelvjárásban írta meg híres művét, a *Šenk palenčeni*-t.[20]

Emil Korba munkájában teljesen kihagyta Andráscsik tanuló éveit, csak annyit említett, hogy 1822-ig folytatta tanulmányait.[21] Imrich Sedlák pesti szemináriumi tanulmányairól is közölt adatokat és doktori oklevelének szövegét is.[22] Drobniak Andráscsik 1832-ben írt önéletrajzi táblázata alapján feltárta a tanuló éveket és pályakezdést. Tehetséges gyermek lévén, szülei taníttatták: elemi iskoláit Lipócon, a gimnázium alsóbb osztályait Kisszebenben, a filozófiai osztályokat pedig az 1815/16-os és az 1816/17-es tanévben Kassán végezte.[23] A 2. évfolyamon készült jellemzése szerint (ahol tévesen augusztus 11-e szerepel születési dátumaként) elég erős testalkatú, szlovák nyelven (slavicae) és latinul is beszél, továbbá közepesen németül is tud, eminens osztályzatokat kapott, valamint jó erkölcsű. Szónoklatait alapvetően jónak tartották, de több érzelmet és energiát szerettek volna hallani megformálásukban. Ugyanakkor iskolaszolgaként is alkalmazták.[24]

Tekintettel tehetségére, Szabó András püspök a pesti generális szemináriumba küldte. A teológiai karon négy évig tanult, az 1817/18-as tanévtől az 1820/21-es tanévig. A legjobb hallgatók közé tartozott, amit az is bizonyít, hogy az Újszövetségi Tanszéken harmad- és negyedéves korában gyakornok lett és francia nyelvet tanított. A szemináriumban prefektus-helyettes volt, rendszeresen olvasta az egészségüggyel foglalkozó irodalmat, és maga is aktív betegápoló volt. Negyedik évfolyam elvégzése után, 1821. szeptember 5-én a te-

---

[19] *Ábrahám Barna*: A szlovákság történelmi törésvonalai: konfesszionalizmus és regionalizmus. In: Hungaro-szlovakológia. Szerk. Illés Pál Attila. Bp. 2007. 186–187.

[20] *Ábrahám B.*: A szlovákság történelmi törésvonalai i. m. 187–188.

[21] *Korba, E.*: ThDr. Ján Andraščík i. m. 10.

[22] *Sedlák, I.*: Ján Andraščík i. m. 8. Sedlák Andrásfalvy Károlytól kapta meg az oklevelet betekintésre, akinek a hagyatéka időközben bekerült a Magyar Nemzeti Levéltár (MNL) Országos Levéltárának (OL) anyagába. Az oklevél ma elolvasható: MNL OL R 336 Andrásfalvy Károly gyűjtemény. 3. tétel jegyzéketlen iratok. No. 2.

[23] *Drobniak, G.:* ThDr. Ján Andraščík i. m. 12–13.

[24] AACass KB Seminarialia. Informatio de Alumnis Seminarii Cassoviensis Pro Primo Semestri Scholatici 1816/17.

ológiai tudományok doktorává avatták,[25] majd Cseh István kassai püspök 1822. november 23-án áldozópappá szentelte.[26]

3. A nevelő

Ján Andráscsik 1821-től négy éven át Almásy (Almássy) Kristóf gróf gyermekeinek nevelőjeként dolgozott a Heves megyei Zsadányban. Almásy Móricot retorikára, költészetre és filozófiára, két öccsét alapismeretekre (olvasásra, írásra, számolásra) és németre tanította. Zsadány a nagyfügedi plébánia fiókegyháza volt, ahol — önéletrajza szerint — vasárnapokon és ünnepnapokon magyarul („lingua patria") prédikált és a hívek lelki gondozása is feladata volt.[27]

1825. július 30-án kelt levelében Almásy István jelezte, hogy testvére, Kristóf gyermekei befejezték tanulmányaikat, és kérte Cseh István kassai püspököt, hogy két fia mellett Gyöngyösön ismételten nevelőként alkalmazhassa Andráscsikot. A püspök válaszában megadta az engedélyt, így az 1825/26-os iskolaév elején a régi-új tanárral sor kerülhetett a szerződéskötésre.[28]

A szerződés szerint Almásy István megállapodott Ján Andráscsikkal, hogy fiait hét éven át, az 1825/26-os iskolaévtől az 1831/32-es tanévig iskolai tárgyakra (szintaxis, retorika, költészet, filozófiai tárgyak, német irodalom) és francia nyelvre tanítja. Egyúttal 5000 ft-ot biztosított az oktatás céljára, amelynek kamataiból a tanár évente 6 pengőforintot, a teljes összeget csak az 1831/32-es iskolaév végén kaphatta meg. Ha az oktatás előre nem látható okokból vagy a fiai hibájából megszakadna, a tőke a tanítót illetné. Ha a pap testi bajok vagy haláleset miatt nem tudta volna folytatni munkáját, az oktatót csak az évente rá eső kamatok illették volna meg. Ha tanár nem teljesítette volna kötelességét, a szerződés érvényét vesztette volna. 1825. aug. 16-án kezdte meg nevelői tevékenységét, amelyet hét éven át tartozott folytatni.[29]

Andráscsik 1830. július 24-én értesítette püspökét, hogy a gyermekek a kitűzött idő előtt, 1830. július 13-án eredményesen befejezték tanulmányaikat. Almásy István felmentette a tanítás kötelezettsége alól, úgy, hogy a szerződésben előírt teljes összeget megkapta. Ennek megfelelően egyházmegyei szolgálatra jelentkezett.[30] Közben 1830. május 4-én kinevezték a Sáros megyei táblabíróság ülnökének, majd október 14-én a kassai líceum dogmatika tanárává.[31]

Korba szerint, amikor Andráscsik Kassán tanított, nem ért el magas egyházi beosztást, mert mint „haladó gondolkozású", szlovák hazafinak, erre nem

---

[25] *Joannes Andráscsik*: Assertiones ex universa theologia, quas … in Regia Scientiarum Universitate Pestiensi pro consequenda e theologia doctoratus laurea publice propugnandas suscepit. Pest1821. 1–21.

[26] *Sedlák, I.*: Ján Andraščík i. m. 7–8.

[27] AACass KB Personalien, Data biographica. Tabella exhibens individualem Informationem Joannes Andráscsik. Cassoviae, 1832. júnus 30. Fenti forrást kisebb kihagyással, szlovák nyelven idézte *Drobniak, G.*: ThDr. Ján Andraščík i. m. 13–14.

[28] AACass KB Personalien Joannes Andráscsik 1825:934.

[29] AACass KB Personalien Joannes Andráscsik 1826:1439.

[30] AACass KB Personalien Joannes Andráscsik 1830:1068.

[31] AACass KB Personalien Joannes Andráscsik 1830:1243.

volt lehetősége.[32] Sedlák 1997-ben megjelent munkájában azt írta, hogy Andráscsik 1827-től kezdve tanított a kassai szemináriumban. Véleménye szerint a szeminárium akkor a magyar sovinizmus melegágya volt, ami nyílt ellenállást váltott ki Andráscsikból a magyarosító törekvésekkel szemben. Akkortól datálódik Andráscsik rendszeres és állandó vitája az egyházi hatóságokkal, majd ennek következtében 1832-ben áthelyezték Bártfára.[33] Ezzel szemben levéltári források bizonyítják, hogy Andráscsik 1830-tól tanított Kassán, Bártfára nem áthelyezték, hanem megválasztották, vitái pedig nem egyházi elöljáróival, hanem Bártfa város bírójával és tanácsával voltak. Andráscsik tehát 1830-tól kezdve két évig tanított hittant Kassán, majd váratlanul Bártfára került plébánosnak.[34]

1832. március 2-án meghalt Drang Mihály bártfai plébános.[35] Andráscsik március 22-én nyújtotta be folyamodását a javadalom érdekében és kérte, javasolják a számos pályázó közé, akik szintén szeretnék elnyerni azt.[36] 1832. április 14-én Bártfa város magisztrátusának küldött levelében felsorolta jelentkezésének motívumait. „A lelkek javára való hajlandóságá”-t és lelkiismeretének hangját emelte ki, „ami hajt engem az emberek boldogságának a szolgálatára, hogy Üdvözítőnk művét terjesszem… Nem akarok a sz[abad]. kir[ályi]. városban érdemeket vagy tisztséget kapni, és végképp nem szeretném, hogy valamilyen magas személyiség támogasson. Szégyennek tartanám, azt feltételezni, hogy valamikor azt mondhatnák rólam, hogy nem a becses magisztrátus és a választott képviselők gondolatára, hanem idegen hatásra neveztek ki lelkipásztornak.”[37]

A bártfai javadalom az egész egyházmegye egyik legtekintélyesebbje volt, s mivel patrónusi jogait a város gyakorolta, ezért prezentációs joggal is rendelkezett. Andráscsik az utolsó pillanatban került be a három jelölt közé, mivel az egyik (Kazsik János) visszalépett. A városi tanács így 1832. május 4-én Andrejcsik János, a kassai szeminárium prefektusa, Zátorszky Mátyás oszikói esperes-plébános és Ján Andráscsik között választhatott. Andrejcsik nem kapott egy szavazatot sem, Zátorszky 7-et, míg Andráscsik 33-at. Ezzel a választással Bártfa városa Ján Andráscsikot ajánlotta a javadalomra,[38] akit az egyházmegye kormányzatát 1832. május 24-én átvevő Palugyay Imre püspök 1832. augusztus 16-án nevezett ki plébánosnak.[39]

AA Cass KB Personalien, Data biographica. *Tabella exhibens individualem Informationem Joannes Andráscsik*. Cassoviae, 1832. júnus 30. d.sz.

Imrich Sedlák tévesen 1827-re datálta kinevezését. *Sedlák, I.*: Ján Andraščík i. m. 10.

[32] *Korba, E.*: ThDr. Jána Andraščík i. m. 11.

[33] *Sedlák, I.:* V letokruhoch národa i. m. 178.

[34] A kassai százéves egyházmegye történeti névtára és emlékkönyve 1904. I. kötet. Abaúj- és Sárosmegye. Kassa 1904. 34; *Drobniak, G.:* ThDr. Ján Andraščík i. m. 15–17.

[35] *Hišem, C.*: Košické presbytérium *i. m.* 57.

[36] AACass KB Personalien Ján Andráscsik 1832:571.

[37] *Drobniak, G.:* ThDr. Ján Andraščík i. m. 39–40.

[38] Andráscsik megválasztásának körülményei Drobniak munkája tisztázta, ugyanő jogosan kérdőjelezte meg Andráscsik állítólagos vitáit egyházi elöljáróival. *Drobniak, G.*: ThDr. Ján Andraščík i. m. 15–17 Bártfa városa 1832. május 4-én tudósította a püspökséget a választás eredményéről. AACass KB Acta Parochiae Bartfensis 1832:783.

[39] Palugyay kinevezést tudató levele (Kassa, 1832. aug. 16.): AACass KB Acta Parochiae Bartfensis 1832:1143.

Andráscsik szellemi fejlődésének fontos dokumentuma az az 1832-ben született jellemzés, amelyet az egyházmegye valamennyi lelkészének be kellett nyújtania. Eszerint jól beszélt németül, franciául és szlovák (slavica) nyelven, kevésbé beszélt és értett, de ki tudta magát fejezni olasz és angol nyelven. Az antik görög szerzőket olvasta, az arab, héber, szír és kaldeus nyelvet annyira ismerte, hogy a Szentírás magyarázatához használhatta. Ezt a jellemzést saját magáról kifogástalan latinsággal írta 1832-ben.[40] Andráscsik nyilván ismert több szlovák, illetve szláv dialektust is, ami Emil Korbát arra ösztönözte, hogy Andráscsik „szláv profiljáról" írjon. Szerinte Andráscsik tulajdonában volt egy orosz irodalmi gyűjtemény, amelybe sok sajátkezű bejegyzést tett németül és kelet-szlovák nyelvjárásban.[41]

4. A plébános

A jegyzőkönyv szerint már augusztus 4-én átvette a bártfai plébániát, de beiktatására csak szeptember elején került sor, mert előzőleg eleget kellett tennie iskolai kötelezettségeinek. Bártfára érkezése előtt sürgette Sikorszky József káplán áthelyezését más plébániára, mert nem tudott németül. Andráscsik szerint a bártfai plébánia káplánjának tudnia kell németül, részben a hívek, részben az itt állomásozó katonaság miatt, akiket hitoktatásban kell részesíteni. Az egyházi főhatóság hamarosan helyt adott kérésének.[42]

Fényes Elek a 19. század közepén így írta le a várost: „Bártfa, (Bartfeld), (Bardiov), igen régi szabad királyi város, Sáros vármegyében, a Tapoly mellett, Eperjeshez 5, Kassához 9, Pesthez 41 m[ér]f[öl]dnyi távolságra. A belső város kőfallal van bekerítve, de a sáncok kerteknek osztattak ki; az utcák jól kövezettek s tiszták; a piacon lévő házak mind emeletesek. Nevezetesebb épületje a kath. sz. Egyedről neveztetett szentegyház és a városi tanácsház. Mind a kettő felette régi, s már IV. Béla előtt fennállottak. A tanácsházi levéltár nagyon gazdag régi irományokban, s diplomákban. Van itt jól elrendelt kath. capitalis oskola, franciskánus kolostor, postahivatal, sóház, két patika, a külső városban evang. anyaszentegyház, s egy nevelő-intézet a 9-ik számú galíciai ezred katonagyermekei számára. A városi kórház egész faluval (Lukovicza), s több polgári földekkel bir. – Népessége 4941 lélek, s ezek közt 3762 római, 83 görög kath., 913 evang., 2 ref., 181 zsidó. Nyelvökre többnyire tótok, kevés némettel keverve. Hajdan jutalmas borkereskedést űztek, de jelenleg a gyolcs-kereskedés virágzóbb; s ez itteni roppant fejérítő intézetből évenként legalább kikerül 300,000 rőf. A bártfai cserépedények kapósak szoktak lenni. – A városnak magának van 9 faluja, híres fördője, több liszt-, fűrész- és egy papiros-malma, pálinkaháza, gyönyörű fenyves és bikkes erdeje, s nem éppen terméketlen szántó-

[40] AACass KB Personalien, Data biographica. Tabella exhibens individualem Informationem Joannes Andráscsik. Cassoviae, 1832. jún. 30.; vö. *Drobniak, G.:* ThDr. Ján Andraščík i. m. 14–15.

[41] Korba forrásai között egy szóbeszéd is szerepel: állítólag, amikor Andráscsik sírja mellé akartak valakit temetni, egy hozzátartozó így szólt: „Mi közünk hozzá, az csak egy pánszláv volt."A jelenetet hibás magyarsággal („Mi közöttünk hozzánk az csak egy Pánsláv volt.") közli *Korba, E.*: ThDr. Ján Andraščík i. m. 12.

[42] AACass KB Parochialia Acta Parochiae Bartfensis 1832:1204.

földe… A bártfai híres fördő félórányira fekszik a várostól, északra, egy a Vörös-hegy ágaitól összeszorított völgyben."[43]

Andráscsik Bártfára érkezése után azonnal kirobbant a háború a várossal a plébánia épületének felújítása kapcsán. Az új plébános már 1832. június 19-én jelentette a püspökségnek, hogy a plébánia épülete és tetőszerkezete alkalmatlan az ott tartózkodásra és teljesen romos állapotban van.[44] A városi tanács erre ígéretet tett, hogy lehetőség szerint a következő évben elkezdik a javítási munkálatokat.[45] Ezt az újonnan kinevezett plébános szeptember 13-án sürgette a magisztrátusnál. Tíz nappal később püspökénél is sürgette a rozoga plébánia épületének kijavítását, azzal érvelve, hogy már az 1817-ben elhunyt Korbics Tamás plébános is ezt tette. A város azonban szerette volna elcserélni a plébánia épületét és minden baj forrásának azt látta, hogy Andráscsik erre nem volt hajlandó. Pedig a csereépület — a város érvelése szerint — alkalmas lett volna lakásnak a plébános és a káplán számára: 12 szobából, 7 pincéből és két konyhából állt.[46]

Drobniak 2003-ban megjelent könyvében Zsebráczky Géza munkájára támaszkodva tökéletesen összefoglalta a küzdelem hátterét. Eszerint Andráscsik plébános követelte a plébánia épületének kijavítását, Szepesházy Gáspár bíró pedig machiavellista módon arra törekedett, hogy azt kicserélje az ú. n. Hlavacsuvka-házzal. A konfliktusba bevonta a városi tanácsot is, amelynek despotikusan parancsolt. Ez 1832-től 1838-ig tartott, amikor Petróczy Ferenc polgármester intézkedésére hozzáláttak a plébánia romos épületének lebontásához és átalakításához, és 1842-ben a bíró akadékoskodása ellenére befejezték azt. 1833-tól 1842-ig Andráscsik bérelt házban lakott káplánjaival együtt. A küzdelem sok pénzét felemésztette. Fizetnie kellett a polgárjog megszerzéséért és azért, hogy a különböző hivatalokban ellensúlyozza a bíró befolyását.[47]

Szepesházy nem fogyott ki az ötletekből, hogy Andráscsikot eltávolítsa Bártfáról. 1834. december 6-án kelt feljelentésében azt írta Palugyay Imre kassai püspöknek, hogy a bártfai plébános csak jövedelmére van tekintettel és nem él harmóniában a várossal. Ezért a bíró és a tanács kérte, helyezzék át egy másik plébániára, és nevezzen ki olyan valakit Bártfára, aki valóban jót tesz a kereszténységnek és nem csupán kongruájával törődik.[48] Fél évvel később Andráscsikot a kegyúri jogok megsértésével vádolták.[49]

1836. december 13-án Adam Grünwald két melléklettel ellátott levélben tett panaszt Andráscsik ellen, amit a bíró és a tanács nagy örömmel terjesztett

---

[43] *Fényes Elek*: Magyarország geographiai szótára, mellyben minden város, falu és puszta, betürendben körülményesen leiratik. I. Pest 1851. 96–97.

[44] AACass KB Parochialia Acta Parochiae Bartfensis 1832:931.

[45] AACass KB Parochialia Acta Parochiae Bartfensis 1832:975.

[46] AACass KB Parochialia Acta Parochiae Bartfensis 1832:1308.

[47] *Drobniak, G.:* ThDr. Ján Andraščík i. m. 19–20. *Zsebráczky Géza*: Historia Domus Bartfaensis (gépirat). Archív Rimskokatolíckeho farského úradu (ARFKU) Bardejov. 24II–IV. Ez a gépirat egy kompiláció, amelybe Zsebráczky több korabeli forrást (így a historia domus-t is) beépített, de bőven idéz később nyomtatásban megjelent munkákat is pl. Márki Sándornak a szabadságharcról szóló művét.

[48] AACass KB Parochialia Acta Parochiae Bartfensis 1835:248.

[49] AACass KB Parochialia Acta Parochiae Bartfensis 1835:1487.

a püspök elé. A vád szerint 1836. december 2-án, Hunyady Pál házában Andráscsik a katolikus polgárokat általában ostobának és fakónak nevezte, és ezzel súlyosan megbántotta őket. Zvolenszky Imre, Ludrovszky Tamás, Smilnyak György és Muczek József kérte, hogy mivel a plébános sok lelket elcsüggesztett, vegyes bizottság vizsgálja ki az ügyét.[50] Andráscsik 1837. január 21-én kelt válasza szerint vádlói demoralizálják a lakosságot és vallástalanságot terjesztenek, ráadásul támadják az általános erkölcsöket és félrevezetik az ártatlan polgárokat. Beadványához több szlovák és magyar lakos tanúvallomását is csatolta,[51] így a püspökség erre hivatkozva 1837. február 15-én a visszautasította a vádakat és közölte a városi tanáccsal, hogy nem neveznek ki vegyes bizottságot az ügy vizsgálatára.[52]

1838. április 3-án Szepesházy Gáspár bíró Zátorszky Mátyás esperesnél jelentette fel Andráscsikot, mivel a pap az 1838. március 27-i szentmise során elhagyta a felajánlást, és a hívek megdöbbenésére és csodálkozására a mise hátralévő részében pótolta. Zátorszky, aki sikertelenül folyamodott a bártfai javadalomért, nem kedvelte Andráscsikot. Jelentette az esetet a püspökségnek, amely vizsgálatot tartott az ügyben. E feljelentéseknek és a későbbieknek közös vonásuk volt, hogy a vizsgálatot követően Andráscsikot többnyire ártatlannak nyilvánították.[53]

Az 1830-as évek második felében Bárfa városképe alapvetően megváltozott. 1836-ban földrengés tett kárt a házakban. A főtemplom boltozata is összerepedezett.[54] 1837-ben lebontották a plébániatemplomot körülvevő falat és rendezték a főteret is. Mivel Palugyay Imre nyitrai püspök lett, a kassai püspöki széket 1839. október 1-jén Ocskay Antal foglalta el. 1840. január 1-jétől Bártfán az egyházi anyakönyveket magyar nyelven vezették, noha Ocskay ezt csak 1843-ban rendelte el.[55]

1837. november 26-án, 80. életévében, elhunyt Andráscsik édesanyja. 1840 és 1842 között Szepesházy Gáspár nem töltötte be a bírói tisztséget. Amikor 1842-ben ismét megválasztották, újra támadást indított a plébános ellen és megpróbálta elérni Andráscsik áthelyezését Kisszebenbe. Szepesházy azonban 1845. január 1-jén meghalt és 1846. május 17-én Zátorszky is követte. Ez azonban nem jelentette azt, hogy megszűntek volna az ellenérzések a plébánossal szemben, hiszen a következő években is több feljelentés érkezett ellene.[56]

[50] AACass KB Parochialia Joannes Andráscsik 1837:208.

[51] AACass KB Personalien Joannes Andráscsik 1837:208. Hunyady Pál, Bártfa város ítélőmestere 1837. Boldog Asszony hava [január] 11-én, a következőket nyilatkozta: „Én mind Katolikus egyszersmind Házi Gazda elősmérem, hogy azon ödőben ugyanazon alkalommal tobi [!] Vendégeim közt Tisztelendő Andráscsik János Úr a mi Katolika Vallásunk Plébánosa valamind edig [!], mindék ahol csak ilyen környülálás előadván magát. Felebtisztelt [!] Plébános Úr az Nemes Polgárságal vólt a öszvegyött: a legbötsületeseben mind egy Igazy Katolika Vallású Lelkészt illeti magát viselvén és minden Hivatalát igazán végzend saját kezem írásomal erősíttem és Bizonyíttom. Hunyady Pál" AACass KB Personalien Joannes Andráscsik 1837:208 melléklete.

[52] AACass KB Personalien Joannes Andráscsik 1837:268.

[53] AACass KB Personalien Joannes Andráscsik 1838:935.

[54] *Szokolszky Bertalan*: A bártfai sz. Egyed-templom története és leírása. Eperjes 1898. 15.

[55] ARFKU Bardejov. *Zsebráczky G.*: Historia Domus i. m. 24/I-25; *Szokolszky B.*: A százéves kassai püspökség i. m. 68.

[56] *Drobniak, G.*: ThDr. Ján Andraščík i. m. 20–21.

1839-ben Richter Alajos, az illetékes oktatási kerület vezetője azért tiltakozott Ocskay püspöknél, mert Bártfa városa, illetve a bártfai iskola vezetése szerint Andráscsik gyakran türelmet tanúsított abban az esetben, amikor katolikus gyermekeket nem katolikus iskolába írattak be. Ez a toleráns magatartás ellentétben állt az 1791. szeptember 12-én kiadott királyi rendelettel, amely megtiltotta, hogy a katolikus gyerekeket nem katolikus iskolába járassák szüleik. Ezért a panaszosok kérték, hogy a püspök tegye meg a szükséges intézkedéseket az ügyben.[57] 1841-ben pedig Havrillay János bártfai segédlelkész panaszkodott Ocskay Antalnak, hogy Andráscsik nem fizette ki a teljes járandóságát. Azzal érvelt, hogy az 225 és nem 175 forint, amint Andráscsik állítja. A segédlelkészt természetesen ki kellett fizetni.[58]

A plébános feladatai közé tartozott a felügyelet hívei erkölcsi viseletére. Andráscsik ezzel kapcsolatban külön iktatókönyvet vezetett. A nyolc év alatt összegyűlt 800 eset jól érzékeltetik azokat a nehézségeket, amelyekkel egy városi plébánosnak szembe kellett néznie, ugyanakkor tájékoztat a rendelkezésére álló eszközökről is.[59]

[1839. november 21.] „Fajnár János felesége ellen tett panaszt, de találtatott, hogy ő maga nagy korhely és semmirekellő.

Ego contra Capitaneum urbis, ille contra me. [Én a városi kapitány ellen, ő ellenem.]

Figa Zsuzsanna panaszt teszen Biloveszky Dorottya ellen, hogy azt mondta ellene, hogy p… haját levágta, hogy szeretőjének adja. Decisio [végzés]: B. Dor. kapand 3 korbácsot és egy fertályig imádkozand…

[1840] Kovalcsik Zsuzsanna nem él a férjével, de Kucsinszky Jánossal… decisio: egy óráig a templom közepén térdelni fog.

[1840. október 13.] Kulinszky Antal – Kosviczky Anna feleségétől gyűlölség és kegyetlenség okáért ágytól-asztaltól elválasztatik.

Gazsik és Smilynyak mind a ketten isznak és verekednek. Férj két pengő forintot fizet, asszony szt. [szent] Flórián előtt egy óráig térdepel.

1842. január 7. Mruzevics Jakab panaszt tesz 19 éves legén[y] fia ellen, hogy káromkodott – tvojeho svateho, tvojeho Pana Boha, sv. Petra atd. [a szentségedet, az istenedet, szent Péterét stb]. Mindennap félórakor nyolcra templomba jön és a templom közepén sekrestye előtt fél óráig térdelni fog, mától kezdve egész hamvazó szerdáig.

Krutko Anna panaszt tesz fiai András és János ellen, hogy verik… mindkettő 24 órára börtönbe.[60]

[1843. december 1.] Matujev Anna panaszt tesz György ura ellen, hogy elkergette magától… elmarasztaltatott 12 korbácsütésre, ha férje kifogásai igaznak bizonyulnak e korbácsütéseket Anna az ura által kapandja.

[57] AACass KB Parochialia Acta Parochiae Bartfensis 1839:1071.

[58] AACass KB Parochialia Acta Parochiae Bartfensis 1841:174, 775.

[59] A szögletes zárójelbe tett dátumokat Drobniak kötetéből vettem át (*Drobniak, G.:* ThDr. Ján Andraščík i. m. 41–42.), azokat az eredeti gépirat nem tartalmazza.

[60] Itt Drobniak közöl egy olyan részt, ami hiányzik a gépiratból: eszerint Felix Kobilansky Andráscsik előtt kijelentette: „ígérem, hogy feleségemet soha nem fogom verni, és ha ezt megtenném, akkor felhatalmazom, hogy engem egészen félreállítson, úgy hogy semmiféle jogom nem lesz az asszonnyal kapcsolatban”. *Drobniak, G.:* ThDr. Ján Andraščík i. m. 42.

1844. jún. 18. Bredeczky Adolfina Károly papiros gyártó felesége, hatheti házasság után a férj által agyonlövetett."[61]

A bártfai gimnázium püspöki biztosaként Andráscsiknak a diákok erkölcseire is felügyelnie kellett. Elnéző volt azokkal a katolikus diákokkal szemben, akiket protestáns iskolába írattak be, az erkölcsi kilengések ellen viszont határozottan fellépett. 1844 májusában szigorú utasítást adott a majálisok betiltására. „Mint a hit és erkölcs dolgában eljáró püspöki biztos betiltom a professzor atyáknak a táncos majálisokat, amelyek a fürdő erdőiben zajlanak, az előadások rovására, és rendszerint skandalummal végződnek, miközben demoralizálják az ifjúságot".[62]

5. Az irodalmár

Andráscsik műveltségére nemcsak saját művéből, hanem könyvtárának gazdagságából is következtethetünk. Emil Korba fontosnak tartotta, hogy Andráscsik tulajdona volt egy orosz irodalmi gyűjtemény, amelybe több német és sárosi nyelvjárásban írt sajátkezű bejegyzést tett.[63] Tény, hogy Andráscsik 101 kötetes könyvtárában volt egy orosz nyelvű kötet is, az állomány zöme azonban angol és francia könyvekből állt, ezek mellett a leltár szerint még német, olasz, ógörög, héber és kaldeus nyelvű munkákból is. Néhány ismertebb munka, amely Andráscsik felvilágosodásban gyökerező kultúráját érzékelteti: számos szótár és nyelvtankönyv mellett Edward Gibbon híres műve a Római Birodalom bukásáról (*The decline and fall of the Roman Empire*), Walter Scott *Lives of the Novelist* című műve, James Macpherson népszerű műve 1760-ból (*The poems of Ossian*), és John Milton költeménye, a *Paradise lost*. Jean-Jacques Rousseau összes műveit, vagy például Voltaire 1723-ban megjelent munkáját (*La Henriade*). Andráscsik könyvtára tehát a bártfai plébános széleskörű, európai kultúrában gyökerező, felvilágosult műveltségéről tanúskodik.[64]

Ján Andráscsik egykönyvű szerző, ennek ellenére népszínműve, a *Šenk palenčeni* a szlovák irodalomtörténet jelentős alkotása. A darab keletkezésének története szorosan kapcsolódik a magyarországi kapitalizálódással együtt járó folyamatokhoz és az ún. mértékletességi egyletek történetéhez. Az első ilyen jellegű egyesületek az Amerikai Egyesült Államokban jöttek létre a 19. század első évtizedeiben. A mozgalom az 1830-as években Nagy-Britanniába, majd az európai kontinensre is átterjedt. Felső-Magyarországra valószínűleg Galíciából jutott el. Az első mértékletességi egyletet a Felföldön Árvay Péter alapította 1840-ben, Liptószentmiklós közelében fekvő Nagybobrócon.[65]

Štefan Závodník nyitrai egyházmegyés katolikus pap, aki 1843-ban Szilé-ziában és Galíciában tanulmányozta az alkoholizmus elleni mozgalmat, plébá-

---

[61] ARFKU Bardejov. *Zsebráczky G.:* Historia Domus i. m. 26–27.
[62] *Drobniak. G.:* ThDr. Ján Andraščík i. m. 41.
[63] *Korba, E.:* ThDr. Ján Andraščík i. m. 12.
[64] AACass KB Personalien Joannes Andráscsik 1854:283.
[65] *Sedlák, P.:* Hnutie spolkov striezlivosti i. m. 33–98.

niáján 1844. szeptember 12-én szintén mértékletességi egyesületet alapított. Az egyesületek létrejöttét és működését főleg azok a földesurak akadályozták, akiknek szeszfőzdéjük volt. A sárosi főesperes 1845. február 25-én kelt jelentésében azt írta Ocskay püspöknek, hogy a földesurak szerint a mértékletességi egyesületek tönkre fogják tenni komoly befektetést igénylő szeszfőzdéiket.[66] Az egyesületek számának növekedésével 1847. augusztus 12-én, Veszelén, egy latin nyelvű gyűlésen, mivel több, különböző anyanyelvű résztvevő volt jelen, megalapították a *Magyar Középponti Mérsékleti Egylet*et, amelynek vezetése szinte teljesen megegyezett a Tatrín vezetőségével, azzal a különbséggel, hogy az elnök Štefan Závodník lett, míg Hurban és Hodža elnökségi tag. Az összejövetelen 12 magyarországi vármegye képviselői voltak jelen, de Abaúj, illetve Sáros megye nem képviseltette magát. Az 1847/48-as országgyűlésen Trencsén megye követei, Kubicza Pál és Bachó Lajos komoly lépéseket tettek az alkoholizmus elleni küzdelem törvényi szabályozása érdekében.[67]

Štefan Závodník 1847. december 20-án egy magyar nyelvű felhívást intézett „a nemes magyar nemzethez", amelyben ismertette a középponti egylet célkitűzéseit, hivatkozott egy 1843-ban Kolozsváron megjelent pálinkaivás elleni műre,[68] és petíciós mozgalmat indított annak érdekében, hogy hozzanak törvényt az alkoholizmus ellen. Az aláírásokkal törekvéseiket „gyámolítani méltóztatnék, oly törvény által, mely a józanságot, mint nemzeti erényt pártolván, a részegséget, mint bűnténytt bélyegezné s azt nyilvános büntetésnek alávetve, a szeszgyártásra s annak külföldi behozatalára rendkívüli adót vetne, annak kicsinyben árulását eltiltaná, a korcsma-zenéket, mint csábokat korlátozná, s az üdvesen működő mérsékleti egyleteket országos védelem alá helyezné."[69] A szlovákiai szakirodalom kizárólag a felföldi józansági egyesületekkel foglalkozik, pedig a korabeli Magyarország és Erdély területén hasonló mozgalmak keletkeztek.[70]

Az 1832/36. évi országgyűlésen az ellenzék a pálinkafőzés nemesi privilégiuma ellen érvelt. Az 1836:VI. tc. 2.§-a megengedte a jobbágyoknak a pálinkafőzést, igaz, gabonából csak ott, ahol az korábban is szokásban volt.[71] A reformkori Magyarországon előtérbe került a zsidóság emancipációjának kérdése is. Az ellentétek főként a privilegizált helyzetben lévő városi rétegek és feltörekvő, gazdaságilag aktív zsidó vállalkozók között feszültek, de esetenként a mezőgazdasági vállalkozásokban érdekelt nemesség és a parasztság is bizalmatlanul tekintett a zsidóságra. Ez a folyamat a magyar értelmiségen belül is válaszreakciókat szült. Berzsenyi Dániel, aki — többek között — a magyar ifjúságot is éle-

[66] *Szokolszky Bertalan*: A százéves kassai püspökség i. m. 72.

[67] *Demmel József*: „Egész Szlovákia elfért egy tutajon…" Tanulmányok a 19. századi Magyarország szlovák történelméről. Pozsony 2009. 68–71.

[68] *Nagy Ferenc*: Pálinkaveszély és mérsékleti egyesületek. Egy szó a maga idejében. Ismertetésül 's buzdításul valódi borbarátoknak. Kolozsvár 1843. 1–82.

[69] Religio és Nevelés. Kath. egyházi folyóirat. V. (1848. jan. 2.) 7.

[70] Duka Zólyomi Árpád szerint: „A mozgalom különlegessége abban volt, hogy csak a pálinkára irányult – ezért nem is volt visszhangja sem a Szlovákia területén élt magyarok körében, akik bort ittak, sem a németekében, akik a sörnek hódoltak." *Duka Zólyomi Árpád*: Az alkoholellenes mozgalmak különböző irányzatai a történelmi fejlődés folyamán. Alkohológia 1977/4. 223.

[71] Magyar törvénytár 1836–1868. évi törvényczikkek. Szerk. Márkus Dezső. Bp. 1896. 30.

sen kritizálta tolvajságra és zsiványságra való hajlamai miatt, 1833-ban a borés húsáruló zsidókat a falusi élet megrontóinak nevezte. „Tisztelet, becsület a becsületes zsidóknak; de meg kell vallani, hogy a szegény falusi zsidók többnyire oly egészen demoralizált népcsalók és orgazdák, hogy azokat a nép között megszenvedni, vagy azokkal még bort és húst árultatni csupa veszedelem”.[72]

Lonovics József csanádi püspök 1839 októberében az országgyűlés felső tábláján arra a „veszélyre” hívta fel a figyelmet, hogy vidéken egy zsidó ember akár bíró is lehet. „A zsidó pedig ily esetben igen könnyen tudna magának többséget szerezni a községben — fejtegette a püspök —, mert tudjuk, hogy a község lakói többnyire a zsidóknál szokták szomjukat oltani. Szükségesnek tartanám még kimondani, hogy a telekvásárlásnál a zsidó csak készpénzen vehessen telket, mert különben tudjuk, igen könnyen kiforgatnák a szegény népet a telkükből.”[73] A társadalmi viszályok ellenére a magyar liberális ellenzék vezető politikusai: Kossuth Lajos, Szemere Bertalan, Eötvös József és társaik határozottan felléptek a zsidóság emancipációja érdekében.[74]

A napóleoni háborúk következtében megélénkülő gazdasági élet, az első szeszgyárak alapítása és a burgonya vetésterületének növekedése a 19. század első felében a pálinka előállítás ugrásszerű növekedéséhez vezetett. A házi pálinkafőzés elterjedése egyúttal a földesuraknak is érdekében állt, hiszen az üstök és pálinka kazánok után a jobbágyoknak adót kellett fizetniük. Egy külföldi vállalkozó 1837 és 1840 között 47 szeszfőzdét szerelt fel, legtöbbet Szabolcs, Ung és Sáros vármegyében. A *Figyelmező* című lap örömmel állapította meg, hogy ezekben évente 50 000 akó 28-30 fokos szeszt főznek majd 10 000 holdnyi burgonyából, melynek fel nem használt része 4000 szarvasmarhának ad eledelt, s 1 000 000 forintnál több marad az országban, amit azelőtt a lengyeleknek fizettek pálinkáért. Ezzel egy időben, 1838-ban, Kolozsváron megjelent egy német nyelvű munka magyar fordítása *Pálinkakórság* címmel, amelynek G.T.M. monogram alatt jegyzett fordítója mérsékleti egyletek alakítására tett javaslatot.[75]

A pálinkafogyasztás negatív következményei a magyar politikai élet és az ellenzék vezetőit is állásfoglalásra késztették. A *Társalkodó* már 1835-ben arról írt, hogy „Hatalmasb, egyszersmind kártékonyabb ellensége nincs az emberi nemnek, mint az iszákosság.”[76] Foglalkozott a lap a mértékletességi egyletek tengeren túli eredményes tevékenységével is.[77] Széchenyi István gróf 1840-ben a *Társalkodó*ban arról írt, hogy a pálinkafőzés „számtalan embertársainknak lealacsonyításával, testi s lelki meggyilkoltatásával jár”, és csak az főzhet nagy

---

[72] *Komoróczy Géza*: A zsidók története Magyarországon I. A középkortól 1849-ig. Pozsony 2012. 1046–1047.

[73] 1839-ik évi országgyűlési jegyzetek. S. a. r.: Szerencs János. Bp. 1878. 211–212.

[74] *Komoróczy G.*: A zsidók története i. m.1045–1046.

[75] *Kárpáti Endre:* Adalékok a magyarországi alkoholellenes küzdelem történetéhez (1914-ig). Orvostörténeti Közlemények 19. (1960) 148.

[76] Társalkodó 1835/85. (1835. okt. 24.) 337. A Társalkodónak erre a számára Döbör András hívta fel a figyelmem, ezúton mondok neki köszönetet.

[77] Társalkodó 1839/41. (1839. máj. 22.) 164. A Társalkodónak erre a számára Döbör András hívta fel a figyelmem, ezúton mondok neki köszönetet.

tételben pálinkát, aki nem veszi figyelembe, „hogy vannak oly jövedelmi források is, melyek… egyedül a közgyarapodás megrövidítésivel, sőt károsításával járnak s nyittathatnak meg”. Szerinte „a pálinka-égető pénzszomjának lecsillapítására alkalmasint nem is sejdítvén, mennyi kárt okoz, nemcsak a jelen élőkbe, de a jövő nemzedékekbe is oly mérget önt, mely a testet s lelket egyiránt gyilkolja”.[78]

Kossuth Lajos a *Pesti Hírlap* 1841. „télhó”, azaz január 20-i számának vezércikkében hívta fel a figyelmet a pálinkaivás káros társadalmi következményeire (*Békés-Csaba m[ező]. város.* {*Pálinkamirigy*}). A lap szerkesztője Békéscsaba és az ország kereskedelmi és ipari fejlődésének szükségességéből indult ki, de miután a település, mint mezőváros vásári szabadalmat nyert, annak a félelmének adott hangot, hogy e vásárszabadalom a csapszékjogra és ezáltal az iszákosságra fog ösztönzően hatni, „mely ellen mi, mint Pater Mathew Írhonban, ész és szív nevében keresztes hadat indítani igen nagyon szeretnénk”. Az emberiség nagy jótevője lenne Kossuth szerint, aki a háztartásokból az ipari nyersanyagok közé szorítaná vissza a pálinkát. A szerző szerint egész vidékek vannak, „hol a pálinka azon feneketlen örvény, mely a népnek lelki, testi erejét, nyomorgó szorgalma minden gyümölcsét elnyeli; hogy ez a földbirtokos gazdáknak sokhelyütt legfőbb, csaknem egyedüli jövedelme; hogy ez egész roppant vidékeken a nép erkölcsi életébe annyira beszövődött, miszerint a falusi bíráskodás, községigazgatás, adókivetés, népügyintézkedés attribútumának díja s föltételének tekintetnék”.[79] Ugyanez a kép tárul elénk Andráscsik művében is, a pálinkázó, korrupt falusi tisztviselők esetében, s a Pesti Hírlap vezércikkírója is azt követelte, hogy „a falusi elöljárók botránkoztató szokásai”-t el kell törölni.[80]

Kossuth a Pesti Hírlap 1842. május 15-i számában megismételte, hogy az emberiség nagy jótevői közé sorolná, aki a pálinkát a kémiai laboratóriumokba és az ipari nyersanyagok közé szorítaná vissza. Vezércikkében (*Absentizmus és pálinka*) az abszentizmust, azaz a külföldön tartózkodást a „polgári bűn”-ök közé sorolta és képviselőit azzal vádolta, hogy nem ismerik „a honszerelem édes vonzalmát” és a földhöz sem vonzódnak, „mely őket érdemükön kívül gazdag patrimoniummal élteti”. Angol példák megvilágításával ítélte el az anyagi okokból külföldön élő honfitársait: „Az angol hazafisága csaknem igazságtalanságig terjed, mert jónak semmit sem tart, ami nem angol; a magyar absentista rossznak tart mindent, ami magyar.” A cikk a külföldön élő, módos vállalkozókat, illetve magyar nemeseket támadta, akik így kibújtak a magyarországi adófizetés alól,[81] noha az ellenzék célja ekkor egy országos házi pénztár megalkotása volt. Ezért a külföldön élő magyar állampolgárokra külön egyenes adó kivetését javasolta. Kossuth ezzel kapcsolatban azt is felvetette, hogy a pálinkafőzésre is vessenek ki külön adót, amelyet nézete szerint „a közjövedelem tekintetén kívül a statusgazdaság egészségi politia s néperkölcsiség igényei is java-

[78] Társalkodó 1840/86. (1840. okt. 24.) 342.
[79] Pesti Hírlap 1. 1841/6 (1841. télhó {jan.} 20.) 41.
[80] Uo.
[81] Van új a Nap alatt? (Z. P.)

solnak". A pálinkafőzés betiltását azért nem támogatta, mert az külföldi pálinkák behozatalát idézte volna elő, ezért a népnevelés és gazdasági eszközök alkalmazása által akarta visszaszorítani a pálinkafogyasztást. A galíciai pálinka behozatalának megtiltását, vagy nagyon magas adóval sújtását javasolta, s egyúttal a magyarországi fűzdéket is (a galíciainál alacsonyabb) adóval kívánta visszaszorítani, ezáltal a hazai gazdaságot is védve. A lényeget így foglalta össze: „Ennélfogva óhajtanók a pálinkát oly drágává tenni, miszerint a bor a honnak bármely részében aránylag olcsóbban kapható legyen."[82]

Az 1840-es évek közepén Erdélyben is erős volt a pálinkaellenes mozgalom. 1843-ban jelent meg Kolozsváron Nagy Ferenc röpirata a pálinkaivás veszélyeiről és a mértékletességi egyesületek alapításának szükségességéről. Sok egylet alakult, Bíró Sándor református lelkész pedig már 1845. január 5-én dörgedelmes prédikációt tartott a pálinkaivás ellen az árkosi unitárius templomban.[83] Hasonló véleményeket fogalmaztak meg a Felföldön a szlovák nemzeti mozgalom vezetői is, például Michal Miloslav Hod a, aki 1845-ben kiadott prédikációit a pálinkaivás elleni küzdelemnek szentelte,[84] és korábban már utaltunk Štefan Závodníkra, akinek a törekvéseit Palugyay Imre nyitrai püspök is támogatta.[85] Húnyor Mihály homonnai plébános 1845. április 6-án kelt levelében Kazinczy Gábor támogatását kérte a mérsékleti egyletek alapításának támogatására.[86] Az alkoholizmusnak szlovák nép körében való elterjedtségére hívta fel a figyelmet a Ľudovít Štúr szerkesztésében megjelenő *Orol Tatránski* [Kárpáti sas] és a *Slovenskje národňje novini* [Szlovák Nemzeti Újság] is. Ezek a lapok nem csak az alkoholizmussal kapcsolatos híreket közöltek, hanem e betegség nemzeti, gazdasági, szociális, erkölcsi, egészségügyi és történeti vonatkozásaival is foglalkoztak.[87]

Wesselényi Miklós 1847-ben a gabonából történő pálinkafőzés betiltását javasolta, egyúttal a felvilágosodás örököseként, reményét fejezte ki, hogy a „fejlődő ész és erkölcsi élet posztulátuma" révén az égetett szeszt a jövőben csak ipari nyersanyagként fogják felhasználni.[88] Ugyanezt a követelést fogalmazta meg a mérsékleti egyletek központi választmánya 1848 februárjában. 1848. január 2-án Húnyor Mihály, Homonna magyar plébánosa egy számos aláírással ellátott kérvényt nyújtott be a pozsonyi országgyűlésnek a mértékletességi egyesületek céljainak megvalósítása érdekében. Figyelemre méltó, hogy

---

[82] Pesti Hírlap 2. 1842/143. (1842. máj. 15.) 343–344.

[83] Egyházi szónoklat a mértékletesség ügyében. Mondatott az Árkosi egység hivők templomában, Felső Boldogasszonyfalvi Biro Sándor Rétyi ref hitszónok által. Januar hónap 5-ik napján 1845-ik évben. Brassó d .n.

[84] *Michal Milislav Hodža:* Nepi pálenku, to ge Ňezabi. Kázeň…[Ne igyál pálinkát, az megöl. Prédikáció…] Banská Bystrica 1845. 1–30.

[85] *Sedlák, P:* Hnutie spolkov striezlivosti i. m. 38–44., 135.

[86] Húnyor Mihály – Kazinczy Gábornak. Homonna, 1845. ápri. 6. MNL Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára XIV-18. Kazinczy Gáborhoz írott levelek 1824–1849. Név és d. sz.

[87] *Duka Zólyomi Norbert*: Problém alkoholu a alkoholizmu v slovenskej literatúre VIII. Protialkoholické články v slovenských novinách v r. 1845–1850 [Az alkohol és az alkoholizmus témája a szlovák irodalomban. VIII. Alkoholellenes cikkek a szlovák újságokban 1845–1850]. Protialkoholický obzor 13 (1978) 227–235.

[88] *Kárpáti E.*: Adalékok i. m. 142–147.

noha a szlovák és a magyar politikai elit egyes helyi és országos vezetői is hasonlóan látták a pálinkafogyasztás káros hatásait, a szlovák szakirodalom elsősorban a katolikusok és az evangélikusok közeledése miatt méltatja a mozgalmat.[89]

A kassai egyházmegyében az alkoholizmus elleni küzdelem főként Ján Andráscsik és az általa az ügynek megnyert Húnyor Mihály homonnai plébános, továbbá Ján Miller tőketerebesi plébános tevékenységéhez köthető.[90] Andráscsik 1844-ben sárosi szlovák nyelvjárásban egy népszínművet írt, amelynek a *Šenk Palenčeni* címet adta. A darab egy falusi csapszékben játszódik, ahol a belépő vendégek egymás után kérnek pálinkát, a csavaros eszű fuvaros, Dzura azonban csak szénát rendelt a lovainak. A kocsmáros megpróbálja rábeszélni az ivásra, de ő nem áll kötélnek. A következő napon a másnapossággal küzdő vendégeket, még a bírót és embereit is, Dzura a mondanivalójába magyar kifejezéseket szövő Tamáš nevű katonával együtt lebeszéli a pálinkaivásról. Végül átmennek a katolikus templomba és a plébános vezetésével megesküsznek, hogy soha többé nem isznak pálinkát.[91]

Már a mű első mondatai megdöbbentő nyelvi sokszínűségről, a „sárosi nyelv" sajátosságairól tanúskodnak. Lajzer falusi kocsmájába este betoppanó katona és a kocsmáros beszélgetése így kezdődik:

„Tamáš: Hej zsidó pálinkát!

Lajzer: Jaku rozkažece? Mam bilu, mam žoltu – jakukoľvek chece. [Milyet parancsol? Van fehér, van sárga, amilyet csak akar.]

Tamáš: Lem négy garasára – daj sem šľivovici. [Csak négy garasért adj nekem szilvapálinkát!]"[92]

Tamáš tehát a szlovák nyelvet keveri a magyarral, Pavel, a miskároló, nyugat-szlovák nyelvjárásban beszél, néhány szereplő, például Hric, a drótos és Vasil, a diák, kelet-szlovák illetve ruszin dialektusokat használ, míg a szereplők többsége (Lajzer, a kocsmáros Rachľa, a felesége, Joško, a cigány stb.), így Dzura, a furfangos fuvaros is, a sárosi szlovák nyelvjárást követi. Itt nem az Andráscsik által használt tiszta sárosi nyelvjárásról van szó: kelet- és középszlovák kifejezések és más nyelvi elemek is megfigyelhetőek a szereplők beszélgetésében. A szlovák szakirodalom arra is felhívta a figyelmet, hogy Lipóc, Andráscsik szülőfaluja a sárosi és a szepesi nyelvjárás határán fekszik. A szereplők nyelvezete tehát önmagában is tükrözi azt a sokszínűséget, amelyben a Sáros megyeiek éltek a 19. század 40-es éveiben.[93]

A szénát akaró Dzura szóváltásba keveredik a jelenlevőkkel. Kis híján elszabadulnak az indulatok („Borítsuk ki a borát, ha ilyeneket hallunk… az ördög vigye, bolondnak tart bennünket…" stb.), Tamáš is felindult állapotba ke-

---

[89] *Sedlák, P.*: Hnutie spolkov striezlivosti i. m. 33–98., 67–69., 97–102.; *Sedlák, I.*: V letokruhoch národa. i. m. 178. *Drobniak, G.:* ThDr. Ján Andraščík *i. m.* 23.

[90] *Eliáš, Š. – Ostrolucká, M.*: Dejiny Košíc i. m. 381.

[91] *Johannes Andráscsik Dr.:* Šenk palenčeni. [A pálinkás söntés.] Bp. 1886. 1–47; a mű kézirata: Štátne šarišské múzeum v Bardejove 70/58. A mű Rhódy Alajosnak, Bártfa egykori polgármesterének hagyatékából került a múzeumba. Rhódy Alajos Ján Andráscsik keresztfia volt.

[92] [*Andráscsik, J.*:] Šenk Palenčený i. m. [kézirat]. 1.

[93] *Sedlák, I.*: V letokruhoch národa i. m. 183. *Sedlák, I.:* Ján Andraščík i. m. 28–29.

rült: „Hát nekem šints rozum? Kutya szedte vette! Melč paraszt, bo mindjárt budze teremtette.” [Hát nekem sincs eszem? Kutya szedte-vette! Hallgass paraszt, mert mindjárt lesz teremtette.][94]

A másnapossággal küzdő kocsmalátogatók már kíváncsiak Dzura előadására, aki utazásai során (Pest, Morvaország, Moszkva, Varsó) megtanulta, „hogy minden pálinka méreg”. Ráadásul a dicső múlt és az elkorcsosult jelen jól ismert szembeállítása azt mutatja, hogy a pálinka tönkreteszi a nemzetet. „Erős, mint a tölgy és egészséges, mint a sas, mint a liliomok, olyanok voltak szlovák [slovják] őseink… nem tudták őket a zsidók pálinkával tönkretenni” [Židzi jich s paľenku – ňezakertovaľi.], bátrak voltak, mint az oroszlán, nem féltek a háborútól, hanem a környező népek féltek tőlük, „mert sosem pálinkát, csupán mindig vizet ittak” [Bo nikda paleľenku, lem vodičku piľi.].[95]

A pálinkát Dzura szerint az ördög adta a zsidók kezébe, hogy megmérgezzék vele a keresztényeket és mindenféle szörnyű betegségeket idézzenek elő. Először Tamáš ad igazat Dzurának, mondván, hogy a lipcsei csatában ezrede 30 embert vesztett, de a pálinkától 130-an haltak meg. Dzura és Lajzer kocsmáros vitáját követően hamarosan megjelenik embereivel a bíró is, aki egyértelműen a kocsmáros mellé áll. Utóbbi feleségével is megvitatja az eseményeket. Azt fejtegetik, ha nem lesz a világon már több részegeskedő, akkor az emberek nem hagyják magukat becsapni, és így nem lesz belőlük hasznuk. Jó lenne, ha a nép nem térne észre – elmélkedik tovább a kocsmáros. Közben tűz ütött ki a faluban és megérkezett Orsacki úr is, akinek a foglalkozását nem tudjuk meg, de valószínűleg főszolgabíró lehetett,[96] hiszen a bíróval és embereivel rendelkezett. „Hát nincs énnekem szörnyű bajom ezekkel a részegesekkel?” — fakadt ki — „az idegeneket izgatják, a falut rettegésben tartják és maguk a zsidónál pálinkáznak”.[97]

Miközben a falu lakossága a tűz oltásával volt elfoglalva, Lajzer a bírót és embereit szolgálta ki pálinkával, majd tovább folytatódott a vita a kocsmában, ahol Nason, a helybeli sakter is támogatta a kocsmáros küzdelmét. Miután Dzura már meggyőzte az embereket, hogy a pálinka elveszi az ember józan eszét és egészségét, annak bizonyítása következik rávezető módszerrel, hogy a szegénység fő oka szintén a pálinkaivás. A szereplők egymás után kiáltanak föl, milyen sok pénzt költöttek pálinkára. Hric például így szól: „Én 25 éve, hogy drótozok, minden évben 100 aranyat adtam erre a méregre. Így 2500 aranyat elvesztettem, rongyosan jártam, a zsidókat szépen öltöztettem.”[98]

Közben megérkezik András, a kőműves, akit szintén győzködni kell, de ekkor már a bíró és emberei is azt számolgatják, milyen sok pénzt költöttek pálinkára. Tamáš még azt is kiszámolja, hogy a kocsmáros csalással és ügyeskedéssel szerezte vagyonát. 12 krajcárért veszel egy halvát — mondja —, negyed-

---

[94] [*Andráscsik, J.*:] Šenk Palenčený i. m. [kézirat] 4.

[95] [*Andráscsik, J.*:] Šenk Palenčený i. m. [kézirat] 10–11.

[96] Az „orsacki” kifejezés az „országi”-ból származik, így az is lehetséges, hogy valamelyik állami szervezet képviselőjéről van szó. (Z. P.)

[97] [*Andráscsik, J.*:] Šenk Palenčený i. m. [kézirat] 11–23.

[98] [*Andráscsik, J.*:] Šenk Palenčený i. m. [kézirat] 31.

rész vizet keversz bele, és 24 krajcárért adod el. Így minden icce pálinka árának a fele a hasznod. Dzura is hasonlóan vélekedett: „A katonának igaza van, mert semmit sem dolgozol. Csupa csalás ez, amely könnyű meggazdagodáshoz vezet. Sima út, ami a bankárok után vezet a városba. Nem szántasz, nem vetsz, nem kapálsz, és nem kaszálsz, mégis ezrek vannak a bugyellárisodban. Mi pedig éjt nappallá téve dolgozunk télen és forró hőségben a mezőn a te pálinkádért. Nekünk semmink sincs, gyakran éhen halunk. Te selyemruhában jársz asszonyoddal együtt, fényűző nadrágban és vékony lenből készült ingben és gatyában. Mi a legdurvább ruházatot hordjuk. Pálinkáért eladjuk a vásznunkat és rongyos ruhákban járunk, lyukas kunyhókban lakunk."[99]

Miután egyre többen fogadják meg, hogy a jövőben nem isznak pálinkát, mindannyian átvonulnak a templomba, hogy a plébános előtt esküvel erősítsék meg elhatározásukat. Igaz a kocsmáros a kasznáron keresztül még a földesúr segítségét kérte, de elutasították. A templomban a plébános felsorolta hívei előtt azt a 10 halálos bűnt, amit a pálinkaivással elkövettek, lényegében az alkalomhoz illően értelmezve a tízparancsolatot:

1. „Hogy csak egyet, az Istent szeresd! És te a pálinkát gyakran előrébb helyezted.

2. Isten nevét hiába ne vedd! Te a pálinka mellett gyakran játszottál vele.

3. Hogy a vasárnapot istentisztelettel megszenteld! Te a vasárnapot bűnnel és átkozódással a kocsmában töltötted.

4. Apádnak, anyádnak és a hatóságnak engedelmeskedj! Hányszor részegen becsaptad anyádat és apádat is!

5. Ne ölj, egészséged ne rontsd meg! Mennyit ártottál a pálinkával létednek!

6. Ne paráználkodj! Hányszor a pálinka miatt másokkal háltál!

7. Ne lopj! Ne tulajdonítsd el mását! Hányszor a pálinka miatt idegen dolgokat eltulajdonítottál!

8. Ne tégy hamis tanúságot! És te pálinkáért megesküdtél bárkire!

9. Felebarátod feleségét ne kívánd! A pálinka mellett bárkinek a feleségét kívánod.

10. Ne kívánj egyáltalán semmi idegent! A zsidóknak adsz idegen dolgot, mintha sajátod lenne."[100]

Végül valamennyien térdre borulnak és esküt tesznek: „Hívom tanúul a mindenható Szentháromság egy Istent, hogy pálinkát többé nem iszok, bár mint iszákos embernek, ez nehéz lesz nekem, mert a pálinka elkárhoztatja a lelket, az életet; tönkreteszi az észt és az egészséget. Másokat is meggyőzök kártékonyságáról, amennyire lehet, józanságra vezetem őket. Ebben így segíts meg engem Szentháromság egy Isten!" A plébános és a mű záró fohásza: „Istenem add kegyelmedet ezen eskütevőknek, hogy a pálinkától, mint kígyótól féljenek, és esküjüket halálukig megtartsák![101]

[99] [*Andráscsik, J.*:] Šenk Palenčený i. m. [kézirat] 39.
[100] [*Andráscsik. J.*:] Šenk Palenčený i. m. [kézirat] 49–50.
[101] [*Andráscsik, J.*:] Šenk Palenčený i. m. [kézirat] 51.

A mű vitathatatlanul agitatív jellegű, szerzője a felvilágosodás legfontosabb eszközével, a meggyőzéssel küzd igazáért, miközben ideologikusan negatív képet fest a helybeli zsidó kocsmárosról és feleségéről: nem dolgoznak, becsapják az embereket. A darab teológiai szempontból is problémás, hiszen a pálinka a Sátán megtestesüléseként, mint szubsztanciális rossz jelenik meg a műben, mint minden bajnak forrása. A zsidóság negatív ábrázolása a szlovák történeti irodalomban is felmerült. Antiszemita volt-e a szerző? Ondrej R. Halaga 1948-ban megjelent híres tanulmányában az Andráscsik antiszemitizmusára utalást határozottan elutasította. Azon a véleményen volt, hogy Andráscsik a paraziták és nem a zsidók ellen lépett fel művében, továbbá hangoztatta: „megsértenénk a *Šenk* szerzőjét, a toleráns Andráscsikot, ha mai szerző szemével néznénk e művet".[102] Ezt a véleményt vette át később Emil Korba is, hangoztatva, hogy Andráscsik a dolgozó emberek kizsákmányolását gazemberségnek tartotta.[103] Mivel az 1840-es években az antiszemita megnyilvánulásokat főként a városi polgárjog megadásával hozták összefüggésbe, további vizsgálatokra lenne szükség ahhoz, hogy a pálinkaellenes mozgalom és az 1848-as antiszemita mozgalmak esetleges összefüggéseit feltárhassuk.[104]

A mű fogadtatása egyértelműen pozitív volt a szlovák értelmiség körében. Emil Korba rámutatott, hogy Samo Chalupka és Michal Miloslav Hodža evangélikus lelkész, vagy Štefan Závodník katolikus pap és más szlovák értelmiségiek is hasonló tartalmú munkákat jelentettek meg.[105] Imrich Sedlák több idézettel is bizonyította, hogy a szlovák értelmiség, beleértve a štúristákat is, elismeréssel fogadta Andráscsik színművét. A *Slovenskje národňje novin*i 1845-ben így méltatta a bártfai plébános művét „Ez kitűnő írás, tanító és mégis kedvesen szórakoztató. Igazi színdarab, amit szlovákjaink a Tátra-alján a zsidó kocsmák színházában sajnos minden pillanatban bemutatnak. Ez az írás sárosi nyelvjárásban jelent meg, népünk nagyon tisztelt és jeles barátjától. Csak vedd kézbe szlovák földi és meglátod, nem teszed le, míg el nem olvasod."[106]

Jozef Miloslav Hurban is többször méltatta a *Šenk* jelentőségét. 1851-ben például így fogalmazott: „Örülnünk kell, hogy a szlovákok kezdenek vágyódni valami szlovák után és teljes bőségben kell azt adnunk nekik, ami után egy sárosi is sárosi nyelven vágyakozik. A *Šenk* például, bár sárosi nyelvjárásban íródott, annyi jót tett, hogy a legfennköltebb cseh nyelven írt munka sem aratott annyi dicsőséget, mint amivel Andráscsik úr dicsekedhet."[107]

[102] *Ondrej R. Halaga*: „Andraščikov „Šenk palenčeny" z g. 1845. [Andráscsik „Pálinkás söntés"-e 1845-ből.] . Svojina 1948/2. 86. Vö.: ilonas.net/valal/pdf/Halaga1948_Andrascikov_**Senk**.pdf (Letöltés 2014. július 21. 13.47.)

[103] *Korba, E.:* ThDr. Ján Andraščík i. m. 24–25.

[104] *Komoróczy G.*: A zsidók története i. m. 1041–1044. Egy összefüggést a szlovák irodalom is említ Andrej Mráz irodalomtörténete után (Dejiny slovenskej literatúry.), aki Andráscsik színművének hatásáról, Samo Bohdan Hroboň cikke alapján (*Květy* 1849/7. sz.), a következőket írja: „Kitűnően hat a népre, egy faluban, Zemplén megyében rögtön a mű felolvasása után a nép rátámadt a kocsmára és széttörte a pálinkás hordókat." Mráz munkáját idézte: *Sedlák, I.:* Ján Andraščík i. m. 20; *Sedlák, I.:* V letokruhoch národa i. m. 181. Utóbbi mű alapján: *Sedlák, P.*: Hnutie Spolkov striezlivosti i. m. 67–68; *Drobniak, G.:* ThDr. Ján Andraščík i. m. 26.

[105] *Korba, E.:* ThDr. Ján Andraščík i. m. 20.

[106] Idézi: *Sedlák, I.*: V letokruhoch národa. i. m. 181. *Sedlák, I.*: Ján Andraščík i. m. 17.

[107] *Sedlák, I.*: V letokruhoch národa. i. m. 181.

A népszínmű jelentőségét kezdetben a magyar nyelvű irodalom sem tagadta. Zsebráczky Géza (1869–1951) plébános közvetlenül az Ocskay Antal kinevezését követő eseményekről a következőket írta: „Andráscsik plébános nagy akciót fejtett ki a pálinkaivás meggátlására és a mértékletességi egyesületek létesítése irányában, mely akciót az egész sárosi papság magáévá tette, s a püspök útján a nádornál is tett ily irányban lépéseket. Ez akció keretében írta a *Palenčeni šenk* című sárosi tót nyelvű népies iratkáját versekben."[108] Arányi Dezső sem feledkezett meg Andráscsikról, „a nagy népbarát"-ról, 1901-ben megjelent munkájában, amely Bártfa városát és a közeli gyógyfürdőt mutatta be.[109] Korábban már említettük Gulyás Pál lexikonját, amely szintén említést tett a *Šenk* szerzőjéről.[110]

Andráscsik népszínműve először 1844-ben jelent meg, címlap nélkül, amit hamarosan több kiadás is követett. 1845-ben Kassán, illetve Besztercebányán is kiadták, majd 1846-ban M. M. Hodža átírta a művet a szlovák irodalmi nyelvre (a Štúr-féle változatra), és így jelent meg egy hazafias kalendárium, a *Slovenský pozorník* [Szlovák Figyelmező] mellékletében. Már Ondrej Halaga rámutatott, hogy ez a kelet-szlovák színdarab a mai irodalmi szlovák nyelv első termékei közé tartozik.[111] Amikor 1846-ban a besztercebányai alkoholizmus elleni egylet a szükséges irodalom hiányára panaszkodott, külön kiemelte, hogy a bártfai plébános *Šenk*je iránt nagy az érdeklődés.[112] 1886-ban, 1890-ben 1897-ben, 1903-ban és 1908-ban Budapesten jelentették meg Andráscsik művét. Az 1920-as években kiadták az USA-ban,[113] majd 1945 után ismét több kiadása volt, hiszen Korba,[114] I. Sedlák[115] és Drobniak is mellékelte Andráscsikról írt életrajzához.[116]

A kiadások többsége hiteles, kivéve az Amerikai Egyesült Államokban, Pavel K. Kadak által kiadott változatot. Kadak 1923-ban saját „komikus jeleneté"-vel (*Mister Papuča a Missis Papučana*) egybefűzve jelentette meg Andráscsik művét. Megszüntette nyelvi sokszínűséget. Előbbi példánknál maradva, Tamáš (aki nála Tomáš) nem kevert nyelven kér pálinkát („Lem négy garasára – daj sem šľivovici." [Csak négy garasért adj nekem szilvapálinkát!],[117]) hanem ékes szlovák nyelven, a Csehszlovákiában bevezetett pénznemben („Lem za dve koruny, daj mi slivovici!" [Csak két koronáért adj nekem szilvapálinkát!]). Kadakot az a tény is zavarta, hogy Andráscsik a cseheket nem emlegette, így annál a résznél, ahol Dzura azt bizonygatja, hogy az egész világon, ahol járt, a pálinkát méregnek tartják, a moszkvaiakat oroszokra változ-

---

108 ARFKU Bardejov. *Zsebráczky G.*: Historia Domus *i. m.* 25.

109 *Arányi Dezső*: Bártfa szabad kir. város és Bártfa-gyógyfürdő ismertetése. Bp. 1901. 54.

110 Magyar írók élete i. m. 545.

111 *Halaga, O.*: „Andraščikov „Šenk palenčeny" i. m. 82.

112 *Duka Zólyomi, Norbert.:* Problém alkoholu a alkoholizmu v slovenskej literatúre XIV. Otázka účinnosti hnutia spolkov miernosti do r. 1853. Protialkoholický obzor 14. (1979/6.) 344.

113 *Sedlák, I.*: V letokruhoch národa i. m. 182.

114 *Korba, E*: ThDr. Ján Andraščík i. m. 36–82.

115 *Sedlák, I.:* Ján Andraščík i. m. 35–66.

116 *Drobniak, G.*: ThDr. Ján Andraščík i. m. 65–101. Az 1945 utáni kiadásokhoz az életrajzírók szótárt is mellékeltek, hiszen a mai szlovák olvasók már nem értenék meg a népszínmű eredeti szövegét.

117 [*Andráscsik, J.*:] Šenk Palenčený i. m. [kézirat] 1.

tatta és megtoldotta a csehekkel.[118] A színmű egyes részeit (pl. az utolsó néhány sort, így a hívek esküjét és a plébános áldását) elhagyta, illetve erősen lerövidítette, így ez a kiadás semmiképpen sem tekinthető hitelesnek.[119]

6. Andráscsik a forradalom előtti években

Az 1840-es évek második felében egységesedett a szlovák nemzeti mozgalom. Annak ellenére, hogy Štúr, Hurban és Hodža 1843-ban meghozott, történelmi jelentőségű döntését az irodalmi nyelvvel kapcsolatban leghevesebben éppen Ján Kollár ellenezte és a szlovák evangélikus értelmiség jelentős része is egyetértett vele.[120] A katolikus költő, Ján Hollý, áldását adta az új irodalmi nyelvre, és Martin Hamuljak is értékelte Štúrnak a javaslatát, hogy vissza kell térni a népnyelvhez.[121] A fiatal katolikus értelmiség nemzeti tevékenysége során egyre közelebb került azokhoz, akik Štúr körül csoportosultak. E folyamat fontos állomása volt 1844-ben a *Tatrín*, egy felekezeteken átnyúló szlovák kulturális egyesület megalapítása. 1845-től a *Slovenskje národňje novini* elkezdte terjeszteni az új szlovák nyelvet.[122]

A *Šenk* sikere növelte Andráscsik ismertségét. A negyvenes évek közepétől egyre gyakrabban fordultak meg nála a szlovák nemzeti mozgalom kiemelkedő alakjai. Ján Francisci, a lőcsei diákok mértékletességi egyletének vezetője beszámolt róla, hogy 1845 pünkösdjén Ján Kučera, Peter Kellner, és Ľudovít Gáber társaságában meglátogatta a bártfai plébánost. Andráscsik barátian fogadta őket és úgy tűnt, hogy látogatásukkal örömet szereztek neki.[123]

1845-ben Ľudevit Miloslav Hroboň is meglátogatta a *Šenk* szerzőjét. Ő azt várta, hogy Andráscsik segítségével sikerül majd a kelet-szlovákokat (slovjak) a nemzeti mozgalom törzséhez kapcsolni. Testvérének, Samo Bohdan Hroboňnak azt fejtegette, hogy ha Andráscsikkal megértetik magukat, sokat nyernek. Ő lesz, aki a Nyugatot Kelettel összeköti, és az eddig halott keleti megyéket feléleszti. Andráscsik ennek ellenére nem csatlakozott a štúristákhoz. 1849-ben Kollár elérte, hogy újra az ószlovák, azaz a biblikus cseh lett a szlovákság közéleti nyelve. 1850-ben, Andrej Radlinský látogatását követően Andráscsik is — sok más sárosi értelmiségivel egyetemben — az ószlovák irodalmi nyelvvé alakítása mellett foglalt állást. Ugyanakkor tény, hogy számos

---

[118] Dzura: „Tam som še naučil – od veľkich murdercoch / Moskaľoch, Poľakoch, - jako i od Ňemcoch:/ že každa paľenka je jed a otrova". [Andráscsik, J.:] Šenk Palenčený i. m. 10. Kadaknál: „Na dráže počul som od sických murdercoch, / Rusoch a Poľakoch, Čechoch a tiž Nemcoch, / že každá palenka je jed a otrova". *Pavel K. Kadak*: Mister Papuča a Missis Papučana – *Jan Andraščik*: Pálenčený Šenk. Scranton, Pa. d. n. 26.

[119] *Kadak, P.:* Mister Papuča a Missis Papučana – *Andraščik, J*: Pálenčený Šenk i. m. 54.

[120] Libuša Franková: Evangelische Gebildete und die slowakische nationale Wiedergeburt bis 1848. In: Die Reformation und ihre Wirkungsgeschichte in der Slowakei. Kirchen- und konfessionsgeschichtliche Beiträge. Hrsg. von Karl Schwarz und Peter Svorc. Wien 1996. 137—152.

[121] *Ábrahám B.*: A szlovákság történelmi i. m. 166–169.

[122] Ivan Mrva: Slovensko a Slováci v 2. polovici 19. storočia. [Szlovákia és a szlovákok a 19. század második felében]. Prešov 2010. 19–20; *Dušan Kováč*: Szlovákia története. Pozsony 2011. 118–120.

[123] Idézi: *Sedlák, I.:* V letokruhoch národa i. m. 180–181.

Štúr-párti értelmiségi és maga Štúr is nagyra értékelte Andráscsik munkáját. A bártfai plébános Anton Bernolák követőivel is kapcsolatban állt, főleg Martin Hamuljakkal, akit egyetemi évei óta ismert. Hamuljak egyik leveléből tudjuk, hogy Andráscsik előfizette a *Slovenskje národňje novini*-t. Hamuljakot és Franciscit gyakran meghívta Bártfafürdőre, ahol több ízben is találkoztak.[124]

A *Šenk*ből az is látható, hogyan próbálták felvenni a küzdelmet az alkoholizmussal a 19. századi értelmiségiek. Az Andráscsik által alapított Braterstva krescanskej tri bosci [Keresztény Józanság Testvérisége] nevű egyesület tagjai nemcsak az alkoholellenes propagandával foglalkoztak, hanem a racionális gazdálkodás elemeit is terjesztették. Felvilágosító munkájukkal vágyat akartak ébreszteni a népben a műveltség és a gazdasági gyarapodás iránt. A Felföldön több mint 500 mértékletességi egyesület jött létre. Andráscsik a lőcsei egyesületnek azt írta, hogy tevékenységük során „a szlovák testvérek felvilágosítása volt a fő cél".[125]

A szakirodalom nem egységesen ítéli meg a kassai püspökség viszonyát a mértékletességi egyesületekhez. Már Korba idézte Jonáš Záborský szavait, aki azt írta, hogy mivel Andráscsik meg akarta utáltatni a parasztokkal a kocsmát, művét pánszlávnak és forradalminak minősítették, sőt a püspök be is tiltotta. Idézte egy állami hatóság, a királyi könyvvizsgáló hivatal 1845. március 28-án kelt átiratát a *Šenk* példányainak elkobzásáról.[126] Imrich Sedlák szerint Andráscsik műve riadalmat keltett az állami tisztviselők és az egyházi hierarchia körében. Pánszlávnak, forradalminak, kommunistának bélyegezték, mert ki akarta mozdítani a népet passzivitásából. A Helytartótanács is beavatkozott, és rendelkezett a mű 700 példányának elkobzásáról. A támadások ellenére Andráscsik hű maradt céljához, a nép felvilágosításához, és elkészítette darabja második, bővített kiadását is.[127]

A kassai püspökség viszonyát Andráscsik művéhez Peter Sedlák és Drobniak művei pontosították. Eszerint Ocskay Antal kassai püspök is támogatta a józansági mozgalmat. A szerzők szerint levéltári anyagok bizonyítják, hogy a *Šenk palenčeni*-t Ocskay elítélte, ugyanakkor a keresztény alkoholellenes egyesületek alapításához pozitívan állt hozzá.[128] 1845. március 19-én kiadott körlevelében megállapította, hogy sok papja egyesületek alapításával igyekszik elősegíteni a mértékletes életet. Óvott attól, hogy ezek az egyesületek szemük elől tévesszék céljaikat, vagy a keresztény erényekbe szektás jegyek keveredjenek. Utasította papjait, hogy amikor a józan élet előnyeit ajánlják és pellengérre állítják a mértéktelen pálinkafogyasztást és részegséget, tartózkodjanak minden olyan kifejezéstől, ami nyugtalanságot idézhet elő a hívek körében,

---

[124] Uo.; *Ábrahám B.*: A szlovákság történelmi i. m. 168.

[125] *Sedlák, I.:* V letokruhoch národa i. m. 180.

[126] *Korba, E.*: ThDr. Ján Andraščík i. m. 14–20.

[127] *Sedlák, I.:* V letokruhoch národa. i. m. 182.

[128] *Drobniak, G.:* ThDr. Ján Andraščík i. m. 28; *Sedlák, P.*: Hnutie spolkov striezlivosti i. m. 92–93.; ugyanezt a véleményt osztja: Peter Zubko:: Dejiny Košickej cirkvi v prameňoch (1803–2006) [A Kassai Egyház története a forrásokban (1803–2006)]. Prešov 2006. 31.

és olyan indulatot kelthet, ami a közbéke megzavarásához vezethet. Felhívta papjai figyelmét, hogy nem kötelezhetik híveiket a mértékletességi eskü letételére. Mindezek alapján egyértelmű, hogy Ocskaynak nem lehetett jó véleménye a *Šenk*ről.[129]

A kassai egyházmegye szerepét világítja meg Húnyor Mihály pálinkaivás ellen írt munkájának (*Szeszitalokkali mértéktelen élés ellen. Votypka József után szerkesztett egyházi szent beszédek. H. M. által.* Kassán, Werfer Károlynál, 1846.) egyházi cenzúrája is. Marczényi Mátyás cenzor ugyanis azokat a részeket húzta ki, amelyek teológiailag elítélték a pálinkafőzést, illetve amelyek a szeszes italoktól való kötelező megtartóztatást írták elő.[130] Az egyházi cenzor „a szeszitalokkali mérsékletes élésre" való buzdítást engedte meg kinyomtatni.[131]

Drobniak közölte Andráscsiknak 1845. május 6-án a lőcsei mértékletességi egyesülethez sárosi nyelvjárásban írt levelét, ami bepillantást enged abba a küzdelembe, amit a bártfai plébános elvei megvalósításáért folytatott: „Tekintetes Mértékletességi Egyesület! Igen becses levelüket március 14-én vettem kézhez, másfél hónappal később. Olvasásakor őszinte örömet éreztem, nem azért mert az egyesület engem ünnepel, hanem azért, mert nekem a dicső egyesület részt ítél meg a *Šenk palenčený* gyors terjesztésében. Ezen cél érdekében a saját költségemen is, nem szűnök meg dolgozni az üldözés ellenére is, amit átéltem, főleg a Magyar Kir. Helytartótanácstól, amelynek nevében a *Šenk* eladását Kassán és más helyeken betiltották, és több mint 700 példányt elkoboztak. Azonban közben szemem előtt van több ezer ember, akik e könyvecske elolvasását követően megjavultak, és rájöttem, hogy nem is lehet másként, mint hogy Lipcsében egy második kiadást kell nyomtatni, ami kéziratban már elő van készítve a nyilvánosság számára. Mert magam örvendek azon, hogy ebben a második kiadásban, ami élesebb tónusban van megírva, legalább teljesen kinyitom a szlovákok szemét. Az új kiadás ki lesz bővítve több mint 400 versorral."[132]

Andráscsik pálinkaivás elleni küzdelmének akadályozására Bártfa városa feljelentette, hogy titokban pálinkafőzdét üzemeltet és részeges életmódot folytat. A plébános 1846. október 22-én kelt igazoló levelében elkeseredetten tiltakozott a vádak ellen. Mint írta, 1844-et megelőzően kizárólag gyógyszerként ivott pálinkát, 1844-et követően viszont teljesen felhagyott az égetett szeszes italok fogyasztásával. Azt is leszögezte, hogy plébániáján semmiféle pálinkafőzésre alkalmas felszerelés, illetve üst nem található.[133]

---

[129] AACass KB Cancellaria dioecesana *Constitutiones, et Circulares Diaecesanae* 1845. márc. 19. 424–425; *Szokolszky B.*: A százéves kassai püspökség i. m. 72.

[130] Az alábbi mondatot például kihúzta a cenzor: „Eszerint az Isten ajándékait: gabonát, burgonyát és más termesztvényeket szeszital gyártására fordítani annyi, mint azokat rossz végre használni; sőt azokkal az emberiség lealacsonyítása, örök romlása mellett is kereskedést űzni, nyereséget kívánni az Isten akaratja elleni dolog; következőleg midőn ajándékaival ily háladatlanul visszaélnek, nem csuda, hogy azokat nekünk szűkebben osztogatja, és azokra halmozza, kik azokat jobban megbecsülik." Szeszitalokkali mértéktelen élés ellen intézett Böjti népszerű szent Beszédek, mellyeket Zemplén megye Felvidéki lelkészek Híveiknek előadtak 1845-ik évben AACass KB Personalien Húnyor Mihály 1845:843. 14–15.

[131] Uo. 41.

[132] *Drobniak, G.*: ThDr. Ján Andraščík i. m. 27.

[133] Johannes Andráscsik – Ocskay Antalnak. Bártfa, 1846. október 22. AACass KB Personalien Joannes Andráscsik 1846: szám nélkül.

Az 1848-as forradalmakat kiváltó tényezők között a történeti szakirodalom Európa-szerte említi a 40-es évek rossz termését és a lakosság szociális helyzetének romlását, amely Európa több országában, illetve tartományában is éreztette hatását.[134] 1845-ben és 1846-ban, Magyarországon a gyenge terméseredmények, a burgonyavész és az állatállomány pusztulás főként a Felföld lakosságát sújtotta. A fenyegető éhínség miatt több megye és város a Helytartótanácshoz fordult. A központi kormányszék a válság kezelését elsősorban a helyhatóságok feladatának tekintette, és a „földes uradalmak igénybe vételére" helyezte a hangsúlyt, állami segély folyósítását csak legvégső esetben tartották elfogadhatónak, a katonatartással kapcsolatos könnyítéseket pedig nem támogatták. 1847-ben az uralkodó Vay Miklós bárót és Ambró Antalt nevezte ki királyi biztosnak, akiknek két részletben 350 000 pengő forintot bocsátottak rendelkezésére, ami nem volt elegendő a hivatalosan kb. félmillió rászoruló segélyezésére. A vármegyék takarékosságra intették az adott területen élőket, betiltották a szerencsejátékot, közmunkákat és adománygyűjtést szerveztek. Gátolták a gabona nagybani felvásárlását, az üzérkedést, néhány helyen felszólították a nemességet a gabonából és burgonyából történő szeszkészítés felfüggesztésére. A megyék házipénztárának terhére kölcsönt folyósítottak élelmiszerek és vetőmag vételére, és a nemesség szükségadót vetett ki magára. Sáros megyében ez utóbbi adó összege 15 000 pengő forint volt, amit a főispán, Andrássy György gróf még 5000 pengő forinttal toldott meg.[135]

Az erőfeszítések ellenére az éhínség különösen súlyosan érintette Sáros megyét, ahol 1847 márciusától naponta 4-8 ember halt éhen. Az év végére már 514 volt a katolikus halottak száma. Andráscsik december 31-én így összegezte tapasztalatait: „Íme, borzasztó éhségnek, melynek falukon háromszor borzasztóbb[ak] a nyomai, következménye. Fenti 514 halott majdnem kivétel nélkül az éhségnek áldozatjává lett.

Éhségnek oka vala részint az elmúlt évi burgonya silány termése, részint pedig az uzsorás zsidó gabonábani egyedárossága, mely is a köznép butaságában és elöljáróság vétkes közönbösség[én] és gondatlanságán épült. Mivel pedig a köznép az elmúlt két egymás után következő évben utolsó vagyonát élelmére elköltötte, azért ez ideén [!] földjének nagy részét marha és mag hiányában parlagban hagyni kényteleníttetett, a fő élelme pedig, a burgonya, ismét a mezőn elrohadt, ránk következő 1848-dik év hasonlóképpen éhséggel ölő leend.

Ismét jövendő hasonló szerencsétlenség elhárítására a pálinkaégetés négy esztendőtől óhajtott eltiltása és a közmagtárak megalapításának szüksége legszembetűnőbb."[136]

Andráscsik rendszeresen segítette a szegényeket. Humánus beállítottságára jellemző az a feljegyzés, amelyet Mészáros Eduárd tanácsos vetett papírra 1847. április 22-én: „Andráscsik János bártfai lelkész negyvenhat v[áltó]f[o-

[134] *Dieter Hein:* Die Revolution von 1848/49. München 1998. 24–26.

[135] *Czoch Gábor*: „A városok szíverek". Tanulmányok Kassáról és a reformkori városokról. Pozsony 2009. 165–172.

[136] ARFKU Bardejov. *Zsebráczky G.:* Historia Domus i. m. 27–28.

rinto]kat [és] 52 kr[ajcárt] [a] bártfai szegények közt elosztott légyen".[137] Egy későbbi tanúvallomásból tudjuk, hogy a forradalom előtt Andráscsik rendszeresen látogatta a bártfai kaszinót, ahol a társadalmi reformok iránt elkötelezett értelmiség tagjai találkoztak.[138]

7. Andráscsik 1848/49-ben

Az 1848. március 15-i, pesti forradalom a kassai egyházmegye székvárosában és Bártfán is lelkesedést váltott ki. Ocskay Antal püspök 1848. április 5-én — a kormányzati rendszer jelentős változásai közepette — körlevelében az uralkodó iránti hűségre, a csend és a rend megőrzésre intette híveit.[139] 1848. március 25-én, Bártfán egy Heinisch nevű kéményseprő „a városház tetőzetének gerinc élén szabadon menve" — az éljenző közönség nagy örömére — egy magyar nemzeti színű zászlót tűzött ki.[140] Két nappal később Bártfa városa üdvözlő feliratot küldött Batthyány Lajos gróf miniszterelnöknek, amelyben a város közönsége reményét fejezte ki, hogy Batthyányban a hon kormánya „azon férfiúra talált, ki hazánkat biztos s valódi boldoglét kikötőjébe vezérlendi".[141] A szlovák történészek szerint a szlovák nemesség 1848-ban inkább a magyar, semmint a szlovák érdekek irányában volt lojális. Ugyanakkor a legtöbb szlovák paraszti sorban élt, akik természetesen nem csak a magyar nemzeti hegemóniát utasították el, hanem a magyar arisztokrácia osztály-, és szociális szempontoktól vezérelt uralmát is.[142]

Drobniak kiemelte könyvében, hogy az 1848/49-es forradalom és szabadságharc külön fejezet Andráscsik életében. Az úrbéri szolgáltatások eltörlése, a törvény előtti egyenlőség és a közös teherviselés bevezetése, azaz a polgári átalakulás irányába mutató társadalmi reformok számos papnak, köztük Andráscsiknak is rokonszenvessé tették a változásokat. Az 1848:XXIII. tc. szerint Bártfán is sor került a városi önkormányzat megújítására. 1848. május 22-én, az előkészítő testület ülésén a város 400 választópolgára 10 tagú választási bizottságot szavazott meg, amelynek Andráscsik is tagja lett. A választást május 25-én a városi kaszinóban tartották, a Szt. Egyed templomban celebrált ünnepi mise után. Az új polgármester Fábry István lett, a 46 tagú képviselőtestületbe Andráscsikot is beválasztották.[143]

Drobniak adatain túlmenően arra is van levéltári forrás, hogy Andráscsik részt vett a bártfai nemzetőrség szolgálatában. A reformkorban — Tóth Sándor monográfiája szerint — Sáros megyében még nem kedveztek a viszonyok a változásoknak. A szabadelvű eszmék támogatója volt Ujházy László, Bánó József,

---

[137] *AACass KB Personalien Joannes Andráscsik*. Mészáros Eduárd feljegyzése. Bártfa, 1847. ápr. 22. 1847: szám nélkül.

[138] AACass KB Personalien Joannes Andráscsik 1853:243.

[139] AACass KB Cancellaria dioecesana Constitutiones, et Circulares Diaecesanae 1848. április 5. 462–463.

[140] ARFKU Bardejov. *Zsebráczky Géza:* Historia Domus Bartfaensis 28.

[141] *Steier Lajos*: A tót nemzetiségi kérdés 1848–49-ben. II. Okmánytár. Bp. 1937. 28.

[142] *Peter A. Toma – Dušan Kováč*: Slovakia. From Samo tu Dzurinda. Stanford, California 2001. 33.

[143] *Drobniak, G.:* ThDr. Ján Andraščík i m. 29—30.

Piller Gedeon, Haller Ferenc gróf, Bujanovits Rudolf, Berzeviczy Emil, Máriássy Ágoston, Szinnyey Félix és Berzeviczy Tivadar. A vármegye törvényszéke a polgári átalakulást követően kénytelen volt Rusbárszky János dobói születésű, helybeli katolikus adminisztrátor ellen intézkedni, aki a szószékről lázított az úrbéri törvényjavaslat ellen.[144] A lelkészt az egyházmegyei főhatóság elmozdította plébániájáról.[145]

Sáros megye 1848. március 29-én rendelkezett az Eperjes, Bártfa és Kisszeben városokban kiállítandó nemzetőrségről. A vármegyék katonaságot kérő leveleire Batthyány Lajos gróf miniszterelnök mindig azt válaszolta, hogy a közrend fenntartása kizárólag „a polgári őrsereg ótalmára" van bízva. A tartós katonai szolgálattól való félelem miatt a szervezés csak lassan haladt. Sáros megye például az áprilisi törvények kihirdetése előtt nem tartotta célszerűnek az úrbéri telekkel rendelkező egykori jobbágyokat felszólítani, hogy álljanak be a nemzetőrök közé. A szlovák parasztság ellenkezését a nemzetőrséggel szemben a későbbiekben sem sikerült feloldani, mivel elterjedt a hír, hogy „lengyel mintára" felkelés készül a király ellen, és ebben a lakosság nem akart részt venni. A nehézségek ellenére 1848 nyarára a megyében 6391 főnyi nemzetőrség állt készen a közrend védelmére.[146]

A nemzetőrségben hivatalosan nem rendszeresítettek tábori lelkészi állást, de a nemzetőrök, akik tisztjeikről századosig maguk dönthettek, gyakran tábori lelkészt is választottak. A hadlelkészeknek nem volt katonai rangja, de a tisztek között tartották őket számon. Semsey Ferdinándnak az Országos Nemzetőrseregi Haditanácshoz intézett, Bártfán, 1848. július 4-én kelt jelentéséből tudjuk, hogy a helybeli nemzetőrség tisztválasztására két fordulóban került sor, és a nemzetőrök „Andrastsik János"-t hadlelkészükké választották.[147] A bártfai nemzetőrség 1848. június 9-én, ünnepélyes keretek között tette le az esküt az új alkotmányra.[148] 1848-ban került sor a temetőben felépített kápolna, illetve a főtéren álló Szent Flórián szobor megáldására is.[149]

1848. december közepén a császári hadsereg a főhadszíntéren is támadásba lendült. Észak felől Schlik cs. kir. tábornok hadteste tört be az országba. A kassai püspökség, amely 1848 nyarán és őszén még Batthyány, Eötvös és Szemere rendeleteit köröztette, Kassa elfoglalása után arra kényszerült, hogy 1849. január 18-án körlevélben forduljon papjaihoz, kérve a császári csapatok támogatását. A körlevél szerint fájdalommal tapasztalták, hogy a legutóbbi időkben egy lázadó párt izgatásával „nem iszonyodott" a hazát a legnagyobb

---

144 *Tóth Sándor*: Sáros vármegye monográfiája. III. Bp. 1912. 24–26.

145 AACass KB Acta Parochiae Doboensis [Dubovica] 1848:574. *Štefan Lenčis:* Katalóg Košickej arcidiecézy. (Dejiny Košického arcibiskupstva VII.) [A Kassai érsekség katalógusa. A Kassai érsekség története VII.] Prešov 2006. 154.

146 *Urbán Aladár*: A nemzetőrség és a honvédség szervezése 1848 nyarán. Bp. 1973. 27., 60., 61., 68.

147 MNL OL 1848/49-i minisztériumi levéltár Országos Nemzetőrseregi Haditanács (H 92) 8. d. 1848:2946.

148 ARFKU Bardejov. *Zsebráczky G.*: Historia Domus i. m. 28.

149 AACass KB Cancellaria dioecesana. Index Actorum Officii Dioecesanis Cassoviensis pro Anno 1848 adonnatus . Nr. 1324; AACass KB Parcochialia Acta Parochiae Bartfensis 1848: 1263, 1459.

bajba sodorni. Ebben a helyzetben kötelességünk Istenhez fohászkodni a békéért, az osztrák házért és a felséges uralkodóért, továbbá a császári csapatok győzelméért. A császári hadsereg most azért jött, hogy visszafoglalja az ország fővárosát. A misék collectájában[150] a papok könyörögjenek a királyért, a békéért és a megválasztandó püspökért – folytatta a kassai helynök. Vasárnap és ünnepnapokon a misék és a vesperás után öt miatyánkot, üdvözlégyet és hiszekegyet kellett elmondani a hívekkel együtt ezekre a szándékokra.[151]

A császári csapatok koncentrált támadása következtében 1848. december 6-án Bártfa is az osztrákok kezére került. A Szent Egyed templomban németül, szlovákul és magyarul felolvasták Schlik proklamációját. A császári helyőrség hónapokig a városban maradt és új elöljáróságot nevezett ki. Andráscsik december 20-án azt írta a városi tanácsnak, hogy naponta kétszer fűt 3 kályhában a plébániáján elszállásolt tiszteknek, és ezért tűzifát kért.[152] A rendkívüli körülményekre való tekintettel néhány pap, köztük Andráscsik is, felmentést kért a negyven napos húsvéti böjt alól, amire az engedélyt 1849. március 4-én meg is kapta.[153]

1849 tavaszán hurbanista felkelők is voltak a városban, akik húsvét vasárnap szállásolták el magukat Bártfán. 1849. április 12-én jelentette Gallé Antal esperes Kőnig János káptalani helynöknek, hogy folyó hó 9-ről 10-re virradóra a császári katonaság Bártfáról Galíciába hurcolta a Kossuth-pártiakat, köztük Ján Andráscsik bártfai plébánost is.[154] A honvédség tavaszi hadjáratban elért sikerei következtében a császári erőknek ki kellett üríteniük Bártfát. A magyar hadsereg május 11-én bevonult Bártfára, ahol Luzsénszky Pál magyar kormánybiztos — aki Eperjessel szemben Bártfáról azt írta: „nem mondhatni, hogy megvesztegetett szellemű volna” — feloszlatta a császárpárti városvezetést és az újonnan létrehozott tanácsba Andráscsikot is kinevezte.[155]

A honvédség bártfai bevonulását mind Lázár Vilmos dandárparancsnok, mind Lázár karsegéde, Matolai Etele megörökítette. Előbbi kétségeit fejezte ki a lakosság őszinte érzelmeivel kapcsolatban, utóbbit viszont meggyőzte a lelkes

---

[150] Ritmikus prózában fogalmazott, kötött szerkezetű imádság, „Krisztus, a mi Urunk által” ellátott záradékkal.

[151] AACass KB Cancellaria dioecesana. Constitutiones, et Circulares Diaecesanae vim observantiae in Dioecesi habentes cum actis statum externum dioeceseos pro perpetua memoria concernentibus. 1849. január 18. Nr. 42. Cyril Hišem a kassai főegyházmegye kronológiájában 1849 kapcsán csak három dátumot közölt, amiből kettő köztörténeti vonatkozású (szlovák küldöttség Ferenc Józsefnél, illetve a világosi fegyverletétel és az abszolutista rendszer létrejötte). Többek között ezt a körlevelet sem említette. *Cyril Hišem*: Prehľadné dejiny Košickej arcidiecézy. [A Kassai Érsekség vázlatos története]. Prešov 137.

[152] *Drobniak G.*: ThDr. Ján Andraščík i. m. 30.

[153] AACass KB Cancellaria dioecesana. Constitutiones, et Circulares Diaecesanae vim observantiae in Dioecesi habentes cum actis statum externum dioeceseos pro perpetua memoria concernentibus. 1849. márc. 4. Nr. 192.

[154] AACass KB Personalien Ján Andráscsik1849:355; Imrich Sedlák szerint 1849. május 5 – november 7-ig volt fogságban. *Sedlák, I.*: Ján Andraščík i. m. 31; Drobniak is májusra teszi Andráscsik elhurcolását, de ez Gallé Antalnak e jegyzetben idézett jelentése miatt tévedés. *Drobniak, G.:* ThDr. Ján Andraščík i. m. 31. Hišem is májusra datálta internálásának kezdetét. *Hišem, C.*: Košické presbytérium i. m. 17.

[155] *Steier L:* Okmánytár i. m. 498.

fogadtatás. „A városba vonulásom alkalmával" — írta Lázár emlékiratában — „jégesőként hányták ránk a csinált és természetes koszorúkat, amelyeket nyomomban jövő lovasságunk elgázolt, mindenütt lobogott a nemzeti zászló, és bizonyosnak tartám, hogy éppen azon házakban, amelyek ablakain leng most a legnagyobb háromszínű lobogó, a császári csapatok megjelenésénél legelőbb dugják ki a császári zászlót. Az ily kényszerült színlobogtatás igen ízetlen dolog… Estve, midőn a város — természetesen a mi tiszteletünkre — éppen kivilágíttatott, előőrseink felriasztottak. Szálláson a plébánusnál voltam, azaz hogy az ő lakásán, mert a plébánust elvitték Gácsországba. Itt közel egy hetet időztünk."[156]

Matolai Etele visszaemlékezései szerint is virágesővel fogadták a honvédeket: „Midőn még jó darabra voltunk a városhoz, egy küldöttség fogadott minket; ez azonban még nem is sejtette velünk azon nagyszerű örömet és szíves ünnepélyességet, amellyel a városban minket fogadtak. Az ablakokból kendők, zászlók lobogtak, örömtől ragyogó arcok üdvözöltek, a virág és koszorú záporként hullott ránk, hogy a kövezetet majd ellepte, az éljenzés harsogott. Egy egyszerűen öltözött leányka, szótlanul és szerényen odalép parancsnokomhoz és karjára tűz egy kis nemzeti színű szalagra illesztett, mintegy hüvelyknyi átmérőjű koszorúcskát és ismét eltűnik… Mint legkényelmesebb épületbe, a r. k. plébániára szállásoltak el parancsnokommal; ahol azonban a házi urat nem találtuk, mert a plebánost (Andráscsikot) hazafias viselete vagy nyilatkozatai miatt rövid idővel azelőtt Krakkóra fogságba hurcolták el. Csak egy szőke kispap fogadott."[157]

Dušan Škvarna 2001. november közepén, Pozsonyban tartott előadásában a Sáros megyei városokat részben a szlovák felkelés lelkes támogatói, részben a felkeléssel szemben közömbös városok csoportjához sorolta. Igaz, Bártfa említését elkerülte, ahol a polgárság egy része rokonszenvezett a magyar szabadsággharccal. Ez különösen kitűnik, ha Eperjessel hasonlítjuk össze, amelyet Škvarna is a szlovák felkelők lelkes támogatói közé sorolt.[158] Júniusban a megszálló cári hadsereggel a kolera is megérkezett Bártfára. Az első megbetegedést 1849. június 4-én tapasztalták, de az év végére már 414 katolikus hívő esett a járvány áldozatául.[159]

A Közlöny, a magyar kormány hivatalos lapja kassai levelezője szerint: „A bártfai lelkes plebanust, Andráscsikot elfogták és Galíciába küldték, mert a nála volt polyákokat arra akarta venni, hogy álljanak a szabadságért harcoló

---

[156] *Matolai Etele:* Visszaemlékezéseim honvéd életemre. Függelékül Lázár Vilmos aradi várfogságban írt emlékirata. Sátoraljaújhely 1883. 198–199.

[157] *Matolai E.*: Visszaemlékezéseim i. m. 83.

[158] *Dušan Škvarna:* Slovenské dobrovoľnícke výpravy a mestská spoločnosť na Slovensku. [A szlovák önkéntes hadmozdulatok és a szlovák városi társadalom]. In: Armáda, mesto spoločnosť ad 15. storočia do roku 1918. (Vojenské, politické, hospodarske aspekty a súvislosti.) Zborník príspevkov z medzinarodnej vedeckej konferencie v Bratislave 14. – 15. novembra 2001. Főszerk. Vojtech Dangl – Varga J. János. Bratislava 2002. [Hadsereg, város, társadalom a 15. századtól 1918-ig. (Katonai, politikai, gazdasági aspektusok és összefüggések.) A bratislavai nemzetközi tudományos konferencia anyagai 2001. november 14–15.) 222–234.

[159] ARFKU Bardejov. *Zsebráczky G.:* Historia Domus i. m. 28.

magyarokhoz, mert a schwarzgelb zászló alatt örökké csak a zsarnokság zsoldosai maradnak."[160] Ján Hlaváč eperjesi ügyvéd is feljelentette Andráscsikot Anton Geringer kormányzónál Szepesházy Edvárd kisszebeni és Dienes Sándor eperjesi plébánossal együtt, mivel a magyar fegyverek győzelméért imádkozott.[161] Drobniak szerint Andráscsikot Teschen vidékéről származó, lengyelül beszélő hurbanisták jelentették fel. A tarnowi hadbíróság, illetve városparancsnokság kérésére mintegy tucat tanút hallgattak ki Bártfán a vádlott ügyében. A megkérdezettek azonban főként Andráscsik erkölcsös életviteléről, az osztrák kiáltványok kihirdetéséről és arról tettek tanúbizonyságot, hogy a plébános nem beszélt a császár ellen. Akadt, aki szóvá tette, hogy a pap a szegények iránti kíméletből gyakran elengedte a stóladíjat és sokan szóvá tették gyenge egészségi állapotát is. Szlovák felkelők kétszer voltak elszállásolva Bártfán: 1849. március 13-tól 15-ig és április 8-ról 9-re virradóan. Az utóbbi esetben Andráscsik szóváltásba keveredett az elszállásolt katonákkal.[162]

A szlovák felkelők fegyelme meglehetősen ingatag volt. Vezetőjük, Antonín Bloudek április 13-án kelt jelentése szerint már nem lehetett tovább együtt tartani őket. Nagy részük családapákból állt, akiknek házuk és telkük volt, így öt hónap leteltével haza kellett térniük.[163] Az egyik vallomás szerint, amikor a hurbanisták húsvét környékén megérkeztek és kb. 70 katonát helyeztek el a plébánián, Andráscsik nem volt lelkes, de kaláccsal, majd borral kínálta őket. Az altisztekkel éjfélig együtt volt, aztán parancsot adott a szolgáknak, hogy külön fekhelyet készítsenek az altiszteknek. Amikor a vendégek a szolgálókkal szemben erőszakosan kezdtek viselkedni, a plébános meg akarta védeni őket. Akkor hangzott el a hurbanisták fenyegetése: „čekaj pssa krew, pomness ti nas!" [„Várjál kutyavér, majd kinyírunk!"] Drobniak végső következtetése szerint Andráscsik internálására inkább a pap erkölcsi meggyőződése, elvei miatt került sor, mint a magyar forradalom iránti rokonszenve miatt.[164]

Andráscsik egy leánytestvére nevében írt, német nyelvű levelében kért további segítséget annak lányától, Bruszkay Erzsébettől 1849 szeptemberében. Az említett levélben Andráscsik azt írta, meglepi, hogy a városi vizsgálat nem tesz említést azokról a kilengésekről, amelyeket az altisztek megengedtek maguknak, és ezért e vallomások inkább ellene, mint mellette szólnak. Követelte, hogy egészítsék ki a tanúvallomásokat a tisztek viselete kapcsán és hangsúlyozzák, hogy az altisztek hétfőn hajnali 4-kor, amikor ő még aludt, távoztak plébániájáról egy orvos kivételével, aki nála reggelizett. Követelte továbbá, hogy egy Lander nevű zsidó segítségével küldjenek neki pénzt. A bártfai esperes-kerület papsága is megmozdult: kérelmezték Andráscsik szabadon bocsátását és jel-

---

[160] *Daniel Rapant:* Slovenské povstanie roku 1848–49. Dejiny a dokumenty. Diel tretí. [A szlovák felkelés 1848–49-ben. Történelem és dokumentumok. Harmadik rész.] Bratislava 1958. 358.

[161] *Steier Lajos*: A tót nemzetiségi kérdés 1848–49-ben. I. A kérdés története. Bp. 1937. 624–625.

[162] *Drobniak, G.:* ThDr. Ján Andraščík i. m. 31–33.

[163] *Steier L.:* Okmánytár i. m. 556.

[164] *Drobniak, G.:* ThDr. Ján Andraščík i. m. 34. Drobniak ugyanakkor ellentmondásba keveredett önmagával, mivel a 37. oldalon ezt írja: több, mint valószínű, „že Andraščík sympatizoval s maďarskou revolúciou" [hogy Andráscsik rokonszenvezett a magyar forradalommal]. Uo. 37.

lemző, hogy folyamodványukat még görög katolikus papok is támogatták.[165] A plébános erőfeszítései eredménnyel jártak: a tarnowi hadbíróság 1849. október 2-án elégséges bizonyítékok hiányában felmentette a törvénytelen toborzás bűncselekménye alól, és a végzést október 5-én a galíciai cs. kir. főhadparancsnokság, majd 11-én a tarnowi cs. kir. hadosztályparancsnokság is megerősítette.[166]

8. Az utolsó évek

Gallé Antal bártfai alesperes és lófalui plébános 1849. október 21-én jelentette a püspökségnek, hogy Ján Andráscsik bártfai plébános, akit a tarnowi hadbíróság elbocsátását igazoló irattal látott el, október 19-én hazaérkezett Bártfára. Mivel Ján Sepitko káplán, akit 1849. május 5-én helyeztek át Nagysárosról Bártfára segédlelkésznek,[167], a világi hatóságok támogatásával plébános akart lenni, az alesperes attól tartott, hogy a plébános és a káplán között elmérgesedik a viszony. Ezért Sepitko áthelyezését javasolta egy másik plébániára és a helyére Tomanóczy Antal kinevezését.[168] A helynökség válaszul 1849. november 2-án Bártfáról Koksómindszentre helyezte át Sepitko-t, helyére pedig Kapy Tamást rendelte. Sepitko azonban ebbe nem nyugodott bele és még 1850 márciusában is Bártfán tartózkodott.[169]

Sepitko könnyeivel küszködve fogadta hazatérő plébánosát, de előzőleg mindenkinek plébánosnak ajánlkozott, és az anyakönyvekben már hetek óta jogtalanul ideiglenes plébános-helyettesként jegyezte be magát.[170] Pénzügyi vitájuk is volt, Andráscsik ugyanis túlzott költekezéssel vádolta káplánját.[171] Először Bártfa város tanácsa emelte fel szavát Sepitko maradása mellett. 1849. november 6-i ülésükön megfogalmazott levelükben emlékeztették König János káptalani helynököt, hogy Andráscsikot bebörtönözték (elhallgatva, hogy már visszatért) és kijelentették, nem szeretnék, hogy városuk lelkipásztor nélkül maradjon. Ezután rátértek a lényegre: „Felkérjük tehát főtisztelendő Püspök helyettes urat aziránt, tetszenék azon rendeletét, mellyel segédlelkészünk Mindszentre áttétetett, visszavenni, s őt, ki lelkipásztori kötelességeit eddig pontosan tellyesíté; a lázadó magyar párt felhívásait, rendeleteit nem hirdeté, az úgynevezett 'szabadsági' lázító imádságot a néppel el nem mondá,[172] hanem mindenkoron a népet fejedelme iránti hűségre buzdítá s serkenti, kihez népünk tellyes bizodalommal viseltetik, mindaddig segédlelkészi minőségében

Sedlák, P.: Hnutie spolkov striezlivosti i. m.107.

165 *Drobniak, G.:* ThDr. Ján Andraščík i. m. 35–36, 59.

166 AACass KB Personalien Joannes Andráscsik 1849:857.

167 AACass KB Personalien Joannes Sepitko 1849:356.

168 AACass KB Personalien Joannes Andráscsik 1849:857.

169 AACass KB Personalien Joannes Sepitko 1849:858.

170 Andráscsik később ezeket a bejegyzéseket kijavította „segédlelkész"-re.

171 Andráscsik, Joannes – König János káptalani helynöknek. Bártfa, 1850. márc. 13. AACass KB Personalien Ján Sepitko 1849: szám nélkül.

172 Célzás Horváth Mihály forradalmi imádságára.

meghagyni, míglen városunk általunk választandó rendes lelkésszel el nem fog láttatni."[173]

A bártfai tanács tehát — az egyházi törvények figyelmen kívül hagyásával — természetesnek tartotta, hogy Andráscsik nem tarthatja meg plébániáját és már november 6-án kötelezte Sepitko-t, hogy a helynök válaszának megérkezéséig ne hagyja el a várost. Csakhogy a hadbíróság Andráscsikot nem ítélte el, ráadásul egy plébános csak törvényes egyházi eljárás során foszthető meg plébániájától. Mindehhez járult az is, hogy egy káplánnak nagyon ritkán adtak igazat plébánosával szemben. König így sajnálkozását fejezte ki válaszában, hogy nem teljesítheti a város kérését, egyúttal megnyugtatta a tanácsot, hogy Kapyt rendelte oda káplánnak.[174]

1849. november 10-én, a bártfai tanács ülésén megjelent Andráscsik és bemutatta tarnowi elbocsátó levelét. Kijelentette, hogy a püspök-helyettes őt ártatlannak tartja és visszahelyezte plébániájára. A tanács azonban 1849. november 10-én Szirmay Sándor gróf cs. kir. kerületi főispánhoz intézett levelében megkérdőjelezte a plébános ártatlanságát. Kérték a főispánt, tudassa velük határozatát, kötelesek-e elfogadni Andráscsikot rendes lelkészüknek. Kérték, hogy még akkor is mentse meg őket Andráscsiktól, ha ártatlan és eddigi helyettes lelkészüket, Sepitko-t hagyják meg korábbi minőségében, aki teljes bizalmukat élvezi. Szirmay e levél hatására november 27-én bekérte a vonatkozó iratokat a püspökségről kassai hivatalába.[175]

Közben az ügy hullámai Anton Geringer magyarországi kormányzóig is elértek. Geringer november 22-én levélben utasította Szirmayt, folytasson vizsgálatot az ügyben. Mint írja, tudomására jutott, hogy Andráscsikot, aki „a magyar felkelés buzgó barátja és résztvevője" [„ein eifriger Freund und Theilnehmer der Magyarischen Rebellion"], letartóztatták, de bizonyítékok hiányában szabadon bocsátották. Andráscsik közismert bártfai zavarkeltőkkel és valószínűleg a kassai püspök-helyettes intrikáival elérte Sepitko plébános-helyettes [!] áthelyezését. Geringer felvilágosítást követelt Sepitko áthelyezése ügyében. Mivel Andráscsiknak nemcsak politikai magaviselete, hanem erkölcsi viselete is kérdéses, míg Sepitko mind politikai, mind erkölcsi szempontból ajánlható plébánosnak, kéri a főispánt, járjon utána az emberek véleményének és erről őt tudósítsa.[176]

Szirmay Geringer levelének vétele után azonnal sürgette Andráscsik elmozdítását Bártfáról, mire König János káptalani helynök válaszában ismertette a jogi lehetőségeket. Mint írta, beiktatott plébánost csak bebizonyított vétségek és rendesen lefolyt per által lehet megfosztani plébániájától, „azért a császári-királyi katonaság csábításával vádolt bártfai plébános, Andráscsik János, a bártfai nemes tanácsnak Méltóságodhoz intézett, s velünk közlött felter-

---

[173] AACass KB Personalien Joannes Andráscsik 1849:912; az eseményeket a bártfai tanácsülés jegyzőkönyve alapján ismerteti Drobniak is, de ő a városi előterjesztésnek megfelelően Andrej Sepiko-ról beszél, másrészt azt írja, hogy nincs nyoma annak, hogy Geringer negatívan állt volna Andráscsik visszatéréséhez. *Drobniak, G.:* ThDr. Ján Andraščík i. m. 36–38.

[174] AACass KB Personalien Joannes Andráscsik 1849:912., hátirat.

[175] AACass KB Personalien Joannes Andráscsik 1849:979.

[176] AACass KB Personalien Joannes Andráscsik 1849:1017.

jesztése folytán jelenlegi plébániai állomásáról, melyben törvényes beiktatása által is meg van erősítve, jogosan el nem mozdítatthatik". Hogy nevezett plébánost megóvják a kellemetlenségektől, megkérték, cserélje el plébániáját egy másik javadalomra. König csodálkozását fejezte ki, hogy Bártfa kétségbe vonta az egyházmegyei kormány joghatóságát, amely szerint be nem iktatott egyháziakat elhelyezhet. Rámutatott arra is, hogy Bártfa városa alaptalanul vádolja az egyházmegyét, hiszen nem maradtak lelkipásztor nélkül (Kapy Tamást rendelték bártfai káplánnak).[177]

1849. december 1-jén Geringer levelére hivatkozva Szirmay ismét írt Könignek. Az önkéntes csere nem nyerte meg a kerületi főispán tetszését. Ennek megfelelően rámutatott, hogy most már a legmagasabb szinten is tudomást szereztek Andráscsik politikai és erkölcsi viselkedéséről és a legkisebb gondatlanságra is úgy tekinthetnek, mintha az érintett megvetné a legfelsőbb akaratot. A nyilvánvaló fenyegetés azonban nem hatott, Andráscsik pedig nem akarta elcserélni javadalmát.[178] 1850. február 14-én Szirmay már könyörgő hangú levélben fordult a püspökséghez. Kérte, helyezzék át Andráscsikot egy másik plébániára. A kormánynak nem lehet mellékes, hogy olyan egyénekre bízzák a lelkipásztorkodást, akik bírják híveik bizalmát. Mellékelte Geringer hozzá intézett levelét, amely szerint azokat a lelkészeket, akikben nem bíznak híveik, el kell mozdítani állomáshelyükről. König március 4-én kelt válaszában ismét kitért a kérés elől. Azzal érvelt, hogy Bártfa nem követelte a plébános elmozdítását,[179] csak azt, hogy Sepitko maradjon ott. Mivel utóbbit áthelyezte, rögtön kinevezte a helyére Kapy Tamást. A főispán leveléből úgy tűnt, Andráscsik elvesztette hívei bizalmát, így a helynök utasította a konzisztóriumot, hogy vizsgálja ki az ügyet.[180]

A vizsgálat eredményeire támaszkodva König 1850. március 16-án kelt levelében ellentámadást indított. Jarabin Márton címzetes kanonokot, egyúttal szentszéki ülnököt küldte ki Bártfa városába annak megvizsgálására, vajon Andráscsik tényleg elvesztette-e hívei bizalmát. Mellékelte a jelentést, ami Szirmay számára lesújtó eredményekkel járt. Ennek „tartalmából Méltóságod általlátni méltóztatik — írta a püspök-helyettes —, hogy a vádolt plébános elleni állítólagos bizalmatlanság nem a bártfai hívek plébánosuk iránti érzelmeinek kifejezése volt. S azért, minthogy a kérdéses bártfai plébános sem politikus állítólagos vétségei miatt, mert a cs. kir. galíciai haditörvényszék által elbocsátatott, sem pedig netaláni fegyelmi kihágásai miatt, mert híveinek bizalmát bírván ellene valamint ezelőtt, úgy most sincs az egyházmegyei hatóságnak vád beadva plébániájától most már elmozdítani nem lehet. Méltóságodat tisztelettel kérem, méltóztatnék hathatós tekintélyével odamunkálni, hogy a többször említett plébános üldözői zaklatásától mentté tétessék."[181] A kassai császári adminisztráció megtörten válaszolta 1850. május 26-án, hogy a helynöknek a jö-

[177] AACass KB Personalien Joannes Andráscsik 1849:979.
[178] AACass KB Personalien Joannes Andráscsik 1849:1017.
[179] Ez nem felelt meg a valóságnak.
[180] AACass KB Personalien Joannes Andráscsik 1850:377.
[181] AACass KB Personalien Joannes Andráscsik 1850:426.

vőben gondoskodnia kell arról, fordítsanak kellő felügyeletet Andráscsik tevékenységére.[182]

A kudarcokból Andráscsik bártfai ellenfelei azt a következtetést vonták le, hogy az egyházi hatóság közreműködése nélkül nem lehet elmozdítani a plébánost. 1852. június 17-én a bártfai rendőrbiztosi hivatal jelentést készített Andráscsik tevékenységéről. Eszerint Bártfán különösen elhanyagolják a vallás ügyeit. „Andráscsik plébános egy igazi világfi és gazdasági ember (Oekonom) aki lelkipásztori kötelességeinek teljesítésével és a vallás felemelésével a legkevésbé sem törődik." Úgy végzi a szertarásokat, mint egy mesterember. Egyetlen cselekedete sincs összhangban egyházi méltóságával. Élesen kritizálta a jelentés az úrnapi körmenet megszervezését is. A kultusz terén tapasztalható gondatlansága és közömbössége miatt a vallásos emberek körében ideges és haragvó hangulat uralkodik. Gyakran előfordul, hogy a szentmise kezdetének időpontjában nincs jelen, és a híveknek hosszú, hiábavaló várakozás után el kell hagyniuk a templomot. A templom tele van verebekkel, amelyek fülsértő csipogásukkal lehetetlenné teszik az ájtatosságot, és amelyek az ujjnyi vastagságú porral befedett oltárokat összepiszkítják. Az utóbbi időben már kutyákat is bevisznek a templomba. A bártfai jelentés írója felkérte a kassai rendőrigazgatót, Ignaz von Kankoffert, forduljon a püspökhöz, hogy beosztottait, különösen Andráscsikot szorítsa kötelességei lelkiismeretes teljesítésére. A jelentést a kassai kerület főispánja 1852. június 22-én haladék nélkül átküldte a püspökségnek.[183]

König János káptalani helynök válaszában tudatta, hogy Gallé Antal alesperest bízta meg az ügy kivizsgálásával. Ugyanakkor megjegyezte, hogy a bártfai plébánosnak csak egy káplánja van, és noha Andráscsik segítséget kért az ottani szerzetesektől a szentmiséken való közreműködésre, azok elutasították, végül utalt arra is, hogy a fiókegyházak ellátása miatt a jövőben sem lehetséges a bártfai plébániatemplomban minden szentmisét pontosan elkezdeni. Július 22-én Havrillay János sárpataki, Majláth Mihály richwaldi adminisztrátorok és Szkurkay Ágoston bártfai segédlelkész határozottan visszautasították az Andráscsikot ért vádakat. Szerintük a bártfai plébános mindig a leggondosabban végzi szent szolgálatát, kegyesen jár el hivatalában, jó példával jár elől hívei előtt, akik szeretik és becsülik.[184]

Andráscsik megpróbáltatásainak azonban ezzel még nem volt vége. Albrecht főherceg, Magyarország polgári és katonai kormányzója 1852. november 26-án Fábry Ignác kassai püspökhöz intézett levelében arról írt, hogy Andráscsik szokásossá vált iszákossága és botrányai miatt a rábízott egyházközségre morális szempontból hátrányos befolyást gyakorol. Éppen most kapta a jelentést, hogy egy ünnepi misére hiába gyűltek össze hívei, a plébános nem jelent meg. A főherceg ösztönözve érezte magát, hogy közelebbi tudósítást szerezzen nevezett pap morális viseletéről. Általánossá váló iszákossága miatt a katolikusok megvetik, az evangélikusok pedig kigúnyolják. A szentmisék alkal-

[182] AACass KB Personalien Joannes Andráscsik 1850:836.
[183] AACass KB Personalien Joannes Andráscsik 1852:1098.
[184] AACass KB Personalien Joannes Andráscsik 1852:2036.

mával is gyakran ittasnak tűnik és több ízben nem jelent meg a szentmise időpontjában. Ezeket további intézkedés végett hozta a püspök tudomására. Albrecht főherceg levelének hatására Fábry 1852. december 11-én újabb vizsgálatot rendelt el Andráscsik ellen.[185]

A kassai püspök 1853. január 31-én válaszolt a kormányzó megkeresésére. Az Andráscsikkal kapcsolatban közölt vádakat részben megalapozatlanoknak nyilvánította, részben olyanoknak, amelyekért a vádlottat nem kellett felelősségre vonni. Krasznyánszky András főesperest, sóvári plébánost és Kirchner Eduárd kendei plébánost küldte ki, akik a polgármester mellett 34 hiteles tanút hallgattak ki, olyanokat, akik a plébános közelében élnek. E tanúvallomásokból arra derült fény, hogy Andráscsik pontosan teljesíti lelkipásztori kötelességeit, hirdeti Isten igéjét, megtartja a szentmiséket, amelyeken semmiféle zavar vagy rendetlenség sem adódott. Életmódja kifogástalan, és nemcsak a katolikus hívek általános figyelmét és szeretetét érdemelte ki, hanem a protestánsokét is.[186]

A 15 tanú közül egy városi tanácsos és egyúttal egyházi kurátor említette, hogy négy vagy 5 évvel ezelőtt néhányszor látta Andráscsikot a kaszinóban, ahol nem viselkedett józanul és ezzel megütközést keltett. Ezzel szemben a többi tanú azt állította, hogy a plébános nem szokott részeg lenni. Csak egyszer, egy protestáns lelkész temetésén, tehát nem hivatali működése során találták kissé ittasnak. Régen egyszer előfordult, hogy egy csendes mise során negyed órát vártak rá hívei, és mivel nem jött meg, eloszlottak. A tanúk szerint ez nem róható terhére, hiszen még két fiókegyházat is el kell látnia, és könnyen lehet, hogy az egyikben misét kellett mondania. A tanúk azt vallották, hogy a plébános ellen jelenleg semmiféle vádat sem lehet megfogalmazni. Mivel az az egy tanú sem adott magyarázatot, mivel botránkoztatta meg az embereket Andráscsik a protestáns lelkész temetésén, és egyebekben ő sem vádolta mással, ezért a vádakat rosszindulatú emberek szüleményének tartja. Biztosította a kormányzót, hogy a továbbiakban is szigorúan fogja felügyelni Andráscsik tevékenységét, és ha valami hiányosság kiderül, azonnal elmozdítja plébániájáról. Ezzel Andráscsik halála előtt utolsó nagy csatáját is megnyerte Bártfával szemben, ahol ma, egykori plébániája falán emléktábla hirdeti a nevét.[187]

Érthető, hogy az abszolutizmus fojtogató politikai légkörében Andráscsik utolsó éveit viszonylagos visszavonultságban töltötte. Rokonain túlmenően főként Jonáš Záborskýval, valamint két görög katolikus pappal Alexander Duchnovyč-csal és Pavlovič-csal tartott kapcsolatot. Záborský katolikus anyától és evangélikus apától származott. 1843-ban szentelték pappá és Kassára küldték német káplánnak, később görög nyelvet is tanított a kassai főiskolán. 1848/49-ben a szlovák nemzeti mozgalom aktív tagja volt, egyúttal gazdag publicisztikai tevékenységet fejtett ki. 1849 márciusában Štúrral is találkozott Kassán, eszmecseréjük azonban nem hozott látványos eredményeket. 1850.

---

[185] AACass KB Personalien Joannes Andráscsik 1852:2098.
[186] AACass KB Personalien Joannes Andráscsik 1853:243.
[187] AACass KB Personalien Joannes Andráscsik1853:243.

szeptember 7-én Bécsbe távozott, hogy részt vegyen az ószlovák nyelvű kormánypárti lap szerkesztésében.[188]

Andrej Radlinský 1850 nyarán több száz községet keresett fel Gömör, Szepes, Sáros és Zemplén megyében. Bártfán Andráscsikot is meglátogatta, mivel támogatást keresett, hogy az ószlovák legyen az irodalmi nyelv. Radlinský a jegyzőktől, bíróktól és plébánosoktól ilyen értelmű írásbeli nyilatkozatokat kért, és a kezdeményezést Andráscsik is támogatásáról biztosította. Ez a tény magyarázza a Záborskýhoz fűződő kapcsolatát is.[189]

Andráscsik 1850-ben belépett Alexander Duchnovyč eperjesi irodalmi társaságába (*Lityeraturnoje zavegyenije prjasevszkoje* [Eperjesi Irodalmi Egylet]). Duchnovyč, aki maga is görög katolikus papi családból származott, 1847-ben eperjesi kanonokként kapcsolódott be a politikai életbe. Egy évvel később belépett Adolf Dobrzanszky eperjesi csoportjába és részt vett az első ruszin politikai program megfogalmazásában. 1849 áprilisában a magyar hatóságok rövid időre fogságba vetették. Dobrzanszky memorandumának hatására a szabadságharc leverését követően létrehoztak egy ungvári ruszin kerületet, és az eperjesi gimnáziumban elkezdték tanítani nyelvüket. A magyarországi ruszin értelmiség tevékenysége látványosan fellendült, irodalmi társaságok alakultak, könyveket, folyóiratokat adtak ki, s ebbe a folyamatba kapcsolódott be Andráscsik is.[190]

Ján Andráscsik 1853. október 24-én írta püspökének egyik utolsó jelentését. Ez a levél megerősíti, hogy a bártfai plébánia az egész egyházmegye egyik legjobban megbecsült javadalma volt, ahol mind a káplán, mind a plébános tisztességes ellátásban részesült. A plébános biztos jövedelme évi 594 forint volt, amihez még kisebb tételek járulhattak, például a stólajövedelmek.[191] Andráscsikot utolsó éveiben gyomorbántalmai voltak és járása is elnehezült. 1853. december 24-én halt meg. Három nappal később barátja és tisztelője, Gallé Antal alesperes temette a bártfai Szt. Mihály temetőben.[192] Andráscsik végrendeletében jelentős összeget hagyott a bártfai plébániára, testvérére, Kristóffy Annára, aki annak idején hat hónapos fogságából megmentette, Rhody Annára, illetve Kristóffy Anna lányára, Bruszkay Erzsébetre. Halálakor összeírták vagyonát, ami 5966 forint 31 krajcárt tett ki. Ezen összeg jelentékeny hányadát adóslevelek formájában hagyta örököseire.[193]

9. Utószó

Kutatásaink további adatokkal egészítették ki Ján Andráscsik életrajzát. Andráscsik élete is jó példa, milyen nehezen fogalmazható meg mai fogalmaink alapján a 19. század első felének magyar–szlovák viszonya. Andráscsik meggyő-

---

[188] *Hišem, C.*: Košické presbytérium i. m. 276–278.

[189] *Sedlák, I.:* Ján Andraščík i. m. 31–32; *Drobniak, G.*: ThDr. Ján Andraščík i. m.38–39; *Mrva, I.*: Slovensko a Slováci i. m. 89–90.

[190] Lexikón katolíckych kňazských i. m. 274; *Kováč, D.*: Szlovákia története i. m. 137.

[191] AACass KB Parcochialia Acta Parochiae Bartfensis 1853:1972.

[192] *Drobniak, G.*: ThDr. Ján Andraščík i. m. 39.

[193] AACass KB Parcochialia Acta Parochiae Bartfensis 1854:33.

ződéses szlovák volt, de a magyar nyelvet a haza, a Regnum Hungariae nyelvének tartotta. Mind az alkoholizmus elleni fellépésében, mind a polgárosodásért folytatott küzdelmében szövetségesre talált a magyar liberálisokban. Színműve, a *Šenk palenčeni*, a szlovák nemzeti mozgalom és az alkoholizmus elleni küzdelem jelentős irodalmi alkotása. Forrásaink egyértelműen bizonyítják, hogy Andráscsik 1848/49-ben a forradalom és szabadságharc mellé állt. Noha életének utolsó éveiben nagyon nehéz helyzetbe került, nem tett engedményeket a császári hatóságoknak, egyházi elöljárói pedig megvédték a politikai támadásokkal szemben. Ekkoriban egyre inkább a ruszin értelmiségiek felé fordult.

A 19. századi szlovák nemzeti mozgalom vezetői elismerően szóltak tevékenységéről, a mai szlovák történelemkönyvekből és történeti összefoglalásokból katolikus slovjak és hungarus beállítottsága miatt neve mégis kimarad. Sárosi nyelvjárásban írt, támogatta az ószlovák nyelv irodalmi nyelvvé emelését, jó viszonyt ápolt magyar és ruszin értelmiségiekkel és az 1848-as forradalom híve volt. Ennek ellenére számos szlovák szerző méltatta szerepét a nemzeti mozgalomban. Munkássága Magyarországon feledésbe merült, pedig a magyar–szlovák összefüggésrendszer és a szlovák nemzeti mozgalom sajátosságainak elemzése kapcsán személyisége lényeges adalékokkal gazdagítja történeti ismereteinket.

ON THE HISTORY OF SOCIETIES OF MODERATION IN THE UPPER PARTS OF HUNGARY

The Life of Slovak Catholic Priest Ján Andráscsik

By Zakar Péter
(Summary)

The life of Ján Andráscsik is a perfect illustration of the difficulties one encounters when trying to grasp Hungaro-Slovak relations in the first half of the nineteenth century by projecting a modern notional framwork on it. By invoking his biography, the author had the double aim of making this life story, almost completely unknown in the Hungarian-speaking areas, more widely accessible, and, completed by other new sources, offering an insight into the unresearched relations between the Hungarian and Slovak intellectuals in his times, and into the activities of Andráscsik himself.

Although Andráscsik was a convinced Slovak, he regarded Hungarian as the language of the fatherland, of the Regnum Hungariae. In both his stance against excessive brandy consumption, and in his struggle for civic rights, he found willing allies among the Hungarian liberals. His play entitled *Šenk palenč eni [Brandy bar]* is an outstanding piece of both the Slovak national movement and of the struggle against alcoholism. The surviving sources prove beyond doubt that in 1848/49 Andráscsik supported the Hungarian revolution and fight for independence. Although in the last years of his life he faced serious difficulties, he refused to yield to the imperial authorities, and his superiors in the church offered him protection against political attacks. His life thus provides several lessons to be considered from the wider perspective of Hungaro-Slovak relations in general.

KÖZLEMÉNYEK

Tamás Ágnes

„ÉS MOST MUTASD, HOGY VIDÁM VAGY!”

*A magyar millenniumi ünnepségek karikatúrákon**

„Hódítóként jött be e hazába hajdan
S máig is szivében a hódító hajlam.
De már nem fegyverrel, hanem azzal hódit,
Hogy általa van mind, ami szép és jó itt.”[1]

Az idézett versrészlet a magyarok büszkeségét, harci szellemét hirdeti, de utal jövőbeli tervekre is — a további, immár nem fegyveres hódításra —, amely elsősorban a magyar korona országaiban élő nem magyar nemzetiségi csoportokat érintette. Ezért, illetve a nem magyar nemzetiségi csoportok nemzetkoncepcióinak, eredetmítoszainak ismeretében érthető, hogy a honfoglalásról való megemlékezés nem kizárólag pozitív reakciókat váltott ki az Osztrák–Magyar Monarchia lakosaiból, ami jól tükröződik az élclapok karikatúráin is, nem csupán a kortárs politikai napilapokban.[2] A nem magyar élclapok rajzain jól látható az elhatárolódás a magyaroktól és a magyarosítástól, illetve a millenniumi ünnepségektől, így érdemes ezt az évet elemzésre kiválasztani már csak azért is, hogy meg tudjuk vizsgálni, hogyan hathattak a millenniumi ünnepségek, illetve a nemzetiségi mozgalmak új fejlődési szakaszba lépése a korábban publikált ábrázolási módokra a nemzetiségi csoportokról.[3]

Az elemzés forrásai és szempontjai

Belpolitikai és nemzetiségpolitikai tekintetben a millenniumi ünnepségek megkezdésére feszült légkörben került sor. Az ellentétek és súrlódások a ma-

* A tanulmány elkészítéséhez szükséges bécsi kutatásokat az Osztrák–Magyar Akció Alapítvány Ernst Mach ösztöndíja tette lehetővé, a további kutatómunkát és anyaggyűjtést a Wekerle Sándor Alapkezelő „Dunatáji népek kutatása” szakalapítvány pályázata. A dolgozat a XIII. RODOSz konferencián (Kolozsvár) elhangzott előadás kibővített változata. A cseh és szlovák nyelvű karikatúrák képaláírásainak fordításáért Vida Beátának tartozom köszönettel, a német nyelvű képaláírások fordítását a szerző készítette.

[1] Idézet a Borsszem Jankó „Ezer év” című verséből (1896. május 3.). Az idézeteket eredeti helyesírással közöljük. Az élclapokat a továbbiakban a következőképp rövidítjük: Borsszem Jankó (BJ), Az Üstökös (Ü), Der Floh (DF), Figaro (F), Černokňažník (Č), Humoristické listy (HL). Mindegyik élclap 1896. évfolyama az elemzés tárgya 1896. október 31-ig, amíg a millenniumi kiállítás látogatható volt a nagyközönség számára (a kiállítás záróünnepségét 1896. november 4-én tartották).

[2] A napilapok vélekedését bemutatja *Varga-Kuna Bálint*: A millennium és a nemzetiségek. Magyar Kisebbség 14. (2009) 93–105.

[3] A nemzetiségi sztereotípiákról részletesen l. *Tamás Ágnes*: Nemzetiségek görbe tükörben. 19. századi nemzetiségi sztereotípiák Magyarországon. Pozsony 2014.

gyar politikai elit és a nem magyar nemzetiségi mozgalmak vezetői között akkor váltak gyakoribbá, amikor az 1890-es évekre a nem magyar nemzetiségi mozgalmak fejlődésükben — a szlovákok kivételével — megközelítettek egy új szakaszt,[4] a tömegmozgalmak szakaszát, amely egybeesett a magyar millenniumi ünnepségsorozattal és annak előkészítésével. Ez az évtized már a magyarosításnak, emellett a zsidóság önkéntes és tömeges asszimilációjának, de az újra meg újra felbukkanó politikai antiszemitizmusnak az időszaka is, s a millenniumi ünnepségek következtében a magyar kultúra és történelem igen gyakori reprezentálása, a magyar nacionalizmus felerősödése is jellemezte a periódust, amelyre elutasítóan reagáltak a nem magyar nemzetiségi mozgalmak. A román, szlovák és szerb nemzetiségi vezetők a millenáris kiállítás megnyitása előtt memorandummal tiltakoztak az ünnepségek ellen: „mi […] románok, szerbek és szlovákok […] kinyilatkoztatjuk, hogy ezen a kifejezetten magyar nemzeti, bennünket sokban sértő ünnepségeken semmilyen részt nem vehetünk. […] Tiltakozunk, […] hogy olyan ünnepség készül, amely bennünket mint legyőzött és leigázott nemzeteket mutat be."[5] A csendőrség beszámolói alapján az önálló egyházszervezettel rendelkező görög rítusú román és szerb nemzeti mozgalmak a szlovákoknál látványosabban tudták bojkottálni az állami ünnepségeket a községekben, városokban.[6]

Elemezésünkhöz az Osztrák–Magyar Monarchia két központjában megjelent kormánypárti vicclapon (Borsszem Jankó, Der Floh) kívül egy pártpolitikához nem kötődő bécsi élclapot (Figaro) és a mérsékelt ellenzéki, ugyancsak budapesti megjelenésű Az Üstököst választottuk. Analízisünket egy szlovák (Černokňažník, Turócszentmárton) és egy cseh (Humoristické listy, Prága) élclap karikatúráinak tanulságaival árnyaljuk. A cseh és szlovák lapok kiválasztásra érdemesnek bizonyultak egyrészt azért, mert a csehek és a szlovákok a Monarchia nemzetiségi csoportjai közül jelentős arányt képviseltek, másrészt azért, mert hosszabb ideje és folyamatosan napvilágot látó vicclappal rendelkeztek.

A vicclapok a korszak népszerű sajtóorgánumai, rajzaik jelképei, az ábrázolt mitikus vagy bibliai jelenetek jól ismertek, érthetőbbek és meggyőzőbbek voltak az olvasóközönség számára, mint bármilyen irodalmi vagy tudományos igénnyel írt műé.[7] A karikatúra e tulajdonsága azért is bír nagy jelentőséggel, mert vizsgált időszakunkban az írni–olvasni tudás — bár eltérő ütemben az egyes nemzetiségi csoportoknál — terjedőben volt, s a szövegekben is olvasható vélekedések és előítéletek vizuális, gyorsan kódolható megerősítésére is szolgáltak e rajzok a kortárs médiumok szinte egyetlen képi elemeként,[8] így terjeszt-

---

[4] A kisnemzetek nemzetépítésének szakaszairól l.: *Miroslav Hroch*: From National Movement to the Fully-formed Nation. The nation-building process in Europe. New Left Review 34. (1993) 5–20.

[5] *Kemény G. Gábor*: Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában: 1892–1900. 2. köt. Bp. 1956, 475.

[6] *Kemény G. G.*: Iratok i. m. 476–480.

[7] *Eduard Fuchs – Hans Kraemer*: Die Karikatur der europäischen Völker vom Altertum bis zur Neuzeit. Berlin 1901. 2–3.

[8] Rajzokat találhatunk még a korszak családi és egyéb szórakoztató hetilapjaiban.

hették, elmélyíthették a sztereotip gondolkodást. E rajzok jelentőségére az etnográfus, Kiss Lajos is rámutatott, ami abban ragadható meg, hogy a kalendáriumok és élclapok „…illusztrációit azok is többször megnézték, akik olvasni nem tudtak”.[9] Egy kortárs élclapszerkesztő is megfogalmazta, hogy szerinte — minden korosztályú és műveltségű ember számára — miért lehetnek hatásosak a karikatúrák: „…Innen van az ő [karikatúra] rendkivüli hatása, mert az ember amit egy kaczagó képpel egy pillanat mulva magáévá tesz, ha akarja sem tudja egykönnyen elfelejteni.”[10] A karikatúra tehát, annak érdekében, hogy közérthető legyen, már ismert motívumokból, sztereotípiákból építkezett, illetve tükrözte a lap olvasóinak véleményét is, mivel a rajzok vázlatait — a magyar és ausztriai lapok szerkesztői üzenetei szerint — gyakran az olvasók küldték be a szerkesztőségekbe.

A lapok karikatúráin azt vizsgáljuk, hogy miként jelent meg a magyar millennium, hogyan ítélték meg az ünnepséget, mely momentumait ábrázolták, milyen tulajdonságokkal ruházták fel a nem magyarok a magyarokat. A fentebbi idézet a nem magyar nemzetiségi csoportok memorandumából is mutatja, hogy e szempontokon kívül érdemes elemezni, hogy a nem magyar nemzetiségi csoportok és anyaországaik képviselői (Szerbia és Románia) miként jelentek meg a lapokban s hogyan reagált a magyar olvasóközönség a millenniumi ünnepségeken való részvétel elutasítására.

A magyarok és a millennium megjelenítése az élclapok hasábjain

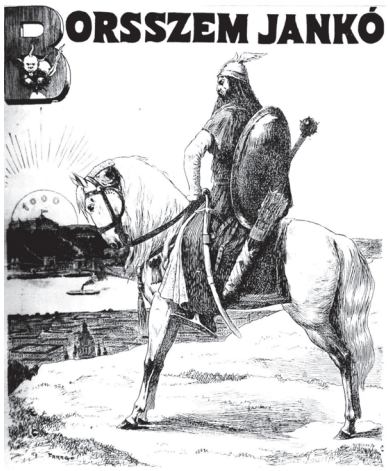

A Borsszem Jankó karikatúráin a millenniumi ünnepségsorozat ábrázolása szorosan összekapcsolódott egyrészt a magyar nemzet nagyságának hangsúlyozásával, másrészt a nem magyar nemzetiségi csoportokkal való konfliktusok élesedésével, a „másik”, a nem magyar lealacsonyításával. A vicclap különböző rovataiban hétről-hétre tett közzé humoros tudósításokat kisebb illusztrációkkal a millenniumi kiállításról, mint ahogy Az Üstökös állandó szereplői, Mujkosiék is ellátogattak vidékről a kiállításra. Az első bemutatásra kerülő alkotás, melyet a kiállítás megnyitását követő első számban publikáltak a Borsszem Jankó hasábjain, patetikus ábrázolásmódja miatt kevésbé illik egy élclapba, de plasztikusan szemlélteti e periódus — magyar szemszögből — legfontosabbnak ítélt szimbólumait (1. kép).[11]

[9] *Kiss Lajos*: Vásárhelyi híres vásárok. Szeged 1956. 39.

[10] Markos Gyulának, a Herkó Páter című vicclap szerkesztőjének gondolatai (előfizetői felhívás: Herkó Páter 1898. december 25.).

[11] BJ 1896. május 3. „Árpád ébredése”. E megjelenítési módhoz ötletet adhatott Vörösmarty Mihály „Árpád ébredése” című drámája is, melyben a honfoglaló vezér ezer év múlva nézi meg, hogyan él a népe. A darabot, melyet a költő 1837-ben a Pesti Magyar Színház megnyitására írt,

A honfoglaló hadvezért, Árpádot pillanthatjuk meg fehér lován teljes fegyverzetében, mintha valamely mondagyűjtemény illusztrációja vagy egy nemzeti romantikus festmény egyik alakja lenne, s a messze távolból Buda várára és a Dunára tekint le. Az élclap Árpád-alakja nagy hasonlóságot mutat Munkácsy Mihály a Honfoglalás című festményén látható honfoglaló vezérrel, s amilyen pozícióban Árpád lova megjelent a Borsszem Jankó képén, az tökéletes mása a Munkácsy-festményen lévőnek. Faragó József alkotásán és Munkácsy képén Árpád testtartása némileg eltér, Faragó rajzán Árpád nem fogja fegyvereit a kezében, nem harcra készen szemléli az ezer évvel későbbi fővárost, míg Munkácsy művén a honfoglaló hős — a győztes csatákat és a bevonulást követően — a kezében tartja még azokat. Az ünnepélyes megnyitót követő első számában Az Üstökös is egy patetikus hangvételű rajzot közölt, melyen nem Árpád, hanem Hungária áll a középpontban,[12] az ő kisugárzása hatja át a képet. Az Üstökösben nemcsak Hungária jelent meg csinos ifjú hölgyként, hanem magát a millenniumot is megszemélyesítette a rajzoló ezzel az allegóriával.[13]

A Figaro nem publikált rajzot az ünnepek kezdetéről, míg a Der Floh ugyan nem olyan ünnepi atmoszférájú képpel, mint a magyar lapok, de negatív felhang nélkül üdvözölte az eseménysort. A Der Floh karikaturistája a magyar és az osztrák-német állapotokat állította szembe: a magyar férfi s a mellette lovagoló fiatal hölgy a szabadságot és a millenniumi ünnepségeket hirdette, míg az osztrák-német lovas kedvese a „reakció", aki nem csak idősebbnek tűnik a rajzon, hanem kevésbé vonzónak is, mint a magyar nő. Az osztrák-német alak lovának a farkát egy lengyel figura, egy lovag és Karl Lueger húzza, mely utal a Monarchia Lajtán túli felének aktuális belpolitikai problémáira, s szembeállítja Ausztria nehézségeit Magyarország idillinek vélt helyzetével.[14] Mindegyik bécsi és pesti újságban a millennium kapcsán a magyarok nemzeti öltözetükben bukkannak fel, s megjelenítésüket nem jellemzi — a karikaturisták egyébként kedvelt eszköze — az arc vagy a test, illetve a testarányok elváltoztatása.

A nemzeti öltözet felső része, az atilla a Humoristické listyben is a magyar nemzet szimbólumaként tűnt fel, de ebben a lapban a magyarok megrajzolásakor már bizonyos torzításoknak is szemtanúi lehetünk: mindig kövéren és általában agresszív vonásokkal ábrázolva tűntek fel, pisztollyal vagy baltával a kezükben, arisztokratikus külsővel, s a képaláírások szerint beképzeltnek és fölényeskedőknek tartották őket Prágában.[15] A Černokňažník rajzolói is atillában

---

1887-ben kétszer adták elő a Nemzeti Színház jubileuma alkalmából, így ismerősen csenghetett címe a kortársaknak. Vörösmarty Mihály drámai művei. Bp. 1998. 680–698., 1040. A honfoglalás képi megjelenítéséről l.: *Mikos Éva*: Árpád pajzsa. A magyar honfoglalás-hagyomány megszerkesztése és népszerűsítése a XVIII-XIX. században. Bp. 2010.

[12] A nemzetek nőként való megszemélyesítése antik tradíciókig nyúlik vissza, amikor az ókoriak Európát ábrázolták ifjú hölgyként, s ezt a hagyományt a keresztény európai képzőművészet is átvette, továbbörökítette. (*Cesare Ripa*: Iconologia. Azaz különféle képek leírása, amelyeket az antikvitásból feltalált vagy tulajdon leleményével megalkotott és magyarázatokkal ellátott a perugiai Cesare Ripa, Szent Mór és Lázár lovagja. [ford.: Sajó Tamás] Bp. 1997. 399–400.), s a nemzetek születését követően országokat, sőt kisebb területi egységeket is megtestesíthetett egy nőalak.

[13] Ü 1896. április 26.

[14] DF 1896. május 3.

[15] HL 1896. május 8.

láttatták a magyarokat, s e lapban is megjelentek „feudális elnyomó”-ként, túlsúlyosan és indulatosan. A szlovák élclap másik magyar érzelműnek tekintett figuratípusa az asszimilált zsidó volt, akit ugyancsak gyakran atillában rajzoltak meg, a képaláírásokban olvasható neveik alapján biztosak lehetünk abban, hogy magyarokká kívántak asszimilálódni (például: Gyémántossi Árpád[16]). E képek negatív színben tüntetik fel az asszimilációt, annak következtében, hogy a felvidéki zsidók többsége esetében is lezajlott a magyarsághoz való önkéntes asszimiláció, melyet a szlovák lakosság növekvő ellenszenvvel figyelt.[17] Így a karikatúrákon összemosódott a magyar érzelműek ábrázolása esetében a zsidó gazdasági „elnyomó”-ról kialakult kép a magyar feudális „elnyomó”-ról élő képzettel, s ez a magyarokkal kapcsolatos negatív asszociációk erősödését hozhatta magával.[18] Jól szemlélteti ezt a következő három gúnyrajzból álló képsorozat, melyeken a szlovák karikaturista ismert reneszánsz kori festményeket dolgozott fel jelentősen átalakított formában, a magyar–zsidó kapcsolatokat hangsúlyozva. Az első kép forrása Raffaello Santi „Madonna del Granduca” című festménye. A karikatúrán ugyancsak Szűz Mária látható a neki felajánlott magyar Szent Koronával, karján egy kisgyermekkel, mely zsidó arc- és testvonásokkal rendelkezik. A rajz nemcsak az asszimilációt jelenítette meg, de kifigurázta a magyar korona felajánlásának mítoszát is. A második torzrajz ötletét a karikaturista Tiziano Vecellio „Adógaras” című festményéből merítette, mely bibliai történetet mutat be: a zsidók Jézust tőrbe akarták csalni, s neki egy garast nyújtva megkérdezték tőle, hogy helyes-e az adófizetés a császárnak. A karikatúrán a szlovákok, akiket a zsidók pénzzel, a magyarok erőszakkal akartak elnyomni, békés, pozitív figuraként tűntek fel, akik tűrik a „zsarnokok” által okozott szenvedést, mint ahogy Krisztus is tette. Az utolsó kép Michelagelo Bounarotti Sixtusi kápolna mennyezetére festett freskójának részletét, „Ádám teremtésé”-t mutatja be átalakítva, s azt sugallja, hogy a magyarok zsidókat „teremtenek”.[19] A szlovák humorisztikus–szatirikus újság magát a millenniumi ünnepséget is módosított zsidó szimbólumokkal ábrázolta (például: Dávid-csillag, „millenniumi medál”),[20] mégis, ahogy azt az alábbi táblázat is szemlélteti, a legintenzívebben a cseh élclap foglalkozott a magyar millenniumi ünnepségsorozattal (1. táblázat).

Figaro	Der Floh	Az Üstökös	Borsszem Jankó	Humoristické listy	Černokňažník
5	4	14	16	26	6

1. sz. táblázat: A millenniumhoz kapcsolódó karikatúrák darabszáma

Forrás: az elemzett élclapok

[16] Č 1901. május 25., Č 1901. május 25.

[17] *Szarka László*: Szlovák nemzeti fejlődés – magyar nemzetiségi politika 1867–1918. Pozsony 1995. 60–69.

[18] A Černokňažník hasábjain 1895, az izraelita felekezet magyarországi bevett vallássá nyilvánítása előtt is felbukkant egy-egy olyan ábrázolás, melyen az asszimilált zsidók és a magyarok kapcsolatát gúnyolták ki, de a magyar állam jelképeit vagy magyar politikusokat még nem ábrázoltak zsidóként.

[19] Č 1896. február 25.

[20] Č 1896. május 25., 1896. augusztus 25.

Eltérő vonás azonban, hogy a Humoristické listy rajzolói zsidó jelképeket nem használtak a magyar millennium kapcsán, s ők alkalmazták a legtöbbféle szimbólumot az állat- és növényvilágból a magyar ünnepségek megjelenítésére. Az egyik ábrázoláson egy lepkét láthatunk, melynek belső oldalán a „Millennium" felirat olvasható, míg a szárny külső felén a „Krach" ('csőd'). A pillangón kívül millenniumi tojást tojó tyúk, tömött liba, pöffeszkedő varangy és páva — mely idegen tollakkal ékeskedik — képében tűnik fel az ünnepség, illetve az ünneplő magyarság. A nem túl pozitív benyomásokat keltő élőlényeken kívül a bűzölgő mocsár is megtestesítette a rendezvényt.[21]

Majdnem minden újságban helyet kapott továbbá a magyar történelmet, a nemzet ősiségét szimbolizáló Ős-Budavár, mely a millennium alkalmából épült fel. Feltűnő, hogy a szlovák lap az egyetlen, amely nem használta rajzain ezt a szimbólumot, nem utalt — még ironikus módon sem — a magyar történelem nagyságát hirdető jelképre (2. táblázat).

Figaro	Der Floh	Az Üstökös	Borsszem Jankó	Humoristické listy	Černokňažník
2	4	4	7	7	0

2. sz. táblázat: „Ős-Budavár" megjelenítésének gyakorisága

Forrás: az elemzett élclapok

A fentebb már említett „Krach"-ra érdemes részletesebben is kitérni, mely a nagy összegű ünnepi költekezések következtében fenyegeti Magyarországot, s szorosan összefügg azzal a Lajtán túli nézettel, hogy a millenniumi ünnepségek túl drágáknak tekinthetők, ezen eltúlzott magyarországi kiadások miatt sikertelenek a kvótatárgyalások,[22] ezt bemutatandó, a Humoristické listy egyik rajzán a magyarok Bécsben kolduskénti járták az utcát.[23] A kolduskénti való ábrázolásmóddal éles ellentétben áll az a bécsi és cseh karikatúrákon ugyancsak felbukkanó álláspont, hogy a Monarchia két államegysége közül a magyar korona országai gazdagabbak, mint a nyugati területek, tehát jogos követelés, hogy a kvótából nagyobb arányú összeget hárítsanak Magyarországra.[24] E rajzokra — mintegy válaszként — a magyar lapokban Bécs túlzott és megalapozatlan igényei tűntek fel a kvótaemelési tervekkel kapcsolatban. Azt, hogy gazdasági szempontból végzetesek lehetnek az állami ünnepi kiadások mutatja, hogy a Krach halálként is kísértett Budapest felett a prágai lap képén. A magas költségek meg nem térülését, a kevésnek ítélt látogatót is szimbolikus jelenetek tet-

[21] A varangy a kapzsiság szimbóluma, míg a páva az elbizakodottság jelképe, mivel ez a madár önmagát tartja a legszebbnek. (*Ripa, C.*: Iconologia i. m. 53., 139.) HL 1896. május 1., 1896. június 5., 1896. július 3., 1896. október 9., 1896. október 30.

[22] F 1896. június 13. *Ákos Paulinyi*: Die sogenannte gemeinsame Wirtschaftspolitik in Österreich–Ungarn. In: Die Habsburgermonarchie 1848–1918. Bd. 1.: Die wirtschaftliche Entwicklung. Hrsg. Adam Wandruszka – Peter Urbanitsch Wien 1973. 573–581.

[23] HL 1896. augusztus 28.

[24] HL 1896. május 29.

ték humorossá a nem magyar lapokban: az egyik kép szerint magyar betyárok ostorral fogják össze a vendégeket, így a pénztárban dolgozók unatkoznak, mert nincs munkájuk, illetve egy „utasokkal teli" üres vonat tart Budapest felé a kiállításra.[25] A Figaro rajzolója szerint pedig a látogatók nélküli Ős-Budavárát nézi bosszúsan a magyar alak, azon szomorkodva, hogy a kiállítások iránt nincsen érdeklődő vendég.[26]

Más aspektusból, de mégsem csupán a nem magyar lapok utaltak az ünnepi eseménysor Janus-arcúságára: a Borsszem Jankó egyrészt magasztalta a rendezvényeket az ezeréves évforduló alkalmából, másrészt kritikával illette azok drágaságát a társadalom több rétege számára.[27] Az Üstökös is közzétett egy képet az „Elkésett útonálló" címmel, mely szerint a kiállításról távozó embert már nem lehet kirabolni, minden pénzét el kellett költenie Budapesten. A háttérben nemcsak Ős-Budavárát pillanthatjuk meg, hanem szállodásokat, vendéglősöket is, sugallva, hogy nem csupán a kiállítás drága a fővárosban a millenniumi rendezvények idején.[28]

Érdekességként megemlíthetjük, hogy csak a magyar lapokban felbukkantak különböző kitalált automaták is a millenniumi kiállítás kapcsán. A Borsszem Jankóban házasságkötő automatát, Az Üstökösben újságíró és bort kimérő berendezéseket láthatunk.[29] A gépeket a millenniumi kiállításon szemügyre vehető sokféle masina ihlethette, melyeket különböző pavilonokban — például: malomipar, cukoripar, távírda — pillanthattak meg a látogatók, a kiállításon nagy számban tekinthették meg a legújabb találmányokat a régebbi felfedezésekkel együtt.[30]

A millennium és a nem magyar nemzetiségi csoportok

A magyarokról alkotott önkép a magyar élclapokban nyilvánvalóan pozitív, a 19. század végére a nem magyar nemzetiségi csoportokról élő sztereotípiák pedig egyoldalúan negatívak. A millennium évében megjelent versek is ellenséges hangnemben születtek, a nem magyar nemzetiségi csoportok „új hódítók"-ként tűntek fel politikai és területi jellegű követeléseik folytán. Karikatúrákon a nem magyar nemzetiségi csoportok közül a szlovákok a pánszlávizmust éltető békaként, a szerbek sertésként kaptak teret.[31] A szerbek, szlovákok és

[25] HL 1896. június 5., 1896. május 29.

[26] F 1896. június 27. A millenniumi kiállítás időszakában minden második nap megjelent a Pesti Hirlapban egy-egy közlemény a napijegyet vett látogatók számáról, illetve a vonattal Budapestre utazók létszámáról. A kiállításra 2.928.946 fő vett napijegyet (ez nem foglalja magában a bérletet váltókat, a szabad- és szolgálati jeggyel rendelkezőket), a vasutak összes forgalma pedig 6.499.687 fő volt (Pesti Hirlap 1896. november 4., 1896. november 5.), így — ha hihetünk a kortárs statisztikáknak — megállapíthatjuk, hogy a rendezvénysorozat sokak érdeklődését keltette fel.

[27] BJ 1896. május 17.

[28] Ü 1896. május 17.

[29] BJ 1896. május 10., Ü 1896. június 7., Ü 1896. május 24.

[30] A millenniumról és az ott kiállított gépekről l.: Magyarország közgazdasági és művelődési állapota ezeréves fennállásakor és az 1896. évi ezredéves kiállítás eredménye. 7. köt. (Ipar, kereskedés, közlekedés). Szerk. Matlekovits Sándor. Bp. 1898.

[31] BJ 1896. július 26., BJ 1896. augusztus 2. A szerbek sertésként való megjelenítése a 19. század végén összefügg egyrészt a kereskedelmi válságokkal és az agrárvámok miatt újra meg újra meg-

románok egy rajzon megjelentek egyszerre majomként, illetve vézna, pici alakokként, akik tipikusnak vélt öltözetükről, fejfedőjükről, illetve a 19. század végére kialakult jellemzően torzított arcvonásaikkal kerültek ábrázolásra. Ez utóbbi karikatúra Rákóczi Ferenc kardjának visszaadása alkalmából készült (2. kép), s a rajzon az orosz cárt pillanthatjuk meg, aki egy mérleg egyik serpenyőjébe helyezte Rákóczi kardját, s mivel a másikban lévő nemzetiségi csoportok könnyebbnek bizonyultak a kardnál, a mérleg serpenyője felemelkedett, a nemzetiségi figurák pedig ijedten kiesnek belőle. A karikatúra azért tekinthető paradoxnak, mert e szerint épp a cár az, aki a pánszláv agitációt megnehezíti a korszakban pánszlávnak, illetve oroszbarátnak tartott nemzetiségi csoportok számára. A rajz alatt publikált rövid vers feleleveníti a nem magyar nemzetiségi mozgalmak negatív megítélését amiatt, hogy nemzetközi fórumokon is egyre gyakrabban hangsúlyozták magyarországi vélt elnyomott, jogfosztott helyzetüket, amit a kortárs magyar politikai elit teljesen alaptalan vádaknak tekintett („világcsalók").

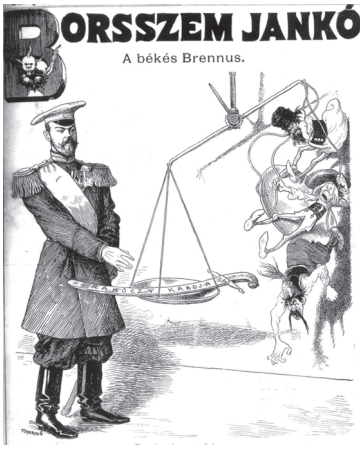

„Egy kardot vet ő be
A fél serpenyőbe
És a pánszláv magyarfalók,
Világcsalók –
Hopp! … repülnek fel a levegőbe."[32]

A pánszlávnak tekintett csoportok közül a Szerbiával való konfliktus alkalmat adott az újságoknak a gúnyolódásra, mivel a kiskorú szerb uralkodó, Sándor nem kívánt megjelenni Budán, míg a többi szomszédos ország koronás fői mind tiszteletüket tették a millenniumi kiállításon. A király viselkedése kapcsán a magyar felháborodás teret adott az ironikus megjegyzéseknek az uralkodó kiskorúsága miatt, melyet rávetítettek az ország fejletlenségéről, civilizálatlanságáról élt előítéletekre, illetve tematizálták a szerbekről 1896-ra már megszilárdult előítéleteket (agresszív, vad, vérszomjas, gyilkos hajlamú). A Borsszem Jankó — Sándor szájába adott — képaláírása szerint a szerb király nem tiszteli Magyarországot, amit a következőképpen fejez ki: „Vadráczka. Mit? Az egész művelt világ ünnepli Hungáriát? Akkor nekem nincs jussom hozzá. Én

újuló agrárkrízisekkel, másrészt mivel Szerbia fő kiviteli terméke a sertés volt, így már 1860-ban felbukkant a Figaróban Szerbia „Schweineland"-ként („Sertésország") (1860. március 3.). A sertés az ikonológiában a tudatlanságot és a lustaságot megtestesítő állat (*Ripa, C.*: Iconologia i. m. 136., 447.), mely tulajdonságokat a kortársak képeken és szövegesen is vonatkoztatták a szerbekre. – Az élclapokban „új hódító"-ként nemcsak a nemzetiségi mozgalmak képviselői tűntek fel, hanem — az antiszemita lapokban gyakrabban — a kelet felől érkező zsidók.

[32] BJ 1896. augusztus 23. A karikatúra címében olvasható név az Itáliába betörő „barbár" hadvezérre, Brennusra utal, aki Róma ellen vonult (Polübiosz történeti könyvei. 1. köt. [ford.: Muraközy Gyula] Máriabesnyő–Gödöllő 2002. 500.). A római hadsereget Kr. e. 391-ben megverte a gall hadvezér, s a legenda szerint kardját a mérleg egyik serpenyőjébe helyezte, hogy a legyőzött rómaiaknak több hadisarcot kelljen fizetni (*Tóth Béla*: Szálló igék lexikona. Bp. 1906. 49.). II. Miklós a kard visszaadása miatt kaphatta a „békés Brennus" elnevezést.

kicsúfolom és megvetem."[33] A beszélő megnevezése („Vadráczka") kicsinyítő képzővel történt, s a szöveg felvillantja azt a sztereotípiát is, hogy Szerbia nem tartozik a „művelt világ"-hoz. A millenniumi ünnepségek kezdetével egy időben a szerbek Belgrádban magyar zászlót égettek, mely ellen a magyar vicclapok több elítélő, a szerbeket lealacsonyító írással tiltakoztak:[34]

„Büszkén leng a magyar zászló,
Most és mindörökre.
Ha bántotta, karddal mentünk
Németre, törökre.
Ezt a silány semmi ráczot
Húzzuk csak deresre –
S csihi-puhi, porzó-pálcza!...
Hogy az adta rossz vadrácza
Holtig emlegesse!"[35]

Az Üstökös rajzolói is reagáltak a szerb király elutasító magatartására. E lapban a szerb uralkodó egy, a magyar koronát viselő oroszlán felé Szerbiából mérgesen fújó disznóként bukkant fel.[36] A háttérben Ős-Budavárát láthatjuk, az előtérben lévő két állat között jelentős kontrasztot figyelhetünk meg: az oroszlán az erő és a hatalom szimbóluma, ő az állatok királya, a sertés kisebb és a kevésbé dicsőséget sugalló állat, akinek a fején a szerbekre jellemzőnek vélt sipka, míg az oroszlánén a Szent Korona látható. Ugyancsak Szerbián gúnyolódik az a kép, mely egy sertésekből álló küldöttséget jelenít meg a Várban egy fogadás közben, s a képaláírás szerint ez „Allegórikus feltüntetése annak, a mi eddig a legkiötlőbb a kiállítási ünnepségből."[37]

A millenniumra ellátogató román királyt, I. Károlyt már nem animizálta Az Üstökös karikatúrája, de az ő ábrázolása és a magyarok megjelenítése között is felfedezhetünk eltéréseket: a magyar figurák magabiztosságról tanúskodnak, míg a román királyi pár riadt, az uralkodó fején pedig nem koronát pillanthatunk meg, hanem egy — a magyar élclapokban gyakran felbukkanó románokhoz kapcsolódó fejfedőt — kucsmát.[38] A kucsma nemcsak a románok azonosítására szolgáló ruhadarab a magyar lapokban, de hangsúlyozhatja azt a különbséget is, ami az ezeréves magyar Szent Korona és a vasból készült 19. századi román korona, illetve a hosszú múltra visszatekintő magyar és az újdonsült román államiság között érzékelhető.

A cseh és a bécsi kormánypárti élclap is reflektált arra, hogy Sándor nem tett hivatalos látogatást Budán. A művészek szembeállították vele az előző

---

[33] BJ 1896. május 17.

[34] Zászlóégetésre nem csak a millennium kapcsán került sor, magyarellenes érzelmek kifejezésére jelképes eszköz lehetett, például 1883-ban a horvátok is éltek ezzel a szimbolikus aktussal. *Sokcsevits Dénes*: Horvátország a 7. századtól napjainkig. Bp. 2011. 415.

[35] BJ 1896. május 17.

[36] Ü 1896. május 10.

[37] Ü 1896. május 10.

[38] Ü 1896. május 3.

uralkodó, Milán, Sándor édesapja viselkedését: Milán, mivel a szórakozást és a hölgyek társaságát igen kedvelte, véleményük szerint szívesen részt vett volna az ünnepségeken. A Humoristické listy karikatúráján is sertés képében láthatjuk a volt szerb királyt, aki szomorkodik, hogy nem fürödhet meg a „sárban", azaz Buda várában. A szöveg megfogalmazása nemcsak arra utal, hogy Milán nem képviselhette a millenniumi ünnepségeken Szerbiát, hanem negatív asszociációkat kelt az ünnepélyhez kapcsolódóan.[39]

Milan ábrázolásán kívül a Der Flohban egy gúnyrajz tér ki a magyarországi nemzetiségi viszonyok megítélésére. Ez a rajz kétségbe vonja azt a magyar állítást, mely szerint a magyarok a nem magyar nemzetiségi csoportok követelései nyomása alatt állnának. A nemzetiségi csoportokat férfiak testesítik meg, akik szép magyar hölgyekkel igyekeznek kapcsolatba lépni, de a magyar nők vonakodnak már a kapcsolatfelvétel pillanatában.[40] E ponton visszautalhatunk arra a már említett, ugyancsak a Der Flohban publikált képre, mely szerint az osztrák-német ló farkát egy lengyel alak ráncigálja, azaz Ausztria küzd a Lajtán túli nemzetiségi mozgalmak követeléseivel.[41]

A szlovák élclap viszont a nem magyar nemzetiségi csoportok elnyomását hangsúlyozta. Az egyik karikatúrán a földgömböt láthatjuk, mely úgy bukkant fel, mintha az egész Földön csak Magyarország létezne, s a glóbusznak majdnem a közepén helyezkedik el Budapest.[42] A karikatúra tematizálta a keletről érkező galíciai zsidók Magyarországra vándorlását is, ami ugyancsak gyarapította a zsidó–magyar lakosságot – szemben a szlovákokkal, akik közül a rossz gazdasági körülmények miatt sokan vándoroltak ki Amerikába. A földgömböt a — szlovák, szerb, román s talán a szász — nemzetiségi mozgalmak képviselői tartják a hátukon, s a tetején láthatók a magyarok és az asszimilált zsidók. Ez az ábrázolási mód középkori tradíciókkal rendelkezik: a földgömb a feudalizmus időszakában készült rajzokon a három rend vállát nyomta, akiknek feladata ezáltal a meglévő, de számukra nem kedvező világrend fenntartása volt, s a glóbusz tetejére ránehezedett plusz súlyként vagy az uralkodó vagy az egyház.[43] A karikatúrát tehát értelmezhetjük úgy, hogy a szlovák megközelítés sze-

---

[39] HL 1896. október 30., DF 1896. május 5.

[40] DF 1896. május 17.

[41] Az ausztriai nemzetiségi mozgalmak követeléseiről l. pl.: Die Habsburgermonarchie: 1848–1918. Die Völker des Reiches. Bd. 3. Hrsg. Adam Wandruszka – Peter Urbanitsch. Wien 1980.; a nyelvhasználati követeléseikről l.: *Alfred Fischel*: Das österreichische Sprachenrecht. Brünn 1901. és *Karl Gottfried Hugelmann*: Das Nationalitätenrecht des alten Österreich. Wien–Lepzig 1934.

[42] Č 1896. március 25.: „Pánmagyarország elfoglalása 1896-ban. Mi lesz akkor, ha ez az összes oda feljut, és a négy pillér eltörik?" A „magyar glóbusz" a magyar sovinizmust gúnyoló szállóige, melyet 1861-ben a bécsi Donauzeitung (az Anton von Schmerling vezette kormányzat szócsöve, rövid életű lap: 1860–1862. *Lothar Höbelt*: Die deutsche Presselandschaft. In: Die Habsburgermonarchie: 1848–1918. Politische Öffentlichkeit und Zivilgesellschaft: Die Presse als Faktor der politischen Mobilisierung. Bd. 8/2. Hrsg. Adam Wandruszka – Peter Urbanitsch – Helmut Rumpler. Wien 2006. 1835.) egy névtelen tárcaírója használt először Tóth szerint, „ráfogva egy magyar emberre, hogy a könyvesboltban azt mondta; Geben Sie mir globus von Ungarn". (*Tóth Béla*: Szájrul szájra. Bp. 1895. 346.) Tóth forrásként Ágai bécsi levelét nevezi meg a Vasárnapi Ujságból (1861. április 28.).

[43] Das Bild als Waffe. Mittel und Motive der Karikatur in fünf Jahrhunderten. Hg. Gerhard Langemeyer. München 1984. 221. Az ábrázolási mód köthető antik tradíciókhoz is, mivel Zeusz At-

rint a „világrendet” Magyarországon a nemzetiségi csoportok tartják fenn, s a szórakozó asszimilált zsidók és magyarok, illetve a beáramló galíciai zsidók jelentik a plusz terhet. A „magyar glóbusz” szlovák interpretációja arra is ráirányítja a figyelmet, hogy ha a feudalizmus rendszere egykor megdőlt, akkor a számukra kedvezőtlennek ítélt helyzet is változhat a jövőben.[44] A „magyar glóbusz” a millennium kapcsán megjelent a Figaróban is az idős Tisza Kálmán volt magyar miniszterelnök testére ráhúzva, s a földgömb közepén az „Ős-Budavár” felirat, míg az Északi-sark helyett „Észak-Magyarország”, a Déli-sark helyett „Dél-Magyarország” olvasható (3. kép).[45] Mindkét karikatúra a magyar büszkeségét és sovinizmust figurázta ki.

A szlovákok helyzetével együtt érző Humoristické listyben a magyarországi nemzetiségi kérdés többször s változatos szimbólumokon keresztül került megjelenítésre, ami azonos a szlovák és a cseh lap megközelítésében az az, hogy a magyarok elnyomóként láthatók a rajzokon. Az egyik karikatúrán a magyar figura pisztolyt tart a szlovák szereplő felé miközben lefényképezni szeretné őt, s utasítja a szlovákot (4. kép): „És most mutasd, hogy vidám vagy! Egy, két, há.”[46]

A rajz alapötlete, mely szerint a magyar figura kényszerrel fedi el a nemzetiségi csoportok vélt magyarországi helyzetét, magyarázható a nem magyar nemzetiségi csoportok európai aktivitásának növekedésére adott magyar reakciókkal, illetve azzal, hogy a millenniumi kiállítás nemzetiségi pavilonjai is a magyarok és nem magyarok békés együttélését igyekezett bemutatni. A románok Memorandumukban sérelmezték jogfosztottnak ítélt magyarországi helyzetüket 1892-ben, ugyanők felszólaltak a brüsszeli interparlamentáris konfe-

---

laszt büntetésként kötelezte arra, hogy a vállán tartsa az egész égboltot. Mitológiai enciklopédia. 1. köt. Szerk. Hoppál Mihály. Bp. 1988. 654.

[44] A képet részletes elemzés nélkül közli Miloslav Szabó, akinek azonban rendelkezésére állt levéltári forrás a karikatúra keletkezésének körülményeiről, mely leírja magát a képet, s azt, hogy a glóbusz tetején a magyar és a zsidó figura csárdást járnak, tehát a magyar már csak a zsidóval táncolhat, a többi nem magyar nemzetiségi mozgalom képviselője nem akar részt venni a csárdásban (*Miloslav Szabó*: Invasion of „Judeo-Magyars”? The Hungarian Millennium of 1896 in the Anti-Semitic Caricature. In: Competing Eyes: Visual Encounters With Alterity in Central and Eastern Europe. Eds. Dagnoslaw Demski – Ildikó Sz. Kristóf – Kamila Baraniecka-Olszewska. Bp. 2013. 217–218.).

[45] F 1896. október 31. „Koloman **Tisza**, der politisch längst **Todte**,/Steht wiederum auf. – Wirkung der **Quote**!” (**Tisza** Kálmán, aki politikailag már régóta **halott**,/ismét feltámadt. – A **kvóta** hatása!)

[46] HL 1896. május 29.

rencián a magyarországi vélt elnyomásuk ellen 1895-ben, s ugyanebben az évben Budapesten a nemzetiségi kongresszuson fejtették ki a nem magyar nemzetiségi mozgalmak képviselői elégedetlenségüket helyzetükkel. 1896-ban az interparlamentáris kongresszust, melynek célja a konfliktusok békés rendezése volt, Budapestre hívták egybe, ezért is vélhette úgy a cseh rajzoló, hogy a magyarok érdeke a nemzetiségi konfliktusok tagadása, s hogy a pozitív magyar–nem magyar viszonyról tudósítsák Európát.[47] Ugyancsak a hazugság motívumára utal az a kép is, mely szerint a magyar alak hosszú Pinocchio-orral néz lefelé a körtáncot járó nem magyar figurákra, miközben megjegyzi: „Az igazság az, hogy nő az egyenlőség".[48] Az — elnyomottság — egyenlőségét ábrázolja azonban az a rajz, melyen a magyar figura a nem magyar nemzetiségi csoportok fejfedőin sétál, amit a karikaturista így kommentált: „A magyarok olyan találékonyak, hogy mások fején is tudnak járni. Csak sajnos nem a sajátjukon."[49]

A cseh élclap az elnyomás motívumán kívül a nem magyar nemzetiségi mozgalmak veszélyességére hívta még fel olvasói figyelmét. Az egyik alkotás szerint a magyar alak erősen izzad a nem magyar csoportok nyomása alatt, akik nap képében láthatók a karikatúrán, melynek sugarai égetik a magyar figura testét.[50] Ezek a figyelmeztetések talán az osztrák-német politikai elitnek is szóltak, mivel sugallották, hogy ha nem sikerül Ausztriában a nemzetiségi mozgalmakkal a megbékélés, milyen erős lehet ellenzéki magatartásuk és nemzeti mozgalmuk.

Befejezésként idézhetjük a Borsszem Jankó szerzőjének — némiképp ironikus — próféciáját a „nemzetiségi kérdést" illetően „A jövő ezerévi kiállítás" című írásából, mely egy képzeletbeli népszámlálás eredményéről szól: „…Örvendetes tünemény, hogy a mai napon véget ért a nemzetiségi kérdés. Horvát testvéreink mind siettek a »magyar« rubrikába beirni a nevöket. Az oláh is mind magyarnak vallotta magát. Nincs egy lélek aki szerbnek, tótnak, vagy németnek iratkoznék. Mind a kétszáz millió jó magyar és igazi hazafi."[51]

Összegzés

Az elemzés eredményei azt mutatják, hogy a legtöbb kérdésben némileg eltérő álláspontot tükröznek az élclapok. A magyar lapok természetesen a nemzet nagyságát, dicsőségét hangsúlyozták és a nemzetiségi mozgalmak törekvéseit gúnyolták ki. A cseh és a német vicclapokban az azonos módon jelent meg, hogy a magyar fél a millenniumi ünnepségekre jelentős összegeket áldozott és a transzlajtániai területeket gazdagabbnak ítélték, s megállapították, hogy a Monarchia közös költségeire aránytalanul keveset szántak a magyarok. A nem magyar nemzetiségi csoportok helyzetét viszont már eltérően láttatják: a Der Floh élcelődött a magyar panaszokon, melyek szerint e mozgalmak egyre na-

[47] *Kemény G. G.*: Iratok i. m. 327–328.
[48] HL 1896. július 17.
[49] HL 1896. szeptember 18.
[50] HL 1896. május 29.
[51] BJ 1896. május 31. A szerzőt motiválhatták az 1896. évi fővárosi népszámlálás előkészületei, illetve annak elhalasztása 1896 tavaszáról az év őszére. Az összeírás körülményeit és eredményeit l.: *Kőrösy József*: Az 1896. évi november hó 15-én tartott népösszeírás eredményei. Bp. 1898.

gyobb veszélyt jelentenének az ország területi integritására, a Figaro egyáltalán nem tárgyalta a kérdést, a Humoristické listy viszont a magyar sajtó által propagált békés viszonyt vonta kétségbe. A legerőteljesebben — a leginkább érintettként — a Černokňažník támadta a magyar nemzetiségi politikát és a nem magyar nemzetiségi csoportok helyzetét Magyarországon. E lap ábrázolta mindközül a legszélsőségesebben a magyarokat, akiknek egyrészt keleti eredetét és barbárságát hangsúlyozta, másrészt kigúnyolta, hogy a magyarság létszámarányának növekedése szoros összefüggésben állt a zsidóság önkéntes asszimilációjával, mely ebben az időszakban volt az addigi legnagyobb mértékű. Láthatjuk, hogy a magyar millenniumot mindegyik újság a saját nézőpontjából, saját politikai, társadalmi–gazdasági helyzetét rávetítve értékelte, aszerint mutatta be.

„AND NOW SHOW THAT YOU ARE HAPPY!"

The Hungarian Millennial Festivities on Caricatures

By Tamás Ágnes

(Summary)

The topic of the present paper is connected to an event of Hungarian history, which mobilised great masses at the end of the nineteenth century, namely the millennium of the Hungarian landtaking. The series of festivities, of which an organical part was the millennial exhibition demonstrating the historical achievements and greatness of the Hungarian Kingdom, had been preceded by a long period of feverish preparation, and thus received considerable attention in the press. However, the reactions that the commemoration of the Hungarian conquest elicited from the public of Hungary and the Austro-Hungarian Monarchy in general were not exclusively positive, a fact that is clearly reflected in the sources chosen for this paper, the caricatures of satirical reviews.

Alongside the two pro-government satirical papers published in the two centres of the Monarchy (Borsszem Jankó, Der Floh), two other humorous papers have been chosen for the analysis, the Viennese Figaro, which was immune to party politics, and the moderately oppositional Az Üstökös (The Comet). The results of the analysis have been nuanced by comparison with the relevant caritarures published in a Slovak (Èernokòa ník, Turócszentmárton, Martin) and a Czech paper (Humoristické listy, Prague).

The caricatures which appeared in these papers were investigated with a view to reconstruct the context in which the Hungarian Millennium was represented, how the festivities were regarded, and what characteristics were attributed by a foreign public to the Hungarians. Alongside these points of view, it was also worth examining the ways in which the non-Hungarian minority groups and their majority countries (Serbia and Romania) were represented in these papers, and in which the Hungarian public reacted to the refusal by the minorities to participate in the millennial celebrations. Not surprisingly, the analysis has revealed divergent attitudes in the caricatures of the satirical papers examined: each paper represented the Hungarian Millennium from its own point of view, projecting on it its own political and social preconceptions.

Zsoldos Ildikó

„A MI HÁBORÚNK IGAZSÁGOS…”

A szatmári Vécseyek és az első világháború

„A mi háborúnk igazságos, mi senki másét soha sem akartuk, sőt a túlságig engedékenyek voltunk, de ettől eltekintve, nem hiszem, hogy lehetséges legyen, hogy a romlott Francia és a korhadt Oroszország, s egy vad gyilkos nemzet [a szerb] kerülhessen oly nemzetek fölé, milyenek mi és a németek vagyunk”[1] – írta gróf Cebrian Istvánné született Vécsey Magdolna bárónő nagynénjének, Mária Valéria főhercegnő főudvarmesternőjének[2] 1914 nyarán, akinek gondolatvilágát ekkor elsősorban X. Pius pápa utódjának személye foglalkoztatta. Tanulmányunkban a Habsburg-házhoz sok szállal kapcsolódó, a történelmi Szatmár vármegye második legtekintélyesebb — de nem csak a lokális, hanem az országos politikában is szerepet játszó, ennek ellenére a történettudomány által meglehetősen elhanyagolt — családjának számító szatmári Vécseyek[3] első világháborús szerepvállalását tesszük vizsgálat tárgyává. Elsőként báró Vécsey József (1829–1902) és Dessewffy Blanka grófnő (1842–1917) fiaira koncentrálva, majd a hölgytagok tevékenységére.

Primer forrásbázisunkat elsősorban a Kolozsvárott őrzött családi archívumban[4] fellelhető korrespondencia, naplók és gazdasági iratok alkotják. Ezeknek a leveleknek egy részét A szatmári Vécseyek a 19–20. században című forráskiadványban publikáltam.[5] Értékes forrás Vécsey Magdának a Pallas Kiadó

---

[1] Arhivele Naţionale Direcţia Judeţeană Cluj (a továbbiakban: ANDJC) 452 Fondul familial Vécsey (a továbbiakban: 452) Nr. inv. 211 Corespondentă 1895–1935. (a továbbiakban: Nr. inv. 211) H. é. n. [1914. nyár] Vécsey Magda Kornis Miklósnéhoz; A levelekből idézett részleteket a mai helyesírás szabályai szerint közöljük. Ezt alkalmazzuk a nagy és kisbetűk, a rövid és hosszú magánhangzók, illetve mássalhangzók használatában, a szavak egybe- és különírásában, valamint a személy- és településnevek megjelenítésében. Egyes meghonosodott idegen szavak írásmódját modernizáltuk. A korhűség kedvéért természetesen meghagytuk az archaizmusokat, megőriztük a levélírók stílusának a korra jellemző sajátosságait. Mivel a központozásra sok esetben nem figyeltek a levélírók, a könnyebb olvashatóság, értelmezhetőség és élvezhetőség kedvéért az indokolatlanul hosszú mondatokat vesszővel, ha nagyon szükségesnek éreztük, ponttal tagoltuk. A levelek magyarázatot igénylő részeire a lábjegyzetben, illetve szövegközi szögletes zárójelben [ ] adunk felvilágosítást. A tollhibákat kijavítottuk. A fejcímekben két nevet szerepeltetünk, a levelíróét és a címzettét. A nevek mellett nem tüntetjük fel a nemesi címeket.

[2] Gróf Kornis Miklósné szül. Vécsey Mária bárónő (1842–1929), a titkos tanácsnoknéi ranggal felruházott csillagkeresztes és palotahölgy a gyermek főhercegnő nevelőnője volt.

[3] A szatmári Vécseyek genealógiájához l. *Zsoldos Ildikó*: A két Vécsey. Századok 147. (2013) 747.

[4] A Vécsey család sárközújlaki levéltárának történetéről l. *Zsoldos I.*: A két i. m. 748.

[5] A szatmári Vécseyek a 19–20. században. A bev. tanulmányt írta és a kötetet szerk. Zsoldos Ildikó. Nyíregyháza 2011.

gondozásában 1921-ben megjelent adatgazdag, tárgyilagosságra törekvő memoárja, melyben a szerző egy oroszországi hadifogolytáborokat látogató vöröskeresztes hölgymisszió tagjaként szerzett impresszióit, tapasztalatait vetette papírra.[6] Az opusz hitelesnek tekinthető, a történészek számára mind a mai napig használható. A munka tulajdonképpen beleilleszkedik az 1920-as, 1930-as években nagy népszerűségnek örvendő hadifogoly-irodalomba. A magyar hadifogoly tisztek visszaemlékezései közül Stessel Ernőében[7] találunk említéseket Cebrian grófné látogatásáról. A hadifogolykérdés tanulmányozása szempontjából alapmű az 1930-ban megjelent Hadifogoly magyarok története című két kötetes feldolgozás, melyek fejezeteit elismert szakemberek állították össze.[8] A második kötetet kizárólag az oroszországi hadifogságba került katonasorsok bemutatásának szentelték. Dicséretet érdemel az óriási mennyiségű levéltári anyag feldolgozása, nevezetesen a budapesti Hadtörténelmi Levéltár és a bécsi Hadilevéltár témával kapcsolatos iratai, a magyar, osztrák, német, dán, svéd, svájci vöröskeresztes kiküldöttek — köztük Cebrianné — beszámolói, az USA vöröskeresztes szervezeteinek és az amerikai Keresztény Ifjak Világszövetségének jelentései. Természetesen a volt hadifoglyok memoárjai szintén beépítésre kerültek. A történész azonban hiányolja a lábjegyzetelést, a lelőhelyek pontos megjelölését. Kritikával kell illetnünk az opuszt a nem egységes szerkesztés tekintetében és a többszöri ismétlések előfordulása miatt. A második világháború utáni időszakból meg kell említenünk Józsa Antal Háború, hadifogság, forradalom című monográfiáját, melyre bár a marxista történelemfelfogás erősen rányomta bélyegét, alapos forráskutatáson alapuló, adatgazdag munka.[9] Józsa mellőzte Cebrianné visszaemlékezését. Petrák Katalin szintén, aki az első világháború kirobbanásának centenáriumához közeledve publikálta Emberi sorsok a 20. században című kötetét[10]. Pedig Vécsey Magda memoárja az irodalmin túl történelmi értékkel is bír, hiszen ez a rendkívül művelt, széles látókörű

---

[6] *Özv. gróf Cebrian Istvánné*: Gloria victis. Bp. 1921. – A memoárról a Katolikus Szemlében jelent meg könyvismertetés. Katolikus Szemle 35. (1921) 448.

[7] Stessel Ernő 1914. szept. 12-én az első lembergi csatában esett hadifogságba a 12. honvéd gyalogezred őrnagyaként. A krasznojarszki táborba szállították, ahol három hónap kivételével 1922 tavaszáig raboskodott. (1918 májusában egy invalidus szállítmánnyal hazaindult, de útközben a csehek feltartóztatták és rövid tomszki tartózkodás után visszaszállították Krasznojarszkba.) Itteni életéről pontos és szisztematikus feljegyzéseket készített abban a tudatban, hogy hazatérve kimerítő jelentést kell írnia a fogságban töltött időszakról. Stessel részt vett a hadifogolytábor katonai szolgálatainak kiépítésében, a tiszti nyilvántartás megszervezésében. Beosztásából adódóan betekintést nyerhetett a parancsnokság aktáiba. Megmaradt jegyzeteit 1922-es hazaindulása előtt egy krasznojarszki polgárnál hagyta megőrzésre. Ezeket 1924-ben hiánytalanul megkapta. Segítségükkel készítette el tárgyilagosnak tekinthető munkáját, mely a mai napig a leghitelesebb, rendkívül széles spektrumú leírása a krasznojarszki lágerre jellemző viszonyoknak. *Stessel Ernő*: Hadifoglyok élete Szibériában. Krasznojarszki hadifogolytábor. Bp. 1925. VII–IX.

[8] Hadifogoly magyarok története. I–II. Szerk. Baja Benedek – Dr. Lukinich Imre – Pilch Jenő – Zilahy Lajos. Bp. 1930.

[9] *Józsa Antal*: Háború, hadifogság, forradalom. Magyar internacionalista hadifoglyok az 1917-es oroszországi forradalmakban. Bp. 1970.

[10] *Petrák Katalin*: Emberi sorsok a 20. században. Magyar hadifoglyok és emigránsok a Szovjetunióban a két világháború között. H. n. [Bp.] 2012.

arisztokrata nő érdekes és értékes adalékokkal járult hozzá a korabeli oroszországi viszonyokról szerzett ismeretek gyarapításához.

Vécsey bárók a haza szolgálatában

Az 1902-ben elhalálozott Vécsey József és Dessewffy Blanka három fiút nevelt fel. Az, hogy a szülők, elsősorban az erős akaratú apa a fiúk számára milyen karriert jelölt ki, rávilágít arra, hogy a dualizmusban végbemenő polgári átalakulás idején milyen emelkedési lehetőségek álltak az arisztokraták előtt. Vécsey József legidősebb fiát, Lászlót (1866–1924) katonai pályára vezényelte,[11] pedig a fiú egyáltalán nem érzett vonzódást a katonáskodás iránt. Apja halálát követően tizenhat éves szolgálat után századosként távozott a hadsereg kötelékéből. Középszerű tiszti pályafutásában releváns szerepet játszott az a tényező, hogy szolgálati ideje alatt nem zajlottak nagy háborúk.

A világháború kitörése azonban újra szolgálatba állította. A Honvédelmi Minisztérium[12] parancsára behívták mint „automobilität". A Magyar Királyi Önkéntes Gépkocsizó Testületet 1909-ben alapították abból a célból, hogy javítson a honvédség és a közös hadsereg gyenge gépkocsi-ellátottságán. Az első automobil — mely gyorsaság tekintetében még nem konkurált a lovasjárművekkel — 1895-ben jelent meg Budapest utcáin Hatsek Béla műszerésznek köszönhetően, majd Törley József pezsgőgyáros is hozatott be egy Benz-gyártmányú kocsit. Törley a magyar automobilizmus lelkes úttörőjeként nagyban hozzájárult a kezdeti fejlődéshez.[13] Az 1900-ban alakult Királyi Magyar Automobil Club[14] becslése szerint 1899-ben Magyarországon csupán ötven körül lehetett az automobilok száma. A szatmári Vécseyek az elsőt 1904-ben vásárolták. A későbbiekben tovább bővült a tulajdonukban lévő járművek száma. A családi korrespondencia szerint 1909-ben az egyikkel történt egy tragikus baleset. A Váczi utcán egy rohanó kisfiú nekiugrott és azonnal meghalt. Vécsey Magda a római Germanicumban tanuló öccsének így számolt be a sajnálatos esetről: „Mi nem ültünk benne, s mindjárt akadt sok tanú, ki bizonyította, hogy egész lassan ment, s a gépészt nem terheli hiba, ő úgy vigyázott. De azért a baj megvan, s a sok ezer rossz és sokszor igazán könnyelmű kezekre bízott gépek között minket ért az a borzasztó dolog, holott 10 évi kitűnő városi bizonyítvánnyal bíró emberünk van, s a legjobb lassú városi gépünk, ez a fátum!"[15] Az

---

[11] Vécsey László katonai karrierének értékeléséhez l. *Zsoldos I.*: A két i. m. 763–766.

[12] Az Osztrák–Magyar Monarchia többszintű védereje három különböző minisztérium felügyelete alá tartozott. A császári (és) királyi hadsereg a Császári és Királyi Hadügyminisztériumhoz, a magyar királyi honvédség a Magyar Királyi Honvédelmi Minisztériumhoz, a Landwehr pedig a Császári és Királyi Honvédelmi Minisztériumhoz.

[13] Hatsek Béla kezdeti lendülete után viszonylag gyorsan megunta a sokszor csökönyös masinával és a közvélemény ellenszenvével való küzdelmet. – A Királyi Magyar Automobil Club jubiláris aranykönyve 1900–1930. Szerk. Lindner Ernő – Illés István. Bp. 1930. 11.

[14] A megalakuláskor elnöke gróf Szapáry Pál, alelnöke Törley József. A Királyi Magyar Automobil Club tagjai egyrészt a Park Club arisztokratáiból (mint pl. a Vécseyek), másrészt a műszaki nóvumokra fogékony mérnökökből és katonatisztekből, harmadrészt tehetős nagypolgárokból kerültek ki.

[15] ANDJC 452 Nr. inv. 216 Aurel Vécsey Corespondentă 1866–1912. (a továbbiakban: Nr. inv. 216) Bp., 1909. febr. 13. Vécsey Magda Vécsey József Aurélhoz

1901-ben kibocsátott tizenhét pontból álló első autóforgalmi rendelet értelmében minden — a fővárosi főkapitányság által kibocsátott használati engedéllyel bíró — automobil évente „műszaki vizsgán" való részvételre volt kötelezve. A vezetői engedélyeket szintén a főkapitányság állította ki. Külterületi utakon 30 kilométeres sebességet engedélyezett a rendelet. A főváros belterületén a széles, gyenge forgalmú utcákon maximum 15 kilométeres sebességgel, a keskeny és nagy forgalmú utcákon 10 kilométeres sebességgel lehetett közlekedni. Azokon a helyeken, ahol a járókelők nem csak a járdát, hanem az úttestet is használhatták sétálásra, csupán az emberi lépésnek megfelelő gyorsaságot engedélyezett a szabályozás.[16]

A témánk szempontjából fontos katonai automobilizmus kezdetei is a századelőre estek. 1901-ben jelentek meg először automobilok a hadgyakorlatokon. 1909-ben a közös hadügyminiszter egy, a teherautomobilok beszerzését sürgető képviselői kérdést azzal az indokkal hárított el, hogy nem áll rendelkezésre elegendő hitel. Tájékoztatása szerint ebben az időben 25 automobil úti-mozdony, 10 teherautó, 5 könnyű teherkocsi és 3 műhelyautomobil vett részt a hadgyakorlatokon, továbbá azok a személyautomobilok, melyeknek egy részét a Magyar Királyi Önkéntes Gépkocsizó Testület tagjai bocsátottak rendelkezésre.[17] A világháború kitörésekor a katonai hatóság a Vérmezőre rendelte az ország automobiljait, melyekből egy bizottság a tíz napos rekvirálás alkalmával 400 személy- és 144 teherautomobil hadi célra való rendelkezésre bocsátását tartotta szükségesnek.[18]

Vécsey László 1914 augusztusának első napjaiban kezdte meg az automobilista szolgálatot. Elsősorban bécsi megbízatásokat kapott, de helyi fuvarjai is akadtak. Veszélyes vállalkozásként értékelte ezeket az utazásokat a gyakori balesetek miatt, amelyek előidézésében jelentős szerepet játszott, hogy a kedélyeket a kémekre és a francia pénzt „motorokra heccelték".[19]

Vécsey Lászlót szeptemberben a pétervárádi (petrovaradini) főhadiszállásra vezényelték.[20] Magyarország szerbek által lakott területének túlnyomó többsége a katonai övezetbe tartozott. Itt a hadsereg-főparancsnokság katonai igazgatása érvényesült, míg más részein a magyar kormány „kivételes hatalma".[21] „Minden hatósági és katonai intézkedés és rendszabály itt most már

[16] A Királyi Magyar i. m. 24–25.

[17] Uo. 31.

[18] A rekvirálás vidéken is végbement. A későbbiekben megismételték, sőt a gumiabroncsokra is kiterjesztették. A katonai hatóság az automobilgyárak termelését is lefoglalta. Az időleges benzinhiány erősen korlátozó hatást gyakorolt az automobilhasználatra és 1916-ban a tulajdonosaiknál hagyottak közül már csak azok közlekedhettek, amelyeket a kereskedelemügyi minisztérium katonai vagy közigazgatási okból engedéllyel látott el. Üzemanyagot és gumiabroncsot csak az engedéllyel rendelkező automobilok részére lehetett vásárolni.

[19] A szatmári i. m. 136. Bp., 1914. aug. 13. Vécsey László Vécsey Miklóshoz

[20] Az Automobiltestületet 1916 tavaszán feloszlatták, a tiszteket csapatszolgálatra osztották be. *Ablonczy Balázs*: Teleki Pál. Bp. 2005. 104.

[21] Komoly hatásköri vitákra került sor a szerb polgári lakosság elleni eljárások során a Tisza-kormány és a Dél-Magyarországon állomásozó közös hadseregbeli egységek parancsnokai között. Utóbbiak az osztrák kivételes törvény alapján jártak el, mely a katonai hatóságokat messzemenő jogokkal ruházta fel. A magyar kivételes törvény a kormányhatóság jogkörét kiterjesztette, de a katonai hatóságnak nem engedett át kormányzati jogkört. A belső ellenségként kezelt szerbek irányában

csak statáriális módon, Mannlicherrel [fegyverrel] intézhető el. Az itteni szerbek (:bennszülöttek:) mind ellenünk vannak. Pópáikból már több tucat a streck-en [a nyújtófán] van. Így hát belül pacifikálni, kívül harcolni kell"[22] – írta szeptember 16-án. „Eltekintve a sokszor esztelen strapáktól, s az ezeket követő rengeteg unalomtól – megvolnánk valamennyire még"[23] – ecsetelte Miklós testvérének, akire provizórikusan ráruházta a családfőséget.[24] 1914 szeptemberében fölmerült Vécsey László Przemyśłbe való áthelyezése, amelyre azonban nem került sor.[25]

A második Potiorek-offenzíva[26] közepette így értékelte a déli front helyzetét: „Itt persze nem fenékig tejfel a világ: aránylag igen nagyok a veszteségeink."[27] Október 29-i üzenetváltásában ez olvasható: „Itt a hadviselés a teljes stagnáció és a részleges sikerek között ingadozik. Ez — ad personam [személy szerint] — strapákat és unalmat eredményez. Másoknak persze még rosszabb dolguk van. Én nem panaszkodom, bár a gyomrom és egészségem valamennyire már sínyli ezt az életmódot."[28]

Novembertől Temesvárott teljesített szolgálatot. Leveleit egy éven keresztül innen datálta.[29] „Itt amint mondom majdnem „békeszerű" időket élünk. A csapatok a Duna vonalán állnak (:150 km:) és strázsálják. Történnek különben — ijesztés céljából — demonstrációk is, de ezek persze komolyabb cél nélkül"[30] – adott hírt magáról. 1915 márciusában lépéseket tett áthelyezése ügyében, ugyanis beosztásának állandó változtatása elégedetlenséggel töltötte el. „Frigyes főh[erce]g. Őfensége Hunyady Józsi útján érdeklődött sorsom iránt. Én ezt a kellemes hírt (:hogy ti. valamely más alkalmazást vagy beosztást kérhetek:) elég későn — pénteken múlt egy hete — kaptam. Rögtön írtam Huny.[ady] Józsinak ez ügyben és Andr.[ássy] Sándornak is — teljesen kongruens tartalmú leveleket"[31] — írta öccsének, kérve közvetítését.

Leveleinek tematikáját elemezve megállapíthatjuk, hogy komolyan foglalkoztatták gazdaságának ügyei. Apjuk halála után Lászlóé lett a családi köz-

---

az erődemonstráció álláspontját képviselő Tisza István miniszterelnöknek a magyar kormányzati szuverenitás megóvásáért tett intézkedéseihez és a súrlódások eklatáns példájaként emlegetett zombori esethez l. *Galántai József*: Magyarország az első világháborúban. Bp. 2001. 138–139.

[22] A szatmári i. m. 138–139. Pétervárad, 1914. szept. 16. Vécsey László Vécsey Miklóshoz

[23] Uo.

[24] László báró azonban hiába jelölte ki a kötöttségeket elviselni képtelen, felelőtlen öccse számára a szem előtt tartandó fő elvet, hogy „a legmesszebbmenő spórolás szükséges", az öntörvényű Miklós nem állt rá a takarékoskodásra. A gumipótlás nehézségei ellenére továbbra is rendszeresen utazgatott automobilon.

[25] Az ide történő áthelyezés Vécsey báró számára hadifogságba esést eredményezhetett volna.

[26] Az osztrák-magyar balkáni haderő 1914-es, Szerbia elfoglalásáért folytatott, végeredményét tekintve sikertelen hadműveleteit emlegetjük így. Az első aug. 12–24 között zajlott, a második szept. 7-től dec. 2-ig. Előfordul, hogy a szakirodalom az utóbbit kettébontja: az okt. végén a Romanja Planina-i csatával és üldözéssel végződőre és a nov. 5-i Valjevó elleni támadással indulóra. *Pollmann Ferenc*: Potiorek-offenzívák. In: Magyarország az első világháborúban. Lexikon A–Zs. Főszerk. Szijj Jolán. Szerk. Ravasz István. Bp. 2000. 551.

[27] A szatmári i. m. 140. Petrovaradin, 1914. okt. 1. Vécsey László Vécsey Miklóshoz

[28] Uo. 140. Petrovaradin, 1914. okt. 29. Vécsey László Vécsey Miklóshoz

[29] Időnként szolgálati feladat teljesítése céljából Bécsbe távozott. Ilyenkor Budapesten megállva alkalma nyílt gazdasági ügyintézésekre is.

[30] A szatmári i. m. 141. Temesvár, 1914. nov. 15. Vécsey László Vécsey Miklóshoz

[31] Uo. 143. Temesvár, 1915. márc. 16. Vécsey László Vécsey Miklóshoz

pontként funkcionáló sárközi uradalom és az ungszennai birtok. Miklós a Szabolcs megyei nyíracsádi, József Aurél pedig a szatmári csegöldi uradalmat örökölte. Vécsey László utasításokkal, tanácsokkal igyekezett segítségére lenni ideiglenesen családfőként működő, de továbbra is inkább a vadászatokat preferáló testvérének, akitől számos esetben nem tudta kicsikarni a kért tájékoztatásokat. Többször felhívta Miklós figyelmét a nélkülözhetetlen igavonó állatok megfelelő élelmezésére is: „A kocsilovak zabolását emeltesd, mert ezek pótolják most az automobilokat. Elegendő zab nélkül nem állják ki a hosszú hajtásokat, ilyenek meg vendégjárás esetén mindig akadnak."[32] Vécsey László üzenetváltásaiból azt is megtudjuk, hogyan játszották ki a szigorított levélcenzúrát. Ilyenkor sürgönyözni nem lehetett, az elküldeni óhajtott leveleket pedig négy-öt napig hevertették. Ezért a táborban megforduló, megbízhatónak vélt személyekre bízták irományaikat, akik azokat valamelyik nagyvárosban postára dobták.

1915 szeptemberében Bulgária hadba lépése a központi hatalmak oldalán Szerbia rég óhajtott megszállásához vezetett. Vécsey László már szeptember közepén nagyszabású csapatmozgósításról számolt be: „Itt különben most hemzseg a »hű szövetséges«. Persze csak a főparancsnokság tisztjei, a csapatokat temérdek vonat szállítja a helyszínére. A »capo« még mindig késik valahol."[33] Novemberben már Belgrádból írt: „Nem egészen érdektelen város ez; a harcok nyomai csak részben láthatók. Az exponált periférián levő házak és erődítmények erősen szenvedtek. Bent alig van néhány treffer [lőfegyver okozta találat] és az utcai harcok nyoma: betört ablakok, puskagolyóktól lyuggatott falak, kirabolt auslagok [kirakatok]. Fekvése nagyon festői, most az ember a kiáradt Dunát és Szávát látja. A tervezés is jó: rendes és széles derékszögű utcák. Némely részén sok luxusos villa és csomó elég rendes középület. Ma sem piszkosabb, mint az olasz városok normális időben. A lakosoknak csak a szegényebb része tér haza, intelligencia sehol. Villanyos világítás megy – ha nem is teljesen. Vasúti hídon dolgoznak. Az ország belsejében is már járnak a vonatok."[34] Aurél öccsével megosztotta azt az impresszióját is, hogy kissé úgy érzi magát, mint néhai Marius Karthago romjain. Az óvárost sikertelenül összebiggyesztett komplexumként értékelte. „Civil lakosság most már mutatkozik, inkább antipatikus. Újabban már sok katonaszökevény is látható. …Legközelebb az országgyűlés miatt Pestre és haza is megyek, mire nagyon örülök. Itt igen nagy az unalom"[35] – fejezte be november 15-i mondandóját. A parlamenti ülésszakok — melyeken a főrendiház tagjaként lehetett jelen — szabadságot jelentettek számára. Ilyenkor birtokszemléket tartott,[36] hitelügyleteit bonyolította, de alkalmanként egy-egy vadászat is belefért a programba.

1916 elején sikerült elérnie a rég áhított áthelyezést Teschenbe, ahol széles körű nyelvismeretét hasznosítva irodai aktafordítóként dolgozott.[37] „Én it-

[32] Uo. 147. Temesvár, 1915. szept. 4. Vécsey László Vécsey Miklóshoz

[33] Uo. 148. Temesvár, 1915. szept. 12. Vécsey László Vécsey Miklóshoz

[34] Uo. 150. Belgrád, 1915. nov. 10. Vécsey László Vécsey Miklóshoz

[35] Uo. 151. Belgrád, 1915. nov. 15. Vécsey László Vécsey József Aurélhoz

[36] Egyik levelében ezt így fogalmazta meg: „Sárközön fogom törvényhozói tevékenységem jó részét gyakorolni." ANDJC 452 Nr. inv. 216 Teschen, 1916. máj. 24. Vécsey László Vécsey József Aurélhoz

[37] Katonai összecsapásokban sem eddig, sem ezt követően nem vett részt.

ten többnyire a pennámmal keresem meg a kenyeremet. Fordítok magyar hivatalos aktákat németre. A magyarsága a hivatalos világnak hajmeresztő, különösen a belügy, keresk. és honvédelmi minisztériumoké. Az egész tehát egy folytatólagos »deutsche Stylübung« [német stílusgyakorlat]; ezen a téren azt hiszem — iskolaéveimet is beleértve — nem működtem ennyit. Úgy látszik, azonban nincsenek elkényeztetve a magas fórumok; tegnapi nyilatkozatukból kitűnik, hogy ilyen transzlátort [fordítót] még nem pipáltak"[38] – büszkélkedett munkájának elismeréséről. Teschenről így nyilatkozott: „A városka itt nagyon eleven; ez az óriási apparátus úgy eltűnik benne. A vidék dombos, elég szép, tele és tömve iparral."[39] „Az ablakom alatt folyton mennek a kőszénvonatok Magyarország felé. Ugyancsak itt megy a Balkánvonat át Berlinből Konstantinápolyba. – A városi polgárság nagyon német és – református!! Fertelmesen beszélnek (:„böhm-eln" [csehül]:) németül. Színház, bolt, felírás csak német. Nevek vegyesek. A föld népe: lengyel-tót. Így lehet kvalifikálni leginkább őket, nem szimpatikusak. Ezekből kerül ki a sok szénbányász. … Van rengeteg zsidóság is, és sok cseh. Ez utóbbiak bizony őszintén gyűlölnek minket magyarokat. Krakkóból is azt hallottam, hogy az olyan sokra tartott lengyel patrióták csaknem demonstratív módon, – vagy „passzív rezisztenciával" mutogatják a foguk fehérjét."[40]

Vécsey báró Teschenben megismerkedett Conrad von Hötzendorf vezérkari főnök feleségével. Őrnagyi előléptetésére meglehetősen hosszú várakozás után került sor 1916 decemberében. Ötven esztendősen lépett a főtisztek sorába.

Vécsey Miklós bátyjától eltérően nem járt katonai akadémiára.[41] Nagy valószínűséggel édesapja őt szánta az apáról fiúra „hagyományozódó" politikusi pályára. 1883-ig a budapesti Piarista Gimnáziumban tanult, majd egy ideig a család uradalmi központjához közeli Szatmáron, ezt követően pedig Pozsonyban (anyai nagyanyjának, Dessewffy Emil özvegyének lakhelyén) végezte középiskolai tanulmányait. Jogot először szintén Pozsonyban hallgatott, majd a fővárosban járt egyetemre, itt szerzett doktori oklevelet.[42] Katonai szolgálati kötelezettségét önkéntesi rendszerben teljesítette.[43]

---

[38] ANDJC 452 Nr. inv. 217 Aurel Vécsey Corespondentă 1896–1913. (a továbbiakban: Nr. inv. 217) Teschen, 1916. márc. 28. Vécsey László Vécsey József Aurélhoz

[39] Uo.

[40] A szatmári i. m. 152. Teschen, 1916. márc. 19. Vécsey László Vécsey Eszterhez

[41] Az országgyűlési almanachok tanulmányaira vonatkozóan szisztematikusan helytelenül jelölik meg a Theresianumot. Az 1931–36-os almanachban végre megtörténik a korrekció, de az 1935–39-esben újra pontatlanul szerepelnek adatai.

[42] Először Békés vármegyében tb. aljegyzőként, majd Szatmárban szolgabíróként tevékenykedett. Nem lett országgyűlési képviselő, bár az 1905-ös választások alkalmával felmerült jelölése. 1905-ben szerezte meg a főrendiház ülésein való részvételhez szükséges meghívólevelet. A Horthy-korszakban az 1926. évi XXII. törvénycikkel felállított felsőház tagjaként vette ki részét a parlamenti munkából.

[43] Az 1868-as véderőtörvény az egyéves önkéntesi rendszert olyan fiatalok számára állította fel, akiket karrierükben akadályozott volna az általános hadkötelezettség bevezetésével együtt járó három éves katonai szolgálat. Az 1912-es véderőtörvény a tizenkét éves szolgálati kötelezettségből ténylegesen letöltendő időt háromról két évre redukálta (a lovasság, a lovas tüzérség, valamint a hadiflotta kivételével). A magy. kir. Honvédségnél csak 1882-ben került sor a kedvezményes lehetőség bevezetésére. Egyéves önkéntesi kiképzésre középiskolai végzettséggel (az érettségi nem volt kritérium) rendelkező férfiak jelentkezhettek, vagy akik általános műveltségüket egy polgári és katonai

Az Osztrák–Magyar Monarchia szárazföldi hadseregében a haderő 7/8-ad részét a közös hadsereg keretében szervezték meg, 1/8-a a honvédségben (a magyar korona országaiban) és a Landwehrben (az örökös tartományokban) tömörült. A közös hadsereg emberállományának csaknem a felét a magyar korona országaiból nyerte. A honvédség és a Landwehr, melyeknek ereje közel egyforma volt, a közös hadsereg mellett és attól elkülönítve szerveződött, és gyalogsági, lovassági és tüzérségi egységeket ölelt fel. Háborús időben ez a haderő kiegészült a honvédséghez kapcsolódó népfelkelő és a Landwehrhez kapcsolódó Landsturm-alakulatokkal, mert az Osztrák–Magyar Monarchiának kétfrontos háború esetére nem maradt kiképzett és békeidőben megszervezett tartalékhadserege. Ezért rögtön behívták a még ki nem képzett 21 éveseket. Ugyancsak tartalékképzés céljából mozgósították a kiképzett, de a közös hadsereg, a honvédség és a Landwehr póttartalékosi állományából már elbocsátott 33–42 éveseket, megkezdték újra a kiképzésüket, s belőlük népfelkelő és Landsturm-ezredeket szerveztek.[44]

A negyvenhat éves Vécsey Miklós 1915 augusztusában Pethő György, a sárközi uradalom kiemelt pozíciójú jószágigazgatójának tanácsára maga jelentkezett. „Így most az önkényt jelentkezők privilégiumaiban fog részesülni, ha csakugyan behívják, ami szept. hó folyamán lenne”[45] – világított rá Vécsey Magda a motivációs tényezőre. Miklós korosztályát 1916 elejétől kezdték behívni.

A Temesvárott tartózkodó László fontosnak tartotta, hogy a legmegfelelőbb ló álljon öccse rendelkezésére: „Ha ló kell berukkolásodhoz, a kis sárgát jobban ajánlom, mint Balgát. Ez utóbbi túl nagy neked, s egy hosszú, elég ungelenkig [nehézkes] masina. A proporció ló és lovas közt amannál praktikusabb, azonfelül a nyaknak formációja is. Nyeregszerszám van a kamarában, amennyiben ezt ki kell egészíteni, ajánlom Dulczot vagy Glaszt, de erre ráérsz Pesten is.”[46] Vécsey Miklós 1915 októberétől az Üllői úti honvéd kaszárnyában részesült kiképzésben és 1916 februárjától az I. honvéd huszárezred 5. lovashadosztályában őrmesterként szolgált.[47] 1917 szeptemberében hadnaggyá léptették elő. Testvérei aggódtak a túlzott kényelemhez szokott, felelőtlen, öntörvényű báróért, aki egyébként nem került a tűzvonalba. 1916 márciusában Bukovinában Czernowitznál volt az állásuk. Vécsey Miklós is sűrűn járt haza parlamenti szabadságra.

A legfiatalabb Vécsey báró, József Aurél (1883–1958) a szarajevói merényletről Segesvárról Gyulafehérvárra tartván egy pályaudvaron értesült, ahol a

---

személyekből álló bizottság előtt igazolták. 1889-ig a szolgálat csak saját költségen volt teljesíthető, a ruházati, élelmezési és elhelyezési költségek az önkéntest terhelték. A fegyverzet és a felszerelés használata külön díjtételt képezett. 1889-től viszont a jeles középiskolai eredménnyel végzők, az érettségizettek és a hatósági szegénységi bizonyítvánnyal rendelkezők államköltségen szolgálhatták le az egy évet, sőt még zsoldot is kaphattak. A dualizmus véderőtörvényeihez l. *Balla Tibor*: Véderőtörvények. In: Magyarország az első világháborúban. Lexikon A–Zs. Főszerk. Szijj Jolán. Szerk. Ravasz István. Bp. 2000. 710.

[44] *Galántai J.*: Magyarország az i. m. 125–126.

[45] ANDJC 452 Nr. inv. 217 H. n. [Sárköz] 1915. aug. 29. Vécsey Magda Vécsey József Aurélhoz

[46] A szatmári i. m. 146. Temesvár, 1915. szept. 4. Vécsey László Vécsey Miklóshoz

[47] Bevonulása előtt tollba mondta óhajait Vécsey Magdának. Ehhez l. A szatmári i. m. 188–189.

zene elhallgatása jelezte a tragédiát. Az 1910-ben Rómából felszentelt papként és doktorált teológiatanárként hazatérő Vécsey József Aurél, aki 1912 óta a gyulafehérvári papnevelde tanáraként oktatott, így számolt be édesanyjának Ferenc Ferdinánd és Chotek Zsófia meggyilkolásának rá gyakorolt hatásáról: „Én alig tudtam egy pár napig felocsudni. Mindig híve voltam az ő házasságának, és most hogy felesége olyan hősiesen kitartott mellette és meghalt vele, csak még jobban tisztelem ezt a szerencsétlen házaspárt és botránkozom a temetési ezer apró tűszúráson, melyet az udvari hivatalnokok jónak láttak még a haláluk után is velük elkövetni."[48]

A gyulafehérvári papneveldében a világháború első évében még zavartalanul folyt a tanítás, 1915-ben már kevesebb hallgatóval. Vécsey József Aurél a harcok megindulását követően hamar szembesült a háború árnyoldalával. A papi szeminárium bizonyos helyiségeit a sebesültek rendelkezésére bocsátották. Aurél a kis ebédlőben tartotta előadásait. „Sebesültjeink magyarok és oláhok, de van felvidéki tót és osztrák is. Igen jó emberek, kiken igyekszünk segíteni, ha lehet"[49] – írta édesanyjának 1914 szeptemberében. Beszámolt arról is, hogy a betegek élelmezését egy zsidó személy[50] vállalta, de a báró szerint nem megfelelően teljesíti e feladatot. „Szóval panama. Mindenfelé tettünk feljelentést, amerre csak lehetett, de eddig még nem volt eredmény. Ilyen a mi politikai erkölcsünk"[51] – állapította meg a véleményét nyíltan kimondani szerető, igen fejlett kritikai érzékkel bíró teológiatanár.

Románia 1916. augusztusi hadba lépése Erdélyt is hadszíntérré tette. A román hadsereg betörései elől menekült a lakosság. A veszélyeztetett területek kiürítése szervezetlenül folyt,[52] ami késleltette a csapatfelvonulásokat, ugyanis

---

[48] ANDJC 452 Nr. inv. 217 Gyulafehérvár, 1914. júl. 5. Vécsey József Aurél Dessewffy Blankához – Az udvari hivatalnokok valójában Ferenc József akaratát teljesítették. Ferenc Ferdinánd morganatikus házassága miatt csak másodosztályú gyászszertartásban részesült. A császár megjelent a gyászmisén, de a ceremóniára egyetlen uralkodót sem hívtak meg és a katonaságot sem rendelték ki gyászfelvonulásra.

[49] ANDJC 452 Nr. inv. 217 Gyulafehérvár, 1914. szept. 24. Vécsey József Aurél Dessewffy Blankához

[50] A szatmári Vécseyek zsidósághoz való viszonyát górcső alá véve megállapítható, hogy neveltetésükből adódóan mindannyian rendelkeztek arisztokrata öntudattal, amivel náluk együtt járt a zsidók lenézése, a velük szemben tanúsított lekezelő magatartás. Ez jól nyomon követhető dualizmus kori korrespondenciájukban. A két világháború között a történelmi magyar arisztokrácia jelentős mértékű társadalmi státuszvesztésével összefüggésbe hozható antiszemitizmus több családtagot jellemezni fog majd. Vécsey Miklósnál az 1930-as években egy igen erőteljes zsidóellenesség mutatható ki. Ez igaz József Aurélra is, ám ő a zsidótörvények meghozatala után változtatott álláspontján és próbálta védeni a zsidó származásúnak nyilvánított embereket. A kassai zsidó deportálások idején báró Vécsey József Aurél kanonok tagságot vállalt abban a tekintélyes egyházi személyekből álló ökumenikus küldöttségben, mely a rendőrtábornoknál tiltakozását fejezte ki a gettóba zártakkal alkalmazott bánásmód ellen. Szabó Lajos református lelkész, a küldöttség egyik tagja memoárjában így idézte fel Aurél szavait: „ez … nem méltó keresztyén országban. Ezt én nem azért mondom, mert a zsidókat szeretem. Én sajnos, keresztyén létemre nem szerettem őket soha. Tudja, mint fajt nem szerettem és nem szeretem őket. De én most már filoszemita lettem, mióta Kassán gettó van. Mert az állattal nem szabad úgy bánni, mint ahogy maguk bánnak emberekkel". Szabó szerint mindenki biztos volt benne, hogy még aznap újabb vértanú lesz a Vécsey családban. Nem lett újabb vértanú, de a protestálás sem járt sikerrel. *Szabó Lajos*: Utolsó szalmaszál. Bp. 2000. 134–135.

[51] Uo.

[52] Jakus János ezért Erdély kormánybiztosát teszi felelőssé, aki intézkedéseit nem egyeztette az osztrák-magyar 1. hadsereg parancsnokával, Staussenburg tábornokkal. *Jakus János*: Román be-

az út- és vasútvonalak áteresztőképessége nem tette lehetővé az ellenkező irányú mozgások egyidejű kivitelezését. A román csapatokat csak német segítséggel, Mackensen tábornagy irányításával sikerült kiszorítani Erdélyből 1916 őszén. Az év végi „visszatelepítésében" József Aurél is tevékeny szerepet vállalt. A családi archívumban őrzött levelek szerint egykori tanítványai közül többen tábori plébánosként a frontra vonultak és a kemény megpróbáltatások közepette igyekeztek a katonákat kitartásra ösztönözni.

A szatmári Vécseyek a patriotizmusnak azzal a válfajával azonosultak, amely összeegyeztethető a Habsburg-dinasztia iránti lojalitással. A legidősebb nővér, Vécsey Eszter — aki nagyon szívén viselte öccse karrierének építését — 1916 novemberében az uralkodóváltáskor leveleiben is állandóan szorgalmazta Aurél számára a bécsi látogatásokat. Az új király környezetében kezdetben udvari káplánként látta volna szívesen nagy képzettségű, széles körű nyelvtudás birtokában lévő öccsét. 1916. december 3-i, Vécsey Miklóshoz intézett üzenetváltásában ez olvasható: „Ha találkoznál Klebersberg államtitkárral, jó lenne figyelmét a mi Aurélunkra felhívnod … Ott, ahol most van igazán el van temetve; és a társaság is, melyben mozog, nem szolgál arra, hogy felemelje őtet… A mi Aurélunknak nagyon kívánnám, hogy Bécsben is megforduljon. Ott sok minden van, ami az ő további képzésére szükséges, vagy legalábbis nagyon hasznos volna."[53] A határozott elképzelésekkel rendelkező, a családtagjai fölött hatalmat gyakorolni szándékozó Vécsey Eszter tanácsaira igényt nem tartó József Aurélnak azonban ilyen fajta ambíciói valószínűleg nem lehettek, hiszen még IV. Károly koronázásán sem jelent meg. Ugyanakkor a megmaradt családi levelek azt sejtetik, hogy Gyulafehérvárott sem érezte jól magát, nem találta meg a számításait.[54] Már 1917 folyamán intenzíven szervezte Budapestre települését, ahol igen aktív tudományos-publikációs tevékenységbe kezdett már a világháború utolsó évében.

Vécsey baronesse-ek a világháborúban

A világháború alatt a legidősebb lánytestvér, a férjhez nem ment Vécsey Eszter teljes mértékben édesanyja ápolásának szentelte magát, ugyanis Dessewffy Emil lányának egészsége erősen hanyatlásnak indult. Tartózkodási helyükül főként a sárközi kastély szolgált. Mivel a hadműveletek megindulásának kezdetén az orosz mozgósításra a prognózisokhoz képest hamarabb és nagyobb haderővel került sor, galíciai győzelmeiket magyarországi behatolás is követte. Az uzsoki betörés után biztonsági intézkedésként Blanka grófnő és

---

törés. In: Magyarország az első világháborúban. Lexikon A–Zs. Főszerk. Szijj Jolán. Szerk. Ravasz István. Bp. 2000. 591.

[53] A szatmári i. m. 295. Sárköz, 1916. dec. 3. Vécsey Eszter Vécsey Miklóshoz

[54] A családtagjai felé nagyfokú törődéssel közeledő Vécsey Magda szerint a gyulafehérvári közegben Aurél egyénisége nem fejlődhetett. Egy harang alá helyezett spárgatőhöz hasonlította öccsét, mely csak egy irányban engedi nőni és napfényre jutni: az erős és éles kritika szellemében. Magda próbálta megalkuvásokra nem hajlandó, a saját meggyőződése szerinti igazságot űző testvérét érvényesülése érdekében rávenni, hogy tartózkodjon a kritikus megnyilvánulásoktól. ANDJC 452 Nr. inv. 216 H. n. [Szalatna] 1917. jún. 7. Vécsey Magda Vécsey József Aurélhoz

Eszter Mezőberénybe utaztak.[55] Eszter bejárogatott az itteni kórházba, ahol gyógyítottak sebesülteket. És bár — húgaitól eltérően — túl nagy aktivitást a sebesültápolás terén nem fejtett ki, a későbbiekben a Sárközhöz közeli Szatmárnémetiben létrehozott barakk-kórháztelepen is tett látogatásokat.

Az arisztokrata családokban a dualizmus idején bevett szokásként működött, hogy tavasztól őszig a vidéki élet szépségeit élvezték, a tél beköszöntével pedig városban, a Vécseyek leginkább Budapesten időztek. A háború első évében Dessewffy grófnő egészségi állapota ellenére még tartotta magát az eddigi gyakorlathoz. 1915 májusában Sárközre történő utazása azonban nagyon megviselte a kényelemhez szokott mágnásasszonyt. „A vasútközlekedés igen rossz, vagyis polgári személyek számára majdnem lehetetlen, csak 3-ad osztályú kocsik járnak, azok is nagy késés mellett és a nagy tömeg minden kocsiba behatol. Én már nagyon szeretnék Sárközre utazni. De biztatnak, hogy pár nap múlva már rendes vasúti közlekedés lesz”[56] – írta optimistán még az utazás előtt. Reménye nem vált valóra. „A vasúton való utazás fáradtságos volt, főleg mivel a kocsikban össze volt az ember zsúfolva és nem volt semmi nyugalom.”[57] „…sok fogoly sebesült is utazott és az ember csak lassan tud utazni, 3 óra helyett 12 óráig”[58] – tájékoztatta fiait a körülményekről. Debrecenben megszálltak, ahonnan másnap reggel hat órakor indulva este hatra értek Szatmárnémetibe.

A hadiállapot beállta nagy hatást gyakorolt az emberek életkörülményeire. Rosszul járt a posta, alig lehetett sürgönyözni, nem működött a vidéki telefonforgalom, átalakult a vonatközlekedés, megerősítették a csendőrséget. A postai forgalom bonyolítása hektikus volt a különböző időszakokban, de a vasúti közlekedésre Eszter már 1915 nyarán is panaszkodott, és kérte Vécsey Miklós közbenjárását a kereskedelemügyi miniszternél, hogy indítsanak Budapest felé naponta legalább egy személyvonatot. A tábori posták számára hétfőn, kedden és szerdán vettek fel csomagokat, de 1916 áprilisában például élelmiszert tilos volt küldeni. Leveleket és levelezőlapokat naponta lehetett feladni, de bizonytalan célba éréssel.

A másodszülött Vécsey baronesse-t, a Ferenc József osztrák császár és magyar király 1868-ban született lányát, Mária Valéria főhercegnőt több mint egy évtizedig udvarhölgyként szolgáló Máriát (1864–1928) a világháború kitörése a budapesti Sacré-Coeur (Szent Szív Társaság) zárdában érte.[59] Családjának uralkodóhűségével és politikai nézeteivel, az Osztrák-Magyar Monarchia külpolitikai kurzusával azonosulva ő is szükséges és elkerülhetetlen rosszként fogta fel ezt a háborút, „amelynek előkészületeiben Ludwig bácsi[60] is évtizedeken

---

[55] Mezőberényben Fejérváry Celestine kúriájában tartózkodtak. Ez az ingatlan eredetileg Dessewffy Blanka örökségét képezte. 1896-ban adta el az Amerikából hazaérkező rokonnak, aki Vécsey Magdára hagyja majd.

[56] ANDJC 452 Nr. inv. 166/I. Blanka Vécsey Corespondentă 1897–1918 (a továbbiakban: Nr. inv. 166/I.) Bp., 1915. máj. 17. Dessewffy Blanka Vécsey József Aurélhoz

[57] ANDJC 452 Nr. inv. 166/I. Sárköz, 1915. jún. 13. Dessewffy Blanka Vécsey József Aurélhoz

[58] ANDJC 452 Nr. inv. 166/I. Sárköz, 1915. jún. 14. Dessewffy Blanka Vécsey Lászlóhoz

[59] A mélyen vallásos, melankóliára hajlamos Vécsey Mária 1904-ben lett apáca.

[60] Ludwig zu Windischgraetz (1830–1904) az 1848–49-es szabadságharc idején Magyarország ellen vonuló Alfred zu Windischgraetz fia, Dessewffy Blanka testvérének, Dessewffy Valériának

át közreműködött."[61] „Borzasztó ellenség ez az orosz kolosszus, ha reánk bocsátja milliónyi katonáit. És miatta oly ádáz, mérges az a kis Szerbia. Mégis rettenetes, hogy a pópák milyen szerepet játszottak s játszanak Szerbiában, de még inkább a ruténok között, kik katolikusok"[62] – írta Mária baronesse a galíciai osztrák-magyar kudarcokat követően, a második szerbiai offenzíva előtti napokban azt kívánva, hogy a hadszíntér maradjon Galíciában. „Valódi Isten áldása most a német szövetség és a mi embereink lelkesedése"[63] – olvasható néhány sorral lejjebb. A Sacré-Coeur apácáinak hírforrásul a zárdafőnöknő tájékoztatásai szolgáltak, melyek ha nem is napi rendszerességgel, de viszonylag sűrűn informálták őket a fontosabb történésekről. Emellett természetesen sajtótermékeket is olvastak.

A zárdában az 1914/15-ös tanév zavartalanul kezdődött, sőt ekkor indult el a hercegprímás által támogatott gimnázium is. A gimnazistáknak Vécsey Mária francia és angol nyelvet oktatott. A Szent Szív Társaság nevelőintézete a világháború alatt egyfajta védőburokként szolgált apácák és növendékek számára egyaránt. Mindezek ellenére Vécsey Mária sem kerülte el teljesen a háború borzalmaival való szembesülést. Bár az általa látottak csak cseppek voltak a tengerben. Diákjaik az 1915-ös év végén a karácsonyi szünetre utazás előtt megajándékozták a „lábatlan kórház" betegeit és a szomszédos gimnáziumban helyet kapó sebesülteket. „A lábatlanok pedig eljöttek vagy 40-en és gyönyörködtek karácsonyi színjátékunkban. Csodálatos mily megadással tűrnek, zúgolódás nélkül adják vissza amit az Úr Istentől nyertek s néznek elébe egy fájdalommal, nélkülözésekkel teljes életnek"[64] – informálta édesanyját a rokkantaknak szervezett karitatív rendezvényről. „Legújabban 40 vak fiatal katona volt nálunk, hogy a gyermekek hangversenyét és uzsonnáját élvezze; szívszaggató látvány volt"[65] – nyilatkozott egy másik megrázó élményről. A Szent Szív zárda nővérei a román betörés elől menekülő erdélyieknek is segítséget nyújtottak. „Auguszta F[ő]h[erce]g.né[66] fáradozik a számos erdélyi menekült elszállásolásáról; nálunk már egy csapat ferencrendi német apáca töltött 36 órát… Tegnap éjjel pedig 3 asszony érkezett Segesvárról 8 gyermekkel. Mondják, hogy az elutazás a legnagyobb sietséggel lett elrendelve. Ők is holnap elutaznak Rusztra (Moson m.[egye]) s lesz alkalmasint más lakója a rég nem használt infekciós is-

---

(1843–1912) a férje, aki tagja volt annak a katonai körnek, amely tudatosan készült az 1878 óta szuverén államként létező Szerbiával történő összecsapásra.

[61] ANDJC 452 Nr. inv. 191/II. Corespondentă 1860–1944. (a továbbiakban: Nr. inv. 191/II.) Bp., 1914. szept. 14. Vécsey Mária Dessewffy Blankához

[62] Uo.

[63] Uo.

[64] ANDJC 452 Nr. inv.191/II. Bp., 1915. dec. 23. Vécsey Mária Dessewffy Blankához

[65] ANDJC 452 Nr. inv. 178 Maria Vécsey Corespondentă trimisă 1880–1917. (a továbbiakban: Nr. inv. 178) Bp., 1916. máj. 28. Vécsey Mária Dessewffy Blankához

[66] Auguszta főhercegné (1875–1964) Wittelsbach Lipót bajor herceg és Habsburg Gizella főhercegnő leánya, József Ágost osztrák főherceg és magyar királyi herceg felesége. Aktív társasági és közéleti szerepet játszott. Nevéhez fűződik az Auguszta-alap létrehozása, mely a legnépszerűbb és legeredményesebb hadijótékonysági intézmény volt az első világháború alatt Magyarországon. Erről bővebben l. *Kreutzer Andrea – Szoleczky Emese*: Auguszta-alap. In: Magyarország az első világháborúban. Lexikon A–Zs. Főszerk. Szijj Jolán. Szerk. Ravasz István. Bp. 2000. 47–48.

potályunknak”[67] – számolt be édesanyjának egy 1916. szeptemberi levélben. Hamarosan újabb erdélyi családok érkeztek hozzájuk, „kik a régen üres ragályos betegek pavilonját foglalják el a kertben, hol 10 ágy van 5–6 szobában. Mily csekély az, amit tehetünk annyi nyomor és baj enyhítésére”[68] – sóhajtozott Vécsey Mária, aki számára az erdélyi menekülésnek volt egyetlen pozitív hozadéka is, mégpedig József Aurél öccsének a fővárosba érkezése. „Már a korai misén is szíves volt 1–2-szer helyettesíteni házi papunkat, aki fél év óta egyszersmind tábori lelkész és emiatt néha kórházakban stb. el van foglalva. Aurélunk hála Istennek igen jól néz ki és a menekült erdélyi papságról gondoskodni oly feladat, mely jót tesz neki magának”[69] – olvashatjuk az október 2-i üzenetváltásban.

A hatalmi tömbök kezdetben mindenki által villámháborúként elképzelt összecsapásának egyre hosszabbra nyúlása következtében a családi korrespondenciában 1916 folyamán már fölfedezhető a békevágy. Vécsey Mária leveleiben már-már összeesküvés elméletek kristályosodnak ki. A háborús szenvedések, veszteségek egyik okául azt jelöli meg, hogy az ország lakosságának jelentős része nem gyakorolja vallását, tehát mintegy isteni megpróbáltatásként, isteni büntetésként fogja fel a világégést.[70] „Az entente sugalmazója pedig nem lehet más, mint az internacionalista szabadkőművesség, amely az utolsó európai katolikus nagyhatalom megsemmisítését tűzte célul”[71] – találta meg a Monarchia elpusztítására törekvő bűnbakot. Vécsey Mária nézeteinek alakulására jelentős hatást gyakorolhatott a Magyar Kultúra című katolikus folyóirat, melyben József Aurél is publikált. A lap Ki okozza a háborút? című cikksorozata, mely „a zsidó sajtó szövetség angol nagymoguljai hatalmát, tendenciáit ismerteti”, az alábbi következtetésekkel szolgált számára: „sajnálatos mennyire fogva tartja az úgynevezett »nagyhatalmakat« és felkorbácsolják a nemzetek gyűlölködését. Ők akasztják meg a kibékülést”[72] – érvelt 1917 januárjában, miután az antant elutasította a központi hatalmak béketárgyalási jegyzékét.[73] Mintha a világháború harmadik évére már feledésbe merült volna, melyik hatalmi tömb viselkedett agresszorként 1914 nyarán.

Az uralkodóváltáskor Vécsey Mária mély részvétet érzett az udvarhölgyi múltjában hozzá közelálló császári főszárnysegéd, Eduard Paar gróf iránt, akit

---

[67] ANDJC 452 Nr. inv. 178 Bp., 1916. szept. 3. Vécsey Mária Dessewffy Blankához

[68] ANDJC 452 Nr. inv. 178 Bp., 1916. okt. 2. Vécsey Mária Dessewffy Blankához

[69] Uo.

[70] Ez az isteni büntetés motívum a szintén katolikus szellemben nevelkedett, mélyen vallásos Vécsey Magdánál is kimutatható. „Talán minden egyes ember érzi, hogy nem voltunk elég jók, s azért engedte Isten összecsapni fejünk felett a megpróbáltatás hullámait. De bízom benne, hogy ismét le fogja rólunk engedni.” ANDJC 452 Nr. inv. 211 H. é. n. [1914. nyár] Vécsey Magda Kornis Miklósnéhoz

[71] ANDJC 452 Nr. inv. 178 Bp., 1916. szept. 3. Vécsey Mária Dessewffy Blankához

[72] ANDJC 452 Nr. inv. 178 Bp., 1917. jan. 17. Vécsey Mária Dessewffy Blankához

[73] A központi hatalmak Bukarest elfoglalását követően 1916. dec. 12-én közös jegyzékben tettek javaslatot béketárgyalásokra, amely konkrét feltételeket nem tartalmazott, de kilátásba helyezte azok megfogalmazását a tárgyalásokra. A jegyzék közzétételének propaganda- és egyéb céljairól, valamint az antant álláspontjáról l. többek között *Galántai J.*: Magyarország az i. m. 248–250.; *Ormos Mária – Majoros István*: Európa a nemzetközi küzdőtéren. Felemelkedés és hanyatlás, 1814–1945. Bp. 2003. 238–239.

Ferenc József temetése után gutaütés ért. „Ki fogja gondját viselni? Ő is 80 éves, eddig élete minden perce minden erejét lekötő munkának volt szentelve, a 2 ország minden ügyét-baját, emberét ismerte – egyszerre kívül áll mindenen, semmi dolga. – Ő is egyike azoknak, kiket ismerőseim köréből legnagyobbra becsülök”[74] – írta aggodalmasan.

A két legfiatalabb Vécsey baronesse Nagymihályon tartózkodott a keleti hadszíntérre történő csapatmozgósításokkor.[75] A fiatalon megözvegyült Vécsey Magda[76] így vélekedett a háborúról: „A küzdelem úgy látszik az emberiségnek szükséges. Ha béke van, ezerféle belső baj támad, az elégedetlenség, szocializmus, politikai harcok és mindenféle rossz, s azért talán néha szükséges, hogy ilyen idők legyenek.”[77] A Magyarországon is igen aktív háborús propaganda sikerességére mutatnak rá következő sorai: „Mikor idefele utaztam sok szegény földmívessel egy kupéban, kik mentek ezredeikhez, mindegyik azt mondta, hogy már ennek így kellett lenni, s talán minden férfi így érzett, hogy már szükséges volt ez a háború.”[78]

A Sztárayak uradalmi központjaként funkcionáló Nagymihályon már érzékelhető volt a hadműveletek megindulásának előszele. „Nem képzeled milyen tömegek utaznak itt át, most már napirenden van hogy vendégeljük őket, holnapra már készítünk sört, kávét, csokoládét, cukrokat és cigarettát. Virágok maguktól értetődnek. A tisztek nagyon állítják, hogy jó sanszaik vannak”[79] – adott képet a helyzetről Cebrianné az osztrák–magyar 1. és 4. hadsereg Lublin – Chelm irányába megindított támadása előtti napon. Augusztus 28-án írt a hadifoglyokkal való első találkozásáról: „Jönnek a kozákok, kiket elfogtunk, egész vonatok vannak velök tele. Járunk ki a vasútra őket megnézni. Egészen jól és célszerűen vannak öltözve ők is, különben inkább puha és inoffenzív szlávok benyomását teszik, mint valami félelmetes katonaságét. A közönség igen tisztességesen viselkedik velök szemben, még néha kapnak is cigarettát és gyümölcsöt, vizet persze mindég. Az újságok is sok jó hírt hoznak, a kraszniki győzelem már nagy volt, s roppant jó dolog, hogy fel tudtunk úgy vonulni a galíciai határ felett, ahogy tervezve volt. Ez már magában véve nagy siker. Féltem, hogy sikerülni fog az oroszoknak betörni az északi határon.”[80] Ám mivel Oroszország a vártnál gyorsabban és nagyobb haderőt mozgósított, a Monarchia csapatai szeptember folyamán súlyos vereségeket szenvedtek. Nagymihályba is nagy számban özönlöttek a sebesültek a vasúti kocsikon. Vécsey Magda és Paulina — Csillagkereszt-rendjükkel[81] együtt járó kötelességüknek is eleget téve —

---

[74] ANDJC 452 Nr. inv. 178 Bp., 1917. jan. 17. Vécsey Mária Dessewffy Blankához

[75] Vécsey Paulina 1898-ban ment férjhez gróf Sztáray Sándor nagymihályi földbirtokoshoz.

[76] 1895-ben kötött házasságot a nála öt évvel idősebb, spanyol eredetű családból származó Cebrian István gróffal, akinek nagyapja 1827-ben szerzett indigenátust. Cebrian gróf hosszan tartó, súlyos betegség következtében 1901. február 19-én a franciaországi Cannes-ban elhunyt. A rövid házasság alatt nem született gyermekük.

[77] ANDJC 452 Nr. inv. 211 H. é. n. [1914. nyár] Vécsey Magda Kornis Miklósnéhoz

[78] Uo.

[79] ANDJC 452 Nr. inv. 217 H. n. [Nagymihály], 1914. aug. 17. Vécsey Magda Vécsey József Aurélhoz

[80] A szatmári i. m. 389–390. Nagymihály, 1914. aug. 28. Vécsey Magda Vécsey Miklóshoz

[81] Édesanyjuk, Dessewffy Blanka grófnő is csillagkeresztes hölgy volt. A Csillagkereszt-rendet a Habsburgok csak szűk körben, férjezett arisztokrata nőknek adományozták elsősorban jótékonysági

ellátásukban tevékeny részt vállalt. Az ispotály megtelte után az óvodát is kórházként használták. A Sztáray-kastélyban egy beszállásolt dragonyosezred generalitása kapott helyet. A településen óriási tolongás alakult ki, minden házra öt-hat katona ellátása hárult. A tisztek is turnusokban jártak ebédelni. A közkatonáknak lakásként hetekig vasúti vagonok jutottak. Egy kocsiban 24 fő aludt. Egy deszka középre szegezésével létesítettek egy emeletet, így alul is és felül szintén 12–12 ember hajthatta álomra a fejét. A hadseregben kezdtek mutatkozni a betegségek. „Kolera-féle is van itt. Sikerült egy pár derék embert talpra állítani. Ha rendes ápolás van, ez nem halálos még. De ápolás híján sok hal meg”[82] – tájékoztatta testvérét Cebrianné.

Vécsey Magda novembertől december végéig az ungvári járványkórházban munkálkodott. Innen írt leveleiben erősen aggódott egy újabb orosz betörés lehetősége miatt. Homonna ellenséges csapatok általi megközelítésének hírére pánikállapot lett úrrá: „mindenki szökött, menekült, csomagolt, kivált a zsidók. Az állomás olyan volt, mint egy tábor. Éjjel lehetett hallani az ágyúzást és mindenki nagyon félt. Vasárnap konszignálva volt az egész telep, senkinek se volt szabad a városba bemenni. Este jött a hír, hogy lesz egy fűtött kórház-vonat és másnap reggel pakoljunk fel mindenkit, aki járni nem tud, a többi pedig délután fog menni. Olyan szomorú volt a nehezen felápolt betegeket kihordágyaztatni a telepről, s azt gondolni, hogy mindezt a nehezen összehozott dolgot itt kell hagyni most, mikor már takaros és rendes minden. Fel voltunk szerelve mindennel, ami kellett: élelmiszer, ápolónék is, minden. Egypár olyan kedves fiú volt köztök. Ezek a szegény kis önkéntesek mind tönkremennek a lövészárokban.”[83] A megerősített német és osztrák-magyar seregnek 1914 novemberében sikerült a Krakkó és Berlin felé előrenyomuló orosz csapatok útját állnia. Az ungvári barakktelepet a kolerajárvány megszüntével ki kellett üríteni és átadni a katonaságnak, ugyanis e területen huszonöt új, nagyobb épület felhúzásával egy nagy tábort alakítottak ki. „Sok dolog volt, s szomorúan búcsúztam el az egésztől, mert most kezdett rend lenni, s az eleinte kínosan primitív állapotokat lehetőleg sikerült javítani, s egész jól találtam magamat”[84] – írta a sebesültek hálájából erőt merítő, a központi hatalmak győzelmében ekkor még erősen bízó Cebrianné.

1915 januárjának első napjaiban érkezett meg a sátoraljaújhelyi katonai barakktelepre, amely ekkor még nem volt teljesen készen, így csak kevés beteggel működött. A zempléni megyeszékhelyről testvéréhez írt levelében a posta és a munkácsi barakktelep németek általi átvételéről számolt be. A hirtelen angol nyelvűre váltott írásban megosztotta öccsével azt a minden bizonnyal osztrák–magyar katonatisztektől származó információt, hogy a németek koszosak, rendetlenek, és kicsit sem viselik jobban a megpróbáltatásokat, mint az osztrák–magyarok.[85]

---

téren végzett tevékenység elismeréseként, amelybe beletartozott a szenvedőkkel, betegekkel való foglalkozás is.

[82] A szatmári i. m. 391. Nagymihály, 1914. okt. 5. Vécsey Magda Vécsey Miklóshoz

[83] Uo. 391–392. Ungvár – Járványkórház-telep, 1914. nov. 29. Vécsey Magda Vécsey Pauliához

[84] Uo. 393. Ungvár – Járványkórház-telep, 1914. dec. 14. Vécsey Magda Vécsey Miklóshoz

[85] Uo. 393–394. Sátoraljaújhely – katonai barakktelep, 1915. febr. 16. Vécsey Magda Vécsey József Aurélhoz

1915 novemberében néhány hetes ungvári barakktelepen végzett gyógyító munkáját követően huzamosabb tartózkodásra hazautazott édesanyjához Sárközre. Törődni akart vele, mert érezte, nem sokáig teheti már.[86] Ám 1916 tavaszán úgy tűnt, Blanka grófnő állapotában javulás állt be. Vécsey Magda április 5-én sürgönyt kapott a Magyar Vörös-Kereszt Egylettől, a Vörös-Kereszt Nemzetközi Bizottságának[87] magyarországi szervezetétől, melyben felkérték, csatlakozzon ahhoz a hölgymisszióhoz, amelynek feladata oroszországi hadifogolytáborok meglátogatása.

Az Osztrák–Magyar Monarchia magyar államfelében az 1878-as bosznia-hercegovinai okkupáció után jelentkezett igény a Vörös-Kereszt megalakítására. A kezdeményezést a miniszterelnök felesége, Tisza Kálmánné gróf Degenfeld-Schomburg Ilona és Ivánka Imre országgyűlési képviselő, az északkeleti vasutak vezérigazgatója vállalta fel. Az okkupációban résztvevők és hátramaradt családtagjaik számára adománygyűjtés céljából egy rögtönzött egyesület alakult Központi Segélyező Nőegylet néven, melyet Erzsébet királyné karolt fel. Az egyesület szabályszerű megalakítása[88] közben az 1879-es szegedi árvíz által sújtottak részére sikeres gyűjtőakció szervezésére került sor. A további szervezkedés során azonban a társadalmi érdektelenség miatt a királyné felhívást bocsátott ki, melyben fiókegyletek alakítására buzdított. S hogy lendületet adjon az ügynek, az 1880. május 10-i első nagy közgyűlésen maga elnökölt. Ferenc József 1880 decemberében gróf Károlyi Gyulát bízta meg a Vörös-Kereszt Egylet magyarországi megalakításával. A Magyar Országos Segélyező Nőegylet alapszabályainak többségét meghagyva prioritásként két célt jelöltek meg: egyrészt előkészülni a háborús tevékenységre, másrészt a békeidőben történő jóté-

---

[86] Dessewffy Blanka grófnő, akihez gyermekeit nagyon szoros emocionális viszony fűzött, 1917. jan. 23-án hunyt el.

[87] A Vörös-Kereszt Nemzetközi Bizottság magalakításának gondolata egy genfi üzletember, az 1859-ben a solferinói harctér szemtanújaként negatív élményeket szerzett Henry Dunant a nevéhez kapcsolható. Már a krími háborúban is problémát jelentett a nem megfelelő sebesültápolásból adódó magas halálozási arány. A Dunant-i gondolatot Gustave Moynier, a genfi közhasznú társulat elnöke is felkarolta. A javaslatok tanulmányozására Dunant elnökletével öttagú bizottság alakult. Propagandamunkájuk eredményeként 1863. okt. 23-ára Genfbe Moynier szervezete egy magánjellegű nemzetközi konferenciát hívott össze. A hét napos tanácskozáson határozat született arról, hogy minden országban föl kell állítani egy — eredetileg háborús intézménynek tervezett — bizottságot, mely a béke idején szervezi az önkéntes egészségügyi szolgálatot és a betegápolást. Az öttagú bizottság a konferencia zárását követő napon, 1863. okt. 30-án különválva a közhasznú társulattól felvette a Vörös-Kereszt Nemzetközi Bizottsága nevet. 1864. aug. 8-ra a svájci szövetségi kormány Genfbe 25 államot hívott diplomáciai konferenciára, hogy hivatalossá tegye Dunant-ék kezdeményezését. Ekkor született meg az első Genfi Egyezmény. A Habsburg Birodalom nem képviseltette magát a konferencián, de az 1866. júl. 3-i königgrätzi csata tanulságai után, júl. 21-én csatlakozott a konvencióhoz, megalakítva az Osztrák Vörös-Kereszt Egyletet. A Vörös-Kereszt Nemzetközi Bizottságához csak olyan állam csatlakozhatott, amely a Genfi Egyezményt elfogadta és ratifikálta. Ausztria – Magyarország utóbbit különböző korrekciók szükségességére hivatkozva elmulasztotta. A javasolt módosítások egy részét az 1868. okt. 5–20 közötti genfi nemzetközi értekezleten beemelték az új konvencióba, ám ezek a határozatok nem tartoznak a nemzetközi egyezményekhez. Minden államban csak egy vöröskereszt szervezet működhetett állami garancia mellett. *Flanek Rezső*: A Vörös-Kereszt története. In: A Magyar Vörös-Kereszt Egylet Almanachja 1927. Bp. 1927. 75–77.

[88] Az egyesületet Magyar Országos Segélyező Nőegylet néven jegyezték be gróf Zichy Nándorné szül. gróf Zichy Lívia elnökletével.

konykodást. Az alapszabályok elfogadására az 1881. március 16-i ülésen került sor. Május 16-án a közgyűlés kimondta, hogy a Magyar Szent Korona Országainak Vörös-Kereszt Egylete megalakult.[89] Ezek után pedig megtörtént fúziója a Magyar Országos Segélyező Nőegylettel. A Magyar Szent Korona Országainak Vörös-Kereszt Egyletének védnökségét a király és a királyné vállalta, országos elnöke Károlyi Gyula gróf lett.[90] A világháború idején gróf Csekonics Endre látta el az elnöki posztot.[91]

Az egylet feladatát képezte az állami gondoskodást mintegy kiegészítve a harcokban megsebesült vagy megbetegedett katonák gyógyítása és ápolása, állapotukról és tartózkodási helyükről történő tájékoztatás. A hadifoglyok és internáltak hollétének felkutatása, róluk információ szolgáltatása, valamint a hadifogoly-levelezés cenzúrázása.[92] Továbbá az elesett katonák családtagjainak támogatása, szegénygondozás, természeti katasztrófák esetén a mentési munkálatok segítése.[93]

A háború áldozatainak védelmét az 1864-es és 1906-os Genfi Egyezmény[94] kodifikálta, míg a hadviselés jogát az 1899-es és 1907-es Hágai Egyezmény.[95] Az 1864-es genfi értekezleten még nem hoztak határozatokat hadifogolykérdésben. 1874-ben a II. Sándor orosz cár kezdeményezésére összehívott brüsszeli tanácskozás eredményeként már születtek hadifoglyokra vonatkozó — kétségkívül még alapos átgondolásra és korrekcióra, kiegészítésre szoruló — rendel-

---

[89] Kiss Gábor és Sallay Gergely 1881. márc. 16-át tekinti a megalakulás dátumának, míg Flanek Rezső, az egylet központi titkára ápr. 15-ét, a királyi jóváhagyást, Hantos János pedig máj. 16-át. *Kiss Gábor – Sallay Gergely*: Vöröskereszt. In: Magyarország az első világháborúban. Lexikon A–Zs. Főszerk. Szijj Jolán. Szerk. Ravasz István. Bp. 2000. 725.; *Flanek R.*: A Vörös-Kereszt i. m. 77.; *Hantos János*: A Magyar Vöröskereszt 100 éve. Bp. 1981. 74–75.

[90] A genfi Vörös-Kereszt Nemzetközi Bizottság eleinte nem vette tudomásul a megalakulást, álláspontja szerint ugyanis az Osztrák–Magyar Monarchiában csak egy országos egylet létezhet, ez pedig már 1866-ban Bécsben megalakult. A dualista állam közjogi helyzetének megvilágítását követően 1882-ben mégis hozzájárult a magyarországi egylet működéséhez. *Argay János*: Visszapillantás. In: A Magyar Vörös-Kereszt Egylet Almanachja 1927. Bp. 1927. 50.

[91] Csekonics Endrét 1918. nov. 12-én mentették fel elnöki tisztéből. *Hantos J.*: A Magyar i. m. 88.

[92] A hadifogoly-levelezést az 1907-es második Hágai Egyezmény 14. szakasza szabályozta. E feladat ellátására állították fel az Osztrák–Magyar Monarchiában 1914 szeptemberében a Hadifogolytudósító Állomás Cenzur Osztályát, mely a magyar és az osztrák Vörös-Kereszt közös Központi Tudakozó Hivatala keretében működött. (Ez a szerv ellenőrizte a polgári internáltak korrespondenciáját is.) Viszont a hozzátartozók Magyarországon postára adott leveleit a budapesti katonai parancsnokság mellett működő Budapesti Hadifogolylevelezést Ellenőrző Bizottság cenzúrázta.

[93] *Hantos J.*: A Magyar i. m. 85–86.; *Kiss G. – Sallay G.*: Vöröskereszt i. m. 726.

[94] A magyar országgyűlés a Genfi Egyezményeket 1911-ben cikkelyezte be. Magyar Törvénytár. 1911. évi törvénycikkek. Bp. 1912. 521–551. 1911. évi XX. törvénycikk a hadrakelt seregek sebesültjei és betegei sorsának javitása végett a Genfben kötött egyezmények beczikkelyezéséről.

[95] A Hágai Egyezmények magyarországi törvénybe iktatása az 1913. évi XLIII. törvénycikkben történt meg. Magyar Törvénytár. 1913. évi törvénycikkek. Bp. 1914. 438–551. 1913. évi XLIII. törvénycikk az első két nemzetközi békeértekezleten megállapitott több egyezmény és nyilatkozat beczikkelyezése tárgyában; A Genfi és a Hágai Egyezmények értékeléséhez l. Hadifogoly magyarok i. m. I. 43–66.; *Petrák K.*: Emberi sorsok i. m. 83–87.; *Dr. Loránt Ármin*: A hadifogolykérdésről. Bp. 1915.; *Wlassics Gyula*: A hadifogoly. Budapesti Szemle CDLVII. szám (1915) 11–25.; *Dr. Bartha József*: A hadifogolyügy. A Munkanélküliség Elleni Küzdelem Magyarországi Egyesülete kiadványa 12. sz. Bp. 1916.

kezések.[96] Az oroszországi hadseregreform[97] kihirdetésének évében a kölcsönös bizalmatlanság légkörében lezajlott tárgyaláson a cári javaslat lényege abban állt, hogy békeidőben kell írásba foglalni és kodifikálni a szárazföldi háborúk törvényeit és szokásait. Bár a Brüsszeli Deklarációt egyik állam sem ratifikálta, az orosz tervezet — hiányosságai ellenére — mégis mérföldkőnek tekinthető a hadijog területén, mert alapjául szolgált a 25 évvel később Hágában született konvenciónak. Az 1899-es tanácskozás összehívását II. Miklós cár kezdeményezte, akitől a világsajtó azt remélte, folytatója lesz apja, III. Sándor béketeremtő politikájának.[98] A 26 állam részvételével lezajlott hágai konferencia célját az utolsó Romanov a Brüsszeli Deklaráció revíziójában jelölte meg. Szokás ezt a rendezvényt „első nemzetközi békeértekezletnek" is nevezni, mert nem csak a háború törvényeinek és szokásainak nemzetközi egyezménybe foglalásáról, és ezeknek a szárazföldi háborúkon túlmenően a tengeri hadakozásra való kiterjesztéséről született döntés, hanem a nemzetközi konfliktusok békés, tárgyalásos rendezéséről, valamint a háborúk humanizálásáról. Megalkották a hadifogolykérdés első nemzetközi szabályozását.[99]

1906-ban Genfben 36 állam részvételével újabb konferencia ült össze, amelyen az időközben elavulttá vált megállapodások korrekciójáról értekeztek.[100] Az 1907-es második hágai békeértekezlet tulajdonképpen fölfogható a második Genfi Konvenció szellemének továbbfejlesztéseként.

A fent említett konvenciók a gyakorlatban a világháború kitörését követően vizsgáztak. Hamar megmutatkozott a nemzetközi jog korrekciójának szüksége. A svéd Vörös-Kereszt elnökének, Károly hercegnek a védnöksége alatt 1915. november 22-én Stockholmban svéd, német, osztrák-magyar és orosz vöröskeresztes megbízottak összejövetelt tartottak a hadifoglyok helyzetének javítása és az 1907-es Hágai Egyezmény kiegészítése tárgyában. A módosított megállapodás aláírására 1916. május 13-án került sor.[101] Konkretizálták a hadifoglyok elszállásolását, egészségügyi ellátását szabályozó, a postai összeköttetéssel, a vallás gyakorlásával és kulturális tevékenységgel kapcsolatos kérdéseket.[102] Döntöttek továbbá vegyes bizottságok felállításáról, melyeket a svéd, dán, svájci, német, osztrák, magyar, orosz Vörös-Kereszt delegáltjai alkotnak.

---

[96] II. Sándor külpolitikájának értékeléséhez l. *Czövek István*: Oroszország külpolitikája II. Sándor korában és a közvélemény. Nyíregyháza 1996.

[97] Az 1874-es orosz hadseregreformhoz l. *Czövek István*: Arcképek a XIX. századi orosz politika műhelyéből. (A. M. Gorcsakov és D. A. Miljutyin). Századok 118. (1984) 709–729.

[98] Mihail Heller megállapítása szerint a leszerelés gondolata újdonságként hatott, de úgy Oroszország, mint a többi nagyhatalom külpolitikájában csak harmadrendű szerepet játszott. *Mihail Heller – Alekszandr Nyekrics:* Orosz történelem I–II. Bp. 2003[2]. I. 652.

[99] Az 1899-es Hágai Egyezmény hadifoglyokra vonatkozó rendelkezéseit a II. fejezet 4–20. szakaszai tartalmazták. Ezeket az 1907-es második Hágai Egyezmény szinte szó szerint átvette. Magyar Törvénytár. 1913. évi tc. 472–475.

[100] Az egyezmények elsősorban a beteg katonák sorsára, az egészségügyi intézmények felszerelésére, személyzetére és a betegszállításra vonatkozóan rendelkeztek. Hadifogoly magyarok i. m. I. 44.

[101] Azzal a kötelezettséggel, hogy illetékes hatóságaik figyelmébe ajánlják a benne foglaltakat és szorgalmazni fogják azok betartását. Hadifogoly magyarok i. m. I. 67–68.

[102] A hadifogoly fogalmának definiálására esetleges félreértések elkerülése végett nem került sor. Az ezzel még megpróbálkozó Brüsszeli deklaráció szerint a hadifogoly törvényes, lefegyverzett ellenség. Hadifogoly magyarok i. m. I. 46.; *Petrák K.*: Emberi sorsok i. m. 86.

Legfőbb feladatuk a hadviselő országokban ellenőrizni a hadifoglyok életkörülményeit.[103] Jogukban áll a katonai hatóságok engedélyével a táborokat és munkahelyeket[104] megszemlézni, a hadifoglyokkal anyanyelvükön és tanúk nélkül kommunikálni,[105] ellenőrizni a szállítmányokat és felvilágosítást kérni. Tapasztalataikról jelentésekben értesítik a svéd, s ennek útján az érdekelt vöröskereszt egyleteteket, amelyek az észrevételeket tudatják kormányaikkal. A bizottság jogosítványai között szerepelt továbbá fényképek készítése a hadifogolytáborokról, de csak az érdekelt állam katonai hatósága képviselőjének jelenlétében és engedélyével. Engedélyt kapott a bizottság arra is, hogy a hadifoglyok részére segélypénzeket osszon szét.[106]

Az anyacárné kezdeményezte első hölgyküldöttség 1915 novemberében indult útnak és 1916 februárjában érkezett haza.[107] A küldöttség minden tagját egy-egy semleges ország állampolgára kísérte. A központi hatalmak bizottsága negatív tapasztalatokról tett jelentést. „Oroszországban — nem rosszakaratból, vagy céltudatos kegyetlenségből kifolyólag — de a nagy távolságok, gyér vasúti hálózat, elégtelen egészségügyi rendezések, az éghajlat rendkívül zordsága és az általános felkészültség hiányai miatt, a hadifogságba esettek keserves sorsban sinylődtek, és rajok estek áldozatul a fertőző betegségeknek."[108] Ebből kifolyólag merült fel az igény egy második delegáció indítására. Az ebben való részvételre kapott felkérést 1916 áprilisában Vécsey bárónő. „Készségesen, de lelkesedés nélkül vállalkoztam új szerepemre. … A mostani világ vezetői, megalkusznak mindennel. Legyen az a vallás, a politika, a diplomácia, a kereskedelem, az államrendezés, a nemzetgazdászat, vagy privát élet bármely terén. Megengedhetővé teszik a megengedhetetlent, fentartva maguknak, hogy a származó rosszat más intézmények által orvosolják és kiegyenlítik. Ám csak a lelkiismeretet ismerő ember nem fojthatja magába a meggyőződést, hogy éppen a megalkuvás forrása minden bajnak a világon, s ezért még az orvoslást célzó

---

[103] A hadifogoly-látogató küldöttségek ötlete Mária Fjodorovna anyacárnétól, a néhai III. Sándor özvegyétől, Dagmar dán hercegnőtől származott. E témában 1915 őszén kérelemmel fordult II. Vilmoshoz és Ferenc Józsefhez, akik a viszonosság elvén beleegyeztek a látogatásokba.

[104] A Hágai Egyezmény A hadifoglyokról rendelkező II. fejezetének 6. cikkelye lehetővé tette, hogy a hadifoglyokat megfelelő díjazásért a fogságba ejtő állam „a tisztek kivételével rendfokozatukhoz és képességeikhez mérten mint munkásokat alkalmazhatja". Magyar Törvénytár 1913. évi tc. 472. Petrák Katalin kutatásai szerint az államtól hadifogoly munkaerőt igénylő magánszemélyek - oroszok éppúgy, mint magyarok - sok esetben visszaéltek azzal a számukra biztosított lehetőséggel, hogy a hadifogoly ellátása fejében a munkabér egy részét visszatartsák, és a silány ellátáson és szálláson kívül a hadifoglyok nem kaptak semmit. *Petrák K.*: Emberi sorsok i. m. 85. – A Cebriannéval kommunikációs kapcsolatba került munkások elégedetten nyilatkoztak munkaadójukról és életkörülményeikről. *Cebrian I.*: Gloria victis i. m. 86–88.

[105] Cebrian grófnénak több táborban sem engedélyezték a magyar nyelvű érintkezést. *Cebrian I.*: Gloria victis i. m. 83., 98–99., 162.

[106] Hadifogoly magyarok i. m. I. 68–69.

[107] Az orosz küldöttség egyik tagja Szamszonoff tábornok özvegye volt. Szamszonoff vezette a tannenbergi csatában az orosz hadsereg azon részét, amely a mocsarakba szorult. Az öngyilkosságot elkövető tábornok felesége a szemleút befejezése után megkapta az engedélyt a holttest felkutatására. A személyazonosság megállapítását a földi maradványon lévő érem, a katonatiszt tárcája, valamint a bal fogsoron lévő aranyhíd és korona segítette. *Cebrian I.*: Gloria victis i. m. 23–24.

[108] Uo. 9.

működésben sem társul szívesen a hivatalos világgal”[109] – ítélte el a nagyhatalmak politikusainak megalkuvó természetét. Ezeket a sorokat 1921-ben a világháború borzalmaiból sokat tapasztalt grófnéval a pillanatnyi reményvesztettség íratja le, mely abból a trianoni trauma utáni érzésből fakad, hogy a számtalan szenvedés, veszteség teljesen fölöslegesen következett be. A családi levéltárban megmaradt üzenetváltásai arról tanúskodnak, hogy 1916 tavaszán még határozott lelkesedéssel várta expedícióját. „el is szeretnék menni délre Szerbiába vagy ilyen helyre”[110] – írta 1916. február 17-én Miklós testvére berukkolásakor. Nem holmi kalandvágy vezette, mint unokatestvérét, Windischgraetz Lajost.[111] Ez a csillagkeresztes hölgy származásával együtt járó feladatként fogta fel a segítségnyújtás különböző módozatainak gyakorlását.

Vécsey Magda társnői a háború kitörése óta kórházakban tevékenykedő gróf Stubenberg Károlyné, Huszár Andorine, Kinszky Nóra grófnő és Croy Kunigunda hercegné voltak. Felkészítésük Bécsben történt a hadügyminisztérium hadifogoly-ügyosztályán, ahol két német kolléganőjük — Gagern Elisabeth bárónő és az első küldöttségben is szerepet kapott Erika Bassow — is jelen volt. Oktatásként előadásokat hallgattak és nyomtatott anyagokat[112] kaptak. Az egységes megjelenést szolgálta pontyzöld posztóból készített egyszerű egyenruhájuk, melyhez főkötőt kellett viselniük, amiről hátul hosszú szürke fátyol lengett alá. A küldöttség osztrák és magyar tagjait Zita trónörökösné fogadta kihallgatáson Schönbrunnban, míg a német dámákat maga Ferenc József.[113] Az április 14-i gyorsvonattal indultak Berlinbe, hogy onnan Koppenhága – Svédország – Pétervár útvonalon Oroszországba érkezve megkezdhessék szemleútjaikat. A küldöttség a német határon mentesült a szigorú vámvizsgálat alól. A német főváros pályaudvarán a hadifogolyügyek vezetőjének, Friedrich ezredesnek a jobbkeze, Bőnigh kapitány várt rájuk, aki az exkluzivitásáról híres Adlon Szállodába kísérte őket. A hadügyminisztériumban lesújtó hírek vártak rájuk. A Fekete-tengeren német torpedóromboló[114] elpusztította a Portugal orosz kórházhajót a rajta utazó betegekkel, orvosokkal és ápolónőkkel. Ez vitathatatlanul hadijogsértés volt, ugyanis a katonai kórházhajókat — melyeket fehér színű külső festéssel, valamint ezen vízszintesen körülfutó, másfél méter széles zöld sávval kellett felismerhetővé tenni, továbbá a vörös keresztes fehér zászlót[115] a saját nemzeti lobogó mellé fel kellett vonni — kíméletben kellett részesí-

[109] Uo. 10.

[110] A szatmári i. m. 396. Sárköz, 1916. febr. 17. Vécsey Magda Vécsey Miklóshoz

[111] Windischgraetz Lajos 1925-ben a frankhamisítási botrány fővádlottjaként válik hírhedtté.

[112] A hadifogolykérdéssel kapcsolatos írásokat, a nemzetközi megállapodások szövegeit, statisztikai kimutatásokat, gépírásos utasításokat, térképeket, tervrajzokat, egészségügyi könyveket, füzeteket, panaszlistát. A hadügyminisztérium fényképezőgépet is bocsátott rendelkezésükre 36 tekercs filmmel, továbbá járványos betegségek elleni védekezéssel és gyógykezeléssel kapcsolatos szakkönyveket, irodaszereket, gyógyszerekkel és fertőtlenítőszerekkel feltöltött úti patikát.

[113] *Cebrian I.*: Gloria victis i. m. 12–13.

[114] A Hadifogoly magyarok történetének I. kötetében Karkis Kornél szerint török búvárhajó, de a II. kötetben Baja Benedek író és festőművész, volt orosz hadifogoly is német torpedórombolók tévedésből fakadó pusztításáról ír. – Hadifogoly magyarok i. m. I. 69.; II. 218.

[115] Az 1907-es hágai konferencián Törökország számára vallási okból engedélyezték a vöröskereszt embléma helyett a vörös félhold használatát. A példát követve Perzsia a vörös oroszlán és nap használati jogáért folyamodott. *Flanek R.*: A Vörös-Kereszt i. m. 80.

teni.[116] A kórházhajó elsüllyesztése miatt feszültté vált a viszony, és Oroszország akadályt állított a hölgymisszió küldetése elé. „Utazásunkat az utolsó percben rendelték le, mikor már Koppenhágába voltunk indulandók. S most újabb tárgyalások folynak Dánián keresztül”[117] – adott hangot csalódottságának Vécsey Magda.

A várakozási időt németországi hadifogolytáborok tanulmányozására fordították. 1916. április 23-i üzenetváltásában — melyben diszkréciót kért édesanyjától, hogy a családban dívó szokástól eltérően senkinek ne küldjék tovább levelét, nehogy kellemetlensége származzon belőle — így számolt be tapasztalatairól: „először voltunk Wittenbergben, azután Torgauban, azután Casselben, azután Niederzwehrenben. Amennyire ezen óriási embertömegek természetellenes konglomerációjában lehet, oly jó dolguk van úgy nálunk, mint Németországban. Példás tisztaság, rendes étel és kenyér, tisztességes fehérnemű, cipő és ruha, rendes ágy két pokróccal. Semmivel sincs más dolguk, mint saját embereinknek a barakk-kórházakban.[118] Ezeken kívül a leghumánusabb módon van arról gondoskodva, hogy az unalom nyomasztó volta enyhítve legyen, vannak jó játszóterek, színházcsarnokok, aki tud zenélni, zenélhet, van fürdő, könyvek, tisztek részére tenisz, kuglizó, billiárd, van üzlet, hol apróságokat vásárolhatnak, vannak kápolnák, pap és Istentisztelet minden vallás részére. Szóval többet tenni nem lehet. Bár így találnánk ott a miénkeket, akkor nagyon boldog leszek.”[119] Érdekes élményt jelentett számára a francia hadifoglyok pezsgő szellemi élete: „sok festő van közöttük, a falak tele festményekkel, rajzokkal, akvarellekkel, többen gyönyörűen faragnak, kis kápolnáikat művészileg díszítik, írnak, tanítanak, s a gyönyörű nyelv páratlan finomsága és udvariassága meglepi ismét az embert. De ami fő, nem panaszkodnak, meg vannak elégedve, belátják, hogy a gyűlölt német nem bánik velök rosszul, sőt humánus és jó… A belgák minden nemzetek között legmegelégedettebbek a fogságban, annyira meg vannak lepetve a jó bánásmód fölött. Soká beszélgettünk a foglyokkal. Megható dolog ezt a százezret így távol hazulról fogva látni, bizony meg kell sokszor könnyezni az emberiség mostani szenvedéseit”[120]

Mivel a hölgymisszió még április végén sem kapta meg a beutazási engedélyt, Vécsey Magda hazautazott. Családtagjai, akik féltették őt, örültek a fejleményeknek. A tescheni főhadiszálláson tartózkodó Vécsey László a meghiúsulást majdnem biztosra vette: „Az oroszországi expedíció úgy látszik véglegesen el van ejtve. Ez — egyrészt sajnálatos — de másrészt érthető. Az orosz mindig nagyon fél az igazi európai előtt magát egy kultúr-blamázsnak kitenni. Most meg főfőérdeke, hogy az a sok titkolni való (:nemcsak a foglyokat illetőleg van titkolni valójuk:) még ne jusson Európa tudomására. Az ottani belső állapotok-

---

[116] Magyar Törvénytár 1913. XLIII. tc. 501–503.

[117] A szatmári i. m. 399. Katscher, 1916. máj. 2. Vécsey Magda Vécsey Miklóshoz

[118] Cebrianné memoárjában leírta, hogy a háború elején mintegy 4000 hadifogoly halt meg kiütéses tífuszban. *Cebrian I.*: Gloria victis i. m. 19.

[119] ANDJC 452 Nr. inv. 178 Katscher, 1916. ápr. 23. Vécsey Magda Dessewffy Blankához és Vécsey Eszterhez

[120] Uo.

ról éppen nem kedvezők a hírek”[121] – vélekedett május 16-án. A pozitív életszemléletű Cebrianné azonban még júniusban is bizakodott: „Úgy látszik, az Oroszországban dúló súlyos belső bajok okozzák, hogy nem eresztenek be, de a remény megvan hozzá, hogy júliusban mehetünk. Legalább Dániából ezt írják. Szegény foglyok nagyon reászorulnak, hogy egy kicsit biztassuk őket, s a sok jó segédeszköz, mellyel javukra gazdálkodhattunk volna, most ott hever Koppenhága és Stockholmban, pénzzel együtt.”[122]

Oroszország júniusban mégis megadta az engedélyt a beutazáshoz. Másodszor is gyülekezőt tartottak a bécsi hadügyminisztériumban, ahol az az öt dán férfi is jelen volt, akik a megállapodásoknak megfelelően a neutrális állampolgárok kísérői szerepére vállalkoztak. A programba beiktatták a Monarchia-beli sankt pöltens-i hadifogolytábor megtekintését.[123] Vécsey bárónő benyomásai szerint a dánok az északi emberek egykedvű nyugalmával tartották meg a szemlét, és semleges státuszuk ellenére érzékelhető volt az antant iránti rokonszenvük. Berlinben egy napot töltöttek, és az Európán keresztül húzódó harcvonal miatt csak az eredetileg is tervezett kerülő úton jutottak a Nagy Péter által alapított fővárosba.[124] Dániában a német vöröskeresztes nővérek óriási felháborodására a vonatról leszállva Németország irányában lövészárkok és drótakadályok sora tárult szemeik elé. A dánok azzal mentették magukat, hogy semlegességük ellenére permanens nyomásgyakorlásnak vannak kitéve mind Németország, mind Nagy-Britannia részéről.[125] Kellemetlen meglepetésként hatott, hogy az 1809 óta az Orosz Birodalomhoz tartozó finn területen, ahol fölszálltak a Néva parti főváros felé induló gyorsra, a 22 fős küldöttséget nem várta senki. A szigorú útlevélvizsgálat miatt a vonat — melynek a cári birodalomban megszokott alakját képezte az őrt álló katona[126] — három órás késéssel indult.

A pétervári Hotel Regina kényelme titkosrendőrségi légkörrel párosult. Személyes szabadságukat ugyan nem korlátozták, de hosszasan várakoztatták a missziót, melyre ürügyül a poggyászok átvizsgálásakor felmerült problémák szolgáltak.[127] Az egy hónapos veszteglést kihasználandó, kapcsolatba léptek itt

---

[121] A szatmári i. m. 154. Teschen, 1916. máj. 16. Vécsey László Vécsey Eszterhez – Vécsey Magdát is jellemezte az Oroszország-ellenesség, ami a Monarchia külpolitikai irányvonalából, a dinasztia iránti lojalitásból fakadt. Az 1904–05-ös orosz–japán háború idején datált leveleiben hangot adott a japánok iránti rokonszenvének, aminek magyarázatát jelentheti az arisztokrácia bizonyos köreiben divatozó turanizmus is. A turáni eszme tartalmazta a magyarság hagyományos, Kárpát-medencére tekintő hatalmi törekvéseinek kiterjesztését is, azaz a külpolitikai expanziót. Ennek iránya a turanizmust magukévá tevők körében különbségeket mutatott.

[122] A szatmári i. m. 400. Feled, 1916. jún. 3. Vécsey Magda Vécsey József Aurélhoz

[123] ANDJC 452 Nr. inv. 178 H. n. 1916. jún. 25. Vécsey Magda Dessewffy Blankához

[124] Mivel a közvetlen összeköttetés nem működött, Koppenhágáig kétszer kellett átszállniuk vonatról hajóra. ANDJC 452 Nr. inv. 178 H. n. [Koppenhága], 1916. jún. 27. Vécsey Magda Dessewffy Blankához

[125] Németország megszállással fenyegetőzik, Anglia Koppenhága összelövetésével és a dán kereskedelem megsemmisítésével. A kísérők szerint a legutóbbi megállapodás értelmében szén ellenében bizonyos mennyiségű élelmiszert juttatnak a németeknek, de a többi szigorúan a briteké. *Cebrian I.* : Gloria victis i. m. 19.

[126] Nappal az utasok elől a védelmi pontokat az ablakernyők kötelező lehúzatásával takarták el.

[127] Kinszky grófnő csomagjában egy revolvert, Stubenbergnéjében egy tőrös botot találtak, Croy hercegné egyik bőröndje kettős fenekű volt. A német nővérek pedig kiadványokat vittek ma-

működő vöröskeresztes és egyéb karitatív szervezetekkel, mint például az amerikai Keresztény Ifjak Nemzetközi Szövetségével, mely a hadifoglyok gyámolítását is felvette munkarendjébe. Gyakran érintkeztek Brändström svéd nagykövettel is. A tábornokkal együtt élő lánya éveken át tevékenykedett az oroszországi hadifoglyok érdekében, nagy elismerést vívva ki ezzel.[128]

Cebrianné több hetes pétervári tartózkodása alatt azt tapasztalta, hogy a háború hatásait az élelmiszerellátás tekintetében itt még nem lehetett érzékelni. „Cukor, kenyér, marhahús van bőven. Bérkocsik egész légiója. Nem venni észre, hogy a jólét vagy fényűzés valamiben is csökkentek volna."[129] Mindezek ellenére Vécsey Magda szerint a békevágy nagy volt. A katonák napi szintű utcai gyakorlatozása és a város több pontján a német beszédet tiltó feliratok[130] jelezték a fegyveres konfliktust.

A dán kísérők vezetője, Arendrup tábornok, aki fiatal tisztként a dán királyi udvarnál szolgált, a Kijevben tartózkodó anyacárnéhoz fordult az utazások megkezdése ügyében. A hölgymisszió 1916. július 27-én II. Miklós feleségénél Carszkoje Szelóban, a cárok nyaralójában kihallgatáson vett részt. Ez újra visszaadta a reményt a dámák számára, hiszen néhány nap múlva elindulhattak. Az Orosz Birodalmat a 11 hölgy számából adódóan 11 kerületre osztották fel. Cebrian grófnénak európai Oroszország egy része jutott. Első lépésként Moszkvába utaztak, ahol a szükséges hatósági engedélyekre újfent várni kellett.[131] Vécsey bárónőt felkeresték bőséges felszereléssel ellátott, a központi hatalmak hadifogságba került katonáit is segítő amerikai ápolónővérek, akiknek tevékenységét az orosz kormány nem nézte jó szemmel. Sőt időnként az erősödő antant propagandából adódóan az USA hatóságai sem támogatták ilyen irányú működésüket. 1916 augusztusában el kellett hagyniuk Oroszországot. Készleteik maradványait átadták Vécsey Magdának. Így ezekkel az adományokkal to-

---

gukkal, melyek II. Vilmos előszavával németországi hadifogolytáborok orosz katonák fotóival illusztrált ismertetését tartalmazták. *Cebrian I.*: Gloria victis i. m. 43.

[128] Elza Brändström apja tekintélyét is felhasználva már a háború kirobbanásakor munkába állt a Nemzetközi Vöröskeresztnél és 1920-ig folytatta a hadifoglyokért kifejtett tevékenységet, melynek részét képezte azok jogainak megvédése is. A járványok idején sem hagyott fel a hivatásának tekintett gyógyítással és ápolással. 1915 karácsonyán Stretjenszkben hatósági rendszabályok foganatosítására került sor, miután a tábor 10 000 emberéből 6000-en meghaltak kiütéses tífuszban. Ezt követően az oroszok beszegezték a barakkok ajtaját. Elza Brändström csákánnyal feszítette fel a „bezárt koporsókat" és a segítségére sietett orvosokkal és ápolónőkkel gyógyításba kezdett, 3000 emberéletet mentve meg. „Szibéria Angyala" is megkapta a kiütéses tífuszt, de 8 hetes betegség után meggyógyult és tovább munkálkodott. Tapasztalatairól tárgyilagos szemléletűnek tekinthető könyvet írt, melynek jövedelmét hadirokkantak és hadiárvák javára fordította. *Elza Brändström*: Unter Kriegsgefangenen in Russland, Siberien 1914–20. Berlin 1922. – Elza Brändströmről l. *Cebrian I.*: Gloria victis i. m. 46–47., Hadifogoly magyarok i. m. I. 149., 311., 384–385., 407., 423–424. – A magyar nemzetgyűlésben a hadifoglyok hazaszállításáról szóló diszkusszióról és ennek kapcsán Elza Brändströmnek a magyar hadifoglyok stigmatizációja elleni fellépéséhez l. *Petrák K.*: Emberi sorsok i. m. 106–107.

[129] *Cebrian I.*: Gloria victis i. m. 52.

[130] Cebrianné Dániából németül írt szeretteinek, de Oroszországból már csak franciául.

[131] A neveltetéséből adódóan négy idegen nyelven kifogástalanul író és kommunikáló Vécsey bárónő oroszul kezdett tanulni. Két hónap múlva már orosz irodalmat olvasott. Az akkori kortárs írók közül Andrejevről, Juskievicsről, Salamról negatív véleményt formált, mert ők „a világszerte dúló semita destruktív irányzathoz" tartoztak. *Cebrian I.*: Gloria victis i. m. 135.

vább gyarapodott az ősi fővárosban a hadifoglyok számára történt bevásárlásokkal kialakított segélyszállítmány.

A szemleút megkezdéséhez ismét Arendrup kijevi látogatására volt szükség.[132] Szeptemberben természetesen orosz kísérők társaságában a kosztromai és a wiatkai kormányzóságokban látogattak.[133] A hónap végén Moszkvába visszatérve Vécsey bárónő levelet írt édesanyjának, de mivel tisztában volt vele, hogy megfigyelés alatt tartják, ezért a fogolytáborokban szerzett tapasztalatairól ezúttal mélyreható beszámolóval nem szolgált. Inkább utazásának körülményeit ecsetelte. Például írt a hosszabb utakra alkalmazott trojkáról, ami a fogatolás olyan szisztémáját jelentette, hogy a két rúd közé középre befogtak egy lovat, és jobbra-balra két lustábbat. Elújságolta továbbá, hogy két napos moszkvai tartózkodását leginkább nagyobb méretű bevásárlásra fordítja (könyvek, festő- és rajzszerek, kották, hangszerek, kézimunkaanyag, dohány, fehérnemű) mivel készleteik elfogytak és vidéken nincs mód ilyen típusú beszerzésekre.[134] Az utazáshoz a hatóságok egy vasúti kocsit bocsátottak rendelkezésükre, melyet személy- vagy tehervonathoz csatoltak. „A kocsi egyik fülkéje volt irodánk, hol a pénzt és iratokat tartottuk, a tábornok fülkéje mellett. Az enyém mellett fekvőt ebédlőnek neveztük, s ott helyeztük el élelmiszereinket. A két kísérő egy további fülkét foglalt el, a többit színig megtöltöttük az ajándékoknak szánt árúkkal, a ládák és csomagok tömegével. A végén egész kis fülkéje volt a kocsi szolgájának is”[135] – avatja be olvasóit a részletekbe a grófné. Az orosz vasúti kocsik az Európában használtakhoz képest szélesebbek és hosszabbak voltak. Ez a különbözőség szinte valamennyi hadifogoly visszaemlékezésében hangot kapott.[136] Az itteni nagy hidegek szükségessé tették, hogy minden kocsi a mozdonytól független fűtéssel rendelkezzen. Ezt egy vízfűtéses rendszerű kályhával oldották meg, melynek csövei körüljárták az egész kocsit. A tüzelőanyagot a kocsihoz rendelt, baltával felszerelt szolga az állomások mentén található erdőkből, berkekből szerezte be.

Cebrianné a szeptemberi látogatások alkalmával a legkülönbözőbb egészségi állapotú (rokkant, félrokkant, beteg és teljesen egészséges) és különböző körülmények között elszállásolt hadifoglyokkal találkozott. Egy részük dolgozott is. Számos helyen tapasztalt tiszta, gondozott, emberséges körülményeket, ahol az élelmezés is kielégítőnek tűnt, de elhanyagolt helyeken is járt. Több mint ezer tönkrement szervezetű ember a murmanszki vasút pályatestének ki-

---

[132] A tábornok elbeszélése szerint a rendkívül energikus anyacárné parancsainak nem pontos teljesítése esetén az asztalt csapkodva erőteljesen szidta környezetét. *Cebrian I.*: Gloria victis i. m. 74–75.

[133] A látogatások helyszínei kronologikus sorrendben Cebrianné memoárja alapján: Nyerehta, Kineszma, Jurjevec, Vologda, Galics, Csukloma, Szoligalics, Orlov, Kotelnics, Vetluga, Jaroszlavl, Jurjew-Polski. 1916. szeptember végén visszatértek Moszkvába. Moszkvából újra útnak indulva: Jegorjevszk, Rjazany, Kaszimov, Szapozsok, Jepifan, Bogorodinszk, Jefremov, Novoszil, Csern, Krapivna, Odojev, Álekszin, Pakrov, Kasira, Mihajlov. A Baja Benedek által készített „útvonaltérkép” alkalmas arra, hogy vizuálisan magunk elé képzeljük Cebrianné szemleútjait, de topográfiailag nem helytálló, és néhány esetben fölcserélt időpontokkal dolgozott. Hadifogoly magyarok i. m. I. 220.

[134] ANDJC 452 Nr. inv. 178 H. n. [Moszkva], 1916. szept. 29. Vécsey Magda Dessewffy Blankához

[135] *Cebrian I.*: Gloria victis i. m. 76.

[136] *Rónai Ernő*: Krasznojárszk. Nagyvárad 1940. 85.

építésén dolgozott. A „halálvonalként” is emlegetett vasútépítés befejezése akkor vált sürgetővé, amikor Törökország világháborúba való belépésével Oroszország előtt lezárultak a Fekete-tengerről kivezető szorosok. Így a cári birodalom az utánpótlás biztosítására csak a murmanszki jégmentes kikötőt vehette igénybe. Az innen Pétervárra vezető vasútvonal kiépítése már a háború kirobbanása előtt megkezdődött elsősorban finn, kínai és fegyenc munkaerő igénybevételével, de nem készült el időben. 1914 végétől a munkálatok felgyorsítása érdekében hadifoglyokat is bevetettek ezen a zord éghajlatú területen, de a szükséges előkészítés nélkül, ugyanis nem biztosítottak számukra megfelelő elhelyezést, élelmezést, orvosi ellátást.[137]

Cebrianné szemleútjának első szakaszában egy kirívó esetről, az Orlovban látottakról tett jelentést egyrészt az anyacárnénak Kijevbe, másrészt a svédeknek Moszkvába, egyik orosz kísérőjük pedig a pétervári vöröskeresztet értesítette az embertelen viszonyokról. A murmanszki vasútépítésről jött skorbutos emberek közül naponta hárman-négyen haltak meg. A lábadozók pajtájának lyukas tetőzetén becsepegett az eső. A kórházként használt helyiségben ennél is siralmasabb állapotok uralkodtak. „Deszkaállványokon, melyekre egy kis szalma van hintve, vékony elnyűtt pokrócok alatt körülbelül 200 beteg. A padlón két ujjnyi sárréteg, melyet fokoz a szalmán és deszkán leszivárgó nedvesség. A betegek váll-, csipő-, térd, vagy könyökcsontjainál nagy kemény tályogok, melyek az oldalfekvést lehetetlenné teszik. A folyton hátonfekvéstől a farcsontnál nyitott seb. A fogak kiválnak, mély gennyes űröket hagyva a szájban. A sötétlila színű körmök a kezen és lábakon többnyire leválóban. A haj fakó kóc alakjában csomósodik a fej körül és pamacsokban hull ki. Az egész színezet egy 6–8 napos hulla benyomását teszi, melyben a fiatal élet elkeseredett harcot vív a már bekövetkezett feloszlással. És ezek a szegény emberek mégis tudtak beszélni és tudtak mosolyogni. Az öröm némi megnyilatkozását váltották ki az ajándékok, s kiaszott kezeik görcsös mozdulattal kaptak kezeim után.”[138] Az orlovi „kórházat” az orosz parancsnokság rövidesen feloszlatta és az életben maradtakat dél-oroszországi kórházakba szállították.

Cebrianné jelentést küldött az osztrák-magyar hadvezetőség számára is, melyben a hadifogságba került önkéntesekért emelte fel szavát. E problémával való beható foglalkozásában egészen biztosan motivációt jelentett a szintén önkéntesként bevonult Vécsey Miklós féltése, óvni akarása. Vécsey bárónő nehezményezte, hogy az önkéntesek harctérre menetele csupán a karjukon lévő paszománttal, minden más rendfokozat megjelölése nélkül történik. „Az oroszok tőlük és tőlem is, mikor érdekükben közbeléptem, a képesítési bizonyítékot kérték. Hazulról erre nézve semmiféle intézkedés nem történt s ez a nemtörődömség semmiképpen sem segíti elő azt, hogy ennek az intelligens rétegnek helyzete a hadifogságban megjavuljon. Mint ismeretes, az oroszok hasonló esetek elkerülése végett teremtették meg a práporscsik rendfokozatot. E rendfokozat révén nálunk gyakran egészen egyszerű orosz altiszti legénység tiszti elbá-

[137] A murmanszki vasútépítés körülményeihez l. *Petrák K.*: Emberi sorsok i. m. 157–159.; Hadifogoly magyarok i. m. II. 175–186., 269–273.

[138] *Cebrian I.*: Gloria victis i. m. 102–103.

náshoz jut, míg a mi diplomás embereink — gyakran öregedő urak, akik hazájukért olykor önként indultak a harctérre — a legénység sorsában osztoznak. Rendkívül kívánatos volna, hogy még az önkéntesek harctérre kerülése előtt rendezzék ezt az ügyet."[139]

Cebrianné Oroszország európai részén történő szemleútjának második szakaszát szintén Moszkvából indulva 1916 októberében teljesítette. Ennek során Jepifanban és Jefremovban tapasztalt hanyag körülményeket. Utóbbi helyszínen Arendrup tábornok két német tiszttel diszkusszióba keveredett a skagerraki ütközetet illetően. A dán kísérő fényes angol győzelemként értékelte az első világháború legnagyobb tengeri csatáját.[140] A német tisztek nemtetszésüket fejezték ki a grófnénak, amiért egy vöröskereszt-küldöttségtől németellenes megnyilvánulásokat kell eltűrniük.[141]

Cebrianné Szapozsokban találkozott a Przemyśł 1915. március 22-i bevételekor hadifogságba esett Tamássy Árpád altábornaggyal. Először Zadonszkba került, ahol a rabság emberi méltóságot megalázó körülményéhez képest elégedett volt lakásával és az ottani orosz parancsnokkal. Hat hete átkerült Szapozsokba. Panasszal élt nedves lakása miatt és méltánytalannak érezte, hogy kíváncsiskodó bámészkodókat kell itt eltűrnie. A mozgás, magyar orvos hiánya és az itteni orosz parancsnok nemtörődömsége idegeit erősen megtépázták. Vécsey Magda Tamássy visszahelyezése érdekében Mária Fjodorovnához fordult, aki nyolc napon belül intézkedett az ügyben.[142]

Cebrian grófné Oroszország európai részén tartott látogatásainak tapasztalatairól összegzésképpen elmondható, hogy „a munkába kiadott hadifoglyoknak Oroszországban nem volt rossz dolguk, s mindnyájukra nézve az élelmezési kérdés kielégítően volt megoldva. A betegek és nyomorékok száma szomorúan emlékeztettek az elnyúló háború katasztrofális következményeire, melyeken hatásosan segíteni, a saját honpolgáraikkal szemben is, alig tudnak az államok. A rokkantak kicserélése számításom szerint legfeljebb 6–7 percentjét [százalékát] szállíthatja azoknak, kiknek állapota erre rászolgálna. Ezek közül persze sokan halnak el, s egy-egy kisebb városban is nem kevesebb, mint 6–800 hadifogoly nyugszik a temetőben. De tudok sok oly helyről, hol 10 és 12.000-en is felül van a sírok száma"[143] – állapította meg a báróné. A murmanszki vasútépítés munkálatairól leváltott személyek jelentős számban az általa meglátoga-

---

[139] Hadifogoly magyarok i.m. II. 221.

[140] Az 1916. máj. 31-én kezdődött - a Skagerrak-szorost valójában nem érintő - egyetlen nyílt tengeri ütközet a brit és a német tengeri főerők között. A kétszeres túlerőben lévő brit flotta hajótérvesztesége dupla annyi volt, mint a németé, ám míg az angolok képesek voltak veszteségeik pótlására, addig a németeket az anyaghiány megakadályozta ebben. A Németország blokádját biztosító angol tengeri fölény sértetlen maradt. A jütlandi ütközetet a németek és a britek is győzelemként értékelték.

[141] *Cebrian I.*: Gloria victis i. m. 133.

[142] Tamássy Árpádot (1861–1939) távollétében 1917. aug. 13-án táborszernaggyá léptették elő. A hadifogságból megszökve 1918 februárjában Svédországon keresztül hazatért. Ezután az olasz hadszíntéren parancsnokolt. *Petrák K.*: Emberi sorsok i. m. 256.; *Balla Tibor*: Tamássy Árpád. In: Magyarország az első világháborúban. Lexikon A–Zs. Főszerk. Szijj Jolán Szerk. Ravasz István. Bp. 2000. 656.

[143] *Cebrian I.*: Gloria victis i. m. 133–134.

tott lágerekben, illetve egyéb szállásokon[144] nyertek elhelyezést. Így ezen emberek egészsége elvesztésének okaként e pályatest építését jelölte meg. A kormányzathoz küldött jelentésében megjegyezte továbbá, hogy magas a száma azoknak is, akik a Don-medence bányáiban és a doni vasútépítkezéseknél rokkantak meg. Nagy megpróbáltatást jelentettek a hadifoglyok számára a rendkívül hosszú ideig tartó szállítások is.[145] A hadifoglyok szenvedéseit, nélkülözéseit nem az orosz kormány és a felügyeletüket ellátó orosz parancsnokok tudatos kegyetlensége, rosszakarata okozta, hanem az anyagi eszközök elégtelensége és sokszor a nagy földrajzi távolságokból adódó körülmények.

Említést érdemel, milyen információkat szerzett Vécsey Magda a Cseh Légió szervezéséről. Már a világháború elején megindult a propaganda az antant részére az Osztrák–Magyar Monarchia cseh, szlovák, szerb, román, lengyel nemzetiségű hadifoglyainak körében. 1917 előtt a cári kormány a központi hatalmak ellen kívánta bevetni az így felállított légiót. Éppen ezért a szlávokat, elsősorban a cseheket Oroszország európai területein összpontosították, nagyobb szabadságot, jobb élelmezési és ruházati ellátást biztosítva számukra. Cebrianné is megállapította a jurjew-polski és a kotelnicsi látogatás kapcsán, hogy a szlávok kedvezőbb bánásmódban részesültek. Érzékelte a toborzás légkörét. A cseh hadifogoly tisztek részéről érték tapintatlanságok például Galicsban, ahol bosszús panaszokat és mérges nyilatkozatokat zúdítottak rá, támadó hangnemben kommunikáltak vele. Szintén itt egy másik tiszti lakásban viszont a még hezitáló csehek végül a rendkívül jó diplomáciai érzékkel rendelkező bárónőt hangversenyre invitálták. A pakrovi látogatáskor a 31 cseh tiszt semmilyen tiszteletet nem tanúsított irántuk, a küldöttség beléptekor föl sem álltak.[146] Jurjew-Polskiban meghallgathatott a misszió egy szónoklatot egy Viktor Szliva nevezetű – Cebrianné szerint zavart elméjű – két mankóval közlekedő nyomorék agitátor szájából. Szliva először is erősen bizonygatta, hogy Ausztriával minden „összeköttetést" megszakított. Elmondta, hogy amikor a harctéren az oroszoknak megadta magát, egy magyar baka hátulról belelőtt. Majd hogy mondandójának nyomatékot adjon, zsebéből kihúzta a combjaiból hiányzó hat darab csontot. Szónoklata befejeztével pedig azt a kérést intézte a grófnéhoz, hogy szerezzen neki új egyenruhát, utána pedig elfogadta a 100 rubelt. A felajánlott pénzkölcsönt egyes szlávok elfogadták, mások visszautasították. A bogorodinszki látogatáskor 70 csehvel már orosz sapkában és zubbonyban találkoztak.[147]

Vécsey Magda 1916 szeptemberének végén a moszkvai szállodájuk éttermében tanúja volt egy ünnepségnek, melyet olasz tábornokok jövetelére rendeztek, akik az osztrák–magyar hadseregből toborzottak kiképzésére érkeztek Oroszországba. A bárónő információi szerint ekkorra már 50 ezer főre emelke-

---

[144] Nem minden hadifoglyok által is lakott településen állt rendelkezésre több száz vagy több ezer fő befogadására alkalmas tábor. Előfordult, hogy városi lakásokban helyezték el őket.

[145] Hadifogoly magyarok i. m. II. 224.

[146] *Cebrian I.*: Gloria victis i. m. 94., 103–104., 113–115., 140.

[147] Uo. 129.

dett a legionáriusok száma. Stessel Ernő szerint 1916-ban létszámuk 35 ezerre rúgott, 1918-ban viszont már a 80 ezer főt is elérte.[148]

Cebrianné 1916. október végén érkezett vissza Pétervárra. A szükséges jelentéseken túl készített egy memorandumot is, melyben kérelmezte, hogy meglátogathasson államérdekű munkában dolgozó hadifoglyokat, valamint két szibériai tábort is megjelölt, ahol tudomása szerint sok magyar tengette életét. Az orosz vöröskereszt ügyvezető elnöke, Anatol Samanszki a memorandumra válaszolva váratlan és azonnali döntést igénylő ajánlatot tett a grófnénak. Az államérdekű munkákban részt vevők szemlézését kizárta ugyan, de mivel az ősszel hazaérkezett orosz hölgybizottság előzékeny bánásmódban részesült és pozitív tapasztalatokat szerzett a Monarchia-beli hadifogolytáborok látogatásakor, Vécsey bárónő lehetőséget kapott egy szibériai szemleútra.

1916. november 15-én szálltak fel[149] Pétervárott arra a közvetlen vonatra, amely hetente egyszer indult, és egészen Vlagyivosztokig vitte utazóközönségét a transzszibériai vasútvonalon. Szibériában tüdejüknek akklimatizálódnia kellett a 30–35 Réaumur-fok[150] hideghez, mert először — Vécsey Magda szavaival élve — hápogtak, mint a szárazra tett halak. Szibériában az állatokat félszínben tartották, nem zárt istállókban, mert ott a túl nagy páraképződés ártalmasan hatna rájuk. December 4-én érkeztek a kínai határtól alig három kilométerre fekvő, az orosz–japán háborúban stratégiai fontossággal bíró Troitzkozafszkba. A Japánnal zajló fegyveres konfliktus idején építették a városon kívül azt a két ezred befogadására alkalmas kaszárnyát, mely most a hadifoglyok elhelyezésére szolgált. A tágas, jól fűtött, egészségügyi szempontból kedvezőnek titulált termek viszont túlzsúfoltak voltak. Egy épületben 455-en éltek, ami nyomasztóan hatott. Az oroszok gyakran félbeszakították a grófné társalgását és megtiltották a magyar beszédet. Másnap a szintén kedvező viszonyok között lévő legénység következett. Cebrianné szibériai látogatása éppen arra az időszakra esett, amikor a német tisztekkel szemben megtorló intézkedéseket foganatosítottak az oroszok. A németországi hadifogolytáborokban az orosz tisztek közembersorba taszítását szándékoztak így megbosszulni.[151] Más

---

[148] *Stessel E.*: Hadifoglyok élete i. m. 187–188. A Cseh Légiót 1917-től a kadetek és az antant hatalmak is anyagi és erkölcsi támogatásban részesítették. 1917 nyarán a Kerenszkij-offenzívában a Cseh Légió — melyhez átállt a Monarchia két cseh legénységű gyalogezrede — az orosz 11. hadsereg kötelékében harcolt. Mivel a bolsevikok nem nézték jó szemmel a jól szervezett és megfelelően felfegyverzett légiót, amely egyre erőszakosabb fellépésekre ragadtatta magát, a breszt-litovszki békekötést követően a Népbiztosok Tanácsa engedélyezte a tagok Szibérián át történő Franciaországba távozását. A Cseh Légió polgárháborúban betöltött szerepéhez l. *Petrák K.*: Emberi sorsok i. m. 49–53.

[149] Vécsey bárónő egy új dán és egy új orosz kísérőt kapott. Utóbbi, Fjodor Fjodorovics azzal a latens céllal vállalkozott a szemlére, hogy Csitában viszontlássa az 1905-ben induló forradalom idején 15 évre száműzött sógorát. Csitában találkoztak azzal a vöröskeresztes küldöttséggel is, melynek hölgytagja Kinszky Nóra volt. Kinszky grófnő látogatásáról l. *Markovits Rodion*: Szibériai garnizon. S. a. r. Végh Oszkárné. Bp. 1986. 245–255.

[150] A francia eredetű Réaumur-skála a víz fagyás- és forráspontja közti hőmérsékleti különbséget 80 fokra osztotta fel. 1°R 1,25°C, így –30–35°R –37,5–43,75°C-nak felel meg.

[151] A németek megvonták tőlük a lakást, fizetést, a tiszti szolgákat. Ezzel a bánásmóddal azt akarták elérni, hogy Oroszország hadifogolyügyben javításokat foganatosítson. Troitzkozafszkban a német tisztek bennmaradhattak a tiszti lakásokban, Krasznojarszkban viszont legénységi szállás-

szituációkban is felfedezhető ez a német-orosz bosszúreakció. Példaként említhetjük azt az esetet, amikor 1916 nyarán az orosz hölgyek szintén dán urak kíséretében már megkezdték szemléjüket, miközben a központi hatalmak látogatóbizottságainak tagjai még mindig Pétervárott vesztegeltek. Amikor Németországban erről tudomást szereztek, ők is visszahívták az orosz dámákat és még szabadságukban is korlátozták őket, ugyanis az utcára csak német tiszt kíséretében léphettek.

A megviselt idegrendszerű troitzkozafszki német tisztek először csalódottságuknak adtak hangot, amiért nem német dámák érkeztek hozzájuk, majd ingerült és gyűlölködő szóváltásba kerültek az oroszokkal. Monarchia-beli altisztek és önkéntesek színházi előadást[152] tartottak a vendégek tiszteletére.

A másik, Vécsey bárónő által megtekintett szibériai hadifogolytábor a krasznojarszki, amelyről a legtöbb visszaemlékezés maradt ránk. A város a Jenyiszej folyó partján található. Itt ömlik a Kacsa (Katcsa) a Jenyiszejbe. Neve magyarul „vörös partot" jelent, ugyanis a Kacsa partján egy nagy, vörösagyagból álló, meredek domb emelkedik, ahonnan a város jól belátható. Az 1822-től a Jenyiszeji kormányzóság központjaként funkcionáló Krasznojarszk stratégiai fontosságában szerepet játszott a kínai államhatár viszonylagos közelsége. Fejlődését a transzszibériai fővasút építése felgyorsította. Ipari létesítményei következtében ugrásszerűen megnőtt az ipari munkások száma. Krasznojarszk kikötője is komoly jelentőségre tett szert. Így a város a vasúti és a vízi közlekedés tekintetében is fontos állomássá vált a Vlagyivosztokig vezető úton. A láger a várostól hat versztnyire[153] feküdt. Cebriannéra rideg benyomást tett, sivár helyként írt róla. A legénység és az önkéntesek föld alatti építményekben éltek, amelyeket a grófné juhakolra hasonlító hodályoknak nevezett. „…tető, mely leér a földig, falak nem látszanak. Valószínű, hogy kevés tüzelővel aránylag elég magas hőmérsékletet lehet ez építményekben elérni, máskülönben semmi előnyüket sem lehet megállapítani. A belső térfogatot majdnem teljesen betöltik a kétemeletes fekvőhelyek, körül csak igen kevés helyet hagyva a közlekedésre. A sarkokban tűzhelyek vannak, melyeken főznek, melegítenek egyet-mást. Ki tudná leírni, milyen érzéssel megy az ember végig egy ilyen helyiségben, mely arra van kiszemelve, hogy itt szibériai teleket töltsenek ifjú férfiak, hogy itt legfeljebb 6–8 fokos hőmérsékletben rájuk boruljon az éj már 3-kor délután s világító hiányában 16 órát töltsenek sötétben naponkint? Hogy fekvőhelyük mindig csak a puszta deszkaállvány legyen s tüdejük szüntelen a padlózatlan talaj örökös porgomolygását szívja be? És ami valami különös keserűséget ad az

---

ra, azaz földkunyhóba kerültek. *Cebrian I.*: Gloria victis i. m. 155., 175. – A krasznojarszki szankciókról Martin Ferenc is megemlékezett. Martin Ferenc tartalékos hadnagy első világháborús feljegyzései. Sajtó alá rend. és jegyzetekkel ellátta: Martin Kornél. Hadtörténelmi Közlemények 114. (2001) 171.

[152] Bizonyos lágerek kultúrközpontként is funkcionáltak. A szabadságukban korlátozott hadifoglyok élményt nyújtó elfoglaltsággal, pl. színházi előadásokkal igyekeztek elviselhetővé tenni rabságuk idejét. Otthonuktól távol is próbálták megőrizni emberi méltóságukat. A „hadifogolyszínházakban" a női szerepeket is férfiak alakították. A kérdéshez l. *Stessel E.*: Hadifoglyok élete i. m. 116–124.; *Rónai E.*: Krasznojárszk i. m. 194–195.; *Petrák K.*: Emberi sorsok i. m. 35–36.

[153] 1 verszt = 1067 méter

egésznek: jönnek-mennek itt a küldöttségek s a józan belátás és lehetőségek mérlegelésével ezt a helyzetet mint megfelelőt kell elkönyvelniök. Miről panaszkodjanak? Élelmet adnak, fűtésről gondoskodnak, ruházat van s a lakás az, melyet rendes körülmények között az oroszok saját katonáiknak készítettek”[154] – írta memoárjában a bárónő. Stessel Ernőtől tudjuk, hogy a földkunyhóban elhelyezett legénység karácsonyi ünnepére 900 rubelt adományozott, a tiszti tábor területén felállított új oltárhoz pedig egy feszületet ajándékozott.[155] S hogy mit jelentett a hadifoglyoknak egy-egy vöröskeresztes kiküldött látogatása? Nyilván csak pillanatnyi vigaszt, segélyt és támogatást, múló örömöt. Stesselt idézve: „A tiszteknek és legénységnek pénzben, ruházatban tehát anyagiakban nyujtott segély, ha nem is elégítette ki az összes reményeket, mégis a megnyugvás érzetét keltette: nem feledkeztek meg teljesen rólunk.”[156] Majd néhány sorral lejjebb így folytatta: „mily jól esett a végtelenül kedves özv. Cebrián Istvánné grófnő fellépése, ki a zeneteremben, hogy mindenki lássa és hallja, felült a pódiumra és fesztelenül csevegve felelt a több száz főnyi hallgatóság ezer kérdésére.”[157] Ezzel a látogatással zárult tehát Vécsey bárónő „jutalomszemléje”.

A szibériai expresszvonat hat órás késéssel indult vissza Pétervárra. Így a krasznojarszki pályaudvaron várakozva saját szemével láthatta azokat a lőszerrel és hadianyagokkal megpakolt amerikai vasúti kocsikat, amelyeket az USA és Japán 1916 decemberének végén küldött Oroszországnak. „Az emberanyag kifogyhatatlannak látszott. Bármelyik kis szibériai városban ugyanaz a kifogástalanul felszerelt orosz katona gyakorlatozott, s minél távolabb voltunk Európától, az orosz nemzet annál hatalmasabb, erőteljesebb példányaival találkoztunk. Az éghajlat zordsága az élelmezést lényegesen megkönnyítő szállításokat teszi lehetővé. Mindennemű húsféle, különösen nyúzott egész bárányok, óriási mennyiségekben szállíttatnak. Oly merevre vannak fagyva, hogy úgy hajítják fel a vasuti kocsiba, mint valami kemény agyagból készült játékot. Mindenféle tejtermék csonttá fagyva zsákokban kerül szállításra. Amerika kiváló ipartermékeinek könnyebb szállítására egész vagonparkot küldött át a Csendes Óceánon és bocsátott az oroszok rendelkezésére, melyekben nagy lőszer- és fegyverszállítmányok mellett mindennemű egyéb használati cikk is szerepelt. Japánból nagy bálákban érkezett a barnaszínű orosz katonaköpeny, melynek elnyűhetetlen tartósságát háború eleje óta mindenki bámulta.”[158] Ugyanakkor Cebrianné annak is szemtanúja volt, hogy az USA három vagon meleg ruhaneművel ajándékozta meg karácsonyra a krasznojarszki táborlakókat.

Pétervárott 1917 januárjának első napjaiban már valamelyest érzékelhető volt a forradalom előszele. A bomlás abban nyilvánult meg, hogy hivatalos személyeket nem lehetett megtalálni, az apparátus már nem működött. Cebrianné a szállodában rendetlenséget tapasztalt, az utcákon csoportosuló emberek bár nem hangos szóval, de helyeslően nyugtázták Raszputyin meggyilkolását. Az

[154] *Cebrian I.*: Gloria victis i. m. 174–175.
[155] *Stessel E.*: Hadifoglyok élete i. m. 14., 87.
[156] Uo. 16–17.
[157] Uo. 17. A fogolytábor zenekara minden bizonnyal csak azért nem játszott a tiszteletére, mert Ferenc József halálát követően 1916. nov. 22-től 1917. jan. 2-ig a nyilvános zenélés be volt tiltva.
[158] *Cebrian I.*: Gloria victis i. m. 179–180.

Európa Szálloda pedig teljes egészében az antant-konferenciára érkező angol, francia és amerikai diplomaták számára volt lefoglalva. A fővárosban tartózkodó vöröskeresztes kiküldöttek nem maradhattak tovább. Ám a távozáshoz szükséges iratok beszerzésének mechanizmusa éppoly körülményes és bürokratikus volt, mint a hónapokkal azelőtti bejutás. Vécsey bárónő Pétervárott értesült édesanyja haláláról, már a sárközi temetés után. Hazautazása közben azonban nem hagyhatta el azokat a küldetésével együtt járó, meglehetősen időigényes ügyintézéseket, referálásokat, melyek a fővárosokban vártak rá. Így Budapestre érkezését a legoptimistább esetben is csak március elejére prognosztizálta.[159]

A Stockholmba tartó vonaton sok bukaresti román menekült hölgy utazott, akik Moszkvából és Pétervárról más európai városokba igyekeztek. Koppenhágában már érzékelni lehetett a kezdődő szénzavart. A Phőnix Szállodát nem tudták fűteni. Berlinben teljes volt az élelmiszerhiány. Az élelmiszerüzletek bezártak, jegyrendszer működött. Cebrianné az utcákon kocsit vagy automobilt közlekedni csak ritkán látott. A nívós Adlon Hotelben a vendégek reggelire teát kaptak (egészen pontosan forró vizet, ami tealevelekkel nem került érintkezésbe) két szaharinnal. „A zsebekből óvatosan, szinte rejtve, kerültek elő a tápszerek: papirba göngyölt kenyér, befőttes üveg, porcellán tégely, melyek rövidesen ismét gondosan eltüntek oda, honnét vétettek."[160]

A háború okozta szenvedésekből, nyomorúságokból sokat látott Cebrian grófné hazatérését követően nem hagyott fel a katonák ápolásával, továbbra is próbált tenni a háború borzalmainak enyhítéséért. 1917 szeptemberétől két és fél hónapra elvállalta az egyik kaposvári kórház vezetését. Kitartása annál is inkább elismerésre méltó, mert ez a tulajdonság a világháború végéhez közeledve egyre kevesebb helyen volt már tapasztalható. „Különben bizony a közönség már eléggé elközömbösödött a kórház ügy iránt, s ezt csodálni nem lehet. De különösen az állam már nem akar adni semmit sem"[161] – írta 1917. október 1-jei üzenetváltásában az egyre jellemzőbb fásultság és az anyagi erőforrások kiapadása tekintetében. Kaposvári napirendje a következőképpen alakult: az „első műszakot" reggel fél nyolckor kezdte a kórházban, ami délután fél egyig-egyig, a betegek ebédeltetésének végéig tartott. A kórháztól 200 lépésnyire lévő szállásán ebédelt. A délután háromig tartó rövid pihenő után ismét munkába állt este nyolc-kilencig. Nyolc ápolónő és ugyanennyi takarítónő állt rendelkezésére az elsősorban az olasz harctérről érkező betegek ellátásában, akik közül sokakat fenyegetett végtagjai elvesztésének veszélye és az őszi időjárásból adódó tüdőgyulladás és torokgyík járvány. „A drágaság itt is elég nagy, de látszik, hogy mégis van élelmiszer elég, a piaci forgalom nagy, látszik, hogy a vidéken jómódú nép lakik, a betegek feleségei, leányai hoznak be nekik szép kalácsokat, gyümölcsöt. A városi kisemberek szenvednek eleget mint máshol is"[162] – osztotta meg impresszióit Vécsey Eszterrel. A kórházi fehérneműk ronggyá

[159] A szatmári i. m. 401. Stockholm, 1917. febr. 5. Vécsey Magda Vécsey József Aurélhoz
[160] *Cebrian I.*: Gloria victis i. m. 195.
[161] ANDJC 452 Nr. inv. 178 Kaposvár, 1917. okt. 1. Vécsey Magda Vécsey Eszterhez
[162] Uo.

használódtak, cérna viszont nem állt rendelkezésre. „2–3 orsó mint nagy kincs ünnepélyesen lesz nekem átadva, azután a folyosón van varrógép, beleállítom az ápolónőket a foltozásba, de hát ez csepp a tengerbe”[163] – tudósított a szélmalomharcról. Beszámolt azokról a nem éppen betegbarát egészségügyi viszonyokról is, melyeket a röntgen laboratóriumba menet — ahová ő kísérte a sebesülteket — kellett elviselni. „Előáll egy mentőkocsi két hordággyal, oda belefektetik a sebesülteket, s következik a nagyon kínos döcögés a közkórházig: a rossz járdán, illetve kövezeten ide-oda döcög a rossz jármű. Nemcsak a beteg, de a kísérő is rosszul kezdi magát érezni. Azután a sötét kis szobában, nagy villamos erők berregése közepette megvilágítják a testrészt, és vastag vattakötésen keresztül világosan látni, hol van valami vasdarab.”[164]

A Vécsey család 1917-es békevággyal teli levelei az egyre súlyosabb napi problémákkal, a rendkívüli drágasággal, a tüzelő- és élelmiszerhiánnyal, a lehetetlen közlekedési viszonyokkal foglalkoztak.

***

A világháború elvesztése, az Osztrák–Magyar Monarchia szétesése és az ezt követő történések váratlanul érték és megdöbbentették az arisztokrata családokat. Sokkhatást gyakoroltak a dualizmus haszonélvezői közé tartozó szatmári Vécseyekre is. Az új államhatárok kijelölésével Vécsey László sárközi uradalma Romániához került, az ungszennai Csehszlovákiához. Ezeket a birtokokat az 1920-as évek agrárreformjai számottevően megcsonkították. A trianoni határhúzás fölerősítette a családi kohézió Blanka grófnő halálával már elindult meglazulását. A testvérek között megnőtt a fizikai távolság. Vécsey László Eszterrel Sárközön, új nevén Livadan élt. Mária, Miklós, Magda és József Aurél Magyarországot választotta állandó lakhelyül. Paulináék a csehszlovákiai Nagymihályon, azaz Mihalovcén maradtak. Az utazási lehetőségekre a vámprocedúrán és a magas útiköltségeken kívül az útlevélkiadás mechanizmusa is erősen korlátozó hatást gyakorolt. Ezekhez járult még a történelmi magyar arisztokrácia jelentős léptékű társadalmi státusvesztése. Az előbbiekben felvázolt gazdasági természetű és mentális traumák hatására ez az előkelő, de gazdaságilag egyre kevésbé stabil család válsághelyzetbe jutott, mely szituáció új életstratégiák kidolgozását követelte meg.

„OUR WAR IS JUST…” THE VÉCSEYS OF SZATMÁR AND THE FIRST WORLD WAR

By Zsoldos Ildikó

(Summary)

The study examines the activities in the First World War of the Vécsey family. The Vécseys were the second most illustrious family in the historical county of Szatmár, connected with multiple ties to the Habsburgs, but, despite the fact that they played an important role not only locally but

[163] ANDJC 452 Nr. inv. 166/II. Corespondentă Kaposvár, 1917. nov. 2. Vécsey Magda Vécsey Eszterhez

[164] Uo.

also on the level of national politics, they have been rather neglected by the historical research. At first the study concentrates on the sons of baron József Vécsey (1829–1902) and countess Blanka Dessewffy (1842–1917), and then on the activities of the family's female members. Considerable attention is given to baroness Magdolna Vécsey (1873–1960), married to count István Cebrian, who actively cared for the injured, and as member of a Red Cross mission even visited prisoner camps in Russia. Thanks to the economic and mental traumas caused by the loss of the great war, the Vécseys of Szatmár, who had prospered mightily under the dual monarchy, entered a period of crisis, which demanded of them the elaboration of new life strategies.

TÖRTÉNETI IRODALOM

ÚČTY DVORA PRINCE ZIKMUNDA JAGELLONSKÉHO, VÉVODY HLOHOVSKÉHO A OPAVSKÉHO, NEJVYŠŠÍHO HEJTMANA SLEZSKA A LUŽIC, Z LET (1493) 1500–1507

Rationes curiae Sigismundi Iagellonici, ducis Glogoviensis et Opaviensis, Silesiae et Lusatiarum summi capitanei, de annis (1493) 1500–1507.

Kritická edice pramene. K vydání připravil Petr Kozák / Editio critica. Edidit Petrus Kozák.

Slezské zemské muzeum, Scriptorium, Praha, 2014. LXIV + 742 o.

A magyar történeti kutatás régóta ismeri és használja II. Ulászló király több éven át Budán élő öccse, Jagelló Zsigmond herceg számadásait: éppen száz éve, 1914-ben jelentette meg a forráscsoport magyar vonatkozású részeit *Divéky Adorján* a Magyar Történelmi Tár hasábjain (Zsigmond lengyel herczeg budai számadásai (1500–1502., 1505.). Közzéteszi Divéky Adorján. Magyar Történelmi Tár XXVI. Budapest, 1914.). Hosszú kihagyást követően az elmúlt évtizedben a forrás ismét intenzív kutatás tárgya lett: Magyarországon *Rábai Krisztina* és *Horogszegi Zoltán* több vonatkozó tanulmány megírásán túl külön füzetben szemelvényeket is közzétett belőle magyar fordításban. A Divéky-kiadás centenáriumára — a bemutatandó kötet megjelenésével szinte egy időben — Rábai gondozásában megjelent a II. számadáskönyv (1504–1507) Divéky közlését teljessé tevő kiadása is, amely azonban eltekintett a Divéky által már publikált egybefüggő részek újraközlésétől (Jagelló Zsigmond herceg udvarának számadáskönyve (1504–1507). The Court Account Book of Sigismund Jagiellon (1504–1507). Edidit, introduxit et indices fecit: Krisztina Rábai. Szeged 2014. 460 o.). Ez egyfelől magyar historiográfiai szempontból teljesen érthető lépés volt, másfelől viszont a forrás egészének kézikönyvként való használatát valamivel nehezebbé teszi. *Petr Kozák* monumentális, nyolcszáz oldalt meghaladó forráskiadványa ezzel ellentétben a teljes forráscsoport közlésére vállalkozott.

A szerző az Opavai Tartományi Levéltár (Zemský archiv v Opavě) középkori és kora újkori sziléziai történelemmel foglalkozó történész-levéltáros kutatója, aki az elmúlt években számos, Zsigmond herceg politikai szerepével, illetve udvarának számadásaival kapcsolatos tanulmányt is közzétett. Ahogy a magyar kutatók érdeklődését mindenekelőtt a forráscsoport magyar vonatkozásai keltették fel, úgy Kozák munkáját a sziléziaiak ösztönözték: Zsigmond herceg ugyanis 1499–1508 között glogaui (glogówi), 1501–1511 között troppaui (opavai) herceg volt, 1504-től pedig lengyel királlyá való megválasztásáig (1506) II. Ulászló nevében Sziléziát és Lausitzot kormányozta. Petr Kozák tanulmányainak döntő hányada a számadáskönyvek glogaui és troppaui információira helyezte a hangsúlyt (Publikációit lásd http://kozakpetr.wz.cz/Publikacni_cinnost.html, művei közül számos olvasható: https://zao-szm.academia.edu/PetrKoz%C3%A1k).

A könyv címében szereplő évkör némi magyarázatra szorul: a kötet ugyanis nemcsak az 1500–1504 közötti számadásokat tartalmazó I. (3–346.) és az 1504–1507 közöttiekből álló II. (347–649.) „főkönyvet" adja közre, hanem kiegészítésképpen közli azt a kivonatos összesítést is, amely a herceg néhány udvaroncának tett 1493–1499 közötti kifizetéseket sorolja fel személyenként csoportosítva (LI–LXIV.). Utóbbi forrás szövege azért került a bevezető részbe (illetve a címben kezdődátuma zárójelbe), mivel ezeket a kivonatokat a főkönyvekből gyűjtötték ki, és a szerző érthető módon csak az elveszett, tehát 1500 előtti főkönyvekből átmásolt részeket tartotta közlésre érdemesnek. Tekintettel a lőcsei, budai és pozsonyi tartózkodásokkal kapcsolatos bejegyzésekre, ez a forrás sem nélkülözi a magyar vonatkozásokat.

Az informatív cseh nyelvű bevezetőben rövid összefoglalásokat olvashatunk Zsigmond herceg életéről, a Jagelló uralkodók fennmaradt számadáskönyveiről, illetve bővebben a zsigmondi számadások eddigi kutatástörténetéről (VII–XXVIII) – a szerző mindvégig imponáló forrás- és szakirodalmi jártasságról tesz tanúbizonyságot, hiszen kiválóan ismeri nemcsak a vonatkozó cseh,

lengyel, litván, szlovák és német, hanem a magyar szakirodalmat is. Ezt követi a ma Varsóban őrzött források levéltártörténeti, majd külső leírása. Kozák precizitását jelzi, hogy még az egyes kézírásokat is elkülöníti egymástól: a számadásokon két ismeretlen írnok dolgozott, akiket Krzysztof Szydłowiecki, a későbbi lengyel kancellár ellenőrzött (XXIX–XXXII). A szerző természetesen hosszan foglalkozik a kiadás filológiai alapelveivel (XXXII–XXVIII): módszere következetes és modern, hiszen igyekszik őrizni a középlatin sajátosságokat (például követi a kéziratok írásmódját a magánhangzó előtti *-ti* szótag tekintetében, azaz a *servicium*ot nem javítja *servitium*ra), de az olvasást zavaró paleográfiai jelenségeket normalizálja (*nowm* helyett *novum, iuuenibus* helyett *iuvenibus* stb. – viszont megőrizte a magyarországi latinságban is gyakran *equm, antiqum* alakban leírt *equum, antiquum* szavakat). A szövegkiadásban teljesen érthető módon a kéziratokban rövidítve írt pénznemeket nem írja ki teljes alakjukban (*florenus* helyett *flor.*). A bevezetőben külön táblázatot találunk az összes előforduló pénznemről és azok jelentéséről (XXII). A bevezető részt néhány, a kéziratról készült fekete-fehér fénykép (XXXIX–XLIX) és a már említett kivonatos forrás (LI–LXIV.) zárja.

A kötet túlnyómó részét kitevő számadások a gondos technikai megformálásnak köszönhetően jól áttekinthetők, a félkövérrel szedett fejezetcímek, a széljegyzetként feltüntetett fóliószámok és a kézirat egyes lapjain alul található összegek jobbra zárt szedése segíti a tagolást. A kritikai apparátusban Kozák egyféle futó lapalji jegyzetet használ, de ezeknek háromféle funkciója van, amelyeket az eltérő szedés különböztet meg egymástól: dátumfeloldások (álló betű), településnevek mai alakja (félkövér), filológiai megjegyzések (kurzív). A minden szempontból igényes, szépen tördelt kötet egyetlen apró esztétikai hibája éppen ebből következik: a két főkönyvhöz ugyanis a szerző 6358 jegyzetet illesztett, és a négyjegyű jegyzetszámok már-már megtörik a szöveget. A jegyzetek tartalma mindvégig igen precíz és következetes, nyelvük mindvégig cseh, ami a magyar olvasók számára elengedhetetlenné teszi a cseh hónapnevek megtanulását, mivel a szerző a dátumfeloldásokban, akár csak a fejlécben futó dátumokban természetesen ezeket használja.

Nem feladatom természetesen, hogy a közölt számadások értékéről és felhasználhatóságáról szóljak, hiszen ezt már sokan és sokszor megtették előttem. Teljesen önkényesen két apró, érdeklődésemtől nem független szempontot emelek ki csupán. Az első az opavai hercegséggel kapcsolatos: ennek élén Zsigmond éppen Mátyás király fiát, Corvin Jánost követte, gyaníthatóan tehát az előbbi innen befolyt jövedelmei nagyságrendileg hasonlónak tekinthetők Corvinéival. A számadások alapján ezek évi 400 és 500 forint közötti összegre rúgtak. A másik szempont a számadáskönyvek itinerárium-adatokban való, magától értetődő gazdagsága. Zsigmond herceg, mikor Magyarországon időzött, általában együtt „mozgott" II. Ulászló királlyal, akinek modern szemléletű itineráriuma még várat magára. Ennek a segédletnek az elkészítésekor a herceg számadáskönyveiből értékes kiegészítésekhez juthatunk hozzá. A munkához nagy segítséget jelent, hogy Petr Kozák külön tanulmányt szentelt Zsigmond herceg itinerániumának (*Petr Kozák*: Itinerář prince Zikmunda Jagellonského, knížete hlohovského (1499–1508) a opavského (1501–1511), nejvyššího místodržitele Slezska a Lužic (1504–1506). In: Výzkum historických cest v interdisciplinárním kontextu. Ed. Jan Martínek a Jiří Šmeral. Brno, 2012. 73–79.).

A kötetet bő bibliográfia (651–661), három jól használható mutató (földrajzi nevek, személyek és fogalmak, 663–737), végül egy rövid angol összefoglaló (739–742) zárja.

Petr Kozák most bemutatott kötetén nehéz fogást találni: a bevezető részek és a hatalmas terjedelmű forráskiadás egyaránt pontosságról, alapos filológiai felkészültségről és forrásismeretről árulkodik, a szép kivitelezésű, keményborítós könyv pedig a kiadót dicséri. A Kozák-féle kiadás dicséretére nem lehet eléggé hangsúlyozni annak jelentőségét, hogy az érdeklődő ezúttal nem egy újabb válogatáshoz, hanem egy forráscsoport hiánytalan kiadásához jutott hozzá. Mert ugyan az eddigi hazai munkák kétségtelenül kiaknázták a magyar vonatkozásokat, bizonyos fogalmak és gazdaságtörténeti jelenségek értelmezésében a teljes forrásanyag ismerete a magyar kutatóknak is nagy segítséget jelenthet.

Neumann Tibor

Susana Andea–Avram Andea–Adinel Dincă–Livia Magina

SCRIS ŞI SOCIETATE ÎN TRANSILVANIA SECOLELOR XIII–XVII (MEDIEVALIA II)
Argonaut – Symphologic Publishing Cluj-Napoca – Gatineau 2013. 378 o.

A kolozsvári George Bariţiu Történettudományi Intézetben, a Susana Andea által vezetett kutatócsoport a közelmúltban *Írás és társadalom a XIII–XVII. századi Erdélyben* címmel jelentett meg egy könyvet. Az előszó szerint a kötetben publikált tanulmányokban a szerzők a közép- és kora újkori Erdélyben használatos írás-gyakorlat és társadalmi változások közti összefüggéseket vizsgálják. Susana Andea első két tanulmánya (*Az írás gyakorlata és termékei*; *Írás és társadalom: a magister-től a litteratus-ig*) a XIII–XIV. századi erdélyi oklevélkiadás (hiteleshelyi, vajdai kancelláriai, vármegyei, városi) történeti összefoglalása. A magyar történészek számára sok újdonság ezekben az írásokban nincs, de véleményem szerint a tanulmányok nem is azok, hanem a magyarul nem tudó román szakemberek számára íródtak. Örvendetes, hogy Susana Andea mind a régi, mind a legújabb magyar szakirodalmat alaposan áttanulmányozta és felhasználta tanulmányai megírásához. Magyar szempontból Susana Andea tanulmányának legnagyobb értéke az, hogy bemutatja az eddig feltárt XIII–XIV. századi Erdélyben tevékenykedő íródeákok (litteratusok, magisterek) tevékenységét. Ez a dicséretes igyekezet a kötet mindegyik tanulmányában tetten érhető, olyannyira, hogy a kiadványt akár a XIII–XVII. századi Erdélyben működő írástudókról tervezett monográfia előkészületeinek is tarthatjuk.

A kötet következő tanulmánya (Adinel Dincă, *A XIII–XIV. századi erdélyi püspökök írásai és oklevelei*) valójában nem más, mint kultúrtörténeti és paleográfiai bevezetés a középkori erdélyi latin nyelvű oklevélkiadásba. Ez is inkább a román, semmint a magyar szakemberek számára készült. És ez érthető is. Egyrészt feltűnően kevés a román szerzőkre való hivatkozás, aminek az a magyarázata, hogy a középkori latin diplomatikával a román történészek nem igazán foglalkoztak (üdítő kivétel Francisc Pall és Radu Manolescu, aki Jakó Zsigmonddal közösen adott ki egy monográfiát románul a középkori latin írásbeliségről). Épp ezért Adinel Dincă a nyugat-európai (Olivier Guytjeannin, Jacques Pycke, Benoit Michel Tock, Reinhard Härtel, Kristoph Haidacher stb.) és magyar (Jakó Zsigmond, Vekov Károly, Szentpétery Imre, Györffy György, Solymosi László stb.) szerzők műveit ismerteti és foglalja össze kimerítő alapossággal. Különösen hasznos lehet viszont a magyar kutatók számára is a tanulmány végén közölt lista. Ebben a szerző 221 db., az erdélyi püspökök által 1283–1554 között kiadott oklevél adatait sorolja fel: mikor és melyik püspök adta ki, hol található jelenleg az eredeti példánya, valamint mikor és hol jelent meg nyomtatásban.

A kötet második fejezetében szereplő tanulmányokból és forráskiadásokból a fejedelemség-kori Erdély magán írásbeliségéből kapunk ízelítőt. Avram Andea tanulmányában *(Diákok és írásaik a vajdahunyadi uradalom területén a XVI–XVII. században*) a vajdahunyadi várhoz tartozó uradalom regestrumait és urbáriumait elemzi. A vár bevételeiről az első feljegyzés (*Registrum super proventum castri Hunyad*) 1511–1513-ból maradt fenn. 1533-ig több-kevesebb rendszerességgel fennmaradtak a különböző bevételekről és kiadásokról szóló feljegyzések, de ezek után az urbárium anyagában 1629-ig hosszú szünet következik. Uradalmi összeírások az 1674, 1680–1681, valamint 1695 évekből vannak még. A több, mint 700 oldalas urbárium szinte teljességgel feldolgozatlan a magyar szakirodalomban. Sajnos a tanulmányból az nem derül ki, hogy hol található az eredeti dokumentum. (Az Országos Levéltár *Urbáriumok és összeírások* anyagában mindenesetre nincs.) Avram Andea a Kolozsvári Akadémiai Könyvtárban lévő mikrofilmmásolatot használta (jelzete F 32). A tanulmány végén Andea az urbárium anyagából néhány értékes magyar nyelvű dokumentumot közöl. Különösen érdekes a Bethlen István és Bethlen Péter Vajdahunyad várában 1629. március 31-én kelt kiváltságlevele, melyben Szikszai Mihály deákot mentik fel a jobbágyi kötelezettségek alól. Érdekes és fontos adatokat tudhatunk meg Thököly Imrének 1677. július 20-án szintén Hunyadon kelt adománylevéléből, melyben Alsókubinyi András deáknak adományozza a „vajdahunyadi határon Kizigy mező nevű egy darab szántó földet." (139) A magyar Thököly-szakirodalomban jómagam nem találtam adatot Kubinyiról, jóllehet az adománylevél szerint nem volt jelentéktelen személyiség: „vőttem méltó tekintetben régi, jámbor, böcsületes szolgámnak, nemes és vitézlő Alsókubinyi Hásronyomi András deák uramnak elsőben űdvezült édes atyám uramhoz, őnagyságához, és azután hozzám is megmutatott hűséges szolgálatját, ki is az szegény úr idejében Istennek tiszteletire rendeltetett templombeli muzsikusok között szolgálván, onnét őnagyságátul az wittenbergiai híres akadémiában promoveáltatott,

ahonnét bizonyos számú esztendők elmúlván, tudománybéli szép haszonnal haza jővén, engem gyerekkorbéli állapotomban az diáki szép tudományban, szorgalmatos szép tanításával initiálván, valameddig tanulásomat az eperjesi nevezetes kollégiumban az német ellenség miatt bátorságosan continuálhattam nekemmind eddig privatus praeceptorom volt" (139).

A következő tanulmány (Avram Andea-Susana Andea, *Diákok és írásai a gyulafehérvári uradalomterületén a XVI–XVII. században*) a gyulafehérvári püspöki, majd később fejedelmi és városi birtokokról készült összeírásokról és számadásokról szól. E témakört a magyar történészek is kimerítően elemezték már — a legfrissebb írások Kovács András, Bogdándi Zsolt, Gálfi Emőke, Jeney-Tóth Annamária tollából születtek — és nem is maga a tanulmány, hanem annak függelékeként közölt forrás lehet jelentős magyar szempontból. Az Erdélyi Gubernium Levéltárának F 46-os fondjában talált rá a két román kutató Gyulafehérvár város 1698 október 21–26-án Mihály Sándor és Hodor Zsigmond jegyzők által készített magyar nyelvű összeírására. A dokumentum valószínűleg azért kerülte el eddig a magyar kutatás figyelmét, mert nem ott található, ahol várható volna, azaz az összeírásokat tartalmazó F 49-es (*Vegyes conscriptiók*) fondban. Várostörténeti szempontból elsőrangú forrásról van szó, az összeírás ugyanis utcákra lebontva felsorolja, hogy melyik házban ki és milyen minőségben (tulajdonos, bérlő, zálogos stb.) lakik, fizet-e adót és ha igen kinek, sok esetben pedig, még a lakó etnikumát is és felekezeti hovatartozását is közlik az összeírók.

Az utolsó tanulmány (szerzője: Livia Magina) érdekes, de a kutató számára komoly kihívásokat tartalmazó témát tárgyal: az XVI–XVII. századi falusi írásbeliséget Erdélyben. Néhány évtizede ez divatos téma volt Nyugat-Európában, ahol a forrásadottságok is jobbak és ezért könnyebben is kutatható. A XVI–XVII. századi Erdély vonatkozásában azonban csak nagyon gyér és közvetett adatokkal dolgozhatunk. A szerzőnő ezeket lelkiismeretesen össze is gyűjtötte (falusi iskolák helyzete, falusi bírák, deákok, jobbágyok írástudására vonatkozó adatok), kár, hogy a vonatkozó magyar szakirodalmat (pl. Monok István, Tóth István György, Kristóf Ildikó írásai) nem vonta be vizsgálódásaiban.

A könyv végén minden tanulmányról részletes, több lapnyi angol nyelvű összefoglaló található, emellett, aki netán kedvet kapott volna ahhoz, hogy belenézzen a könybe az internetről az alábbi linken nyomban le is töltheti: http://www.istoriescriere.academia-cj.ro/uploads/Andea-susana-2-baza.pdf

Nagy Levente

RUKOPISNYJ TRAKTAT „O KORONAH" NAČALA XVIII V.: PAMÂTNIK RUSSKO-VENGERSKIH KULTURNIH SVÂZEJ

Összeáll. M. Aljosin – E. I. Amerhanova – T. Bótor – M. Font – O. I. Horuzsenko – E. Sashalmi

Orosz Tudományos Akadémia Oroszország Története Intézete – Pécsi Tudományegyetem, Moszkva–Pécs 2013. 256 o.

A „koronákról": egy XVIII. századi eleji kézirat, az orosz–magyar kulturális kapcsolatok dokumentuma

2013–2014 fordulóján egy sok szempontból különleges kötetet vehettek kézbe a magyar Szent Korona és az európai felségjelvények iránt érdeklődők. A több mint 250 oldalnyi terjedelemben megjelent, keménytáblás kötet különlegességét egyrészt a megjelenés helyei, másrészt a kötetet létrehozó tudományos csapat, harmadrészt a könyv témája (az európai koronák és a Szent Korona), negyedrészt egy páratlan forrás keletkezésének feltárása, végül pedig az európai szellemi műhelyek kora újkori és mai együttműködése, összefonódása és egymásra való hatása egyaránt érzékletesen jelzik. Az alábbiakban e szempontokat nyomon követve mutatjuk be azt a nem mindennapi vállalkozást, amely számunkra még egy további okból kiemelkedő örömet jelent. Az elmúlt esztendőkben az MTA BTK Történettudományi Intézetében működő „Lendület" Szent Korona Kutatócsoport tagjai a Szent Korona és a magyar uralkodókoronázások újabb kori történetére vonatkozóan Európa közel tucatnyi országának (Ausztria, Belgium, Francia-, Magyar-, Német-, Olasz- és Spanyolország, Románia, Szlovákia) mintegy félszáz gyűjteményében folytattak tudományos feltáró munkát. Arra mégsem számítottunk, hogy kutatási témánkat illetően a

távoli Tatár Köztársaság fővárosában, az oroszországi Kazanyban is előkerülhet egy meghatározó dokumentum.

A Volga parti város egyetemének kézirattárában őrzött forrást kritikai kiadásban közzétevő kötet megjelenési helyei önmagukban is figyelmet érdemelnek. A teljességgel bilingvis (orosz–magyar) kiadásban kézbe vehető könyv ugyanis nem az Arany Horda egykori egyik kulcsvárosában, a Kazanyi Kánság későbbi székhelyén — amelyet napjainkban leginkább a legutóbbi úszó- és vízilabda-világbajnokság helyszíneként ismernek mind idehaza, mind világszerte — , hanem két régi orosz- és magyarországi egyetemi városban, Moszkvában és Pécsett közösen látott napvilágot: nevezetesen az Orosz Tudományos Akadémia Oroszország Története Intézete és Pécsi Tudományegyetem közös kiadványaként.

A sikeres nemzetközi kooperációt mutatja a kiadványt összeállító tudományos team is. Ennek tagjai Moszkvából, Kazanyból, Pécsről és Budapestről verbuválódtak. Az orosz kollégák közül Makszimilian Aljosin az orosz főváros Gazdasági Főiskolájáról, Elmira Iszhakovna Amerhanova a Kazanyi Volgamenti Állami Egyetemről, Oleg Igorjevics Horuzsenko az Orosz Tudományos Akadémia Oroszország Története Intézetéből, a magyar kollégák közül pedig Bótor Tímea az Eötvös Loránd Tudományegyetemről, valamint a vállalkozás egyik legfőbb „motorja", Font Márta és Sashalmi Endre a Pécsi Tudományegyetem Középkori és Koraújkori Történeti Tanszékéről. E névsor önmagáért beszél, s jól jelzi az egyetemek, akadémiák és akadémiai vegyesbizottságok közötti nemzetközi együttműködésékben rejlő lehetőségeket. Jelentős orosz–magyar tudományos összefogás jött létre tehát annak érdekében, hogy egy kiemelkedően fontos forrást tehessenek közzé, amely — miként a mű címe is jelzi — vitathatatlanul nevezhető az orosz–magyar kulturális kapcsolatok egyik meghatározó dokumentumának.

Az orosz kollégák a régi cirill betűs forrás gondos átírását (89–157. oldal) és rendkívül alapos paleográfiai bemutatását (a vízjegyektől a papírfajtákon át az írásmódig), valamint a kézirat történetének feltárását végezték el (oroszul: 71–78., magyarul: 79–86.). Ebből kiderül, hogy a dokumentum 1848-ban feltehetően Ivan Grigorjevics Kalasnyikov kollégiumi tanácsos és az egyetem építészeti bizottságának tagja ajándékából került a még I. Sándor cár (1801–1825) által 1804-ben alapított Kazanyi Állami Egyetem Könyvtárába. A magyar kutatók közül Sashalmi Endre (részben Oleg Horuzsenkóval együtt) sikeresen oldotta meg a dokumentum pontos azonosítását és tárta fel gondosan keletkezésének körülményeit (oroszul: 40–55., magyarul: 56–70.), Font Márta pedig a Szent Koronára és a korona-eszmére vonatkozó legfontosabb ismereteket összegezte (oroszul: 10–25., magyarul: 26–39.). Ugyanők készítették el az orosz kézirat magyar fordítását is (176–238.). Az ugyancsak orosz és magyar nyelven olvasható, részletes személy- és helynévmutatókat (239–254.) Oleg Horuzsenko, a kommentárokat az említett magyar kollégák és Bótor Tímea együtt készítették (158–173.). Ugyanő és az ugyancsak az Eötvös Lóránd Tudományegyetemen dolgozó Filippov Szergej végezték a magyar szerzők tanulmányainak és kommentárjainak oroszra fordítását, mégpedig magas színvonalon.

A magyar korona történelme folyamán szinte teljes Közép-Európát bejárta. Gyakran menekítették háborúk és politikai küzdelmek során, így nyugatról keleti irányban haladva megfordult a mai Németország, Ausztria, Cseh- és Magyarország, Szlovákia, Horvátország és Románia területén, de a II. világháborút követően még a tengeren túlra, az Amerikai Egyesült Államokba is eljutott. Keleti irányban viszont csupán Erdélybe került el, nevezetesen a 14. század elején és a 16. század közepén. A most megjelent kötet azonban érzékletesen bizonyítja, hogy jelentőségéről még sokkal keletebbre, Nagy Péter cári Oroszországában is tudtak, neve és híre még ide is eljutott. A kötetben napvilágot látott 18. század eleji orosz kéziratban is külön fejezet szól róla (oroszul: 147–157., magyarul: 227–238.), mégpedig eredetéről, formájáról, tiszteletéről, őrzéséről stb. külön alfejezetek formájában. Bármilyen furcsa, ismereteink szerint ilyen részletesen a 18. század óta alig írtak Oroszországban koronánkról, hiszen történetének összefoglalói csupán angol, francia és német nyelven, újkori koronázástörténeteink pedig németül, szlovákul és lengyelül állnak napjainkban rendelkezésre. Így a kiadvány e szempontból is kiemelkedő jelentőséggel bír, hiszen különösen Font Márta említett tanulmánya számottevően járulhat hozzá a Szent Korona históriája, eszmeisége, jelentősége és őrzése történetének oroszországi megismertetéséhez. Fontos lenne persze, hogy a magyar koronáról és a koronázási jelvényekről egyszer majd Oroszországban is önálló kötet láthasson orosz nyelven napvilágot, vagy készüljön nagyobb szabású kiállítás szép katalógussal. Ehhez a nagy célhoz e fontos tudományos együttműködés nagyon jó alapot biztosított, ráadásul úgy, hogy a kiadott különleges kéziratnak köszönhetően a cári Oroszország történetéhez is szervesen hozzákapcsolja a magyar nemzeti ereklye históriáját. Mégpedig elsősorban az

orosz kézirat mintájául szolgáló latin szöveg napjainkra egyre jobban megismert szerzőjének köszönhetően.

Mindezek után nyilván már alig várja az olvasó, hogy a recenzens magáról a különleges kéziratról is szóljon. Miként Sashalmi Endre és Oleg Horuzsenko említett írása részletekbe menően ismerteti, az orosz nyelvű traktátus — mint a kötet címe is mondja — a 18. századi elején, pontosabban biztosan 1712, feltehetően azonban 1722 után született a cári Oroszországban. A mű maga pedig — s ez számunkra a legérdekesebb — nem más, mint egy brassói szász származású *Hungarus*, a német egyetemekre járt, majd felsőfokú tanulmányai után Németországban ragadt lutheránus értelmiségi, polihisztor és pedagógus, Martin Schmeizel (1679–1747) 1712-ben Jénában megvédett filozófiai magiszteri értekezésének oroszra ültetett, egyes helyeken rövidített, de struktúrájában és koronaképeiben azonos változata. Schmeizel műve, a *Commentatio historica de coronis*... mind írásban, mind képekkel részletesen bemutatja a különféle koronatípusokat, köztük természetesen az európai uralkodók legfőbb koronáit és felségjelvényeit, a német-római császári koronától kezdve a spanyol, francia és angol koronán át a kisebb királyságok hatalmi jelvényeiig és az egyházi főméltósági koronákig. Schmeizel értekezése a magyar Szent Koronáról külön fejezetben szól, és ebben az orosz munka is követi, csupán a korona képét helyezi kicsit más helyre.

A szász származású polihisztor és munkássága újabban már nem ismeretlen a magyar kutatás számára, hiszen Schmeizelről egy napjainkban az egri főiskolán oktató kollégánk, Verók Attila 2008-ban a Szegedi Tudományegyetemen értékes doktori értekezést („Es blickt die halbe Welt auf deinen Lebens-Lauff, / Und nimmt, was Du schreibst, mit grosser Ehrfurcht auf." Martin Schmeizel [1679–1747] élete és munkássága. Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Irodalomtudományi Doktori Iskola. Szeged 2008) készített. (Remélhetőleg ez a közeljövőben nyomtatásban is napvilágot láthat majd.) Kutatásaiból tudjuk, hogy a tanulmányai után német földön maradt Schmeizel 1722-ben már a jénai egyetemi könyvtár felügyelője és a történelem rendkívüli professzora, illetve a heraldika tudora, 1731-től pedig a hallei egyetem rendes professzora, sőt porosz királyi udvari tanácsos volt. A kor szintjén kiemelkedő címertani munkáit mind a mai napig számon tartja a kutatás. Ami az orosz kézirat keletkezésének szempontjából pedig a leglényegesebb: Schmeizel 1722-ben rendkívüli professzori székfoglalóját I. Péter cár 1721-ben felvett *imperator*i címe vizsgálatának szentelte (*Oratio inauguralis de titulo imperatoris*... címmel). Talán e munkája kapcsán léphetett kapcsolatba a szentpétervári cári udvar orosz tudósaival, vagy vették fel vele az utóbbiak a kapcsolatot, s juthatott el így a koronákat bemutató, 1712. évi munkája is a cári fővárosba, amelyet azután ott vagy másutt orosz földön orosz nyelvre ültettek. A brassói szászból német professzorrá vált tudós heraldikus munkája tehát — miként Sashalmi Endre tanulmányában gondosan bemutatja — egy az európai nagyhatalmi politika, diplomáciai hatalmi reprezentáció és propaganda szempontjából is jelentős kérdéskör miatt kaphatott az imperátori címet a diplomácia területén és a harcmezőkön egyaránt fokozatosan előkészítő cári udvarban kiemelt figyelmet. Egyszer talán egy szerencsés véletlennek köszönhetően majd az is pontosan kiderülhet, ki birtokolhatta a Néva partján és ki fordíthatta le a brassói száz *Hungarus* Jénában 1712-ben megjelent kötetét. Esetleg a nagy orosz könyvtárak katalógusai vagy a 18. század eleji orosz tudóshagyatékok feltárása erre is választ ad majd.

Végezetül az orosz koronatörténeti kézirat kapcsán egyáltalán nem tanulságok nélküli egy pillantást vetnünk a 17–18. századi Európa értelmiségi és tudós kapcsolati hálójára. E fontos forráskiadvány segítségével ugyanis egyfajta különleges „recepciótörténeti időutazásra" indulhat az olvasó. Az erdélyi végeken fekvő Brassóban született, majd Jénában, Wittenbergben, Greifswaldban és Hallében tanult, sőt utóbb Németországban tanító és doktoráló Schmeizel munkájának legfőbb forrásai ugyanis — legalábbis a magyar olvasót leginkább érdeklő Szent Korona kapcsán — a következők voltak. Egyrészt a Bártfán, Iglón, Bécsben és Strassburgban tanult Révay Péter koronaőr írásai, az 1613-ban Augsburgban kiadott *Commentarius*... és még inkább az 1659-ben Frankfurtban napvilágot látott *Monarchia*.... Másrészt a neves soproni polgármester, a Grazban és Padovában járt Lackner Kristóf nevezetes munkája (*Coronae Hungariae emblematica descriptio*, Lauingen, 1615), miként mindezeket Font Márta már említett tanulmánya is részletesen bemutatja a magyar és orosz olvasók számára egyaránt. Azaz egy észak-magyarországi, szép számú szlovák alattvalóval is bíró, nyugati egyetemeken tanult és a németalföldi Justus Lipsiusszal is kapcsolatban álló magyar arisztokrata és koronaőr, valamint egy osztrák és itáliai egyetemeken járt, Padovában jogból doktorált nyugat-magyarországi polgármester kiemelkedő korona- és országtörténeti munkái egy Jénában doktorált brassói szász történész révén

jutottak el Szentpétervárra és Oroszországba, majd utóbb egészen Kazanyba. Más európai koronák kapcsán ugyanakkor Schmeizel elsősorban a francia Carolus Paschalius 1610-ben Párizsban megjelent *Coronarum Libri X*, azaz *10 könyv a koronákról* című művére támaszkodott.

Mindez még akkor is igen figyelemreméltó, ha az orosz fordító érthetően nem ismerte sem Révay Péter nevét, sem 1659-ben megjelent latin nyelvű munkáját, így a latin *de Rewa* személynevéből — nem tévedés — egyenes köznevet, *derevő*t, azaz oroszul 'fát' formált. Ugyanakkor a magyarországi kutatás nagy adóssága, hogy míg most az orosz kézirat és magyar fordítása révén részben még Schmeizel latin koronatörténeti munkája is elérhetővé vált a magyar tudományos közönség számára, addig Révay korona- és országtörténeti művének megjelentetésével (amely Schmeizel egyik, ha nem legfőbb forrása volt a magyar korona bemutatásához) még adós a kutatás. Reményeink szerint azonban már csak igen rövid ideig. Tóth Gergely munkásságának köszönhetően ugyanis éppen napjainkban kezdjük felfedezni és újraértelmezni a *Monarchiá*t (vö. *Tóth Gergely*: Lutheránus országtörténet újsztoikus keretben: Révay Péter *Monarchiá*ja. In: Clio inter arma. Tanulmányok a 16–18. századi magyarországi történetírásról. Szerk. Tóth Gergely. Budapest 2014. [Magyar Történelmi Emlékek, Értekezések] 117–147.), amelynek kritikai kiadásán és magyar fordításán a Lendület Kutatócsoport keretében intenzíven dolgozik egy általa vezetett kisebb munkacsoport.

A fentiekben elmondottak alapján talán túlzás nélkül megállapítható, hogy napjaink citációkkal mért szakmai világában milyen jó lenne, ha olyan erős tudományos kapcsolatok élnének mindenütt Európa-szerte, miként Révayék és Schmeizelék idejében a 17–18. századi Közép-Kelet-Európában. E kötet ugyanis — s ennyi kritikát még e kiváló vállalkozás esetében is megengedhet a recenzens — valójában nemcsak az orosz–magyar, hanem legalább ennyire a 18. század eleji német–orosz, pontosabban a jénai–szentpétervári tudós kapcsolatok egyik meghatározó, magyarországi gyökerekkel bíró szerzője miatt magyar szempontból is kiemelkedően fontos dokumentuma. Mivel azonban e kötetben kontinensünk keleti régiójából kazanyi, moszkvai, pécsi és budapesti tudósok — egy szegedi–egri kolléga friss doktori értekezésére, valamint orosz, angol, amerikai, olasz és természetesen magyar kutatók újabb eredményeire támaszkodva — tettek közzé egy sok szempontból kiemelkedő orosz nyelvű kéziratos forrást, a magyar–német–orosz kulturális-tudományos kapcsolatok fontos dokumentumát, úgy vélem, joggal jelenthetjük ki: a tudományos kapcsolatok intenzív ápolására Közép- és Kelet-Európában továbbra is megvan minden remény. E kapcsolati hálót és szakmai közeget a jövőben is megőrizve aktív részesei maradhatunk a kontinens tudományos és szellemi vérkeringésének.

Pálffy Géza

MAGYAROK ÉS SZERBEK, 1918–2012.

Együttélés, múltfeltárás, megbékélés

HUNGARIANS AND SERBS, 1918–2012.

Coexistence, Revealing the Past, Reconciliation.

Szerk. Glatz Ferenc

Budapest 2013, MTA BTK TTI, 509 o.

2013. június 26-án a vajdasági Csúrogon Áder János magyar és Tomislav Nikolić szerb államfő közös főhajtással emlékezett meg a „hideg napok" (a magyar hatóságok 1942. januári razziája) és a „még hidegebb napok" (a jugoszláv partizánok 1944. őszi megtorlásai) áldozatairól. Az ünnepi eseményt megelőzően a szerb parlament nyilatkozatban ítélte el a magyarellenes vérengzéseket, a magyar államfő pedig a magyar hatóságok bűnei miatt kért bocsánatot.

A két elnök valóban történelmi jelentőségű főhajtása kivételes és felemelő, Európa-szerte ritkaságszámba menő állomása volt két nemzet közös önvizsgálatának, magyarok és szerbek (reméljük, ezzel a gesztussal nem félbemaradó!) megbékélési folyamatának. Egy ilyen kiemelkedő esemény persze nem valósulhatott volna meg a két ország érdekeinek szerencsés egybeesése és közös politikai akarata nélkül: magyar részről már régóta megvolt rá a szándék, a 2012. májusi választások pedig szerb részről is megnyitották a lehetőséget. Naivitás lenne tehát azt hinnünk, hogy a közös megemlékezés egy értelmiségi kezdeményezésnek, ill. az abból kinőtt Magyar-Szerb Akadémiai Vegyes Bizottság munkájának volt köszönhető. Ám hogy volt benne szerepe, mi sem

bizonyítja jobban, mint hogy eme kezdeményezés egyik eredményét, jelen kötetet a szerkesztő, egyben az egész kezdeményezés inspirátora és a Vegyes Bizottság akkori magyar társelnöke, Glatz Ferenc akadémikus 2013. június 25-én a Szerb Nemzeti Könyvtárban a két államfő jelenlétében mutathatta be.

A *Magyarok és szerbek, 1918–2012* egyfelől dokumentum-kiadvány, amely a Vegyes Bizottság, ill. annak magyar tagozata munkáját reprezentálja, másfelől pedig tanulmánykötet, amely a két nép és állam kapcsolattörténetének az első világháború végétől a második világháború végéig tartó szakaszát mutatja be. Egy tragikus korszakot, amelyben hol az egyik, hol a másik állam okozott súlyos, máig ki nem hevert sérelmeket a másik nemzetnek, s amely sérelmek egyike, az 1944–45-ös magyarellenes bosszúhadjárat évtizedeken át előbb teljesen elhallgatott, majd feldolgozatlan és megkövetetlen maradt.

A kötet tanulmányai az MTA Történettudományi Intézete és Társadalomkutató Központja, valamint az Európa Intézet szervezésében 2011. szeptember 30-án Budapesten megtartott, *Az együttéléstől a tömeggyilkosságokig a Balkánon a 20. században* c. nemzetközi konferencián elhangzott előadások közül kerültek ki, amelyeket kiegészítenek a Vegyes Bizottság felkérésére készült további írások. Ezek együttesen átfogó képet adnak mind a Vegyes Bizottság munkájáról (az 1941–1948 közötti magyar-szerb viszony feldolgozása), mind annak tágabb kontextusáról (út a második világháborúhoz, a délszláv térség helyzete a háború éveiben, a Tito-rezsim berendezkedését kísérő megtorlások). A kötet szerkezetileg két nagy egységre és három fejezetre oszlik: az első két fejezet (*Út a II. világháborúhoz; A világháborúban*) tartalmazza a szaktanulmányokat, míg a harmadik fejezet (*Akadémiai múltfeltárás*) a Vegyes Bizottság működését dokumentálja. A két első fejezet húsz váltakozó terjedelmű (néha csak rövid összefoglalóként megírt), és nem mindig hibátlan (már az MTA elnökének előszavában azt olvashatjuk, hogy Magyarország 1941-ben hadat üzent Jugoszláviának), de tartalmilag egyaránt értékes munkát tartalmaz. A tanulmányok között vannak átfedések, több szerző is kitér egy-egy témára, de ez sokszor kifejezetten hasznos, különösen amikor magyar és szerb véleményeket is olvashatunk ugyanarról a kérdésről. Megbékélési projekthez illően nemes gesztus volt annak a szerkesztési alapelvnek az érvényesítése is, hogy mindkét oldal elsősorban a „saját" bűneivel vessen számot. Ebből fakad, hogy az 1941-es magyar bevonulás során elkövetett atrocitásokkal, a hideg napokkal és a zsidóság sorsával a legtöbbet magyar szerzők foglalkoznak (A Sajti Enikő, Pejin Attila, Stark Tamás), az 1944–45-ös bosszúhadjárattal pedig két szerb kutató, Gojko Malović és Zoran Janjetović. A kötet az „egyszerű olvasó" vélhető politikai várakozásaival ellentétben nem közöl „teljes és végleges" adatokat a magyar áldozatok számáról, sem arról, hogy közülük hányan lehettek résztvevői valamilyen valódi 1941–1944-es bűntettnek. Ilyen listák összeállítása nem volt és a kutatások adott szintjén nem is lehetett célja a kötetnek. Azonban a könyv elolvasása alapján reálisnak tekinthetjük a bizottság jelenlegi magyar társelnökének, Kocsis Károly akadémikusnak az MTA honlapján olvasható becslését, amely szerint 13–14 ezerre tehető a magyar áldozatok száma (http://mta.hu/mta_hirei/teljesnek-tekintheto-a-delvideki-magyar-aldozatok-nevsora-136548/).

Glatz Ferencnek az első és a harmadik fejezetet bevezető tanulmányai (*Történelmi együttélés és európai jövő; Megbékélés, de hogyan?*) a kötet teoretikus szempontból is legfontosabb részei közé tartoznak. A multikulturális társadalmak sajátosságait felvillantva a szerző bemutatja a második világháború utáni európai megbékélési folyamatokat, érvel azok kárpát-medencei és a tágabb közép-kelet-európai követése mellett, s összefoglalja a térség megbékélési programjaira vonatkozó nézeteit. Alaptézise, hogy a térség népeinek ma — s az elmúlt 200 évben lényegében most először — több a közös érdeke, mint az érdekellentéte, ám az európai integráció kínálta előnyöket többek között azért nem tudják kiaknázni, mert az elmúlt évszázadok meg-megújuló etnikai-vallási konfliktusainak emléke fájón él bennük; sőt ezek a konfliktusok részben még ma is fennállnak. Ezért ahhoz, hogy mai érdekeinket felismerjük és a jövőre nézve sikeres programokat alkothassunk, először a lelkekben kell békét teremteni. A megbékélés alapja pedig az őszinte múltfeltárás, a kölcsönös beismerés és bocsánatkérés, ill. a korrekt kisebbségpolitika.

Glatz Ferenc az MTA Történettudományi Intézetének igazgatójaként ezért indította meg 2007-ben, az Európai Unió délkeleti bővítésével párhuzamosan a történeti megbékélés regionális programjait, közöttük nagy hangsúlyt fektetve az 1944. őszi magyarellenes bosszúhadjárat miatt neuralgikus magyar-szerb relációra. A kezdeményezés idővel politikai döntéssé érett: 2009. október 12–én a két akkori államfő, Sólyom László és Boris Tadić budapesti találkozójukon megállapodtak a két nemzet 1941–1948 közötti kapcsolatait feltáró közös akadémiai testület létrehozásában. Ennek alapján 2010-ben az MTA és a SANU (Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia) el-

nökei felkérték Glatz Ferenc és Vojislav Stanovčić akadémikusokat a Magyar–Szerb Akadémiai Vegyes Bizottság létrehozására és társelnöki feladatainak ellátására, majd 2011. január 6-án hivatalosan is megkezdte munkáját a magyar tagozat (honlapja: http://www.magyarszerbmult.hu). Jelen kötet lényegében a Vegyes Bizottság „időközi munkajelentése", amelyet remélhetőleg újabbak követnek majd, mivel a bizottság (amelynek magyar tagozatát 2014. január 28. óta, mint már említettük, Kocsis Károly akadémikus vezeti) mandátuma 2015 végéig érvényes, így az továbbra is működik.

Arnold Suppan *Út a II. világháborúhoz Kelet-Közép-Európában* c. írása a térség 1920–30-as évekbeli fő trendjeit összefoglalva megfelelő alapot, jó bevezetést nyújt a kötet további tanulmányaihoz. Dujmov Milán *A Budai Szerb Ortodox Püspökség* történetét bemutatva a magyarországi szerbség életének egy fontos szeletébe nyújt bepillantást. Pál Tibor két írással is szerepel a kötetben. Az *Impériumváltás és a Bácska* egy rövid áttekintés az 1920–30-as évek demográfiai folyamatairól, a *Bácska a világháborúban* pedig az 1941–44-es időszak összefoglalása.

Hornyák Árpád munkája (*Jugoszláv-magyar államközi kapcsolatok, 1920–1941*) a kötet egyik legalaposabb és legjobban dokumentált tanulmánya. Különösen tanulságos az örökbarátsági szerződéshez vezető útnak (az érdekelt, köztük nagyhatalmi felek eltérő, de az adott pillanatban komplementer szempontjainak) a bemutatása. Sipos Péter *Jugoszlávia felosztása 1941-ben* c. tanulmánya részletes és árnyalt képet ad a délkelet-európai térségben 1940 nyara és 1941 tavasza között zajló folyamatokról, a német dominancia abszolúttá válásáról, ami ellehetetlenítette a „fegyveres semlegesség" magyar külpolitikai platformját. Ablonczy Balázs (*Teleki Pál dilemmái*) és Szakály Sándor (*A Délvidék visszafoglalása és a magyar katonai vezetés*) ezt a szálat folytatva Magyarországnak az 1941. áprilisi intervencióba való belesodródását/bekapcsolódását vázolja fel.

Sokcsevits Dénes *A Független Horvát Állam, 1941–1945* és Vladimir Gajger *Emberveszteség Horvátországban 1941–1944* c. tanulmányai nem kapcsolódnak közvetlenül a kötet tárgyához, nem tárgyalják a magyar-szerb relációt. Ennek ellenére a kötet legfontosabb írásai közé tartoznak, mert képet adnak a délszláv térségben a világháború idején zajló általános folyamatokról.

Hasonlóképpen a kötet legfontosabb és legszínvonalasabb munkái közé tartozik A. Sajti Enikő *Az újvidéki razzia elő- és utótörténete* c. tanulmánya, amely átfogja a Délvidék egész történetét 1941 áprilisától 1944 elejéig. Bemutatja a magyar bevonulást, katonai közigazgatást és a razziát (amelyek együtt 6–7,5 ezer civil áldozatot követeltek), valamint a Kállay-kormány békéltető lépéseit (1943-as per, kisebbségpolitikai gesztusok), rámutatva azok 1944 őszi teljes lenullázódására, mert „a győztesek az első hónapokban nem ismertek irgalmat". Pejin Attila (*Zsidósors a Vajdaságban, 1920–1945*) és Stark Tamás (*A zsidóság összegyűjtése és táborba szállítása*) pedig a délvidéki zsidóság negyedszázados történetét foglalják össze, megállapítva hogy a visszacsatolt területeken a holokauszt legalább 13 ezer áldozatot követelt.

A fejezet három következő írása szerb történészek tollából való, s különösen érdekesek abból a szempontból, hogy bepillantást engednek a szerb történetírás álláspontjaiba és a téma kutatásában elért eredményeibe. Srđan Cvetković a magyarellenes akciókkal közvetlenül nem foglalkozik, de *A leszámolás, „likvidálás" korszaka, 1944–1953* c., a háború utáni szerbiai politikai elnyomás jellegét és mechanizmusait bemutató munkája felvázolja azt az általános politikai, intézményi és morális hátteret, amelybe a magyarellenes tisztogatások illeszkedtek. Zoran Janjetović *Kisebbségi sors a II. világháború végén* c. komparatív elemzése a jugoszláviai németek és magyarok helyzetének korrekt és tárgyszerű bemutatása. A megtorlás mértékét illetően óvakodik a számháborúskodásba való belebonyolódástól, mondván hogy a kivégzések kivizsgálása még nem tekinthető befejezettnek (s ebben igaza van). Ugyanakkor az általa idézett adatok alapján az vélelmezhető, hogy szerinte a „bosszú első hullámának" (1944 ősze) a két kisebbségből 10 ezernél többen (külön-külön) nem eshettek áldozatul.

Gojko Malović *Katonai igazgatás a Vajdaságban (Bánát, Bácska és Baranya), 1944–1945* c. írása is több szempontból gazdagítja az akkori vajdasági történésekről szóló ismereteinket. Ugyanakkor a szövegnek vannak vitatható (ha nem is mindig racionális mag nélküli) kitételei, nem is a kisebbségek helyzetét illetően (ebből a szempontból a tanulmány elfogadható), hanem inkább a szerbség és a titói Jugoszlávia viszonyával kapcsolatosan. De ezek sem haszontalanok, mert érzékeltetik a mai szerb történettudományt jelentős mértékben átható horvát- és jugoszláv-ellenes attitűdöt. Megtudhatjuk pl., hogy a „két felszabadító mozgalmat" (említés nélkül marad a csetnikek elhatalmasodó kollaborációja) „jórészt" — sőt az angol változat szerint „almost exclusively" — szerbek alkották. Ennek ellenére az 1944. nyári „nagyhorvát puccs" (az emigráns kormány átalakítása) után Tito és Šubašić személyében immár mindkét kormány élén

horvátok álltak, akiknek sok szempontból nagyon hasonló nézeteik voltak a háború utáni Jugoszláviáról. Azt is megtudhatjuk, hogy a szerbek iránt teljesen bizalmatlan Tito igyekezett mindenhová horvátokat kinevezni. A vajdasági katonai közigazgatásért ténylegesen felelős „horvát triumvirátusnak" pedig (Tito, Ivan Rukavina és a magyar származású Kosta Nađ) egyebek mellett az volt a stratégiai célja, hogy „üres teret" biztosítson a szerbek belső áttelepítéséhez (azaz a Vajdaságba Jugoszlávia azon részeiből — Malović felsorolása alapján Ószerbián és azon a Szlovénián kívül, ahol gyakorlatilag amúgy sem éltek, minden honnan — , ahol nem kívánatos elemnek tekintették őket). Ezúttal nem mennénk bele ezeknek a kötet tárgyához közvetlenül nem kapcsolódó fejtegetéseknek az elemzésébe; inkább tekintsük úgy, hogy felhívják a figyelmet arra, miszerint valóban helyesebb a bosszúhadjáratot jugoszlávnak, mint szerbnek nevezni.

Stefan Troebst *Helyreállítható-e a multietnikus társadalom?* c. tanulmánya a kötet teoretikus szempontból egyik legfontosabb írása. A szerző a címben megfogalmazott kérdésre a nacionalizmus és az erőszak viszonyát taglaló társadalomtudományi paradigmák és az 1991 utáni gyakorlati tapasztalatok alapján keres választ. Konklúziója hűvösen pesszimista, de elfogadható: egy háború és erőszak által szétrombolt multietnikus társadalmat nem lehet helyreállítani, legfeljebb — hosszú távon és kedvező körülmények esetén, generációváltást, politikai kitartást és anyagi ráfordítást feltételezve — az újraépítését lehet remélni.

A szaktanulmányok sorát két vajdasági „tudósítás" zárja. Forró Lajos *A 183-as fond* c. írása a Vajdasági Levéltár kutatási lehetőségeiről ad számot, Teleki Júlia *Magyar Holokauszt* c. személyes hangvételű visszaemlékezése pedig a csúrogi megtorlást, valamint a későbbi kutatómunka szakmai és politikai kálváriáit idézi fel.

A kötet harmadik fejezete (*Akadémiai múltfeltárás*) a Vegyes Bizottság dokumentumaiból ad válogatást, elsősorban a magyar tagozat munkájára koncentrálva. Közli Glatz Ferenc már hivatkozott programadó tanulmányát (*Megbékélés, de hogyan?*) és a tagozat hároméves munkájáról az MTA elnöke részére készített összefoglalóját, Vojislav Stanovčić szerb társelnök egyik beszédét, kutatási beszámolókat (Fodor István, Mezei Zsuzsanna, A. Sajti Enikő, Gecsényi Lajos), valamint több, a szerb tagozattal és a vajdasági magyar intézményekkel kötött egyezményt és közösen kiadott nyilatkozatot.

A kötet egyik legnagyobb érdeme a kétnyelvűség, a tanulmányok magyar és angol nyelvű megjelentetése. Ezzel lehetővé vált, hogy ezt a szakmai és politikai szempontból egyaránt fontos könyvet az itthoni és a vajdasági magyar olvasókon (és egy maroknyi magyarul is tudó szakmabelin) kívül megismerhesse mind a szélesebb szerb olvasóközönség, mind a nemzetközi történész-közösség. Azonban a kötet jellegéből adódóan szerencsésebb lett volna a magyar-szerb kétnyelvűséget választani, vagy legalább a tanulmányokat szerb rezümével ellátni. Meg kell jegyezni azt is, hogy a magyar és angol nyelvű változatok nem mindig azonosak. Ez egyes esetekben akceptálható: a magyar olvasó érti a „még hidegebb napok" jelentését, ezért elfogadható, hogy a hozzá fűzött magyarázat csak az angol változatban szerepel (360. 1. lábjegyzet). Az viszont joggal kérdezhető, hogy a Gajger-tanulmány magyar változata miért lett lényegesen rövidebb, mégpedig jelzés nélkül, az angol változatnál (169–176.), vagy miért hiányzanak a 2011. májusi vegyesbizottsági dokumentumok fordításai (a belgrádi nyilatkozat esetében a magyar, a vajdasági Magyar Nemzeti Tanáccsal kötött szabadkai megállapodás esetében az angol – 371–376. old)?

A kötetet számos (és részben színes) szövegközi térkép és fotográfia, valamint néhány táblázat és grafikon illusztrálja, majd két kronológia zárja. Ezek igen informatívak, meggyőzően támasztják alá a tanulmányok tartalmát, a fényképek pedig jól érzékeltetik az események míliőjét. Ezzel a szakmai hasznosságuk mellett jót tesznek a tipográfiailag egyébként is igényes kiállítású, mutatós kötet küllemének és „fogyaszthatóságának", s remélhetőleg hozzájárulnak ahhoz, hogy a szélesebb olvasóközönség is kézbe vegye (vagy szívesebben vegye kézbe) a könyvet. Azonban nem mentesek a pontatlanságoktól. Az európai integráció 1958–2013 c. térképen pl. (35.) Horvátország EU-n kívüli államként van feltüntetve. Ez még akkor sem szerencsés, ha tudjuk, hogy a kötet szerkesztési munkálatai a hivatalos horvát belépési dátum (2013. július 1.) előtt lezárultak, mert a horvát csatlakozás akkor már nem volt kérdéses. Nyilván az 1920 utáni kelet-közép-európai területi problémákat bemutató térképtől sem várható el minden egyes vita tételes feltüntetése, de éppen a kötet jellege miatt furcsállható, hogy magyar-jugoszláv relációban csupán a Bácskát nevesíti (48.). A képaláírások sem mindig precízek. A háromhatalmi egyezményhez való jugoszláv csatlakozás aláírásánál pl. (113.) Cvetković mellett nem Cincar-Marković látható, hanem Ribbentrop. A 221. oldalon szereplő fénykép, legalábbis ha valóban 1944. november 2-án készült,

nem mutathatja a koalíciós kormányt (mivel az akkor még nem létezett), a Tito mellett álló személy pedig Kardelj, nem Šubašić.

Hasonlóképpen igen hasznosak és informatívak a kötetet záró kronológiák. Ezek egyike az akadémiai bizottság magyar tagozatának történetét foglalja össze 2013 januárjáig bezárólag, a másikban pedig Bíró László és Hornyák Árpád az 1918 októbere és 1946 januárja közötti időszak délszláv történelmét összegzi. Ezt az igen részletes és alapos, évente másfél - két és fél tucat eseményt felsoroló összefoglalót a magyar szakirodalomban kifejezetten hiánypótlónak tekinthetjük, az pedig külön érdeme, hogy (persze a kötet funkciójából adódóan is) kiemelt hangsúlyt helyez a délvidéki magyarság történetére és a magyar-jugoszláv államközi kapcsolatokra. Egy-két pontatlanság azonban a kronológiákban is előfordul, pl. Milovan Đilas külügyminiszterként való feltüntetése (468/508.). Ezt a funkciót a szóban forgó időszakban, 1945 szeptemberében Šubašić töltötte be (igaz, csak papíron, mert a tényleges döntésektől Titóék távol tartották), Đilas pedig sohasem. Téves a „Magyarország és a Balkán a 20. században" c. szegedi konferencia 2012. április 15–16-ra való datálása is (425/429. old). A konferenciát 2011. április 15–16-án tartották, az ugyanott említett könyvbemutató pedig 2013. április 24-én volt Zentán.

Ezek az apróbb pontatlanságok és egyenetlenségek azonban nem csökkentik a kötet értékét. A *Magyarok és szerbek, 1918–2012* réven olyan alapművet vehet kézbe az olvasó, amely képet ad a történettudomány ritkán megtapasztalható közvetlen társadalmi hasznáról (egy részben történettudományi indíttatású pozitív politikai folyamatról) szakmai szempontból pedig összefoglalja, rendszerezi, s több szempontból árnyalja és pontosítja az 1941–45-ös magyar-szerb viszonyról szóló ismeretanyagot. Ezért nélkülözhetetlen a további kutatómunkában, az egyetemi oktatásban és a szélesebb közvélemény ismereteinek bővítésében.

Juhász József

Šutaj, Štefan

MAĎARSKÁ MENŠINA NA SLOVENSKU V 20. STOROČÍ.

Bratislava. 2012. Kalligram Kiadó, 398 o.

Címet magyarul is.

Régóta váratott már magára egy a szlovákiai magyarokról szóló monográfia (A kötet szlovák nyelven jelent meg, az idézeteket a szerző saját fordítása alapján közöljük.), amely szlovák nemzetiségű szerző tolla által íródott. A kötet a Kalligram Könyvkiadó puhakötésű, ám igényes kiadásában jelent meg 2012-ben. A szerző, Štefan Šutaj érdeklődési területe többek közt az etnikai kisebbségek, a szlovák magyar kapcsolatok stb. A bevezetőt és főképp a tartalomjegyzéket megnézve azonban a cím megtévesztő lehet. A Magyar kisebbség a 20. századi Szlovákiában kissé tág megfogalmazást kapott, hiszen a kötet jobbára hanyagolja az első világháborút lezáró eseményeket, a Párizs környéki békéket, illetve csupán érintőlegesen tekint bele az első köztársaság életébe. Az 1945 utáni eseményeket tekintve azonban szinte teljesnek mondható. Csupán a magyar kisebbség bársonyos forradalomban játszott szerepe maradt ki, ez azonban a mű tematikáját és főképp a probléma megközelítésének módját tekintve marginális jelentőségű. A mű egy szerkesztett tanulmánykötet, melynek különálló részei eredetileg különböző előadások során hangzottak el, vagy hetilapokban, szakmai folyóiratokban és egyéb történeti tematikájú tanulmánykötetben jelentek meg. Ebből eredően az egyes fejezetek eltérő stílusban és szakmai igényességgel vannak megírva, ami meglehetősen szembetűnő, sőt zavaró lehet. Míg egyes tanulmányok egészen triviálisan, egy széles közönségnek szánt pár oldalas írásként születtek, addig a szakmai tanulmányok kissé túlzott faktológiája feltűnő. Bár az egyes korszakokra vonatkozó tanulmányok kronologikus időrendbe lettek szedve, sokszor átfedik egymást. A szerkezetből magától adódó probléma továbbá az egyes tanulmányok eltérő keletkezésének ideje, mely főképp az utolsó nagy tematikai csokornál, az 1989-utáni történéseknél zavaró.(Pl. a kettős állampolgárságról szóló alfejezet 2006-ban íródott; bár rendkívül jól átvilágítja a tematikát, a témában bekövetkezett alapvető változások miatt a tanulmány kibővítésre szorulna.)

A szerkezeti hiányosságok azonban eltörpülnek a szakmai tartalom, a történelmi összefüggések és ítéletek, valamint a minden tekintetben releváns számadatok közlése mellett. A mű, amellett, hogy a szlovák történész közösség hiányosságaira is rámutat, görbe tükör nemcsak a

szlovák politikai elitnek, hanem a szélesebben vett szlovák történelmi közvéleménynek is. Šutaj nemcsak, hogy ismeri, de használja is a tematikában megjelent modern magyar szakirodalmat, és a kisebbségi sorsban élő magyarságot sújtó minden neuralgikus pontra kellően rávilágít. Ezen kötetet egy magyar történész is írhatta volna, anélkül, hogy bárki is a szlovákoknak kedvező részlehajlással vádolhatná.

A fenti megállapítás a szlovák historiográfia korábbi műveit ismerő olvasónak alighanem túlzásnak tűnhet. Éppen ezért lássuk hát, milyen minőségben ír Šutaj rólunk, kisebbségi magyarokról. A bevezetőben a szerző azonnal tisztázza, hogy főképp a második világháború utáni korszakra fog majd koncentrálni egy olyan tematikában, melyet az egyik legégetőbbként kezeltek a Csehszlovák Köztársaság idején, sőt a mai nemzeti nacionalista irányzat számára is kiegyenlíthetetlen terhet jelent. A politikai gyakorlat napjainkban vehemensen keríti hatalmába a történelmi témákat, hogy alátámasszanak vele új vagy régi sztereotípiákat. Nem a történelem a kulcsfontosságú a szlovák és a magyar közvélemény számára, hanem az interpretáció, melyet a politika gyakorlat szerkesztget. A nacionalizmus, a populizmus, az ellenségkeresés egy reális esemény; a szlovák kormányzat része kívül és belül. A szerző szerint a megoldás a tények és információ közvetítése a történelmi kontextusok megvilágításában. Láttunk már nem egy művet a magyar historiográfia tollából is, mely a bevezetőben reális képet próbál nyújtani, a műben ellenben ez az objektivitás nyomtalanul eltűnik.(Pl. Friedrich Hegel elméletétől inspirált szláv történetírók, Horváth Mihály történetírása stb.) Šutaj könyve nem tartozik közéjük.

Šutaj a tematikával foglalkozó historiográfiai bevezetőjében alaposan „helyre teszi" a 20. századi (cseh-) szlovák történetírás hiányosságait, rámutat annak tudatos csúsztatásaira. Hangsúlyozza, hogy a romantika korában kreált történelmi mítoszokkal az ősiséget és az őslakosságot próbálták alátámasztani, bizonyítani. A szlovák történetírás egyik alapvető tisztázatlan kérdése, hogy a szlovák nemzet vagy a mai szlovák állam területének történelmével foglalkozzon-e inkább. Bár a kötet részletesen nem foglalkozik Trianonnal, mégis a szerző a historiográfiai részben az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlásával kapcsolatban úgy vélekedik, hogy „részben azért is hullott szét, mert érzéketlen nemzetiségi politikát folytatott, és a magyar politikai elit a magyar nemzeti ideát tekintette prioritásának, és a többi államépítési tevékenységét másodlagosként tekintette. […] amint lehetőség adódott, ezen nemzetek nem haboztak és eldobták lojalitásukat, hiszen (a Monarchia) nem volt hazájuk többé." (*Šutaj, Štefan*: Maďarská menšina... i. m. 54.) Pozitívumként emeli ki, hogy az új (Csehszlovák) államban lehetőség adódott az elkésett etno-emancipációs fejlődés felzárkóztatására. A följebb elhangzott állítás azonban csak részben elfogadható. A dualizmus kori magyar politikai elit életében kétségtelenül fontos helyet foglalt el az egységes politikai magyar nemzet eszméje, ám túlzás azt állítani, hogy ez az eszme mindenek felett érvényesült. Mielőtt megvádolnánk a szerzőt, hogy miért kezdi ecsetelni a 19. századi magyarosítást, (a magyarosítást egyébként részben természetesnek, részben az adminisztráció igyekezetének és a szlovák gimnáziumok hiányának tekinti, továbbá exisztenciális okokra vezeti vissza) rá kell világítanunk arra, hogy e gondolatmenet csupán felvezetője a 20. századi csehszlovák modellnek, miszerint ez a kényszerített lojalitás viszony kisebbség és többség között az első Csehszlovák Köztársaság idején is folytatódott, és ez okozta később Csehszlovákia szétbomlását is. Természetesen itt a cseh szupremációra és a kisebbségekkel szemben tanúsított magatartásra egyaránt gondol.(A szlovák historiográfia nagy figyelmet szentel a 20. századi Csehszlovákiában a cseh-szlovák viszonynak. Egyes történész vélemények szerint a cseh elit állandó centralista nyomása hasonlítható az Osztrák-Magyar Monarchiában elszenvedett sérelmekhez.) A kisebbségek nem akarták, de nem is tekinthették egyértelműen hazájuknak a centralista, csehszlovakista ideológiát kreáló államalakulatot, mely a dezintegrációtól való félelmében a központosítást gyógyszernek, az autonómiát betegségnek tekintette. A szerző kritikusan rámutat arra, hogy ebből a mai Szlovákia sem tanult, ugyanígy folytatja nemzetállami tradícióit. A tematikát ismerő olvasónak alighanem ismerős a szlovák történetírás azon elemi pontja, miszerint a szlovákiai magyar kisebbség számarányának fogyását a magyarországi „négyszázezres"(sőt hatszázezres) szlovák kisebbséghez hasonlítják. (A korábbikban a szlovák történészek a szlovákul tudókat egyértelműen szlovákként azonosítják) Šutaj - amellett, hogy említi a tagadhatatlan tényt, hogy Magyarország az első világháború után asszimilációra törekedett – utal rá, hogy a magyarországi szlovákság számára a csehszlovák politika lakosságcseréje mondta ki az ítéletet azzal, hogy az öntudatos magot telepítette- és szórta szét dél Szlovákiában és Morvaországban, hogy a magyarok számarányát minél jobban csökkentse. Ezzel kapcsolatban nem említi a szórványnépesség és a korai (Karlócai békét követő) Habsburg telepítési hullámok során betelepített lakosok alapvetően alacso-

nyabb identitásának tényezőjét, mégis rámutat a szlovák nacionalista történetírás egyik sarokpontjának számító magyarországi szlovákság fogyásának alapvető okára. (A szórványnépességként élő, az anyanemzethez közvetlenül nem kapcsolódó szlovákság a 18. századtól élt ott, amikor a vallás és a jogállás volt a döntő indentitás képző tényező. A nyelvi nemzeti nacionalizmus térnyerése is magyar közegben érte, ráadásul a közben már ötödik-hatodik generáció óta ott élő, akkor már lassan kétnyelvű szlovák enklávét.)

Az első Csehszlovák népszámlálás nemzetiségi adataival kapcsolatban kifejti, hogy az 1930-as népszámlálás tekinthető relevánsnak, ám ennek nemzetiségi adatsorait már egy megfordult, csehszlovák asszimiláció is befolyásolja, míg az 1921-est még a háborús instabilitás, és a magyarosítás hatása fémjelezte. A szerkesztett tanulmánykötetek hátránya itt is megmutatkozik. Egy későbbi részben ugyanis úgy vélekedik, hogy a liberális életkörülmények a két háború közötti köztársaságban nem „hozták vissza" az összes szlovákot, amit a hosszú magyarosítás eredményezett. (Katus László mintegy 400 ezer főre becsüli a szlovákság asszimilációs veszteségét a magyarok javára.) Kiemeli, hogy 105 ezer főt kényszerítettek az új államalakulat elhagyására, és további 45 ezer fő nem kapott állampolgárságot, majd említésre kerül a földreform egyértelműen kisebbségellenes éle, valamint az invesztíciók elmaradása a magyarok által is lakott területekről is.Az 1910. évi utolsó magyar népszámlálással kapcsolatban úgy vélekedik, hogy az állami bürokrácia manipulálta. Kétségtelen, hogy volt igyekezet a bűvös holtpont, a magyarság 50%-os arányát meghaladó adatsorok kimutatására saját országán belül, helyesebb a be nem fejezetett, pontosabban az asszimiláció különböző stádiumaiban álló népesség idejekorán magyarokhoz való beszámításának igyekezete. A Müncheni döntést — melynek szlovák nyelvű fordítása az árulás — mint megcsalásra utaló jelzőt ismeri a szlovák történetírás. Šutaj azonban egyértelműen kijelenti, nagyhatalmi ambíciók és etnikailag igazságos határok princípiuma alapján történt. (Mníchovský arbitráž.) Igaz, az 1910. évi népszámlálást tekintették alapnak, és az 1930. évi csehszlovák népszámlálás szerint 272 ezer szlovák került Magyarországra, és a 279 faluból 170 volt szlovák többségű. (A falvak számát tekintve valószínűleg elírás történt. Az 1941-es magyar népszámlálás szerint a területet 84%-ban, míg az 1930-as csehszlovák népszámlálás szerint csupán 57%-ban lakják magyar anyanyelvűek, illetve magyar nemzetiségűek.) Eszterházy János tevékenységével kapcsolatban azonban nem foglal semmilyen álláspontot.

A kötetben a második világháború utáni eseményekre koncentrál legmarkánsabban a szerző, köztük is a Beneši dekrétumokra, és főképp a deportálásokra. Nem próbál görcsösen magyarázatot keresni, érvekkel alátámasztani a csehszlovák politikai elit bűneit, sokkal inkább bemutatja a hontalanság éveinek megpróbáltatásait, a külpolitikai és belpolitikai kapcsoltrendszert, a pártok szerepét, a meg nem valósult terveket, melyek e kisebbségi sors nyomorúságos éveit kísérték és befolyásolták. Már a Kassai kormányprogram előtt (1945 áprilisa) magyarellenes élű törvényeket fogalmaztak meg, főképp a nemzetiségi kézen lévő földbirtokok konfiskálására és az „anyások" azonnali kitelepítésére. (Az anyások a Bécsi döntést követően Magyarországhoz visszacsatolt területre érkezett hivatalnokok és családjaik, mintegy 31 780 fő.) Miután a potsdami konferencia elutasította (pontosabban szólva nem foglalkozott vele.) a magyarok egyoldalú kitelepítését kérvényező csehszlovák kérést, a kormány belső erőből illetve lakosságcserével próbálta megvalósítani a Csehszlovák nemzetállam eszméjét.

A csehországi deportációkkal családok ezreit hurcolták a cseh országrészbe; a hivatalos álláspont szerint a szudétanémetek után keletkezett munkaerőhiány enyhítésére. Valójában azonban főképp a magyar kormányra próbáltak nyomást gyakorolni a lakosságcsere ügyében. Sőt, mint ahogy Šutaj írja és táblázatokba szedi, a magyarok döntő többsége belső cseh területekre került. Az indok, bár ő nem írja le konkrétan, egyértelmű: az elűzött vagyonosabb németek gazdaságait a csehek foglalták el. A deportálás ráadásul kényszerítő eszközökkel, a személyi szabadság megsértésével, a hadsereg segítségével zajlott rendkívül embertelen körülmények közepette. Télen, a fűtetlen marhavagonokban deportáltak egész magyar családokat. Šutaj cáfolja a deportációs jegyzőkönyvek, és a hivatalos közlemények indoklását, csúsztatásait. (Többek között Vadkerty Katalin munkáit iss idézi, bár néhány megállapítását kissé korrigálja. Például egyes hivatalos közlemények állították, hogy szlovákokat is toboroztak csehországi munkára.) A deportálások gyakorlatilag semmilyen tiltakozást nem váltottak ki a többségi társadalom részéről, egyedül az egyház fogalmazott meg némi kritikát. A jogvisszaadás folyamata előtt és során hazaszivárgott, illetve hazahozatott magyar családok lakóházait és gazdaságait szláv telepesek foglalták el. A hazatért, szülőfalujukból és otthonukból elűzött magyarok és a legtöbbször vagyontalanabb szláv telepesek — mindketten a kormány politikájának csapdájában — tragédiáját is részletesen

bemutatja. A baloldali fordulat után a magyar istentiszteletet tartó egyházközösségeket is különösen nagy számban sújtották a vagyon ellen elkövetett állami bűntettek. Amelyik közösség megtehette, át is váltott a szlovák liturgikus nyelvre.

Bár a reszlovakizációval külön alfejezetben nem foglalkozik, mégis egyértelművé teszi annak szándékait, céljait, anélkül, hogy a Monarchia idejében történt magyarosításról - ahogyan a reszlovakizáció hivatalos propagandája, vagy egyéb szlovák művek hirdették – egy szót is szólna. Sokkal inkább összekapcsolja a deportációkkal, a lakosságcserével és az egyoldalú kitelepítésekre való kísérlettekkel, hiszen a reszlovakizáltak azért választották nemzetiségük feladását, és sokszor családnevük névalakjának elszlovákosítását, hogy elkerüljék a repressziókat. A nyugdíjakat, szociális juttatásokat és állampolgárságot vesztett magyarság tömegesen kérvényezte a „visszaszlovákosítását", mellyel nem csak az anyagi juttatásokat kaphatta vissza, hanem szlovákként elkerülhette a deportációt, a kitelepítést és a meghurcoltatásokat is. (452 089 szlovákiai magyar nemzetiségű adta be a kérvényt.) A szlovák történész kiemeli azt is, hogy a magyar intelligencia, és a nagyobb földbirtokkal rendelkező magyarok reszlovakizációs kérvényét legtöbbször elutasították. Egy kisebbség az utóbbi társadalmi rétegek nélkül sebezhetőbb, könnyebben asszimilálódik. Kitelepítésüket ingatlan vagyonuk Szlovákiában tartása is indokolta, hogy birtokaikra észak Szlovákiából vagy Magyarországról áttelepített szlovákokat telepíthessenek. Vitathatatlan, hogy a későbbi bolsevik kollektivizáció éppen dél Szlovákiában zajlott le a leggyorsabban.

A marxista internacionalizmus, a nemzeti hovatartozás irrelevanciája csupán felszínesen érvényes, hiszen a baloldali hatalomátvétel utáni hónapokban is folytatódott a kisebbségekkel szembeni brutális bánásmód. Sőt, a „Dél-akció"-val újabb, a kommunista hatalomra nézve veszélyesnek ítélt magyarokat terveztek deportálni. (Még a kommunista hatalomátvétel, 1949 februárja után is több különböző határozat, terv és lista születik a magyar lakosságról. 1950- re 1450 főre redukálódik a terv.) Az 1960-ban végrehajtott közigazgatási reform, mely során megalakították a nagyjárásokat, szintén magyarellenes céllal történt. 1968-ban Csehszlovákia progresszív politikai és gazdasági reformjai miatt is szembekerült a Szovjetunióval és csatlósaival. Mielőtt a normalizációként ismert folyamat konzerválta volna a régi viszonyokat, a szabadabb légkör újra teret nyitott a lehetőségnek, köztük az eddig lappangó nacionalizmusnak is. A pozsonyi szlovák diákok déli menetelése, a Matica Slovenská támadásai kusza alapokon, kiszelektált adatokból indultak ki, bár azt megjegyzi, hogy a magyar kisebbség igényei aránylag magasak voltak. Mégis, a Varsói Szerződés csapatainak intervencióját kisebbségi területeken, éppen a bevonuló magyar katonákkal szemben, szégyenként értelmezte a magyar lakosság. Ennek okait nem keresi a szerző, de igen valószínű, hogy többek között a lakosság emlékezett az alig két évtizeddel azelőtti karhatalmi intézkedésekre, a fiatalabb generáció pedig pozitívan élte át a prágai tavasz eseményeit.

A bársonyos forradalmat követően megdöbbentően magasra hágtak a nacionalizmus hullámai. A két kormányciklusig kormányban ülő magyar képviselet sem hozta közelebb a második világháborút követő repressziók tisztázását, írja, és helyesen nem azonosítja azokat csupán a Beneši dekrétumokkal. A Beneši dekrétumok nem ölelik fel a reszlovakizációt, a lakosságcserét, a Dél-akciót stb. Egyébként hangsúlyozza, hogy ezek a dekrétumok az élet egyéb részeit is érintették, és a törvények eltörlése a problémát nem oldaná meg, csupán további komplikációkhoz vezetne. (Csehországban és Szlovákiában másképp érvényesültek a törvények, ugyanis nem mind volt összhangban a Szlovák Nemzeti Tanács rendelkezéseivel.) Ez érthetetlenül hat az olvasóra, mégis az egyes passzusok eltörlésének hatalmas szimbolikus értéke lenne. A szerző eddigi tisztánlátása ellenére ezt a lehetőséget nem vázolja fel. Jogosnak tekinthető a szlovák társadalom abbéli aggodalma is, mely szerint egy esetleges európai dezintegráció esetén 600 ezer (!) magyar állampolgár az ország déli részén nem jelentene optimális körülményt a szlovák államiságra nézve. A 600 ezres szám azonban, mint a jelenlegi szlovákiai kettős állampolgársági kérvények becsült számát illeti, több, mint túlzó. A szlovákiai magyarság számarányának alakulásával és asszimilációjával is részletesen foglalkozik Szerinte a magyar kisebbség fogyásának oka a magasabb halálozási arány, az alacsonyabb népszaporulat, a vegyes házasságok, a kedvezőtlen migrációs tendenciák és a természetes asszimiláció. Nem felejti megemlíteni a politikai és gazdasági előnyben részesítés princípiumát a többség javára, és azt a bilingvális réteget, melyet a 20. századi határváltozások megtanítottak az éppen előnyben lévő többséghez húzni. Véleménye szerint a romák sem befolyásolják másképp a magyarok, mint a szlovákok számát, sőt a korfák és egyéb adatok segítségével a történész rámutat arra, hogy csupán az asszimiláció lehet a magyarázata a magyarság ilyen arányú csökkenésének. Ezzel kapcsolatban statisztikai asszimilációról beszél.

A mai magyarországi társadalom problémájával is foglalkozik a szlovák történész. Mégpedig a sokat hangoztatott Trianon traumát, a múlt visszaidézését, a túlzott etnocentrikus beállítottságot említi. Ennek alternatívái, az európai állampolgárság, a nyitott határok stb. még nem nyertek elégséges teret a magyar politikai közéletben. (Többek között Bibó Istvánra is hivatkozik.) Šutaj eurooptimuzmusa másutt is tetten érhető: jövőbeli közös európai tankönyvről is ír. Ekkora minőségű és mennyiségű kritika mellett, melyet a saját, szlovák történésztársadalomnak, a politikai elitnek, a tanároknak, sőt a közvéleménynek címez, igazán „elnézhető" pár sornyi kritika a magyarok javára is, főleg ha valóságalapja is akad. Egy külön alfejezet foglalkozik a szlovák-magyar megbékélés lehetőségeivel, neuralgikus pontjaival, melynek lényege a következő: „Az út hosszú, és a megoldás kulcsa nem az etnikai alapú történetírásban rejlik." (*Šutaj, Štefan:* Maďarská... 352.) Ennek ellenére személy szerint úgy gondolom, hogy ez a mű máris elérkezett egy olyan szinthez, melyben a történelmi ítéletek józansága, és a tények hátsó szándék nélküli feltárása kikezdhetetlen. E kötet reményeink szerint jégtörőként mutatja majd a szlovák történetírás hajóinak az utat a kisebbségi magyarság tengerén.

Zárszóként pedig a történész szavai: „A szlovák közvélemény egy része még most sem hajlandó elismerni […] kizárja a lehetőségét a vagyoni kompenzációnak, melyet 1945–48-as években koboztak el a magyaroktól. Ez a társadalom hajlandó zsidókat, kommunista áldozatokat kárpótolni, bocsánatot kérni a kárpáti németektől, csak nem és nem akarja kárpótolni a szlovákiai magyarok elkobzott birtokait, és még csak bocsánatot sem képes kérni tőlük. […] Amíg ezen tények nem kerülnek bele a (szlovák) tankönyvekbe, amíg a tanárok, kik a gyermek identitását formálják, nem fogadják el ezt, míg nem kerül sor nyilvános vitára, nem lesz változás. Az emléknapok és megemlékezések aligha segíthetnek…" (*Šutaj, Štefan*: Maďarská... 50.)

Bóna László

MAGYAR–FRANCIA KAPCSOLATOK 1945–1990. FORRÁSOK

Közreadja Kecskés D. Gusztáv

MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet
Budapest, 2013. 840 o.

Magyarország nemzetközi kapcsolatainak története, hazánk történetének nemzetközi szempontok szerinti elemzése alapvető fontosságú a reális történelemszemlélet kialakítása szempontjából. Fontos és szükséges, hogy Magyarország történetét és nemzetközi helyzetét a nagyhatalmi erőközpontok szemszögéből is megvizsgáljuk. Ez a munka nagy felelősséget igényel, hiszen egy-egy nagyhatalom politikáját számos tényező együttes vizsgálatán keresztül lehet reálisan értelmezni. Ennek a nem egyszerű feladatnak próbált megfelelni Kecskés D. Gusztáv, aki a Magyar Történelmi Emlékek Okmánytárak sorozat keretében adta közre a magyar–francia kapcsolatok történetére vonatkozó, vegyes provinenciájú levéltári dokumentumokat és újságcikkeket közlő forráskiadványát.

Szerencsés módon a rendszerváltozás után új lehetőségek nyíltak meg a magyar kutatók számára a franciaországi kutatások tekintetében, és egy új generáció kezdte el a kutatásait a francia levéltárakban. A bizalom, a szakmai együttműködés és a kitűnő emberi kapcsolatok lehetőséget adnak arra, hogy a korábban nem vagy csak mellékesen kezelt történelmi korszakokat is a vizsgálatunk fókuszába helyezzük. A Kecskés D. Gusztáv által szerkesztett és bevezető tanulmánnyal ellátott kötet is a mintegy két évtizedes — Fejérdy Gergely, Garadnai Zoltán, Klenjánszky Sarolta, Macher Anikó által is elvégzett — feltáró kutatásokra is alapozódik, összegzését adva eddigi ismereteinknek, s kézikönyvül szolgálva a további munkákhoz. A könyv legnagyobb erénye ebben rejlik, hiszen a levéltári forrásokkal és újságcikkekkel összegzi az eddigi ismereteket, mindezt kronológiával, bibliográfiával és a legfontosabb szereplők életrajzával egészíti ki, vagyis kézikönyvként szolgálhat a téma és a korszak iránt érdeklődő olvasók számára.

Ebből és a forráskiadvány szerkezeti felépítéséből azonban egy sajátos és vitatható kép rajzolódik ki bennünk a két ország kapcsolatrendszeréről. Az 1996-ban elkezdett franciaországi kutatásaim alapján továbbra is az a véleményem, hogy egy-egy nagyhatalom külpolitikájára vonatkozó levéltári források feltárása hosszú ideig tartó, komoly kutatást és elemzést igényel. Ez különösen vonatkozik az olyan esetekre, amikor egy hosszú történelmi korszakot próbálunk bemutat-

ni, az összefüggéseket levéltári forrásokon keresztül megérteni. Nagy mennyiségű irat keletkezik ugyanis a különböző döntéshozatali helyeken (pl. követségek, nagykövetségek, külügyminisztérium, elnöki palota, titkosszolgálatok, magánszemélyek, stb), vagyis a lehető legszélesebb forrásfeltárásra kell törekedni, ehhez a szükséges engedélyeket meg kell kérni, mivel csak így lehet elvégezni azt a feltáró és szelektáló munkát, amely révén mértéktartó vélemény lehet formálni. Az iratok nagy mennyisége önmagában még nem jelenthet garanciát arra, hogy az események minden összetevőjét megérthessük, hiszen gyakran egy-egy feljegyzés vagy kézzel papírra vetett észrevétel jobban megvilágítja számunkra a korszak döntéshozóinak gondolkodását, nem beszélve az audiovizuális források jelentőségéről.

Szerencsére napjainkban már nincsenek politikai-ideológiai korlátok a kutatók előtt sem Franciaországban, sem Magyarországon, lényegében csak munka és idő kérdése az, hogy a lehető legteljesebb forrásbázist állítsuk össze. Ugyanakkor ez a feladat számos nehézséget rejt magában, hiszen az írott források önmagukban nem feltétlenül adják vissza annak a korszaknak a történetét, amelyben a döntések gyakran szóban, a színfalak mögött történtek. Ebben segíthet az interjúkészítés, vagyis az „oral history", de ennek használata újabb módszertani kérdéseket vet fel, hiszen a visszaemlékezések forráskritikai elemzése elengedhetetlenül szükséges ahhoz, hogy az eseményeket reálisan értékeljük. Ezen csapdák, tévutak kikerülése nem könnyű feladat, de elkerülhetetlenül szükséges ahhoz, hogy megértsük egy-egy nagyhatalom politikájának minden összetevőjét. Ezt a nagy feladatot csak megfelelő módszertani megalapozással, és egy ún. „elemzési vezérfonal" kiválasztásával lehetett elvégezni úgy, hogy a levéltári és egyéb források mellett a szakirodalom lehető legteljesebb (jelen esetben döntően francia és magyar nyelvű) feltárására és felhasználásra törekedjünk.

A nemzetközi kapcsolatok történetének, és azon belül egy-egy ország (jelen esetben Magyarország és Franciaország) nemzetközi helyének, helyzetének megértése komoly kutatómunkát és egyben nagy a felelősséget igényel, és csak a különféle szempontok egybevetésével lehet az események összes mozaikkockáját kirakni. A kérdés az, és ez jelen esetben is fennáll, hogy egy-egy nagyhatalom és Magyarország kapcsolatának bemutatása csak a bilaterális együttműködés történetének ismertetésével lehetséges-e? Meglátásom szerint Franciaország külpolitikájának megértéséhez feltétlenül szükséges a geopolitikai szempontú megközelítés, és azon belül egy-egy régió (jelen esetben Kelet-Közép-Európa és a Szovjetunió) egészéhez való viszony megértése, annak globális kontextusban való elhelyezése. Kecskés D. Gusztáv könyvének bevezető tanulmánya és az ahhoz kapcsolódó kitekintés ebből a szempontból nézve az olvasóban hiányérzetet kelt.

A kötetben szereplő dokumentumok túlnyomó többsége a magyar és a francia külügyi levéltárakban végzett feltárások eredményeképpen kerültek kiválasztásra, és a szerző ebbe a munkába bölcsen bevonta a korszakkal és a témával foglalkozó kutatókat, ugyanakkor megfosztotta magát attól, hogy személyes kutatási tapasztalatok alapján végezhesse el a források kiválasztását és elemzését. A külügyi források mellett természetesen a pártkapcsolatokat sem lehet figyelmen kívül hagyni, és azt sem, hogy a pártállam rendszerének logikájából következően a stratégiai döntések előkészítése tekintetében az MSZMP archívum primer forrásbázisnak számít. A kötetben szereplő pártdokumentumok az FKP, illetve az FSZP Nemzetközi Titkárságának Magyarországgal foglalkozó dokumentumaiból kerültek kiválasztásra. A kommunista kapcsolatok vonatkozásában az FKP és az MSZMP kapcsolatai kerülnek bemutatásra. A titkosszolgálatok tevékenységét a francia rendőrségnek az 1956 utáni magyar emigránsok beilleszkedését, viselkedését elemző forrás, illetve a magyar titkosszolgálat által készített két forrás mutatja be.

A dokumentumok között találunk nyilvános állásfoglalásokat is (pl. a francia Nemzetgyűlés határozata az 1956os magyar tragédia kapcsán, az 1976-os magyar–francia közös közlemény). A közölt sajtóanyag nagyobb része magyar és francia sajtóanyagból származik, miközben a sajtódiplomáciai területre vonatkozóan a könyvben elemzés nem található, így ezek a dokumentumok „kilógnak" a többi forrás közül. Érdemes lett volna ezen a területen is jobban elmélyülni, és a forráskiválasztás szempontjainál megindokolni a döntést.

Összességében megállapíthatjuk, hogy Kecskés D. Gusztáv könyve összefoglalja a magyar–francia kapcsolatokról eddig szerzett ismereteinket, a kronológiának és a témára vonatkozó bibliográfiának köszönhetően hasznos kézikönyvként szolgálhat a kérdés iránt érdeklődő kutatók számára. A könyv formai szempontból nézve, a kritikai és magyarázó lábjegyzetelésben, a bibliográfiában és a témával foglalkozó szakértők bevonása tekintetében egyaránt mintaértékű vállalkozás. A forrásokhoz kapcsolódó részletes lábjegyzetek, a legendák, a rövid leírások segíti az olvasót abban, hogy az adott konkrét dokumentumot történeti kontextusba helyezze.

A könyvvel kapcsolatban azonban nem hagyhatom figyelmen kívül kritikai észrevételeimet, ezeket pontokba szedve foglalom össze:

1. Franciaország politikájának megértéséhez szükséges a francia geopolitikai gondolkodás megértése. Az, hogy a francia diplomácia hogyan és miképpen értékel egy-egy országot, nem választható el a nemzetközi kontextusától, és e mögött minden esetben a francia geopolitikai gondolkodás található. E tekintetben a szereplők, döntéshozók nem egységesek, a politikájukat alapvetően meghatározzák a személyes tényezők. Ez jól kimutatható például Szovjetunió megítélésben meglévő eltérésben a de Gaulle-i és a pompidou-i időszakban. A könyv ugyan jól szakaszolja a francia politikát és a De Gaulle utáni időszakot helyén kezeli, de a kitekintésben nem foglalkozik azzal a ténnyel, hogy a szakasz 2007-ben lényegében lezárult.

2. A bevezető tanulmányban túlzottan támaszkodik a magyar nagykövetség jelentéseire (főképpen a hetvenes–nyolcvanas évek időszakában), ami önmagában nem probléma, de így valójában a francia diplomácia magyar szempontú értelmezését olvashatjuk. Forrás és szakirodalom bőven rendelkezésre áll ezen időszak összetettebb elemzéséhez.

3. A levéltári forrásokra való hivatkozás tekintetében komoly anomáliák tapasztalhatók. A szerző nem következetesen alkalmazza a források jelzeteit a hatvanas–hetvenes évek első felére vonatkozóan. Érdemes lett volna ezek pontosítása érdekében egy hetet Párizsban eltölteni, mert így a kötetben a jelzetek a forrásoknál a régi rendszer szerint, míg a bevezető tanulmányban vegyesen szerepelnek, (pl. 68. oldalon a 19. számon a régi jelzet, a 73. oldalon a 212. számon új jelzet szerepel). Az pedig minden valószínűséggel egyszerű figyelmetlenség, hogy a 78. oldalon a 212. számú lábjegyzetnél nem szerepel a karton száma, mint ahogy az is, hogy a szerző a „Budapesti felhívás" idejét 1968 márciusára teszi 1969 helyett (89.oldal).

4. A szerző igyekszik korrekten hivatkozni a témával foglalkozó és részére forrásokat átadó, fordító kutatótársakra, így minden valószínűség szerint az is egyszerű figyelmetlenség, hogy a recenzens által 2008-ban megjelent forráskiadványban már megjelent forrásokra egyszer hivatkozik (pl. 53. számú dokumentum, 422. oldal), egyszer meg nem (pl. 48. számú dokumentum 386. oldal).

Meglátásom szerint ezeket a hiányosságokat egy szakmai lektor könnyen észrevette volna, így a recenzes is nyugodtabb lehetne. Mindent összevetve azonban egy jól és korrekt nyelvezettel megírt munkát olvashatunk, amely hiányosságai ellenére is összegzi az eddigi ismereteinket, de egyben arra készteti a témával foglalkozó kutatót, hogy a részleteket tovább elemezve egyre inkább megismerje a téma és a korszak minden összefüggését. Fontosnak tartom, hogy a magyar diplomácia történetére vonatkozóan forráskiadványok jelenjenek meg, ezt azonban jó lenne a nyugati példákat követve tervszerűen, évről évre haladva végezni, így elkerülhetnénk azokat a csapdákat, amelyek egy-egy nagyobb korszak elemzése során jelentkeznek. Érdemes és szükséges tehát diplomáciatörténettel foglalkozni, de ehhez a módszertani–elméleti megalapozottság elkerülhetetlen előfeltétel.

Garadnai Zoltán

„TÖRVÉNYES" MEGSZÁLLÁS

Szovjet csapatok Magyarországon 1944–1947 között.
Szerk. és bev. L. Balogh Béni
Magyar Nemzeti Levéltár, Budapest, 2015. oldalszám

„A fasiszta hordák és nyilas segítőik szörnyű vandalizmussal, tehetetlen dühvel pusztították, felégették, kirabolták Budapestet. […] De végül a Szovjet Hadsereg csapatai 1945. február 13-án teljesen felszabadították fővárosunkat a fasiszta rémuralom alól, és visszaadták népünknek Budapestet. A magyar nép soha el nem múló hálával és szeretettel gondol a hős szovjet katonákra, akik, ha kellett életük feláldozásával is, nemcsak hogy megszabadították népünket a német fasiszták és nyilasok uralma alól, de egyben leverték kezünkről az évszázados elnyomás bilincsét és szétzúzták a népelnyomó nagybirtokosok és nagytőkések államhatalmát." Az először 1951-ben, majd később még többször is kiadott új magyar történeti összefoglalás értékelte így a II. világháború magyarországi befejeződését, s ennek részeként a szovjet csapatok történelemformáló szerepét, valamint a magyar társadalom viszonyát hozzájuk.(Köpeczi Béla szerk.: *A magyar nép története*. Budapest, 1951, Művelt Nép Kiadó, 491–492.)

Ez a történelmi valóság összetettségét ilyen végletesen leegyszerűsítő, s a szovjet Vörös Hadsereg szerepét glorifikáló propagandisztikus szemlélet évtizedeken át jellemezte a magyar történetírás, történelem oktatás és állami emlékezetpolitika horizontját. Az először 1964-ben megjelent új magyar történeti összefoglalás, a Molnár Erik által szerkesztett két kötetes *Magyarország története* vonatkozó fejezeteiben a szovjet hadsereg még mindig, mint makulátlan felszabadító jelent meg, amely „új korszakot nyitott hazánk történetében", és a magyar népnek „megadta mindazt a segítséget, amit egy harcba álló hadsereg adhatott". (Molnár Erik főszerk.: *Magyarország története*. II. köt. Budapest, 1964, Gondolat Kiadó, 479., 484.) Azok a munkák, amelyek megpróbálkoztak a valósághoz közelibb képet nyújtani, és valahogy átcsúsztak a cenzúra hálóján, különféle retorziókban részesültek. Ez történt például a Karsai Elek és Somlyai Magda által szerkesztett, *Sorsforduló* című, 1970-ben megjelent két kötetes forrásgyűjteménnyel, amelynek dokumentumaiban a szovjet katonák erőszakoskodásairól és a lakosság gyűjtőtáborokba hurcolásáról is szó esett. Az ezzel kapcsolatos pártvizsgálat megállapította, hogy „a kötet megengedhetetlen, torz képet ad a felszabadulásról". A szerkesztőket ezért pártfegyelmiben részesítették, a könyv terjesztését pedig leállították, a közkönyvtárakból visszavonták, s a rendszerváltásig csak az ún. tudományos könyvtárak zárolt részlegeiben lehetett hozzájutni azoknak, akik erre külön engedélyt kaptak.(Ungváry Krisztián szerk.: *A második világháború*. Budapest, 2005, Osiris Kiadó, 779–781.)

Az első olyan történeti összefoglalás, amely negligálta az addigi üdvtörténetek propagandisztikus toposzait, a Balogh Sándor által szerkesztett, 1985-ben megjelent *Magyarország a XX. században* című kötet volt. Balogh, aki a vonatkozó részeket is írta, igyekezett távolságtartóan és tárgyilagos hangvételben fogalmazni, s kerülte a túláradó dicsőítést. Bár a szovjet hadsereghez köthető negatívumok közül egyet sem említett, azt jelezte, hogy kezdetben nem mindenki értette meg, hogy „a szovjet hadsereg megjelenésével és jelenlétével a felszabadulás és a béke köszöntött Magyarországra". „Nem kevesekben, különösen kezdetben, szinte ugyanannyi félelem és rettegés élt […] a szovjet hadsereg katonáival is, mint annak előtte a német megszállókkal." Az emberekben „csak fokozatosan ébredt fel a jövő iránti bizalom" – írta.(Balogh Sándor szerk.: *Magyarország a XX. században*. Budapest, 1985, Kossuth Kiadó, 253.)

A rendszerváltás során és azt követően gátszakadás szerűen törtek fel az emberekből a közel félévszázadon át kötelező történetpolitikai kánonnal ellentétes, és ezért addig elfojtott egyéni emlékek. Szinte minden település lakóit érték olyan atrocitások, amelyek negatív színben tüntették fel a „felszabadítókat". Idővel pedig kezdtek megjelenni azok a történeti munkák is, amelyek a szovjet hadsereg szerepével kapcsolatos új kánon építőkövei lettek. Ezek sorában az egyik elsőt az ELTE vezető oktatói — Pölöskei Ferenc, Gergely Jenő és Izsák Lajos — szerkesztették. Az először 1995-ben megjelent egyetemi tankönyvben Izsák Lajos tollából többek között már arról is olvashatunk, hogy „A megszállás súlyos atrocitásokkal járt. Erőszakoskodások, rablások történtek, a hadijog figyelmen kívül hagyásával mintegy 170–180 ezer civilt hurcoltak el a Szovjetunióba kényszermunkára, több tízezer német anyanyelvű lakost deportáltak." (Pölöskei Ferenc, Gergely Jenő, Izsák Lajos szerk.: *Magyarország története 1918–1990*. Budapest [1995], Korona Kiadó, 175.) Az elmúlt 15–20 évben számos olyan forrásgyűjtemény, monográfia és tanulmány látott napvilágot, amely ezeknek az atrocitásoknak egy-egy aspektusát vizsgálta országos vagy regionális szinten. A Magyar Nemzeti Levéltár közel 600 oldalas dokumentumkötete, amely ez év tavaszán, tehát éppen 70 évvel az események után jelent meg, ebbe a sorba tartozik, ezeknek a köteteknek a számát gyarapítja.

A munka a hazai levéltáros szakma széleskörű összefogásának az eredményeként jött létre. Kezdeményezője Mikó Zsuzsa, a Magyar Nemzeti Levéltár főigazgatója, résztvevői pedig az Országos Levéltár és 20 megyei levéltár mintegy kéttucatnyi munkatársa volt. Rajtuk kívül támogatták az anyaggyűjtést az esztergomi Prímási Levéltár, a Hadtörténelmi Levéltár, az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti levéltára, a Politikatörténeti Intézet, valamint a Budapest Főváros Levéltára dolgozói is. A munkálatokat L. Balogh Béni, az Országos Levéltár főlevéltárosa fogta össze. A dokumentumok szelektálása és kötetbe rendezése ugyancsak az ő feladata volt.

A 225 eddig közöletlen dokumentumot hét tematikus fejezetbe rendezve kapjuk. Az első két fejezet tárgya a szovjet csaptok megjelenése, első intézkedéseik és tevékenységük, valamint kapcsolattartásuk a magyar hatóságokkal. A harmadik fejezet a lakossággal való kapcsolatokra, ezen belül a különböző típusú és formájú atrocitásokra — nők elleni erőszak, rablás, gyilkosság, malenkij robot, stb. — fókuszál. Ez a kötet legterjedelmesebb fejezete, a 225 dokumentumból összesen 99 tartozik ebbe. Ezután a szovjet hadsereg gazdasági jellegű „károkozásával", minde-

nekelőtt Az önkényes és a parancsra törtnő rekvirálásokkal kapcsolatos dokumentumok következnek. A kötetet egy rövid, mindössze 5 dokumentumból álló ötödik fejezet zárja, amely a szovjet katonák mindennapjaival — szórakozási szokásaikkal, ünnepségeikkel, stb. — foglalkozik. A dokumentumok jelentős része természetesen több mindenről szól, így akár másik fejezetbe is besorolható lenne. A közöttük való eligazodást nagyban segíti a kötethez tartozó személynévmutató, helységnévmutató és tárgymutató. Ezek és a tartalomjegyzék segítségével minden felhasználó gyorsan megtalálhatja az őt érdeklő információt.

A dokumentumok túlnyomó része 1944–1946-ban keletkezett. Kibocsátójuk általában valamelyik magyar közigazgatási szerv — kormány, megye, község, nemzeti bizottság, körjegyzőség, bírósági szervezet — vagy panasszal élő magán személy, ritkábban a különböző szintű szovjet parancsnokságok. Néhány irat 1947-ben, egy pedig 1957-ben keletkezett. A zömmel korabeli és nagyrészt hivatalos iratok mellett szerepel egy 1995-ös visszaemlékezés is, amely Székesfehérvár ostromát mutatja be – alulnézetből. A dokumentumok értelmezését közel ezer tételes jegyzetapparátus segíti. A szerkesztő ezekben a lábjegyzetekben javította a nyilvánvaló tévedéseket és elírásokat, megadta az ismeretlenebb idegen szavak magyar jelentését, sőt helyenként kiegészítő megjegyzéseket tett a közölt források egy-egy megállapításához. Úgy járt tehát el, ahogy az ilyen típusú munkák esetében a szerkesztők el szoktak járni.

Az összkép, amely a közölt dokumentumokból feltárul, egyértelműen a rendszerváltás óta kialakult negatív képet erősíti, s nem az 1980-as évek előtti apologetikát. A szovjet katonák közül sokan — függetlenül attól, hogy egészében felszabadítóknak vagy megszállóknak esetleg mindkettőnek tekintjük-e őket — a magyar polgári lakossággal szemben igen sok esetben nem egy reguláris fegyveres erő tagjaitól elvárható módon, hanem zabolátlan és erőszakos ösztönlények módjára viselkedtek. Erről nemcsak a magyar szervek beadványai, valamint a sértettek és/vagy a sértettek rokonainak panaszos levelei tanúskodnak. Hanem egyes kommunista vezetőknek, például Vas Zoltánnak, valamint egyszerű baloldali beállítottságú embereknek — korábban a Horthy-rendszer üldözöttei — korabeli véleményei is. Az ilyen típusú dokumentumok közül legmegrendítőbb annak a budapesti „öreg szocialistának" Vorosilovhoz intézett 1945. szeptember 12-ei levele, akit a nyilasok börtönbe zártak, akinek fiát partizánként kivégezték, és akinek „54 tagú rokonságából 48-at öltek meg a bitang fenevadak". „Mikor az első orosz katonát megláttam — írta a számára kétségkívül és érthetően meg- és felszabadulást is hozó napokról —, sírtam, mint egy gyerek és a kezét, ruháját csókoltam. […] Mert nemcsak megmentették az életemet és feleségem és két fiam életét. Ennél többet tettek. Utolsóbb voltam az utolsó állatnál is, és az orosz katona tett megint emberré. […] És ha most panaszkodom, nem azért panaszkodom, mert bántottak. Mert engem nem bántottak. […] De úgy fáj nekem, mikor olyan sokszor hallom, hogy az oroszokat szidják. Legyünk tárgyilagosak. Ne dugjuk a fejünket a homokba, mint a struccmadár. Nézzünk szembe a tényekkel. Való, hogy Pesten este fél 10 után nem lehet az utcára menni, mert 99% a valószínűség, hogy az embert az oroszok kirabolják. Való igaz, hogy nincs éjszaka, hogy az oroszok ne kövessenek el 6–8 gyilkosságot. És ezért szidják mindenfelé az oroszokat. Kulturálatlan, rabló betörő bandának stb. Azt mondják, hogy sok-sok millió rubellel sem lehetne olyan szovjetellenes propagandát kifejteni, mint amilyen szovjetellenes hangulatot teremtenek ezek a rablások és gyilkosságok." (346–347.)

Míg az erőszakos cselekedetek — így például a nők százezres nagyságrendben előforduló megerőszakolása és az élelmiszer-, valamint italrekvirálások — nagyrészt a szovjet katonák egyéni akciói voltak, a polgári lakosság — köztük mindenekelőtt a német nemzetiségűek — elhurcolása málenkij robotra, a szovjet katonai és polgári hatóságok parancsára történt. Ezek pontos számát nem ismerjük. A becslések 50 ezertől 150–200 ezerig terjednek. Jogszerűtlen, de szervezett rablásnak tekinthető a jóvátételi listán nem szereplő gyárak leszerelése és Szovjetunióba szállítása is. Ezek közé tartozott a Tungsram, amelynek berendezései mintegy 700 vagont töltöttek meg. A szovjet hadsereg és hatóságok jó hírét nyilvánvalóan ezek az intézkedések sem növelték.

A dokumentumanyag értelmezését a szerkesztő 40 oldalas bevezető tanulmánya könnyíti meg. Ennek első, rövidebb részében képet kapunk a II. világháború kirobbanásának körülményeiről, és ezen belül Sztálin, valamint a szovjet vezetés háborús elképzeléseiről. A téma kutatóit régóta megosztó kérdésben, hogy tudniillik Sztálinnak voltak-e támadó céljai, L. Balogh nem foglal egyértelműen állást. Kolontári Attilára és másokra támaszkodva mindössze annyit jelent ki, hogy ha volt is támadó szovjet szándék, azt bizonyosan „nem 1941-re tervezték, mint ahogy a várható német agresszió bekövetkeztét is leghamarabb 1942-re valószínűsítették". (15.) A másik vitakérdésben, amely Sztálin magyarországi terveire vonatkozik, határozottabban foglal állást. A külön-

böző álláspontok ismertetése után — nézetünk szerint helyesen — azt valószínűsíti, hogy „Sztálin végső célja — ha erre Magyarország esetében nem is voltak kész tervei — minden bizonnyal már kezdettől fogva a Vörös Hadsereg által megszállt európai országok (igaz, egymástól eltérő ütemű) szovjetizálása volt". (26.)

A bevezető tanulmány harmadik, legterjedelmesebb részében a szűkebben vett témájára vonatkozó kutatásokat és álláspontokat tekinti át a szerző-szerkesztő Andics Erzsébet, Bibó István és Szekfű Gyula 1945–46-os írásaitól egészen a legutóbbi években megjelent munkákig. Ebből jól kirajzolódik az elmúlt 70 év magyar historiográfiájának azon íve, amelyet ismertetésünk elején magunk is felvillantottunk. Ehhez képest viszonylag rövid az utolsó két fejezet, melyek a kötetben közölt dokumentumok értelmezését nyújtják. A szovjet hadsereg háborús győzelmét és magyarországi tartózkodását „törvényes megszállásnak" nevezi. Hozzáteszi azonban, hogy „A magyar társadalom igen jelentős része egyénileg — teljes joggal — felszabadulásként élte meg a szovjet csapatok bevonulását". (46.) Nem kapunk azonban magyarázatot arra, hogy a címben miért s itt, a bevezető tanulmányban miért nem kerül idézőjelbe a „törvényes" jelző. Ezt követően szívesen olvastunk volna néhány általánosító megjegyzést, illetve összegző adatot a szovjet hadsereg magyarországi harcairól, illetve ténykedéséről is. A tipikusnak tartott egyedi esetekre történő utalások ugyanis sohasem teszik feleslegessé az ilyenfajta, mégoly bizonytalan összegző megállapításokat.

A szakszerűem összeállított és minden szempontból reprezentatívnak tűnő dokumentumkötet értékét és használhatóságát növeli, hogy a tartalomjegyzéket és a bevezető tanulmány rövidített változatát angol nyelven is tartalmazza. Ez jelentősen megkönnyíti a téma iránt érdeklődő, de magyarul nem tudó külföldi kutatók dolgát.

Romsics Ignác.

Szakály Sándor

A 2. VKF. OSZTÁLY

Tanulmányok a magyar katonai hírszerzés és kémelhárítás történetből 1918–1945
Magyar Napló – Veritas Történetkutató Intézet, Budapest, 2015. 271. o.

A címben jelzett munka nem csupán azért érdemel figyelmet, mert Szakály Sándor az elmúlt években ismét heves viták tűzébe került ún. Horthy-korszak hadtörténetének alapos ismerője, hanem mert annak szemügyre vétele történetírásunk állapotáról is sokat elmond.

Címével ellentétben a munka — magának a szerzőnek a szavai szerint is — nem a Vkf 2. osztály története. (A *története* szó betű szerint ugyan nincsen benne, ám értelemszerűen mégis benne van. Nélküle a címnek nincs értelme.) Azt sem mondanám, hogy az alcím adná vissza pontosan a kötet tartalmát. (Ennek az észrevételnek az értelme majd a későbbiekből derül ki.) Ám tény, hogy Szakály Sándor az idők során készített három tanulmányt. Időrendben haladva először az 1917-ben született Perjés Géza 75. születésnapjára tervezett kötetbe megírta az *Akik a magyar katonai hírszerzést és kémelhárítást irányították (1919–1945)* című dolgozatát. A kötet — ilyen a hazai élet — még megközelítőleg sem jelent meg a tervezett időpontban. (A kötetet R. Várkonyi Ágnes szerkesztette, abban való közreműködésre magam is felkérést kaptam, s írásomat elkészítettem. Ám a Für Lajos — akkoron honvédelmi miniszter — adta díszvacsorán a kötet helyett csupán annak makettjét sikerült átadni az ünnepeltnek.) Abból végül valóban *emlék*könyv lett. Évtizednél is több késéssel, a hajdan ünnepelt 2003-ban bekövetkezett halála után látott napvilágot – 2005-ös impresszummal.

2003-ban az MTA volt elnöke (egyébként Perjés Géza indulatos vitapartnere), Kosáry Domokos 90. születésnapjára késedelem nélkül kiadott gyűjteményes kötetben jelent meg az időrendben másodikként készült, *A magyar katonai attaséi szolgálat személyi összetétele és állomáshelyei 1919–1945* című tanulmány.

Helyes szerkesztéssel a most kezükben lévő kötet első tanulmánya az időrendben utoljára megszületett (első ízben 2008-ban publikált) *Az önálló magyar katonai hírszerzés és kémelhárítás*

létrehozása és működése a két világháború között Magyarországon (1918–1945) című tanulmány. (Ennek alcíme is van: Kísérlet egy szervezet és működésének bemutatására.)

Eredeti terjedelmében a három dolgozat közül csak éppen a címmel leginkább összhangban lévő, tehát első dolgozat maradt meg. A másik kettő alaposan kibővítetten nyerte el mostani formáját.

A Perjés-kötetben megjelent írását a szerző most — messze nem logikátlanul — kiegészítette a magyar katonai hírszerzés és kémelhárítás vezetőinek „rövid életrajzi vázlatá"-val „a beosztásban eltöltött időrendnek megfelelően".

E „vázlatok" révén a 31-től az 56-ig oldalig terjedő írás így e kötetben a 81. oldalon ér véget – tehát majd a háromszorosára duzzadt.

Az eredetileg a Kosáry-kötetben közölt dolgozat mostani terjedelmi gyarapodása még jelentősebb. A 82. lapon kezdődő szöveg tanulmány-része a 109. lapon, egésze ellenben csak a 251. lapon ér véget. Vagyis a szövegkorpusz itt hatszorosára növekedett.

A szöveg azért is gyarapodott, mert a kereken tíz kémelhárító főnökből pályája során öt fő (Stojakovics/Sztójay Döme, Ranzenberger/Ruszkay Jenő, Erb/Hennyey Gusztáv, Fleischkacker/Andorka Rudolf Rezső, Eisensehr/Vasváry József) katonadiplomácia pályán is mozgott. (Amikor még tilos volt őket attasénak nevezni, akkor katonai szakelőadónak nevezték őket.) Ennek okán róluk nem csupán „rövid életrajzi vázlat", hanem „életrajz" is olvasható. (A majdani, oly annyira óhajtott monográfiának bizonyára fontos része lesz ennek az asszimilációs folyamatnak a hiteles elemezése. Tehát, hogy e főtisztek hiába születtek szlávnak avagy németnek, pályájukon magyar tudatú személyekként cselekedtek. „Csak" azzal a szemmérték-tévesztéssel, hogy nem tudtak túllátni az adott helyzeten, nem tudták meglátni, hogy a magyarságnak nem az volt az érdeke, hogy hazájuk Hitler Németországához tapadjon. Miközben — való tény — a területi revízió német kézből történt elfogadása, annak megtartása ezt sugallta.) Ellenben minimális szerkesztés esetén is ennek az őt személynek az adatait elegendő lett volna csupán az első függelékben közölni. Majd az attasék között elegendő lett volna nevűk mellé azt írni, hogy adataik az első körben találhatóak meg. (Annyi a változás, hogy félkövér betűtípussal olvasható a hírszerző, illetve az attaséi tevékenység időszaka.)

A duplikálás még akkor is aggályos lenne, ha valóban kétféle szövegről lenne szó. Ám röpke pillantás is elegendő, hogy meglássuk: *jellegét tekintve* semmiféle különbség nincs a két tanulmányhoz fűzött függelék között.

Mindkettő hatalmas, roppant aprólékos, rengeteg munka révén megszületett adattömeg. Ám se nem *vázlat*, se nem *életrajz*. Hanem olyan — ismétlem — adattömeg, amely kitűnő alapja lehet minden későbbi kutatásnak. Ha úgy tetszik: a majdani valóságos életrajzok megírásának.

A kettő között néhány ponton vannak minimális változtatások. Az életutat lényegében a katonai pályafutása címszó alá rendeli, s a másfajta tevékenységet „Egyéb" címszó alatt szerepelteti. Ez általában megfelel a tartalomnak. Ám Sztójay esetében meglehetősen bizarr a nyolc esztendőnél is hosszabb berlini követi tevékenység, majd a számára is végzetes miniszterelnöki tevékenységének ilyetén szerepeltetése. Hennyey Gusztávnál ellenben a két és fél hónapos külügyminisztersége hat bizarrul a katonai pályafutás alatt.

Az első tíz személy mellé — a felesleges duplázás helyett s éppen a szerző szavai értelmében — érdemes, szükséges lett volna a kitűnő Stromfeld Aurélt is felvenni. Hiszen — mint olvassuk — 1919. május 5-étől a Hadügyi Népbiztosság 5. Osztálya (Ez az osztály 'felelt' — olvassuk néhány sorral feljebb — március 21-től a 'hadműveletekért, karhatalmi kérdésekért, hírszerzésért, hadrendi ügyekért'.) „kivált a katonai-közigazgatási szervezetből, és a létrehozott Vörös Hadsereg Parancsnokság II. csoportja elnevezést kapva a hadsereg parancsnokának közvetlen alárendeltségébe került. Ez a változás azt jelentette, hogy a katonai hírszerzés és kémelhárítás, illetve részben a hadműveleti tervezés is egy működő parancsnoksághoz került, amelyen belül *az érdemi irányítás a parancsnokság vezérkari főnökének – az adott időszakban Stromfeld Aurél (*Itt Szakály Sándor három soros jegyzetben adja meg Stromfeld adatait.) *volt vezérkari ezredes kezébe összpontosult."*(Kiemelés – P. P.) (15.)

Szakály Sándor természetesen megtehette volna, hogy a szóban forgó három tanulmányból valamiféle szervesebb anyagot állítson elő a vkf 2. történetéről, de nem tette. Jelen könyvéről szólva, az eredetileg a Perjés-kötetben közölt írása elején is munkáját „tanulmány"-nak mondja, amely „nem vállalkozhat erre a feladatra, hiszen szerzője alapkutatásokat nem vagy csak érintőlegesen végzett, s ismereteit főleg személyekre vonatkozó vizsgálatai során szerezte. E munka így

inkább csak olyan vázlatnak tekinthető, amely segítheti a jövőben elvégzendő feladatok kijelölését és irányt mutathat a jövő kutatói számára."(12.)

Ez a könyv is kirajzolja Szakály Sándor munkássága alakulásának szerkezetét, amelyben félreismerhetetlenül ott van mai világunk természete: publikálj vagy elpusztulsz, valamint az ő szorgalma, képessége, lehetőségei, hogy ily számtalan munkát tesz állandóan közzé.

A szövegkorpusz nem adattári részére térve. Nagy szó, hogy Szakály Sándor kimondja: „az önálló, független Magyarország létrejötte az 1918. október 31-i ún. őszirózsás forradalomnak… köszönhető."(12.) Ám az általunk most kipontozott rész („és az azt megelőző politikai, társadalmi, gazdasági változásoknak, illetve fejlődésnek") helyére sokkal inkább azt kellett volna írnia, hogy magát a forradalmat pedig a nagy háború elvesztése szülte. Nem kétséges, hogy irgalmatlanul nagy tényről beszélünk. Ha a központi hatalmak, s benne a dualista Monarchia, s azon belül hazánk nem veszíti el a háborút, akkor nincs forradalom. A hatalom anélkül kezelni tudja a helyzetet. Ez azt is jelenti, hogy a nemzetiségek legfeljebb a korábbiaknál is hangosabban morognak, lendületesebben szervezkednek a magyar impérium ellen, ám a Szent István-i birodalmat aligha tudják szétrobbantani. Azt számukra csak a győztes nagyhatalmak — meglehetősen lassan, s természetesen ellentmondások között kiformálódott — akarata tette lehetővé. És ezen akarat diadalába alaposan besegített a (feladatához mérten) törpe képességű I.(IV.) Károly és környezete kétbalkezes politikája.

Szakály Sándor — amint az a következő oldalon olvasható fejtegetései mutatják — természetesen tudja a világháborús vereség és a dualista állam szétesése közötti kapcsolatot, ám ezt a tudását nem alkalmazza következetesen, aminek a fent szóvá tett negatív következménye támadt. Előadása azért nem kifogástalan, mert a vereség ténye önmagában még messze nem szükségszerűen vezetett a dualista birodalom szétéséséhez. A „szétesés" a győztes nagyhatalmak döntésének a következménye. Ha nincs a kétközpontú államnak a Német Birodalommal szemben végzetes elgyengülése, alárendelődése, akkor London és Párizs bizonyosan megmarad azon tradicionális álláspontja mellett, hogy az európai hatalmi egyensúlyt ebben a térségben ezzel (az ez eddig e téren jól teljesített) birodalommal lehet a leghatékonyabban fenntartani. Mivel számos tény arról győzte meg a briteket és a franciákat, hogy ez a remény immár hiú ábránd, ezért döntöttek úgy, hogy az (Európán kívüli ügyeik, magyarán: gyarmataik sikeres igazgatása, nota bene megtartása miatt is oly fontos) kontinentális hatalmi egyensúlyt a dualista birodalom helyére léptetett kisállamok révén fogják a továbbiakban fenntartani.

Ennek sikere felett joggal lehettek kételyek, s hogy azt eloszlassák, ezért döntöttek a megszülető utódállamok mennél nagyobbra méretezése mellett. (Természetesen nem steril térben döntöttek. A vérszagtól megrészegült kisállami nacionalizmusok, ha csak azokon múlik, szinte az egész Magyarországot felfalják.) Így születik meg az a Csehszlovákia, amellyel nem az volt a legnagyobb baj, hogy küllemére egy „szörnyszülött krokodilus"-ra emlékeztetett, hanem az, hogy soknemzetiségű összetétele kísértetiesen a feldarabolt Osztrák–Magyar Monarchia etnikai összetételét idézte fel. Nemhogy rövid, még középtávon sem lehetett túl sok reményt fűzni ahhoz a Romániához, amelyet az addigi magyar birodalomból a megmaradó Magyarországnál önmagában nagyobb területtel ajándékoztak meg. Ennek a kulturálisan az Ó-Romániánál fejlettebb területnek abba a Romániába illesztése, amely az államnemzet koncepció jegyében tudni sem akart magyar kisebbsége nemzeti ambíciójáról, az bizony Nagy-Románia egyik antinómiája lett. És végül a délszláv állam is hiába lett területében, lélekszámában a megmaradt Ausztriánál, a trianoni Magyarország együttesénél is nagyobb ország, a belgrádi szerb központosító akarat csak kordában tartotta, ám legyőzni nem tudta a horvátok és a többi nemzeti kisebbség önállósodási vágyát.

A recenzensnek azért kell mindezt ily részletesen elmondania, mert, ha ily mázsás súlyú tényekről ír a történész, akkor kiváltképpen meg kell gondolnia minden szavát. Bár a kezünkben lévő kötet, láthattuk, monográfia helyett tanulmányok és adatbázisok konglomerátuma, ám a felületesen olvasó azt egységes, s az ily alapvető kérdésekben is helyesen eligazító műnek látja. Annak akarja látni. Annak veszi. Holott a könyv értékét a részmegállapítások, s az adattömeg adja.

Ennek okán nem hagyhatjuk szó nélkül a kötet előszavát sem. Abban ismét felbukkannak Linder Béla unos-untig félreértelmezett szavai, amelyekkel — mint itt is olvashatjuk — megkérdőjelezte „az önálló magyar haderő" „fontosságát és feladatait".(9.) *Betű szerint* valóban ezt tette. Ám valamire való történész — és Szakály Sándor eddigi munkássága, valamint közéleti tisztségei birtokában bizonyosan annak számít — nem elégszik meg ezzel, hanem elmondja (és ez lenne összhangban az őszirózsás forradalom és az önálló, független Magyarország létrejötte közötti eltéphetetlen kapcsolatot megállapító, fentebb dicsérően említett veretes szavaival), hogy e polgári

forradalom a tulajdonosi rend alapján állt, azt védelmezte. Azért kellett a hazaözönlő több százezer katonát leszerelnie, mert azok *akkor* semmiféle határvédelemről nem akartak tudni. Sokkal inkább szenvedéseiket akarták megtorolni.

A kurucos romantika kelléktárában természetesen jól hangzik, hogy „az önálló magyar haderő" „a semmiből hozta létre saját hírszerző és kémelhárító szolgálatát"(9.), ám a népi bölcsességgel együtt elmondhatjuk, hogy a semmiből csak semmi lesz. E látványos fordulat sem illeszkedik egyébként Szakály Sándor történelemszemléletébe, hiszen ismeri a dualizmus, benne a közös — tehát nem csekély mértékben magyar — hadsereg, az önálló magyar honvédség történetét. Mindennek alapján a születés előzményeit és történetét később maga is reálisan beszéli el.

Végül szóvá kell tennünk, hogy nincs a kötetnek névmutatója. Nem nagy munka lett volna az elkészítése, elkészíttetése, míg annak hiánya a használókra sok felesleges munkát ró.

Miközben maga a munka (ismételjük) érdemi segítség, hogy a címben ígért monográfiát valaki — első helyen természetesen e könyv szerzője — megírja.

Pritz Pál

GRENZÖFNUNG 1989. INNEN- UND AUßENPERSPEKTIVEN UND DIE FOLGEN FÜR ÖSTERREICH.

Andrea Brait / Michael Gehler (Hg.)

Böhlau Verlag, Wien – Köln – Weimar, 2014. 545 o.

2014 az évfordulók éve volt Ausztriában is. A jubileumokhoz kötődő „emlékezetkonjunktúra" nyugati szomszédunknál nem csak az 1814–15-ös bécsi kongresszusnak és az első világháború kezdetének szólt, hanem az 1989-es régiónk számára sorsfordító esztendőnek is. A különböző kerek meg- és visszaemlékezések természetszerűen eltérő hangsúllyal jelentek meg az osztrák történettudományos munkákban. Egyértelműen az első világháborúval kapcsolatos szakirodalom uralta a tavalyi év osztrák könyvpiacát. A második világháború kitörésének 75. évfordulója nem okozott ilyen könyváradatot, miközben a bécsi kongresszus 200. jubileuma kapcsán több mint fél tucat tudományos munka jelent meg Ausztriában.

Ezen kerek évfordulókhoz képest a szinte közhelynek számító kinyilatkoztatás — miszerint 1989 megváltoztatta Európa arculatát — nem képezte a tavalyi év osztrák tudományos publikációinak központi témáját. Megjelent egy tanulmánykötet az innsbrucki Studienverlag gondozásában, új orosz levéltári anyagokat is beépítve, Moszkva és az 1989-es átalakulások összefüggéseiről.(Stefan Karner/Mark Kramer/Peter Ruggenthaler/Manfred Wilke u. a. (Hg.): Der Kreml und die Wende 1989. Innsbruck, 2014.) Egy másik kötet pedig bemutatta a burgenlandi Vöröskereszt NDK-s menekülteket segélyező tevékenységét.(Tobias Mindler / Johannes Steiner (Hg.): Grenzenlose Menschlichkeit : wie das Rote Kreuz Burgenland 1989 den DDR-Flüchtlingen half. Eisenstadt, 2014.) A téma iránti tudományos érdeklődés hiánya összefüggésben állhat egyrészt azzal, hogy a negyedszázaddal ezelőtti eseményekhez a történészek számára az objektivitásra törekvő, tudományos távolságtartó megközelítés még nem igazán adott, másrészt a korabeli levéltári források nem, vagy csupán igen szelektíven hozzáférhetők. Ebből kifolyólag az osztrák és alapvetően az európai történetírás ezzel a témakomplexummal egyelőre csupán érintőlegesen foglalkozik, a különböző részterületek és a komplexitás teljes körű feltárása minden nemzeti történetírásban még várat magára, nem beszélve ennek összeurópai megközelítéséről.

Mindezeket figyelembe véve úttörő kezdeményezésnek tekinthető a most bemutatásra kerülő 545 oldalas tanulmánykötet, amely arra vállalkozott, hogy európai kontextusba ágyazva rámutatasson Ausztria 1989-es szerepére, a határnyitás jelentőségére, rendeltetésére és annak hosszú távú hatásaira. Ez a munka vitathatatlanul az első tudományos törekvés arra, hogy azokat a változásokat — legyenek azok gazdasági, társadalmi vagy éppen kulturális természetűek — amelyeket 1989 okozott Ausztriában összehasonlító jelleggel bemutassa, túllépve a hagyományos kronologikus politikatörténeten.

A húszszerzős tanulmánykötetet ketten szerkesztették. *Andrea Brait,* a Bécsi Egyetem tudományos munkatársa adminisztratív irányítója volt a kötet alapgondolatát biztosító nagy 2011–2012 között futó projektnek, amely a „nyitott határok, új korlátok, megváltozott identitások. Ausztria és szomszédai az 1989-es átalakulások óta a politika, gazdaság és kultúra területén" címet viselte. Akik a 20. századi osztrák külpolitikáról szóló tudományos kutatásokat és publiká-

ciókat figyelemmel kísérik, nem kell *Michael Gehlert*, a kötet másik szerkesztőjét bemutatni. A német Hildesheimi Egyetem professzora, az Osztrák Tudományos Akadémia Modernkori Történeti Intézetének igazgatója, aki az éppen felívelő új történettudományi részdiszciplína, a 'histoire croisée' (Verflechtungsgeschichte, History of Interrelation) egyik legelismertebb és tegyük hozzá egyik legtermékenyebb németnyelvű művelőjének tekinthető. Szintén tavaly jelent meg a professzor 1400 oldalas új nagymonográfiája, amelyben az „osztrák modell" németországi adaptációjának lehetőségét és annak sikertelenségét vizsgálta multiperspektivikus, komparatisztikus megközelítésben1945–1955 között, (Michael Gehler: Modellfall für Deutschland? Die Österreichlösung mit Staatsvertrag und Neutralität 1945–1955, Innsbruck, 2014.) ahogy az ő szerkesztésében látott 2014-ben napvilágot az a „History of Interrelation" területén szintén alapműnek számító tanulmánykötet, amelyben a német nyelvű államok 1989 előtti és utáni viszonyát neves történészek vizsgálták. (Thomas Fischer / Michael Gehler (Hg.): Tür an Tür. Vergleichende Aspekte zu Schweiz, Liechtenstein, Österreich und Deutschland. Wien/Köln/Weimar, 2014.)

A jelen kötet hét nagy tematikus egységre tagolódik. A két szerkesztő által jelzett kitűnő elemző, szintézisre törekvő bevezetőt követően az első tanulmány *Ernst Bruckmüller*, a Bécsi Egyetem társadalomtörténész professzorának tollából származik. A gondolatébresztő írás az 1989-es határnyitással párhuzamosan fellángolt félelmeket és ellenérzéseket vizsgálta, elsősorban a szláv nyelvű „idegenekkel" szembeni xenofóbiára koncentrálva. Tézise szerint az 1989 után felszínre törő osztrák félelmek nem vezethetők vissza csupán a változás egyetlen évére, hanem a 19. század végi, monarchiabeli nemzeti mozgalmakra és az abból fakadó antiszlávizmusból eredeztethetők.

A „keleti gazdasági kapcsolatok" alcímet viselő második tematikus egység első írásában *Fritz Breuss*, a Bécsi Egyetem közgazdász professzora tudományterülete eszközeivel támasztotta alá és bizonyította be, hogy Ausztria a „keleti nyitás" legnagyobb gazdasági profitőrjének tekinthető. A másik elemzésben *Oliver Kühschelm*, a Bécsi Egyetem asszisztense az osztrák Donaueuropäisches Institut — politikát, kultúrát és gazdasági vállalkozáspolitikát sikeresen ötvöző — tevékenységét mutatta be, amely tudatosan a jószomszédi kapcsolatokra és a közös monarchiabeli múltra alapozott és hivatkozott.

A kötet harmadik fő témaköre a diplomácia és az egyéni szereplők bemutatására törekedett, amelynek nyitányát *Michael Gehler* tanulmánya adta. Az 1989-es bonni, budapesti és bécsi döntések egymásra gyakorolt hatását, a katalizátor szerepeket elemezte, miközben tényekkel támasztotta alá az osztrák külpolitika gyakran csak „vélt és remélt", de akkori valós „hídszerepét". *Marcus Gonschor*, a Hildesheimi Egyetem tudományos munkatársának vizsgálata azt jelzi ugyanakkor számunkra, hogy az Egyesült Államokból és Németországból nézve Ausztria 1989-ben játszott szerepe elenyésző, sőt a politikusi memoárokban említésre sem méltó. Ronald Reagan, Helmut Kohl vagy éppen idősebb George W. Bush emlékirataiban a magyar-osztrák vasfüggöny lebontása kapcsán Magyarország szerepel többször és hangsúlyosabban, nyugati szomszédunk csupán néhány utalás. *Helmut Wohnout*, a bécsi Karl von Vogelsang Institut igazgatója Alois Mock osztrák külügyminiszter tevékenységét vette górcső alá. Noha az utókor elsősorban hivatali kollégájával, Horn Gyulával közösen végrehajtott szimbolikus „vasfüggöny átvágása" miatt emlékezik rá, a szerző hangsúlyozza, hogy Mock aktív és pozitív szerepet játszott Szlovénia és Horvátország korai nemzetközi elismerésében is. *Maximilian Graf*, az Osztrák Tudományos Akadémia tudományos munkatársa az osztrák és a megszűnés állapotába került NDK kapcsolatrendszerét elemezte. Mindkét külpolitikai vezetés — a keletnémet a pártdirektivákat is figyelembe véve, ill. betartva — törekedett a „normalizált" kapcsolatok fenntartására, illetve átmentésére.

A tanulmánykötet negyedik tematikus blokkjában a határok átalakulását három írás vizsgálja. *Juliane Holzheimer,* a Kölni Egyetem ösztöndíjasa arról számolt be az NDK-s menekültekkel készített életútinterjúkra támaszkodva, hogy az érintettek élettörténetében törést jelentett az Ausztrián keresztüli menekülés, noha az osztrák földre lépést egyértelműen pozitívan élték meg a volt keletnémet állampolgárok. *Andreas Pudlat*, a Hildesheimi Egyetem Történettudományi Intézetének igazgatóhelyettese leszögezte, hogy 1989-ben a határokat ugyan „keletről" megnyitották, azonban a „Nyugat" azt gyorsan újra le is zárta az illegális határátlépésektől és a bűnözéstől való félelmében. Ezek a populista nemzetállami intézkedések megfeleltek a fejekben tovább élő határoknak is. *Angela Siebold*, a Heidelbergi Egyetem tudományos munkatársának írása Ausztria schengeni-folyamatokban játszott szerepére koncentrált lengyel és német médiaforrásokra támaszkodva. Ezek alapján Ausztriát tranzit- és bevándorlási országként érzékelik Európá-

ban, ami egybecseng az osztrák közbeszédben mindmáig jelenlévő, gyakran populista „keletről érkező veszélyekhez" kötődő előítéletekkel.

Az ötödik tematikus blokk az európai integráció köré épül. Az első írásban *Oliver Schwarz*, a Duisburg-Esseni Egyetem tudományos munkatársa az 1989-es esztendő jelentőségét vizsgálta az osztrák EU-csatlakozásban, illetve részletesen bemutatta Ausztria szerepét a keleti és a délkeleti bővítésben. *Gunther Hauser* osztrák biztonságpolitikai szakértő az 1995-ös EU-csatlakozás biztonságpolitikai vetületeit analizálta, amelynek részeként az osztrák semlegesség kérdését és tartalmának átalakulását elemezte az elmúlt közel húsz esztendőben. *Georg Kreis*, a Baseli Egyetem professzor emeritusa az 1987–1995 közötti osztrák Európa-politikát tekintette át svájci szemszögből. Főként a Neue Zürcher Zeitung forrásanyagára támaszkodva állapította meg a szerző, hogy a svájci érdeklődés elsősorban az osztrák semlegességi vitáknak szólt, miközben az EU keleti bővítését jóval kisebb érdeklődéssel és figyelemmel követték nyomon Ausztria nyugati szomszédjánál. „Ausztria politikája a szomszédok szemszögéből" címet kapta a következő tematikai egység, amelyben három tanulmány kapott helyet. *Miroslav Kunšat*, a prágai Károly Egyetem és a Cseh Tudományos Akadémia tudományos munkatársa az osztrák-csehszlovák kapcsolatokat elemezte 1989 előtt. Miközben *Simon Gruber*, a pozsonyi osztrák nagykövetség politikai referense a szlovák–osztrák kapcsolatok szlovák percepciójára fókuszált 1989 előtt és után. Az osztrák-magyar kapcsolatok 1988–1991 közötti alakulásáról *Kiss J. László*, a Corvinus Egyetem professzora írt. Az 1989-es osztrák–magyar határon végrehajtott akciók szimbolikus jelentőségét a magyar szerző is kiemelte. Ez az ismétlődően visszatérő emblematikus eseménysor szinte vörös fonalként húzódik végig a kötetben.

Az 1989-es események osztrák kultúr- és identitáspolitikai hatásait vizsgáló tematikus blokk négy írás köré épül. *Felicitas Söhner*, az Ulmi Egyetem tudományos munkatársa az 1989-es év eseményeit leíró fogalmakat tekintette át. Kiemelte, hogy a fogalomhasználat kulturális terenként eltérően alakult éppen az adott nemzeti narratíváktól függően. Végezetül leszögezte, hogy a fogalmat illetően közös minden dimenziót figyelembe vevő konszenzus mindmáig nem született. *Andreas Schimmelpfenning*, a Hildesheimi Egyetem doktorandusza osztrák politikusokkal és nemzetiségi kisebbségi vezetőkkel készített interjúk alapján megállapította, hogy az1989-es esztendő nem gyakorolt jelentős befolyást az osztrák nemzeti kisebbségek identitására. *Christoph Kühberger*, a Salzburgi Pedagógiai Főiskola professzora pedig arra mutatott rá, hogy 1989 nem központi eleme az osztrákok emlékezetkultúrájának. Ebből a tényből kifolyólag az osztrák történészek és történelemdidaktikával foglalkozó szakemberek számára 1989 nem jelent meghatározó fordulópontot a második köztársaság történetében. *Andrea Brait* szerkesztő tanulmánya azonban azzal a megállapítással zárja a kötetet, hogy különösen a kerek évfordulók idején 1989 jelentősége az osztrák kollektív emlékezetben is tudatosul, miközben a kommunikatív és a magánemlékezetben mégsem tölt be meghatározó szerepet.

A kötet bevezetőjében közel tízoldalnyi terjedelemben kerültek bemutatásra egy 2011-es reprezentatív közvélemény-kutatás eredményei arról, hogy az osztrák lakosság miként ítélte meg 1989 jelentőségét, illetve miként hatott a határnyitás a szomszéd országokról kialakított véleményekre és országképekre. A 18 kérdésre épülő kérdőív kiértékelését és az egyéni olvasói vélemény megalkotását látványos, nagyon informatív excel-táblázatok és grafikák segítik. Ausztria szomszédai közül a közvélemény-kutatás alapján Magyarország — a kérdések többségénél — a pozitív attribútumok esetében Németországot, Olaszországot és Svájcot követte, elsőként a keleti szomszédok közül. Miközben annál a kérdésnél, hogy soroljon fel szomszédos keleti országból származó márkákat, csupán magyar élelmiszeripari termékek (Unicum, Pick, Törley) illetve a Herendi porcelán szerepeltek, jócskán lemaradva mind a cseh, mind a szlovén termékek mögött. A CD mellékletben felhasználóbarát módon hozzáférhetők a 2011-es reprezentatív közvélemény-kutatás eredményei.

Az egyes tanulmányok speciális témáiban való további elmélyülést bőséges szakirodalom lista, illetve számos diagramm és táblázat könnyíti meg. Alátámasztva ezzel azt a szerkesztők által megfogalmazott célt, hogy ez a sokszínű, sokféle kérdéskört felölelő, számos perspektívát és nyitott kérdést felvállaló kötet tovább- és együttgondolkodásra sarkaljon minden Közép-Európa közelmúltja és jelene iránt érdeklődő olvasót.

Murber Ibolya

LENGYEL, MAGYAR „KÉT JÓ BARÁT”.

A magyar–lengyel kapcsolatok dokumentumai, 1957–1987.

A dokumentumokat válogatta, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta: Mitrovits Miklós

Napvilág Kiadó, 2014. 844 o.

Az ismert polonista, Mitrovits Miklós fontos missziót teljesített, amikor vaskos kötetben adta közre az 1956 utáni időszak magyar–lengyel politikai, gazdasági és kulturális kapcsolatait bemutató válogatott dokumentumokat. A kötet a Glatz Ferenc által néhány éve elindított „Magyarország a szovjet zónában és a rendszerváltásban” projekthez kapcsolódik, bár nem ebben a sorozatban jelent meg.

A Mitrovits Miklós által közölt mintegy száz dokumentum között — változó arányban — egyaránt találhatóak a politikai, gazdasági és kulturális kapcsolatokat bemutató iratok, amelyek megközelítőleg fele-fele arányban származnak magyar illetve lengyel levéltárakból. Az iratok kronologikus rendben követik egymást, de ebben vannak bizonyos „lyukak”. Egy-egy év hiánya persze magyarázható azzal, hogy 1959-ben, 1970-ben, 1974–1975-ben vagy 1985-ben a két ország közötti kapcsolatrendszerben semmi érdekes nem történt.

A kötet mindenképpen hiánypótló, hiszen az 1956-os magyar forradalom és annak lengyelországi visszhangjára vonatkozó — Tischler Jánosnak köszönhetően már 1996-ban publikált — lengyel dokumentumok, illetve az 1980–1981-es lengyel válság után kialakult magyar–lengyel viszonyt bemutató iratokon kívül nem voltak ismertek a két ország kapcsolataira vonatkozó források. Sajnálatos, hogy az 1945 és 1956 közötti időszak iratainak feltárása továbbra is várat magára. Éppen ezért nem lett volna haszontalan, ha a bevezetőben röviden olvashattunk volna az „előtörténetről”, a két ország 1956 előtti kapcsolatairól, annak esetleges sajátosságairól is.

Abban egyet érthetünk a kötet összeállítójával, hogy az 1956-os forradalom választóvonal volt a két ország kapcsolataiban, a forradalom eltiprása után a viszony egy időre hűvössé vált, Gomułka elzárkózott a Kádárral való találkozótól, a két párt között egy ideig szinte megszűnt a kapcsolat. Mitrovits ezt azzal magyarázza, hogy a lengyel vezetésnek belpolitikai okokból problémát okozott a forradalom leverésének elfogadása. (Azt azonban nem említi, hogy a második szovjet intervencióra — kénytelen-kelletlen — Gomułka is áldását adta Hruscsovnak.) Ez azonban nem jelentette azt, hogy a lengyel vezetés Adam Willman budapesti nagyköveten keresztül ne kísérte volna élénk figyelemmel a magyarországi eseményeket, mindenekelőtt Nagy Imre sorsának alakulását.

A kötet szerkesztője szerint a magyar külügyminisztérium által kidolgozott irányelvek a két ország együttműködésére arról tanúskodnak, hogy a magyarok ott akarták folytatni, ahol 1956 októberében abbamaradt. Ez valószínűleg így is volt. Kádár János azonban rossz néven vette, hogy habár lengyel részről kezdeményezték a találkozást, azt utóbb Gomułka elutasította. Annyira ingerelte a lengyel vezetés magatartása, hogy 1957. szeptember 26-án, amikor Kínába tartva megállt Moszkvában és megbeszéléseket folytatott a szovjet vezetőkkel, hosszan beszélt a magyar–lengyel viszonyban meglévő problémákról, és panaszkodott a lengyelek magatartására. („A mostani viszony nagyon nem tetszik nekünk.”) A kétoldalú kapcsolatok problémáinak felvetésével Kádárnak valószínűleg az volt a szándéka, hogy Moszkvát egyfajta „közvetítésre” vagy „nyomásgyakorlásra” vegye rá. Erre végül nem volt szükség, mert a Nagy Októberi Forradalom 40. évfordulója alkalmából rendezett moszkvai ünnepségek alatt a magyar és a lengyel vezetőknek sikerült tisztázni a lengyel látogatás elmaradásának okát; a magyarok megértették, hogy arra a LEMP vezetői belpolitikai meggondolásokból nem vállalkozhattak.

A magyar események lengyel értékelésében 1958 tavaszára fordulat állt be, és sor kerülhetett a lengyel küldöttség magyarországi látogatására. Az 1958 májusában létrejött találkozóról három dokumentumot is közread a szerkesztő (a magyar Külügyminisztérium beszámolója mellett helyet kapott a kötetben a budapesti lengyel nagykövetség jelentése és Kádár Jánosnak az MSZMP KB Politikai Bizottsága tagjai számára adott tájékoztató is). Mitrovits a későbbiekben is tudatosan törekszik arra, hogy a felsőszintű találkozók esetében lehetőség szerint a magyar és a lengyel fél által készített emlékeztetőt is közölje. Ez különösen azért fontos, mert a lengyel feljegyzések az esetek nagy részében a magyarénál jóval részletesebben (már-már jegyzőkönyvszerűen) rögzítették a megbeszélésen elhangzottakat. Talán színezte volna a képet, ha a kötet összeállítója esetleg lábjegyzetben utalt volna arra, hogy ezekről a megbeszélésekről a magyar és/vagy

lengyel fél milyen módon tájékoztatta a szovjet vezetést. A budapesti szovjet nagykövetek jelentéseit közreadó, 2012-ben megjelent kötetben megtalálható az a Kádár János és a budapesti szovjet nagykövet között lezajlott beszélgetésről készült feljegyzés, amely szerint a magyar párt első embere már a lengyel delegáció elutazásának napján részletesen tájékoztatta a szovjet diplomatát a tárgyalások menetéről, és értékelte annak eredményeit. A magyar párt- és kormányküldöttség 1960. márciusi lengyelországi látogatásáról Puja Frigyes külügyminiszter-helyettes és Kádár János is informálta Ty. F. Stikov nagykövetet. Míg utóbbi az eredményekről beszélt, Puja a varsói fagyos fogadtatást emelte ki.

A kötet szerkesztője szerint Kádár lengyelországi hivatalos látogatása azért húzódott, mert Nagy Imre pere és kivégzése sokáig éreztette hatását a kétoldalú kapcsolatok minden területén. A hatvanas évek közepére azonban a nézeteltéréseknek már nyoma sem maradt, legalábbis erről tanúskodik a két vezető 1963. májusi łański nem hivatalos találkozójáról készített magyar feljegyzés. A két vezető közötti jó viszony azt is lehetővé tette Kádárnak, hogy egyfajta közvetítő szerepet vállaljon Gomułka és a szovjet vezetés között. 1963. december 20-án Gyenyiszov szovjet nagykövettel folytatott beszélgetése során Kádár pozitívan nyilatkozott a szovjet fél által kialakított tájékoztatási rendszerről. Ugyanakkor azzal a kijelentésével, hogy „ezeknek az információknak azonosaknak kell lenniük a szocialista országok valamennyi kommunista és munkáspártja számára", Gomułka „sérelmét" kívánta a szovjet vezetés tudomására hozni, aki magyarországi látogatása alkalmával arról panaszkodott Kádárnak, hogy az SZKP KB-tól nem kap megfelelő információt fontos külpolitikai lépésekről.

Mitrovits véleménye szerint a kapcsolatok 1967-re romlottak el ismét, amit a két ország vezetésének eltérő külpolitikai koncepciójával magyaráz. Míg Kádár egyértelműen a nyugati nyitás mellett tette le a voksát, Gomułka minden külpolitikai kérdést a „németkérdés szemüvegén keresztül" vizsgált, és a szocialista tábor egységét tartotta a legfontosabbnak. A viszony akkor mérgesedett el igazán, amikor 1967. február elején a Varsói Szerződés tagállamai külügyminisztereinek varsói tanácskozását követően a magyarok visszakozni kényszerültek az NSZK-val történő diplomáciai kapcsolatfelvételtől. Az MSZMP KB nevében Komócsin Zoltán KB-titkár a LEMP KB-titkárának, Zenon Kliszkónak írt levelében szóvá is tette a lengyelek eljárását. (40. és 40a dokumentumok.) A véleménykülönbségek ellenére Gomułka és Józef Cyrankiewicz 1967. március eleji nem hivatalos magyarországi látogatása alkalmával a két vezető kendőzetlen őszinteséggel beszélt a vitás kérdésekről, a németkérdéssel kapcsolatos álláspontjukról. Véleményem szerint a lengyel fél által készített, az elhangzottakat szinte szó szerint rögzítő, több mint 30 nyomtatott oldal terjedelmű feljegyzés a kötet egyik legérdekesebb dokumentuma.

A politikai nézetkülönbségeket az 1968-as csehszlovákiai események eltérő értékelése még nyilvánvalóbbá tette. Változás majd csak Gomułka távozása után következett be, amikor Edward Gierek vette át a párt és az ország irányítását. Utóbbi szintén a nyugati nyitás híve volt, a külpolitikai érdekazonosság ugyanakkor nem a kapcsolatok szorosabbá tételét jelentette, mi több a kétoldalú gazdasági kapcsolatokban visszaesés következett be. Mitrovits is felhívja a figyelmet arra, hogy az 1970-es években sokkal ritkábbak a legfelső szintű találkozók, igaz ezt a lengyel vezetésnek azzal a törekvésével magyarázza, hogy igyekeztek a kétoldalú kapcsolatok gyakorlati kérdéseit miniszterelnöki szintre helyezni. A politikai érintkezés az 1980-as lengyelországi válság, ill. a hadiállapot bevezetését követően vált ismét intenzívebbé. Jaruzelski és Kádár között szinte baráti viszony alakult ki, s ez érződik tárgyalásaik jegyzőkönyveiben is.

A két ország viszonyában előforduló problémák, nézeteltérések nem csupán a gazdaságban, hanem a kulturális kapcsolatokban is éreztették hatásukat; azok színvonala a politikai kapcsolatokhoz hasonlóan hullámzó. A dokumentumokból kitűnően e területen a lengyelek voltak érzékenyebbek. 1971-ben Kardos G. György Hová tűntek a katonák? című lengyelellenesnek titulált regényének megjelenése váltotta ki a lengyelek tiltakozását, egy évvel később E. Fehér Pálnak a Kritika c. folyóiratban Nemeskürty István: Requiem egy hadseregért című könyvéről írt ismertetése miatt kellett magyarázkodnia a magyar kulturális vezetésnek. E. Fehér ugyanis a 2. magyar hadsereg vereségét párhuzamba állította az 1939-ben a hitleristák ellen harcoló lengyel seregek vereségeinek okaival. A „kultúrharcban" legtovább 1981-ben ment el a lengyel vezetés, amikor Spiró György Ikszek című — a Kongresszusi Királyságban játszódó, a nagy lengyel színész-rendezőről, Bogusławskiról írt — regénye kapcsán Jerzy R. Nowak az ismert történész, publicista állt a támadások élére, aki a könyvet „szélsőséges lengyelellenes gúnyműnek" tartotta. Nowak Spiró könyvét a korábban bírált magyar művek sorába illesztve olyan vehemensen támadta az írót, hogy azt már a budapesti lengyel nagykövetség is túlzásnak tartotta. Nowak végül mégis elérte

célját, a könyv németül nem jelenhetett meg, és Spiró nem kaphatta meg a lengyelországi ösztöndíjat. Ugyanakkor a magyar vezetés is rendkívül érzékenyen reagált Wojciech Żukrowski 1966-ban kiadott Kőtáblák című regényére. A probléma nem csupán az volt, hogy az író a 10 évvel korábbi magyar események kapcsán a magyar vezetők szerint „kompromittáló módon" írt a delhi nagykövetség magyar diplomatáinak magatartásáról, még csak nem is az, ahogyan Kádár 1956 őszi dilemmáit boncolgatta. A magyar vezetés sokkal inkább azt kifogásolta, és amiatt tiltakozott, hogy ezt a forradalom leverésének 10. évfordulójára időzítve egy baráti országban tették úgy, hogy a kifogásolt könyvet a lengyel Nemzetvédelmi Minisztérium kiadója jelentette meg.

Az olvasó szerencséjére a kötet összeállítója nem hódol a forráskiadásban egyre divatosabbá váló sajnálatos tendenciának, miszerint elegendő, ha az iratok „beszélnek". A kötet jól jegyzetelt, a dokumentumok végén található legenda pedig újabb információkat ad a tárgyalások körülményeiről, egy-egy felvetett kérdés további sorsáról. A kötethez névmutató is kapcsolódik, ami ilyen nagy terjedelmű köteteknél nélkülözhetetlen.

Baráth Magdolna

Ö. Kovács József

VIDÉKI MAGYARORSZÁG 1945–1970

Dokumentumok földről, hatalomról, emberi sorsokról

Balassi-Korall, Budapest, 2015. 712 o.

Három évvel a harmadik kollektivizálási hullámról szóló testes monográfiája (Ö. Kovács József: A paraszti társadalom felszámolása a kommunista diktatúrában 1945–1965. A vidéki Magyarország politikai társadalomtörténete 1945–1965. Korall, Budapest, 2012.) megjelenését követően a hazai társadalomtörténet-írás ismert képviselője részben új kötettel lépett elő. Úgy döntött, hogy a kitartó kutatómunkája során összegyűjtött forrásokból válogatást készít, mintegy kiegészítve a korábbi összefoglaló munkát. E lépése régi és legitim történetírói eljárás. Az viszont felettébb szokatlan, hogy nem szerkesztőként és a bevezető tanulmány írójaként tünteti fel magát, hanem szerzőként, mintha újabb önálló értekezéssel találkozhatna az olvasó.

A könyv bevezető tanulmánya (A kommunista diktatúra történeti forrásai és olvasatai 29–55. o.) sok fontos és előremutató megállapítást tartalmaz, amelyeket nem csupán a kollektivizálás, tágabb értelemben véve az 1945 utáni agrártörténet, hanem az államszocialista korszak egészét vizsgálóknak érdemes megszívlelniük. A különböző forrástípusok megbízhatóságáról és értelmezési korlátairól, a traumatizált, elfojtott élményekről, a lokális nézőpont fontosságáról szóló érvek szerencsére egyre jobban beépülnek a honi történetírói gyakorlatba. Ö. Kovács József korábbi monográfiájának és jelen forrásgyűjteménynek legnagyobb erénye, a források hazai mezőnyben példátlanul széles körű válogatásán (19 megyei és 2 országos levéltár kollektivizálására vonatkozó iratait nézte át) túl az, hogy meggyőzően érvel a harmadik téeszesítési hullám (1959–1961) új nézőpontú megközelítése mellett. A két legfontosabb állítása közül az első az, hogy e folyamat során az erőszak, legyen az verbális vagy fizikai, jóval nagyobb szerepet játszott a parasztság termelőszövetkezetekbe kényszerítésében, mint ahogy korábban gondoltuk. Ezen túl pedig a kollektivizálás az egész társadalmat átható és átjáró folyamat volt, amely nem korlátozódott a hatalom bizonyos végrehajtó szervei és a parasztság közötti szűk interakcióra, hanem jóval székesebb kört ölelt fel. Éppen ezért a kollektivizálás nem pusztán agrártörténeti, nem is csak gazdaság-, hanem egyház-, sőt oktatástörténeti esemény is. Éppen ezért nem csupán a szó szoros értelmében vett agitátorok, hanem a pártapparátus, az állambiztonság, a bírói és ügyészi szervek szerepét is vizsgálni kell, hogy a folyamat egészét megérthessük. Ezt a megközelítési módot nevezi Ö. Kovács József a kollektivizálás társadalmiasításának. Maga a szó kissé nyakatekert és mesterkélt, a több elemből álló körülírás szerencsésebb lenne, de a folyamat valódi jellemzőit jól fogja össze. Ezeken túl gyakran hangsúlyozza a szerző azt is, hogy nincs egyetlen történet, nagyon fontosok a helyi viszonyok, amelyek nagyon sokszor árnyalták, módosították a közkeletű felfogást.

Ha Ö. Kovács József megmaradt volna e szűkebb témánál és kötetének azt a címet adta volna, hogy Források a harmadik kollektivizálási hullámról, akkor a kritikai megjegyzések java részét el lehetne hagynom. Sajnos azonban nem ez történt és a rossz, a kötet anyagát eléggé hiányosan lefedő cím önmagában is számos probléma forrása. Először is az utolsó dokumentum

1969-ből származik, ami ugyan apróság, az viszont nagyobb gond, hogy nem derül ki a záró évszám mennyiben és miért korszakhatár a vidéki magyar társadalom történetében. Ráadásul azt sem definiálja a szerző mit ért vidéki Magyarország alatt. Bár a közölt dokumentumokból kiderül, hogy elsősorban a parasztságot, némileg tágabban a falusi társadalmat mutatja be, mégis hiányérzetünk támad. Az ipari munkásságról, az értelmiség rétegeiről, a státuszát vesztett polgárságról, a pártállami bürokratikus apparátus tagjairól nem esik szó, illetve csak közvetetten, a termelőszövetkezetek ügyeihez kapcsolódva. Szűkebb, feszesebb, a tárgyhoz jobban illő címet kellett volna választani.

A szerző 360 forrást közölt, négy nagyobb témakörbe rendezve. A források köre rendkívül széles körű és változatos: párttestületi jegyzőkönyvek, hivatalos minisztériumi jelentések, titkosszolgálati összefoglalók, közhatalmat gyakorló személyek és egyszerű állampolgárok által írott levelek egyaránt megtalálhatók a kötetben. A szerkesztés igen komoly hibái ellenére a témával foglalkozó szakemberek számára akad néhány olyan jelenség, amelyet ügyesen és alaposan világított meg a szerző. Így például több forrás is érzékelteti, hogy elérkezett az ideje az 1945-ös földreform újragondolásának, mivel számos olyan problematikus eleme volt a folyamatnak, amelyről korábban nem, vagy csak érintőlegesen esett szó. Ezt példázza az a Vas megyei történet, amikor egy ellenállási érdemei okán mentesített, a helyi közösség által tisztelt személy nem kapta vissza az ő jogosan megillető földbirtokot (192–197. o.). Azonban a jól kiválasztott forráshoz sajnos vaskos tévedések is társulnak. A 82. oldalon lévő 2. lábjegyzetben azt olvashatjuk, hogy a kulákok likvidálása már 1945-ben megkezdődött, mert már ekkor elvették a vagyonos parasztok földjét. Ez egyszerűen nem igaz, s ezt nem csupán a földosztás szóló tekintélyes szakirodalom igazolja, hanem az a dokumentum is, amelyet Ö. Kovács József közölt három oldallal később: ebben egy 172 katasztrális holddal rendelkező gazda 1949-es jogfosztásáról esik szó. A kötet jobban sikerült részei közé sorolhatók a telepes és helyben lakó gazdák ellentéteit, az 1957–58 földrendezés anomáliáit, a termelőszövetkezeteken belüli korrupciót vagy a kétlakiak nehézségeit bemutató részek.

Természetesen ezeken túl is vannak fontos, az erőszakot egészen megrázóan dokumentáló források is, így például a Veszprém megyei Zalagyömörőn vagy a Borsod megyei Zalkodon történt brutális kínzásról, verésről szóló történetek. Ezeket a dokumentumokat korábbi monográfiája függelékében egyszer már publikálta a szerző. (Ö. Kovács i. m. 477–508.) Viszont a másodközlés tényéről sajnos nem értesül az olvasó.

Mint az eddigi leírtakból is kitűnik, a kötetnek számos fogyatékossága van, amelyek igen jelentős része minden bizonnyal kiküszöbölhető lett volna, ha a szakmai lektorálás és nyelvi-stilisztikai szerkesztés nem marad el. Erre azonban nem került sor és ennek hiányában nagyon problematikus munka került az olvasók kezébe. Először is feltűnő az a nyelvi igénytelenség, pongyolaság, zavarosság, amely az Ö. Kovács József által írott szövegeket jellemzi. Ennek érzékeltetésére hadd hozzak néhány példát a kötet 65–69. oldalain található rövid kronológiából: „Folytatják a kényszermunkára való elhurcolásokat."; „A »demokratikus államrend és köztársaság büntetőjogi védelméről szóló« törvényjavaslat (VII. tc.) elfogadása, a koncepciós perek hivatkozási alapja."; „A civil társadalom radikálisan szétesik."; „Hatályba lép a bankok államosításának törvénye."; „Májusban 11 gépállomás létezik az országban." „megműveltnek nyilvánított területek". Vagy különösen érdekes az alábbi meghatározás: „1951. szeptember 6. Kommunista párti (MDP PB) határozat a »kulákok« elleni politikáról." Ez a mondat nyelvi szempontból rendben van, csupán furán hat, hiszen ebben a formában azt jelenti, mintha az MDP egy lett volna a működő pártok közül. Természetesen nem a recensben rejtőző nyelvőr okvetlenkedik, nem csupán az igényes és szép kifejezésekről van szó, hanem többről is. Egy olyan munkában, amely a többek között a diktatúra nyelvhasználatát mutatja be és nagyon helyesen hangsúlyozza a gondos elemzés, a manipulált, mesterséges nyelv dekódolásának fontosságát, nem fogadható el semmilyen homályos, pontatlan, értelmetlen megfogalmazás.

Sajnos a nyelvi pontatlanság és homályosság a fejezetek címében is tükröződik. A rendkívül eltérő hosszúságú fejezetek szervező elve homályban marad. Nem egészen derül ki, hogy miért került egyik vagy másik forrás ide vagy oda. Érdemes lett volna megtudunk, hogy mit ért Ö. Kovács József „individualizált osztályharcon" vagy a „kollektív üzemformák miliőin". Ezekhez képest a kötet legterjedelmesebb fejezete (190–537.o.) a kissé semmitmondó „Levelek, levelezések" címet kapta, ami eléggé suta meghatározás. Arra számíthatnánk, hogy magánszemélyek és politikusok személyes leveleivel találkozunk, ehhez képest ugyanúgy ömlesztve vannak a források mint a többi nagy fejezetben: hivatalos pártiratok vagy állambiztonsági összefoglalók éppen úgy levélnek minősülnek, mint a Szabad Föld szerkesztőségének vagy egy befolyásos pártvezetőnek küldött magánlevelek.

Nagyban segítette volna közölt szövegek értelmezését a korszak agrártörténetéről — mert mégiscsak ez a kötet szorosan vett tárgya — szóló korrekt és szabatos áttekintés. Ettől azonban eltekintett Ö. Kovács, csupán egy rövid kronológiát közöl, amely azonban nem pótolhatja a hiányzó tanulmányt. (Ráadásul még a kronológiába is csúsztak hibák, így például kimaradt, hogy az új gazdasági mechanizmus intézkedéseit az agráriumban már 1966-ban életbe léptették, hogy teszteljék a reformok hatását.) Egy ilyen áttekintést nem lehet elhagyni, hiszen akkor nem értjük meg azokat a dokumentumokat, amelyek valóban a XX. század legnagyobb horderejű társadalomtörténeti változását, a hagyományos paraszti társadalom megszűnését mutatják be. Annál is inkább sajnálatos ezen rövid összefoglaló hiánya, mert tavaly látott napvilágot az a kelet-európai kollektivizálások történetét mintaszerű tanulmányokban feldolgozó kötet, melynek egyik szerzője éppen Ö. Kovács József volt. (The Collectivization of Agriculture in Communist Eastern Europe. Comparison and Entaglements. Ed.: Constantin Ioradachi and Arnd Bauerkämper. CEU Press, Budapest – New York, 2014.) Az itt olvasható 30–40 oldalas írások bármelyike beilleszthető lenne a lengyel, a román vagy a bolgár paraszti társadalom átalakulását bemutató forráskiadványba, ezért is nehezen érthető, hogy a magyar változatból miért hiányzik.

Persze e bevezető összegzés hiányán nem csodálkozhatunk, hiszen a szerző alapvetése szerint: „A szovjet típusú diktatúrák történetét, vagyis egyáltalán a szocialista projektet illetően is igazából nem az a kérdés, hogy mi történt, hanem az hogy miképpen történhetett meg.” (40. o.) Mielőtt mosoly fakadna az arcunkra, szögezzük le: a kötet összeállítója súlyosan téved, ha úgy véli a társadalom történetének vizsgálata során mellőzhető a köztörténet és/vagy politikatörténet alapos ismerete. Elég azokra a kollégáira hivatkoznunk, akár Gyáni Gáborra vagy Valuch Tiborra, akik a két háború vagy a szocialista korszak magyar társadalmáról fontos kötetek sorát publikálták. (*Gyáni Gábor:* Mindennapi élet Horthy Miklós korában Corvina, Budapest, 2006. és *Valuch Tibor:* Mindennapi élet Kádár János korában Corvina, Budapest, 2006.) Hajnal István híres formulájából, amely a szociológia és a történettudomány szükségszerű találkozásáról és együttes műveléséről szól, sem következik az a fajta igénytelenség és tudáshiány, amely a köztörténetet illetően számos ponton megragadható. Sajnos újból ki kell mondanunk azt a kissé talán lapos ismeretelméleti közhelyet, hogy a tárgy ismerete nem nélkülözhető az alapos kritikához. Még a kommunista diktatúra történetének elemzésekor sem, mivel ennek hiányában rendkívül leegyszerűsített, a kérdéseket lehetőleg nélkülöző történelemszemlélet lesz a végeredmény.

Ezen állításaim alátámasztására szeretnék jó néhány példát felsorakoztatni, amelyek azonban közel sem adnak teljes áttekintést. Az első és talán a legfontosabb probléma az, hogy a szerző a címmel ellentétben nagyon erőteljesen az 1957 és 1962 közötti időszakra összpontosít: a közölt 360 forrásból 273 erre az időszakra vonatkozik. Olyan fontos társadalomtörténeti események, mint az 1945-ös földreform, az 1948-ban induló első kollektivizálási hullám, a korai tagosítások, a mezőgazdasági terménybeszolgáltatás ügye, a kulákperek és kitelepítések, a második kollektivizálási hullám 1955–56-ban, vagy az 1964-től lassacskán, majd 1966-ból pedig rendszerszerűen kibontakozó intézményi reformok és az azokra adott paraszti reakciók alig néhány forrás erejéig, vagy egyáltalán nem szerepelnek a kötetben. Szinte teljes egészében kimarad a paraszti társadalom és az 1956-os forradalom, illetve az azt követő megtorlás vizsgálata. Ilyen alapvető hiátusok mellett hogyan beszélhetnénk reprezentativitásról? Ezen túl az 1957 és 1962 közötti időszak is erősen elnagyolt: az olvasó például semmit sem tud meg a pártvezetésen belüli komoly vitákról, vagy arról, hogy miért maradtak és szerveződtek újjá téeszek 1956-ot követően. Szerencsére néhány forrásban felbukkannak a tehetős parasztemberek vagy középparasztok által vezetetett téeszek, s ez máris módosítja az egysíkú képet.

A kötet szerkesztője számos esetben vétett szövegértelmezési hibákat, akár nemtörődömségből, akár azért, nem akart/tudott a kiválasztott forrásokkal megbirkózni. Az elsőként publikált dokumentum (75. o.) címe így szól: „Feljelentési jegyzőkönyv az L.J.-nek tulajdonított kommunistaellenes kijelentésről”. A nem egészen hét sorból álló szövegben viszont az alábbi szerepel: „1947. január 20-án megjelent L.J. szikszói lakos, előadja az alábbiakat: B.S. szikszói lakos gőzmalmi alkalmazott özv. N.I.-né lakásán az alábbi kijelentést tette: »Én is beállok kommunistának, mert a kommunistának lehet lopni, rabolni… De nemsokára lesz kommunizmus.«” Vagyis a címben szereplő állítással szemben arról van szó, hogy L.J. feljelentette B.S-t, mivel kommunistaellenes kijelentéseket tulajdonított neki. Egy másik helyen pedig azt olvashatjuk, hogy Keserü (helyesen Keserű) János levelet írt Czinege Lajosnak, az MSZMP Szolnok megyei titkárának jászárokszállási párttagok névtelen bejelentésével kapcsolatban. (276–277. o.) Már a szöveget olvasva is elég furcsa, hogy a központi pártapparátusban dolgozó Keserű egészen apró részletekben

is tájékozott és ezeket az értesüléseit megosztja a helyben élő Czinegével. De a szöveg végén kiderül miről is van szó: „*Az iratra ráírva:* Nádas e! alkalomadtán nézz körül Te is Járokszálláson (sajnos nem tudom, hogy ez elírás-e vagy így szerepel-e az eredetiben, mivel itt is, mint számos más helyen nem tett Ö. Kovács József a forrásközlési sztenderdnek megfelelő magyarázó lábjegyzetet), hogy valóban ilyen egyszerű-e a helyzet a községben? Keserü XII/2.” Megoldódott a rejtély: a levelet a címben szereplő állítással szemben Czinege írta Keserűnek, s az utóbbi érezte, hogy nem lehet olyan rózsás a helyzet a téeszben, mint ahogy a megyei párttitkár állítja, ezért is utasította munkatársát, hogy ha lesz rá módja, tájékozódjon. Bár az is lehet, hogy igaz a cím, csak Keserű János tudathasadásban szenvedett és a saját maga által írt levélre írta rá ezt a megjegyzést. Ez azért nem valószínű.

Harmadik példánk egy 1952-ből származó levél, amelyet T.I. hizlalótelepi vezető írt „Ilku elvtársnak” (Ö. Kovács József kiemelése) a Baranya megyei Bakócán tapasztaltakról. (570–571. o.) Ezzel csupán annyi a gond, hogy bár a szövegíró valóban a mondott faluban dolgozott, de hamar kiderül, hogy a levélben „Szülőfalumról, Rinyaújlak, Somogy megyei kisközségről van szó.” Klasszikus esettel van dolgunk: a rendszerben hívő kommunista hazalátogat szülőfalujába, és az otthoni közösségben szembesül az 1950-es évek elejének kegyetlen valóságával. Ö. Kovács nemes egyszerűséggel átsiklott a két falu nevének összekeverése felett, sőt megismétli tévedését, amikor a következő dokumentumban a Somogy megyei MDP titkár válaszát közli az üggyel kapcsolatban. (572. o.) E levél Kaposváron született, s talán érdemes lett volna elgondolkodni hogyan avatkoztatott volna bele egy szigorúan tagolt párton belül az egyik megye első titkára a másik megye első titkárának ügyeibe. Ha ez így lett volna, akár az apparátuson belüli hatalmi villongásról is lehetne szó, de ne álltassuk magunkat, a forrásközlés lázában nem jutott idő a szöveg lassú és értő olvasására. Persze lehetne minderre azzal legyinteni, hogy a szövegben közölt jelenségek az érdekesek, és az észrevételeim faktológiai kukacoskodások, csak ezzel a kötet alapkoncepciójával kerülne ellentmondásba Ö. Kovács József. Hiszen ő maga hangsúlyozza a köztörténettel szemben a lokális jellemzők és sorsok elsődlegességét.

Még egy szempontból figyelemre méltó az előbb közölt forrás. A levél írója azzal kezdi, hogy ő a pécsi kommunista pártiskolán ismerkedett meg Ilku elvtárssal, s már 1946-ban biztatták, hogy bátran tegye szóvá ha a párt politikájában valamilyen visszásságot tapasztal. Egy korszakkal foglalkozó történésznek az Ilku név ismerősen csengene, s egy lábjegyzet erejéig kitérne arra, hogy ki is volt Ilku Pál. Hiszen az érdekkijárás módszerei, csatornái, a lobbitevékenység nagyon fontos kutatási témája a társadalomtörténeti nézőpontú vizsgálatoknak is. Ö. Kovács József mindezt nem érezte fontosnak, ami nagyon sajnálatos, hiszen a példának okáért elég lett volna felütni az 1947-ben választott országgyűlés almanachját,(Ignácz Károly – M. Kiss József: Ilku Pál In: Az 1947. szeptember 16-ára Budapestre összehívott Országgyűlés almanachja. 1947. szeptember 16. – 1949. április 12. Főszerk: Marelyn Kiss József –Vida István Magyar Országgyűlés – Jelenkutató Alapítvány, Budapest. 2005. 170–171.) amiből könnyedén megállapítható, hogy a tanító végzettségű Ilku Pál előbb a Magyar Néphadseregben jutott el a vezérőrnagyi rangig, illetve a Honvédelmi Minisztérium Politikai Főcsoportfőnökségének agitációs és propaganda-csoportfőnöki pozíciójáig. Majd 1961-ben Benke Valériát váltva, 1973-ig vezette az oktatási tárcát. Neve mint merev, vonalas, a legrosszabb értelemben vett poroszos hagyományhoz ragaszkodó oktatáspolitikusé maradt fenn, akinek az örökségét a 80-as években kezdték lebontani a szakma nagy örömére.

Ilku Pál esete átvezet minket a lábjegyzetek ügyéhez. Egyrészt szembetűnő ezek hiánya, főként a kötet második felében. Nyilván komoly munkával járt volna minden falu nevének ellenőrzése, minden tévesen írott név korrigálása, minden szokatlan, a korhoz kötött kifejezés megmagyarázása. De voltaképpen nem ezek egy forrásközlésre vállalkozó, ráadásul levéltárosi múlttal is rendelkező történész kolléga jogosan elvárható feladatai? Így nem szerepelt volna példának okáért a szövegben Polgár helyett Polgári (78. o.), Nyírbogdány helyett Nyírbodán (82. o.), megtudhatták volna az olvasók mi is volt a DÉFOSZ (91. o.). Ez utóbbinál nem elég a rövidítés egyszerű feloldása, érdemes lett volna tudatni, hogy az újgazdák és földmunkások szervezetének összevonásával 1948-ban létrejött rétegszervezet lényegében a paraszti érdekvédelem teljes kikapcsolását és ellehetetlenítését szolgálta, és ily módon segítette a sztálini típusú kollektivizálást. Nem lett volna haszontalan olyan történészek műveit kézbe venni, mint Simon Péter, Szakács Kálmán vagy Nagy József, akik bár köteteiket részben 1990 előtt írták, máig sem megkerülhető szerzői a magyar agrárium 1945 utáni historiográfiájának.

A képzeletbeli pontot a politikai elit tagjairól készített lábjegyzetekben tett fel az i-re Ö. Kovács József. Elég néhány példát hoznunk, hogy érzékeljük hogyan kristályosodott ki ezekben

az esetekben a tudás hiánya és/vagy a sematikus megközelítés. Kádár Jánosról az alábbiakat tudjuk meg: „kommunista párt- és állami vezető, a diktatúra második felére jellemző »kádárizmus« névadója." Túl azon a szellemi igényességen, ami a Kádár-kádárizmus összekapcsolásban megjelenik (ennyi erővel ki lehetne írni, hogy Adolf Hitler a hitlerizmus, Joszif Sztálin a sztálinizmus névadója), semmit sem tudunk meg arról, hogy Kádár János politikai pályafutása során mikor avatkozott be döntő módon a vidéki Magyarország életébe. Pedig erre többször is sor került: belügyminisztersége (1948–1950) alatt indult el az egyházak elleni kemény támadássorozat, amelyet számos konkrét esetben, így például a pócspetri ügyben személyesen felügyelt. Ő volt az, aki a kollektivizálás hivatalos meghirdetése után ún. kulákverő brigádok felállítását kezdeményezte, amely lépés a politikai rendőrségen belüli mezőgazdasági elhárítás megszervezésének kezdetét jelentette. 1958-ban pedig az MSZMP főtitkáraként ő mondta ki a döntő szót abban a vitában, amely a téeszesítésről szóló koncepciók körül zajlott. Dögei Imre képviselte azt a vonalat, ami voltaképpen megvalósult: a gyors, erőszakos, két-három év alatt lezavart folyamatot, ezzel szemben Fehér Lajos jóval lassabb ütemmel és kevesebb bevitt földdel számolt, még a vita utolsó szakaszában is. Ezek a jelentős koncepcionális különbségek nem jelennek meg a könyvben, Fehér ugyanúgy a pártállami nomenklatúra felső vezetésének tagja, mint az agráriumhoz sehogyan sem kötődő Marosán György vagy Kiss Károly.

Ö. Kovács voltaképpen következetes volt saját felfogásához, hiszen ha elismerte volna, hogy a pártvezetésen belül több irányzat létezett és csapott össze az agrárium ügyében, akkor nem lehetett volna fenntartani a homogén pártvezetés képét. Viszont ha nem volt homogén a pártvezetés, s ezt Ö. Kovácsnak tudnia kellett, hiszen maga is hivatkozik Varga Zsuzsanna monográfiájára, (Varga Zsuzsanna: Az agrárlobbi tündöklése és bukása az államszocializmus időszakában. Gondolat, Budapest, 2013.) akkor be kellett volna válogatnia olyan forrásokat, főleg a 60-as évek második felére vonatkozóan, amelyek egy előbb konszolidálódó, majd határozott fejlődésnek induló téesz világról is képet adnak. És bizony az a Kádár János, aki 1958-ban a paraszti világot durván és kegyetlenül megtépázó, meggyötrő kollektivizálásnak utat engedett, néhány év múlva azoknak a reformoknak adott zöld lámpát, amelyek az elkerülhetetlen korrekciót, sőt a határozott felfutást biztosították. Ez persze roppant összetett folyamat volt, amelyben a szocialista táboron belüli helyezkedés, Hruscsov és Kádár személyes viszonya, a jóléti politika, a magyar gazdaság exportorientáltsága és devizaigénye egyaránt szerepet játszott.

A kötet fogyatékosságait még hosszasan lehetne sorolni, ettől eltekintek, viszont a legkirívóbb hibát nem tudom nem szóvá tenni. Több esetben olvashatjuk egy-egy politikus esetében, hogy valamely párttestület „alkalmazottja" volt. A kissé szerencsétlen és nevetséges kifejezésen túl egészen hihetetlen, hogy miért szerepelhet ez a megfogalmazás Sándor József (105. o.), Olt Károly (144. o.), vagy Keserű János (227. o.) esetében, illetve miért maradt jegyzeteletlenül „Nezvál elvtárs" (304. o) neve? Nem túlságosan nagy erőfeszítéssel ki lehetett volna deríteni, hogy Sándor József nem egyszerűen alkalmazottja, hanem 1957-től vezetője volt az MSZMP Központi Bizottsága Párt- és Tömegszervezetek Osztályának, majd 1963-tól 1977-ig a Központi Bizottság Irodájának. Nem mellesleg sokáig Kádár János egyik legközelebbi bizalmasa, közös ultipartik és családi vacsorák résztvevője. Szerepe az informális döntéshozatali mechanizmusban az adott korszakban nehezen alábecsülhető. Ahogyan Olt Károly sem alkalmazottja, hanem elnöke volt 1961-ben az Állam- és Egyházügyi Hivatalnak. Keserű János pedig 1956 és 1960 között, az MSZMP KB mezőgazdasági osztályának helyettes vezetője, később földművelésügyi miniszterhelyettes, aki ráadásul még az emlékiratait is közre adta néhány évvel ezelőtt. (Parasztsorsfordítók között, Napvilág, Budapest, 2007.) Végezetül Nezvál Ferenc 1957-től 1966-ig igazságügy miniszterként a forradalmat követő megtorlás egyik kulcsszereplője. Ha ezeket a neveket a korszakkal foglalkozó kutató nem ismeri, az több, mint kínos. És még egyszer hangsúlyozom, nem lehet azzal takarózni, hogy jelen esetben társadalomtörténeti vizsgálat volt a cél, mert ez nem adhat felmentést ezen ismeretek megszerzése alól.

Nagy reménységgel vettem kézbe a kötetet és nagy csalódottsággal tettem le. Ö. Kovács József forráskutatásban megnyilvánuló szorgalma és bizonyos szemléleti eredményei dacára azt kell mondanom, hogy gyenge, elsietett, nem kiérlelt munka született, amelyet legfeljebb a témában kifejezetten jártas szakemberek szűk köre tud korlátozottan hasznosítani. Ezen az úton nem érdemes tovább menni.

Papp István

CONTENTS

CONFERENCE ON THE HISTORY OF ADMINISTRATION IN THE HUNGARIAN NATIONAL ARCHIVES, 7 NOVEMBER 2014. – *Tamás Dobszay:* „The Village Notary". The Problem of the Personnel of Local Administration in the Decades Preceding 1848 – *Julianna Erika Héjja*: „Scandalous Facts of Infidelity and Corruption." Misdemeanors and Disciplinary Procedure among the County Officials in the First Half of the Nineteenth Century – *Éva Kujbusné Mecsei*: „Who Should Be our Chief Judge?" (The Chief Judges of Nyíregyháza between 1753 and 1848) – *Árpád Tóth:* On the Borders between Nobility, Citizenry and Men of Letters: Urban Magistrates in the Decades before 1848 – *Gábor Czoch:* The Election of the Magistracy at Kassa in 1848 – *Ágnes Deák:* The „Bach–Zichi Hussars". Office Holding during the Schmerling-provisorium – STUDIES – *Richárd Markó:* The Legal Status of the Hungarian Jews in the Mirror of the Diets Held Between 1790 and 1830. (II.) – *Péter Zakar:* On the History of Societies of Moderation in the Upper Parts of Hungary. The Life of Slovak Catholic Priest Ján Andráscsik – ARTICLES – *Ágnes Tamás:* „And Now Show that You are Happy!" The Hungarian Millennial Festivities on Caricatures – *Ildikó Zsoldos:* „Our War is Just…" The Vécseys of Szatmár and the First World War – HISTORICAL LITERATURE.

Kiadó: Magyar Történelmi Társulat
1014 Budapest, I. Úri u. 53.
Nyomdai előkészítés: Paulus-Publishing Bt.
1028 Budapest, Községház utca 37.
Nyomás, kötészet: Krónikás Bt. Biatorbágy
F.v.: Horváthné Nagy Erzsébet
HU ISSN 0039–8098

Következő számunk tartalmából

Anderle Ádám: a Rajk-per spanyolországi előzményei
Erős Vilmos: A második „száműzött Rákóczi" vita. Szekfű Gyula „Bethlen Gábor" című művének fogadtatása az 1920-as és 1930-as évek fordulóján
Gecsényi Lajos: Emigrációs útkeresések. A Magyar Nemzeti Bizottmány előtörténetéhez
Palasik Mária: „Lehetetlen, hogy a város legdöntőbb részében ezrével lakjanak a régi rendszer elszánt hívei…" A budapesti kitelepítések politikai háttere és levezénylése, 1951–1953
Kiss Dávid: A Munkásőrség utolsó hónapjai
Rab Virág: Gerard Vissering és kapcsolatainak szerepe az európai gazdaság rekonstrukciójában, (1919–1925)
Sipos József: Bajcsy-Zsilinszky Endre képviselővé választása 1922-ben
Ujváry Gábor: Tankönyvvita. Magyar és német kísérletek a másik ország tankönyveinek módosítására a második világháború idején

E számunk munkatársai

Baráth Magdolna PhD, Dr. habil, osztályvezető (Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (Budapest) – *Bóna László* PhD-hallgató, Eszterházy Károly Főiskola, Történettudományi Doktori Iskola, Eger – *Czoch Gábor* PhD, egyetemi docens (Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Atelier Európai Historiográfia- és Társadalomtudományok Tanszék, Budapest) – *Deák Ágnes* az MTA doktora, egyetemi tanár Szegedi Tudományegyetem, BTK Új- és Legújabbkori Magyar Történeti Tanszék, Szeged – *Dobszay Tamás* PhD, egyetemi docens (ELTE BTK Új- és Jelenkori Magyar Történeti Tanszék, Budapest) – *Garadnai Zoltán* PhD, főlevéltáros (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest) – *Héjja Julianna Erika* PhD, levéltáros (Magyar Nemzeti Levéltár Békés Megyei Levéltára, Gyula) – *Juhász József* CSc, Dr. Habil, tanszékvezető egyetemi docens (ELTE BTK Kelet-Európa Története Tanszék, Budapest) – *Kujbusné Mecsei Éva* PhD, igazgató főlevéltáros (Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára, Nyíregyháza) – *Markó Richárd* PhD-hallgató (Károli Gáspár Református Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Történelemtudományi Doktori Iskola, Budapest) – *Murber Ibolya* PhD, habil. főiskolai docens, (NyME Savaria Egyetemi Központ, Szombathely) – *Nagy Levente* PhD, habil. tanszékvezető egyetemi docens (ELTE BTK Román Tanszék, Budapest) – *Neumann Tibor* tudományos főmunkatárs, (MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet Középkori témacsoport) – *Pálffy Géza* az MTA doktora, tudományos tanácsadó, Lendület kutatócsoport-vezető, Kora újkori témacsoport (MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest) – *Papp István* PhD, tudományos munkatárs, (Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, Budapest) – *Pritz Pál* az MTA doktora, emeritus professzor (Budapest) – *Romsics Ignác* akadémikus, tanszékvezető egyetemi tanár (Eszterházy Károly Főiskola Bölcsészettudományi Kar, Eger) – *Tamás Ágnes* PhD, tudományos munkatárs (Szegedi Tudományegyetem BTK Új- és Legújabbkori Magyar Történeti tanszék, Szeged) – *Tóth Árpád* PhD, egyetemi docens (Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Újkortörténeti és Hadtörténeti Tanszék) – *Zakar Péter* PhD, főiskolai tanár (Gál Ferenc Főiskola, Szeged) – *Zsoldos Ildikó* PhD, főiskolai docens (Nyíregyházi Főiskola Történettudományi Intézeti Tanszék, Nyíregyháza)

Számunk szerzői hozzájárulnak ahhoz, hogy a Századok szerkesztősége írásaikat — külön díjazás nélkül — DVD-n és a folyóirat internetes adatbázisában megjelentesse